

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

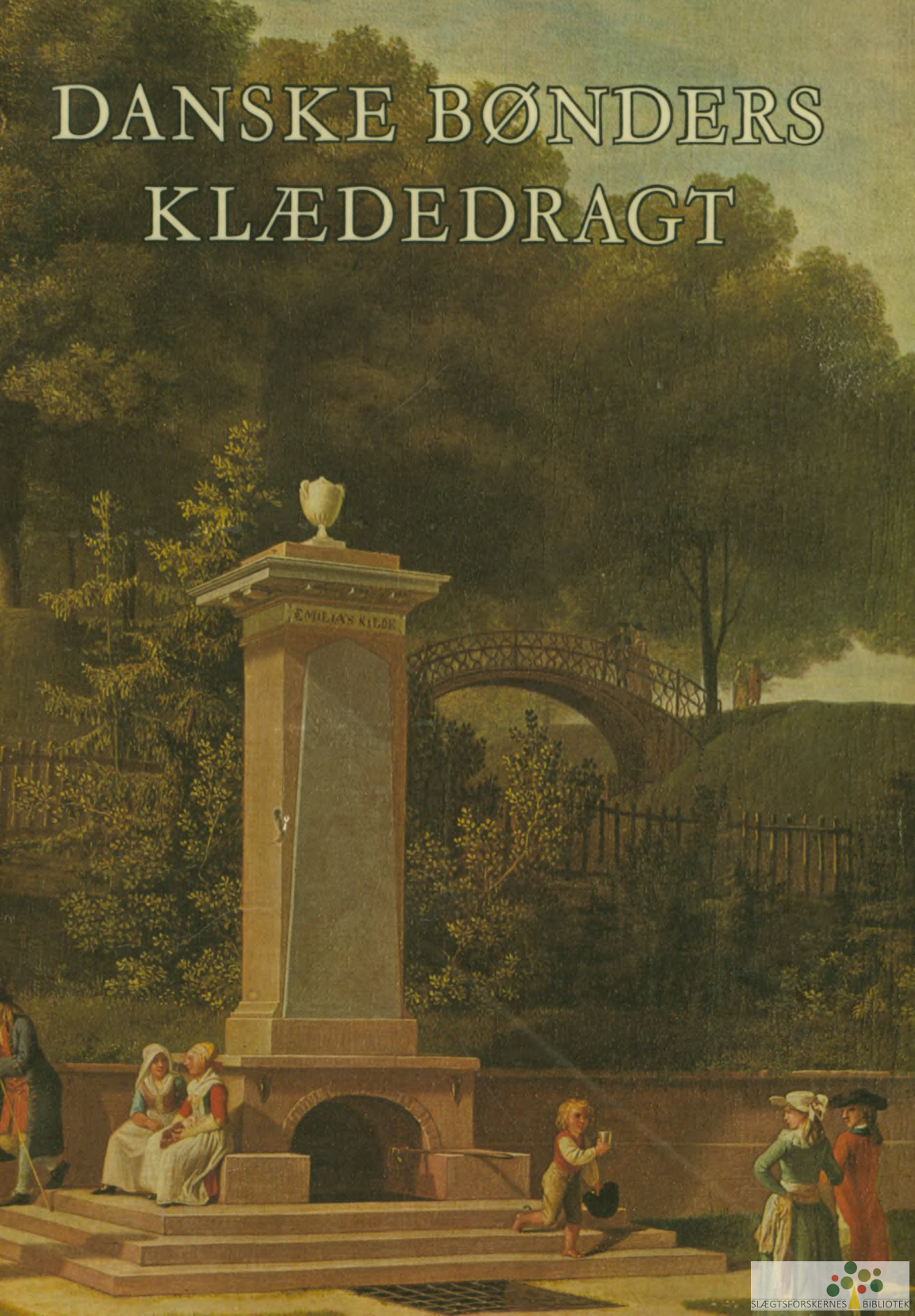
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DANSKE BØNDERS KLÆDEDRAGT

Danske Bønders Klædedragt

ELLEN ANDERSEN

Danske Bønders Klædedragt

Carit Andersens Forlag

København 1960

*Billedet på smudsomslaget
gengiver et maleri af Jens Juel „Emiliekilde“. Privateje.*

*Titelvignet: Tegning af H. J. Hammer
„Portræt af gammel Kvinde med Kysebat“.
Den kgl. Kobberstiksamling.*

Indholdsfortegnelse

Forord	7
Indledning	9

HISTORISK OVERSIGT

Kvindedragt

Hovedtøj	18
Kjortel, kjole	41
Ærmetrøje	44
Livstykke, snørliv, bul	49
Nattrøje	52
Skørt, venneke	55
Forklæde	60
Tørklæde, krave	64
Overtøj	69
Undertøj	72

Særlige kvindedragter

Brudedragt	79
Sørgedragt	89
Altergangsdragt	97
Konfirmationsdragt	99
Høstdragt	100

Mandsdragt

Hovedtøj	101
Kofte, kjortel, kjol	108
Klædning	113
Trøje, uldenskjorte, undertrøje, nattrøje, kamisol, busseronne	113
Bindliv, brystdug, vest	117
Bukser	121
Overtøj	126
Undertøj	126

Barnedragt

Spædbarnsdragt, dåbsdragt ..	129
Større børns dragt	132
<i>Smykker</i>	135
<i>Fodtøj, strømper</i>	141
<i>Diverse</i>	149

EGNSDRAGTER

<i>Nordsjælland</i>	154
Kvindedragt 155, Mandsdragt	165
<i>Skovshoved</i>	162
<i>Hedeboegnen</i>	170
Kvindedragt 171, Mandsdragt	182
<i>Amager</i>	186
Kvindedragt 186, Mandsdragt	195
<i>Bornholm</i>	199
Kvindedragt 201, Mandsdragt	205
<i>Nordvest- og Sydvestsjælland</i>	205
Kvindedragt 206, Mandsdragt	216
<i>Røsnæs</i>	220
Kvindedragt 221, Mandsdragt	228
<i>Samsø</i>	230
Kvindedragt 231, Mandsdragt	240
<i>Stevns</i>	243
Kvindedragt 243, Mandsdragt	246
<i>Møn</i>	247
Kvindedragt 247, Mandsdragt	248
<i>Lolland</i>	249
Kvindedragt 250, Mandsdragt	254
<i>Nordfalster</i>	257
Kvindedragt 258, Mandsdragt	264

<i>Sydfalster</i>	266	Kvindedragt 369, Mandsdragt	378
Kvindedragt 266, Mandsdragt	269	<i>Mors</i>	383
<i>Langeland</i>	270	Kvindedragt 383, Mandsdragt	386
Kvindedragt 270, Mandsdragt	275	<i>Midtjylland</i>	387
<i>Fyn</i>	276	Kvindedragt 387, Mandsdragt	391
Kvindedragt 277, Mandsdragt	295	<i>Salling</i>	396
<i>Horneland</i>	303	<i>Fur</i>	399
Kvindedragt 304, Mandsdragt	310	<i>Østjylland</i>	401
<i>Drejø</i>	311	Kvindedragt 402, Mandsdragt	410
Kvindedragt 311, Mandsdragt	317	<i>Vesterbodragt</i>	416
<i>Tåsinge</i>	318	Kvindedragt 418, Mandsdragt	430
Kvindedragt 319, Mandsdragt	323	<i>Syddøstjylland</i>	434
<i>Lyø</i>	324	Kvindedragt 434, Mandsdragt	441
Kvindedragt 324, Mandsdragt	328	<i>Sydvestjylland</i>	443
<i>Ærø</i>	330	Kvindedragt 444, Mandsdragt	451
Kvindedragt 330, Mandsdragt	333	<i>Færøerne</i>	456
<i>Vendsyssel og Himmerland</i> ..	334	Kvindedragt 456, Mandsdragt	462
Kvindedragt 335, Mandsdragt	343	Engelsk resumé	469
<i>Læsø</i>	348	Udbredelseskort	500
Kvindedragt 349, Mandsdragt	353	Snitmønstre	507
<i>Randerseggen</i>	355	Sagregister	517
Kvindedragt 355, Mandsdragt	362	Litteraturfortegnelse	528
<i>Anholt</i>	366	Skifteprotokoller	534
Kvindedragt 366, Mandsdragt	368	Forkortelser	534
<i>Nordvestjylland</i>	369		

Forord

Den største samling af folkedragter her i landet findes på Dansk Folkemuseum, Nationalmuseets tredje afdeling. Dette materiale, der for langt den overvejende dels vedkommende er tilvejebragt af museumsinspektør Elna Mygdal, danner grundlaget for den foreliggende undersøgelse.

I den forholdvis korte årrække, Elna Mygdal var ansat som inspektør ved Dansk Folkemuseum, var hun først og fremmest beskæftiget med indsamlingen af dragter og tekstiler. Hun indså klart, at det var i yderste øjeblik, om overhovedet noget skulle reddes for eftertiden. Til trods for, at hun helt helligede sig denne vigtige opgave, fik hun dog tid til – foruden sin store bog om Amagerdragter og tekstiler – at skrive adskillige værdifulde monografier om dragtskik i forskellige egne af landet. Men en samlet fremstilling af folkedragtens historie nåede hun ikke. Jeg har derfor følt det som en forpligtelse at bearbejde og uddybe hendes uvurderlige materiale. Til denne opgave har jeg fået inspirerende vejledning og opmuntring af min tidligere chef, professor dr. phil. Axel Steensberg. Og jeg bringer ham min varmeste tak for denne hjælp.

En ærbødig tak rettes til Carlsbergfondets direktion, som ved sit tilskud har muliggjort bogens trykning. Ligeledes takker jeg Rask-Ørstedfondet for bidrag til den engelske oversættelse og Max Rothenborgs fond for hjælp til studierejser til udlandet.

Kommunelærerinde frk. Annesofie Boesen Dreijer og hendes medhjælpere har tegnet bogens snitmønstre, et arbejde, jeg er dem meget taknemmelig for. Fotografierne er – bortset fra enkelte ældre optagelser – fremstillede af Nationalmuseets fotograf Niels Elswing. Jeg bringer provinsmuseerne en hjertelig tak for velvillig assistance ved udlån til disse fotografier. Oversættelsen til engelsk af resumé og billedtekster er foretaget af Peter Thornton, assistent keeper ved Victoria and Albert museet, London, og af Anne Thornton.

København 1960

ELLEN ANDERSEN

Indledning

Den foreliggende undersøgelse omfatter folkedragten inden for Danmarks nuværende grænser inklusive Færøerne. De grønlandske dragter er ikke medtaget, da de tilhører en anden kulturkreds. Bogen er inddelt i et historisk og et topografisk afsnit. I det første er der gjort forsøg på at vise de enkelte dragtdeles kronologiske udvikling og forbindelsen med højerestandsmoden. Denne forudsættes bekendt, og der er af praktiske grunde ikke medtaget sammenlignende illustrationer. Forholdet til andre landes folkedragt er kun berørt i de tilfælde, hvor det skønnedes nødvendigt for forståelsen af det danske materiale. I andet afsnit behandles dragterne egn for egn. Der er her ikke taget hensyn til amts- eller herredsinddelingen, men kun til de afgrænsninger, som betinges af dragttyperne.

Af *trykte kilder* er benyttet samtidige forfatteres beretninger fra 17- og 1800årene. Det må dog erindres, at disse forfattere ikke var fagmænd, og deres fremstilling er ofte farvet af personlige anskuelser, ikke mindst hvor det drejer sig om almuens luksusforbrug. I amtårbøgernes monografier findes mange værdifulde oplysninger, blandt disse må især fremhæves Eskel Sørensens enestående udførlige beskrivelse af fynsk dragt fra slutningen af 1700årene.

Nyere værker om folkedragter findes der kun meget få af her i landet. Først og fremmest må nævnes Elna Mygdals grundige behandling af Amagerdragter samt J. S. Møllers fortrinlige bog om folkedragter i Nordvestsjælland. Begge disse forfattere har kunnet beskrive dragterne, medens traditionerne endnu var levende på stedet. Det samme gælder Marie Christoffersen, Helene Strange og Karen Thuborg, der har redegjort for dragterne i deres barndom. Et grundlæggende værk i nordisk dragtforskning er Sigfred Svenssons bog om folkedragter i Skåne. Mange af de synspunkter, som her fremsættes, gælder også for dansk område. De er da også i vid udstrækning benyttet i det foreliggende arbejde, dog er der her lagt noget større vægt på almuedragternes tilknytning til højerestandsmoden. Iøvrigt henvises til litteraturfortegnelsen.

Af *utrykte kilder* er først og fremmest benyttet skifter. De ældste går tilbage til 1630erne, men er som oftest ret summariske. Fra det følgende århundrede findes de fyldigste skifter, men også her mangler de for visse steders vedkommende, f. eks. Sønderjylland. Alligevel er materialet så stort,

Indledning

at det har været nødvendigt at foretage et udvalg. Fortegnelse over benyttede skifter findes side 506. Hvor intet andet er nævnt, stammer oplysninger fra 16-1700årene fra skifter. Selv om disse er et meget vigtigt materiale, har de dog store mangler. Således omfatter de kun fæstebønder. Ofte er klæderne delvis udtaget af boet. Desuden kan skriveren have været fra en anden egn og kan have misforstået stedlige betegnelser eller benyttet udtryk fra sin egen hjemegn. Skifterne opregner naturligt nok som regel dragter efter ældre personer, f. eks. mangler børnedragter så godt som fuldstændigt. Endelig må det erindres, at der må trækkes et vist åremål fra skiftets datering for at få det reelle tidspunkt for dragternes brug frem. Vedrørende tiden før skifternes fremkomst er materialet meget sporadisk. I tingbøger kan man finde vigtige oplysninger. Men arbejdet med at gennemgå de ikke publicerede ville være uforholdsmæssigt stort i forhold til resultatet.

En højst værdifuld kilde er også gamle folks beretninger, der opbevares i Nationalmuseets 3die afdeling og i Dansk Folkemindesamling. Chr. A. Jensen var den første, som systematisk opsamlede sådanne oplysninger om folkedragter. Som tilforordnet ved Dansk Folkemuseum begyndte han sine optegnelser omkring 1910 på et tidspunkt, hvor erindringen om dragten endnu var levende mange steder. Elna Mygdal fortsatte arbejdet og indsamlede et stort og værdifuldt materiale. Efter hendes afgang fra museet i 1935 har forfatteren selv foretaget en del undersøgelser, men allerede da var erindringen om dragten kun andenhånds. Dette gælder også Nationalmuseets etnologiske undersøgelser vedrørende folkedragter.

Eksisterende dragter og dragtdeler. Både på Nationalmuseet, i provinsmuseerne og i privateje er bevaret så store mængder af klædningsstykker, at det ville sprænge bogens rammer at foretage en inventarisering. Materialet er derfor benyttet til typebestemmelser og er i så vid udstrækning, det har kunnet lade sig gøre, fotograferet. Hele dragter er kun medtaget, når de har tilhørt bestemte personer, altså ikke sammenstukkede dragter, men selv med dette forbehold har materialet måttet behandles med megen kritik, da familietraditionerne ofte er højst usikre. Det skyldes i første række Elna Mygdals utrættelige indsamlingsarbejde, at Nationalmuseet nu ejer landets største samling af folkedragter. På tre store udstillinger af folkelige vævninger i 1940-41 og på udstillinger af almuebroderier rundt om i landet, påbegyndt i 1954, har det været muligt at foretage inventariseringer af genstande i privateje. Dette materiale er tilgængeligt på Nationalmuseet.

Illustrationer. Som billedmateriale er kun benyttet autentiske afbildninger: dels fotografier af eksisterende dragtdele, dels malerier, tegninger etc. fra samtiden. Som illustration til den ældre periode er kalkmalerierne en vigtig – og i denne sammenhæng tidligere så godt som uudnyttet – kilde, som dog må bruges med forsigtighed. I mange tilfælde har maleren betjent sig af fremmede forbilleder. Men hvor det drejer sig om skildringen af jævne folk, forekommer det dog sandsynligt, at det er den danske almue, der har været forbillede, ikke mindst i de tilfælde, hvor dragten kan identificeres ad anden vej. 1700årenes malere, f. eks. Jens Juel, er kun benyttet i ringe udstrækning, da deres fremstilling af folkedragterne er yderst skematisk. Også det følgende århundredes malere må bruges med kritik. Selv så yndede folkelivsskildrere som Exner, Dalsgaard o. s. v. har i mange tilfælde anvendt dragtdele, der forlængst var ude af brug, da maleriet blev fremstillet. Man kan for Dalsgaards vedkommende finde de samme gammeldags forklæder, kåber etc. på flere malerier. Det samme gælder Exner, når det drejer sig om Hedeboegnen. Kun når det gælder Amager og Fanø er hans malerier pålidelige. På disse egne var dragttraditionen endnu på hans tid helt levende. En uvurderlig kilde til dragtstudiet er J. Rieters »Danske nationale Klædedragter« fra 1805-06, F. C. Lunds »Danske Nationaldragter« fra 1854-62 og Hansen, Schou og Wellers kolorerede postkort fra 1871. For alle disses vedkommende gælder det, at de i hovedsagen er korrekte gengivelser af folkedragter fra den pågældende tidsperiode.

Historisk oversigt

Folkedragten er kun en lille brik i det store kulturmønster. Det følgende forsøg på at forklare dens opståen og udvikling må derfor ikke betragtes som noget endeligt resultat. Først når de mange emner inden for folkelivsforskningen herhjemme er behandlet, vil man kunne danne sig et fuldstændigt billede af vore forfædres liv og færden, og først da kan folkedragterne indtage deres plads i helheden. Forskningen på andre områder vil utvivlsomt kaste lys over mange dunkle forhold også inden for dragtområdet og måske bringe nye synspunkter frem, som vil kuldkaste de her fremsatte meninger. Etnologien er for Danmarks vedkommende endnu så ung en videnskab, at mange vigtige områder stadig ikke er udforskede. Derfor har det i det foreliggende arbejde ikke været muligt at foretage dybtgående undersøgelser vedrørende mange af de forskellige forhold, som har haft indflydelse på dragtens udvikling. Kun nogle få af de vigtigste skal i korthed omtales.

Folkedragten er opstået gennem et samspil mellem levn fra ældre perioder, påvirkning fra højerestandsmoden og nyskabelser inden for bondestanden selv. Den har varieret ikke alene fra egn til egn, men også i forskellige tidsperioder og efter forskellige formål.

Det er et særkende for folkedragten, at den i langt højere grad end andre stænders påklædning i mange tilfælde har bevaret gamle levn, der undertiden kan gå helt tilbage til oldtid og middelalder. Bondens trofasthed mod gammel sæd og skik viste sig ikke mindst i dragten. Men langsomt og ligesom tøvende fulgte bønderne alligevel med – eller rettere sagt efter – moden. Gennemsnitlig 20-30 år efter, at en nyhed var opstået i købstæderne, fandt den vej ud til de isolerede bondesamfund. De vekslende stilepoker satte spor i folkedragten og trivedes undertiden side om side i ejendommelige blandinger og udformet efter almuens særlige behov.

Det var den jævne borgerstands dagligdragt, som først og fremmest blev optaget på landet. Forskellen mellem småfolk i byerne og bøndernes påklædning har ikke været stor. Rieters afbildninger af københavnske tjenestefolk og håndværkere viser f. eks., hvor stor lighed der var mellem deres påklædning og bøndernes.

Det har tidligere været antaget, at folkedragten først udviklede sig i renæssancen på det tidspunkt, da adskillelsen mellem by og land blev

mere tydelig end før. Men nyere tids forskning har vist, at egnsdragter ofte er langt ældre. For Steiermarks vedkommende har V. Geramb således påvist, at der allerede i 1.-4. århundrede e. Kr. har eksisteret egnsdragter¹. Og litterære kilder fra middelalderen vidner om, at man har kunnet skelne de forskellige egnes beboere fra hinanden på dragten. I 1500-årene udkom forskellige plancheværker med europæiske »nationaldragter«, som naturligvis må have bygget på langt ældre traditioner. Kimen til virkelige folke- dragter kan altså være til stede i meget tidlige, kulturelt højt udviklede tidsepoker. De danske folkedragter har dog gennemgående et ret ungt præg. Sammenlignet med det øvrige Skandinavien, Finland og Balticum mærkes det tydeligt, at vi herhjemme har stået i livlig forbindelse med kontinentet og har modtaget mange påvirkninger derfra. Og selv om der findes en del gamle levn også i vore folkedragter, er det umuligt at sige, hvornår disse er opstået herhjemme.

Det var først og fremmest kvinderne, som var traditionsbærende. Deres sociale forhold og blandt andet den stærkere tilknytning til hjemegnen gjorde dem mere utilbøjelige til at ændre een gang vedtagne sædvaner. Men naturligvis var det først og fremmest de ældre, som holdt igen på de modenyheder, som de unge søgte at indføre. Overalt sporer man denne kamp mellem generationerne.

Økonomi. Blandt de forhold, som influerede på folkedragtens udvikling, spillede naturligvis økonomien en stor rolle. Under en højkonjunktur havde nye moder gode muligheder for at vinde indpas hos bønderne. Men i en påfølgende fattig tid stagnerede dragten. Således holdt den mode, som opstod i 1500-årenes velstandsperiode, sig tilsyneladende ret uforandret i nedgangstiderne i 16- og begyndelsen af 1700-årene. Omkring midten af 1700-årene forbedredes bøndernes vilkår igen (dette gælder naturligvis særlig de egne, der var mindre tyngt af hoveri og stavnsbånd end f. eks. Sjælland, Lolland-Falster og Møn). Man ser tydeligt i skifterne, hvorledes bestanden af uldent og linned tiltog i denne periode, og rokokomodens satte sine tydelige spor i folkedragten. Den før omtalte velstandstid i 1700-årenes midte var grundlaget for bondefrigørelsen. Allerede i 1760erne afløstes hoveriet på Hørsholm gods og på Bernstorff, og i 1788 ophævedes stavnsbåndet, og udskiftningen af bønderjord tog fart. Men hele foretagendet krævede store investeringer i form af nyt inventar, udvidede besætninger og forbedring af driften. Der er formodentlig ikke blevet meget til overs til nye klæder. I hvert fald holdt rokokomodens sig til århundredets slutning. 1800-årenes første tiår bragte en stigning i korn-

priserne. Denne faldt sammen med empiremodens indførelse, og C. Molbech skriver, at man overalt i landet ser, hvorledes almuens ældre klædeskik har forandret sig siden det 19. århundredes begyndelse². I tidsrummet 1818-27, da kornpriserne regnet i sølv var overordentlig lave³, forhindrede dog denne nedgangsperiode empiremoden i at få nogen virkelig betydning mange steder i landet⁴. Først da der i 1830erne igen begyndte at komme bedre tider, ser man af skifterne, at f. eks. kjoler af silke og sirts syet i købstadsnit bliver mere almindelige.

I slutningen af 1840erne var det i hovedsagen forbi med folkedragten. Hidtil havde bønderne så godt som udelukkende været henvist til deres egne hjemmegjorte ting. Dette virkede naturligvis stabiliserende på dragten. Men den voksende landbrugseksport i anden halvdel af 1800årene bragte rede penge til bønderne, så de nu kunne købe fabriksprodukter i byerne. Det er karakteristisk, at folkedragten holdt sig længst på steder, hvor landbruget ikke spillede nogen større rolle, f. eks. Fanø, Læsø og Amager.

Handel. Endskønt bønderne for største parten selv fremstillede deres klæder, så har dog købte ting spillet en vis rolle. Af skifter og andre kilder ses det, at bønderne i 15- og 1600årene for en stor del har klædt sig i udenlandske stoffer. Allerede i middelalderen har der været en ret livlig bondehandel med Norge, Nordtyskland og langs Vesterhavets kyster. Men i 1700årene var den så godt som forsvundet. Jylland havde en betydelig handel med Hamborg, byen var faktisk hovedstaden for Jylland, som København var det for øerne. F. eks. eksporteredes der fra 1780erne til omkring 1800 en mængde silketørklæder fra Altona til hertugdømmerne og derfra til kongeriget⁵. Smugleri og strandingsgods spillede en ret betydelig rolle. Det samme gjaldt kræmmerne. De drog fra gård til gård med kramkisten fuld af silkebånd, tørklæder etc. og formidlede således modenyheder. Kniplingskræmmerne fra Tønderegnet solgte de uundværlige kniplinger til kvindernes hovedtøjer, og hosekræmmerne fra Hammerum herred solgte hjemmestrikkede uldvarer. Ikke alene ved deres varer, men også ved deres påklædning påvirkede disse kræmmere almuens dragtskik. Eskel Sørensen fortæller således, at det var kræmmerne, der fik de fynske bønderkarle til at klippe deres hår kort. Studedriverne gjorde indkøb i Hamborg, og fra Vestkysten tog mange bønderkvinder til Holland for at handle.

De store årlige markeder betød meget for indførelsen af modenyheder. Her kunne man altid finde de samme handlende på bestemte pladser:

skomagere, buntmagere, manufakturhandlere, hattenmagere o. s. v. Og her gjorde markedsgæsterne deres indkøb og tog gaver med til den, der måtte blive hjemme.

Modens spredning. Møllere, forpagtere, krofolk, degne, håndværkere etc. stod, hvad påklædning angår, midt imellem by- og landbefolkningen, og det var dem, der for en stor del formidlede nye moder. Det fremgår tydeligt af skifter efter sådanne personer, at nyheder først er dukket op i disse kredse. Hvad de lancerede, kunne bonden – efter fornøden overvejelse – acceptere. En nærmere undersøgelse af dette forhold ville utvivlsomt vise, at jo flere af denne mellemklasse, der fandtes på en egn, jo hurtigere trængte modenyhederne igennem.

De unge, som tog tjeneste i byerne, kom hjem med pynt og stads i stedet for opsparat løn, en kilde til stadig ærgrelse for samtidens forfattere. Men det synes dog, som om de unge ret hurtigt har genoptaget egnens gængse dragt. Et helt kompleks af forhold har sikkert spillet ind. Således har hensynet til, hvad naboerne mente, uden tvivl virket stærkt hæmmende på en ny modes indtrængen. I velhavende bondesamfund finder man ofte et element af stolthed over lokale traditioner etc. Sandsynligvis vil det ved videre undersøgelser vise sig, at modenyhedernes spredning følger de samme linjer, som gælder for andre nyheders indtrængen i byggeskik, redskaber, bohøve o. s. v.

Overalt i landet har mandsdragten haft et langt mere ensartet præg end kvindedragten. Til trods for stavnsbåndet havde mændene flere muligheder for at komme ud og se sig om. De lå inde som soldater, de kørte ægtkørsel for herremanden og de frie bønder især i Jylland, drog med stude til Hamborg, kørte med jydepotter helt til Prag, rejste rundt som hosekræmmere og sejlede til søs i de unge år. Herved fik de rig lejlighed til at se og optage nye moder i dragten, som de indførte på deres hjemegn. Kvinderne derimod levede som oftest hele deres liv inden for sognets grænser og havde derved forudsætninger for at udvikle en stærkt egnpræget dragt.

Luksusforordninger. I de tider, hvor klædedragten var et tegn på, hvor på rangstigen man befandt sig, var det en naturlig trang at klæde sig over sin stand. Regeringsmagten gjorde, hvad den kunne for at hæmme denne tilbøjelighed, og i løbet af 100 år udkom 8 forordninger om klædedragten^o. F. eks. blev det i 1783 påbudt bondestanden »sig ei anderledes at klæde end af hjemmegiort Tøj, som Vadmæl, Værken og andet deslige«. Kvindfolkene måtte under ingen omstændigheder bære trøjer, skørter eller

forklæder af silke. De måtte kun have en silkehue, samt trøje og skørt af kramtøj⁷. Det er sikkert denne forordning, Eskel Sørensen lidt maliciøst hentyder til, når han siger, at i førstningen gjorde denne forordning ligesom en slags opmærksomhed og på en kort tid standsede kræmmerens handel. Men denne frygt forsvandt med tiden, og man købte igen silke og brokade af kræmmerne og gik med det. På samme måde er det utvivlsomt gået også de andre forordninger. Noget spor har de tilsyneladende ikke sat sig i dragten.

Stof, farve. Det hvide ufarvede vadmel, der under brugen antager en snavset grå tone, har fra ældgammel tid været bondens almindelige dragt. Vadmel kendes fra bronzealderen, og i middelalderens folkeviser hedder det til stadighed: »den grå bonde«, »bonden i sin kofte grå«, »bønder ere ei gæs, fordi de ere grå«, o. s. v. Endnu ældre er skind til påklædningen, og lige til folkedragtens ophør har både mænd og kvinder klædt sig i disse materialer. Linned derimod har ikke været meget brugt. I Kongespejlet hedder det, at ingen høvisk mand pynter sig med hør eller hamp, og i de ældste bondeskifter findes der slet ingen, eller i alt fald kun meget få særke og skjorter. Man bar dragten direkte på kroppen, og man lå nøgen i sengen. I de egne, hvor høravl ikke var almindelig, f. eks. mange steder i Jylland, var linned endnu i sen tid en sparsom vare. Først et stykke ind i 1700årene bliver linned mere brugt. Det mønstervævede hvergarn, som er så karakteristisk for de danske almuedragter, kommer ifølge skifterne først frem i større mængder efter midten af 1700årene. Endelig er der kramtøjet, d. v. s. stoffer, som købtes i kramboderne: silke, brokade, damask etc., der ifølge sagens natur forekommer hyppigst i opgangsperioderne.

Som før nævnt var gråt eller hvidt ufarvet vadmel bondens daglige dragt, det var nemlig det billigste stof, man kunne få. Noget finere var »selvsort«, d. v. s. stof af ulden fra sorte får. Man sørgede såvidt muligt for at have et par sorte får i flokken, der kunne levere uld til stadsdragterne. 1600årene igennem var rødt og sort den almindeligste farvesammensætning, en rest fra renæssancemoden. Først omkring midten af 1700årene kommer det broget mønstrede hvergarn frem. I slutningen af århundredet indtager blåt en fremtrædende plads som den foretrukne farve til mændenes festdragt⁸. Både sort og blåt kunne farves hjemme med enkle midler. 1700årenes livlige farver, der korresponderer med overklassens farvesyn på rokoko- og Louis 16 tiden, afløstes i folkedragtens sidste periode af mørke, dæmpede toner. Det skyldes, bortset fra modepåvirk-

ning, i hovedsagen den omstændighed, at det til sidst kun var ældre personer, som gik i folkedragt.

Skræddere, sypiger. Christian II bestemte, at ingen »embedsmand«, d. v. s. skomagere, skræddere eller buntmagere måtte drive deres håndværk i landsbyerne eller rejse fra en by til en anden. I 1600årene udvidedes næringsfriheden dog betydeligt. Landsbyskrædderen måtte oprindeligt kun sy vadmestøj, og skomageren på landet kun sy bondesko. Dette forbud har naturligvis virket stærkt hæmmende på modenyheder. Sandsynligvis har kvinderne oprindeligt syet alt tøj både til sig selv og til mændene. Denne skik bevarede på Amager langt op i 1800årene. Men i 1600årene har der dog været mandlige skræddere på landet. Fra Skast herred klages der flere gange over, at skrædderen er gammel og uduelig og ikke mere kan tage rundt til sine kunder⁹. Efterhånden overtog sypigerne fremstillingen af kvindetøjet. Også de vandrede fra gård til gård og havde altså en større kundekreds end selve landsbyen. Men deres muligheder for fornyelse har alligevel været meget begrænsede. Dette ændredes først, da modejournalerne kom mere almindeligt i brug.

1. Geramb, 1932, I, 21 ff.

2. Molbech, 1840, 185 f.

3. Falbe Hansen og Scharling 1910, II, 144 f.

4. Grunden til, at der findes forholdsvis mange empiredragter bevaret, er uden tvivl den, at de kortlivede, snævre klædningsstykker ikke egnede sig til omsyning.

5. Hoffmann, 1940, 66.

6. Schou, 1795. Luksusforordninger 1683, 1687, 1736, 1744, 1745, 1753, 1783.

7. Samme, 1783.

8. Allerede Karl den Store forordnede blå klæder til fest og grå til hverdag for bønderne i sit rige (Geramb 1935, II, 541) og i folkeviserne findes mange eksempler på, at også dengang var blå en yndet farve.

9. Ældre danske Tingbøger 1955, Skast herred 1637, I, 52.

Kvindedragt HOVEDTØJ

Hovedbeklædningen var den mest betydningsfulde del af en almuekvindes dragt. Den viste forskellen mellem gift og ugift (eller rettere mellem kysk og ukysk) og mellem ung og gammel. Ved hjælp af den karakteriseredes særlige begivenheder: bryllup, confirmation, sorg etc., og det var først og fremmest hovedtøjet, som markerede egnsforskellighederne i dragten.

K. Sørensen Testrup skriver, at man i begyndelsen af 1700årene knapt mere kunne skelne gift fra ugift¹. Tidligere, siger han, gik de ugifte med

Fig. 1. Kvinde fra Læsø i festdragt med stort, hvidt hovedklæde knyttet i nakken. Maleri af A. Schjøtt 1853. Privateje. *Woman from the island of Læsø in gala dress with a large white kerchief knotted at the back of the neck.* (Oil-painting 1853).

bart hår på helligdage. Det er en ældgammel skik, at jomfruen havde blottet hoved, medens gifte og ukyske måtte skjule håret under et klæde².

Tørklæde knyttet om hovedet på den ene eller den anden måde forekommer de fleste steder i landet. Bedst kendt er Læsøkvindernes store, hvide »hivivklæde« (fig. 1). Det er umuligt at sige, hvornår danske bønderkvinder er begyndt at bruge hovedklæde³. Det afbildes ofte på middelalderlige kalkmalerier f. eks. (fig. 24), men er muligvis langt ældre. I sig selv er et klæde knyttet om hovedet på forskellig vis en ældgammel dragtskik. På Marcus- og Arcadiusøjlerne ses det, at germanerkvinderne har båret firkantede hovedklæder⁴. De blev på vikingetiden opsat på kunstfærdige måder, og under forskellige betegnelser »faldr«, »skaut« o. s. v. kendes de fra sagalitteraturen. Hovedklædet genfindes i 13-1500årenes højerestandsmode under mange varierende former. Den meget enkle måde, at lægge tørklædet i trekant og knytte det under hagen, som bruges den dag i dag, kendes i hvert fald fra 1400årenes slutning, og lige så gammel er sikkert Læsøkvindernes måde at binde det på, nemlig ved at krydse det under hagen og knytte det i nakken⁵. Fra 1700årenes slutning og et hundredår frem i tiden har et smalt sammenlagt tørklæde krydset i nak-

Historisk oversigt

ken og bundet på issen (fig. 232) været det mest brugte. Derefter kom hagebundet tørklæde (fig. 272). Især i Jylland klagedes der lige fra 1760-erne til stadighed over, at kvinderne dækkede ansigtet sådan til med tørklæder, at kun øjnene var synlige.

Hue. Den ældste kendte afbildning af danske almehuer er på en malet glasrude fra Samsø fra begyndelsen af 1600årene (fig. 2). Den bæres her kun af gifte, den ugifte kvinde har håret i krans. I begyndelsen af 1700-årene har også ugifte optaget huen. Men endnu 100 år senere havde de dog stadig bart hår som brud og ved morgenarbejdet⁶. Der var en tydelig forskel mellem de giftes og de ugiftes huer. Oprindeligt har pighuen vistnok været hvid, først fra slutningen af 1700årene kommer mange brogede huer frem i skifterne. Udviklingen har altså i grove træk været følgende:

1) gift = hoveddug	ugift = bart hår
2) gift = sort hue	ugift = hvid hue
3) gift = mørk eller
sort hue med sort
knipling eller guldgalon	ugift = broget hue

Fig. 2. To gifte kvinder med huer og en ugift pige med bart hår. Højerestands påvirkede dragter. Malet glasrude fra Samsø, begyndelsen af 1600årene. N.M. nr. I 360. *Two married women with caps, and an unmarried girl who is bare-headed. The costume shows the influence of fashionable dress.*

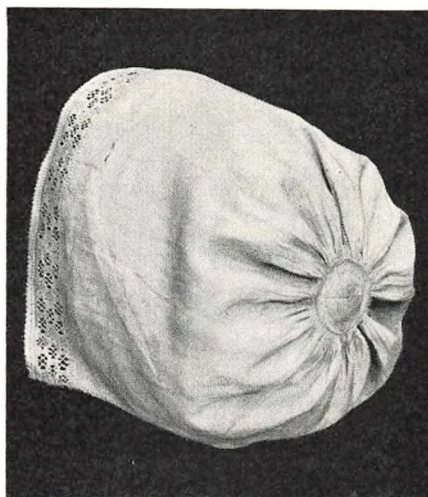

Fig. 3. Hvid lærreds underhue med søm fra isse til nakke, broderet forkant og rynket nakkestykke. Amager »sørgehat«. N.M. nr. 185-1919. *The earliest form of cap, with a seam running from the crown to the nape of the neck. Mourning cap of white linen.*

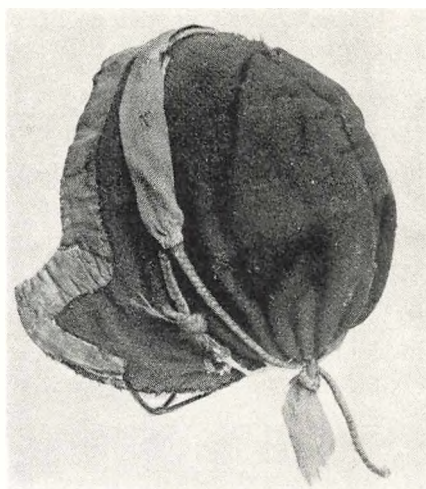

Fig. 4. Grøn vadmels hue med blå bånd. Tostyks, med søm fra pande til nakke. Horne. N.M. nr. 310-1924. *The second form of cap. Of two pieces, the seam running from the forehead to the nape of the neck. Of green frieze with blue strings.*

I konedragten er den sorte hue bevaret til vore dage. Den sorte stadshue af fløjel med guldgalon var udelukkende forbeholdt ægtehustruen. Den blev holdt højt i ære og fulgte som oftest sin ejerinde i graven. Konehuen var kun til fineste stads, ved mindre højtidelige lejligheder var konernes kendetegn sorte eller mørke huebånd, pigernes røde eller lyse og faldne kvinders grønne. Mange steder bar gifte kvinder lin, mens ungdommen optog det nymodens overkorsklæde, og til slut gik kun gamle koner med hovedtøj, mens unge havde bart hår eller hat.

Selv på et så begrænset felt som kvindehovedtøjer mærker man tydelige egnsforskelligheder. Naturligt nok sporer man særligt i Jylland påvirkning sydfra, de jyske hovedtøjer ligner på mange punkter nordtyske. Hamborg var lige til midten af 1800årene et lettere tilgængeligt handelscentrum for jyderne end København. Langs vestkysten mærkes en hollandsk-frisisk indflydelse. Vestkystens unge piger søgte i stort tal arbejde i Holsten og Holland, og mange kvinder rejste til Holland for at købe varer. En anden kulturstrøm er gået østpå, ikke mindst fra Sønderborg amt til de sydfynske øer, hvoraf jo Ærø indtil 1864 hørte til dette amt. De fynske hovedtøjer hører derfor nærmest sammen med de jyske, mens Sjælland, i hvert fald

øst for skovbæltet danner en gruppe for sig. Men dette er kun de store linjer. Selv inden for ganske små områder har kvindehuernes form og udsmykning fremvist iøjnefaldende forskelligheder. Endnu i vore dage kan man se forskel på den måde, hvorpå Fanøkvinderne i Sønderho eller i Nordby binder deres hovedklud, skønt der kun er ganske få kilometer mellem de to byer. Hvert sogn og hver landsby udformede hovedtøjet på sin særlige måde, som blev betragtet som den eneste rigtige. Nu, hvor hovedtøjet ikke bruges mere, er så godt som alle disse små egnsforskelligheder gået tabt, men alligevel er kvindehuen og dens tilbehør det vigtigste middel til at lære dragtgrænserne at kende.

Snit. Danske almuehovedtøjer frembyder ved første øjekast et virvar af forskellige former. Ved en nærmere undersøgelse udskiller der sig dog enkelte grundtyper både i selve huens snit og i dens tilbehør. Huerne kan inddeles i fire grundformer: 1) Hue af eet sammenhængende stofstykke med søm fra isse til nakke (fig. 3). Findes kun på Amager og Sydfalster. 2) Hue af to symmetriske halvdele med søm fra pande til nakke, her kaldet »tostykshue« (fig. 4). Findes nu kun på Fanø, Oksby, Samsø, Horneland, Røsnæs og Sydfalster, men har sandsynligvis været udbredt over hele landet. 3) Hue af tre stykker med to sømme fra pande til nakke »trestykshue« (fig. 5). Forekommer praktisk talt over hele landet. 4) Hue med rektangulært forstykke og halvcirkelformet puld »puldhue« (fig. 6). Forekommer i så godt som hele landet. Type 1 er utvivlsomt ældst. Den findes udelukkende i egne med meget gammel dragtskik og oftest som underhuer, der næsten altid bevarer gamle former længere end yderhuerne. Endelig findes type 1 i barnedragten, som også er meget konservativ. Amagerhuen (fig. 3) har samme snit som et hvidt foer til en af Christian 4^s nathuer, dateret 1642, endogså den med knaphulsting syede cirkel på issen findes på begge huer⁷. (Som et kuriosum kan nævnes, at også en spranget hue fra Arden mose har samme snit og nakkecirkel⁸). En videre udvikling af type 1 er tostykhuen type 2, hvor sømmen er ført helt igennem fra pande til nakke. Den omtales fra 1760erne⁹ og er muligvis opstået under påvirkning fra overklassen, hvor sådanne huer kendes fra 1600årene. Type 3, »trestykshuen«, er et videre skridt i udviklingsrækken, idet pande-nakkesømmen her blot er fordoblet, således at huen består af to symmetriske sidestykker og et midtstykke. Den omtales næsten samtidigt med tostykhuen og eksisterer endnu i mange eksemplarer, især i konehuen, som er stærkt traditionsbundet, og i barnedragten. Forøvrigt er trestykshuen aldrig blevet helt udryddet. Som natkappe holdt den sig til

Fig. 5. Sort vadmels hue med broget silkebroderi og lyseblå bånd. Trestyks, med to sømme fra pande til nakke. Svendborgegnen. N.M. nr. 631-1919. *The third form of cap. Of three pieces with seams running from the forehead to the nape of the neck. Of black frieze embroidered with coloured silks.*

Fig. 6. Hue af grønt, broget brocheret silkebrokade med sølvknipling langs kanten. Puldhue med forkant og nakkestykke. Roskildeegnen. N.M. nr. W 240 f. *The fourth type of cap consisting of a front-band and back-piece. Of green figured silk with silver lace round the front edge.*

slutningen af 1800årene, og i den allernyeste tid er den dukket op igen som »flyverhjelme« især til børn. Type 4, »puldhuen«, har en anden form end de foregående, hvis sømme alle går i retning pande-nakke. Puldhuens derimod går i en halvcirkel omkring baghovedet. De store mængder af bevarede puldhuer er alle af yngre karakter end de foregående, og Eskel Sørensen siger da også, at i slutningen af 1700årene fortrængte puldhuen den mere gammeldags trestyks. Også puldhuens opståen skyldes muligvis påvirkning fra overklassen. Dog viser en lille gruppe huer fra Assens, Helnæs og Horne trestyks huer med en udsmykning af bånd, der tilsyneladende danner en nakkepuld. Også indvendig i huen ses tilløb til en puld. En fortsat udviklingsrække er altså tænkelig.

De ældste eksisterende huer har glat forkant, svarende til overklassens huer indtil slutningen af 1500årene. Trestyks huerne er som regel stærkt krigede (fig. 203), en mode som kendes fra malerier af fornemme damer fra 1500årenes sidste del og er fuldt udviklet omkring århundredskiftet. I borgerlig dragt kommer den ca. 20 år senere¹⁰. Krigerne har varieret

stærkt, lige fra store, voldsomt svungne flige til små, helt rudimentære former (en udvikling som også kendes i den borgerlige dragt). Betegnelser for kriger i skifterne er: »ørnlue«, »øritlue« (ørehue), »kriget« eller »opskåret« hue. De ældste puldhuer har endnu svag svajet forkant, men de yngre er ganske glatte, en udvikling, der utvivlsomt er betinget af overkorsklædets fremkomst (se side 28).

De gamle huer er alle stærkt udstoppede med blå anbragt mellem foeret og ydertøjet. Udstopningen er tykkest på baghovedet, formodentlig har den oprindelig skullet imitere en rig hårfulde under huen. I Holbæk amt rullede man håret op om en valk, hvis det ikke var stort nok til at udfylde huen¹¹. En anden måde at afstive huen på var at trække den over en stiv papform. De yngste puldhuer er bløde uden udstopning (papunderlaget på de metalbroderede huer skyldes broderitekniske årsager).

Stof. Klæde og vadmél var de mest anvendte materialer i 1600årene. I det følgende århundrede blev silke, fløj, gyldenstykke etc. mere almindelige til fest. Også kattun var meget anvendt.

Farve. Efter skifteprotokollerne har huerne i 1600årene næsten udelukkende været sorte, efter borgerlig mode¹². Først et stykke ind i det følgende århundrede blev brogede farver mere almindelige, men konehuen vedblev dog at være sort. I skifterne forekommer ofte hvide kipper kartuns huer, og af gamle meddelelser ses det, at pige huen i hvert fald nogle steder var hvid. Maleriet af »pene Grit« (fig. 7) fra 1600årenes slutning viser en hvid pigehue¹³, og i 1750erne hører vi om den fra Samsø, Ods herred og Sydfalster¹⁴. Den hvide »hat og hawa« fra Bornholm (fig. 148) var ligeledes pigehovedtøj, og endnu i sen tid bar pigerne på Røsnæs hvid hue til alters. Moden stammer formodentlig fra overklassen, hvor hvide huer kendes fra 1500årenes første halvdel, her dog kun for gifte¹⁵. I folke dragtens sidste periode gik ungdommen med lyse, brogede huer, især røde, mens gifte, forførte og ældre piger brugte mørke. Først langt op i 1800årene, da dragttraditionen allerede var i opløsning, fik også de unge mørke huer. Kun i Jylland gik man den modsatte vej. Her brugte alle – også gifte og ældre – hvide tylls- eller kniplingshuer i folke dragtens sidste periode.

Udsmykning. Denne kunne bestå af bånd, knipling, galon eller broderi. De ældste tostyks huer har smalle silke- eller barattes bånd, der dels kunne anbringes som kantning, dels som overbindebånd med nakkesløjfe. Denne bindemåde er den ældste her i landet. Huenakken trækkes sammen ved hjælp af en flettet snor i en løbegang. I snorens ender sidder bånd, der

Fig. 7. Hvid pigehue. Maleri fra 1600årenes slutning forestillende Amagerpigen »pene Grit« d. v. s. smukke Grete. N.M. nr. H 26. *The white cap worn by young girls.* (Oil-painting; late 17th century.)

krydses over issen og bindes i sløjfe i nakken (fig. 4). Trestyks- og puldhuerne bindes under hagen med en »hagerose«, »hagedusk«¹⁶. Nakkebåndet blev efterhånden til et løst »overbindebånd« eller en løs sløjfe »nakkerose«, »nakkedusk« fæstet bag i huen. I 1800årene blev båndene brede og ofte blomstrede. De daglige huebånd var ganske enkle bændler af uld eller lærred. Nakkesløjfe brugtes ikke til daglig. Konernes huebånd var sorte. Dette nævnes allerede i 1760erne som kendetegn for gift kvinde¹⁷. Sorte bånd brugtes også til sorg, alters og begravelse.

Undertiden finder man på de ældste huer en udsmykning af sorte kniplinger. 1758 omtales »purluer« fra Samsø besat med sådanne kniplinger. De er muligvis identiske med de senere »rumpøl«, hvor kniplingen dækker midtsømmen¹⁸. Også metalknipling forekommer på huer fra 1700-årene. De findes både på kulørte og sorte huer og har sandsynligvis været brugt såvel af koner som af piger. Først senere erstattedes guldkniplingen af en bred galon, der var forbeholdt gifte. Flere steder har galonen et quiltet udseende frembragt ved indlagte filtstrimler (fig. 8).

Fig. 8. Konehue af guldbroderet sort fløjl med guldgalon. Åbenråregnen. Åbenrå museum. *Matron's cap of black velvet, with gold braid and embroidery.*

Fig. 9. Pigehue med broderi af broget silke og sølv, lakserøde bånd. Høje Tåstrup. N.M. nr. 66-1915. *A girl's cap, embroidered with silver thread and coloured silks. Pink strings.*

Danske almuehuer udmærker sig ved smukt og meget varieret broderi. Dette bliver dog først almindeligt i 1800årene. De ældste broderier er udført i blød flossilke i stiliserede blomstermotiver (fig. 5), der senere afløstes af naturalistiske former. De er syet i silke eller chenille i brogede farver. Sørgehuerne er dog i blå, sort, hvidt og beige. Broderierne varierer fra egn til egn og er et af kendetegnene på egnsdragter. Borter eller broderi med stråperler har været yndet i slutningen af 1700årene og omtales med begejstring af Eskel Sørensen. Broget folie, udklippet i mønstre og anbragt mellem silke- og metalbroderiet, såkaldt »beslagen høk«, kendes fra Sønderjylland og Ærø. Men sin skønneste udfoldelse nåede metalbroderiet på Hedeboegnen og i Nordsjælland. De ældste metalbroderede huer fra 1830erne har kun lidt metal imellem den brogede silke (fig. 9). Efterhånden forøges metalbroderiet, og i 1840erne er silken helt forsvundet. Guld- og sølvnakkernes blomstringsperiode falder mellem 1840-70, de ældste er fast og godt komponerede i nedlagt syning, de yngste er et opløst virvar af pailletter og kantille. Metalbroderede huer findes også i andre egne af landet, men de kan ikke måle sig med de førnævnte i skønhed og teknisk fuldkommenhed. De metalbroderede huer, og i mange tilfælde også de silkebroderede, blev syet af professionelle syersker, som

oftest svagelige piger, der på denne måde tjente til livets ophold. Der kendes endnu adskillige navne på disse kvinder, som ofte har været hele kunstnere på deres felt (huesyersker er nærmere omtalt under de forskellige egnsdragter). At brodere huen med perler og guld er en renæssancemode, som tilsyneladende har været meget dyrket i Danmark¹⁹. Der kan dog ikke konstateres nogen forbindelse mellem renæssancens broderede huer og almuens huebroderier.

Huens tilbehør var korsklæde, lin, vinger etc. Korsklæde eller snip er oprindeligt et firkantet klæde lagt over kors, så det danner en trekant eller snip. I denne simple form uden udsmykning, blot med bindebåndler i to modstående hjørner er det endnu bevaret på Amager og Fanø (fig. 10), der begge steder har hollandsk-frisisk dragtskik (der er dog også spor af det andre steder). Korsklædet anbragtes *under* hovedtøjet. På Amager var det forbeholdt gifte. Dette viser muligvis tilbage til den ældgamle skik, at gifte kvinder måtte skjule håret. Korsklæde forekommer også i barnedragten²⁰, her sandsynligvis brugt til at holde fontanellen sammen. På nordeuropæisk område og mange andre steder kender man til deformation af hovedskallen ved hjælp af et stramt bundet klæde²¹. På øen Marken i Holland fik således pigebørn helt op til vore dage et stramt bundet korsklæde om hovedet lige fra fødslen. Herved opnåedes en lang, smal hovedform. Nøjagtig samme form på kraniet er konstateret

Fig. 10. Gammel kone med korsklæde bestående af firkantet lærredsstykke lagt i trekant og anbragt under huen. Fanø. Privateje. *Cross-cloth or forehead-cloth consisting of a linen square folded diagonally under the cap.*

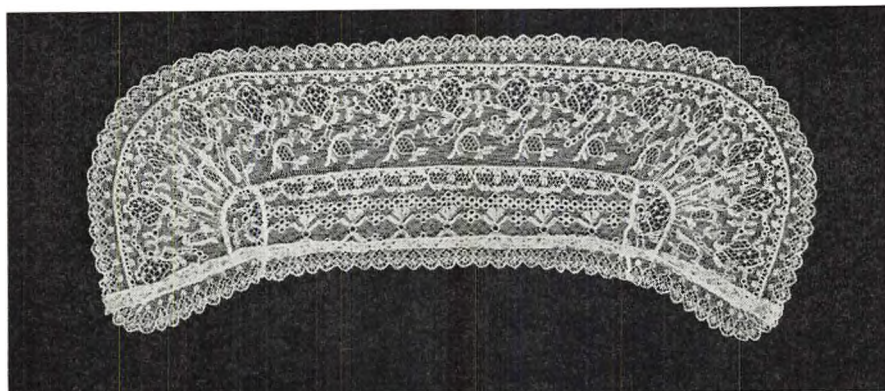

Fig. 11. Overkorsklæde sammensyet af forskellige tønderkniplinger, anbragtes ovenpå huen. Nidløse. N.M. nr. 425-1928. *Cross-cloth or forehead-cloth of Tender lace, of the type worn over the cap.*

på de opgravede skeletter af dronning Helvig (gift 1276 med kong Magnus Ladelås) og hendes to døtre Rikissa og Ingeborg, Erik Menveds hustru. Sandsynligheden taler for, at deformiteten også her er opnået ved hjælp af et korsklæde. Dronning Helvig var en holstensk prinsesse og stammede altså fra et område, hvor den markenske hovedsnøring har været kendt. Denne strakte sig nemlig til Zuidersøen og langt videre ud, hvad fund af kranier viser²². Det er meget vel tænkeligt, at man ved undersøgelser af kvindekranier på Fanø og Amager – de to steder, hvor den gamle korsklædeform er bevaret – skulle kunne finde den samme deformitet. Korsklædet har, som så mange andre dele af bonde dragten, sin oprindelse i højerestandsmoden. I 11-1300årene bandt kvinderne et stykke lærred eller silke om hovedet, senere indskrænkedes det vistnok til et pandebind under hovedtøjet²³. I engelsk dragtskik har cross-cloth eller forehead-cloth været i brug fra slutningen af 1500årene²⁴. 1572 omtales et »snippeklæde« fra Helsingør²⁵, og i privateje på Amager findes en del broderede korsklæder fra slutningen af 1600årene, som skal have tilhørt pene Grit²⁶. I 1760 fortælles det fra Fyn, at kvinderne bar et to tommer bredt linned stykke under huen – i stedet for korsklæde. At korsklæde eller snip kun sjældent omtales i skifterne skyldes utvivlsomt, at de var ganske værdiløse. Formodentlig skjuler de sig ofte under betegnelsen »en bunke småt lintøj« (se kort fig. 302).

Sandsynligvis omkring midten af 1700årene begyndte man at anbringe et korsklæde oven på huen. På denne tid bliver korsklædet mere alminde-

ligt i skifterne, formodentlig fordi det nu får en værdifuld udsmykning af knipling el. lign. Nu skulle det altså ses. Moden er utvivlsomt opstået under påvirkning fra overklassen, hvor man på denne tid finder afbildninger af hvide, kniplingsbesatte trekantstykker oven på hovedtøjet. Adskillige steder i folkedragten har overkorsklædet bevaret trekantformen, og betegnelserne »snipkorsklæde« eller »snip« på steder, hvor denne er forsvundet, viser, at det tidligere har været mere udbredt. I tidens løb har overkorsklædet fået en varierende udformning forskellige steder i landet, ofte rhombeformet eller rektangulært (fig. 11) og undertiden med pibede flæser ved ørene. De yngste hueformer har så godt som alle overkorsklæde. Udsmykningen består af hulsømme, broderi eller knipling. Kun til sorg og alters skulle det være glat eller med gazevævet »jødeknipling«. De fynske »kappekorsklæder« har pynt af piber, bånd etc. svarende til borgerlige kapper fra 1840-50erne.

1556 blev en kone i Hvalsø brændt som heks. Blandt hendes efterladenskaber nævnes »to leen hatte«²⁷, og fremover omtales linhatte til stadig-

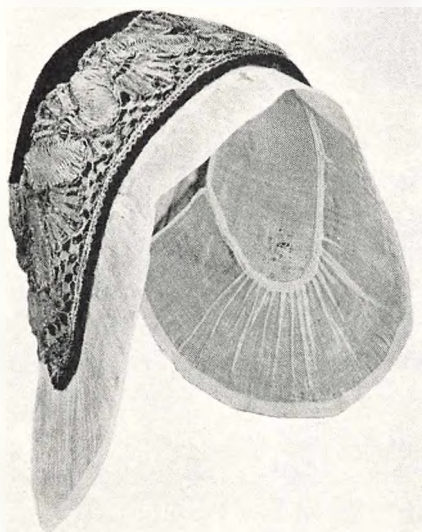

Fig. 12. Lin med øreflæser af fint moll, glat over panden og let rynket ved ørene, sidende under en konehue af sort fløjel med guldknipling. Åbenråegnen. Åbenrå museum. *Linen head-band with ear-pieces, fitted under a married woman's gold braided cap made of black velvet.*

Fig. 13. Hvid, broderet tyllshue med vinger ved ørene. Overkorsklædet har broderi fortil og trekantet lærredssnip bagtil. Østbirk. Glud museum. *Embroidered white tulle cap with "wings" at the sides. The cross-cloth is embroidered in front and has a triangular linen piece at the back.*

Fig. 14. Hue med piber flæse af tønderknipling »skæg« langs nakken. Nibe. Gammelt fotografi forestillende Mette Nielsen, amme for minister Estrups børn. N.M. nr. 4042-1955. *Cap with starched frill of Tønder lace at the neck. (Old photograph).*

hed i skifterne. Linhat findes endnu bevaret i egne med gammel dragtskik (Amager, Sydfalster). Udtrykket »hat« viser, at stykket allerede er kommet ind i nordisk dragtskik i tidlig middelalder, før hat fik betydningen mandshovedtøj med skygge²⁸. Linhat betyder en underhue af lærred oprindelig vistnok snøret i nakken, i hvert fald er »snørehatte« og »snøreklæder« ret almindelige i gamle skifter²⁹. Ifølge H. F. Feilbergs ordbog over jyske almuemål var linhat møens hovedtøj: »Der er mangan en, der gaar med en Linhat, der burde gaa med en Lue«.

Lin er et rektangulært tøjstykke anbragt under huen, hvor det fæstedes sammen med nåle i nakken, bindebånd findes aldrig. Gamle afbildninger viser, at både lin og linhat oprindelig havde glat forkant. Men da de krigede huer kom på mode, fulgte linet med og fik store buer ved ørene (fig. 12), »opskørslin«, »ørnlin«, »fiplin«. Lin betyder oprindelig blot et linned klæde. Det kendes fra 15-1600årene og forekommer ret ofte i skifterne. I Sønderjylland brugtes endnu i sen tid både lin »bakkenhue« og overkorsklæde »høklud« samtidigt; moden går tilbage til 1600årene og

er velkendt i overklassen. De fleste steder i landet afløstes linet af overkorsklædet, men i nogle egne har dette sidste aldrig vundet indpas (se kort fig. 296). Der, hvor overkorsklædet trængte ind, sporer man tydeligt kampen mellem den gamle og den nye mode. Mange steder brugtes lin til daglig og overkorsklæde til stads. I andre egne bar gifte og ældre kvinder lin, mens unge gik med overkorsklæde, og fra hovedtøjets sidste periode brugtes ingen af delene til daglig og overkorsklæde kun til fest.

På gamle jyske huer findes hvide, pibede flæser langs den udkrigede kant ved ørene. De har oprindeligt siddet på en hvid underhue »haghat«, der ofte nævnes i skifterne fra midten af 1700årene. Senere forsvandt haghaten, og vingerne blev til to selvstændige stykker kun forbundet ved et smalt bændel over issen. På de yngste hovedtøjer anbragtes vingerne igen på en hvid hue, der dog nu brugtes som yderhue (fig. 13). Typen er velkendt fra 1500årenes Stuarthuer, der omkring 1600 nåede Danmark og knapt et halvt århundrede senere var optaget i sønderjysk borgerlig dragt. I Tyskland var hue med flæser almindelig mange steder i 17-1800årene³⁰. Det vil altså være rimeligt at formode en påvirkning sydfra, snarere end fra overklassen, da hovedtøjet, som før nævnt, kun kendes i Jylland. I tidens løb har vingerne udviklet sig til »skæg« (fig. 14), der er een sammenhængende flæse gående fra øre til øre langs nakken, og »storrer« (fig. 15), hvis flæse er delt i nakken, men går i eet sammenhængende stykke op over issen. (Angående udbredelse se kort fig. 297, 298). Til vinger og skæg brugtes overkorsklæde, til storrer brugtes lin. De blev oprindeligt båret til mørk hue. I ældre tid var de af lærred, ganske små og eventuelt

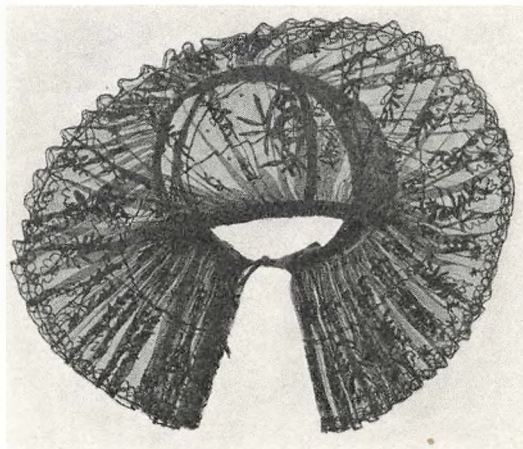

Fig. 15. Sort, broderet tyllshue med flæse langs hele huens kant, »storrer« til sorg. Museet for Thy og V. Han herred. *Embroidered tulle cap for mourning with lace-trimmed frilled edge.*

med en hulsømkant eller knipling. I 1800årenes anden halvdel voksede de i omfang og blev nu lavet af tyll eller knipling sat på en hue af samme stof. Betegnelserne er »haghat«, »skæghat«, »vingekappe« eller »jysk kappe«. »Storrer« betyder egentlig noget, der stritter, står stift ud.

ANDRE HOVEDTØJER

Kyse, kapperøllik. Overalt i landet har kvinderne, især om vinteren båret en kyse oven på hovedtøjet, når de gik ud. De ældste eksisterende eksemplarer er af rødt eller mørkt, blomstret kattun i rokokkoagtigt mønster (fig. 16), eller af sort fløjel med Malineskniplinger og undertiden med rødt raskes foer under skyggen. De kan enten være bløde med løst nedhængende øreflige og intet lukketøj, eller de kan have hægte og malle fortil, flæse i nakken og forkanten afstivet med pap. Ordet kapperøllik kommer af kaprun, fr. chaperon, og typen er da også beslægtet med den

Fig. 16. Kyse eller »kapperøllike« af rødbrøget kattun. Anbragtes ovenpå hovedtøjet til udendørs- og vinterbrug. Valby. Akvarel af J. Rieter 1805-06. Bonnet worn over the headdress out of doors and in winter. Of printed cotton; red with polychrome flowers. (Watercolour: 1805-06).

Fig. 17. Hovedklæde til beskyttelse mod solen, »øjneklæde«, af hvidt lærred. Horne. N.M. nr. 293-1924. *Head-cloth of white linen used in summer as protection against the sun.*

hætte med skulderslag, der her i norden kendes fra tidlig middelalder og som har været brugt af mænd og kvinder op igennem tiderne. Sin nuværende form har den fået under påvirkning af overklassens kyser fra 16-1700årene. Da den gamle type forsvandt i slutningen af 1800årene, erstattedes den af en nyere form, sluttende tæt til ansigtet og med et faconsyet skulderslag. Den var af sort silke eller lasting og vatteret. I Sønderjylland kaldtes den da også for »vathat«. Ofte blev den syet af silkebånd fra de gamle hovedtøjer, som blev farvet sorte³¹.

Øjneklæde, solhat, helgolænder. Bønderpigerne var bange for at blive solbrændte og gjorde sig megen umage for at forhindre det. Af de forskellige hovedtøjer til beskyttelse mod solen er øjneklædet ældst. Der er kun bevaret øjneklæder fra Amager og Horneland (fig. 17). Horneklæderne er rektangulære lærredstykker 111×16 cm med hulsøm forneden og sammensyet på nederste halvdel. I slutningen af 1700årene beskrives øjneklædet som trekantet og med indbøjede snipper. Det fæstedes på huen med knappenåle, så det skyggede for øjnene. De nedhængende ender skulle stives, så de »slog krøller som et væderhorn«³². Fra samme tidsperiode findes afbildninger af Amager-øjneklæder, der krøller på samme måde. Øjneklæder kendes fra skifterne over hele landet, især fra anden halvdel af 1700årene. Typen ses på hollandske malerier fra 1600årene

og ordet findes i Eleonora Christines Jammersminde³³. I senere tid kaldtes øjneklædet for »solhat«. I stedet for at stive selve klædet lagde man nu et stykke pap, »hovedpapir«, inden i det. Man købte hovedpapiret hos købmanden og klippede det til i rektangulær form med afrundede hjørner fortil. Solhatten havde mange forskellige navne: »hovedstykke«, »hætte-tørklæde«, »sommertørklæde«, »hovedstik«, »solskærm«, »svålhat«, »skørdehætte«, »linhætte«, »spidshætte«³⁴.

En anden form for beskyttelse mod solen var en skærm af læder eller pap, ofte bemalet med blomster og lign. (fig. 18). 1795 blev Ane Marie Jensdatter i Vester Skerninge offentligt belønnet for at have forfærdiget 900 af de malede og ferniserede pap-solhatte, »hvormed den fynske Bondekarl sædvanlig gør sin Kæreste den første Present«³⁵. Også i Flemløse var der en hel fabrikation af solhatte, der solgtes rundt om i landet af omvandrende koner. En enkelt endnu eksisterende solhat er signeret »Hans Jørgensen, Flemløse«. Mange steder lærte man dog hurtigt selv at lave dem efter. I Jylland f. eks. klæbede man på gråt papir brogede papirs- og tøjstumper, som omrejsende kludekræmmere falbød ved fastelavnstid³⁶. Solskærmen er optaget fra overklassens dragtskik fra 16-1700årene, men forøvrigt er en solskærm af flettet strå kendt allerede i klassisk græsk dragt, og hovedskærme kendes i flere afbildninger fra 1200årene³⁷. Den yngste type solhat er »helgolønderen«, syet af sirts eller andet lyst stof, rynket over virer og med flæse i nakken. Formen er stærkt præget af 1800-årenes mode, men i realiteten går typen tilbage til 1600årene og er nær beslægtet med chaperon. Den brugtes især ved markarbejdet og anvendes

Fig. 18. Malet papstykke, »solhat«, anbragtes ovenpå hovedtøjet som beskyttelse mod solen. Blå bund, broget mønster. Lyø. N.M. nr. 3252-1956. *Sun-shade of painted cardboard: worn over the cap. Black with coloured flowers.*

Fig. 19. Høj, sort kvindehat af harehår, »hårhårshat«, båret ovenpå en hvid vingekappe. Velling. Fotografi fra 1860. *Black top-hat of hare's fur; worn by women over a winged cap. (Photograph; 1860).*

endnu af småpiger. Benævnelserne er »helgolænder«, »flagrehat«, »virehætte«, »kalechehat«, »kalender«, »solhat«, »høsthætte«.

Høj hat. Et enestående hovedtøj i dansk kvindedragt er den høje hat (fig. 19), hvis udbredelsesområde strakte sig fra Ringkøbing fjord til østgrænsen af V. Han herred (se kort fig. 298). Hattene, der er fremstillet af harehår, er mere buttede i formen end mandshattene og de har et bredt silkebånd om pulden. Hattemagerne Bech og Schmidt i Ringkøbing lavede disse hatte, som også kunne købes på Lund marked. De blev båret oven på en hvid vingekappe undertiden med et tørklæde knyttet omkring hatten. Det påstås, at den høje hat, som så mange andre ting på Jyllands vestkyst, oprindeligt stammer fra en stranding. Der er dog ingen tvivl om, at den er påvirket af højerestandsmoden³⁸. Allerede i 1400årene brugtes en høj, sort hat af kvinder ved nedre Rhin og i Holland. I det følgende århundrede brugtes den spanske hat af begge køn. Fra 1600årenes første halvdel findes mange malerier af danske damer med høj kvindehat. Omkring 1770erne kom den amerikanske kvækerhat frem og blev optaget i mode- dragten³⁹, og i begyndelsen af 1800årene fortælles det fra Frederikshavn,

at byens damer gik på besøg hos hinanden og drak brændevin iført mands-hat⁴⁰. 30 år senere siger J. C. Hald, at kvindernes hovedpynt består af en hvid kappe, over hvilken de bærer en sort filthat omtrent som mændenes. »Hårhårshattens« eller »loddenhattens« blomstringstid falder mellem 1820-60erne. Grunden til, at den kun findes på Jyllands vestkyst er formentlig den, at overklassens hattemode fra slutningen af 1700årene har fået et yderligere incitament gennem påvirkning fra nordtysk folkedragt, hvor høj hat var velkendt.

Stråhat. I slutningen af 1700årene, da staten interesserede sig stærkt for at ophjælpe husfliden, blev der gjort et forsøg på at oparbejde en produktion af flettede stråhatte⁴¹. De har dog ikke været meget brugt blandt bønderne, de omtales hovedsageligt fra Fyn, småøerne (fig. 20) og Sønderjylland. Andre steder blev det ikke anset for passende, at en bondekvinde gik med hat⁴².

Strude. Endnu helt op til de første årtier af vort århundrede har kvinderne på Fanø dækket ansigtet med »et par strude« under arbejde i marken.⁴³ Strudene består af en over- og underdel med udskæring til øjnene og opslag af kulørt bomuldsstof på understruden. De er af mørkt stof og bindes og hæftes hver for sig i nakken (fig. 21). Selv om strudene nu har form som en slags maske, er de sandsynligvis udviklet af pandeklæde og munddug. I frisisk folkedragt fra 1500årene lagde man undertiden hæt-slagetets lange hale, struden, henover ansigtet som en munddug. Herfra kan navnet være gået over på Fanø-strudene. Iøvrigt betyder »strud« noget, der stritter, og udtrykket kan referere til de oprindelige tørklæders strittende ender.

Munddug omtales ofte i ældre beretninger, og især i Jylland har det været skik at dække underansigtet med et tørklæde. Skikken stammer fra middelalderen og brugtes meget af overklassens kvinder⁴⁴.

Pandsmæk. Pandpude eller pandsmæk består af et sort fløjlsbind bundet i nakken og kantet med sorte kniplinger (fig. 71). I hvert fald i senere tid var pandsmækken et specielt jysk hovedtøj, fortrinsvis for gifte⁴⁵, men den har dog tidligere også eksisteret andre steder i landet. Pandsmæk nævnes i skifterne fra midten af 1600årene og synes at være gået af brug i de første årtier af 1800tallet. I 1593 fortæller en engelsk rejsende, at danske adelsdamer bruger »fransk skygge«⁴⁶ til beskyttelse mod solen, ganske som de engelske adelige damer i gamle dage havde optaget den efter de franske. Den kaldtes her »bongrace«, men var i slutningen af 1500årene helt gået af mode i England⁴⁷.

Fig. 20. Pige med stråhat. Ærø. F. C. Lund
 »Dansk Nationaldragter« 1854-62. Peasant
 girl wearing a straw hat. Mid-19th century.

Frisure. Der er nu intet spor af, at danske bønderpiger har båret den mest primitive af alle frisurer, løst nedhængende hår. Udtrykket »åbent hoved«, som kendes fra 1700årene, må utvivlsomt forstås som opsatte fletninger uden hovedtøj over. Men en anden frisure, som går tilbage til oldtid og middelalder, nemlig båndomvundne hårstreng⁴⁸ er bevaret på Sydfalster lige til nutiden. De gifte koner delte håret i fire dele, der to og to krydsvis blev snoet om to reb »flettelad« eller »flettebånd«. Når håret ikke rakte længere, fortsatte man med en klædelist »hårbånd«. De stive hårstreng blev lagt i en krans i nakken og fæstet ved hjælp af hårbåndet. På issen blev kransen holdt fast af en hårlok, for at den ikke skulle glide ned⁴⁹. Mange steder i landet klippede gifte kvinder håret af, da det kun var til besvær under den tætsluttende hue. »Hårkvinder« fra Sønderjylland drog i 1700årene rundt i landet og opkøbte hår til parykker. Holberg roser især det jyske hår, fordi det er »trofast og uden skrømt«. Helt op i 1800årene brugtes ingen skilning. Håret blev redt glat tilbage og snoet om to »hårbånd«, der blev lagt over kors og skubbet bagud i huenakken. Hårnåle brugtes ikke. Fortil sad strygebåndet. Man kunne også sno håret op i en top og binde hårbåndet om den⁵⁰. Først et stykke ind i

Fig. 21. Pige i arbejdstøj med maske af sort klæde »strude« til beskyttelse af ansigtshuden. Maleri af J. Exner 1899. Privateje. *Mask of black cloth worn as protection against the sun.* (Oil-painting; 1899).

Fig. 22. Lærredsbandel, »strygebånd«, der holder håret på plads under huen. Fanø. Privateje. *A band of linen used for keeping the hair in place beneath the cap.*

1800'erne blev midtskilning moderne⁵¹ og, som alle modenyheder modtaget med stor forargelse. Håret blev nu delt i forhår og baghår. Det sidste blev rullet i en knude i nakken, det første blev snoet om hættens bånd og ført foran og nedenunder ørene og endelig stoppet op under huen. Huens rynkeband blev strammet fast, så håret holdtes på plads inden i huen. I 1800'erne kom også trestrengede fletninger på mode (de har dog været kendt fra oldtiden), i 1850-60'erne blev de lagt i »rosenkranse«. Forhåret skulle sidde ganske glat, og man brugte forskellige midler hertil: pisket æggeblomme, sukker- eller sæbevand, fløde, mælk, voks eller hårolie. En almuekvinde redte kun sit hår søndag morgen, til daglig nøjedes hun med at glatte det lidt med hånden, inden hun satte huen på. Så længe man ikke brugte skilning, fletninger eller hårnåle, kunne man sætte håret uden at spejle sig.

Lige til nutiden har gamle kvinder på landet brugt et »strygebånd« til at holde håret bort fra panden⁵² (fig. 22). De har haft forskellig udformning lige fra et ganske enkelt bånd til brede bånd af læder, klæde, fløjl etc.⁵³ I modedragten kendes strygebånd i omtrent samme form fra 1400'ernes første halvdel⁵⁴, og i slutningen af det følgende århundrede bar pigerne i Østfriesland en hovedsnor til at holde håret borte fra øjnene⁵⁵. I senere tids folkedragt var strygebåndet i hvert fald delvis skjult under hovedtøjet.

Historisk oversigt

1. Testrup. 1868-69, 73. Hermed menes formodentlig, at begge parter nu var begyndt at bære hovedtøj. I realiteten var der nemlig forskel på gift og ugift kvindes hue.
2. Svensson. 1929, 292 f.
3. Kalckar: hovedklæde. 1 hoffuit klede till melchedegen 1537. Anne hoffuedkled kone 1645.
4. Girke. 1922, bd. II, tavle 39, afb. c og tavle 42, afb. d. Sml. også tavle 57 afb. b.
5. På A. Dürers maleri »Marktbäuerin« 1512 er hovedklædet knyttet på denne måde. Den er også bevaret i skånsk »klut«.
6. Dalgas. 1826, 187.
7. Christensen, Flamand. 1940, I, 37.
8. Hald, Marg. 1950, 24 f., fig. 16.
9. Wedel Simonsens manusk. II, 89, Haarslev sogn, Skovby herred. Nationalmuseets 2 afd. Se også Aarvog for Odense og Assens Amter 1918, II, 195, lærer Høgsholts opt.
10. Når der også forekommer kriger på tostykshuerne, må det skyldes, at de har eksisteret samtidigt med de trestyks og har modtaget påvirkning fra disse.
11. Møller, J. S. 1926, 93 og 128.
12. Jfr. epitafier over præste- og borgerkoner.
13. Senere blev den dog på Amager forbeholdt gifte (Mygdal. 1932, 50 og 62).
14. Høyer, Lyder. 1750, II. Thurah. 1758, 13. Abildgaards notesbog. 1756, I, 114. Også i Sverige brugtes hvid pighue i midten af 1700årene (Svensson. 1942, 41 og 74). Linhat var møens hovedtøj (Feilberg, H. F. Ordbog over jyske Almuesmål II).
15. Jfr. f. eks. reformationsaltertavlen i N.M. II.
16. Tostykshuerne fra Røsnæs og Samsø har dog også hagebånd, påvirket af den yngre mode.
17. Boesen. 1769, 43.
18. Den samme udsmykning findes på et maleri af Frans Hals »amme med barn«. Kaiser Friedrich museet, Berlin.
19. Det fortælles, at kurfyrstinde Elisabeth af Brandenburg var berømt for sine »danske huer«, hvoraf een var vurderet til 1000 floriner. Den var broderet med 27 diamanter, 38 rubiner, 15 smaragder og 6 turkiser (Boehn. 1923, 123).
20. Mesnards jordmoderskole fra 1749 omtaler snipklæde som en af de ting, det nyfødte barn skal have på (Møller, J. S. 1940, 198).
21. En afstøbning af Knud den Stores søster Estrids kranium i Nationalmuseet 2 afd. viser stærkt affladet pandeskal. Dette forekommer ikke på mandskranier.
22. Furst. 1920, 111 ff. Hildén, Kaarlo: »Øen Marken i Holland och Magnus Ladelås«. Svenska Dagbladet 15/7 1945.
23. Lundqvist, Rohde. 1950, 19 f.
24. Planché. 1879, I, 149. Fitz-William museet i Cambridge ejer to renaissancekorsklæder af omtrent samme form som de ældste danske. De har broderi og knipling fortil samt løkker af lærredsbåndler i hjørnerne. Mus. nr. T 4. 1948 og 22. I.
25. Olrik. 1903, 71.
26. Mygdal. 1932, 52 f., 274 note 15. Et maleri på Gl. Estrup af Jytte Broch 1634 viser tydeligt et korsklæde med bindebånd under den krigede hue. R. Pieterz pinx.
27. Bang. 1914-16, 156.
28. Svensson. 1941, 141 f.
29. I Norge findes en meget gammel type af linhat uden sømme, blot snøret sammen i nakken. Et par engelske lærredshatte fra slutningen af 1500årene har søm fra pande til isse, enten rynket på issen eller med en åbning her. En af dem har syede løkker i underkanten til sammentrækning. (Fitz-William museet, Cambridge. Mus. nr. T. 31984 og T. 4, 1948).
30. Hottenroth. 1902, fig. 65, 67 etc.
31. Andersen, E. opt. 1938. Marie Hansen, Aborre f. 1843 har selv syet mange af denne slags kyser sammen med søsteren.
32. Sørensen, Eskel. 1785, 165.
33. Birker-Smith. 1869, 243. Her menes dog svededug.
34. N. e. u. Spørgeskema: hovedtøj.
35. Junge. 1798, 105.
36. Andersen, E. opt. 1939, Gylling.
37. Geramb. 1932, I, 255 f.
38. Andersen, E. 1946, 234 f.
39. Mange figurer af kgl. porcelæn fra århundredets slutning viser borgerlige kvinder med høj hat. I 1790erne var bl. a. Ålborg leverandør af »fruentimmer-hatte« (Dreyer. 1795, 45).
40. Steenstrup. 1917, II, 30.
41. Rom. 1898, 94, 120, 240.
42. Stråhat kendes fra klassisk og germansk forhistorie og kan i østrigsk folkedragt

- følges i ubrudt linje til vore dage (Geramb. II, 360, 515 f.). Se også Holger Rasmussen »Solhat og stråhat«. Fynske Minder 1960, 19-20.
43. Strudenes brug har ikke været indskrænket til Fanø. I 1743 nævnes »et par pandstrude« fra Søndervang, Hind herred (skifte 1743) og fra herregården Nørre Vosborg findes et par, nu i N.M. (mus. nr. 824/25-1946).
 44. En dansk prinsesse fik i 1548 til sit udstyr 16 mundduge af fint lærred (Troels Lund 1882, IV bog, 180).
 45. I Vesterboegnen brugte dog både piger og koner pandsmæk.
 46. 1647 nævnes en »engelsk skyg« fra Hjørring amt. (Klitgaard. 1941, 41).
 47. Moryson. 1593, 57.
 48. Hald, Marg. 1950, 20 og fig. 8.
 49. Toxværd etc. 1926, 2.
 50. Sørensen, Eskel. 1939, 163.
 51. Ingvorsen, Ing. 1918, 77.
 52. Moths ordbog har følgende forklaring på strygebånd: Et fint Baand af Tøy, hvormed Fruentimmernes Haar bindes op, at de skal faa en høy Pande. Moths ordbog. Manusk. gl. kgl. saml. 774, XIV.
 53. Efter Eskel Sørensens udsagn var strygebåndet en halv alen langt og 2-3 tommer bredt med snorebånd i enderne. Gamle koner mindes endnu strygebånd eller hårbånd af bændel eller flettet af menneske- eller hestehår. Kun det sidste måtte skimtes foran huelinet, forudsat at det var særlig kunstfærdigt flettet og ca. 5 cm bredt. Det blev strammet så stærkt, at det satte mærker i hovedbunden.
 54. F. eks. på et maleri af v. d. Weijden (1400-64) af nedtagelsen fra korset. (Maurits-huis, den Haag).
 55. Manniga, Unico, ca. 1500, 68 f.

KJORTTEL, KJOLE

I de fleste skifter efter velhavende kvinder fra 16- og 1700årene findes en sort kjortel eller kjol. Det eneste nu eksisterende klædningsstykke af denne type er Røsnæs altergangsdragt (fig. 23 og snit tavle 1, fig. 1).

Allerede på overgangen til middelalderen har man kendt helskårne ærmekjortler, og de afbildes ofte på kalkmalerier fra 1400årene af jævne almuekvinder (fig. 24). Røsnæs kjortlen er dog sammensyet af liv og skørt, en mode, der opstod i overklassen i 1400årenes senere del. Det kan ikke med bestemt siges, hvornår dette snit er trængt ud i folkedragten, men de foldede eller »persede« kjortler der f. eks. kendes i frisisk dragt fra 1500årene, og som ofte omtales i skifter fra 1600årenes begyndelse, må formodentlig betyde helskårne dragter. Lukning med knapper, hæfter eller snøring, som bliver mere almindelig efter 1700årenes midte, kunne tyde på, at kjortlen nu er delt i liv og skørt.

Røsnæskjolen er af sort vadmél med glat liv, kantet med sorte silkebånd og med tilsyet skørt med dybe læg. I skifterne er alle sorte kjortler af vadmél, klæde, fifskaft eller toskaft, altså uldne stoffer.

Kun sjældent finder man i de ældre skifter hele kjortler i røde, blå eller brune farver, men fra empiretiden bliver hele, kulørte kjoler mere almindelige til festdragt. Snittet fulgte nogenlunde overklassemoden i de skiftende perioder, Louis 16 (fig. 25), empire og krinolinetid (fig. 26).

Historisk oversigt

Hvergarn var det mest anvendte stof, men også silke, sirts, ulddamask etc. brugtes meget. I 1600årene forekommer undertiden skindkjortler. Var stofferne sribede, gik disse lodret indtil midten af 1800årene, men da krinolinemoden kom frem, blev kjolerne tværribede¹.

I slutningen af 1800årene afløstes de stærke, rene farver lavendelblåt, rødt og grønt af mørkere toner, mest grå, brune og dybviolette. Ældre kjoler kunne trykkes op hos farveren med strøbuketter, stjerner etc., så de blev som nye igen.

En bondekvinde fik sort kjole til konfirmationen eller til sit bryllup. Den var hendes fornemste dragt, som hun kun brugte ved særlig højtidelige lejligheder, altergang, begravelse. De, som ikke havde råd til hel kjole, måtte nøjes med sort trøje og skørt.

Det ser efter skifterne ud til, at hel, sort kjortel ikke har været brugt i Nordsjælland, på Hedeboegnen, Amager, Lolland-Falster og på de fleste sydfynske øer.

I 1800årene anvendtes kulørte kjoler ved alle større glædesfester, f. eks. til brudens anden og tredje dags kjole, af bryllupsgæsterne og som kirke- og markedskjoler. Ved store bryllupper skulle bruden have en ny kjole på

Fig. 23. Altergangskjole af sort vadmel med sorte silkebånd. Skørtet lagt i wienerlæg og med indsat forbrede af billigt stof. Røsnæs. N.M. nr. W 19 b. *Communicant's dress of black frieze with black trimmings. The skirt has double-pleats and an inserted panel of inexpensive material at the front.*

Fig. 24. Kalkmaleri fra 1400'årene forestillende Eva iført foldrig kjortel og hvidt hovedklæde, spindende på ten og omgivet af sine børn. Tågerup kirke. 15th century wall-painting depicting Eve, wearing a very full gown and a white headcloth, spinning with a distaff and surrounded by her children.

hver dag, og en voksen pige eller kone gik nødtigt til kirke to søndage i træk i den samme kjole. De unge kunne klare sig ved at låne hos hinanden, men velhavende gårdmandskoner havde mængder af hvergarnskjoler, som de enten fik til udstyret eller anskaffede efterhånden, ofte 2-3 stykker om året.

Efter midten af 1800'årene var bul og nattrøje eller ærmetrøje næsten overalt erstattet af hel kjole. Herom siger Molbech, at forandringerne i klædernes snit efterhånden nærmer dem til de fornemme stænders. I tidligere tid brugtes hel kjole kun til højtids- og brudedragt, men hvis udviklingen fortsætter, vil den nationale, strikkede nattrøje eller bullen uden ærmer (som nu hovedsagelig findes på Sjælland) måske helt forsvinde.

Fig. 25. Kjortel fra 1700årenes slutning, af blåt stormønstreret ulldamask med halvlange ærmer, rynket skørt og med snøring i livets lærredsfoer. Ulsted sogn. N.M. nr. 535-1927. *A late-18th century gown of blue wollen damask. The lacing of the bodice is done through the lining.*

Fig. 26. Kjole fra 1840-50erne set bagfra. Stoffet er »rosenhvergarn«, mørkebrun bund med broget, stiliseret blomstermønster. Hedeboegnen. N.M. nr. 596-1919. *Back-view of a gown from the 1840's or 1850's. Of linsey-woolsey with stylised polychrome flowers on a dark brown ground.*

Allerede nu (d. v. s. 1830-40erne) er det hovedsagelig gamle koner, som går med skørt, trøje og strikkede ærmer, men alle yngre har hvergarns kjoler².

1. Andersen, E. og Budde Lund. 1941, 15.

2. Molbech. 1840, 187.

ÆRMETRØJE

Det har hidtil været antaget, at livstykke (bul) og strikket nattøje var danske bønderkvinders mest almindelige påklædning både til hverdag og fest. Dette er dog ikke rigtigt. På gamle afbildninger ses så godt som altid ærmetrøjer, og mange ældre forfattere omtaler trøjen som den mest anvendte påklædning. Men det afgørende bevis giver skifteprotokollerne, hvor der indtil midten af 1700årene forekommer henved 3 gange så mange ærmetrøjer som buller, og efter denne tid dobbelt så mange. I fattige skifter findes der i ældre tid overhovedet ingen buller.

Under påvirkning af 30-årskrigenes militære mandsdragt blev ærmetrøje med skød et yndet klædningsstykke i fornemme damers garderobe, især til jagt og ridning. Da ærmetrøjen gik af mode i overklassen i 1630-erne, sank den efterhånden ned til at blive den jævne almuekvindes påklædning både i by og på land. På Heimbachs maleri af arvehyldingen ses f. eks. de fleste borgerkvinder i røde, grønne og sorte trøjer med skørter i afvigende farver¹.

Den ældste kendte afbildning af ærmetrøjer hos bønder er fra 1630 og ses på fig. 27. Den har skulderkarme og snævre ærmer, er åben nedefter og enten snøret sammen eller anbragt over en snøret bul eller smække. De ældste nu eksisterende ærmetrøjer har helt skød skåret i eet med overdelen og uden kiler. De kendes fra Horneland (fig. 28, snit tavle 1 fig. 2), hvor skødet dannes af de stærkt svungne sidesømme og en lille slids i rygsømmen, samt på Amager, hvis »kravetrøje« har bibeholdt barokkens snit. Kløvet »flasket« skød kom på mode i overklassen i 1640erne, knapt 100 år senere var det ved at blive umoderne hos by-almuen², men på landet

Fig. 27. Bønder fra Samsø i højere-standspræget dragt. Kvinden er iført sort ærmetrøje med skulderkarme. Trøjen er åben fortil og snøret sammen eller anbragt over livstykke eller smække. Malet glasrude fra Samsø 1630. N.M. nr. I 350. *Peasants in costumes influenced by upper-class fashions. The woman wears a black sleeved jacket with padded rolls at the shoulders, open in front and laced.* (Painted glass; 1630).

Fig. 28. Ærmetrøje af sort vadmel med stærkt svungne sidesømme og slids midt bag. Den lukkes fortil med hægter og maller. Horne. N.M. nr. 308-1924. *Jacket of black frieze, with flared side-seams and a vent at the back. It is closed at the front by means of hooks and eyes.*

holdt det sig endnu et hundrede år. Tilsyet skød findes på adskillige trøjer. Den ældste form har læg hele vejen rundt, undtagen på forstykkernes spids. Denne mode opstod i Paris i 1780erne, da skuespillerinden Suzanne Contat optrådte i en sådan dragt i »Figaros bryllup«. »Deshabillé à la Suzanne« blev hurtigt den store mode, som nåede helt ud til den danske landalmue ved århundredets slutning. På empiretiden blev flæsen ganske smal, og senere i århundredet blev skødet igen længere og ofte helskåret. Adskillige af 1700årenes trøjer har stivere i foeret. Eskel Sørensen forklarer, at blanchetterne i ryggen skulle være af træ eller fiskeben, fortil sad to brede jernblanchetter endende foroven i en hjerteformet plade. De blev stukket ind bag snørehullerne »for at give fruentimret et stivt udseende«. Gamle afbildninger af trøjer viser kun en lille halsudskæring (fig. 29). Først i slutningen af 1700årene kom en dyb, firkantet udskæring frem, svarende til Louis 16-tidens mode (fig. 30); på grund af denne dybe udringning blev halsklæder mere almindelige. Omkring midten af det følgende århundrede gik trøjerne igen helt op i halsen. 1700tals trøjerne har næsten alle $\frac{3}{4}$ lange ærmer med kort albuesøm og store opslag (fig. 30), lange ærmer er sjældne. Iøvrigt følger formen i det store og hele købstadmoden.

I 1500årene lukkedes trøjen øjensynligt med knappenåle, i et håndskrift fra denne tid hedder det nemlig spøgende, at ingen må tage knappenåle af pigernes trøjer eller nålepuder og skemtvis stikke dem i bagen eller andetsteds³. Men også hager har været brugt. På Læsø eksisterer endnu trøjer med sølvhager af før-reformatorisk form (fig. 104). Skifterne omtaler desuden sølvknapper eller snøreringe, og endnu bevarede trøjer har syede snørehuller enten i yderstoffet eller i foeret. 1600årenes trøjer synes undertiden at have været lukket hele vejen ned, men allerede tidligt i det følgende århundrede dukker den mode op, kun at lukke trøjen i halsen og i livet, så den gaber over brystet.

1600årenes trøjer var oftest af klæde. I det næste århundrede kom et utal af forskellige stoffer frem, kalmank har dog været det foretrukne. En del endnu bevarede trøjer er da også af dette stof. Skind nævnes kun

Fig. 29. Kalkstensfigur fra 1703 forestillende fattig bondekvinde iført skødetrøje med lille, rund halsudskæring. Korset på venstre bryst er et fattigtegn. Bursø hospital. N.M. II. *Limestone figure of a poor peasant woman dressed in a hip-length jacket with a small, rounded neck-opening. The cross on the left breast is the sign of a pauper. 1703.*

sjældent. I 1800'erne blev materialet langt mere enkelt, hjemmevævede stoffer forekommer nu ofte.

Af skifterne fremgår det, at de ældste trøjer oftest var sorte; rødt og blåt forekommer kun sparsomt. Senere kom desuden grønt, brunt, violet, hvidt, indsprængt, stribet, blommet og ternet frem. Den blå farve regnedes nu for den fineste. I folkedragtens sidste periode blev mørke kulører fremherskende.

Når ærmetrøjen stod åben midtpå, dækkedes åbningen af en »smæk«, »brystdug« eller »patteklud«. Den var i 1700'arenes slutning af bleget lærred tæt besat med stivere. Den endte forneden i 3 flige, foroven sad en krummet jernbøjle. Man lagde et stykke rødt stof over smækken og derover igen klart stof, som begge skinnede igennem trøjens snøring⁴. Brystsmækken stammer fra 1400'arenes modedragt og brugtes i næsten 400 år.

1. Hos fattigfolk har sort trøje og skørt måttet erstatte den hele sorte kjole. Nu og da træffer man betegnelsen »klædning« for skørt og trøje af samme – brogede – farve og stof. Denne påklædning har øjensynligt været anset for det eleganteste. Eskel Sørensen siger om bryllupsgæsternes dragt, at trøje og skørt skulle være »ligedan op og ned«, men konerne, hvis stads var mere gammeldags, kunne møde i forskelligt farvet trøje og skørt.
2. I Holbergs »Den politiske Kandestøber« siger Henrik om Gedske: »Mutter er en gudfrygtig gammeldags Kone, som heller lod sit Liv end lagde sin flasked Trøje«.
3. Hvessinge gildeskrå. Danske Saml. III. 1867-68, 224.
4. Sørensen, Eskel. 1939, 169 f.

Fig. 30. Ærmetrøje fra slutningen af 1700-årene af blåt kalmank med grønt mønster. Meget store opslag på ærmerne, såkaldte »økseærmer«. Samsø. N.M. nr. W 43 a. *Jacket from the late 18th century of calimanco with a green pattern on a blue ground. Sleeves with such large cuffs were called "økseærmer" (lit. axe-sleeves).*

Fig. 31. Livstykke af slidt, sort fløjls med røde, strikkede ærmer. Spor af gamle hægter fortil. Samsø. Samsø museum. *The oldest surviving bodice. Of worn black velvet with knitted sleeves. Early 18th century type.*

LIVSTYKKE, SNØRLIV, BUL

I egne med gammel dragtskik¹ har kvinderne båret ærmeløst livstykke under trøjen ved festlige lejligheder. Ældre forfattere nævner også denne anbringelsesmåde². Skifter fra 1600- og begyndelsen af 1700årene opregner kun meget få livstykker og kun efter mere velhavende kvinder. Udsmykning og stof er så godt som altid kostbart: guld- eller sølvgaloner, sølvhager, fløjls eller silke etc. Det tyder på, at livstykket også på denne tid kun var festdragt.

Ærmeløst livstykke kendes fra senmiddelalderen, vistnok oftest syet sammen med et skørt, og i fornemme damers negligédragt fra 16-1700årene forekommer livstykke og skørt i afvigende farver og stof. Denne uformelle påklædning har almuen optaget som sin festdragt, således at livstykke under ærmetrøjen blev de velhavende bønderkvinders stadstøj. Allerede på et tidligt tidspunkt blev livstykket – uden trøje over – båret af tjenestefolk som en bekvem arbejdsdragt, men det ser ud til, at den danske almue først har optaget denne mode efter midten af 1700årene. Bullen, som den nu som oftest kaldes, bliver fra dette tidspunkt mere almindelig i skifterne, samtidigt med at stof og udsmykning forenkles. Som selvstændig dragt har bullen haft sin blomstringsperiode indtil et stykke ind i 1800årene. Men festdragt blev denne påklædning kun de færreste steder i landet og hovedsageligt for ganske unge og for fattigfolk. I folkedragtens sidste periode vendte bullen tilbage til sit udgangspunkt og blev igen underdragt.

Den ældste nu eksisterende bul (fig. 31) er af stærkt afslidt sort fløjls med tilsyede røde, strikkede ærmer. Den har spor af gamle hægter og er længere fortil end bagtil, hvor den er ret afskåret. Bevarede buller fra

slutningen af 1700årene har flasket skåret i eet med det øvrige. Forstykkernes skøder er ofte øgede eller af andet stof, hvilket viser, at de må have været skjult under forklædet eller stoppet ned under skørtet. Herpå tyder også den omstændighed, at forstykkernes silkebåndsbesætning aldrig når længere end til bælttestedet. Halsudskæringen er ret lille og rund. Mod slutningen af århundredet bliver udskæringen dybere svarende til Louis 16-tidens overklassemode (fig. 32, snit tavle 3 fig. 1). Der er ofte indsyet træblanchetter eller fiskebensstivere i foeret. Undertiden forekommer tilsyet skød, enten rynket eller lagt i wienerlæg. Empirebullen er ganske korte (fig. 33) og med lille skød, til tider blot som en roset bagpå, udringningen er meget dyb og rund. De yngste buller går helt op i halsen og er ret afskåret forneden. I Nordjylland blev bullens skulderremme bundet fast til forstykkerne med silkesløjfer, en mode, som kendes fra overklassens korsetter.

1600årenes livstykker var, som før sagt, ofte af fløj, men også silke, trip, rask, sars eller lærred anvendtes. Farverne omtales kun sjældent, men grønt synes dog at have været mest anvendt, desuden forekommer blåt, brunt og sort, mens rødt kun nævnes en enkelt gang. I 1700årene kom en mængde forskellige stoffer i anvendelse, mest almindeligt var klæde, vad-

Fig. 32. Livstykke af grønt silke-damask med sølvindvirkede kantbånd og sølvsnøreringe. Gundsø-lille. Privateje. *Bodice of green silk damask, silk and silver braid, and with silver lacing-rings. Of late-18th century form.*

Fig. 33. Kort empirelivstykke af rødt, mønstervævet hvergarn, kantet med blå silkebånd. Lille, rynket skød bagtil. Helsingø. N.M. nr. W 831. *Short bodice in the Empire style of the early 19th century. Of red figured linsey-woolsey, edged with blue silk ribbons. It has a small flounced skirt at the back.*

mel, hvergarn, foruden kalmank, silke, kattun og trykt lærred. Endogså lodne skindlivstykker brugtes.

I 1600årene kunne udsmykningen være sølv- eller guldgalonier, senere blev silkebåndskanter det mest almindelige. De anbragtes rundt om ærmegabene, ned langs forstykkerne til bæltstedet og langs halsudskæringen fortil, men aldrig i ryggen. På empiretiden fik det lille skød en smal silkebåndskant.

De ældste livstykker lukkedes med maller og hægter eller snøreringe (fig. 32). Undertiden har bullerne syede snørehuller, ældst er enkelt zig-zagsnøring (fig. 290). 1548 nævnes en bul snøret med bånd³, sølvsnørerkæder er ret sjældne, men snørenåle forekommer temmelig ofte. Læsø-bullerne har sølvmallers, hvis motiver ofte er før-reformatoriske (fig. 105). Undtagelsesvist har man også brugt knapper.

Adskillige steder i landet lukkedes bullen kun i livet, åbningen dækkedes af en smække.

Den ældste betegnelse er »livstykke« eller »snørliv«, som begge kendes fra 1500årene⁴, og som endnu bruges i 16-1700årenes skifter. Muligvis har »snørliv« betegnet snøreindretningen, mens livstykket har været knappet eller nålet. »Bul« forekommer først i 1700årene.

1. Læsø, Sydfalster, Rømø, Amager.
2. Wilse. 1798, 210.
3. Svansø. 1548, 1.
4. Samme. I Kalkars ordbog til det ældre danske sprog (1, 203) er citeret et (unævnt)

værk fra 1563, hvori det hedder: »underliv, brystbind, bindetrøje, som qvindfolck haffue eller andet, som de binde brystene ind met, liffstøcke aff somme kallet«.

Fig. 34. Rød, strikket nattrøje med indvendig flos. Åben fortil og med bomuldsbåndler i halsen. Ske-lund. N.M. nr. 521-1927. *The earlier form of knitted vest ("nat-trøje"), open in front. Patterned knitting with looped-effect inside.*

NATTRØJE

Når bullen brugtes uden ærmetrøje, bar kvinderne en strikket »nattrøje« under den. Moden stammer fra 1600årenes overklasse, hvor undertrøjer strikket af silke og broderet med guld- eller sølvtråde var ret almindelige især til mænd. Som eksempel kan nævnes den endnu eksisterende blå, silkestrikkede trøje, som Karl 1 af England var iført, da han blev hals-hugget 30. jan. 1649¹.

Allerede i 1690erne kan vi læse om trøjer med strikkede ærmer i dan-ske bondeskifter² og om uldne nattrøjer, der blev solgt af jyske hose-kræmmere³. Det var dog først et stykke ind i 1700årene, at nattrøjer blev almindelig mode blandt bønderkvinderne, sandsynligvis samtidigt med at bullen blev dagligdragt.

En rød, ulden nattrøje på Nationalmuseet (N.M. nr. 521-1927) stammer formodentlig fra slutningen af 1700årene. Den er åben fortil og har en lille slids i hver side, halsudringningen er ganske lille, og mønstret består – som på de fleste danske trøjer – af ruder og 8-oddede stjerner. Den er

flosstrikket på vrangen. Halsudskæringen og åbningen fortil er kantedet med (nyere) bomuld. Trøjen bindes med grønne silkebånd (fig. 34). Empiretidens trøjer er så korte, at de kun lige dækker brystet, men de små slidser i siderne er dog bevaret. De er rundstrikkede⁴ og til at trække over hovedet (fig. 35), kun den lille slids fortil i den dybe halsudskæring minder om de tidligere åbne trøjer. Flosstrikning forekommer ikke mere. Vintertrøjerne har lange ærmer, sommertrøjerne korte, i hvert fald for unge kvinder.

1800årenes nattøjer var ofte udsmykket med silkebånd langs halsudskæringen og om ærmernes nederste kant. Enkelte steder (Røsnæs og Nordfalster) anbragte man desuden et bredt silkebånd om armen lige over albuen. En eneste gang finder vi navnebogstaver og årstal: 18 BT 10 DIT indstrikket i en trøje fra Holbæk amt. Den har desuden bagpå en udstoppet pølse til at bære skrøterne oppe (N.M. nr. W34c).

Efter skifterne at dømmе har de ældste nattøjer hovedsageligt været røde, undertiden grønne, næsten aldrig blå. Det hænger formodentlig sammen med, at blåt regnedes for den fineste farve, og nattøjen brugtes ikke til stiveste stads. Eskel Sørensen siger, at sakserøde trøjer var de eleganteste, mindre fornemt var grønt, og fattigfolk havde trøjer strikket af »afbundet tvinde« d. v. s. blå og hvidspættede. Man strikkede almindeligvis af hvidt garn og farvede efter strikningen. Hist og her i landet (Nordsjælland, Heden, Drejø og småøerne) mindes endnu den skik at bruge rød nattøje og skørt til pinse og om sommeren, grøn til påske og om

Fig. 35. Rød, strikket nattøje, rundstrikket, til at trække over hovedet. Kant af sorte, broget mønstrede silkebånd. Radbjerg. N.M. nr. W 40 d. *The later form of »nattøje«, which was pulled on over the head. Circular knitting with trimming of black figured silk ribbon.*

foråret og blå til jul og om vinteren. Skikken er utvivlsomt af ret ny oprindelse, i hvert fald giver skifterne fra 16-1700årene intet holdepunkt for en sådan farveveksling (se ovenfor), og den omtales heller ikke af ældre forfattere⁵. I senere tid brugtes røde trøjer mest af unge, mens ældre kvinder bar blå eller grønne, og da folkedragten i sin sidste periode kun brugtes af gamle, gik de røde trøjer først af brug.

I stedet for hel nattrøje kunne man nøjes med at sy et par løse ærmer i bullen. Sådanne løse, strikkede ærmer nævnes ofte i 1700årenes skifter. Undertiden omtales nattrøjer af kramtøj. De er bevaret i Fanø- og Rømødragten, hvor de er af broget kattun.

De fleste trøjer blev strikket hjemme. Især i Jylland så man sjældent en bondekvinde uden sit strikketøj, og bindeindustrien var en vigtig indtægtskilde både for mænd og kvinder i de fattige vestjyske egne. På øerne derimod hændte det undertiden, at kvinderne lod deres nattrøjer strikke af særlig dygtige koner i landsbyen, eller de købte dem hos hosekræmmerne⁶.

Allerede i 1830erne begyndte nattrøjerne at gå af brug i Nordsjælland. Andre steder holdt de sig længere, men tilsidst endte de, som de var begyndt i overklassen, nemlig som undertrøjer.

Betegnelsen »nattrøje« kommer uden tvivl af stykkets oprindelse som underdragt i højerestandsmoden, hvor undertøj og nattøj ofte var identisk. Forøvrigt lå bønderkvinderne også undertiden med trøjen på om natten, når det var koldt. I skifterne finder man som oftest betegnelsen »bunden nattrøje«. I Jylland var det almindeligste udtryk »pindtrøje« og på Falster »lænketrøje«, begge dele naturligvis af betegnelserne for strikning. På Holbækegnen hed mønstret af ruder og stjerner »drejlsstrikning«, i Sorø amt »bunden i stjerner« og på Hedeboegnen »gramaser«.

1. Berg, Hazelius. 1935, 96.
2. Skifteprotokol for 2. jyske regiments ryttergods, Rødevad 1691. Anna Nielsdatter.
3. Meddelelser om Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavet 1887, 49.
4. Rundstrikning er dog langt ældre. Et maleri af Jomfru Maria fra 1300årene viser hende i færd med at strikke en lille trøje på 4 pinde. Kunsthalle, Hamburg. Buxtehude-alteret.
5. I Sverige forekommer grønt til sommerbrug, blå til den mørkeste årstid og rødt til fest. Men der findes ikke noget fast farveritual. Svensson. 1935, 278.
6. I Skåne blev strikkede trøjer først almin-

delige i slutningen af 1700årene og kun i den sydlige og vestlige del af landet. Svensson fremhæver, at man heraf skulle tro, at nattøjerne er kommet til Skåne fra Danmark. Men han tilføjer, at dette modsiges af en gammel tradition fra Amager, hvor det hedder, at man her ikke strikkede selv, men lod svenskerne om det. Heraf slutter han, at importen er gået den modsatte vej (Svensson. 1935, 86). Den første antagelse er dog utvivlsomt den rigtige. Amager danner i denne henseende en undtagelse fra det øvrige land, hvor strikning netop var almindelig, og hvorfra eksporten via hosekræmmeren var betydelig.

Fig. 36. Kvinde med åbent skørt over særk eller underdragt. Kalkmaleri fra ca. 1560. Lønborg kirke. *Woman wearing an open-fronted skirt over a shift or petticoat. (Wall-painting; about 1560).*

SKØRT, VENNEKE

Danske bønderkvinder har sandsynligvis i gammel tid båret åbent skørt. Et kalkmaleri fra Lønborg kirke fra midten af 1500årene (fig. 36) viser en almuekvinde iført åbent skørt, og en afbildning af en jysk bondepige fra 1739 (fig. 37) viser ligeledes åbent skørt båret over en særk eller en underdragt¹. I sin mest primitive form er skørtet blot et åbent tøjstykke svøbt om underkroppen. Typen kendes fra ældre bronzealders snoreskørt og sandsynligvis fra vikingetid. Der behøver dog ikke at være en direkte forbindelse med forhistorisk dragtskik, et så primitivt klædningsstykke kan være opstået på forskellige tidspunkter og på forskellige steder. Men da typen også forekommer i meget gammeldags folkedragt f. eks. på svensk, finsk, frisisk, baltisk, slavisk og schweizisk område, er muligheden ikke udelukket. I højerestandsdragten er det åbne skørt optaget på forskellige tidspunkter. At det også har eksisteret i dansk borgerlig dragtskik, viser en notits fra Odense i anden halvdel af 1600årene, hvori det hedder, at borgmester Villum Jensen Rosenvinges hustru tabte sit skørt og fandt det aldrig siden. Men på det tidspunkt var skørterne åbne og bundet med eet bånd². Der kan have fundet en gensidig påvirkning sted mellem mode- dragten og almuens påklædning.

På Amager er endnu bevaret et klædningsstykke kaldet »venneke« (fig. 38). Det ligner ganske et plisseret forklæde, men blev båret bagpå, bun-

Fig. 37. Jysk bondepige fra 1739 med åbent skørt opkiltet i livet. Efter E. J. de Westphalen: Monumenta inedita rerum germanicarum praecipue Cimbricarum 1739. *A peasant girl from Jutland in 1739. with open-fronted skirt hitched at the waist.*

det sammen fortil, altså i sin form ganske lig et åbent skørt. I et skifte fra 1703 tales der da også udtrykkeligt om et »vennekeskørt« og i 1744 om en »venneke, som er et skørt«. Hos Danskebys Amagerne var vennekerne ligeledes regulære skørter³. De har dog også eksisteret andre steder end på Amager. I et skifte fra Nordsjælland 1655 nævnes »to sorte venneker og et forklæde«⁴. Fra Nordfriesland kendes udtrykket »Skort« = Rockschrürze, d. v. s. et forklæde, som er sammensyet undtagen en 20 cm lang slids, og som erstattede et skørt⁵. I russisk folkedragt findes et kort fryneskørt anbragt bagpå, det har megen lighed med Egtveddragtens snoreskørt. Uden at kende dette er E. Laid kommet til den slutning, at det lille, slaviske forklæde oprindeligt har været et skørt. Denne teori understøttes altså af det danske materiale⁶. Venneken blev tilsyneladende altid båret sammen med et forklæde anbragt forpå. Dette ses f. eks. på et maleri fra 1502 af Max Reichlich⁷, og det kendes fra Amager, Færøerne (fig. 292) og i slavisk og frisisk dragt.

De ældste eksisterende danske skørter – fra slutningen af 1700årene – er alle lukkede. De har slidsen anbragt midt forpå (fig. 39). Først efter empiretiden blev den flyttet til venstre side. I højre side kunne sidde en åbning, gennem hvilken man nåede ind til tasken eller lommen, der var bundet under skørtet, en skik, der går tilbage til middelaldermode. Skørtets længde og vidde har varieret meget i de forskellige tidsperioder. I midten af 1500årene tales der om skørter, der når til fødderne⁸, i 1628 fortæller en spansk rejsende, at danske kvinders klæder kun når til knæene⁹. I århundredets slutning er skørterne igen lange. I slutningen af 1700årene er de vide og ret korte, og på empiretiden bliver de lange og meget snævre. Endelig bragte krinolinemoden igen vide skørter frem.

I 17- og begyndelsen af 1800årene har skørterne en ganske smal søm forneden, ingen skoning og som regel heller ingen kantsnor. På empiretiden forekommer undertiden skoning af et smalt lærredsbændel, senere bliver den bredere og af glanslærred eller shirting. Kantsnor, slynget af slyngstokke bliver først almindelig et stykke ind i 1800årene. I ældre skifter nævnes der kun sjældent bånd på skørterne. Det var især møllerkoner og andre velhavende kvinder, som brugte denne pynt, men efter midten af 1700årene fulgte også jævner kvinder med. Ældre end bånd er en vævet bort forneden på skørtet. Indsat forbredde af billigere stof kendes i jævne

Fig. 38. »Venneke«, åbent skørt eller forklæde, bæret bagpå. Af sort, glitteret, plisseret lærred. Amager. N.M. nr. 278-1919. *Open-fronted skirt or apron ("venneke") worn at the back instead of the front. Of black, glazed and pleated cotton.*

Fig. 39. Empireskørt af hvergarn med rød bund og blå pletter. Indsat lærredsforbrede med midt-slids. Nordsjælland. Privateje. *Skirt in the Empire style. Of linsey-woolsey with blue dots on a red ground. The placket is in front, in the inserted linen panel.*

folks dragt fra slutningen af 1500årene (f. eks. Jost Ammans afbildning af en tjenestepige fra Nürnberg 1586), men viser sig først fra empiretiden i dansk folkedragt (fig. 39). »Snyderiet« skjultes af det store forklæde. Alle de ældste skørter er lagt i dybe læg. Svansø taler i 1548 om læggede skørter, men foldning eller plissering går helt tilbage til vikingetid¹⁰. Skindskørterne er oftest syet i regelmæssige strimler, der virker som dybe folder. På de vævede skørter blev plisseerne riet ned i hånden, og varme brød blev lagt over dem for at dampe og presse folderne.

I 1600årenes skifter er skørterne hovedsageligt af vadmél, fifskaft eller klæde, men der forekommer dog også rye, bai, kirsey, polamit, barat etc. I det følgende århundrede kommer en mængde nye stoffer til, f. eks. kalmank, flonel, drejl, damask og hvergarn. Vadmél brugtes til daglig, de andre stoffer til stads. Skørter af skind omtales ikke i skifterne før i 1600årenes slutning, men har dog sandsynligvis været brugt meget før. Endnu i 1759 var de københavnske handskemageres og peltzners mesterstykke blandt andet et skindskørt med 3 remme¹¹. Fra Amager eksisterer endnu de såkaldte røde og blå pelse, d. v. s. skindskørter (fig. 40). Pelsen er af

lammeskind foroven med det lodne indad, syet i strimler. Forneden er den kantet med rødt eller blått klæde og sort plyds. Mange steder brugte man skindskørter både sommer og vinter, blot med den forskel, at vinterskørtet havde hårene vendt indad mod den bare krop, mens man om sommeren gik med skindskørter uden hår på.

Oprindelig har skørterne formodentlig været ensfarvede, de omtales oftest som røde eller sorte, sjældnere grå, brune, violette eller blå. I så godt som ethvert skifte, der ikke har sort kjole, findes som erstatning et sort skørt – og trøje – af vadmel eller klæde. Henimod midten af 1700årene kommer flerfarvede skørter frem, ofte sribede. Rødt holdt sig til pige-dragten helt op til 1800årene, mens gifte koner mest brugte grønt. Blåt skørt var til stads. Oprindelig skulle skørtets farve afvige fra trøjens eller bullens i overensstemmelse med 1600årenes mode. I folkedragtens senere periode fik de dog ofte samme farve.

Adskillige steder i landet hører vi, at kvinderne har båret flere skørter ovenpå hinanden, aftagende i længde udefter. På Amager brugtes f. eks. i midten af 1700årene 11-12 »trappeskørter«, det inderste af pelsværk¹². I 1860erne fik skikken en opblomstring, f. eks. på Randerseggen (se side 360). Allerede på vikingetiden mener man, at kvinderne har båret flere dragter ovenpå hinanden af forskellig længde, den yderste kortest¹³. Frisiske dragtbilleder fra 1500årene viser næsten alle en rød underdragt eller

Fig. 40. Skindskørt »rød pels« af lammeskind syet i strimler. Forneden rød og sort bort af klæde og plyds. Amager. N.M. 2560-1919. *Skirt of strips of lambskin sewn together. The borders are of woollen cloth and plush in red and black.*

en særk hængende nedenfor kjortlen, og i de højere stænder blev skikken optaget i vekslende perioder som et særligt raffinement.

Under arbejdet fæstede man ofte skørtet op ved hjælp af et »kiltebånd«. Den ældste omtale af et sådant er fra 1598¹⁴, og fig. 37 viser en pige fra 1739 med opkiltet dragt.

Skørtet kaldtes i Nordjylland »skivt«, på Læsø »rok« (dog kun om skindskørt), på Falster »kjok«, og mange steder brugtes udtrykket »klokke«, selv om skørtet ikke havde tilsyet bul. Klokke betyder oprindelig blot et helt, ikke åbent klædningsstykke.

1. Marg. Hald har i »Olddanske Tekstiler« s. 379 note 1, tydet afbildningen fig. 437 b sst. som et skørt med indsat forbrede, og mener, at denne stammer fra en skinddragt lavet af for korte skind. De – ganske vist meget få – skindskørter, som endnu er bevaret her i landet, har dog aldrig indsat forbrede, lige så lidt som de ældre skørter af vævet stof. På de senere skørter med indsat forbrede når denne aldrig helt ned til skørtets kant, som den måtte gøre det på afbildningen, hvis det her drejede sig om en forbrede. Billedet viser tydeligt et åbent skørt med kantbort, båret over en særk eller underdragt, som ikke har nogen kantbort.
2. Jacob Bircherods Familieoptegnelser, manusk. Kall, 130 fol. (kgl. Bibl.) fol. 89-90. Venligst medd. af museumsdirektør Svend Larsen.
3. Mygdal. 1932, 84 f. og 154. Forf. afleder venneken af renæssancens åbne skørter, men den er utvivlsomt langt ældre.
4. Kronborg lens skiftegods. Tikøb 1655. Birgitte Andersdatter.
5. Hoffmann. 1940, 62.
6. Laid. 1949.
7. Vermählung Mariä, Max Reichlich pinx. 1502. Alte Pinakoteke, München, nr. 5302.
8. Svansø. 1548. Fynsk Hjemstavn 1938, 11 årg. 1 h.
9. Brev fra Torqvato Recchia, hovmester hos Don Torqvato Conti. Danske Magazin 6, I, 363.
10. Geijer. 1938, III, 16.
11. Kbhvn. Adresse-Contoirs Efterretninger 1759, nr. 41.
12. Mygdal. 1932, 82, 130, 152.
13. Geijer anf. st., 151.
14. Randers Amts Tingbog 1598. Saml. til jysk Hist. og Top. 4 Rk., I bd., 524.

FORKLÆDE

Hos almuen har forklædet tilsyneladende ikke været meget brugt før et stykke ind i 1700årene. Der er påfaldende få af dem i 1600årenes skifter sammenlignet med andre klædningsstykker. Og fra andre kilder ved vi, at det heller ikke i senere perioder har været en uomgængelig nødvendig del af påklædningen¹. I 1700årene vokser forklædernes antal, og i det følgende århundrede blev det betragtet som et nødvendigt tilbehør til dragten, det var simpelthen en skam at vise sig uden det. »Forklædeløs hedder vor tøs«, sagde man om en sjuske².

I virkeligheden kan dog forklædet i folkelig dragtskik her i Norden føres meget langt tilbage i tiden. I en grav fra yngre jernalder i Finland er fundet et klædningsstykke, der tydes som et forklæde. Det omtales i Lax-

Fig. 41. Kvinde med hvidt forklæde syet til en linning. Kalkmaleri fra slutningen af 1400årene. Åstrup kirke, Maribo amt. *Woman wearing a white apron sewn to a waistband. (Wall-painting, end of 15th century).*

dølasagaen, som beskriver hændelser på Island i 900årene, og det afbildes undertiden på middelalderlige kalkmalerier forestillende danske almuekvinder (fig. 41). Naturligvis er det umuligt at sige noget om forklædets hyppighed hos landalmuen før skifternes tid. Måske kan dets mere almindelige anvendelse fra 1700årene og fremefter sættes i forbindelse med påvirkning fra overklassemoden.

I sin oprindelse er forklædet et ganske primitivt klædningsstykke, blot et stykke stof eller et dyreskind knyttet om livet eller fastholdt med et bælte. Nogle forskere sætter det i direkte forbindelse med forhistorisk dragtskik, mens andre fremhæver, at en så uudviklet form kan opstå på andre tidspunkter, og at man ikke nødvendigvis må forudsætte en ubrudt sammenhæng med forhistoriske former³. Der eksisterer endnu på Amager forklæder, som ikke er syet til linningen i hele bredden, men som ender i to løse snipper bagpå (fig. 42). Denne form menes at være en overlevering fra den førnævnte primitive type, nemlig et stofstykke foldet over et bånd omkring livet (fig. 43). Forklæder med løse bagsnipper kendes både i svensk, hollandsk og italiensk folkedragt. Fra 1400årene har vi på kalkmalerier adskillige eksempler på smalle forklæder syet til linningen i hele bredden (fig. 41). Den smalle form holder sig endnu i 1600årene (fig. 27). Eksisterende forklæder fra 1700årenes slutning er brede og rynkede og med udprægede rokokomotiver (fig. 44). I 1820-30erne blev de lange og snævre, svarende til empiretidens mode. Som oftest er de rynkede

Fig. 42. Rødt, uldent, plisseret forklæde med løse snipper, endende i sorte silkekvester og med forgyldte spænder bagpå. Amager. Akvarel af J. Rieter 1805-06. *A pleated apron of red woollen material, with pointed corner-pieces that end in black silk tassels, and with gilt buckles behind. (Watercolour; 1805-6).*

i 3 grupper, een midt forpå og een på hver side bagtil. Med krinolinemoden blev forklædet igen vidt og rynket hele vejen rundt, og i slutningen af århundredet blev det ganske lille og smalt. Den smæk, som ofte findes på mandsforklæder både hos bønder og håndværkere, forekommer kun yderst sjældent på kvindeforklæder. Den blev først almindelig i arbejdsdragten i 1800årenes slutning og hører egentlig ikke til folkedragten. De ældre forklæder består så godt som altid af 2 vævebredder sammensyet æg mod æg.

Af skifterne fremgår det, at de ældste forklæder har været af hør- og blårlærred, rask, fisksaft og undertiden af vadmæl eller kramlærred. Lærredsforklæderne var blå eller hvide, de raskes var sorte. Efter midten af 1700årene bliver både farver og stoffer mere varierede, der forekommer både hvergarn, silke, kattun og moll. De ældste forklæder har formodentlig været ensfarvede, senere kom tern, striber og blomstermønstre frem. Indtil midten af 1800årene gik striberne altid på langs, undertiden med en kantbort forneden (denne kendes i højerestands dragtmode fra 1500årene). På krinolinetiden anbragte man striberne på tværs, undertiden med en silkebåndskant forneden. De fleste forklæder er rynkede til linningen, kun på Amager og Fanø forekommer plisserede og læggede.

Sandsynligvis har forklædet oprindeligt kun hørt til arbejdsdragten. Når det afbildes på kalkmalerierne er det hovedsageligt på arbejdende, tarveligt klædte kvinder. Først med renaissancemoden optages forklædet i de højere stænders festdragt, og i senere tid blev det et uundværligt led i almuens dragttritual. Således måtte en velklædt Amagerinde have 11 forskellige stadsforklæder, hvert til sit ganske bestemte brug. Hist og her finder vi spor af den skik at bære to forklæder ovenpå hinanden, således f. eks. i Amager kokkedragt og i Jylland, hvor en frugtsommelig kvinde altid skulle have to forklæder på, når hun stod fadder, ellers døde et af børnene¹. På Stevns bar man til stads et hvidt forklæde over et sort². Sort forklæde har mange steder været obligatorisk til altergang, og formodentlig har de sorte raskes forklæder i 16-1700årenes skifter været til dette brug. I andre egne bar man hvidt moll til alters og til bryllup og hvidt lærred til malkning og markarbejde. Skikken at bære hvide lærreds arbejdsforklæder går i hvert fald tilbage til 1700årenes slutning³.

1. Blicher. 1795, 121. Feilberg. 1913, 181. På Randerseggen skulle forførte piger have forklæde på til gilder (andre altså ikke). Til Røsnæs høstklokke, som er et meget gammelt klædningsstykke, hører der intet forklæde. Det samme kendes fra norsk og svensk dragtskik.
2. Møller, J. S. 1926, 151.
3. Nylén. 1951, 84. De mange magiske forestillinger, som knytter sig til forklædet, tyder også på høj alder. (Cederblom 1921. 152 ff. Kristensen, E. Tang. Det jyske Almueliv, tillægsbd. III, 96, 100, 101).
4. Feilberg. 1882, 50.
5. Jensen, C. A. opt. 1909.
6. Sørensen, Eskel. 1939, 164.

Fig. 43. Forklæde bestående af et tøjstykke folder over et bånd om livet. Kalkmaleri fra omkring 1450. Tudse kirke. *Apron consisting of a cloth folded over a belt or band. (Wall-painting; about 1450).*

Fig. 44. Forklæde fra slutningen af 1700-årene, af hvidt kattun med rødt tryk i roko-komønster. Drejø. Privateje. *A late-18th century apron of printed cotton with red Rococo pattern on a white ground.*

TØRKLÆDE, KRAVE

Indtil midten af 1700årene ser det ud til, at krave eller tørklæde ikke har været så almindelige som i senere perioder. Ingen af delene forekommer i større antal i skifterne, og gamle afbildninger viser ikke sjældent kvinder med bar hals f. eks. på kalkmalerier (fig. 43), på frisiske dragter fra 1500-årene og på afbildninger fra 1600- og begyndelsen af 1700årene (fig. 29 og 151). Hornebokvindernes nøgne, solbrændte halse omtales fra det følgende århundrede, og på adskillige malerier fra 1800årenes første halvdel ses kvinder med bar hals. Her må dog vist en romantisk indflydelse tages i betragtning.

Halskrave har i tidligere tid været mere brugt end tørklæde. At også kvinder har båret pibekrave ses af fig. 27 og af en notits fra 1626, hvor det hedder, at en pige lånte sin husbands pibekrave¹. På Amager omtales 1693 en allerede dengang gammeldags »tusindrynket krave«². I bonde-dragten er pibekraven langt fra noget ukendt, den forekommer endnu i sin tid i Probstei i Holsten og i tysk og schweizisk dragt.

Løse halskraver er en overklassemode fra anden halvdel af 1500årene, de forekommer undertiden i skifterne, men deres form omtales aldrig. Tørklæde blev ikke moderne i overklassen før i 1630erne og nåede først bønderne et århundrede senere. Men forøvrigt er grænsen mellem krave

og tørklæde ret flydende. Det ses f. eks. af fig. 7 og 45 og bekræftes af betegnelsen »kraveklæde«, som ofte forekommer i skifterne.

Det firkantede tørklæde blev lagt i trekant eller klippet igennem. Den kraelignende foldning, som kendes adskillige steder i landet (fig. 46), går tilbage til 1600årenes mode og kendes f. eks. i hollandsk og italiensk folkedragt.

I slutningen af 1600- og begyndelsen af 1700årene ser det ud til, at hvide, hjemmevævede lærredstørklæder har været det mest almindelige. Først efter 1750erne kommer broget silke, kattun og kramlærred frem i skifterne. Omtrent samtidigt dukker broderi op, men bliver dog først almindeligt i begyndelsen af det følgende århundrede. De ældste broderede silketørklæder er så ensartede, at man må regne med et fælles tilvirkningssted. De er alle syet i flossilke med lange sting (fig. 288). Den ret flygtige teknik tyder også på en eksportpræget fremstilling. Ofte er der indsat tyll i hjørnebukkettens midtblomst, og da bobinetmaskinen først blev opfundet i 1808-09, må tørklæderne være efter denne tid.

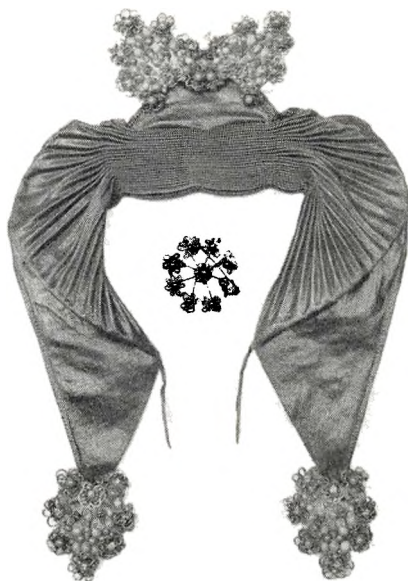
Der har tilsyneladende været en livlig import af tørklæder sydfra. I 1735 nævnes det, at »de Haderslev hårkvinder« solgte farvede tørklæder, rimeligvis i bytte for bønderkvindernes afklippede hår, der var stærkt efterspurgt til parykker³. Altona fabrikerede tørklæder til eksport⁴, og i 1786 steg denne til 640 dusin, som solgtes i hertugdømmerne⁵. Det er ganske usandsynligt, at denne landsdel har kunnet aftage så stort et antal, så størsteparten er sikkert smuglet over grænsen til kongeriget. Navne som Milano, Levantiner, Barcelona og tyske tørklæder tyder også på import. I 1797 klages der over, at hosekræmmerne frækt hænger disse tørklæder ud på dørene, eller fæster dem på deres ruller⁶. I 1786 hedder det, at landet ikke selv kan fremstille alle de varer, der er brug for, hvorfor smugleriet naturligvis tiltog. Handelen med silketørklæder var for største delen i hænderne på jøder. Således blev Aron Goldzier i 1717 anklaget for at handle med denne vare⁷. Også hosekræmmerne tog ture ned i »det tyske« og købte tørklæder etc., som de senere solgte rundt om i Jylland⁸. Til trods for ustandselige klager fra danske silkekræmmere steg importen – og smugleriet, men dalede dog igen efter 1803.

I anden halvdel af 1800årene købte Amagerne deres tørklæder i Hamborg (det samme gjorde Fannikerne) og senere hos Christensen og Hansen på Østergade i København. Man har dog også vævet tørklæder i Danmark. På de nordfrisiske øer brugtes således »Københavnertørklæder« eller »danske tørklæder«, der blev vævet i København⁹.

Fig. 45. Kvinde iført stor, hvid halskrave med lyseblå sløjfe, brun, folder kjortel og brun sølv-brokades hue med korsklæde og lin. Maleri af Mette Berthelsdatter Rosted f. 1672, d. 1748. Privateje. *Peasant woman wearing a large white collar with a light blue bow at the neck, a brown gown, a cap of brown and silver brocaded silk together with a linen cross-cloth and head-band. (Oil-painting; early 18th century).*

Fig. 46. »Kralevipperørklæde« af blå, glitter lærred, syet i folder i nakken. »Vipper« af »kraler« d. v. s. koraller og filigran. Amager. N.M.nr. 286 b-1919. Kerchief of blue, starched and glazed linen, with stitched pleats at the neck. The ornaments are of coral and filigree-work.

En del af de broderede tørklæder blev fremstillet af bønderpigerne selv, og de blev flere steder oplært i kunsten af præstekoner og -døtre. På Amager, hvor vi har de pragtfuldeste tørklæder (fig. 47), fortælles det, at en datter af pastor Schmitto i St. Magleby (1786-1833) lærte bønderpigerne at brodere¹⁰, og pastor Ammentorps døtre i Sd. Bråby syede i 1820erne tørklæder til omegnens bønderpiger¹¹.

Mange tørklæder har den ene side syet i glædesfarver, rødt, gult og grønt, medens den anden har sørgefarver, sort, hvidt, blå og beige, så man kunne vende den side udad, der netop passede til lejligheden¹². Også mange trykte tørklæder har forskelligt mønster på for- og bagside. De hvide tamburerede tørklæder, som endnu er bevaret i store mængder, ser ud til at have været særlig moderne omkring 1820-30, men helt op mod midten af århundredet sad bønderpigerne på torvet i Viborg og tamburerede, medens de solgte de færdige arbejder, som de havde liggende ved siden af sig¹³.

Der blev drevet stor luksus med tørklæder. Flere steder i Jylland fordredes der til enhver større fest nye tørklæder, og en velhavende gårdmandskone kunne have op til 100 forskellige, som hun med stolthed viste frem for besøgende. Til brudedragten anvendtes tambureret tørklæde. Til alters,

Fig. 47. »Barcelonatørklæde« af mønstret silketøj, indført fra Barcelona. Broget silkebroderi. Amager. N.M. nr. W 1202 n. *Embroidery executed in coloured silks on a silk kerchief imported from Barcelona.*

ligdragt og til at lægge over liglagnet måtte ikke bruges broderi, her skulle tørklædet være af mønstervævet moll eller have en kant af jødeknipling.

Tørklædet blev oprindeligt stoppet ned under bullen eller ærmetrøjen fortil og med frit nedhængende snip i nakken, her sad som oftest en broderet blomst. I 1830-40erne kunne man hænge tørklædet uden på dragten, fæstet med en nål i halsen. I 1850-60erne kom ganske små tørklæder på mode, krydset i halsen og fæstet med en broche oven på en hvid krave af broderi eller knipling.

De firkantede tørklæder hed »firhjørnede« eller »hele«. De trekantede »tresdug«, »trehjørnet«, »tresnip« eller »halvt«. I Jylland var »Milanotørklæder« meget brugte, det er brune silketørklæder med hvid stribebort. De omtales fra anden fjerdedel af 1700årene. Navnet betyder dog oprindeligt tørklæder med flammert bort ligesom Samsøs »regnbuetørklæder«¹⁴. Amagerens »Barcelonatørklæder«, andre steder kaldet »Levantinertørklæder«, omtales 1797 sammen med »tyske tørklæder« (jfr. note 6).

1. Christensen, Petresch. 1921, 258.
2. Mygdal. 1932, 49.
3. Christiansen, Chr. 1915-17, 482.
4. Savary. 1765, spalte 473.
5. Hoffmann. 1940, 66.
6. Medd. fra Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavet. 1887, 177.
7. Anf. st., 71.
8. Larsen, Chr. 1938, 100.
9. Mygdal anf. st., 96 og opt. 1921.
10. Mygdal anf. st., 100.
11. N. M. nr. 88-1938.

12. Andersen, E. 1952, 9.
13. Etatsrådinde Bregendahl f. Undall, gift 1848, fik sin brudekjole broderet på denne måde. Frøken Marie Bregendahl medd. u. å.
14. Milano-tørklæder forekommer mange steder i Europa i 1700årene. I Milano selv kender man dog intet til denne fabrikation. Flammebort i »ikat« d. v. s. chinéteknik vævet af pletfarvet garn blev vævet lige til første verdenskrig hos Schlieper-Wülfiging i Barmen (Scheller. 1941).

OVERTØJ

I 1600årene havde gifte kvinder sorte kåber med brede kraver til kirke. Enhver mand skulle give sin datter en sort klædes kåbe, når hun blev gift. Således hedder det hos Testrup i 1730erne. Denne udtalelse bekræftes af skifterne, der i 1600årene næsten alle indeholder en sort kåbe af klæde eller fiskskaft. De har øjensynligt ofte være læggede at dømme efter det hyppigt forekommende udtryk »foldekåbe«. Fig. 48 viser en sådan foldet kåbe med stor skulderkrave. Selv om afbildningen er ca. 100 år yngre, stemmer den dog godt overens med beskrivelserne fra 1600årene. En kåbe nævnes første gang i et bondeskifte i 1611² og må altså i det mindste gå tilbage til 1500årenes dragtskik hos almuen.

Med betegnelsen kåbe forstås et ærmeløst klædningsstykke, altså i virkeligheden en kappe. Denne går tilbage til forhistorisk dragtskik og nævnes til stadighed middelalderen igennem. På renaissancetiden kom en kort kappe på mode i overklassen, men bønderne bevarede den lange kåbe til omkring 1730erne. Testrup siger, at de lange kåber gik af mode ved denne tid, og dette bekræftes af skifterne, idet de sorte kåber kun sjældent omtales efter dette tidspunkt. De afløses nu af brogede kåber af vadmel, ulddamask, silke eller kattun. Der eksisterer endnu adskillige korte kåber

Fig. 48. Kvinde iført sort »foldekåbe« hængende løst over skuldrene. Kåben har stor, nedhængende krave. Amager. Akvarel af J. Rieter 1805-06. *Woman wearing a black cloak hanging from the shoulders. It has a large turned-down collar. (Watercolour; 1805-6).*

Historisk oversigt

fra slutningen af århundredet (fig. 49) med en lille skindkant i halsen. På fig. 49 er foeret af vadmél med nopper i en afvigende farve. Kåben lukkes med en sølvhægte i halsen, og ærmeslidserne er kantet med silkebånd. Den korte kåbe var oprindelig skøgedragt.

Foruden kåbe kunne kvinderne også bruge »pels« af form som en ærmetrøje, foeret med skind (fig. 16).

Også »rejsekjol« er en 1700tals mode. Den har efter skifterne at dømme altid været brun. Dette stemmer overens med Rieters afbildning (fig. 51) og med en tilsvarende endnu eksisterende rejsekjol i Nationalmuseet (tavle 2 fig. 1), som er af brunt vadmél, foeret med rødt multum og med kantninger af vinrøde silkebånd.

I 1820erne kom korte vadméls»spencere« frem, eller lange frakker, stramme i livet, med krave og opslag ved hænderne. De blev syet af omvandrede skræddere.

Når en velhavende bondekone kørte ud, havde hun en »slængkappe«, »kavaj« eller »chenille« på. Det var en stor, vid kåbe af tykt vadmél eller hvergarn, med eet eller flere slag og ofte løse ærmer (fig. 50). Alle disse klædningsstykker blev kun brugt af gifte.

Fig. 49. Kort kåbe af lyseblåt ulddamask med grønne silkebånd på ærmeslidserne og hvidt vadméls foer med blå pletter. Tistrup sogn. Privateje. *A short cloak of light blue woollen damask, trimmed at the arm-slits with green ribbon. Blue-spotted white frieze lining.*

Fig. 50. Chenille af grønternet hvergarn med sorte fløjlskanter. Grønt uldent foer. Jægerspris. N.M. nr. 32-1912. *A cloak, the so-called »chenille«, of green-chequered linsey-woolsey with black velvet edging and green woolen lining.*

Fig. 51. »Rejsekjol« af brunt vadmél med vinrøde silkebånd. Sydsjælland. Akvarel af J. Rieter 1805-06. »Rejsekjol« (lit. travelling-coat) of brown frieze edged with purple silk ribbons. Watercolour; 1805-06.

Unge piger nøjedes med »sjal«, »øverslavklu« eller »salopdug«, som i det hele taget blev det foretrukne overtøj efter midten af 1800årene. Sjalet var som oftest hjemmevævet, af vadmél og med broderi, undertiden med glædesfarver på den ene side og sørgfarver på den anden. De yngste sjaler er mørke i farven og har som regel en sribet kantbort. De bruges endnu undertiden af gamle koner (fig. 253).

Var det ikke særlig koldt, kunne man nøjes med en strikket »sjælevarmer«, trekantet og med snor i spidserne, som blev krydset på ryggen og bundet i sløjfe forpå.

Mange kvinder, som ikke havde specielt overtøj, klarede sig med et hestedækken, et lagen eller blot ved at slå det yderste skørt op over hovedet.

1. En foldekåbe omtales allerede i Laxdøla saga. (Falk. 1918, 187).
2. Vinding herreds tingbog 1611, 17-7, 100 f. Per Hansen, Skelkendrup arver efter Marren Karls i Kappendrup.

UNDERTØJ

Særk. Så godt som alle danske særke er syet i ponchosnit¹. De fleste har ærmer, men enkelte steder forekommer dog ærmeløse særke. Særke med ærmer kan inddeles i 1) helskåren særk, 2) oplod, 3) overdelssærk.

Helskåren særk er syet ud i eet med kile i den ene eller i begge sider, tilsyede ærmer, spjæld under armene og med et rundt halshul (fig. 52). Oplod er en kort særkeoverdel, ligeledes i ponchoform med tilsyede ærmer og spjæld samt krave eller rundt halshul med slids (fig. 53). Overdelssærk består af oplod af almindelig form syet sammen med en nederdel med kiler (fig. 54). Ærmeløs særk har ponchoformet overdel uden ærmer, undertiden med tilsyede sidestykker og nederdel med kiler (fig. 55).

De forskellige særketyperes alder og oprindelse er stærkt omdiskuteret, men det forholdsvis unge, danske materiale giver ikke grundlag for nye synspunkter. Den helskårne særk i ponchoform regnes nu for den ældste type², der går tilbage til oldtid og middelalder. Allerede i forhistorisk tid har der eksisteret et lang- eller kortærmet klædningsstykke kaldet særk, oprindeligt båret både af mænd og kvinder. Formen genfindes på områder med meget gammel tradition, f. eks. Finland, Balticum og slaviske lande³. Udtrykket særk i danske skifter betyder formodentlig en helskåren ærme-særk. Hvis det betegnede ærmeløs særk, måtte der være flere eller i hvert fald lige så mange oplodder som særke i skifterne, da man vistnok altid brugte oplod til ærmeløs særk. Men der er tværtimod ca. 3 gange så mange særke som oplodder i skifterne. Det er heller ikke sandsynligt, at særk

Fig. 52. Helskåren særk af hør/lærred med halsflæse af fint moll. Mærket A.K.H.D. 1835. Obbekær. N.M. nr. 2327-1957. *Shift of linen cut in one piece. The frill is of fine muslin. Dated 1835.*

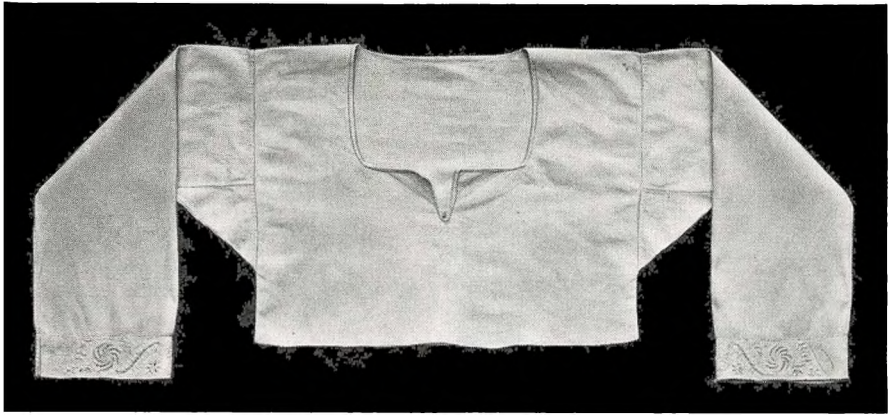

Fig. 53. Oplod af hørlærred med broderi i Falstersyning »syning på helt lærred«. Gedesby. N.M. nr. 338-1921. An »oplod« or truncated shift. Linen with embroidery on the sleeves.

betyder overdelssærk. I de mange tilfælde, hvor materialet nævnes, hedder det enten: særk af hør eller af blå, altså hele særken syet af samme materiale, d. v. s. helskåren. Eller det hedder: særk med overdel af hør og nederdel af blå, d. v. s. overdelssærk med finere materiale til oplodden og simplere til nederdelen, nøjagtigt som på endnu eksisterende overdelssærke. Helskåren særk findes her i landet nu kun i eksemplarer fra anden halvdel af 1800årene. Under navn af »klokkesærk« fortrængte den efterhånden de andre typer.

Oplod nævnes første gang i 1625⁴. Den er meget almindelig i skifterne, men, som før nævnt, i mindre antal end særkene. Der er adskillige bevarede eksemplarer fra slutningen af 1700årene og senere. Efter 1820erne omtales den ikke mere. Oplod forekommer vidt udbredt i egne med meget gammel folkekultur. Den regnes derfor som en ældgammel og oprindelig dragttype. Også navnet, af oldn. uphlutr, tyder på høj ælde. Kort trøje i ponchoform findes i danske bronzealdergrave, men af noget andet snit end almuens oplod.

Overdelssærk forekommer ofte i skifterne, undertiden benævnt »særk med overdel«. Der er endnu bevaret mange af denne type fra slutningen af 1700årene med pragtfuld broderi.

Også overdelssærken forekommer på vidt forskellige områder⁵. Sandsynligvis er typen opstået i de forskellige egne i vekslende tidsperioder og ud fra varierende forudsætninger.

Ærmeløs særk kendes her til lands kun fra Læsø, Sydfalster, Fyn, Lyø

Fig. 54. Overdelssærk med oplod af hørlærred og nederdel af blårlærred. Broderi i tællesyning. St. Valby, N.M. nr. 530-1928. *Shift with linen bodice and hempen skirt. Richly embroidered. Late 18th century.*

og Als. Fra Læsø fortælles det, at nederdelen blev båret i et eller to brede bånd over skuldrene⁶. Endnu eksisterende ærmeløse særke synes nærmest at svare til den i note 3 omtalte tyske særk fra begyndelsen af 1300årene. De brugtes såvidt vides altid med oplod. På Læsø hed selesærken »oplå«, på Als »særkeøvre«. Selesærk forekommer bl. a. i Balticum, Sverige og Finland og menes at være yngre end helskåren særk⁷.

Særken var enten af hør eller blå. Overdelssærken bestod af hørlærreds overdel og blårlærreds nederdel. Uldne særke omtales i Jylland fra 1750-erne⁸, men nævnes kun yderst sjældent i skifterne. De synes at være blevet mere almindelige i nyere tid.

Hedeboegnen, Nordsjælland og Falster er med rette berømte for det smukke broderi på særkens ærmer, krave og forstykker. Broderet oplod omtales fra Samsø i 1760erne, og adskillige bevarede særke fra århundredets slutning har pragtfuldt broderi i tællesyning og senere i andre teknikker. Jyske særke er aldrig broderede, de kan højst have en lille kant af musetakker eller hulsøm. I skifterne omtales ikke sjældent særke med kniplinger. Allerede i folkeviserne nævnes broderi på underdragten, og det var almindelig mode i renæssancetiden.

De ældste bevarede særke har en rektangulær krave syet fast til halsudskæringen. I 1840-50erne blev disse kraver meget store på Hedeboegnen, men med kjolemoden i 1850-60erne forsvandt kraverne, og de senere klokkesærke er altid kraveløse. På Fyn, Tåsinge og i Vejle amt

forekommer særke med dyb, rund halsudskæring kantet med en mollsflæse (fig. 52). De synes at være kommet på mode i midten af 1700årene, og typen stammer da også fra denne tids overklassedragt. Formen tyder på, at man til denne særk ikke har brugt tørklæde.

Udtryk som »halværmer«, »manchetter« og »ruer« d. v. s. piber eller flæser forekommer til stadighed i skifterne. Sammen med løs halskrave, der også er meget almindelig, har de formodentlig skullet gøre det ud for en hel særk. Danske ærmesærke har aldrig håndlinninger.

Der nævnes kun meget få særke i de ældste skifter. Først omkring 1730erne begynder antallet at vokse, men det var dog langt fra enhver kvinde, som ejede en særk, især ikke i Jylland, hvor den var en sjældenhed helt op til 1820erne⁹. Hele middelalderen igennem og langt op i 1500årene var undertøj af linned en kostbar sjældenhed selv hos overklassen.

Klokke, pi, lann. Endnu i begyndelsen af 1900årene gik gamle koner på Rømø i højtrød vadmel »pi« d. v. s. klokke. I sin nuværende form består den af et ærmeløst livstykke syet sammen med et skørt¹⁰. En bevaret skindfoeret klokke fra Sild har skulder- og sidesømme samt brystlæg, men ingen rygsøm i livstykket, der oprindeligt har været hægtet sammen. Skørtet er syet af 4 skind, læggene mødes bagpå, og forneden sidder resterne af en blå, flettet uldsnor. Også fra Røsnæs eksisterer der endnu enkelte klokker. Et eksemplar i Nationalmuseet (fig. 56, snit tavle 3 fig. 2) har 3 rygsømme, 2 sidesømme og skuldørsømme i bullen. Den hægtes med 4 hægter i livet og 1 i halsen. Her er trukket et smalt silkebånd gennem hægte og malle. Skørtet er lagt i folder, som mødes bagpå. Her sidder et

Fig. 55. Ærmeløs særk bestående af hørlærreds oplod og blårlærreds nederdel. Mærket fortil T.N. i røde korssting. Lavensby Mark. Sønderborg amts museum. *A sleeveless shift with linen bodice and hempen skirt. Normally worn together with a truncated shift (see fig. 53).*

lille skød, kantet med sort bånd. Foran på skørtet er syet en udvendig lomme, og forneden er syet en hvid, flettet uldsnor. Rømmø pi har omtrent samme snit, dog uden skød. Klokken omtales af Junge, der beskriver den som et livstykke uden ærmer og tilsyet skørt med brede folder, alt bræmmet med højrøde bånd. Denne sammensyede dragt »bevarer Legemet mod Forkjølelse og er magelig ved Markarbejdet«, tilføjer han. Senere klokker har ofte bul og skørt af forskelligt stof.

Klokke og pi svarer i type til svensk livkjøl, den forekommer på vidt udbredte områder i folkedragt med meget gammel tradition. Meningerne om dens opståen er delte. Svensson hælder til den anskuelse, at den kan være forhistorisk. Han anser den for opstået af et skørt med seler, som senere udviklede sig til et kort liv¹¹. Denne anskuelse deles af adskillige forskere. Anna Maja Nylén mener derimod, at den tidligst kan være opstået i svensk almuedragt i 1000-årene og måske snarere i slutningen af 1400-årene under påvirkning af den deling i liv og skørt, som fandt sted på dette tidspunkt¹². I barnedragten er endnu bevaret klokker af hel-skåren form (fig. 101). Det er samme type som middelalderens udelte kjortel.

1600-årenes klokker var ifølge skifterne ret ofte af skind, i det følgende århundrede synes vadmel, bai eller flonel at være det mest anvendte. Eskel Sørensen siger udtrykkeligt, at klokken skulle være af vadmel, mens skørtet var af hvergarn.

Indtil midten af 1700-årene var klokkerne både røde og grønne, hvide og blommede. Efter denne tid får den røde farve overtaget, men den forsvinder igen i 1800-årene og erstattes af blå, grønt og andre mørke farver.

Grænsen mellem yder- og underdragt var tidligere ret flydende, og klokken er et udmærket eksempel herpå. Endnu i dette århundrede bruges pi dels som arbejdsdragt, dels som underdragt under festkjolen. Det samme kendes fra Sydfalsters brudedragt. I Nordsjælland og på Røsnæs kunne klokken – foruden til markarbejde – også benyttes ved mindre festligheder om sommeren¹³. Fra slutningen af 1700-årene går betegnelsen klokke nogle steder over til at betyde underskørt.

Ordet »klokke« kommer muligvis af det tyske Glocke, som på renæssancetiden betegnede et afstivet underskørt (vertugade), der vistnok oftest blev båret i seler. »Pi« er oprindeligt et groft stof eller tarvelige klædningsstykker for mænd og kvinder. »Lann« er en anden jysk betegnelse for klokke¹⁴. »Vumbe« betød på Lolland-Falster en klokke eller et underskørt.

Fig. 56. Høstklokke af hvidt vadmel, kantet i ærmegabene med mørkt, ternet uldstof. Skødet bagpå er kantet med sort. Klokken hægtes fortil i livet. Åben slids midt fortil. Lomme på højre side af det glatte forstykke. Røsnæs N.M. nr. 108-1924. *Working or harvesting dress of white frieze trimmed with a chequered material. Tight-waisted, with pleated skirt.*

Underskørt. Gamle og slidte yderskørter blev degraderet til underskørter. Derfor træffer vi kun yderst sjældent betegnelsen »underskørt« i de ældre skifter. I de perioder, hvor overklassens damer gik med fiskebenschørt eller krinoline, klarede bønderkvinderne sig med en mængde skørter, det ene oven på det andet. Det er formodentlig derfor, at der i skifterne fra 1700årenes anden halvdel findes så forholdsvis mange skørter. Thurah fortæller fra Samsø, at kvinderne i 1750erne brugte 8, 12, 14 skørter på een gang, og det samme kendes fra Fanø et hundrede år senere, hvor man skal have båret op til 11 skørter. Virkelige underskørter, syet til formålet, kommer først frem i 1860erne. De er alle af vadmel, ensfarvede eller stribede foroven og med en tilsyet, rynket og broget stribet underdel. Senere fik de ofte røde og grå eller sorte striber på langs. Et rødt, uldent underskørt ansås for et ufejlbarligt middel mod gigt¹⁵. Og endnu langt op i 1900årene skulle den strikkede uldklokke helst være rød eller i det mindste have en rød stribebort forneden. Mange »finere« bønderkoner gik med krinoline, selv om de ældre i landsbyen ikke syntes om det. Andre klarede sig med et hampereb eller en spanskrørsvire syet ind

i underskørtet. De rigtige krinoliner købte man i manufakturboderne på de store markeder.

Indtil 1870erne var benklæder til kvinder så godt som ukendt på landet. De ældste endnu eksisterende eksemplarer er åbne og til at binde om livet og under knæene. Om vinteren var de af vadmel og om sommeren af hvidt eller blå-hvidstribet lærred.

Eskel Sørensen fortæller, at kvinderne til bryllup bar »korset«, »afstivet liv« eller »pindliv«. Det var et lille snørliv af bleget lærred, kantet med rødt stof forsynet med stivere af fiskeben eller egetræ, sat ind i hulrum mellem foer og ydertøj. Stiverne sad så tæt, at der kun var plads til en stikning mellem dem. I senere tid solgtes snørliv med blanchetter på markederne.

I sidste halvdel af 1800årene bestod en almuekvindes undertøj af: særk, strikket uldklokke, klokkeliv (d. v. s. underbul af bomuld, vadmel eller lærred) og 2 underskørter. I modsætning til den ældre skik at ligge nøgen i sengen beholdt man nu størstedelen af undertøjet på i sengen. Forfatteren besøgte i 1950 en gammel, syg kone på Fanø. Hun lå påklædt i sengen med hovedtøj, skørter etc. Når hun stod ud af sengen, tog hun blot fodtøj og et yderskørt på.

1. Poncho er i sin oprindelige form et skind- eller tøjstykke med hul til hovedet og uden skulder- eller sidesømme.
2. Nylén. 1947, 47.
3. Nylén anf. st., 43 ff. og 46 f. En endnu eksisterende tysk særk fra 1300årenes begyndelse tydes som en helskåren, ærme-løs særk (Heyne. 1903, 310 f., fig. 82).
4. I 1625 stævnedes Karen Lauridsdatter sin stedfar i en arvesag. I de 8 år, hun havde tjent ham og moren som simpel tjenestepige, havde hun fået 235 oplodder, »og hver ærlig mand kan vel dømme, at en fattig pige kan hjælpe sig med en eller to om året«. (»Et Brudeudstyr fra Sæby«. Vendsyssels Aarbøger 1931, 161).
5. Svensson. 1935, 121.
6. Nielsen, Grüner. 1924, 143.
7. Nylén anf. st., 45. Svensson. 1935, 115 f.
8. Ulden særk er fundet i karelske grave fra 1100årene.
9. Endnu ved midten af 1800årene gik Læsøkvinderne uden særk under skindrokken (Nielsen, Grüner anf. st., 142).
10. 1640 nævnes et blå liv med et skindskørt ved (Kronborg rytterdistr. skpr. Bergete Jørgensdatter, Borsholm). 1678 omtales en klokke foeret med rødt skind (Samsø gods skpr. Kirsten Michelsdatter).
11. Svensson. 1935, 9 ff.
12. Nylén anf. st., 56.
13. Møller, J. S. 1926, 104.
14. Lydligt kan ordet stamme fra mnt. og nht. »Lanne«, der dog har en anden betydning. Jfr. Lübber og Heyne. Venligst medd. af prof. P. Skautrup.
15. Allerede i 1568 skriver grevinde Dorothea v. Mannsfeld til kurfyrstinde Anna af Sachsen og anbefaler et rødt underskørt som middel mod dårlige ben. (Weber, K. von. 1865, 171 f.).

Særlige kvindedragter

Folkedragten har ikke alene vekslet i tid og sted. Der har – ligesom i højerestandsdragten – eksisteret forskellige påklædninger til bestemte lejligheder: brudedragt, sørgedragt etc. Små samfund af ensartet struktur har en tendens til at fremelske rigoristiske regler for samkvemmet mennesker imellem, og netop inden for bondestanden har der hersket et meget strengt og kompliceret dragt ritual. Det meste af dette er for længst glemt. Kun på de steder, hvor dragten har eksisteret i sen tid, som f. eks. Amager og Røsnæs, kan man danne sig nogen forestilling om dette forhold. Amagerkvindernes 11 forskellige stadsforklæder, hvert til sin bestemte lejlighed, giver et lille indtryk af, hvor meget der fordredes for at kunne imødekomme kravet om korrekt påklædning. Dette gælder dog udelukkende kvindedragten. Mændenes påklædning har været langt mindre differentieret.

BRUDEDRAGT

Den almindeligste påklædning var hel, sort kjole eller – for mindre velhavendes vedkommende – sort trøje og skørt (fig. 57). Mange steder gik den sorte dragt af mode i 1830erne, og man giftede sig nu i almindelig festdragt. I nogle egne levede den sorte kjole dog videre, og da folkedragten gik af brug, blev den igen eneherkende, indtil velhavende gårdmandsdøtre efter første verdenskrig begyndte at optage købstadmoden og gifte sig i hvid kjole.

Der findes eet eneste eksempel på, at bryllupsklæderne blev udlånt fra kirken. Det fortælles fra Fur, at man der havde to sæt bryllupsklædninger, som hang i kirken eller præstegården. Det ene sæt var til små personer, det andet til mere velvoksne. Da kong Frederik 7 besøgte øen forlangte han, at en karl og en pige skulle tage tøjet på og lade sig vi. Heldigvis fandt man et kæresterpar, som gerne opfyldte majestætens ønske¹. Skikken at udlåne brudeklæder og anden brudepynt går i hvert fald tilbage til 1500årene. Fra Ålborg hedder det nemlig på denne tid, at ingen borgerdatter eller tjenestepige må redes til brud udi nogens fruers eller jomfruens klæder².

Til brudedragten hørte i senere tid et hvidt forklæde af mønstervævet eller tambureret moll (fig. 57). Men det synes dog, som om man tidligere ikke har brugt forklæde. Dette bekræftes af mange jyske meddelere, og

Historisk oversigt

Blicher nævner heller ikke forklædet i sin ellers meget udførlige omtale af brudedragten³.

Også halsklædet var af hvidt moll eller tyll med tamburerede eller vævede ornamenters. Blicher nævner et broget halsklæde og et glimrende halsbånd uden dog at forklare dette nærmere. Efter midten af 1800'erne kunne man bruge sort silketørklæde med broget bort.

Foran på kjolen sad en brystsmæk pyntet med guldkniplinger og silkesøjfer på rødt stof eller med brogede perler. En brudsmæk nævnes af Blicher og brugtes på Fur og Røsnæs lige til slutningen af 1800'erne. Stykket stammer fra overklassemoden i 16-1700'erne og eksisterer endnu i enkelte eksemplarer (fig. 58).

Til brudedragten hørte altid et livbånd bundet i sløjfe fortil og ofte med lange, nedhængende ender. I slutningen af 1700'erne bestod båndet af en bred galon med guld- eller sølvfrynser og to sølvdupper⁴. Sådanne dupper er bevaret i Fanøbrudens »tipper« (fig. 107). Senere erstattedes galonen af et metalindvirket silkebånd med sølvspænde fortil.

Den vigtigste del af brudedragten var hovedtøjet. Helt tilbage til tid-

Fig. 57. En brud og brudgom på Fur i første halvdel af 19. århundrede. Tegning af Kruuse. *Bride and bridegroom from the island of Fur. (Drawing from the 1st half of the 19. century).*

Fig. 58. Brudsmæk af sølvknipling og brogede silkebånd. Båret sammen med hovedtøjet fig. 63 af en bondepige på Fur ved kong Frederik 7's besøg på øen i 1852. N.M. nr. F 180 a. *Bride's stomacher of silver lace and coloured ribbons. Worn in 1852 together with the head-dress illustrated in fig. 63.*

lig middelalder, og måske endnu før, har der været forskel på gift og ugift kvindes håropsætning. Jomfruen har båret håret udslået, medens den gifte kone skjulte det under et klæde. Udslået hår har hørt til gammel germansk dragtskik. I Norden omtales det allerede i tidlig middelalder som karakteristisk for den ugifte kvinde, og sandsynligvis er skikken endnu ældre⁵. Det bevaredes i brudedragten i 15-1600årene, således hører vi i 1662, at en bondebrud havde udslået hår – til trods for, at hun ikke var mø⁶. Ingen kvinde, som ikke var jomfru, måtte vise sit hår⁷.

Selv om det udslåede hår må regnes for ældst, har man dog allerede i oldtiden kendt til fletninger eller båndomvundne hårstreng⁸. I historisk tid er denne frisure velkendt fra 1000årene og fremefter. I 13-1400årene kunne fletningerne bindes op, f. eks. som en krans omkring hovedet. I Norge, Skåne og andre steder i Norden har de omvundne hårstreng levet videre hos almuen til sen tid. Bønderpigernes festfrisur »fletterne« er kendt fra størstedelen af landet (fig. 59). Fra 1700årenes midte hører vi om pigernes flettede hår, smykket med perler eller omvundet med bånd⁹, en skik, som er overtaget fra de højere stænder. Et stykke ind i 1800årene begyndte fletterne at gå af brug adskillige steder. F. C. Lund skriver i 1823, at den unge piges hår-fletninger lagt i krans om hovedet er gået af mode og ikke engang benyttes af brude.

Foran fletterne lå et bånd, »bore«. Amager (fig. 59) og Sydfalster har bevaret boren i sin oprindeligste form (fig. 60). Den består af et sort pandebånd af fløjl eller silke, kantet med metalknipling og hægtet sammen i nakken. Herfra hænger et par korte, sorte silkebånd med metalknip-

linger. Bag boren sad de opsatte fletninger. Typen går tilbage til forhistorisk og middelalderlig dragtskik, da det udslåede hår blev holdt på plads af en ring eller et bånd knyttet om panden¹⁰. Borens nakkeband viser, at også den tidligere var bundet sammen. Selv om brudehovedtøjerne fra det øvrige land tilsyneladende er vidt forskellige fra boren, kan de dog alle føres tilbage til denne grundtype¹¹.

I stedet for (eller sammen med) fletterne kunne man bruge en løs valk. Herom skriver Testrup: »Det første jeg kan mindes, og før min Tid, gik alle Bønderpigerne med deres bare Haar om hellige Dage, og havde de en flettet saa kaldet Valk fæstet i Nakken af Haar eller andet; derfor var sat i Nakken en dertil gjort breed Sølvnaal, og naar det skulle være Stads var Valken besat med Baand. Hvo der ikke formaaede en Sølvnaal de havde den af Messing, og var samme breedagtige som et Skeeskaft. Denne Mode er forlængst aflagt her, saa man næppelig nu kan kende en Pige fra en Kone, men i Skaane er denne Mode endnu gængs«¹². Foruden fra Rinds herred omtales valken også fra Fur. Fra 1570erne findes breve fra adelige damer angående »valke-kvinder«¹³. Et bryllupsvers fra 1663 omtaler de unge pigers valk (sammen med jomfrukrans og brudekrone)¹⁴. Grunden til løsvalkens opståen har, foruden at imitere hårfylde, utvivlsomt været den, at valken var meget lettere at anbringe, end det var at sætte de naturlige fletninger op. Fra Amager eksisterer endnu løse flettefrisurer, som fuldstændigt imiterer ægte. I Nordsjælland, hvor valken er smykket med kulørte perler (fig. 61), har man derimod ikke gjort noget forsøg på at efterligne naturligt hår. Her ligner valken den, der endnu skjuler sig under forkanten på alle danske brudehovedtøjer som en sidste rest af fordums tiders hårpragt.

Som før nævnt har alle danske brudehovedtøjer fra senere tid deres oprindelse i boren og fletterne. Trods deres forskellige udseende består de nemlig alle af en forkant – boren – og et senere tilkommet nakkestykke (fig. 62, 63, 64, 65). Allerede 1758 hedder det fra Samsø, at bruden har flettet hår besat med perler og bag i nakken et lille stykke spejlglas, slebet krystal eller agat¹⁵. Efterhånden udviklede denne udsmykning sig til et cirkelrundt papstykke. Fra omkring 1815 har vi en udmærket beskrivelse af hovedtøjet, som det nu kom til at se ud. Et 12-årigt pigebarn, den senere pastorinde Pauline Petersen, syede brudehovedtøjer til bønderpigerne. En rund papbrik blev overtrukket med rosa silketøj og rundt om besat med en tyk båndpibe. Indenfor denne blev stykket broderet med perler, guldpailletter og kantille. Håret blev strøget op og lagt i en flet-

Fig. 59. Ung pige fra Amager med fletter omvundet med røde bånd og besat med knappenåle. Sort fløjskant fortil. Maleri fra 1800-årene. Privateje. *A young girl from the island of Amager. Her plaits, entwined with ribbons, are worn up, and are studded with pins. (Oil-painting; 19th century).*

ning i nakken, hvorpå nakkestykket heftedes. Uden om fletningen sattes bånd (altså boren) eller blomster, og ned ad nakken flagrede rosa silkebånd¹⁶. Efterhånden erstattedes båndene om panden af en fast forkant, og i stedet for hårfletningerne sad en lille løsvalk skjult under nakkestykket.

Betegnelserne for brudehovedtøjerne er mangfoldige, men alle refererer de til stykkets form eller udsmykning: »nakkestykke«, »nakkebrikke«, »nakketøj«, »brudenakke«, »hårbånd«, »lokketøj«, »perlesmykke«, »perletøj«, »hårtøj«, »smyk«, »bindike«, »flettelad«, »flettenakke«, »flettetøj«, »fletter«¹⁷.

Krans. Det kan ikke konstateres, hvor langt kransen går tilbage i dansk folkedragt. Den begynder fra 1840erne at afløse de ældre brudehovedtøjer. Dette sker utvivlsomt under påvirkning fra højerestandsmoden. På empiretiden blev nemlig myrtekransen den foretrukne brudepynt under indflydelse af interessen for antikken. Men en meddelelse fra Vejle amt fra omkring 1803 tyder dog på, at også her hjemme har kransen gamle aner. Her tales nemlig om en »meget glimrende brudekrans«¹⁸, og det

Historisk oversigt

ville være usandsynligt, at bønderne allerede på dette tidspunkt skulle have optaget en mode, der knapt nok havde vundet indpas i de højere stænder, så meget mindre som brudedragten altid er meget konservativ. Krans af naturlige eller kunstige blomster findes mange steder i folkelig dragtskik og hører – ligesom boren – sammen med brugen af frit nedhængende hår. Den kendes ligeledes tilbage i forhistorisk dragtskik¹⁹. I middelalder og renæssance var kransen velkendt i de højere stænder som jomfrusmykke²⁰, enten af naturlige blomster eller af ædelt metal. Endnu eksisterende brudekrans, båret af bønderpiger, består af tøjblomster og -blade med silkebånd i nakken. Omkring 1850erne begyndte man at sætte myrter mellem blomsterne, og efterhånden blev myrtekransen eneherkende.

Brudeslør kommer vistnok først frem i 1860erne, oprindelig af fint hjemmevævet hørstof og gående til livet. Senere blev det af tyll.

Krone. Der er endnu svage spor af, at danske bondebrude har båret krone ligesom i Sverige, Norge, Tyskland etc. Der eksisterer endnu ganske enkelte eksemplarer fra Sønderjylland (fig. 66) og fra Møn (fig. 67), og vi har gamle beretninger herfra, fra Bornholm og fra Ærø²¹. Også

Fig. 60. Bore fra Syd Falster bestående af silkebånd med guldknipling fortil og kniplingsbesat nakkesløjfe. Gedesby. N.M. nr. W 252 b. *The oldest form of bridal head-dress consisting of silk ribbons with gold lace in front and with a lace-trimmed bow at the back.*

Fig. 61. Valk betrukket med rød klæde og besat med kulørte glasperler og guldknipling. Langs forkanten sidder et stykke rødt vadmel. Nordjylland. N.M. nr. F 143 b. *Hair pad covered with red cloth and decorated with coloured glass beads and gold lace.*

Fig. 62. Brudehovedtøj, bestående af forkant med rosa silkeplisseer og kunstige blomster samt nakkestykke med brogede perler og silkeplisseer. Lyderslev. N.M. nr. F 144 b. *Bridal head-dress consisting of a front band decorated with pink silk flounces and with imitation flowers, together with a back piece adorned with coloured beads and silk frilling.*

Fig. 63. Brudehovedtøj med forkant og nakkestykke besat med sølvkniplinger sat på rød rask, der skinner igennem kniplingerne. I nakken sidder lange, brogede silkebånd. Fur. N.M. nr. 283-1896 (jfr. fig. 58). *Bridal head-dress. Both front band and back piece are decorated with silver lace on red material (cf. fig. 58).*

på Fyn siges det, at bruden før 1855 bar krone²², og det samme gælder Randers amt. Disse steder er formodentlig reliktområder af en tidligere mere udbredt skik. I hvert fald ved vi, at brudekrone var velkendt i de højere stænder i 1500årene²³. Kronen kom i tidlig middelalder til Nord-europa via Byzans og Rom. Oprindeligt var den et standstegn for begge køn, men ikke mindst gennem Mariakulten i den katolske kirke blev den efterhånden til jomfru- og brudeudsmykning, først hos adel og borgerlig, senere hos bønderne²⁴. I folkeviserne hører vi til stadighed om jomfruens guldkrone på det udslagne hår. På Bornholm omtales brudekroner fra adskillige kirker, de gik af brug omkring 1720²⁵. I Sønderjylland nævnes kroner fra dronning Margrethes tid. I enkelte landsbykirker bruges den dag i dag brudekroner. På Ærø var kronen endnu i brug i begyndelsen af 1800årene, og på Møn blev bruden så sent som i 1855 pyntet med krone. Det fremgår af kirkeregnskaberne, at kronen – og senere brudesmykket –

Historisk oversigt

blev opbevaret i kirkerne og blev lejet ud til brude. Efterhånden gled kronen dog ud af kirkens varetægt og havnede på amtstuen eller hos jordemoderen²⁶, på Fanø endogså på kroen. De senere kranser af kunstige blomster eller myrter lejede man hos modehandlerinden i den nærmeste by, eller man bandt dem selv.

De prydelser, som nu går under betegnelsen brudehovedtøj, er oprindeligt blot jomfruens smykke. Krans, fletter og krone var den ugifte kvindes kendetegn, som hun bar for sidste gang på bryllupsdagen. Skikken kendes også fra overklassen²⁷. Ved brylluppet var altså både bruden og de ugifte piger iført jomfrusmykket. Her spiller sandsynligvis også det forhold ind, at man forsøgte at skjærme bruden mod onde magter ved at skjule hende mellem ligeledes klædte. Efterhånden som forestillingen om de farer, som truede bruden, aftog, kunne man tillade sig at pynte hende mere end folget²⁸. Allerede i 1500årenes slutning hedder det, at brudepigerne ikke må bære krone. Men bønderne har bevaret den ældre skik. Hos dem fik pigebarnet den voksne kvindes hovedtøj på til konfirmationen og brugte det ved festlige lejligheder, for sidste gang på bryllupsdagen.

Fig. 64. Fanø-bore, hvis forkant og nakkestykke består af guldknipling og kulørte perler sat på rødt uldstof. Rundt om nakken en tyk krans af kunstige blomster. N.M. nr. 1630-1955. *Bridal head-dress with red wollen front band trimmed with gold lace and coloured beads. At the back is a thick wreath of artificial flowers.*

Fig. 65. »Bindike« fra Rømø med forkant og nakkestykke af rødt vadmel oversyet med brogede perler, silkebåndssløjfer, kantille, perlesnore og guldkniplinger. N.M. nr. 680-1936. *Bridal head-dress with front band and back piece of red frieze covered with large coloured beads, strings of small beads, silk bows, frisé thread and gold lace.*

Fig. 66. Brudekrone af sølv. Kopi efter original i Hoptrup kirke. Copy of a bridal crown of silver in a village church in southern Jutland.

Dagen før brylluppet var en torturdag for bruden, skriver H. C. Andersen. Hendes hår blev vasket i lud, hvorved det blev så stift, at det næsten ikke var til at rede ud, og sædvanligvis dånedede da også bruden under denne pynten²⁹. Også brudepigerne måtte lide for stadsen. Ved store bryllupper, hvor alle egnens unge piger var med, måtte man begynde aftenen før med at sætte fletter. Der var nemlig som regel kun een eller to koner, som forstod denne kunst (undertiden måtte de endda forskrives langvejs fra), og de unge piger måtte tilbringe natten siddende ret op og ned på en stol for ikke at ødelægge pynten. Bruden selv skulle helst smykkes af en gift kvinde, som oftest præstekonen. Det foregik i højtidelig tavshed og med meget ceremoniel. Idet selve brudesmykket blev anbragt, hviskede pyntersken dæmpet: »i Guds navn«. Glemte man dette, ville det gå brudeparret ilde³⁰. På vejen til kirke var bruden hyllet i et stort, hvidt klæde, som oftest et lagen. Dette klæde kan måske betragtes som en rest af den rituelle tildækning af bruden, som kendes fra mange forskellige folkeslag. Brudepyntersken var med i kirken for at hjælpe hende af med klædet, og et par af brudepigerne gik foran brudeskaren fra stenten til våbenhuset for, som det hed, »at stryge dug af for brudeparret«³¹.

1. Kristensen, E. Tang. Det jyske Almuelev IV, stk. 8r, 215.
2. Wulff. 1868, 155.
3. Blicher. 1795, 121 f. Til kirke-, barsel- og trolovelsesstads kunne man gå med eller uden forklæde.
4. Junge. 1798, 165.
5. Svensson. 1929, 302.
6. Ravn. 1935, 234.
7. Fra et retsmøde 20. okt. 1653 anføres

det, at Maren Michelsdatter, der havde født et barn i dølgsmål, kom konerne i møde med sit åbne hår og sine flettebånd i hånden (Møller, V. Fra Sokkelund Herred. Kbh. 1924, 89). I Ølstykke herreds tingbog 16. nov. 1624 hedder det »Bodil Michelsdatter gik forgangen jule helligdag med hendes aabne haar til kirke . . . derefter 1. febr. kristnede jeg hendes barn«. (Olrik, J. Billeder af Sjæl-

landsk Landalmues Liv på Chr. 4's Tid. Fra Arkiv og Museum, III, 1908, 464). Svensson har påvist, at forskellen mellem gift og ugift kvindes hovedbeklædning bygger på ældgamle traditioner. I sit første brev til Korintherne påbyder Paulus, at ingen kvinde må møde barhovedet til gudstjenesten. Det samme kendes fra den katolske kirke. Men for begge omfatter påbudet alle kvinder. Når altså den folkelige dragtskik skelner mellem kysk og ukysk kvindes hovedbeklædning, må den bygge på ældre traditioner, som sandsynligvis har været levende på Paulus' tid og kendt af ham. Grunden til denne skelnen kan findes hos primitive folk, hvor man kender særligt rigt udstyrede hovedtøjer, som pigebørn skal bære, så snart de bliver voksne. Det samme kendes også i folkelig dragtskik. Overgangen fra barn til voksen fejres med stor højtidelighed hos mange primitive folkeslag, og som det så ofte er tilfældet, har den katolske kirke overtaget gamle sædvaner og gjort dem til sine. Her i Norden hører vi til stadighed, at konfirmationen var det tidspunkt, hvor pigebarnet fik den voksne kvindes hovedtøj på, som hun bar ved festlige lejligheder og til sidst som brud. Håret betragtedes nemlig som et erotisk incitament, så det var naturligt, at voksne, unge piger viede det særlig omhu og udsmykning. Men gift kone eller falden pige måtte ikke virke æggende. Derfor skulle hun skjule håret. Herved kom den giftes hoveddudd frem. Men når den også var påbudt ukyske, måtte folkefantasiaen finde en for-

klaring herpå. Herigennem opstod troen på det farlige ved den ukyske kvindes hår, som altså måtte dækkes. (Svensson anf. st., 292 ff.). I Jylland klippede man håret af kvinder ved kyskhedsbrud.

8. Hald, Marg. 1950, fig. 8.
9. Thurah. 1758, 37, 39. Pontoppidan siger i 1764, at ugifte Amagerpiger går med blottet hoved og flettet hår ved festlige lejligheder (Danske Atlas II, 219). Også Junge nævner, at bruden havde håret indflettet med guld- og sølvindvirkede bånd og andet flitterstads. I Thy havde hun på samme tidspunkt »megen Haarfletning« (Wilsø. 1798, 212).
10. Hald, Marg. anf. st., 330 f. og fig. 382, 383, 384. Svensson anf. st., 139. Olrik, A. Dansk Heltedigtning. 1910, II del, 32, 35, 55 f.
11. Andersen, E. 1950, 163 f.
12. Testrup. 1730erne, 73.
13. Lund, Troels. 1882, 4 bog, 191 f.
14. Brudevers til Poul Nielsen Riber og Else Tychsdatter, Nyborg 1663. (Fynsk Hjemstavns. 1929, 2. årg. h., 8, 115 f.).
15. Thurah, Samsø 1758, 13.
16. Petersen, Pauline. Memoirer og Breve XXXI, 1919, 42.
17. I 1500årene forekommer ordet »bindike« ret ofte, således »løfbindike« d.v.s. med nedhængende metalplader »løv«. Bindike var ugift kvindes hovedtøj og svarer til bore. I Frederik II's forordning af 1528 siges det dog, at både hustruer og døtre kunne bære bøjel, bindike og krans. (Danske Magazin V, 76). Også på Bornholm omtales bindike i 1500årene (Hübertz. 1852, 214).

Fig. 67. Brudekrone bestående af messingstativ besat med brogede perler, kobberfolie og silkebånd. Båret 1848 ved en gårdmandskones bryllup i Kjeldby kirke. Ved samme bryllup bar tillige alle brudepigerne kroner. N.M. nr. 57-1897. *Bridal crown with a brass framework studded with coloured beads and decorated with silk ribbons and copper foil. Worn at a farmer's wedding in 1848. On the same occasion all the bridesmaids wore crowns as well.*

18. Kierchebye. 1874-75, 102.
19. Svensson. 1935, 160. I kirkeregnskaber nævnes krans og krone ofte sammen. Afbildninger viser, at kransen sad under kronen.
20. Hos Peder Palladius hedder det: »Est Du ellers en god (d.v.s. sædelig) pige og vil bære Din urterkrantz om sommeren på din hoffuet med hæder og ære...« (Peder Palladius: En Visitatz Bog 1540, 70). Og i »Alle Christelige oc dyderige Jomfruers Ærekrantz« siges, at jomfruer ikke plejer at krone og pryde sig med bare blomster. Derfor er det fornødent først at skære og binde en bøjel og for det andet at gøre kransen fast med kulørt silke samt gul- og sølvsnore (Martini u.å.).
21. Hübertz. 1852, 500, note, 548 ff. Samme 1834, 264.
22. Strøm. 1933, 40.
23. I Flensborg ejede Trinitatisgildet to gyldne kroner, som dronning Margrethe havde foræret gildet. De blev udlejet som brudekroner. År 1600 forbød Chr. 4 fornemme borgerdøtre i samme by at bære brudekrone. (Lund, Troels. 1890, X bog, 331).
24. Svensson. 1929, 300.
25. Thurah anf. st. 42, 96, 112, 181.
26. Hübertz. 1834, 264.
27. I en luksusforordning fra Haderslev 1566 hedder det, at bruden og de to jomfruer, som går foran hende, må være udstyret med bindiker, kroner og lange kapper – efter gammel sæd. Senere siges det dog ganske vist, at når folk bortgiver deres døtre, må de låne kronen og begge perlebindiker til bruden og intet mere. De to jomfruer skal ikke være smykket med nogen brudekrone eller gå med lange kapper. (Mackeprang. 1897, 229, 232).
28. Svensson. 1935, 271.
29. Andersen, H. C. 1854, 74.
30. Ida Stockholm, Slavs herred opt. ca. 1860.
31. Sodborg. 1940, 83.

SØRGEDRAGT

Begravelse. I 1769 siges det, at koner til begravelse havde hvide trøjer, sorte skørter og sorte huer¹. (I mange skifter nævnes netop hvide kipper kartuns trøjer). Sandsynligvis har dog også den sorte brude- og altergangskjole været brugt til begravelse langt tilbage i tiden. I senere perioder kunne også blå anvendes til sorg. Tørklæde og forklæde var af glat, hvidt lærred. Muligvis har også de sorte raskes forklæder, som omtales i 1700-årenes skifter, været benyttet ved denne lejlighed. Huen var som før nævnt sort for gifte, unge piger brugte hvide kipper kartuns huer med sorte bændler² (fig. 165). Hertil slet lin eller korsklæde. I ældre tid brugtes kåbe eller skørt på hovedet.

3-4 uger efter et dødsfald i den nærmeste familie kunne man begynde at bruge blå og andre matte farver. Unge piger sørgede med blå bånd på huen, koner naturligvis med sorte, hertil lin eller korsklæde med læg eller gazeblonde. Man »opsørgede« med blå, lilla, grønt og beige, men aldrig med rødt eller rosa. Disse farver kunne først bruges, når sørgeåret var omme. Enker gik i sorg resten af livet, hvis de ikke giftede sig igen. Rundt om i landet kendes den skik, at enken sørgeåret igennem skulle sidde inderst i kirkestolen og ikke måtte rejse sig op, når velsignelsen blev lyst. De første gange efter et dødsfald mødte de nærmeste slægtninge til gudstjene-

sten i sort. Kvinderne var i store rejsekåber og med indhyllet hoved, hvor varmt det end kunne være³.

Kåbe eller skørt på hovedet. Mange steder i Jylland og enkelte andre steder, f. eks. Drejø, sad enken ved begravelsen på vognen bag ligkisten, sortklædt og med et sort skørt på hovedet⁴. Sørgetiden igennem gik hun til kirke i denne påklædning og lå ned på gulvet under gudstjenesten. På Fur havde man den mærkelige skik, at enken kun skulle have skørt på hovedet ved begravelsen, dersom hun allerede var forlovet igen. Hvis det var tilfældet, måtte hun ledes af to koner, da hun var så tildækket, at hun absolut intet kunne se. Dette gentog sig tre søndage i træk, »til den værste sorg var forbi«⁵. Men skørt på hovedet var dog ikke alene udtryk for sorg. Oprindelig anvendtes denne påklædning til almindelig kirkegang, eller den kunne være tegn på bodfærdighed. Feilberg fortæller således fra Vestjylland, at gamle folk endnu huskede, hvorledes en forført pige »stod åbent skrifte«. Hun blev ledet ind i kirken med et sort skørt over hovedet og måtte knæle ned på gulvet foran kordøren⁶.

Det sorte sørgeskørt kunne bæres på to måder, enten lagt over issen eller fæstet om livet og slået op over hovedet. Måske har man ligefrem haft skørter, der udelukkende var syet til dette brug. I hvert fald siges det fra Samsø i ældre tid, at begravelsesskørtet, som kun brugtes ved denne lejlighed, var syet i mange folder, åbent fortil og bundet eller hægtet sammen, så man kunne se ud ad slidsen – altså båret på issen⁷. Det var i brug endnu så sent som i 1870'erne. På Nationalmuseet findes et sørgeskørt fra Samsø (fig. 68), der ser ud til at have været båret på denne måde. Det har intet spor af hægter i livet, og taillemålet er kun 50 cm, meget mindre end andre almueskørter. Hvis skørtet slås op over hovedet, kommer skoning og syningen bagpå frem på en uskøn måde. Bæres det derimod på issen, falder det smukt og naturligt og svarer ganske til en afbildning af en skånsk begravelse fra 1864⁸. Museets skørt er ganske vist sammensyet og ikke åbent, således som det omtaltes tidligere, men dette kan være en nyere mode, og det forhindrer i hvert fald ikke, at skørtet bæres over issen. Den anden måde at bære skørtet til kirke og begravelse var, som før nævnt, at fæste det om livet og slå det op over hoved eller skuldre. Sålange kvinderne endnu brugte en mængde skørter, var det meget almindeligt, at de trak det yderste op over hovedet, når de skulle ud i dårligt vejr. Denne skik kan have påvirket højtidsdragten, men det er desværre umuligt af de gamle beskrivelser at konstatere, hvilke bæremåde det drejer sig om. Udtryk som »på hovedet« eller »over hovedet« kan jo betyde begge dele.

Fig. 68. Sørgeskørt fra Samsø (fotograferet på mannequin). Stoffet er sort vadmel, lægget til en meget snæver linning uden lukning. Endnu i 1870erne brugt ved begravelser, båret over hovedet af de nærmeste kvindelige slægtninge. N.M. nr. W 1101 a. *Mourning skirt of the type worn over the head by women closely related to the deceased, as late as the 1870's. Of black frieze stitched to a very narrow "waist-band"; without a placket. (Shown on a dummy).*

På Amager har kirke- og begravelsesskørtet, som her kaldtes en »jøb«, fået en speciel udformning. Jøben er af sort klæde, og folderne bagpå er afstivet med pap og dekoreret med blå lærred og vinrøde silkebånd, så de danner et vifteformet ornament, når jøben slås op (fig. 69). Ved almindelig kirkefærd nøjedes man med at drapere jøben om skuldrene, men til begravelse blev den slået op over hovedet, og de nærmeste slægtninge af den afdøde skulle holde den så tæt sammen om ansigtet, at de akkurat kunne læse i salmebogen. Fjernere pårørende bar jøben mere åben. Man hyllede

sig i den for at »dølle sorgen«, hed det. Jøben skal være båret sidste gang i 1882⁹. Klædningsstykket eksisterer endnu både på Amagermuseet og Nationalmuseet. Ordet jøb kommer af fransk jupe d. v. s. skørt, og fra Vardegnen findes endnu et sørgeskørt med samme benævnelse »jupe«. (Oplysningen stammer fra læge Stiltoft, Varde).

Men skørtet på hovedet var kun en erstatning for den fornemmere kåbe. Testrup skriver i 1730erne, at i tidligere tider gik koner med sorte kåber med brede kraver over sig til kirke (fig. 48), og hvem der ikke havde råd til at anskaffe en kåbe, nøjedes med et sort skørt. Enhver mand skulle tilforn give sin datter en sort klædes kåbe, når hun blev gift¹⁰. I skiftefortegnelser fra 1600årene nævnes ofte en sort »foldekåbe« som det fornemste stykke i en bondekones garderobe, og der er mange eksempler på, at den blev båret på hovedet. I 1561 blev det således forbudt kvinderne i Ribe at bære denne påklædning, når de fulgte brud eller barn til kirke, eller når de gik op for at ofre til præsten. Kun syge eller sorgfulde måtte bruge kåbe på hovedet¹¹. Også andre steder var de formummede kvinder en torn i øjet på byens vise fædre, og i 1611 blev der udstedt forbud mod kåben på hovedet »på det, at enhver kan se, hvad det er for folk, de ser eller taler med«¹². Et halvt århundrede senere var det galt i Varde, her var kvinderne så tildækkede med kåbe eller skørt, at de ugenert kunne sidde og sove under gudstjenesten¹³. Det var en i tid og sted vidt udbredt skik, som det var vanskeligt at få bugt med.

Kappe (kåbe) og skørt har samme ældgamle oprindelse, et usyet tøjstykke der kunne bruges på forskellig måde: som skulderkappe, som hovedklæde, som svøbt skørt etc. I kvindedragten fra Huldremose fra 1ste århundrede e. Kr. findes et sjal eller tæppe over ligets hoved, og fra andre mosefund kendes op til 4 forskellige slag til een dragt¹⁴. I tidens løb har skørtet og kåben fået forskellig udformning, men deres funktion kunne i visse tilfælde være den samme. Germanske kvinder har allerede i 1000-årene undertiden båret kappen på hovedet. Det var oprindelig gejstlig forskrift ved kirkegang, men synes på karolingisk tid at være blevet almindelig dragt for gifte kvinder¹⁵. I nordiske folkeviser hører vi ofte om kappen på hovedet¹⁶, og det ser ud til, at skikken fik en opblomstring under renaissanceen i Rhinegnene og Nederlandene, muligvis under påvirkning fra folkelig dragtskik. Det er ikke usædvanligt, at elementer fra almuedragten optages af overklassen.

Fra at være almindelig udendørs påklædning er kåben på hovedet igen efterhånden blevet til speciel kirke- og sørgedragt. At tildække hovedet

Fig. 69. Sørageskørt »jøb« slået op over hoved eller skuldre. Jøben er af fint, sort klæde, tæt plisseret. Baggpå den er anbragt en »vifte« af blåt stof inderst og vinrøde silkebånd yderst. »Viften« er afstivet med pap på den indvendige side. Akvarel af J. Senn 1807 »Kirkedragt om Vinteren i Hollænderbyen på Amager«. *Mourning skirts turned up over head or shoulders. The fanshaped stiffeners at the back is decorated with blue and purple silk ribbons. (Watercolour; 1807).*

som tegn på sorg kendes allerede fra græsk og romersk oldtid, og det har også været brugt herhjemme i hvert fald i middelalderen. På kalkmaleriernes korsfæstelsesscener ser man ikke sjældent Maria som den nærmeste sørgende med kappen på hovedet, mens de andre kvinder bærer deres over skuldrene (fig. 70).

I almuedragten er skikken bevaret til nutiden, og karakteristisk nok stam-

mer de fleste oplysninger fra senere tid om kåbe på hovedet fra det sydlige og vestlige Jylland, områder, der har stået i nær kontakt med Nederlandene og Rhinegnene. Her var den såkaldte »hoike« almindelig gadepåklædning i 14-1600årene. Hoiken var en sort eller rød folderig kåbe, som kunne bæres over skuldrene eller på hovedet. Fra hoiken ragede en slags hank ud over panden. Der er ingen tvivl om, at denne hank oprindelig er hoikens store krave, der blev slået ud over ansigtet som en skærm. (I Mostar i Jugoslavien har kvinder lige til vore dage båret deres sorte kåber med kraver på denne måde). Mange danske 1600tals skifter nævner udtrykkeligt kraver på foldekåberne, og fig. 48 viser en stor, lægget krave. På den nederlandske hoike skrumpede kraven efterhånden ind, så den til sidst blot var et rudiment.

Skørtet og kåben på hovedet afløstes med tiden af et sort flor. Sort flor og hovedtaft omtales første gang i 1690erne¹⁷. I 1760erne fortælles det fra Ovtrup i Jylland, at velhavende kvinder brugte sørgeflor for ansigtet, mens fattigfolk nøjedes med det gammeldags skørt¹⁸. Og endnu så sent som i 1939 huskede gamle mennesker i Blåvand på Jyllands vestkyst, at enken og en af den afdødes nærmeste kvindelige slægtninge til begravelsen havde sørgeflor bestående af et stykke sort tyll, rynket sammen på isen og dækkende hele overkroppen. Altså samme anbringelsesmåde som skørtet og kappen. Sørgeflor eller »gravor«, som det kaldtes, er velkendt i overklassen¹⁹. F. eks. på afbildningen af Frederik 2's begravelse ses både mænd og kvinder i lange sørgekapper og med flor på hovedet. Endnu i mellemkrigsperioden bar enker langt, sort crêpeslør for ansigtet.

Der har også eksisteret andre former for sørgeklæder båret på hovedet. Ved begravelser i Sønderjylland blev 5-6 kvinder blandt den afdødes nærmeste naboer »beden med kåbe«. D. v. s. de skulle møde med et sort klæde, som regel et forklæde, lagt oven på hatten og bundet under hagen. Forklædet ragede et stykke ud over ansigtet, så kun øjnene og munden var frie. I Barsmark hed det stykke, som brugtes på denne måde, et »regnklæde«²⁰. Betegnelsen »beden med kåbe« viser, at også forklæde eller en erstatning for dette er afledet af den gamle kåbe. I tidens løb er denne altså blevet afløst af skørt, sørgeflor eller forklæde²¹.

Ligdragt. I Anne Brahes ligprædiken 1635 hedder det, at hun altid førte sine linnede jordeklæder med sig, »hvilke hun uden al hoffærdigpral havde ladet berede«²². Den skik at have ligtøj liggende parat har bønderne bevaret til vore dage. Mange steder i landet syede den unge pige sit ligtøj, så snart hun var konfirmeret. Andre steder hørte det med til bru-

deudstyret, eller man blev begravet i det linned, man havde haft på ved brylluppet. Endnu i begyndelsen af 1900årene hændte det ved en skoleeksamen i Vestjylland, at en lille pige fremlagde en smukt syet ligskjorte til faderen. Han var selv til stede. På visse egne var det den unge kones første pligt at sy sit og mandens ligtøj. Når en kvinde ventede et barn, havde hun altid en lille ligskjorte liggende neden under det øvrige børnetøj. Eller også blev jordetøjet syet, så snart barnet var født. I hvert fald skulle jordetøjet ligge parat, ellers blev man »vildfarende«, når et pludseligt dødsfald indtraf²³. I senere tid blev det skik, at nabokoner kom sammen og syede ligtøjet, eller det blev bestilt hos skrædderen eller sygigen. De havde særlige jern til at hugge tunger og huller i kanten af ligtøjet. Både puder, lagner, særk eller skjorte og svededug blev behandlet på denne måde. De kaldtes under eet »jordetøj«.

Ligsærk omtales fra 1629²⁴. Både den og muldskjorten var meget lange og vide. En særk i Nationalmuseet nr. 202-1932 fra Hyllinge sogn er 174 cm lang, ærmerne er 49 cm lange og 72 cm vide. En muldskjorte fra Ramløse N. M. nr. 511-1951 er 140 cm lang, 134 cm vid. Undertiden forekommer hulsømsbroderi, men ingen anden udsmykning. Jordsærken eller -skjorten kunne anbringes oven på en almindelig særk eller skjorte, der kunne være brudelinnedet. Kvinderne kunne have hvidt tørklæde og forklæde med sorte livbånd og hue. Mellem forklædesløjfen og huens hagebånd kunne anbringes et timeglas af sorte silkebånd, eller særken kunne have et stort hulsømskors på brystet. Desuden kunne her anbringes en åben saks eller to halmstrå over kors, salmebog under hagen og en skilling på hvert øjelåg. Almindeligvis begravedes gifte koner med den sorte konehue. Unge piger fik i ældre tid vistnok som regel hvid hue med blå eller hvide bånd. Fra 1830erne hører vi om den skik at begrave unge piger smykket som brud med krøllet hår og krans af kunstige blomster²⁵. Skikken går i hvert fald tilbage til 1600årene, hvor jomfruer begravedes med krans²⁶. Den kendes fra Tyskland og England, hvor f. eks. en ung dame i 1763 blev begravet i brudedragt²⁷. Efter 1880erne synes skikken herhjemme at have fået en opblomstring. I hvert fald hører man fra denne tid og lige op til 1920erne mange beretninger om unge piger, som blev begravet med slør, myrtekrans og brudebuket. Hertil brugtes almindeligt, udtakket ligtøj.

1. Boesen. 1769, 43.

2. Tommerup. 1823, 57. Seidelin. 1831, 501.
Her siges: sort kjole til sorg og hvid kippers hue med sorte eller lilla bånd.

3. Fløe. 1870-71. Skikke og Levevis i den sydlige Del af Ringkjøbing Amt. Saml. til jydsk Hist. og Top. III bd., 308.

4. Bredsdorff. 1763, 51.

Fig. 70. Kalkmaleri fra ca. 1425, visende korsfæstelsen. Guds moder (t.v.) har kåben over hovedet som tegn på dybeste sorg, de andre kvinder bærer den om skuldrene. Gerlev kirke. Sorø amt. *Wall-painting about 1425 showing the Crucifixion. On the left, the Virgin Mary wears her cloak over the head as a sign of deep sorrow. The other women wear their cloaks over the shoulders only.*

5. Kristensen, E. Tang. Det jyske Almueliv IV, 95, nr. 280. Grundtvig, S. 1861, 172. Feilberg. 1913, II, 127.
6. Feilberg anf. st., 181.
7. Kristensen, E. Tang. Det jyske Almueliv, Tillægsbd. IV, 73, stk. 230.
8. En Bondebegravelse i Skåne 1864. Tegning af J. G. Sandberg i G. Forsell: Ett år i Sverige. Stckh. 1827.
9. Mygdal. 1932, 22. Muligvis har den dog senest været brugt 1873.
10. Testrup. 1730erne, 73. I kongebrevet af 1668 tales der også om kåbe eller skørt (jfr. note 13).
11. Nye danske Magasin. 1806, II, 276.
12. Danske Vider og Vedtægter II 1908-10, 476.
13. Kongebrev til borgmester og råd i Varde. Ny kirkehist. Saml. IV, 458.
14. Hald, Marg. 1950, 44 og 319.
15. Falke, J. von. Costüme-geschichte der Kulturvölker. U. å., 145 f.
16. Nyrop, Kr. At svøbe sit Hoved i Skind. Larsen, S. Brugtes Kappen som Hovedbeklædning i Middelalderen. Aarbøger for nord. Oldkyndighed og Hist. 1912, III rk. 2 bd. 73 ff og 299 ff.
17. 2 jyske regiments ryttergods skpr. 1693. Mette Ibsdatter, Rougsted. 4 jyske regiments ryttergods skpr. 1699. Karen Jensdatter, Emborg.
18. Bredsdorff anf. st., 51.
19. Andersen, E. 1951, 141.
20. Carstensen, Cath. og Thomsen, B. Medd. om begravelse. Sønderjysk Månedsskr. 1932-33, 9 årg., 149. Forklæde på hoveder forekommer flere steder i Tyskland og Sudeterland. Hanika. 1937, 122 ff. Jfr. s. 320 note 6.
21. Andersen, E. 1957, 100 f.
22. Lund, Troels. 1901, XIV bog, 182.
23. Fru Anna Frederiksen, Kyndeløse medd. 1932.
24. Christensen, Petresch. 1921, 259.
25. Seidelin. 1831, 513.
26. Lund, Troels anf. st., 192.
27. Bury Palliser. 1910, 367.

ALTERGANGSDRAGT

I slutningen af 1700årene bestod dragten ved denne lejlighed både for koners og pigers vedkommende af sort vadmels kjole (eller trøje og klokke). Begge dele blev snøret fortil. Konerne havde sort fløjls hue med sorte bånd, pigerne hvide eller kulørte huer, i Jylland brugtes pandsmæk. Tørklædet var af hvidt, broderet købelærred, og forklædet var af kramlærred med brede bændler eller silkebånd, bundet i sløjfe fortil. Sko med spænder¹ (fig. 71). Denne beskrivelse kan – med små variationer – gælde for hele landet, lige til folkedragtens ophør. (Dog blev det efterhånden skik, at de unge piger brugte kulørte dragter).

Den sort-hvide påklædning fører tanken hen på 1600årenes epitafiema-lerier af borgerkvinder. Det er da også en kendsgerning, at ceremonielle dragter bevarer gammel tradition længere end andre. Dette gælder både den sorte kjole og hovedtøjet. Overalt i landet skulle lin eller korsklæde have kniplingskant, men de måtte aldrig være helt af knipling. Nogle steder var det skik, at de skulle være slette uden dekoration. Da de store hovedtøjer kom på mode på Fyn i 1830erne, klagede præsterne over, at de ikke kunne se, om altergæsterne drak af vinen, fordi kappetøjet helt skjulte ansigtet. Akkurat den samme klage var fremkommet 100 år tidligere på et landemode i Odense². Kvinder, som havde født børn uden for ægteskabet, skulle gå til alters i sort kjole som konerne, men med kulørt pigehue³. Kåbe eller skørt over hovedet har som før nævnt i Jylland været brugt til alters såvel som til sorg. Mange steder bar man et kulørt kasteklæde oven på det hvide altersklæde. Det kulørte tog man af i kirken og hængte det over kirkestolen. Selv om man til almindelig kirkegang kunne nøjes med træsko, så måtte man til alters nødvendigvis have sko på.

Imellem de foldede hænder lå salmebogen, oven på den et hvidt lomme-tørklæde, som dog kun var til stads. Det, som var bestemt til at bruges, var af kulørt bomuld og lå omhyggeligt gemt indeni det hvide. Oprindelig lå der oven på lommestørklæderne og salmebogen et hovedvandsæg af sølv. Senere nøjedes man med tre grønne, duftende kviste af ambra, balsam og hjertensfryd.

1. Sørensen, Eskel. 1939, 168.

2. Seidelin. 1831, 501, note.

3. Kristensen, E. Tang: Det jyske Almue-liv, tillægsbd. IV, 114, stk. 388.

Fig. 71. Kone i altergangsdragt bestående af sort kjole, glat, hvidt tørklæde og hvidt, mønstervævet forklæde. Sort fløjls pandsmæk over den hvide vingekappe. Ovenpå salmebogen er sammenrullet lommerørklæde med buket. Salling. Tegning af C. Dalsgaard 1831. Privateje. *Woman's dress for Holy Communion. She wears a black gown, plain white kerchief and a white, figured apron. Over her white "winged" cap is a black forehead piece or "bongrace". Together with the hymnbook she is holding a rolled-up handkerchief and a posy. (1831).*

KONFIRMATION

Som regel bestod påklædningen til konfirmationen af almindelig pige-festdragt med hvidt tørklæde og forklæde. Men det ser ud til, at man nogle steder har anskaffet den sorte kjole allerede ved denne lejlighed. I 1784 blev det påbudt alle udenfor bondestanden at bruge sort eller hvid konfirmationskjole med hvidt tørklæde¹, og dette påbud kan muligvis have influeret på bøndernes anskaffelse af sort kjole til dette brug. I 1800årenes slutning blev sort, købstadspræget kjole almindelig (fig. 72) og afløstes først ind i 1900årene af hvid².

Ved konfirmationen bar den unge bondepige for første gang i sit liv den voksne, ugifte kvindes frisure, fletterne. Denne skik var endnu levende i Nordsjælland i 1850erne, men en halv snes år senere var fletterne gået af mode³. Omtrent ved samme tid gik man også andre steder i landet over til at bruge festhue, f. eks. vingekappe, nølle etc. til konfirmationen. I 1870erne afløstes huerne af modeprægede hatte »kompothat«, syet af den

Fig. 72. Sort konfirmationsdragt med sorte handsker, salmebog og hvidt pyntelommetørklæde. Fotografi fra omkring 1890. Amager (Danskebys dragt). *Black Confirmation dress, worn with black gloves. The girl carries her hymnbook and a decorative white handkerchief. (Photograph; about 1890).*

Historisk oversigt

stedlige syerske, men snart blev også hattene afskaffet, og pigerne vendte tilbage til den gamle skik at stå med bart hår.

Konfirmationsbuketten, som er kommet på mode igen i de seneste år, kendtes allerede blandt bønderne for 100 år siden. I 1855 stod møllerens datter i Ferslev på kirkegulvet med buket i hånden, medens de øvrige konfirmandinder alle havde hovedvandsæg¹.

1. En plakat af 27. febr. 1784 påbyder, at konfirmationsdragten for alle uden for bondestanden kun må bestå af hvidt eller sort taft, linned eller uld. På kjolen eller om hovedet må kun bruges simple røde eller hvide bånd, og halsen skal være bedækket af et hvidt tørklæde. Tidligere havde regeringen nemlig været opmærksom på, at pigebørn ved konfirmationen

havde været »besynderligen pyntede og ofte meget blottede«, hvad der fæstede deres opmærksomhed for meget ved pyn-ten og bidrog til at sætte fattige forældre i en tyngende udgift. Schou. 1795, VIII del, 310.

2. Se også Svensson 1942, 11 ff.

3. Uhrskov. 1921, 30, samme 1924 b, 117 f.

4. Samme. 1924 b, 116.

HØSTDRAGT

Til høst bar kvinderne på Røsnæs og i Nordsjælland det gamle klædningsstykke »klokken« (fig. 56). Det samme kendes fra Skåne. Andre steder brugtes adskilt bul og skørt eller skørt og særk alene. Junge fortæller, at kvinderne var ret nøgne ved arbejdet. Man brugte aldrig trøje, men arbej-

Fig. 73. Høstpiger fra Hedeboegnen i særkærmer, hvide forklæder og hovedklæder. De tre høstkarle er i skjortærmer og hvide lærredsbukser. Maleri af H. J. Hammer 1845. Statens Museum for Kunst. *Painting showing harvesters. The girls wear shifts with rolled-up sleeves, white aprons and head-cloths. The men are in shirt-sleeves and wear white linen trousers. (1845).*

dede i særkeærmer »bararmet«, som det kaldtes (fig. 73). På Samsø og andre steder omtaler skifterne i 1700årene specielle »høstoplodder«, også på Fyn brugtes oplod både til slet og høst¹. Røsnæsklokken fordrede intet forklæde, men på de fleste egne var hvidt forklæde obligatorisk. Nogle steder brugtes blågarns forklæde til kornhøst og hørgarns til høhøst. Arbejdsforklædet blev bundet sammen bagtil i knæhøjde, i senere tid havde det som regel smæk. Når pigerne bandt op havde de »høstærmer« på, de lignede halve skjortærmer, der blev knappet ved håndleddet og bundet ved albuen². Undertiden brugtes også »høsthandsker«. Ansigtet beskyttedes mod solen af et tørklæde eller en malet solhat, i senere tid af en helgolænder.

Der hvilede en vis højtidelighed over høstarbejdet. F. eks. holdt man strengt på, at dragten skulle være særlig fin og ren ved denne lejlighed, »ellers skinnede man til marken som en nymøget ager«³. Endnu ved første verdenskrigs begyndelse vakte det forargelse på østjyske herregårde, hvis en høstpiges forklæde ikke var rent. I Vendsyssel var det skik, at pigerne tog helligdagstøj og hvidt forklæde på, når man havde ophøstet og skulle til at køre ind. Karlene var ved denne lejlighed i vintertøj, skindbukser og trøje. Når de mejede, var karlene derimod i søndagsdragt⁴.

1. Sørensen, Eskel. 1939, 165.

2. Samme, anf. st.

3. Graves. 1921, 29.

4. Kristensen, E. Tang: Skattegraveren nr. 19, 1888, 120.

Mandsdragt HOVEDTØJ

Hat. I slutningen af 1500- og begyndelsen af 1600årene gik bønderne med høj, spids hat af renaissanceform (fig. 74). Den efterfulgtes i 1700årene af en lav, bredskygget hat af sort filt¹ (fig. 75). Skyggen kunne gøres trekantet ved hjælp af lidser, der blev trukket gennem skyggen og pullen og knappet fast. Til fineste stads sad der på den venstre opslagne skygge en knap syet af hestehår og en krampe af kamelgarn. Som oftest lod man dog skyggens ene tredjedel stå ud over ansigtet som skærm for solen². En ejendommelig skik kendes fra Lolland, hvor mændene bandt deres indkøb af apotekerflasker, lys og andre skøre sager fast i hattefolderne. Inden i hatteforet lå tegnebogen og eventuelle breve³. Hattespænder af sølv (fig. 75) og hattebånd af samme materiale, messing eller silkebånd kendes fra

Historisk oversigt

1600- og 1700årene. Ved begravelser bandt man et sort sørgeflor om hatten, det omtales fra 1600årenes midte.

Meget tidligt i 1800årene har mændene optaget overklassens høje hat; den var af filt, spids som en omvendt kaffepose og bar navnet »floschat« (fig. 76). Den vandt hurtigt stor udbredelse, og i 1830erne blev selv smådrenge konfirmeret i høj hat. De unge karle fik »kakkellovnsrør«, når de havde været inde som soldater, men også andre navne brugtes: »hårhårshat« (harehårshat), »uldhat«, »vadmehat«, »skruhat«. Den høje hat stammer oprindelig fra de amerikanske frihedsstater og blev omkring 1795 almindelig hovedbeklædning i overklassen. Efter 1850erne kom sorte eller grå filthatte i forskellige faconer på mode.

Nathue. Den røde, strikkede tophue med floskant og kvast (fig. 77) er blevet en slags symbol for bondestanden, men er i virkeligheden ikke så gammel, som man tidligere har antaget. Den bliver først almindelig i slutningen af 1700årene. På døbefonten i Lunds domkirke har mester Morten

Fig. 74. Arbejdende bønder iført høje, spidse hatte, korte, mørke kofter og lange, lyse bukser. Nyborgegnen. Jacob Ulfeldts jordebog 1583. *Peasants at work wearing tall conical hats, short kirtles and long, light-coloured trousers. (Illustration; 1583).*

Fig. 75. Bonde med bredskygget sort filthat med hattebånd og spænde. Sjælland. Akvarel af J. Senn, ca. 1800. *A peasant wearing a wide-brimmed black felt hat with band and buckle. (Watercolour; about 1800).*

omkring 1150-1200 afbildet sig selv iført spids tophue med bort fornedet, og samme slags huer forekommer på mange kalkmalerier. Disse huer må dog have været syet af vadmel eller andet stof og ikke strikkede som de senere. Ældre skifter nævner ofte nathuer af forskellige stoffer, undertiden grønne, og endnu så sent som i 1850erne har vi oplysninger fra Amager og Tåsinge om vadmels-huer. Første gang en strikket »pindlue« nævnes er i 1728⁴. Oprindeligt var de mest blå, brune, hvide eller brogede,

Fig. 76. Gammel bonde med høj floshat af sort felt. Sorøegnen. Maleri af C. Dalsgaard 1848. »Per Svensker gaar over et Vadested«. Sorø amts museum. *An aged peasant wearing a top-hat of black felt.* (Oil-painting; 1848).

røde bliver først almindelige i århundredets slutning. Eskel Sørensen fortæller, at hvide bomuldshuer under hatten kom på mode i slutningen af 1700årene. De strikkede huer var ofte dobbelte, og havde man mange sønner, kunne man skære en sådan hue midt over og sy en puld i hver halvdel, så man fik to huer ud af den. Efter 1785 blev det moderne at give huerne en floskant fornedet og foere dem med hvid flos. Nathuen brugtes om dagen, ofte under et andet hovedtøj, først fra 1850erne benyttedes den hovedsageligt om natten⁵.

Kabuds. Den mest almindelige hovedbeklædning om vinteren var en skindkantet kabuds eller foeret hue. Den forekommer i de fleste skifter, første gang i 1640⁶. Kabudsens farve var i 1700årene af brunt, sort, grønt, hvidt eller blå klæde eller fløjl. Pelsværket kunne være af ræv, odder, bjørn, får, hund, kat eller ilder. Skyggen var todelt, undertiden firdelt (fig. 115), den forreste kant kunne slås ud over ansigtet, og den bageste dækkede

nakke og ører. Når skyggen var slået op, blev den bundet sammen på issen med en sløjfe. Hue med puld og sidekanter kan på kalkmalerier følges tilbage til 1200årene. Muligvis har Lollikernes »nophet«, omtalt 1624, haft samme form. I Nationalmuseet findes 1600tals strikkede huer med nopper og opslag, som formodentlig er af samme type. Skindfoeret hue bruges endnu den dag i dag i samme form.

Hætslag. Et andet vinterhovedtøj, som var meget yndet, er »hætslaget« (fig. 78, snit tavle 1 fig. 3). Det forekommer i de fleste skifter og eksisterer endnu i flere eksemplarer. Det var næsten altid af klæde i røde, blå, brune, grå og hvide farver, ofte med kamelhårsknapper og undertiden foeret med plyds. Almindeligvis kaldtes stykket for »hætte« eller »hatslag«, men også betegnelser som »rejsehætte«, »øreslag«, »hatkap« eller »kapperønne« forekommer.

En kappe med hætte findes allerede på hettitiske relieffer. Den mest primitive form er en sæk over hovedet⁷. Romersk cucullus skal være kommet fra nordiske folkeslag. I 382 e. Kr. blev den påbudt som slavedragt, men gik i middelalderen over til at blive en yndet hovedbeklædning i overklassen. Stykket er velkendt fra dansk område, således indeholder fundet fra Krogen mose et hætslag, som kan stamme fra yngre jernalder eller middelalder⁸. Også på kalkmalerier fra 1400årene forekommer den ofte.

Fig. 77. Nathue strikket af rødt uldgarn med tæt floskant forneden og hvidt, flosstrikket foer. Als. Sønderborg amts museum. *Knitted night-cap of red wool with looped-effect edge and a lining of white wool knitted in the same technique.*

Fig. 78. Hætslag med høj hat over. Tegning af C. Dalsgaard 1857. Den kgl. Kobberstiksamling. *A top-hat worn over a hood.* (Drawing; 1857).

I begyndelsen af 1200årene fik hætslaget en lang hale »strud«, som f. eks. også findes på de middelalderlige hætslag fra Herjolfsnes, og mange kalkmalerier viser, at også bønder har båret strud. De yngre hætslag mangler struden, og det kan ikke konstateres, hvornår den er aflagt hos bønderne. Hætslaget anvendtes i Jylland helt op til 1900årene. Det kan altså i en praktisk talt ubrudt linje følges fra oldtiden til vore dage. Under anden verdenskrig fik det en renaissance under navn af »pipaluk« i samme snit som det forhistoriske hætslag.

Kasket. I 1840erne kom kasketter på mode, de havde som oftest blank skygge og vadmels puld (fig. 137). Til smådrengene blev de syet af landsby-skrædderen; først når man blev konfirmeret, fik man lov til at købe sin kasket hos hattemageren i byen.

Hatten var stadsdragt. Mange steder siges det, at kun voksne måtte bære hat, eller at man først fik hat, når man blev gift⁹. Bønderne har længe bevaret den senmiddelalderlige mode at bære hue eller hætslag under hatten (fig. 78)¹⁰, og efter gammel skik beholdt mændene deres hovedtøj på også inden døre¹¹. Først sent i 1800årene blev det mode at sidde til bords med »åbent hoved«, men gamle mænd, der var vant til altid at gå med hovedbeklædning, blev meget forlegne, når de af en eller anden grund måtte vise sig uden.

Geramb fremhæver, at et oldtidsklædningsstykke, som bevares i folke-
dragten, efterhånden kan opnå kultisk betydning. (Dette gælder f. eks. cu-
cullus i norisk-panonisk dragt). Her til lands har mandshuen spillet en
rolle ved bryllups- og barselsceremonier. På Bornholm satte f. eks. brud-
gommen sin hue på brudens hoved til tegn på, at hun skulle være ham un-
derdanig. I Jylland skjulte en mand en rød hue og en kone et sort bånd
eller tørklæde og prøvede at sætte dem henholdsvis på brudgommens og
brudens hoved. Først når det var lykkedes, blev de erklæret for rette
ægtefolk at være. Andre steder skulle brudgommen, hvis han var ungkarl,
have en rød hue på hovedet, hvormed han dansede med bruden. På Ærø
og i Ringkøbing amt bar manden sin hvide tophue så længe, hans kone lå
i barselsseng¹².

Hår- og skægmode. Testrup siger, at i hans fars tid (d. v. s. omkring
midten af 1600årene) ragede alle mænd håret af og lod skægget stå. I
hans egen tid ragede man ikke længere håret, men skægget lod man stadig
vokse. I gamle dokumenter står ofte, at bonden »mødte i eget hår« i mod-
sætning til de parykklede herrer. Men bønderne bar håret langt (fig. 79).

Fig. 79. Bondemand med langt
hår. Maleri af Aug. Schiøtt. Pri-
vateje. *A portrait of a peasant with
long hair. (Oil-painting).*

Eskel Sørensen klager dog over, at det lange hår var upraktisk, da det måtte redes hver dag for ikke at blive befængt med utøj. Især drengene var slemme til at snyde for kæmningen, hvis ikke moren så efter. Både på Fyn og i Jylland brugte forfængelige unge karle en krumkam af messing, sølv eller horn for at holde det lange hår på plads. I slutningen af 1700-årene indførte de holstenske kræmmere, der alle var korthårede, denne mode på Fyn. På Fur holdt man længst fast ved det lange hår. Her svarede mændene, når man spurgte, hvorfor de ikke lod sig klippe: »Tror Du, at Vorherre har givet os langt Haar, for at vi skal klippe det af?«.

Almindeligvis var bønderne glatragede. Endnu i 1860erne var det ikke velset, hvis en tjenestekarl havde skæg. Derved stillede han sig til en vis grad udenfor bondestanden. Kun sømænd havde en krans af skæg rundt om hagen.

1. Bredskygget hat kendes fra græsk, romersk og keltisk oldtid. Det sidstnævnte sted lavet af harehår. Den kan følges på tyske og franske forbilleder indtil middelalderen. Under 30årskrigen blev den bredskyggede Wallensteinerhat moderne og senere blev spansk sombrero og italiensk calabreserhat modedragt. (Geramb 1935, II, 362, note 1).
2. Sørensen, Eskel. 1939, 151.
3. Rhode, I. 1776, 21 f.
4. Fadersbøl gods skpr. Hans Mikkelsen, Steenberg, Nørhaa, 1728, »1 blaa pinhue«.
5. Ordet »nathue« betyder ikke, at hovedtøjet udelukkende brugtes om natten. Allerede i 1550erne var nathue båret om dagen almindelig og var meget anvendt i de følgende århundreder, i 1600-årene ofte i meget pragtfuld udførelse. På Rosenborg opbevares adskillige af disse huer. En af dem har en hvid, kniplingskantet lærtredshue under (Christensen, S. Fla-
- mand. 1940, tavle IX, X og LI, 37 f. og 40). At en sådan også har været brugt af bønder, viser et skifte fra Thisted amt 1737, hvor en nathue med en linhat på nævnes (Fadersbøl gods skpr. Oluf Christensen Lader, Stagstrup, 1737).
6. Smørum herreds skpr. Kristiane Christensdatter. Jersted, 1640. (Mandens tøj).
7. Geramb. 1932, I, 84.
8. Hald, Marg. 1950, 329 f.
9. Efterlysninger efter bortløbne drenge og unge karle viser dog, at også disse i mange tilfælde har båret hat. Det samme siger Eskel Sørensen.
10. Herimod hævder Junge, at en nordsjællandsk bonde kun brugte een af delene. Han har ofte hørt bønder sige, at nu er den mand bleven så rig, at han kan gå med både hat og hue (Junge. 1798, 212).
11. Først ved midten af 1600-årene blev det mode i overklassen at tage hatten af inden døre og i dameselskab (Boehn. 1913, 160).
12. Hübertz. 1834, 268.

KOFTE, KJORTEL, KJOL

Kofte. I folkeviserne omtales bøndernes grå vadmels kofter, og på 1400-årenes kalkmalerier og andre afbildninger fra de følgende århundreder ses arbejdende bønder i korte kofter uden opslag, lommeklapper eller kra-ver (fig. 80).

I 1700-årenes midte siger Thurah, at koften på Samsø var underdragt.

Fig. 80. Almuemand i kort, vid kjortel og lange bukser. Kalkmaleri fra 1460erne i Skæve kirke. *Peasant dressed in a short white kirtle and long trousers. (Wall-painting; about 1460).*

Lige til 1850erne var hvid vadmels kofte uden split bagpå daglig arbejdsdragt mange steder. I over 500 år har koften altså holdt sig som arbejdsdragt, men naturligvis har snittet forandret sig i tidens løb. De ældste kofter har sandsynligvis været »ismugsklæder« d. v. s. til at trække over hovedet. Den færøske skindkofte helt middelalderlige snit er afbildet på tavle 4 fig. 1. Formodentlig har de ældste kofters snit ikke afvejet meget fra de, som kendes fra Thorsbjergdragten ca. 400 år efter Kr., og fra Kragelund, Bocksten og Skjoldehamn i 12-1300årene¹. Hvornår koften herhjemme blev åbnet fortil, ved vi ikke. Knappet dragt kendes i overklassen fra 1300årene, men den er sandsynligvis først langt senere blevet anvendt i bøndernes arbejds- og underdragt. Fra 1700årenes slutning har vi Eskel Sørensens beskrivelse af koften, den lyder sådan: lange livstykker og brede rygstykker, toradet, med lommeklapper og knapper ved hænderne, men ingen krave.

Folkeviserne omtaler som før nævnt kofter af gråt vadmél til bønder, og samme materiale brugtes endnu i 1850erne (hvidt anvendtes dog også, mens brunt, blåt eller rødt er sjældent).

Kjortel. Det er umuligt at skelne mellem kjortel og kofte i ældre tid, i skifterne nævnes de da også i flæng. Forskellen har måske blot bestået

Fig. 81. Hvid vadmels kjortel med røde kantninger. Middelalderlig form uden rygsøm eller lukning. Sydfalster. Lolland-Falsters stiftsmuseum. *A white frieze kirtle with red edging. Of a Mediaeval cut without a seam down the back and without front fastening.*

deri, at kjortlen var yder- og festdragt, koften under- og dagligdragt. Først i 1700årene kan man konstatere en væsentlig forskel i snit og udsmykning. I slutningen af 1500årene gik mændene på Lolland i kjortler til midt på lårene, med to folder på ryggen og to over hver albue for styrkens skyld². På Lolland-Falsters stiftsmuseum findes endnu en sydfalstersk kjortel, som har bevaret et helt middelalderligt snit (fig. 81, snit tavle 5 fig. 1). Den er af hvidt vadmél, kantet med rødt (en rest af det røde vadméls foer, som omtales i 1750erne), enradet, kraveløs, uden rygsøm, lommeklapper eller opslag og med kiler i siderne. Svensson har for Skånes vedkommende påvist, at grå kjortel med helskåren ryg og indsatte kiler kan føres tilbage til middelaldermode³. Også fra Amager kendes klædningsstykker af denne type.

Af skifterne ses det, at kjortlen i 1600årene så godt som altid var af gråt vadmél, hvidt, sort eller brunt, altså fåreuldens naturlige farve, forekommer dog også. Også dette træk viser tilbage til meget gammel dragtskik, upåvirket af skiftende moderetninger⁴. Af Testrups beskrivelse fremgår det, at kjortlen i 1600årenes slutning var meget vid og hægtet sammen med sølvhager så lange som buksehager. Knapper har derimod ikke været meget brugt, de findes kun yderst sjældent nævnt i skifterne. Også dette er et meget gammelt træk.

Fra omkring år 1700 bliver udtrykket »kjol« mere og mere almindeligt. Da farve og stof stadig er de samme, må det betyde, at et nyt snit er ved at vinde frem. Fig. 82 (snit tavle 6 fig. 1) viser den nye type, påvirket af justaucorps'ens snit fra 1600årenes sidste del. I 1730erne siger Testrup, at kjortlen har forandret sig på mange måder, dog uden at forklare det nærmere, og henved 10 år senere klages der over, at bønderne i Københavns amt nu er nået så vidt, at de næsten alle fordrister sig til at have opslag og »tasker« d. v. s. lommeklapper, ja endogså knaphuller på vadmelet, hvor de før betjente sig af hægter⁵. Foruden opslag og tasker får kjol'en nu også folder bagpå, således som det ses på fig. 82. Slidsen bagtil – en praktisk foranstaltning til ridebrug – havde oprindeligt knapper og knaphuller, i slutningen af 1700årene fik den et udtakket stofstykke »tungen« med knapper på hver side af slidsen. De ældre kjol'er er alle kraveløse, enradede, med horn-, ben-, kamelhårs-, eller sølvknapper. Kjøl med hægter eksisterer ikke mere. Senere fik den krave og blev toradet. 1700årenes kjøl var oftest af bai, læder, tosel eller filt. Det gamle vadmél holdt sig dog i brug lige til nutiden. Blåt klæde eller vadmél ansås for det fineste. Hedeboerne brugte dog brunt vadmél, »brunkjøl«, som stadsdragt århundredet igennem. Foeret var ofte af afstikkende farve, det kom til syne, når man ved ridning knappede skøderne op på livet.

Fig. 82. Kjortel af brunt vadmél »brunkjøl« med rødt foer og sølvknapper. Store ærmeopslag, folder i siderne og slids bagtil. Kirkerup sogn. N.M. nr. 462-1942. *Kirtle of brown frieze with a red lining and silver buttons. It has large cuffs, pleated skirts and a vent at the back.*

Fig. 83. Mørkeblå vadmels kjol i empirefacon, toradet, kortlivet og rækkende omtrent til anklerne. Nyråd. N.M. nr. 849-1940. *A dark blue frieze coat in the Empire style; double-breasted, high-waisted and reaching almost to the ankles.*

Justaucorps'ens snit holdt sig til omkring 1830erne, da en empireagtig, kortlivet kjol med stor, ombøjet krave og skøder, der nåede omtrent til skoene, kom på mode (fig. 83). Den var som oftest af mørkeblåt vadmels eller hvergarn, fattigfolk nøjedes dog med gråt.

Kjortel og kjol var fineste stads. Almindeligvis fik man først kjol til sit bryllup, nogle steder dog til konfirmationen⁶.

Både kofte og kjortel kunne i ældre tid bæres med eller uden bælte, som det ses på afbildningerne. I 1637 omtales et livbælte med sølvbeslag fra Skast herred⁷, og Testrup siger, at kjortlen var vid som en kappe og snøret sammen med et livbælte.

1. Nørlund. 1941, 19 ff.

2. Trojel. 1811, h. II, 17.

3. Svensson. 1935, 37 ff.

4. Kun undtagelsesvist forekommer blå eller grønne kjortler af udenlandsk stof, undertiden skindfoeret.

5. Uldall. 1917, 108.

6. Adresseavisens efterlysninger efter bortløbne drenge og karle omtaler dog undertiden kjol'er, og i 1800årenes første halvdel kunne selv 7-8 års purke have kjol med skøder til hælene.

7. Ældre danske tingbøger 1955. Skast herred II. 1637, 72.

KLÆDNING

I 1600årenes skifter forekommer undertiden udtrykket »klædning«, bestående af trøje og bukser af samme farve og stof. Testrup siger i 1730-erne, at de unge karles festdragt bestod af fifskafts trøje og bukser. Betegnelsen klædning kendes kun fra Jylland og Samsø, men ens trøje (eller kjortel) og bukser forekommer dog også andre steder. I 1637 nævnes »et par klæder« med sølvknapper i Skast herreds tingbog¹, og endnu i 1750-erne findes betegnelsen i hvert eneste skifte. Udtrykket »et par klæder« må uden tvivl betegne trøje og bukser, da disse klædningsstykker yderst sjældent nævnes særskilt. Også i højerestandsmoden betyder »klædning« i 1600årene trøje og bukser (undertiden med tilhørende kappe). I almue-dragten er klædningen oftest af sort, brunt eller gråt vadmél, eller af sort klæde, engelst og fifskaft. Læderklædninger forekommer nu og da. Fra 1700årenes begyndelse suppleredes klædningen undertiden med en vest af samme stof, altså svarende til et sæt tøj i moderne forstand.

1. Ældre danske tingbøger. 1956, Skast herred IV, 1637, 72.

TRØJE, ULDENSKJORTE, UNDERTRØJE, NATTRØJE, KAMISOL, BUSSERONNE

Det ældste snit på trøjer her i landet findes på Amager, hvis »rockelte« (fig. 84, snit tavle 7 fig. 1) har renæssanceform med skulderkarme, ryg-søm, tosøms ærmer og tilsat skød. Ordet »skødtrøje« forekommer ret ofte i Amagerskifter fra 1740erne. I det øvrige Danmark er 1700årenes trøje efter rokokotidens mode ret lang, enradet, kraveløs med en- eller tosøms ærmer og lommeklapper (fig. 85). I århundredets slutning bliver trøjen kortere, toradet, og får undertiden en lille, opstående krave (tavle 8 fig. 1). Junge siger på denne tid, at trøjen ligner en ærmevest, blot er den lidt større, eller den ligner en kort kjol uden »overslag eller opslag«.

Under påvirkning af moden under den franske revolution kom »stump-trøjen« frem i 1820-30erne (fig. 86). Ordet forekommer dog allerede i skifter fra 1780erne. Svensson fremhæver, at kort trøje og lange bukser var det folkelige indslag i revolutionstidens mode. Bønder og især søfolk havde allerede langt tidligere brugt kort trøje, så empiremoden var ikke noget væsensfremmed for dem. »Spencer« d. v. s. kort trøje uden skøder har aldrig været overklassens festdragt, den brugtes næsten udelukkende

af de lavere stænder og af almuen. Fra 1840erne blev trøjen igen noget længere. Trøje var især den unge mands påklædning.

I skifterne fra 16- og begyndelsen af 1700årene er trøjerne af læder, klæde og vadmel, som oftest hvide, sorte, brune og røde. Efter midten af 1700årene bliver hvergarn og andre stoffer almindelige, ligesom knapper – og undertiden hæfter – nævnes. I det store og hele synes trøjen dog ikke at have været særlig elegant udstyret. Kun på Samsø og i Ribe amt var den ofte af ulddamask, kalmank eller andet kostbart stof og med mange sølvknapper. I århundredets slutning bliver sribede og blå hvergarns trøjer til fest moderne. Hvid vadmels trøje var arbejdsdragt over hele landet lige til 1800årenes anden halvdel.

Uldenskjorte. Amager er det eneste sted i Danmark, hvor uldenskjorten endnu er bevaret (fig. 87, snit tavle 8 fig. 2). Den har endnu helt middelalderligt snit med kiler i siderne og ingen rygsøm (samme snit findes i Skåne og Holland). Amagers uldenskjorte er altid af rødt klæde, foeret med vadmel i samme farve. Besætningen er sorte silkebånd og sorte possementknapper. Begge dele når kun til bæltstedet, så stykket er beregnet til at bæres under bukserne (og trøjen).

I 1600årenes skifter forekommer uldenskjorte foruden på Amager kun i Viborg amt, Sønderjylland, Vesterbodragten, Samsø og Langeland, altså hovedsageligt i sømandskredse. Stofferne er klæde, vadmel, skind, farverne røde eller hvide, sjældent blå. På Færøerne brugtes i 1600årene 2-3

Fig. 84. »Rockelte« af sort klæde uden rygsøm. Tilsvet foldet skød med slids bagpå. Over ærmerne sidder karme »keder«. Sorte silkebånd fortil og omkring ærmerne. Sorte possementknapper. Amager. N.M. nr. 578 a-1919. *Jacket of black cloth with pleated skirts, vent at the back, "wings" at the shoulders, black silk trimming and embroidered black buttons.*

Fig. 85. To sjællandske bønder fra København-Køge egnen. Den ene er iført halvlang trøje, stribet i rødt, grønt og gult, sort filthat, hvide bukser og strømper. Den anden er i brunkjol med store ærmeopslag, blåt og sort hætslag, gule bukser og hvide strømper. Akvarel af J. Rieter 1805-06. *Two peasants in the early 19th century. One wears a half-length jacket striped red, green and yellow, together with a black felt hat, white breeches and stockings. The other wears a brown kirtle with large cuffs, a blue and black hood, yellow breeches and white stockings. (Watercolour; 1805-06).*

hvide vadmels uldenskjorter under overskjorten¹. Kun på Samsø og i Vesterbodragten synes uldenskjorten at have været det fornemste klædningsstykke, den er her af ulddamask, kalmank etc. i rødt, grønt, hvidt eller blå. Efter 1700årene forekommer stykket kun sjældent, og i århundredets slutning overføres betegnelsen øjensynligt til andre klædningsstykker², dette er ikke noget ualmindeligt i dragthistorien.

Rød uldenskjorte er ret almindelig i 1500årenes overklassedragt, og i folkedragten er den vidt udbredt. Den findes i Tyskland, Østrig, Schweiz, Holland, Norge og Skåne fra anden halvdel af 1500årene og muligvis endnu tidligere³. I Volendam og Marken i Holland går gamle mænd endnu i dette klædningsstykke, og helt op til vor tid har søfolk i adskillige lande brugt en rød ulden skjorte eller busseronne. Ejendommeligt nok gik en stor del af det vadmél, som blev vævet på Fyn, til Amerika, hvor det blev farvet rødt og solgt til sømænd⁴.

Man må gå ud fra, at uldenskjorten oprindeligt har haft samme snit som en almindelig skjorte. Dens karakter af underdragt lever videre, selv

Fig. 86. »Stumptrøje« 1830erne, af grønt hvergarn med hvidt rude-mønster og med toppede, roset-graverede sølvknapper mærket B. C. S. 1770 d. v. s. Bendix Christensen. Knapperne er altså overflyttede fra en ældre dragt. Brøndbyøster. N.M. nr. 794-1919. *Short jacket from the 1830's, of green linscy-woolsey with a white geometrical pattern.*

efter at formen efterhånden er blevet moderniseret i overensstemmelse med den fortil åbne ydertrøje. Den gamle benævnelse karakteriserer blot stykket som en underklædning, selv om den ikke længere er af uldtøj eller syet som en skjorte⁵.

Undertrøje forekommer i skifterne fra midten af 1600årene. Stofferne er kirsey, skind og vadmél, farverne røde eller brogede. I 1700årene har især Samsø og Vejle amt haft pragtfulde stoffer i under- og nattøjer i alle farver og ofte med sølv- eller andre knapper. I århundredets slutning var undertrøjen, ifølge Eskel Sørensen, langlivet og med lange skøder, oftest blå eller grøn og besat med skruebånd og små sølv- eller tinknapper. Både på Fyn og Fur – og sikkert mange andre steder – bar brudgommen 2-3 undertrøjer.

Strikket nattøje. I 1700årenes slutning begynder strikkede nattøjer til mænd at dukke op i skifterne⁶, nogle af dem var sikkert indført fra Island (en islandsk bundet trøje nævnes undertiden i skifterne). Strikket undertrøje er 1600tals overklassemode (jfr. s. 52). I 1800årene var det mest almindelige at have strikkede ærmer syet i en vadmels bul som daglig vinterdragt. Ærmerne var som oftest tværsribede i blå og hvidt og kaldtes »ringledede« eller »pindærmer«. Skindbul med vadmels ærmer brugtes også, og om sommeren var ærmerne i nattøjen af bomuldstøj.

Kamisol. Dette klædningsstykke, som i overklassemoden regnes for vestens forgænger, forekommer kun i Ribe amt og er også her ret sjældent. Kamisol nævnes fra 1740erne og er af vadmél, klæde eller droguet med messingknapper. Om udseendet vides intet.

Busseronne. Også denne brugtes kun i Vestjylland. Den omtales fra

Fig. 87. »Uldenskjorte« af rødt klæde med sorte, mønstrede silkebånd og sorte silkeknapper. Amager. N.M. nr. 577-1919. Vest of red cloth trimmed with black figured silk ribbon and with black silk-covered buttons.

1740erne og var i senere tid en kort, mørk, ofte ternet vadmelskjorte eller bluse, knappet et stykke ned fortil. I Ringkøbing amt brugtes den kun om vinteren. Busseronnen er sømændenes egentlige arbejdsdragt, søster til franske og schweiziske arbejderbluser og forgænger for den sribede arbejdsbluse her til lands⁷.

Af samme type er vistnok »furemong«, som nævnes fra 1750erne i Vesterbodragten. I hvert fald havde den i senere tid samme form som busseronnen. Den var af sribet bomuldstøj og brugtes under vesten til daglig – eller alene som arbejdsdragt⁸.

1. Tarnovius. 1669, 63.
2. Blicher. 1795, 107, 121. Jensen, C. A. opt. 1909. Mogenstrup. Se også Molbechs danske dial. lex: uldenskiøt.
3. Hottenroth. 1900, 3-4. Geramb. 1932, I, 331. Mange afbildninger af hollandske folkedragter fra 1500årene viser en rød skjorte hængende neden for yderdragten. Således f. eks. Peter Bruegel d.æ. »bonde-dans« ca. 1568-69 (Kunsthist. Mus. Wien). På Frans Hals' maleri »Regentesses van het leprooshuis« ses en kvinde med en rød skjorte i hånden (Frans Hals mus. Haarlem). I Probstei i Holsten eksisterer
4. Reimer. 1914, 184.
5. Svensson. 1935, 104.
6. En blå bunden trøje med 3½ dusin sølvknapper nævnes dog allerede 1706. (Tåsinge skpr. Lars Andersen, Troense).
7. Berg, G. Hazelius. 1943, 257 f.
8. Ordet skal komme af ty. Futterhemd. Foor-mak = overskjorte. Også formerne »format« og »format« brugtes.

BINDLIV, BRYSTDUG, VEST

I Nationalmuseet findes et »bindeliv« af ternet købestof med shirtingsryg og bundet i venstre side og på venstre skulder (fig. 88). Allerede J. S.

Møller har fremhævet formens høje alder, til trods for, at stykket selv er meget ungt¹. I Vesterbodragten nævnes i skifterne »bindstyk« og »bindskiort« af vadmel, klæde, læder, linned og kirsey.

I barnedragten forekommer mængder af bindeliv af nøjagtig samme type som fig. 88, men netop i barnedragten bevares mange former af høj ælde. Fra middelalderen har mænd brugt en underdragt kaldet »cotte«, »doublet«, »pourpoint« etc., som i slutningen af 1400årene blev snøret sammen i siden og rigt udstyret fortil². Svensson mener, at bindliv oprindeligt har været en specialbenævnelse for skindvest, snøret eller bundet sammen – ligesom også sandsynligvis andre dragtdele af skind. Han fremhæver, at brystdugen oprindeligt kan have haft samme form som bindlivet fra Røsnæs (barnelivstykkerne og lapperens »barmklæde«). Men hvad det danske materiale angår, så har bindliv og brystdug i hvert fald fra slutningen af 1500årene været to forskellige stykker. I en andagtsbog fra 1578 hedder det nemlig: »Naar Du tager Din Skjorte paa, da kom Kristi Uskyldighed ihu. Naar Du lægger Din Brystdug, Uldenskjorte, Bindliv, Trøje eller Livkjortel paa, saa tænk paa den Retfærdigheds Kraft, hvorom Paulus taler«³. Her nævnes altså både brystdug og bindliv, den første under, det andet over uldenskjorten.

I Sorø amt har mænd endnu i sen tid brugt en »brystpude« af samme form som Christian 4's fra omkring 1640⁴, som endnu findes på Rosenborg.

Brystdug er et ærmeløst klædningsstykke af form som en vest (fig. 89). I 1600årenes almueskifter er den som oftest af læder, i det følgende år-

Fig. 88. »Bindeliv« af ternet bomuldstøj, bundet på skulderen og i siden. Røsnæs. N.M. nr. V 183. *A waistcoat or vest of chequered cotton, tied at the shoulder and side.*

Fig. 89. Lang, enraderet vest af rødt vadmel besat med grønne silkebånd. Ingen krave. Flade knapper af hvidt metal. Sydfalster. Lolland-Falsters stiftsmuseum. *A long, single-breasted waistcoat of red frieze trimmed with green silk ribbon. It has no collar. Metal buttons.*

hundrede derimod af meget varierende og pragtfulde stoffer, ofte med sølv- eller metalknapper. Farverne er røde, grønne, blå, stribeede eller blommede. Efter dette at dømme, synes brystdugen i 1700årene at have været et endda meget fornemt klædningsstykke, men fra århundredets slutning synker det ned til at blive dagligdragt. (Også i overklassemoden i 1500årene var brystdugen som oftest af pragtstof). Brystdugen gik af mode flere steder i Jylland allerede i 1740erne og erstattedes af vest. På Sjælland holdt den sig i brug hos gamle mænd endnu et århundrede. Til sidst var den mest daglig vinterdragt. På Ærø sagde man: »Naar kukkeren høres første gang, skal man lægge sin bryst«⁵.

Vest. Lige fra 1700årenes begyndelse forekommer både veste og brystduge i de samme skifter. Der må altså have været forskel på de to stykker. Sandsynligvis har vesten haft ærmer i modsætning til brystdugen. I overklassen havde vesten ærmer lige til 1700årenes første halvdel. Allerede 1687 nævnes en buckskinds vest med 50 små sølvknapper⁶. Udtrykket bliver dog først almindeligt ved midten af 1700årene, altså på det tids-

Fig. 90. Empirevest af rødt vadmøl med sort tryk. Kort, toradet med høj ståkrave og lærredsryg. Samsø. Samsø museum. *Waistcoat in the Empire style, of red frieze printed in black. It is high-waisted, double-breasted, has a stand-up collar and a linen back.*

punkt, hvor vesten i overklassen har mistet ærmerne og samtidigt med, at brystdugen forsvinder fra de fleste skifter.

De ældste endnu eksisterende veste er enradede og kraeløse (snit tavle 3 fig. 3). Først i 1700årenes slutning kom toradet vest med krave (i overklassen kom denne mode frem i Frankrig i 1768). Den toradede vest kunne knappes til to sider, så man altid kunne vende den pæneste fremefter. Den korte empirevest har høj ståkrave (fig. 90), senere ombøjede sjalskrave. Noget ind i 1800årene begyndte man at sætte shirtingsryg i vesten efter fransk mode⁷.

Undertiden forekommer udtrykket »livstykke« eller »liv« i skifterne. Fra Amager eksisterer endnu et »snørliv«, ærmeløst, med ryg af samme stof som forstykkerne, men med lærreds skød. Det har altså skullet sidde under bukserne. I de ældre skifter er snørliv og livstykke som oftest af skind. Muligvis har de oprindeligt været til at snøre eller binde sammen.

1. Møller, J. S. 1926, 33, 80.

2. Waugh. 1954, 17 f.

3. Lund, Troels. 1882, IV bog, 152 f.

4. Christensen, S. Flamand. 1940, I, 37 og fig. 13. Sådanne brystduge ses på afbildninger fra 1500årene under den udringede kjortel. Kurfyrstinde Anna skriver om kurfyrst Augusts brystduge foeret med strudsehud: »Hans Kærlighed synes godt om dem og bærer dem gerne ned om Maven for Fordøjelsens Skyld«. (Weber. 1865, 179 f.). I Steiermark forekommer en »Brustfleck«, oprindeligt et firkantet tøjstykke med ud-

ringning til hals og ærmer og bundet sammen på ryggen. Altså svarende til Chr. 4's. (Geramb. 1932, I, fig. 45).

5. Kristensen, E. Tang: Det jyske Almuelliv, I, 40. På Øland kaldtes vesten for brystduge (C. A. Jensen opt. 1910), på dette tidspunkt er der altså kommet forvirring i betegnelserne.

6. Skpr. for det 2. jyske regiments ryttergods. Peder Rafn, Skærup, 1687.

7. Det kendes allerede fra 1600årenes sidste del. (Nienholt. 1938, 131).

BUKSER

Der har eksisteret 5 forskellige typer af bukser: 1) lange eller halvlange bukser, åbne forneden, 2) vide knæbukser, 3) »broghoser« d. v. s. bukser og strømper ud i eet, 4) snævre knæbukser, og endelig 5) lange, snævre bukser.

De lange eller halvlange bukser, åbne forneden, kendes fra et sjællandsk kort fra 1583, et kort over Ribe fra omtrent samme periode, fra adskillige middelalderlige kalkmalerier, f. eks. fig. 80 og fra Ulfeldts jordebog fig. 74. I en noget kortere og videre form har de holdt sig i fiskerdragten lige til nutiden (fig. 91).

Denne slags bukser har tradition helt tilbage til forhistorisk dragt. 400 år før Kristus brugtes lange bukser af Persere, Meder og Skyther og i de følgende århundreder af Galler og Sydgermanere. »Braccatæ nationes«, bukseklædte folkeslag, var Ciceros betegnelse for barbariske nationer udenfor Romerrigets grænser. Lange bukser kendes fra nordvesttyske fund fra de første århundreder efter Kristi fødsel (Thorsbjerg, Damendorff, Daetgen)¹.

I samiske og færøske bukser er endnu bevaret snit (tavle 9 fig. 1), der

Fig. 91. To Skagensfiskere iført hvide »stormbukser«, for den enes vedkommende båret ovenpå et par lange, snævre bukser. Skagen. Tegning af M. Rørbye 1847. Den kgl. Kobberstiksaml. *Two fishermen wearing wide-legged linen trousers. One wears a pair of narrow trousers underneath.* (Drawing: 1847).

Fig. 92. Frisiske bønder i vide, åbne bukser med slids for (og bag?). Efter Rantzau. Thotts håndskr. 1438. Kgl. Bibl. *Frisian peasants in wide-legged trousers with a vent in front (and at the back?)*. (Illustration published in 1438).

stort set ligner Thorsbjergs². Det synes nærliggende at formode, at de afbildede snævre langbukser har haft samme snit, nemlig buksebenene (med een indvendig søm) forbundet ved et foldet midtstykke. Dette har utvivlsomt været nødvendigt for at give de snævre bukser vidde bagtil. En afbildning af frisiske bønder (fig. 92) viser et andet snit. Det ser ud til, at de stikker hænderne ind i bukseglidser for og bag. Her er altså intet midtstykke, men samme snit som findes på endnu eksisterende bukser (fig. 93, snit tavle 7 fig. 2, nemlig buksebenene samlede med en midtsøm uden mellemstykke, men med slids for og bag. Dette snit muliggøres af buksebenenes større vidde.

Vide, åbne lærredsbukser som fig. 93 findes mange steder i landet og kendes fra den Botniske bugt til Nordsøen og Atlanterhavskysten³. De tilhører hovedsagelig fiskerdragten, men brugtes dog også undertiden af bønder ved markarbejdet. De har slidser i siderne, men aldrig lommer. Slids for og bag, men aldrig klap eller gylp, et gammelt træk. En bred linning knappes med een eller to store knapper. Længden varierer noget. Stoffet er som regel tæt lærred eller sejldug, der kunne olieres eller fer-

niseres for at gøre det vandtæt. De brugtes altid ovenpå andre bukser, et forhold, der allerede omtales af Pontoppidan i 1760erne.

Benævnelserne er »stormbukser«, »sussebukser«, »søbukser«, »skørtebukser«, »tuttebukser« og »udebukser« (snit tavle 7 fig. 2).

De omtales ret ofte i skifter fra midten af 1700årene og kan følges i ubrudt tradition fra oldtiden til 1860-70erne. Under den franske revolution optog »les sans culottes« d. v. s. de uden knæbukser, fiskernes og bøndernes lange bukser som en slags partiuniform på et tidspunkt, hvor de andre stænder i flere århundreder udelukkende havde båret knæbukser, og herfra gik de lange bukser over i modedragten.

Vide pludderbukser. På Rosenborgloftet (fig. 94) ses vide knæbukser af renæssanceform. De har været almindelig bondedragt i Danmark såvel som i hele Vesteuropa i 1600årene.

Amageres sorte klædes bukser (fig. 144) blev tidligere stoppet ned i klædes overstrømper »stumphoser«, senere hang de lige ned. De kendes fra 1670erne. På Øland og i Skånes kystegne forekommer de i 1700årene og i Holland i langt senere tid. Den spanske modes pludderbukser kan muligvis være opstået af bondedragten, snittet er nemlig langt ældre end 1500årene. De findes på vidt skilte områder og har eksisteret jævnsides med de snævre langbukser⁴ (snit tavle 10 fig. 1).

Broghoser. 1624 hedder det fra Lolland, at mændene bar bukser og strømper ud i eet, som de kaldte »broghoser«⁵ (broge = bukser, hoser = strømper), og Tarnovius fortæller fra Færøerne, at man også her i 1660erne brugte samme type under navn af »brøger«⁶. Renæssancens korte

Fig. 93. »Søbukser« af hvidt blå-lærred med slids for og bag, samt lommestidsler. Avernakø. N.M. nr. 461-1920. *White linen over-drawers with vents at the front and back, and with pocket slits.*

pludderbukser kunne enten være fæstet rundt om knæet, stoppet ned i strømperne eller syet sammen med disse. Lollikernes bukser har altså været af den sidste slags. Hvorvidt typen har været mere udbredt, kan nu ikke længere konstateres.

Knæbukser. Der eksisterer endnu mange knæbukser, de ældste fra slutningen af 1700årene. De er snævre, med bred eller smal klap, livlinning, ofte med urlomme og rem ved knæene, der undertiden fæstedes med et lille sølvspænde (fig. 95 (tavle 9 fig. 2)). Snævre knæbukser kendes i dansk overklassemode fra 1625⁷, men hvornår de er optaget blandt bønderne kan ikke konstateres, da skifterne ikke angiver snit. Stoffet kunne være skind, vadmel, klæde, lærred og – især i Jylland – Manchesterfløj. Dette kom frem i 1700årenes slutning og blev oprindelig importeret fra Manchester, senere fremstillet på en fabrik i København. Vadmel eller skind, undertiden med hvidt vadmel's »benfoer«, brugtes mest om vinteren, lærred om sommeren, fløj til fest. Sølvknapper var meget almindelige i knæbukserne, som undertiden kunne have pragtfuldt skindbroderi. De eneste daterede bukser er et par hjorteskins fra Bissinge (Stege museum) med grønligt silkebroderi og P. S. S. 1819 på klappen.

Lange bukser. Lange, snævre ridebukser kom på mode blandt bønder omkring 1815. Eskel Sørensen forklarer, at lange, snehvide lærredsbukser brugtes til bryllupsstads. De blev knappet ned ad benets yderside, og forned sad en rem under fodballen. De var »syet i stads« langs benets yderside. Da de kun kunne bruges een gang, fordi de straks blev snavsede under ridningen, afløstes de hurtigt af brune, blå eller sribede vadmel eller hvergarns bukser, kantet med rødt i sømmene, med blanke knapper på ydersiden og udtakket skomagerlæder som skridtbesætning⁸. I 1830-erne begyndte man at bruge lange bukser også til andet end ridning (fig. 137), men mange gamle mænd vedblev dog at bruge knæbukser lige til århundredets slutning.

Ligesom i overklassen har bøndernes bukser sandsynligvis oprindelig haft åben slids, som endnu er bevaret i stormbukserne, senere kom klap og derpå gylp. I modedragten kom klap frem i 1760erne, den var først bred, men blev på empiretiden ganske smal, for i 1840erne igen at nå helt ud til sidesømmene. Omtrent samtidig kom skjult gylp frem i modedragten og optoges efterhånden af bønderne.

Seler. Testrup skriver, at i hans ungdom, altså i slutningen af 1600-årene brugte de fleste mænd de såkaldte »praniseler«, der som oftest var af læder. De gik over begge skuldre, og i enderne sad 4 lange hægter,

Fig. 94. Bønder i vide knæbukser af renaissanceagtigt snit. Stukloft på Rosenborg slot 1706-07. *Peasants wearing baggy knee-breeches in the Renaissance style. (Stucco ceiling at Rosenborg Castle; 1706-07).*

Fig. 95. Snævre knæbukser af hvidt skind med bred klap og broderi af grønt silke. Kirkerup sogn. N.M. nr. 465-1942. *A pair of tight-fitting buckskin breeches with a wide front flap embroidered with green silk.*

hvormed bukserne var fæstede. Han taler også om særligt lange buksehager. For og bag sad en tværrem eller et stykke læder. Bønderne har altså brugt seler på et tidspunkt, hvor de endnu ikke var kendt i overklassen. De første seler omtales i franske modejournaler i 1792. Ifølge Testrup gik praniselerne af brug i 1730erne. Bukserne hang nu på hofterne, eller de blev knappet på vesten eller brystdugen. Et stykke ind i 1800årene kom selerne igen, denne gang påvirket af overklassemoden. I Jylland kaldtes de endnu i begyndelsen af det følgende århundrede for praniseler⁹.

1. Nørlund. 1941, 36 ff., fig. 33, 34.
2. Laquist, B. Lulelapparnas byxtyper en nordisk-arktisk reliktføretelse. Svenska landsmål och svenskt folkliv. 1952, 49 ff.
3. Svensson. 1941, 133 ff.
4. Samme. 1935, 90 f.
5. Trojel. 1811, h. II, 17.
6. Tarnovius, 1669, 63. Samme form kendes fra Norge, og f. eks. i schweizisk folkedragt findes adskillige eksemplarer bevaret af denne type. 1640 havde Frederik 3 to par »polske bukser« af lignende snit,

- det ene med, det andet uden fødder (Christensen, S. Flamand. 1940, II, tavle XLVIII).
7. Christensen, S. Flamand, anf. st., fig. 15 og tavle XI.
8. Knapning på benenes yderside er påvirket af soldaterdragten, men denne bygger igen på en ældgammel østlig dragttype (Geramb. 1932, I, 219).
9. Professor, dr. phil. Axel Steensberg medd. 1958.

Fig. 96. Pels af sort fåreskind. Brugtes endnu i 1900årene om vinteren, især på isen. Lyø. N.M. nr. 5008-1956. *A black sheepskin coat, which was still in use during the present century.*

OVERTØJ

Bønderne har ikke brugt meget overtøj. Når det var koldt, nøjedes man som regel med at tage flere kjortler eller trøjer oven på hinanden. Fra 1600årenes slutning omtales »rejsekjortler«, mest brune eller blakkede, undertiden nævnes »rejseslag«. Muligvis svarer det til de blå klædes kapper med nedfaldskrave og sølvhægter, som endnu forekommer i sen tid. Søfolk har fra 1700årenes midte båret »sørøk«, undertiden med flos under, »havkappe« eller »søkjol«. Allunerede lamme- eller fåreskind med det lødne indad brugtes til pelse. Ydersiden kunne være farvet rødlig, brun, brandgul eller blågrå. Pelsen var så lang som langtrøjen, sammensyet bagtil uden flige eller skøder (fig. 96)¹. »Chenille« kom i brug i 1830erne. Det var en stor kappe af vadmel eller klæde med mange slag². Omtrent samtidigt brugtes »kavaj«, der var en fodsid frakke med slag og ofte med løse ærmer.

1. Lütken. 1839, 35.

2. Chenille betyder opr. larve. Således betegnedes i Frankrig i 1760-70 en slags negligé, som skal være opfundet af en skræd-

der ved navn Christoph Scheling, d. 1761. Chenillen er dog snarere efterkommer af vinterfrakken à la lévite eller redingote (Mygdal. 1932, 125 f.).

UNDERTØJ

Der er kun meget få skjorter i de ældste skifter, og en polak, som i 1659 gæstede Danmark sammen med de polske hjælpetropper, konstaterede med forbavselse, at folk lå nøgne i sengen. Da han spurgte om grunden, blev der svaret, at det var for at spare på tøj¹ og forhindre, at man tog lopper og andet utøj med i sengen. I overklassen blev linned først al-

mindeligt på renæssancetiden. Torqvato Recchia siger i 1628, at danskerne bar pels inderst på kroppen og derover skjorte og andre klæder.

De ældste eksisterende skjorter har alle ponchosnit, dette er dog fuldstændigt skjult under påsyede skulderstykker (fig. 97). En skjorte skulle sys af et stykke lærred, uden at en stump gik til spille. Den bestod af 15 dele: 1) bul, 2 og 3) ærmer, 4 og 5) håndlinninger, 6) halslinning, 7 og 8) »sprængkiler« d. v. s. spjæld i siderne, 9 og 10) spjæld under armene, 11 og 12) skulderstykker, 13 og 14) »spidsstykker« d. v. s. kiler ved skulderstykkerne, 15) slidsbelægning². En dygtig kone kunne sy en skjorte på een dag med musetakker, stikninger og andre pyntesting, alt naturligvis syet i hånden³.

Allerede i forhistorisk tid har der eksisteret et klædningsstykke kaldet skjorte, båret af begge køn, med lange ærmer og af snit som middelalderlige kjortler, før disse fik kiler i siderne, altså svarende til senere tiders skjortesnit. De bevarede forhistoriske og middelalderlige skjorter (eller kjortler) er alle uldne, men allerede Tacitus siger dog, at Germanerne brugte lintøj. At dette også var i brug i Norden i ældre middelalder ses af Kongespejlet, hvor det hedder, at man skal lade sin skjorte skære kortere end kjortlen, for ingen høvisk mand pynter sig med hør eller hamp⁴.

Fig. 97. Skjorte af hørlærred med Hedebo broderi »baldyring« på krave, skulderstykker og håndlinninger. Mærket i røde korssting: S. I. S. d. v. s. Simon Jeppesen. Skalstrup. N.M. nr. V 262. *A white linen shirt with embroidered collar, shoulder-pieces and cuffs.*

Ulden skjorte (ikke at forveksle med uldenskjorte) har været almindelig i Jylland i sen tid, men omtales kun yderst sjældent i skifterne. Den nævnes en enkelt gang i 1600årene, og Bredsdorff fortæller i 1763, at bønderne i Viborg amt havde uldne skjorter og lagner, men de havde dog de samme sager af lærred til gæster. De synes at have været mest almindelige i 1800årene, ofte af blå eller ternet vadmel.

Broderede skjorter forekommer kun på øerne. De allersmukkeste er fra Hedeboengen og fra Nordsjælland. Broderet skjorte var kærestepenge og brugtes første gang på bryllupsdagen, mange steder fulgte den sin ejer i graven. De ældste bevarede broderede skjorter er fra slutningen af 1700årene og syet i de samme teknikker, som kendes fra andre hvidsyninger. Broderet brudgomsskjorte omtales dog allerede i 1566⁵. Navnebogstaverne under slidsen er på de ældste skjorter syet med blå hørgarn, først i 1800årene bliver rødt navn moderne. Navn forneden på skjorteslidsen forekommer allerede i middelalderen⁶.

Løse kraver og ærmer (som erstatning for en hel skjorte) nævnes i skifterne fra 1600årene, men bliver dog først almindelige et århundrede senere, især i skifter med få skjorter. I slutningen af århundredet blev »hals-skjorten«, som Eskel Sørensen kalder den, bundet bagtil, så kraven fortil var hel og bøjet lidt ned over halsklædet. Senere bandtes den fortil, så flipkanten vendte fremefter. Halværmer eller »ruer« har form som et halvt skjortearme med flæser i begge ender, så de kunne udvides. Halværmet var fæstet ved håndleddet med en lænkeknop d. v. s. en dobbeltknop forbundet med en lænke⁷.

Oplod til mænd har været langt mindre almindelig end til kvinder, til stads kendes den kun fra Nordsjælland.

Underbukser forekommer kun yderst sjældent i skifterne⁸. I sen tid var hvide vadmels underbukser det mest almindelige. Fint, snehvidt vadmels undertøj brugtes mange steder som eneste arbejdsdragt⁹.

1. Pasek. 1659. Hist. Tidsskr. 1 rk. III, 308.

2. Mygdal. opt. 1924.

3. Graves. 1928, 11.

4. Kongespejlet. 1926, 77.

5. Mackeprang. 1897, 226.

6. Geramb. 1935, II, 289, note 6.

7. Sørensen, Eskel. 1939, 156.

8. Samsø gods skpr. Søren Jørgensen, Nordby, 1763.

9. Det samme kendes fra Friesland. (Molckenboer. 1917, 60).

Barnedragt SPÆDBARNSDRAGT

Straks efter at det var blevet født blev barnet iført korsklæde, høllik, hue, navlebind, skjorte, trøje, livstykke, ble, svøb, list og eventuel løjert.

Korsklædet er, ligesom de voksne kvinders, et trekantet lærredsstykke med bændler i to modstående hjørner. Det lagdes stramt om hovedet for at holde fontanellen på plads.

Over korsklædet lagdes hølliken, et rektangulært, hvidt tøjstykke, ofte kantet med kniplinger. Det hang ned over nakke og skuldre og var på Amager fint plisseret bagtil (fig. 98). Høllik afbildes undertiden på gravsten over småbørn fra 1600årene¹. I almuen omtales den i 1700årenes skifter under børnetøj², og Junge siger, at det var et linned klæde, som

Fig. 98. Hovedtøj til spædbørn bestående af en silkebrokades hue med guldknipling. Under huen sidder et broderet korsklæde og et rektangulært, broderet og plisseret lærredsstykke »høllik«. Amager. N.M. nr. 232-1919. *Head-dress for an infant. A brocaded silk cap trimmed with gold lace, under which is an embroidered cross-cloth and a square piece of embroidered and pleated linen.*

Fig. 99. Børnehuer. T.v. dregehue, 6 stykker, syet af brogede tøjstumper. Roset i nakken af trådknipling og stråperler. Avernakø. N.M. nr. 216-1930. T.h. pigehue, 3 styks, af atlask og brokade kantet med guldknipling. Amager. N.M. nr. 245-1919. *Children's caps. (Left) A boy's cap consisting of six pieces of brocaded silk with gold lace trimming. (Right) A girl's cap made of three pieces; of silk damask and brocaded silk, edged with gold lace.*

sattes på barnets hoved under huen³. Det kendes fra Amager, Fanø og flere steder i Jylland, samt på Færøerne. I Østjylland hed det, at barnet skulle have høllik på, for ellers kunne det ikke bære sit hoved. Høllik nævnes altid sammen med korsklæde, og i højerestandsdragten findes endnu adskillige af disse sammenhørende stykker.

Huen var syet af 6 stykker til drenge og af 3 til piger. I senere tid brugte piger dog som oftest puldhuer. De var ofte af kattun eller silke (fig. 99).

Navlebindet bestod af et lærredsbind, som holdt navlekluden, dyppet i bomolie, på plads. Det havde så godt som altid et langt bændel i den ene ende, hvormed det befæstedes.

Skjorten var af almindelig form med tilsyede ærmer. Den var åben bagtil og bundet sammen med bændler i halsen.

Også trøjen bandtes i nakken. Som regel var den af blomstret kattun. Da man begyndte at svøbe børnene, så armene var frie, havde trøjen ofte ærmer af pragtstof. En barnetrøje fra Horne i Nationalmuseet (nr. 2155-1957) har en mønt indsyet i foeret.

Over trøjen sad et livstykke af broget stof, åbent i den ene side og på den ene skulder og bundet med silkebånd. Formen svarer til mandsdragtens bindliv.

Bleen bestod som oftest af gamle, linnede klude, men kunne dog også være et firkantet, sømmet linnedestykke med bændler i to modstående hjørner.

Svøbet var af hvidt vadmel eller, som på Amager, af pragtstof. Det blev viklet om barnets underliv og bøjet op ved fødderne.

Listen var af svært uldent eller damaskes stof med stift foer og kant af silkebånd. Det blev viklet korsvist over svøbet, begyndende nedenfra og endende ved skuldrene, så også armene var svøbt ind. Senere lod man dog armene fri. Friederike Brun skriver i sine ungdomserindringer, hvorledes hun i slutningen af 1700'erne lærte bønderkonerne at svøbe børnene på denne mere humane måde⁴.

Til stads lagdes barnet i en løjert, en slags svøb, bundet fortil og som oftest med en runding foroven til at stikke en hovedpude i. Undertiden lå barnet på en »pissepude« stoppet med tørret humle, som man først havde brygget på⁵.

Dåbsdragt. »Kristentøj«, som det kaldtes, bestod i ældre tid af en

Fig. 100. Dåbspose »kristentøj« af sølvbrokade, beige bund med mønstre i blå og gult. Kant af guldknipling. Navnebogstaver O. P. D. - K. I. R. D. samt årstal 1717 påsyet med smal gulddagraman. Kort poseform. Amager. N.M. nr. 8-1936. *Christening bag of brocaded silk (blue, yellow and silver on a beige ground) with gold lace. Dated 1717 in couched gold thread.*

ret kort pose af pragtstof som fig. 100 fra Amager, dateret 1717. Senere blev kristentøjlet længere, åbent fornedet og undertiden med en halvrund afslutning foroven til en pude. Det var pyntet med guldkniplinger, brogede silkesløjfer etc. og havde ofte en smæk fortil, udstyret på samme måde. Til kristentøjlet hørte en drenge- og en pigehue samt vistnok som oftest en trøje.

Stoffet i kristentøjerne er ikke sjældent kostbart silkedamask, det var nemlig ofte herskabets eller præstefruens stadskjole, der efter brugen blev omsyet til dåbsdragt, som regel blev den opbevaret i præstegården eller hos degnekonen og lånt eller lejet ud⁶. I senere tid kom hvid dåbsdragt på mode, oftest udlejet fra et franskvaskeri. Nogle steder i landet var det skik, at dåbsbarnet fik et klæde bundet om livet, hvori fadderne lagde penge, når de gik ned fra ofringen⁷.

STØRRE BØRN

Drenge og piger var praktisk talt ens klædt indtil de var et par år gamle. Således et par toårs tvillinger malet 1839 (privateje), begge i rød-hvid-stribet kjole og gult mønstret tørklæde, pigen har desuden hvidt forklæde med grønne striber. Mange steder, f. eks. på Amager, gik børnene med

Fig. 101. Barneklokke af sort klæde, besat med brogede silkebånd. Middelalderligt snit. Amager. N.M. nr. 256 e-1919. *A child's sleeveless gown of black cloth, trimmed with multi-coloured silk ribbon. The cut is Mediaeval in origin.*

Fig. 102. »Faldhat« til pige af vinrødt fløjl og silkebånd. Kantning og rosetter af guldknipling. Amager. N.M. nr. 235-1919. *Padded head-ring for toddlers. Of purple velvet with silk ribbons and gold lace trimming. Used to protect the child's head in the event of a fall.*

»langklokke« (fig. 101), helskåren og uden ærmer. Under den brugtes en lille trøje, til stads med pragtærmer. På hovedet havde børnene en »faldhat« (fig. 102), en udstoppet ring, som skulle afbøde eventuelle stød. Efter langkjolen fik drengene i 1830erne »grønkjol« af vadmel eller hvergarn, gående til midt på skinnebenene. Under kjolen åbne bukser af samme tøj. Først når drengene blev store, fik de trøje og rigtige bukser⁸.

Pigerne gik som regel med sammensyet bul og skørt af blå-grøn sribet hvergarn med rød kantbort. En sådan skal være spundet, vævet og farvet af Maren Knudsen, Leby, Ærø omkring 1850. Rigtige kjoler brugtes dog også, af grønt vadmel med sort tryk. Huen havde aldrig udsmykning af lin, korsklæde eller silkebåndssløjfer, det fik man først ved konfirmationen. Ved 12-13årsalderen var pigerne klædt som de voksne, blot som regel i forenklet udgave. Således havde en 13års pige i Svanninge i 1809 blå silkehue, blåternet tørklæde, rød natttrøje, grøn vadmels bul, rødbrunt skørt og sribet forklæde⁹. C. Bloch's »studie af bondepige« fra Røsnæs (fig. 103) viser hvid klokke med skød og mørk bul. På Fanø fik pigebørnene voksen dragt på den dag, de skulle i skole.

1. Ligsten i Maribo domkirke over Dorthe Christensdatter, 4 uger gammel, død 1628. Og en anden gravsten sst. over tvillinger, døde 1632.
2. Jost Ammans dragtbog fra 1586 afbilder

en voksen kvinde med høllick-lignende nedhæng fra hovedtøjet. I Emmerslev i Sønderjylland omtales »ølken« og korsklæde til voksne kvinders dragt.

3. Høllick, hølleke kommer af mnt. Hulleken,

Historisk oversigt

- dim. af Hulle = hovedklæde. Frauenzimmerlexicon fra 1715 har Eulgen = hvidt, firkantet lærredsklæde til at lægge om hovedet på spædbørn.
4. Møller, J. S. 1939, 189 ff. Rasmussen, R. K. 1954-55, 58. Brun, Friederike: Ungdoms-Erindringer. Udg. af L. Bobé 1917, 80.
 5. Kristensen, E. Tang: Det jyske Almueliv, III, 96, stk. 335.
 6. Møller, J. S. 1940, 353 ff.
 7. Kristensen, E. Tang anf. st. IV, 84, stk. 228. Et maleri, forestillende Eiler Holck og hustru med deres to sønner, viser den yngste (døbt 1670) liggende på et hvidt kniplingskantet klæde, hvis ene hjørne holdes af en tjenestepige. (Det national-hist. museum på Frederiksborg). I tysk folkedragt findes eksempler på, at den kvinde, der holder barnet over dåben, har et hvidt klæde over skulderen, i hvis ene snip barnet er hyllet. (Julien. 1912, 137. Helm. 1932, tavle 20).
 8. Rasmus Ærreboe fortæller fra slutningen af 1600årene, at han som lille gik i »sidklæder«, senere fik han korte klæder som andre drenge og bar dem indtil han var 11 år. (Rasmus Ærreboes Autobiografi 1889, 9 og 13). Grundtvig, Fr. L. 1909, 61 f.
 9. Iversens fynske Avertissementstidende. 1809, nr. 142 for 1/9.

Fig. 103. Lille pige iført hvid vadmels klokke med lille skød bagpå. Mørk bul og nattrøje. Rønæs. C. Bloch: »Studie af Bondepige«. Privateje. *A little girl wearing a white sleeveless frieze dress with a vestigial basque at the back. (Oil-painting).*

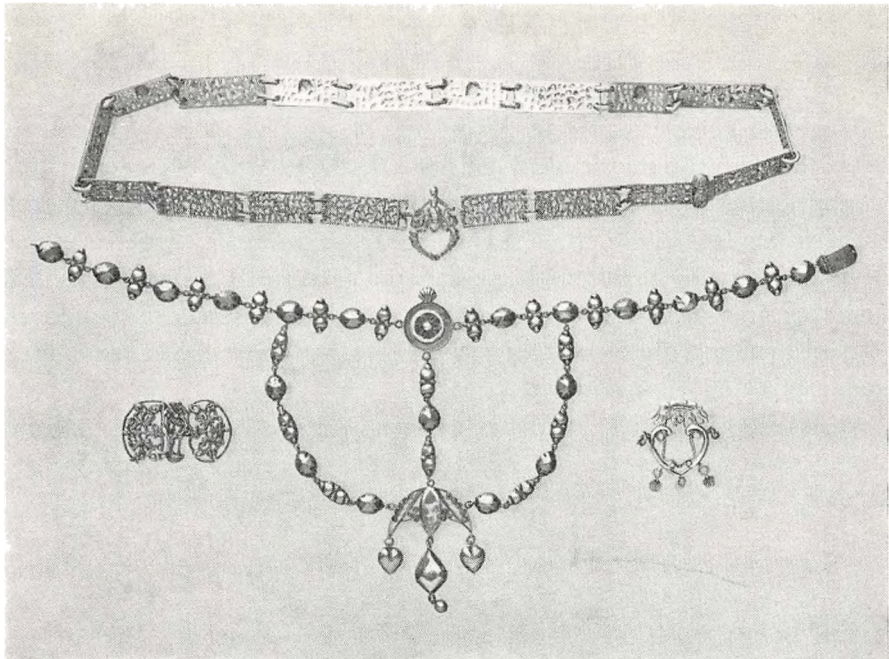

Fig. 104. Øverst: sølvbælte fra Læsø. N.M. nr. 2901-1956. Nederst: halskæde fra Vendsyssel. N.M. nr. Q 325. T.v.: forgyldte hager visende Kristoforus med Jesusbarnet. Læsø. N.M. nr. Q 410. T.h.: hattespænde fra Læsø. N.M. nr. Q 416 a. (Top) Belt of silver. (Centre) Necklace. (Left) Silver-gilt hooks with the figure of St. Christopher carrying the Infant Jesus. (Right) Hat-buckle.

Smykker, fodtøj, diverse

SMYKKER

Henimod midten af 1500årene begyndte den personlige luksus at stige stærkt i Danmark og hele Vesteuropa. Endnu i 1600årene opregner almueskifterne ret mange smykker, og f. eks. i 1649 skriver lensmanden på Dragsholm, at kvinderne har vægtige og smukt forarbejdede sølvsmykker¹. Men allerede i det følgende århundrede daler antallet, og i 1800-årene omtales så godt som ingen. Det må dog erindres, at de kan være udtaget forlods af boerne.

Danske almuesmykker kan inddeles i: hager (hægter), spænder (bråser), snøremaljer (-ringe), bæltter, hals- og urkæder, fingerringe, ørenringe, brocher og knapper. Materialet er forgyldt eller uforgyldt sølv.

Kvindernes trøje, kjortel og snørliv blev hægtet eller snøret sammen (sjældnere knappet). I ældre tid havde også mændenes kjortler, bukser

og seler hægter. Senere var kjol, trøje, vest og bukser altid knappede. Spænder brugtes til kvindetrøjer og -kåber, bæltter, forklædebånd, særke, skjorter, knæbukser og sko.

Hager (hægter) kendes fra 1300årene i overklassen og var endnu i 1500årene meget almindelige. De nævnes i mange bondeskifter fra 1600-årene, som oftest i snørliv, sjældnere i trøjer og kjortler. Som før nævnt var den gamle mandskjortel hægtet, og Testrup omtaler hager i bukser og seler. I 1700årenes slutning går hagerne af mode og bevaredes kun på Læsø og Amager. Læsøs trøjehægter har helt før-reformatoriske motiver og forekommer i flere forskellige typer (fig. 104). Amagerhagerne er så godt som altid i filigranarbejde (fig. 106).

Spænder kan inddeles i 2 hovedgrupper: enkelte og dobbelte. Enkelte spænder brugtes til særke og skjorter, knæbukser og sko. Dobbelte benyttes udelukkende af kvinder til trøjer, kåber, livbånd og forklæder.

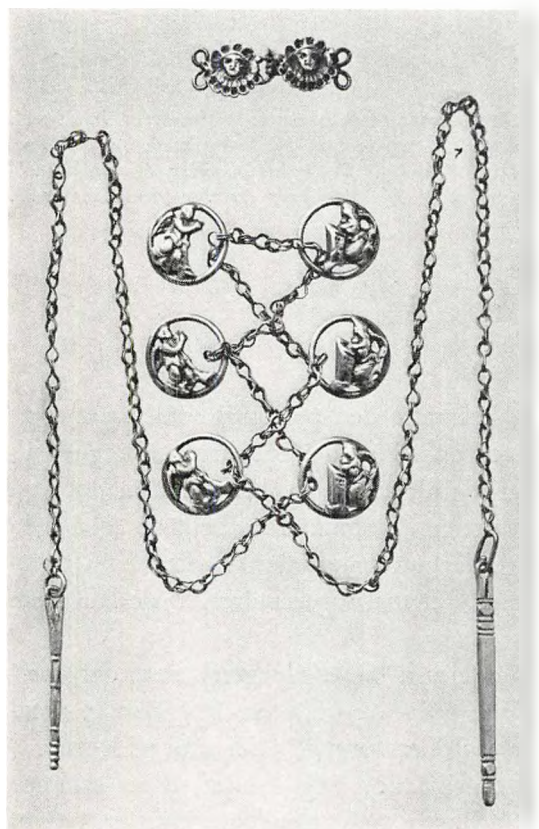
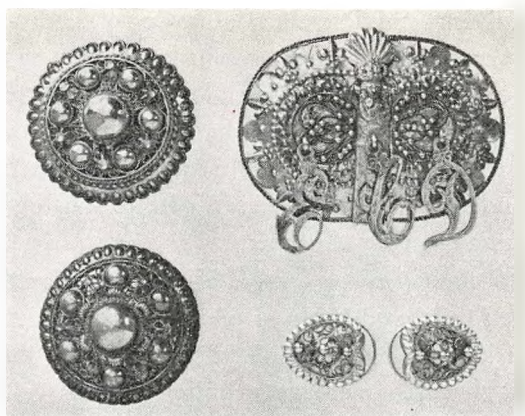

Fig. 105. Øverst: et par englehager fra Læsø. N.M. nr. Q 462. Nederst: et sæt snøremaljer forestillende bebudelsen. Læsø. N.M. nr. Q 450. (Top) Hooks with angel's heads. (Below) A set of lacing-rings with representations of the Annunciation.

Fig. 106. Amagersmykker af forgyldt sølv. T.v.: et par forklædespænder. N.M. nr. 852-1921. T.h.: brystspænde med vedhængende navnebogstaver E.C.D. N.M. II. Nederst: et par snøremaljer. N.M. nr. 615-1930. *Silver-gilt ornaments. (Left) A pair of apron buckles. (Top right) Bodice-ornament with pendant initials. (Lower right) Two lacing-rings.*

Det enkelte særke- eller skjortespænde med bevægelig midttorn er af rent forhistorisk type. De nævnes ofte i 16- og 1700årenes skifter. Sjælland og Fanø har hjerteformede særkespænder, det første sted undertiden med krone over (fig. 107). Mændene brugte små skjortespænder af forskellig form, især i høsten, når de lagde trøje og vest². Mændenes knæbukser havde linning forneden. Denne fæstede med et lille knæspænde. Både mænd og kvinder brugte skospænder til festlige lejligheder. De ældste er forholdvis små, i rokokoform; i slutningen af 1700årene kom store, rektangulære spænder frem, og ved midten af det følgende århundrede nyrokokoformer. Skospænderne følger ret nøje vekslende moder i de højere stænder (fig. 107).

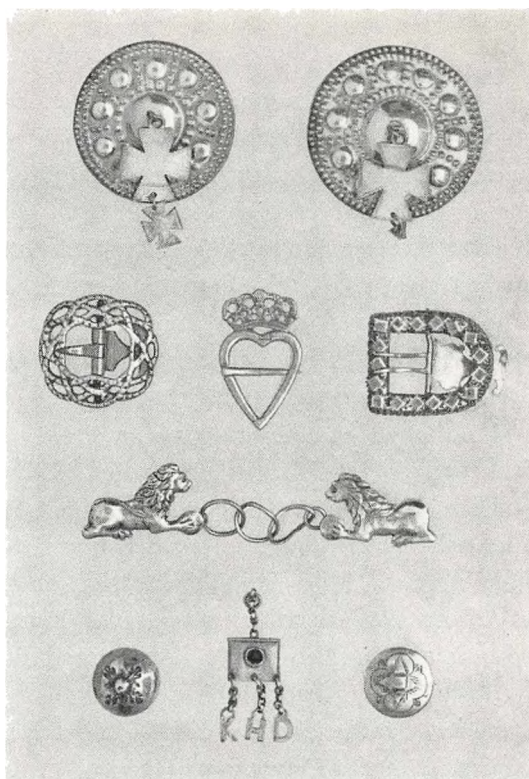
Dobbelt spænder, som er udviklet af hagerne, består af to symmetriske halvdele fæstet sammen med krog og øsken eller, for forklædespændernes vedkommende, undertiden med en kort lænke (fig. 107). Amagerens store, forgyldte trøjespænder (fig. 106) har bevaret helt katolske motiver, som regel en Mariafigur med Jesusbarnet. De har altid nedhængende navnebogstaver udklippet i sølvblik. Af samme type, blot mindre, er smådrengenes huespænde, det såkaldte »sølvøre«. Amager trøjespænderne har endnu funktion af virkelige spænder, medens sølvørene og Læsø-bråserne (fig. 107) har udviklet sig til rene ornament. Den samme udvikling kendes f. eks. fra Skåne. Ordet bråse kommer fra gl. dansk bradse fra lat. bractea, et brakteatsmykke, der også brugtes som spænde eller nål. Bråserne er altid cirkelrunde, som oftest med bukler i kanten og med hængeskors eller -kugler midt på. Omtrent samme form har også Amagers forklædespænder (fig. 106). Også disse er nu blevet til rene ornament uden

praktisk funktion. På Als havde forklædespænderne form af to liggende løver forbundne med en kort kæde (fig. 107). Både her og på Rømø samt Nordfalster brugtes spænder for og bag. Spænder til livbånd omtales i 1700årenes skifter. De har utvivlsomt afløst sølvbælterne. Kåbespænderne brugtes til at fæste kåben sammen i halsen, de har meget varierende former og størrelser, ofte to muslingeskaller. De fleste nu eksisterende er i 1800tals typer.

Snøremaljer og -ringe. Kvinderne snørede trøjen eller livstykket sammen fortil ved hjælp af påsyede maljer eller ringe, hvorigennem man trak en kæde eller et bånd. Allerede i tidlig middelalder forekommer snøret dragt, enten med syede huller eller påsyede ringe. Snøremaljerne havde deres rigeste anvendelse i middelalderen, men brugtes dog af borgerskabet i 1500årene og endnu senere³. I bonde dragten gik de af mode i slutningen af 1700- og begyndelsen af 1800årene, kun på Læsø og Amager bevarede de længere. Også maljerne har på Læsø bevaret katolske motiver: Avetegn, bebudelsen, Kristoforus med Jesusbarnet etc. (fig. 105). Andre steder i landet er glatte sølvringe det mest almindelige, undertiden med en krone eller liggende løve (N. M. nr. 156-1923). Snørekæden eller -båndet kunne ende i sølvdupper⁴. Den ældste form er enkelt snøring, begyndende for neden. Senere snøredes overkors. Snørenålene kunne stikkes ind foroven, eller de hang ned på hver side af brystet.

Bælte. Lige fra oldtiden har bæltet været en vigtig bestanddel af dragten. Ikke mindst i middelalderen spillede det en vigtig rolle⁵. I det hang pung, kniv og nøgleknippe. På Læsø og Færøerne er endnu bevaret »stokkebælter« (fig. 104). Stokkene er rektangulære led sammenholdt med kæder eller syet på stof. Typen kendes fra vikingetid og var meget brugt i de følgende århundreder. Det oldnordiske ord »lind« om bælte er bevaret på Læsø. Det menes at hidrøre fra forhistoriske bælder flettet af lindbast⁶. I 1593 nævnes et hvidt bondebælte fra Helsingør⁷, og i det følgende århundrede er de ret almindelige i skifterne, især i Nordsjælland, Vendsyssel og Vejle amt. Fra 1700årenes begyndelse hører vi om sølvbælter blandt sjællandske bønder. I løbet af århundredet forsvinder de fra skifterne og erstattes af livbånd, ofte metalindvirkede og med spænder og »dopper« eller »tipper« på de nedhængende ender⁸. Dette er den sidste rest af middelalderens lange, nedhængende bælte med »sko« d. v. s. beslag på enden. 1693 nævnes et par sølvdupper ved forklædebåndet⁹, og på Fanø eksisterer endnu »tipper« med navnetræk (fig. 107) til brude dragtens livbånd.

Fig. 107. Øverst et par Læsø bråser. N.M. nr. W 76 e. Derunder t.v. skospænde fra Brorstrup sogn. Ålborg amt. N.M. nr. 585-1933. Midtpå sjællandsk særkespænde. N.M. nr. Q 552. Derunder forklædespænde fra Als. N.M. nr. 560-1928. Underst t.v. knap fra Halsnæs. N.M. nr. Q 532. Midtpå forklædetip fra Fanø. N.M. nr. 154-1892, t.h. knap fra Kirke Værløse. N.M. nr. 172-1920. (Top) Silver buckles. (Below) Shoe buckles. (Centre) Shift buckle. (Below) Apron buckle. (Lower left and right) Buttons. (Centre) Apron pendants from Fanø.

Halskæde. I ældre tid synes halskæder ikke at have været brugt. Først i 1800årene kom kæder af rav- eller koralperler på mode. Fra Vendsyssel kendes en særlig type halskæder (fig. 104).

Andre smykker. Mænd bar ure, helst to, med sølvkæder, der havde vedhæng af mønter, urnøgle etc. Også hattespænder brugtes, der kendes nu kun eet nemlig fra Læsø (fig. 104). Ørenringe brugtes både af mænd, kvinder og børn. I slutningen af 1700årene lavede Nordsjællænderne ørenringe af »kirkebly« og mente, at de hjalp mod døvhed¹⁰. Fingerringe har ikke været meget anvendt, der eksisterer kun få af dem, og de nævnes ikke i skifterne. Det kan dog måske skyldes, at man tog ringene med sig i graven. Brocher, sjalsnåle. Til at hæfte tørklædet sammen i halsen kunne bruges et spænde, en sjalsnål eller en broche. Fattige kvinder kunne nøjes med en stoppenål med en klat rød lak som hoved.

Knapper. Selv om knapper ikke i egentlig forstand kan regnes til smykker, så hørte de dog til de værdigenstande, der gik i arv i familien. I Hol-

bergs »Den 11. Juni« (5. akt, 8. scene) siger Skrydenstrup: »Ach, ach, jeg vilde nødigt miste de Knapper, thi min Far, min Farfar og min Oldefar har eiet dem«, og endnu langt ind i 1800årene målttes en bondemands velstand efter sølvknapperne i hans dragt¹¹. 1600årenes store knapmode bevarede i almuen igennem 200 år. De almindelige, halvkugleformede knapper er mode fra 30årskrigen (fig. 107). De har en lille øsken bagpå, som blev stukket gennem tøjet og fæstet med en gennemløbende læderstrimmel på bagsiden. I skjortelinningen sad en knap med fod eller en dobbeltknap. Knapper hører fortrinsvis mandsdragten til, dog har kvindernes ærmetrøjer og livstykker undertiden været knappede. Det kendes mest fra 1700-årene og synes hovedsageligt at have været brugt på Vejle-Koldingegnen.

Hele smykkesæt, brudesmykker. Hele garniturer kendes i overklassen fra 1600årene. De forekommer hos almuen kun i det såkaldte hæderssmykke og i Amagers brudedragt. Hæderssmykket indstiftedes i 1818 af Frederik 6 som belønning for den kvinde, der, mens manden var soldat, »fordobler sin Fliid og ved overordentlige Anstregelser deeltager i Markarbeidet«. Det var inddelt i tre grader. Første klasse bestod af et sølv brystspænde med indskrift »For Landbrugs Fliid«, samt kæde med dupper og et dusin maller. Anden klasse bestod af brystspændet og et par forklædespænder. Tredje klasse af brystspændet alene. Et komplet hæderssmykke findes på museet i Hjørring¹².

På Amager findes endnu bevaret hele smykkesæt til brudens udstyr, kaldet »sølvet«. Det består af hovedtøj, halskæde, livbånd og to armbånd. Tårnby kirkes sølv lånes endnu den dag i dag ud til brude, idet skikken i nyeste tid er blevet genoptaget. Vi står her over for resterne af en skik, der går tilbage til hedensk tid. Den er opstået af fæstegaven, der tidligere var af afgørende betydning ved ægteskabets indgåelse. I virkeligheden drejer det sig her om et brudekøb, eller i hvert fald var fæstegaven et pant på, at aftalen blev holdt og bruden afleveret til det aftalte tidspunkt. Først efter langvarig kamp lykkedes det den kristne kirke at bringe også dette forhold ind under sit magtområde, således at den kirkelige vielse nu blev det bindende. Men fæstegaverne levede dog videre, i senere tid oftest i form af smykker, som blev hængt på bruden som en slags demonstration af de pågældende familiers formuesforhold. Da det jo altså gjaldt at smykke bruden så pragtfuldt som muligt, opstod efterhånden den skik at indbyde fornemme og velhavende damer til at være brudepyntere, idet man gik ud fra, at de ville låne bruden deres egne smykker¹³. På landet var det som regel præstefruen, der havde dette

hverv, og brudesmykkerne gled efterhånden over i kirkens eje eller anskaffedes af den. Dette gælder først og fremmest kronen og de andre former for hovedsmykker.

Fra gammel tid har ædelt metal og juveler været tillagt beskyttende magt. Denne beskyttelse forstærkedes naturligvis, når smykkerne var formet som religiøse symboler, i kristen tid f. eks. kors, avetegn etc., således som det endnu findes på Amager og Læsø. Gamle fiskere bærer endnu ørenringe som beskyttelse, og selv i sen tid har man givet småbørn ørenringe som værn mod dårlige øjne. Fra Præstø amt fortælles det, at kvinderne satte snørenålene over kors som værn mod onde magter, og af samme grund lod man bag på andre smykker indridse et I H S (Jesus hominum salvator)¹⁴. Tang Kristensen meddeler en kuriøs skik fra Nyborgegnen: når en mand skulle til marked for at sælge en hest, trak konen i sin fineste stads, tog alle de smykker på, hun ejede og stillede sig op i porten, når manden kørte af gårde. Så kom hesten til at se meget bedre ud end ellers¹⁵.

Fra meget gammel tid har man tillagt rav beskyttende egenskaber, og endnu i allerseneste tid har det været betragtet som et godt middel mod gift. Ravsmykker har derfor været meget yndede, især naturligvis på vestkysten, hvor rav ikke mindst tidligere forekom i rigelig mængde.

1. Høyer, Lyder. 1750, 192, note.
2. Olsen, J. 1913, D.F.M. nr. 12, 43 f.
3. Berg, G. Hazelius. 1952, 100.
4. I Adresseavisen 1789 nr. 6 averteres fra St. Grønnegade med kæder og dupper til bønderdragter.
5. Et stokkebælte i Nationalmuseet II, stammer fra 1250-1300årene. (Nørlund. Det saakaldte Erik af Pommerns Bælte. Studier tillægnede Otto Rydbeck. 1937, 317 ff.).
6. Geramb. I, 32.
7. Olrik. 1903, 81.
8. Se fig. 107.
9. Skpr. for det 2 jyske regiments ryttergods. Mette Ibsdatter, Rougsted 1693.
10. Junge. 1798, 217 og 269.
11. Lund, Troels. 1882, 4. bog, 239.
12. Friis, Lønborg. 1902, 92 ff.
13. Nylén. Smycken i svensk ägo. 1952, 127 ff.
14. Olsen, J. anf. st., 43 f.
15. Kristensen, E. Tang. Det jyske Almueliv I, 64.

FODTØJ

1624 omtales mændenes »tungsksko« på Lolland¹, de har sandsynligvis haft renæssanceform, svarende til den, der godt et århundrede senere beskrives således på Amager: »Deres Sko have ikke Overlæderet videre til Underlæderet hæftede, end saavidt det gaar noget over Tærne, dernæst er der ingen Overlæder videre, end udi Midtningen en smal Strimmel, som gaar op over Vristen af Foden, hvor det med Bagstøkkerne samles,

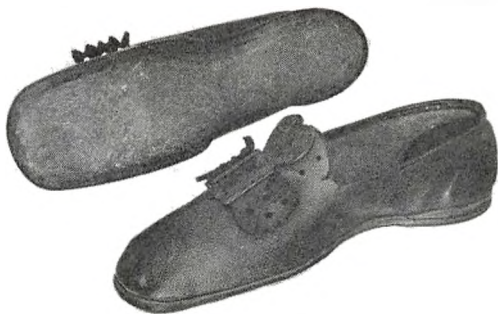
og Skoen saaledes med Remmer paa Foden fastholdes. Hælene af Skoene ere af Læder, lave, men gaa noget spidst tilbage som Hælene af Fruentimmersko«. Senere hedder det, at de ikke spændes, men bindes med to bånd, i hvis ender der hænger små duske. Skoene er nu af sort karduan, kantet med rødt saffian og med røde hæle. De bandtes med remme med messingdupper, som senere erstattedes med uldne duske, grønne til sorg, røde til glæde. Åbningen mellem for- og bagstykkerne dækkedes hos gifte mænd af hvide klædeslapper, som ugifte ikke måtte bruge². I slutningen af 1500årene omtales »gode bondesko«³, sandsynligvis af samme form som dem, skomagere er iført på fig. 108. 16- og 1700årene igennem nævnes sko i de fleste skifter, ofte med spænder af sølv eller andet metal. Ingen af disse sko er bevaret, men deres form ses på afbildninger f. eks. fig. 76. 1740 klages der i Københavns amt over, at bønderne ikke vil gå med andet end »vexede og randlæders sko«⁴.

Fodtøjet blev vistnok som oftest syet af omvandrende skomagere. I 1740 nævnes det, at der til markederne på Sjælland kom skomagere fra Fyn med meget billigt fodtøj. De kørte omkring i landsbyerne i 2-3 uger og solgte fodtøj⁵. Allerede i 1400årene var det forbudt skomagere, der syede bondesko, at bo mindre end to mil uden for Odense⁶.

Fig. 108. Skomager Jens Pedersens malede glasrude fra 1583, visende forskellige typer af sko. Odense Bys offentlige Samlinger. *Painting on glass from 1583 showing various forms of shoe.*

Fig. 109. Et par hæleløse kvindesko af sort læder med sortsværdede metalspænder. Lolland. Lolland-Falsters stiftsmuseum. *A pair of women's pumps of black leather with black metal buckles.*

I modsætning til mændene havde kvindernes sko ved midten af 1700-årene spidse snuder, det hedder nemlig 1769 om en kvinde, at hun var iført »mandspersons brednæsede sko«⁷. I det følgende århundrede fik dog også kvindeskoene brede næser. De gik lidt op over foden og havde spænder af sølv eller metal. Ved 1800-årenes begyndelse bredte overklassens hæleløse skomode sig til almuen (fig. 109), og efter midten af århundredet kom ankelsko til at snøre på mode.

En pige fik et par sko til sin konfirmation – eller bryllup –, og de skulle så holde hendes levetid ud. Men de blev da også kun brugt til fineste stads, f. eks. gik man til kirke og dans med skoene i hånden og tog dem først på, når man nåede frem.

Støvler er langt sjældnere end sko i skifterne, selv om »knæstøvler« og »vadstøvler« undertiden nævnes. Eskel Sørensen siger, at støvlerne enten havde fuldkrave, som nåede ned på læggene (fig. 85), eller de var glatte og blev trukket op over knæene (fig. 152). I senere tid brugtes halvlange støvler med blanke kraver. I 1820erne kom fedtlædersstøvler frem.

Det var langt fra enhver, der opnåede at eje et par støvler. De fleste måtte låne sig frem, når de f. eks. skulle til bryllup, hvor støvler var obligatoriske. Det hed sig også, at en stævning kun var lovlig, hvis stævningsmændene var iført støvler⁸, og til bedemandens dragt hørte nødvendigvis »reusserstøvler« med sølvsporer⁹.

Tøfler. Amagerkvindernes brudetøfler af broderet fløj (fig. 110) er hollandsk 1600tals form, som ikke kendes andre steder i landet. De omtales i de fleste skifter sammen med sko. De betragtedes som finere end de egentlige træsko.

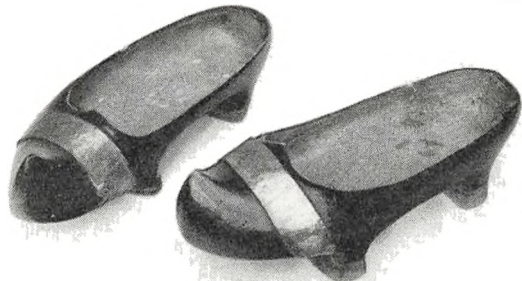
Træsko. Den ældste afbildning af træsko findes på Skovby herreds segl fra 1584, men de kendes fra romersk oldtid¹⁰ og forekommer i dan-

Fig. 110. Brudetøfler af sort fløjl med guldgalonier. Sålen er betrukket med rødt klæde og sort fløjl. Amager. N.M. nr. 100-1917. *Bridal slippers of black velvet and gold braid. The sole is covered with red cloth and black velvet.*

ske mosefund. I 1580 hører vi om et legat i Odense, som uddeler træsko til fattige skoledisciple¹¹, og i 1620erne fortæller Torqvato Recchia, at alle danske bærer træsko, som er beundringsværdigt godt udført¹². Polakken Jan Pasek skriver i 1650erne, at kvinderne både på land og i by går i sko, som er lavet af træ. Når de i en købstad spadserer hen ad stenbroen, gør de et sådant spektakel, at den ene ikke kan høre, hvad den anden siger¹³. Mændenes træsko var som oftest »langovrede«, d. v. s. med langt overstykke i modsætning til kvindernes »kortovrede«. Men for øvrigt var der mange forskellige faconer, og undertiden var der i landsbyerne flere træskomænd, der lavede hver sin specielle form. Træskoene blev »læppede« under klamperne, d. v. s. de blev forstærkede med jernkramper slået fast med gamle hestekosøm. Der var gerne tre huller i den bageste læpning, fire i den forreste. Jernstykkerne kunne, især om vinteren, have en hage i hver ende, der var bøjet udad mod jorden ligesom en hesteko. Undertiden havde man særlige træsko med ishager, når man gik »på stang«¹⁴. I Østjylland brugte kvinderne tre forskellige slags træsko, kort- og halvovrede til pænt brug og langovrede til daglig. »Skovbotræskoene«, der brugtes over det meste af Jylland, var hvidskurede og med messing- eller kobberkramper. Kramperne var ofte markedsgaver. Als og Lyø var bekendte for deres smukke træsko med udpunslede mønstre i kramperne (fig. 111). Da fabrikstræskoene kom frem i 1870erne, kaldtes de på Sjælland for »Holstebrosvin«, fordi de var klodsede og dårlige. »Franske træsko« fra omtrent samme periode havde lakeret overlæder med rød kant. Hovedsædet for træskotilvirkningen var de skovrige egne i Midtjylland, især Silkeborgegnen. Hver egn lavede sine særlige typer, således »Vesterbo- og Thybotræsko« i Them sogn, »sjællandske og Københavnertræsko« i Ry og »Ålborgtræsko« i Linå. Men de blev også fremstillet andre steder,

Fig. 111. Et par kvindetræsko, sortpolerede og med messingkrammer. Ærø. Privateje. *Women's clogs, polished black and bound with brass.*

f. eks. i Odense og Rurup, ja selv på Hauserplads i København lavede en mand træsko i sin soldatertid¹⁵.

Strømper. I 1627 gik bønderne i Sønderjylland med strømper af tysk og engelsk klæde¹⁶, og de lollandske »broghoser« fra 1624 (se side 123 f. n.) må også betyde stofstrømper, syet sammen med bukserne. 1637 klages der fra Ribe amt over, at skrædderen ikke duer til andet end at sidde hjemme og undertiden flikke et par strømper eller en anden ringe ting¹⁷, det må altså også her dreje sig om stof- eller læderstrømper. Helt op i 1700årene har man ifølge skifterne brugt hoser af linned stof i Ribe amt, på vestkysten og i Ålborg amt samt i Horne.

Lige fra bronzealderen kendes fodlapper eller strømper af stof, og på middelalderlige kalkmalerier ses ofte lange hoser med snipper til at fæste i livet, de må også have været af vævet stof eller af læder¹⁸. De blev i første halvdel af 1400årene syet sammen til eet klædningsstykke, og fra midten af århundredet begyndte man at skille dem i broge og hoser.

Godt og vel et hundrede år efter, at kong Henrik 8 af England i 1547 modtog det første par strikkede strømper fra Spanien, hører vi, at der udskrives »pindstrømper« (d. v. s. strikkede) til soldaterne på Ålborghus¹⁹. På dette tidlige tidspunkt har jyderne altså lært at strikke strømper, og i 1691 har de endda kunnet udføre både uldne og trådstrømper til København²⁰. Der kan dog ikke ses bort fra den mulighed, at nogle af de tidligste strømper kan have været nålebundne²¹. I 1700årene var mandstrømperne ifølge skifteprotokollerne undertiden strikket med flos. Farverne i denne periode var mest grå eller blå, de sidste til stads. Hvide strømper kom først i brug ved festlige lejligheder i slutningen af århundredet. Senere brugtes »tvundet«, »nistret« eller »spraglet« garn, d. v. s. strikket af en blå og en hvid tråd tvundet sammen. Eller man pletfarvede

Fig. 112. Mandsstrømpe strikket af hvidt uldgarn med svikkel på ydersiden. Sønderborg amts museum. *A man's knitted stocking of white woollen yarn with a clock down one side.*

garnet, »afbundet garn«. Som regel strikkede man tåen og den øverste del af benet i hvidt garn for at spare på det farvede. I Jylland brugtes ofte hundeuld til strømper. Til stads strikkede man mønsterstriber på ydersiden af benet (fig. 112). En venstre strømpe kunne altså ikke anvendes på højre ben og omvendt²². Mønsterstrikingen kaldtes for »svikler«, »spannet«, »stavbind«, »blomster«, »binding med roser« og »tårne«.

Af 1600tals skifter fra Samsø fremgår det, at kvinderne dér har brugt både røde, gule, grønne, blå og sorte strømper. Endnu henimod midten af 1700årene forekommer også andre steder nu og da røde strømper, de omtales således af Pontoppidan fra Ribe stift i 1769, men synes især at have været almindelige i Vendsyssel. Et par endnu eksisterende røde strømper i privateje skal have været brudestrømper i begyndelsen af 1700-årene²³. I Varpelev på Stevns huskedes det endnu i slutningen af 1800-årene, at man der havde gået med røde strømper. Fra midten af 1700årene blev mørkeblåt den foretrukne farve, som ind i det følgende århundrede afløstes af sort. Også kvindestrømperne kunne være af pletfarvet eller tvundet garn.

De lange mandsstrømper blev i 1700årene trukket op over bukserne, i det følgende århundrede blev de foldet ned og rullet i krans under knæet, eller de blev trukket inden for knæbukserne og fastholdt med strømpe-

Fig. 113. Fodløs strømpe »stunthose«, strikket af gråt uldgarn med rem »fessel« af felt under svangen og strop omkring anden tå. Ranum. N.M. nr. 263-1946. *Stocking without a foot but with a strap of felt that passes under the foot, and a loop which goes round the second toe.*

båndene. I 1820erne kom korte, hvide sokker frem under indflydelse af de lange bukser. Mange gamle mænd blev dog ved med at bære lange strømper.

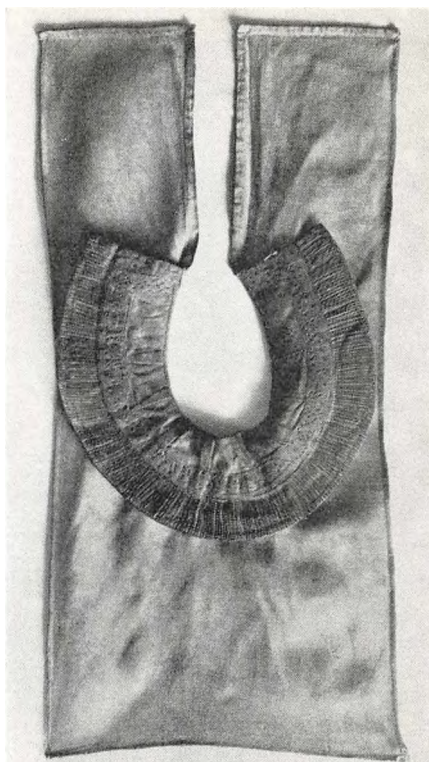
Stunthoser er fodløse strømper, der går i en spids ud over vristen og fæstes med en strop over anden tå (fig. 113). De kunne have udsyning på overfladen af kulørt garn og kantning af farvet bånd. Benævnelserne er, foruden »stunthoser«, »stunter«, »springtriller«, »strømplinger«, »wajskavt« og »pløjer«, alle jyske. Stunthoser afbildes på mange kalkmalerier og findes blandt nordbodragterne fra Herjolfsnes, men de går utvivlsomt tilbage til forhistorisk tid. De omtales af Testrup fra slutningen af 1600-årene og af Pontoppidan i 1760erne, og fremover forekommer de til stadighed i skifter og litterære kilder. I Vestjylland har de været i brug lige til vore dage. De brugtes enten i træsko – selv om vinteren – eller til at gå med på den bare jord.

Det har ikke været ualmindeligt at bære to par strømper ovenpå hinanden. Eskel Sørensen siger, at man om vinteren brugte »stomphoserne« oven på strømperne, og gamle fiskere i Ringkøbing amt bar sokker oven på de lange strømper, undertiden strikket af kvindehår med lidt uld imellem. På kalkmalerier ses ofte lange hoser med korte sokker (eller støvletter) over.

Enkelte steder i Danmark har bønderne endnu i sen tid bundet halm-bånd om benene som beskyttelse mod sne og kulde. Omvikling af benene med strå, bast etc. kendes fra oldtiden i andre lande²⁴.

1. Trojel. 1811, h. II, 17 f.
2. Mygdal. 1932, 104.
3. Kbh. Diplomatarium. 1874, II, 441.
4. Uldall. 1917, 108 (vexet = læder tilberedt med voks).
5. Samme anf. st., 129.
6. Fyns Stifts litterære Selskab. 1841, 50.
7. Adresseavisen 1769, nr. 80.
8. Reimer. 1910, I, 47.
9. Both. 1868, 47.
10. Geramb. 1932, I, 186, fig. 98.
11. Aarhus Stifts Aarbøger. 1914, VII, 130.
12. Recchia, Torqvato. Danske Magasin. 6 rk., I bd., 363.
13. Pasek. 1659. Hist. Tidsskr. 1 rk. III, 307.
14. Jensen, C. A. opt. 1909, Viborg amt.
15. Der er skrevet adskillige afhandlinger i årbøger etc. om træskotilvirkningen i Danmark. Her skal nævnes: Sønderjyske Aarbøger. 1909, 45 ff. Saml. til Fyns Hist. og Top. 1862, II bd., 316. Wedell, L. M. 1806, 316. Schytte, J. C. 1843, 682 f. Aarhus Stifts Aarbøger. 1914, VII, 129. Do. 1914, VIII, 85. Do. 1916, IX, 132. Østjysk Hjemstavn. 1916, II, 144. Fra Ribe Amt. 1940-43, 10, 263 ff. Fynsk Hjemstavn 1928, I årg. h. 10, 151 ff. Do. h. II, 168. Do. h. 12, 183 f. Fra Himmerland og Kjær Herred. 1933-35, VIII, 449 ff.
16. Mejborg. 1894, 190.
17. Ældre danske tingbøger. Skast herred 1637, I, 52.
18. Andersen, E. 1953, 48. Endnu i 1600-årene blev en discipel i Sorø udstyret med læderhoser (Danske Magasin. 3 rk., I, 46) og til fattige disciple i Ribe blev der i 1605 udleveret strømper af loddent fåreskind (Thorup, N. P.: Discipleens Stilling i de lærde Skoler forud og nu. Ribe Skoleprogram 1819, 16). Endnu i 1636 forbød Christian 4 håndværkernes kvinder i Hertugdømmerne at gå med strikkede strømper (Chr. 4's Policey-Ordning af 27. sept. 1636. Sammlung der hauptsächlichen Schleswig-Holsteinschen gemeinschaftlichen Verordnungen. Glückstadt 1773, 476-536).
19. Gaardboe. 1882-83, 160. Svenskerne som Fjender i Vendsyssel i 1657 og 58. Saml. til jydsk Hist. og Top. IX bd. Allerede 1617 nævnes »traad til et par strømper«. Ældre danske tingbøger. Herlufsholm 1616-19, 19.
20. Meddelelser til Silke-Ulden og Lærredskræmmerlavet. 1887, 49.
21. Hald, Marg. 1953, 33 ff.
22. Broderede svikler kendes i overklassen fra 1767 (Christensen, Flamand. 1940, 174, fig. 91).
23. Andersen, E. 1946, 232.
24. Geramb. I, 102. Hald, Marg. anf. st., 14 ff.

Fig. 114. Kvindekrave »foldekrave« af blåfarvet lærred med broderi og kant af fin plissering. Golila-form. Amager. N.M. nr. 231-1919. *A woman's collar of blue linen, embroidered and with fine pleating.*

DIVERSE

Halsklæde. Halsklæder er sjældne i skifterne før 1750erne, efter denne tid nævnes halsklude af kramlærred, silke, kattun, bomuld, ostindiske, Milano- og Rhinlændertørklæder, som oftest brogede. Halsklædet blev lagt smalt sammen, krydset i nakken og bundet i knude fortil. Denne måtte ikke være »hundeøre« d. v. s. krydset udvendig. Det var altid kvindernes sag at binde mændenes halsklæde, og det skulle gøres meget nøjagtigt. Skjortekraven blev bøjet ned over klædet, og i senere tid brugtes undertiden et hvidt under det kulørte.

Fra 1750erne nævnes undertiden »halsbind« af fløjls med metal-spænde. Eskel Sørensen forklarer det således: inden i halsklædet lå et stykke pergament for at få det til at sidde glat og stift. Men da pergamentet var slemt til at gnave halsen og silkeklædet, brugte man undertiden at beklæde det med rødt stof, som skinnede smukt igennem det tynde, hvide halsklæde. Fra 1800årenes sidste halvdel kom halsbind overtrukket med sort silke eller lasting frem, undertiden fikset op med en hvid gummi-strimmel, og endelig sort fabriksløjfe og løs, stiv, nedfaldende flip.

Fig. 115. Bonde i vinterdragt iført kabuds og hvidt lærredsforklæde med snip til at knappe op på en knap i kjortlen eller trøjen. Sydsjælland. Akvarel af J. Rieter 1805-06. *A peasant in winter costume. He wears a fur-lined cap and a white apron with a flap that can be buttoned up to one of the buttons on the kirtle or the jacket. (Watercolour: 1805-06).*

Pibekrave. I Ulfeldts jordebog fra 1583 (fig. 74) ses arbejdende bønder med pibekrave om halsen. Det samme genfinder vi på en glasrude fra Samsø (fig. 2), og i 1659 siges det fra Dragsholm, at bønderkarlene går med pibekraver af hollandsk lærred¹. Amagerkvinderne har fra 1740-erne båret en »foldekrave« af lyseblåt lærred, der nærmest har goliliform (fig. 114).

Forklæde. Ganske enkelte gange omtales forklæder til mænd i skifterne fra 17- og begyndelsen af 1800årene. Men de har sandsynligvis været mere almindelige, end disse lader formode. De afbildes undertiden på kalkmalerier og findes også hos Rieter (fig. 115). Endnu i sen tid gik mange gamle daglejere med grove, blå, blårlærreds forklæder. Stykkets sammenhæng med forhistorisk dragt er fremhævet af mange forskere².

Kittel. I anden halvdel af 1700årenes skifter forekommer undertiden kitler af lærred eller vadmel. I 1840erne omtales kitlen som eksempel på tarvelig dragt³. I 1860erne var den syet som en skjorte, knappet fortil, gående omtrent til knæene og med bælte af samme stof⁴. Hvis man tør slutte fra andre landes dragtskik, har kitlen haft samme form som busseronnen (se side 116 f.). Kittel er utvivlsomt ældgammel arbejdsdragt.

Handske. I slutningen af 1600årene indførte jyske hosekræmmere både uldne og trådvanter til København. I slutningen af 1700årene brugte Amager og Fynboer blå, strikkede vanter med rød udsyning eller flos. Læderhandskerne kunne være foeret med skind. I samme århundrede er benævnelserne »luffer«, »lukhandske«, »lovvanter«, »snober«, »hundsvotter« d. v. s. handske af hundeskind, »hårluffer« og »stumper«. Det er ikke længer muligt at konstatere, hvorledes de forskellige typer har set ud, dog havde lufferne, som mest brugtes af fiskere, een eller to tommelfingre. To tommeler er kendt fra 1500årene. Amagerne nøjedes med et hul til at stikke tommelen igennem. Et par røde 1700tals fløjlshandske samme

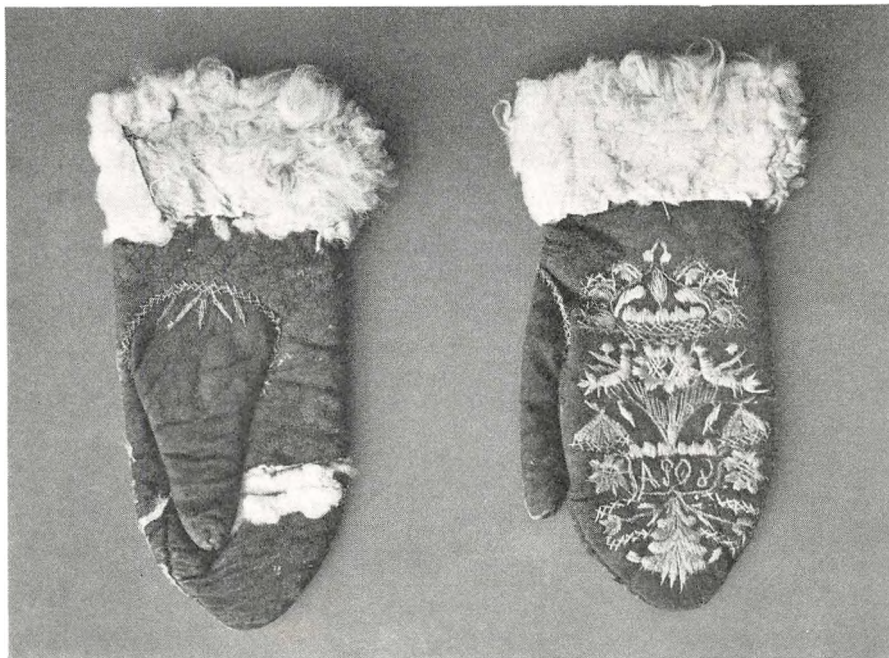

Fig. 116. Kirkevanter af lammeskind med broget silkebroderi og slids i håndfladen. På oversiden mærket A. P. O. D. Amager. N.M. nr. 340 a-1919. *Sheepskin gloves embroidered with coloured silks, with a slit at the palm. Used for church-going.*

Fig. 118. Løslomme »fik« af sort, uldent stof med broderi i grønt, beige og blåt. Rester af lyseblå silkebåndskant. Sønderjylland. Privat-eje. *A pocket which can be tied on under a dress. Of black woollen stuff embroidered green, beige and blue. The light blue silk edging is very worn.*

steds fra har indvendig slids, en type som i 1600årene brugtes til jagtridning (fig. 116).

I slutningen af 1700årene var lange eller korte skindhandsker med silkebroderi almindelige til stads. I det følgende århundrede blev mønsterstrikede handsker af bomuld eller uld moderne.

Løslomme. Under skørtet eller kjolen bandt kvinderne en løslomme eller »fik« (fig. 118). En slids i forbredden gjorde det muligt at nå ind til lommen. Denne var som oftest af klæde eller vadmél og fint broderet.

1. Høyer, Lyder. 1921, 192. Pibekrave til bønder forekommer også i andre lande (Boehn: Die Mode im 16 Jahrh., 171. Geramb. 1932, I, 381. Hottenroth.

2. Bl. a. Geramb, Nylén, Hazelius Berg.

3. Hofmann Bang. 1843, 8.

4. Andersen, E. opt. 1939, Bøgeskov, Vejleamt.

Egnsdragter

Medens de højere stænders påklædning er ret ensartet inden for de vekslende tidsperioder, så udviklede bondedragten lokale særpræg i landets forskellige egne.

En egnspræget dragt kan naturligvis kun opstå, når bønderne er fastboende. Men dette er sket på et meget tidligt tidspunkt herhjemme. Allerede ved bronzealderens slutning kan man konstatere en voksende tendens til bofasthed, den fortsatte med grundlæggelsen af vore ældste landsbyer i jernalderen og nåede sit højdepunkt med stavnsbåndets indførelse i 1733. I løbet af denne lange periode isoleredes bonden mere og mere fra de øvrige stænder. Først med udflytningen i 1700årenes slutning skabtes der et grundlag for nye tilstande, selv om følgerne ikke viste sig før et stykke ind i det følgende århundrede.

Egnsdragternes blomstringsperiode falder i tiden 1750-1850erne, altså i det tidsrum, hvor stavnsbåndets følger havde fået tid til at gøre sig gældende, og indtil virkningerne af udflytningen viste sig. Gennem skifteprotokoller, samtidige beretninger, afbildninger og eksisterende dragter kan man følge udviklingen i denne periode, men det er meget muligt, at egnspræget dragt har eksisteret længe før i mere eller mindre tydelig udformning. Allerede i bronzealderen, som jo var en blomstrende kulturrepøke, kan der med hensyn til smykkerne opstilles egnstyper herhjemme, og Geramb har for Steiermarks vedkommende påvist, at kimen til en egnspræget dragt er til stede i meget tidlige, kulturelt højstående perioder (i Steiermark 1.-4. århundrede e. Kr.). Det danske materiale giver dog ingen muligheder for at trække så lange linjer.

Geografiske forhold har naturligvis spillet en afgørende rolle ved egnsdragternes opståen. Før udskiftningen bestod det danske landskab af små, sammenklumpede landsbyer med store, uopdyrkede områder imellem. Skove, moser og ødemarker var næsten ufremkommelige, så bønderne var ikke alene socialt, men også trafikalt isolerede. Sjælland deltes i to dele af skovbæltet fra Roskilde til Køge. Fyn og småøerne hørte nærmest sammen med Jylland, – smalle sunde og bæltter var lettere at færdes på end uvejsomme landstrækninger, men brede vandveje som Store Bælt dannede skillelinjer. Jylland deltes på langs af de ubeboede hedestrækninger, som jo først er blevet opdyrket i nyere tid (jfr. udbredelseskort fig. 296-302).

Dette er naturligvis dragtgrænserne i meget store træk. Som det også fremgår af kortene, findes der mange blandingsområder og egne med specielle dragttyper. Og inden for de store grænser har der tidligere eksisteret utallige småvariationer, ofte skiftende fra sogn til sogn. Men nu, hvor det snart er hundrede år siden, bønderne gik i folkedragt, er det kun i ganske enkelte tilfælde muligt at konstatere, hvori disse forskelle har bestået.

Som før nævnt var det især kvindernes hovedtøj, som markerede egnsforskelligheder, og i det hele taget var kvindedragten langt mere egnspræget end mandsdragten.

Nordsjælland

I dragtmæssig henseende deles Sjælland i to dele af det skovbælte, der strækker sig vest for Roskilde og til Køge. Det er som altid kvindehuerne, der viser det tydeligste egnspræg. Øst for skoven, i Nordsjælland og på Hedeboegnen finder vi de pragtfulde femfoldede guld- og sølvnakker, for størsteparten med lin under. Her har vi også landets rigeste broderikunst i skjorter, særke, håndklæder etc. Vest for skoven forekommer andre huetyper. Metalbroderiet her er også – for blot at tage et enkelt eksempel – langt mindre rigt og veludført end øst for skoven. Inden for disse større områder forekommer mindre dragtgrupper: Amager, Røsnæs, Samsø, Møn, Bornholm og Stevns, hver med sit særpræg.

Nordsjællands geografi er ret uensartet, og som følge deraf har de forskellige egne haft hver sit kulturpræg. Beboerne i Hørsholm og Kronborg amter blev anset for fattige, mens Frederiksborg amt var velhavende¹. Forskelligartetheden har ikke mindst givet sig udslag i klædedragten. Allerede J. Junge bemærker, at jo nærmere man kommer København, jo mere broget bliver dragten, mens den i Frederiksborg amt er overvejende grøn og længere nordpå mørkeblå². Han nævner også, at mange piger og koner tager til København som tjenestepiger og ammer, lokket af pragten i klædedragten der. Ikke desto mindre har Nordsjællænderne først sent opgivet folkedragten, endnu i 1870erne var den helt levende. Ganske vist forandredes den med tiden, men det faldt dog aldrig nogen ind at klæde sig på købstadsmaner, fordi man satte en ære i at være bønder³. Klæderne blev altid syet i hjemmene, mændenes af omvandrende skræddere, kvindernes af dem selv eller af sypiger, som også gik fra hus til hus.

Fig. 119. Kvinder i arbejdsdragt fra slutningen af 1700årene. Maleri af Jens Juel: Landskab ved Øresund. Privateje. *Women in ordinary working clothes. (Oil-painting; late 18th century).*

Kvindedragt HELE DRAGTER

Jens Juels maleri fra egnen omkring Jægerspris gengiver dragter fra 1700årenes slutning (fig. 119). Eckersberg afbilder en kone fra Rudersdal 1833 med hvidt hagebundet tørklæde, hvide særkeærmer og forklæde, rød-sort-grønmønstret tørklæde, rød bul med gul kant og grønt skørt med smal rød kant forneden. Fra 1870erne har vi Hansen, Schou og Wellers afbildning af en pige fra Frederiksborg amt iført hue med røde bånd og uden lin, grøn-rødmønstret tørklæde, rød nattøje, rødt pletskørt med blå bort og rød-blåstribet hvergarns forklæde. (Dragten virker korrekt, den er blot for fin til malkning). Endnu eksisterende dragter i museerne er alle sammenstykkede.

Brudedragt. I slutningen af 1790erne var bruden iført sort skørt og trøje, hvidt forklæde, hvis bånd var bundet i sløjfe med lange, nedhængende guldfrynser og 2 sølvdupper. Om livet en bred guldgalon. Håret var indflettet med guld- og sølvvindvirkede bånd og andet flitterstads, »alt i Form af en Krands men til megen Vanziir for Ansigtet«. De to brudepiger var pyntet på samme måde⁴. Exners maleri fra 1873 (fig. 120) viser en ung pige i højtidsdragt med fletter. Enkebrud eller forført pige måtte

bære hue. Da brudekransen kom på mode, var den både for brudens og brudepigernes vedkommende af røde og hvide tøjblomster.

Konfirmationsdragt. Endnu i 1854 havde pigerne fletter på til konfirmationen. Den eneste konfirmandinde, som ikke bar dette hovedtøj ved den omtalte konfirmation, var skovriderens datter, som havde blomsterkrans i håret⁵. I 1850erne gik fletterne af mode og erstattedes af almindeligt hovedtøj. Iøvrigt bestod dragten af sort klædes kjole, fransk sjal og brunelstøvler eller lædersko⁶. I 1870erne brugtes ingen hue, men blot tørklæde, og i 1894 havde pigerne hat på hovedet ved konfirmationen.

Arbejdsdragt, høstdragt. På Junges tid brugtes klokke til høstarbejdet. Han siger, at kvinderne ved arbejdet var temmelig nøgne. I senere tid bestod høstdragten af særk, skørt, hvidt hørgarns forklæde og høstærmer. Hertil kom flagrehat, som afløste det af Junge omtalte øjneklæde (solklæde).

Jordetøj. Ligtøj bestod af en hjemmevævet særk, der var så lang, at den nåede fødderne. Den havde sort sløjfe på brystet og et stort kors syet i hulsøm. På ligets bryst kunne ligge en åben saks og et kors dannet af 2 halmstrå. Desuden fik den døde en salmebog under hagen og skillinger på øjnene. Piger havde hue med blå bånd, koner sorte. En kvinde, som døde i barselseng, fik et hvidt forklæde over ligsærken og offerpenge med i kisten⁷. Jordetøjet fik man med, når man blev gift. Det skulle altid ligge parat.

DRAGTDELE

Hovedtøj. 1600årenes hovedtøjer var af grosgrain, klæde eller fløjls; sort synes at have været den mest almindelige farve. 1700årenes stoffer var meget varierede, damask, kattun, silke etc. Fra 1750erne bliver sølvmeret almindeligt. Farverne var overvejende blå, hvide, sorte, brune og blomstrede. Hvide kipper kartuns huer forekommer ret ofte. I samme periode omtales også huernes udsmykning, enten med sølvsnore, takker (kniplinger) eller taftbånd. Den ældste kendte hue (fig. 121) er sandsynligvis en pige- eller sørg hue. Formen er tostyks. Af trestyks huer er ingen bevarede. De ældste puldhuer er af silkebrokade. I 1830erne kom små trekantede huenakker på mode (fig. 122) med broget brocheret nakke og røde bånd. De ældste er rynket tæt sammen forneden, men efterhånden forsvinder folderne, og metalbroderiet begynder at dukke op. I 1840erne kom de »femfoldede« eller »klare nakker« frem, svarende til Hedebohuerne (fig. 9).

Fig. 120. Ung pige i højtidsdragt med fletter, hvidt tørklæde og forklæde, grøn nattrøje, blå bul med røde kanter og rødt livbånd. Arresøegnen. Maleri af J. Exner 1873. Privateje. *Ceremonial dress worn by a young girl together with the unmarried woman's (and bride's) head-dress. (Oil-painting; 1873).*

De metalbroderede huer kaldtes i Tibirke for »stivnakkede«, i Kregme og flere andre steder »klarenakke«, i Vinderød og Kirke Sonnerup »stornakkethue«, i Gandløse og Oppe Sundby »guldhue«, det sidste sted også »storphue« eller »guld(sølv)nakke«. En pige fik guld- eller sølvnakke til sin konfirmation. Når hun blev gift, fik hun en guldgalon sat på huen. Den var vistnok en morgengave fra manden. Man lagde megen vægt på konehuens symbolik. »Giv agt på galonen«, sagde en ung kone til en karl, som gjorde lidt for tydeligt kur til hende. Foruden klar nakke fik den unge pige også til konfirmationen en sort hue, som brugtes til alters og ved begravelser. Også denne fik ved giftermålet en galon af sorte perler og sort silkebroderi. En gammel og slidt sort hue brugtes til daglig.

Til den sorte hue købte man »et kvarter og en ottendedel« stof, det kostede godt 1 kr., desuden lidt pap, vat og foer. Den havde samme mønster som de femfoldede. På huen skulle der helst være 4-5 alen lange nakkebånd og 3 alen hagebånd⁸.

Det gammeldags overbindebånd har holdt sig længere i Nordsjælland

og på Heden end de fleste andre steder. Oprindeligt har pigernes bånd vistnok været blå, som det endnu i senere tid brugtes på kulsviereggen og i Stenløse sogn. Efterhånden afløstes de blå bånd af røde. De kaldtes »dronningebånd« og købtes f. eks. hos manufakturhandler L. R. Willerup i Hillerød. I seneste tid bar også piger sorte bånd ligesom konerne. Fra Ølstykke herred siges det, at de røde pigebånd ikke blev genoptaget, da sørgetiden efter Frederik 7 var slut. I huens sidste periode blev overbindebåndet fæstet i en flad sløjfe, for konernes vedkommende ved venstre øre, for pigernes ved højre.

Selv om huerne tilsyneladende er temmelig ens i hele amtet, var der dog visse forskelligheder, således brugte fiskerbefolkningen fra Gilleleje til Nivå små, runde »korsklehuer« eller »skovbohuer«⁹. Også Græsted og Rågeleje havde små, runde nakker. Tisvilde, Karlebo og Grønholt havde mere nymodens huer end andre steder. De store markeder ved Helene kilde bragte meget nyt med sig, deriblandt den nye hue. Anisse, Ramløse, Tibirke, Vejlbj og Blidstrup havde større huenakker end i sognene længere østpå¹⁰. En anden adskillelse er lin eller korsklæde. I langt overvejende grad har kvinderne i Nordsjælland holdt fast ved det gamle lin. Gribskov og skovene syd for Hillerød dannede grænsen mellem korsklæde mod vest og lin mod øst. I Vejlbj brugtes lin, og hvis en Vejlbj-

Fig. 121. Tostyks hue af violet kattun med hvidt mønster, blå silkebånds kant og overbindebånd. Skibby sogn. N.M. nr. 632-1951. *Two-piece cap, made of white and violet-coloured printed cotton, and with blue silk ribbons.*

Fig. 122. Hue med trekantet nakke af sort fløjel og guldbroderi. Stenløse. Privateje. *A cap with a triangular back-piece of black velvet embroidered with gold.*

karl fik en »korsklædepige« til kæreste, måtte han døje mange spydigheder derfor¹¹.

Unge piger holdt op med at gå med hue i 1860erne, men gamle koner har brugt klare nakker lige til 1920-30erne mange steder i amtet. De store kattunskyser, som også kendes andre steder i landet, kaldtes her for »ståkysker«. De var i 1750erne af sort taft eller fløjel, først i 1760erne kom kattunskyser på mode. Også »øjeklæder« af hvidt, udenlandsk lærred har været brugt¹². I Nordsjælland brugtes broderede hovedklæder af hvidt lærred. De senere »hætter«, som brugtes over de klare nakker, var af sort silkedamask med indlagt papstykke »hovedpapir«.

Kjortel, kjole. I sammenligning med andre egne har den hele kjortel ikke været meget brugt. Den omtales undertiden i 1700årenes skifter, så godt som altid af sort vadmel, étoffe eller sars. I 1800årene var hvergarns kjoler i smukke mønstre og farver meget almindelige. Der er endnu bevaret mange af disse, syet efter købstadsmode. En dygtig syerske kunne sy en kjole på een dag, og især i tiden omkring St. Hans havde sypigerne på Tisvildeegnen fuldt op at gøre med at sy »kildekjoler«. En ung pige måtte nødvendigvis have en ny kjole til kildemarkedet, ellers kunne hun ikke være bekendt at vise sig¹³.

Ærmetrøje. Der er over dobbelt så mange ærmetrøjer som buller i skifterne. 1600årenes trøjer var overvejende sorte, men røde og blå forekommer dog også. I 1700årene er farverne sorte, røde og grønne (brune og blå er sjældnere). Vadmel er det mest almindelige stof, men hvergarn, kattun, kalmank (fig. 123) etc. forekommer også.

Bul. Bul har ikke været almindelig før efter midten af 1700årene. I

skifterne er de af vadmél, kalmank, damask etc., og farverne er mest røde, desuden forekommer blå, grønne, brune eller sribede. En stor del af bullerne har haft indsatte ærmer af en anden farve. De ældste bevarede buller er flaskede, og de to bageste flige er længere end de andre. Halsudskæringen er firkantet, og der er båndbesætning langs ærmegab og forkant. Undertiden forekommer sølvsnøreringe. Fig. 124 viser en lyseblå silkebul fra Kulhus med røde kanter. En senere form er stadig flasket, men lige forneden, ryggen er smallere, og der er ofte fire sidesømme. Empiretidens buller er meget korte med wienerlægget skød bagtil og een eller to slidser i siderne. De har som oftest ingen rygsøm, men to skrå sidesømme, som sidder tæt sammen. De er dybt nedringede. Der er bevaret en mængde buller fra denne periode, men ingen fra en senere tid. Efter 1830erne er kvinderne i Nordsjælland øjensynlig gået over til at bruge hel kjole (eller ærmetrøje).

Nattrøje. Der findes kun ca. halvt så mange nattrøjer som buller i skifterne. Dette stemmer med, at mange buller har haft indsyede ærmer; der forekommer også en del løse ærmer i skifterne. Typen er den samme som andre steder i landet, mønsterstrikket i ruder eller stjerner og med kantning af silkebånd foran i halsudskæringen. Undertiden kunne der være flosstrikning indvendig. Røde nattrøjer har været det mest anvendte, grønne er sjældne, og blå nævnes kun een gang.

Skørt. Røde skørter er langt overvejende i 1600årenes skifter, dog forekommer også blå, brune og grønne (sort nævnes kun een gang). Stofferne

Fig. 123. Ærmetrøje af sort kalmank med sorte, mønstervævede bånd. Fra 1700årenes slutning. Jørlunde sogn. Privateje. *Jacket of black calimanco, trimmed with figured black ribbon. Late 18th century.*

Fig. 124. Bul af lyseblå silke med kantninger af vinrøde silkebånd. Empire form. Til bullen hører en ærmetrøje af samme stof. Kulhuse. Privateje. *Bodice of light blue silk with purple silk edging. In the Empire style.*

er klæde, bai og barat. Efter midten af 1700årene bliver skørter af vadmel, hvergarn, étoffe og sars i sorte, grønne, blå, brune og stribede farver almindelige. De ældste bevarede skørter er læggede bagtil, med indsat forbrede og med eet silkebånd forneden. De yngre er rynkede og ofte uden båndbesætning. Så godt som alle er af hvergarn i varierede mønstre.

Forklæde. I de gennemgåede skifter fra 1600årene nævnes kun 7 forklæder ialt, heraf er de 6 sorte og 1 broget. Stoffet omtales kun een gang, nemlig rask. 1700årenes forklæder har mest været sorte, blå eller hvide. I anden halvdel af århundredet kommer blå- eller rødternede frem. Stofferne er nu mest hør- eller blårlærred, kattun, netteldug og flonel. Hvergarnsforklæder, der er bevaret i stor mængde, synes først at være kommet i brug i 1800årene. Eksisterende eksemplarer er rynket til en lining af stoffet, de er altid syet af to vævebredder og har som oftest en vævet kant bort forneden.

Tørklæde. I 1600årene har man ikke brugt tørklæde, det kommer først almindeligt i brug efter midten af det følgende århundrede. Fra denne periode er hvide lærredstørklæder det mest almindelige, røde eller ternede er sjældne, det samme gælder kattun. Undertiden forekommer kniplingskant. De mange endnu eksisterende mønstrede hvergarnstørklæder synes først at være kommet i brug i 1800årene. De er firkantede og med mønstervævet kant bort. Der findes også en del tamburerede brudetørklæder.

Overtøj. 1600årenes kåber var sorte, af fifskaft eller klæde. I 1700årene

kommer de brogede kattuns eller taftes kåber, undertiden med sølvhager i halsen.

Undertøj. Særk forekommer ikke i 1600årenes skifter. I det følgende århundrede synes helskåren særk at have været mest brugt, i hvert fald nævnes der kun 4 oplodder til 122 særke. Men de eksisterende eksemplarer er alle oplodsærke. Broderiet på disse er tællesyning eller udskår. Efter 1830erne bliver maskesyning og baldyring almindelig. I anden halvdel af århundredet er helskåren særk igen det mest anvendte.

Der er ingen klokker bevaret fra denne egn, men de nævnes undertiden i skifterne efter 1750erne. Junge siger, at klokken er både klædelig og gavnlig for helbredet. Den består af et livstykke uden ærmer syet til et skørt med brede folder rundt om bæltstedet, alt bræmmet med højrøde bånd. Efter hans udsagn brugtes klokke især på en bestemt strækning i Frederiksborg amt, sammesteds, hvor han siger, at den grønne farve var fremherskende i dragten.

Fodtøjet var sko, undertiden med spænder af sølv eller andet metal. Også tøfler anvendtes, træsko omtales derimod ikke, men har naturligvis været brugt. Strømperne var udelukkende blå, hjemmestrikkede. En gammel kone fortalte, at hun var 40 år gammel, før hun fik et par købestrømper. Strømperne blev bundet under knæet med flettede eller vævede »hosebånd«.

Skovshoved

En særlig gruppe danner *Skovsernes* dragt. De fiskerkoner, som lige til vore dage har siddet på fisketorvet ved Gammel Strand i København, har bevaret en del af den oprindelige påklædning. Den ældste afbildning af en Skovse stammer fra 1800årenes begyndelse (fig. 125). Hun kommer vandrende til torvet, barbenet og med skoene i hånden for at spare på dem. På ryggen bærer hun sin fiskekurv understøttet af en stang og af et rødt bånd over skulderen. Denne kurv omtales fra 1740¹⁴. Den blev allerede da båret på samme måde. Endnu i 1911 var der en snedker i Ordrup, som lavede torvekurve. Kurven blev støttet dels af et sammenrullet sjal, »rænsel«, som blev bundet om livet, dels af stokken.

Dagligdragten bestod omkring 1830erne af grønt skørt, en særk, der var bundet sammen i halsen, og hvis ærmer nåede til albuen. På hovedet et klæde af rød-hvidternet bomuldstøj, afstivet med pap¹⁵.

Fig. 125. Fiskerkone fra Skovshoved med kurv på ryggen. Iført rød blomstret kyse, eet blåternet og eet rødprykket halsklæde, blå ærmetrøje, grønt, opkiltet skørt og blåt underskørt. Akvarel af J. Rietter 1805-06. *Fishwife carrying a basket on her back, and wearing a bonnet with red flowers, both a blue chequered and a red spotted kerchief, a blue jacket, and a hitched-up skirt with a blue underskirt. (Watercolour; 1805-06).*

I 1870erne så skovsen ud som på fig. 126. Helt op til vore dage har de ugifte piger brugt rød kant på skørtet, mens konernes bånd er mønstrede i blåt, grønt og hvidt. Også det hvide stivede hovedklæde har holdt sig, men der bæres nu ingen hue under klædet.

Pigerne gik tidligere oftest med sort hue til daglig, men altid med rød »snor«, d. v. s. bånd. Konerne fik straks efter brylluppet »blank snor«, d. v. s. guldgalon. De kunne undertiden bruge røde bånd, men sorte var dog det almindeligste. Linet, som bestod af en lille, hvid blonde, brugtes til konfirmation, altergang og andre kirkelige højtider, men ellers ikke. Om søndagen brugtes guldnakker. De blev købt hos en guldrækker på Østergade. En kone i Tårnbæk kunne sy huer, men hun ville ikke lære kunsten fra sig og tog den med i graven. Der var også en kone i Holte, som syede huer. Piger fik guldnakke straks efter konfirmationen. Til hverdag brugtes hovedklæde over huen, og til sorg bar man helt sorte huer med sorte bånd. Huebåndene blev sat op i en spids i nakken. Til pynt brugte

Fig. 126. Fiskerpige fra Skovshoved med hvidt hovedklæde, ternet ærmeliv, grønt skørt med rød kant og rød-hvidstribet forklæde. Hansen, Schou og Weller 1871. *Young fishwife with a white head-cloth, chequered jacket, green skirt with red edging, and a red and white striped apron. (1871).*

kvinderne store guldørenringe og sølvspænder i særken. En kone fik omkring 1900 sine ørenringe trukket over med sort ved mandens død.

Sorg, begravelse. Til begravelse brugtes hel sort kjole og sort forklæde. Man sørgede med sorte bånd. Guldnakken med lin og sorte bånd kom som oftest med i graven.

Konfirmation. En pige, som blev konfirmeret i 1860erne, havde ved denne lejlighed bart, flettet hår, men straks efter konfirmationen fik hun guldnakke med røde bånd. Disse kom hun dog kun til at bære een eneste gang, da der altid var sorg i familien.

Mandsdragt HELE DRAGTER

Det var skik blandt bønderne at bære flere veste og trøjer ovenpå hinanden. Junge fortæller således, at både sommer og vinter bærer bonden adskillige sribede hvergarns trøjer og veste, nogle endog med ærmer i, hvide lærredsbukser uden foer, røde, hvide eller blå hætslag og til stads endnu en kjortel oven på alt det øvrige.

På Jens Juels maleri fra Jægerspris (fig. 127) ses mandsdragten fra 1700årenes slutning.

Brudgomsdragt. Brudgommen havde brun stadskjortel med adskillige pyntelige veste, som alle stak frem, den ene under den anden, hvide benklæder og hvide strømper af uldgarn. Oven på alt dette bar han en sort klædes kjortel. Brudgoms mændene var ligesom brudgommen sortklædte, siger Junge.

Bedemanden var i 1860erne iført kort grøn trøje med sølvknapper, rød vest og ufravigeligt, både sommer og vinter, chenille med mange slag over

Fig. 127. Bønder fra 1782 med flade, sorte hatte, blålige og brunlige knæbukser, hvide og blå strømper, lang, enradet brystduk med sølvknapper. Jægerspris. Maleri af Jens Juel. Statens Museum for Kunst. *Peasants wearing black felt hats and, respectively, blue and brownish breeches with white stockings. One wears a single-breasted jerkin with silver buttons. (Detail of an oil-painting; 1782).*

Fig. 128. Toradet vest med nedfaldskrave og revers. Af rødt, kipret hvergarn med striber i brunt og beige. Blå glasknapper. Helsingesogn. Privateje. *A double-breasted waistcoat with turned-down collar and revers. Of red linsey-woolsey twill with brown and beige stripes. The buttons are of blue glass.*

hinanden. Endvidere høj sort hat med bredt bånd og om halsen et broget tørklæde, over hvilket den broderede halslinning stak frem. Som oftest desuden »reusserstøvler« med sølvsporer og en fin ridepisk¹⁶.

Konfirmation. I 1850erne havde konfirmander lange vadmels bukser, kort hvergarns trøje og vest, høj hat, hvide strømper og støvler på benene. Et tiår senere fik drengene sorte vadmels eller dyffels frakker.

DRAGTDELE

Kjortel. Kjortel forekommer i de fleste skifter fra 1660erne og fremefter. Som regel af gråt eller sort klæde og nu og da foeret med rye eller katte- og ræveskind. I 1700årene er grå, sorte, blågrå eller brune vadmels kjortler de mest almindelige og findes i de fleste skifter. Lukning nævnes aldrig. Fra omkring midten af århundredet omtales undertiden kjol og vest sammenhørende. Junge siger, at kjortlen brugtes til stads oven på adskillige trøjer og veste. Mørkeblåt var yndlingsfarven i 1700årenes slutning. Kun voksne måtte bære dette klædningsstykke. I adskillige efterlysninger efter bortløbne karle og ganske unge drenge, hvor påklædningen nøjagtig anføres, nævnes dog ret ofte kjortler. I 1800årene afløstes kjol'en af en lang vadmels frakke, der omtrent nåede til skoene. Til disse frakker brugtes undertiden »gråvadmels«, d. v. s. af blandet sort og hvid uld. Det anvendtes endnu så sent som i 1850erne. Efter de meget lange frakker kom korte skødefrakker i brug.

Trøje. I de tidligste skifter er trøjerne som regel af rødt vadmél, undertiden med sølv- eller metalknapper. Skindtrøjer forekommer dog også. Efter midten af 1700årene kommer hvergarn eller ulddamask frem. Farverne er nu blå, grå, grønne, hvide eller ternede. Junge siger, at trøjen ligner en ærmevest, blot lidt større, eller en kort kjol uden overslag og opslag. »Garderknapper« var en slags toppede tinknapper, som en garder først skal have støbt i denne form. En skindtrøje på Nationalmuseet (nr. V 20 f) har ifølge opgivelse netop sådanne garderknapper. De korte empiretrøjer er som oftest af mønstret hvergarn. Omkring 1830erne var den lange brune trøje eller »halvkjole«, som endnu omkring 1810 var temmelig almindelig, forlængst erstattet af en kort, mørkeblå vadmélstrøje¹⁷. »Stumptrøjen«, som den kaldtes, kunne dog også sys af drejl i grønne eller andre farver. Den havde ofte sølvknapper.

Brystdug. Brystdugen var efter Junges udsagn ærmeløs. Stofferne er ifølge skifterne mere varierede end trøjens, kjortlens og vestens. Således forekommer både kalmank, ulddamask, hvergarn, vadmél og klæde. Farverne er grønne, røde, blå, stribede eller blommede. Sølvknapper nævnes ofte.

Vest. Ifølge Junge skulle vesten have ærmer og lignede altså trøjen, blot var den lidt mindre. Den var efter hans udsagn altid af vadmél. Dette stemmer dog ikke med skifterne, hvor den forekommer både af skind, vadmél og klæde. Sølvknapper nævnes undertiden, helt op til 2½ dusin. Man kunne bære flere veste oven på hinanden ligesom trøjerne. På Nationalmuseet findes veste af vadmél, hvergarn og fra senere tid af købetøj. Den ældste er enradet. Fra slutningen af 1700årene findes toradede, de yngste er igen enradede og med revers.

Kort trøje og vest var i 1830erne den mest almindelige påklædning. Vesten var af hvergarn og kunne have knapper af tin eller blåt og grønt glas, som købtes hos de fynske knappekræmmere¹⁸ (fig. 128).

Bukser. I skifterne er bukserne af skind, lærred, vadmél, sjældnere af klæde. Fra midten af 1700årene har de fleste bønder haft et par skind- og et par lærredsbukser, de første til vinter-, de sidste til sommerbrug. Dog siger Junge, at de både sommer og vinter går med hvide lærredsbukser uden foer, så deres ben ligner gåsekød. Men de er så vant til kulden, at de som soldater finder de uldne bukser, lange strømper og tykke gamacher meget ubehagelige. Men også skindbukserne var kolde, og når bønderne om vinteren kørte til Frederikssund, måtte de løbe ved siden af vognen for at holde varmen. Undertiden finder man da også skindbukser

foeret med tykt vadmél. Allerede 1815 var lange nankings pantalons kommet i brug¹⁹, og knap en snes år senere brugtes lange, snævre bukser af mørkeblåt vadmél eller lærred, som snart blev fortrængt af videre, syet efter købstadsnit²⁰. Foruden det almindelige vadmél brugtes nu også de såkaldte »tvistebukser«, lavet af spættet stof, kaldet tvist. De brugtes om sommeren, mens vadmél var til vinterbrug²¹. Man havde som regel eet eller to sorte får i flokken. Ved at blande deres uld med den øvrige hvide, fremkom et gråmeleret garn, hvoraf man vævede »gråvadmél« til »gråbukser«. De stod højt i kurs, og gårdmændene kunne have indtil 10–12 par²². Selv om de lange smækbukser kom almindeligt i brug i 1830erne, så kunne man dog endnu 20 år senere se mænd med korte skindbukser, særlig i Horns herred. Ved urlommen skulle gerne hænge en hel mængde signeter og urnøgler.

Hovedtøj. Junge harcellerer over, at de nordsjællandske bønder går med tynde lærredsbukser selv i den strengeste vinterkulde og ikke bekymrer sig om at holde fødderne varme. Til gengæld pakker de hovedet stærkt ind, og han mener, at de tykke huer, som bønderne bruger, fremkalder tunghørighed. Kun til stads eller på rejser bytter de huen med en hat. En bonde tør nemlig kun bruge en af delene. Han har ofte hørt en bonde sige: »Den mand er nu bleven så rig, at han kan gå både med hue og hat« (d. v. s. den ene oven på den anden). Hatte, foerede huer og kabudser nævnes i de fleste skifter. Hatten kunne have et sort silkebånd med sølvspænde om pulden. Man brugte hat før Mikkelsdag – foruden til rejser og stads – og hue efter. Hatslag eller hætter forekommer mærkeligt nok ikke i skifterne. At de alligevel har været almindelige, fremgår af Junges beskrivelse. Han siger, at hætterne i Hørsholm amt er røde, men i Frederiksborg amt hvide, og der udkæmpedes bitre fejder mellem de røde og de hvide hætter. Nathuer har naturligvis været brugt her som andre steder. De kunne være hjemmestrikkede eller af hvid-blåstribet maskinvævet bomuld. De sidste købtes hos kræmmerne. Det ansås næsten for vanærende at blotte hovedet. Selv under en svingdans beholdt manden sin hat eller hue på. I 1830erne kom høje, ganske billige silkehatte frem og i 1860erne kasketter med blank skygge.

Overtøj. Skindpelse har været brugt fra 1750erne, men forekommer ikke ret ofte i skifterne. Senere var »chenilleslaget« af vadmél og med skulderslag almindeligt, når man kørte ud. Og fra 1870erne kom modeprægede overfrakker i brug.

Undertøj. Skjorten var af hør eller blår. Til fest kunne den være pragt-

fuldt broderet i tællesyning, udskår eller baldyring. Den broderede halslinning skulle ses over det brogede halsklæde, og de hvide skjortærmer hørte til festtøjet. Særlig til kildefesterne ved Helenekilde kunne karlenes hvide skjortærmer rigtigt gøre sig. En københavnsk villaejer i Tisville inviterede i 1800årenes slutning et par af egnens gårdejere. Til værtsfolkernes forbavselse mødte de til selskabet i skinnende hvide skjortærmer. Til stads kunne mændene bruge »oplod«²³ eller »pynteskjorte«, svarende til kvindernes. Også strikket »nattrøje« brugtes af begge køn. I 1780erne omtales sribede undertrøjer. Men de bliver dog først mere almindelige i 1800årene. Nattrøje med »pindærmer« brugtes kun til daglig. Pindærmerne eller »ringledede ærmer« blev som oftest strikket af blå og hvidt uldgarn og blev syet i en »buk« af ufarvet vadmél (fig. 129). Underbukser findes ikke i skifterne og har kun sjældent været brugt også i senere tid.

Fodtøj. Til fest brugtes sko med spænder af sølv eller andet metal eller lange støvler. »Reusserstøvler« med sølvsporér hørte til bedemandens dragt. Det daglige fodtøj var træsko. De ældste og billigste var »danske træsko« helt af træ og med blikkramper. Men efterhånden gik man over til at benytte »franske træsko« med udstoppet overlæder²⁴. Strømperne var blå eller hvide. De sidste kunne til stads strikkes med mønstrede svikler, »stads«. Strømpebåndene var brogede og blev bundet i sløjfe.

Diverse. Bønderne blev efterhånden så byprægede, at de fik lomme-tørklæde, gerne rødt sirts med hvide prikker. Fulgte man rigtigt med tiden, skulle der hænge en snip ud af baglommen. På samme tid anvendte man i byerne hvide lommestørklæder, hvad der gav en købstadsfødt karl anledning til at sige, at han ikke håbede nogen sinde at synke så dybt som til at bruge broget lommestørklæde. Sort krave med stikninger og manchetter af samme art til at knappe over brugtes til stads. I stedet for manchetterne kunne også bruges uldne muffedisser.

Fig. 129. Undertrøje af hvidt, vasket vadmél med strikkede blå-hvidstribede ærmer. Blidstrup sogn. Privateje. *Vest of white frieze with knitted blue and white striped sleeves.*

Egnsdragt - Hedeboegnen

1. Uhrskov. 1924a, 156. Junge. 1798, 368. Fattigdommen har sandsynligvis ikke omfattet den del af amtet, der lå nærmest København.
2. Junge anf. st., 156 f. Denne udtalelse stemmer ikke overens med skifterne.
3. Both. 1868, 19.
4. Junge anf. st., 165.
5. Uhrskov. 1921, 30.
6. Uhrskov. 1924 b, 122, 117.
7. Mortensen. Fra dansk Folkemindesamling. II, 56.
8. Uhrskov. 1924 a, 164.
9. Tilskueren. 1908, 78.
10. Jensen, C. A. opt. 1910.
11. Uhrskov. 1918, 125.
12. Junge anf. st., 2. udg. 1844, 93.
13. Uhrskov. 1924 a, 158.
14. Tilstanden i Københavns Amt ved Aar 1740 (Fuldendt og dateret 1745. Muligvis forfattet af Geheimekonferensraad Niels Gersdorff). Ved K. C. Uldall. Årbog for hist. Samf. for Kbh. amt. 1918, 64.
15. Personalhistorisk Tidsskr. 1911, 321.
16. Both. 1868, 47.
17. Sarauw. 1831, 317 f.
18. Uhrskov. 1924 a, 151.
19. Clausen og Rist: Memoirer og Breve. 1909, X, 162.
20. Sarauw anf. st., 317.
21. Uhrskov. 1921, 146.
22. Larsen, L. 1908, 18.
23. Larsen anf. st., 18.
24. Uhrskov. 1921, 147.

Hedeboegnen

Hedebodragten er en af de rigeste og bedst kendte af alle danske folke- dragter. Den behandles derfor særskilt, selv om den i nogen grad ligner Nordsjællands. Hedebodragten blev båret på det frugtbare, skovløse land »Heden« mellem Roskilde og Køge. Grænsen gik fra Lellinge å og Køge mod syd, Værebros å mod nord og Roskilde mod vest. Øst for Vejleå brugtes den såkaldte Valbydragt, nemlig i Ballerup, Herstederne, Glostrup, Ledøje, Smørum og Brøndbyerne. Syd for Lellinge å og over mod Ringsted brugtes Skovbodragten. Grænsen gik gennem Osted by, hvor skikken var blandet, derfra over Hovgård og Steenstrup ved Borup¹. Forskellen mellem Hedebo- og Skovbodragten var i hovedsagen den, at Skovboerne var mindre fint klædt, de havde brogede huebånd i modsætning til Hedeboernes ensfarvede.

Til trods for, at Hedeboegnen ligger i Københavns umiddelbare nærhed, har folkedragten holdt sig længe på denne egn, og der findes endnu på gårdene mange gamle dragtdele, broderier og vævninger, som med rette holdes højt i ære. For kvinderne har været ualmindelig dygtige til at brodere. Både de hvide broderier på særke, skjorter, håndklæder o. s. v., og de guld- og sølvbroderede huenakker hører til det bedste, dansk almuekunst har frembragt. De vævede stoffer vidner om en højtstående teknisk dygtighed og farvesans. Grunden til denne rigdom må dels søges i det frugtbare agerland, dels i de gode afsætningsmuligheder for landbrugsprodukter, som byen København frembød. Allerede i 1744 skriver provst

Hersleb i Brønshøj, at bønderne her står højere end andre på grund af Københavns nærhed. Klædedragten er rigere end andre steder med brokade og sølvarbejder, især hos de unge, som har velstående forældre. Klædedragten har forandret sig så meget i de sidste 50 år, siger han, at det nu vil være en kostbar historie for en mand at klæde sine døtre efter moden². Molbech mener, at Hedeboerne har beholdt mere af det nationale præg i kvindedragten, og at denne egentlig er den ældre sjællandske bondedragt i sin sirligste form. Han siger også, at Sjælland er den af de danske provinser, hvor begge køn længst har holdt ved den gamle dragt³.

På Heden brugte man endnu grønt vadmél længe efter, at det var gået af brug i Skoveggen. Her kendes også en skik, som kun har været brugt ganske få andre steder, og hvis oprindelse det ikke har været muligt at efterspore. Ved juletid bar kvinderne blå dragt (nattrøje og skørt), til påske grøn og til pinse rød. En pige turde ikke komme til kirke til højtiderne, hvis hun ikke ejede disse tre dragter, thi så kunne hun ikke være bekendt at gå op for at ofre⁴.

Selv om der altså er visse forskelle i dragterne omkring København, er disse dog så små, at dragten kan beskrives under eet.

Desværre findes der ingen bevarede skifter efter velhavende bønder på Hedeboegnen, så af denne kilde er det umuligt at danne sig nogen forestilling om den velstand, der utvivlsomt har hersket også i 1700årene.

Kvindedragt HELE DRAGTER

Fig. 130 viser en kone fra Valby omkring 1800, der kommer til torvet i København med en kurv æg på armen. På fig. 16 ses vinterdragten. I 1871 så en Hedeboer en Hedeboer ud som på fig. 131. På museerne i Roskilde, Køge og på Nationalmuseet findes en del bevarede dragter. Sidstnævnte sted f. eks. en dragt fra 1830erne, som har tilhørt Kirsten Nilausdatter i Ørsted (nr. W 1092c), bestående af trekantnakke, hørlærreds oplod, kort bul med poseærmer i rudret drejl, skaderedetørklæde i blå og hvidt hørgarn og grønt vadmels skørt med to rækker bånd. En dragt fra Gadstrup, 1840erne (W 1092), som har tilhørt Mads Nielsens enkes mor har grøn bul med rødternet mønster og røde bånd, forklæde og tørklæde i blå-stribet hvergarn og grønt skørt med samme farve bånd.

Brudedragt. Uden tvivl har bruden på Heden som andre steder båret sort dragt, blot har det her været skørt og trøje i modsætning til andre

Fig. 130. Bondekone fra Valby iført rødblomstret kattuns kysse, blåternet tørklæde og forklæde, grøn bul med rød kant, røde, strikkede ærmer med floskant, grønt skørt med rød kant og blå strømper. Akvarel af J. Rieter 1805-06. *Peasant woman attired in a bonnet of red-flowered printed cotton, kerchief and apron with blue checks, green bodice with red edging, red knitted sleeves with looped-effect edging, green skirt with a red hem-binding, and blue stockings. Watercolour; 1805-06.*

egnes hele kjole⁵. Før 1850erne siges det dog, at bruden havde bindeærmetrøje og vadmelseskørt, mens man i 1856 igen gik over til sort dragt af uldent stof, halsklæde af sort silke med rosa bort, sort blomstret silkeforklæde med blonde forneden og hvide kniplinger ved hals og håndled. På hovedet perlebesat »nakkestykke« med blå og røde bånd i nakken. Havde bruden mistet en af sine forældre, sad der et sort bånd imellem de brogede. Når man bar nakkestykke, hed det, at man var »flettet«. Det gjaldt såvel brud som brudepiger. Men var bruden enke, havde hun sin sorte hue på under vielsen. I løbet af aftenen ombyttede hun denne med en »klar-nakket«. Brudekonerne derimod havde klarnakket hue på både i kirken og senere ved festen i hjemmet. Endnu i 1850erne var det almindeligt, at bruden var flettet, men omkring denne tid blev en krans af kunstige blomster og senere myrter og slør moderne.

Konfirmationsdragt. I 1835 kunne konfirmandinden have rød bindeærmetrøje, rødt vadmels »savseskørt«, silkebul snøret med sølvlænke og spring af rødblomstret silkebånd, rødt drejls eller hvidt molls halsklæde,

Fig. 131. Hedebo-kone med hvidt lín, sorte huebånd, blå-sort-hvid-ternede poseærmer, rødt stribet tørklæde og forklæde, grønt skørt med ensfarvet og broget bort. Hansen, Schou og Weller 1871. *Woman wearing a white head-band, black cap-strings, puffed-out sleeves of a chequered white and midnight blue material, red striped kerchief and apron, green skirt with a plain and a multi-coloured border. (1871).*

hvidt ternet lærredsforklæde, sorte strømper og sko med sølvspænder. På hovedet en lille, trekantet hue med klar sølvnakke og rosa bånd. Pigebørnene fik klar nakke til konfirmationen. De kunne dog også være flettede. Den sorte konfirmationskjole blev først moderne i 1870erne.

Sørgedragt, ligdragt. Efter skifterne ser det ud til, at sort skørt og trøje afløses af blå, som altså har kunnet bruges til sorg. De sørgende kvinder bar blåt vadmels-skørt med blåblomstret silkebåndskant, blå bindærmetrøje, forklæde af sort silke eller blåt drejl (mange brugte dog hvidt forklæde), blåt drejlstørklæde og sort hue. Pigerne havde samme sørgedragt som konerne, blot med blå huebånd. Enker sørgede i eet år i denne dragt. Ved begravelsen bar alle kvinderne blå dragt; men de, som ikke var i slægt med den afdøde, brugte kun dragten denne dag. Samme påklædning blev også båret til alters, dog som oftest med hvidt forklæde. Begraveshuen havde nakke af sort atlask. Forkanten var broderet med perler, silke eller snore, alt i sort.

En gift kone blev jordet med sin sorte hue, sorte sløjfer og lærreds- eller

kniplingslin. Unge piger havde blå hue og blå sløjfer. Undertiden fik hun dog myrtekrans på hovedet. Jordesærken var så lang, at den dækkede fødderne, og ærmerne nåede helt ud over håndleddene. En kvinde syede ligetøj, så snart børnene var født. Det skulle altid ligge parat, for man blev let »vildfarende«, når der indtraf et dødsfald, og så var det godt at have tingene i orden⁶.

Høstdragt. F. C. Lund afbilder en Hedeboekvinde i høstdragt med særkeærmer og hvidt forklæde, hvidt lin, rosa huebånd, rød mønstret bul med grønne bånd, rød-hvidternet tørklæde og rød-gul bort på skørtet. Man kunne også bruge et »solklæde« over hovedet og »bindeærmer« af hvidt lærred.

Sommertil. De unge pigers dragt til sommergilder svarer ret nøje til høstdragten. Også her brugtes ingen nattrøje, man dansede i særkeærmer og med hvidt forklæde, desuden vadmel- eller hvergarns skørt med silkebåndskanter, rød, blå eller grøn bul, kantet med silkebånd og snøret med sølvkæde og med spring over brystet. Rødt drejls tørklæde og ud over dette den store, broderede særkekrave, hue med klar nakke og rosa bånd.

DRAGTDELE

Hovedtøj. I 1700årene var huerne som oftest af sort fløj, desuden brugtes brune og blomstrede af damask og kattun. Silkehuer nævnes ret sjældent i skifterne, og kun en enkelt gang hvide kipper kattuns huer. Undertiden omtales besætning, således en guldknipling fra 1670erne. Senere bliver silkebånd almindelige. Både to- og trestykhuer er øjensynligt tidligt blevet afløst af puldhuer, som på denne egn har en ret gammel karakter. De er temmelig store og rynket sammen i nakken. I de fleste tilfælde danner rynkerne fem folder – en forløber for de senere »klare nakker«. Som regel er huerne noget udpolstrede, så nakken får en vis stivhed. De bevarede eksemplarer er alle af broget silkebrokade. Formen holdt sig til omkring 1830erne. Den næste huetype er en lille, stiv, trekantet nakke (jfr. fig. 122). Huerne var først rynkede i nakken, senere forsvandt rynkerne, og nakken blev broderet med silke og metaltråd på papunderlag (fig. 9), til slut bestod broderiet udelukkende af metaltråd. Disse små nakker holdt sig længere på Heden end i Nordsjælland, først omkring 1850 afløstes de af de store »klare nakker«, »femfingrede«, »femfoldede«, »femrynkede« eller »stornakkede huer«, som de kaldtes. Ved århundredets midte blev der indgiftet nogle kvinder fra Valby i Hedeboegnens

Fig. 132. Femfoldet konehue med guldbroderi og guldgalon. Rødovre. N.M. nr. 35-1913. *A married woman's "five-pleat" cap with gold embroidery and braid.*

slægter, og deres stornakkede huer blev efterhånden optaget af Hedebokvinderne, hvorfor huerne også blev kaldt »Valbrynækker«⁷. Disse huer holdt sig til 1890erne, længst bevarede de i Hvalsø, Særløse og Valby.

Mange velhavende københavnerfamilier havde ammer eller barnepiger fra Heden, og det forlangtes, at de gik i folkedragt. Endnu i 1892 blev en »ammehue« monteret i Magasin du Nord med brede, rødstribede bånd og korsklæde af grove kniplinger til en traditionel guldnakke (N.M. nr. 849-1951). De ældste broderede huer er udført helt i silke, mest i purpur og blå-lilla farver. Men allerede på de trekantede nakker begynder silken at blandes med guld- og sølvbroderi. I begyndelsen blev metalbroderiet udelukkende udført i nedlagt syning i store, klare mønstre, en stor midtblomst og stærkt markerede folder (fig. 132). Efterhånden kom der kantille, kopper (små metalplader udklippet i forskellige mønstre) og pailletter frem, og disse tog efterhånden til, så de seneste guldnakker blot er eet flimmer uden tydelige mønstre. Huerne blev syet af fingernemme kvinder. I Kildebrønde syede således en kone guld- og silkebroderede nakker omkring 1865, som forhandlede i Kornerups manufakturhandel i Roskilde. Efterspørgslen var så stor, at hun havde vanskeligt ved at efterkomme bestillingerne, da huerne var meget eftertragtede både af Skovboerne og Hedeboerne. Der var også huekoner i Havdrup, Lejre, Kirke Skensved, Jersie og Ballerup. Kornerup solgte desuden guldgaloner og Tønderkniplinger til lin. Købmand Ostermann i Roskilde rejste 2 gange om året til Berlin og købte materialer til guldbroderi. De kunne også fås hos jøden Nathan på Købmagergade⁸. Gårdmanskonerne købte de dyre guldnakker, der kunne koste fra 10 til 40 rigsdaler stykket. Sølvnakkerne kostede 6 rdl., og

silkenakker fik man for 3 rdl. Husmands- og boelsmandskoner måtte nøjes med sølvnakker eller uægte guldnakker, der dog havde den ulempe, at de løb an, så de stadig måtte pudses. Guldnakke brugtes til fineste stads, sølvnakke til kirkegang og på almindelige helligdage. Til begravelse og sorg brugtes helt sort hue med perle- og silkebroderi i sort. Både koner og piger havde »klare nakker«, men pigerne havde røde huebånd, konerne sorte. En pige fik klar nakke til konfirmationen, og når hun blev gift, fik hun en guldgalon over det røde bånd på huens forkant. Galonen var tegnet på hendes værdighed som gift kone. På de fleste bevarede ældre huer sidder der en guldknipling over det røde kantbånd. Der må altså oprindeligt være brugt guldknipling i stedet for galon. Denne kommer sandsynligvis først frem efter 1840erne. Overbindebåndet har holdt sig på Hedeboegnen lige til huerne ikke blev båret længere. Oprindeligt blev hagebåndene bundet i sløjfe på sædvanlig vis, men i slutningen af 1860erne blev de sat op med knappenåle i en flad løkke, konernes i højre side, pigernes i venstre. Samtidig forsvandt også de røde bånd, og pigerne fik sorte ligesom konerne.

Lin, korsklæde. Linet er rektangulært, enten helt glat eller med en knipling i kanten. Sådanne lin omtales i skifterne fra 1760erne og fremefter. De fleste steder på Heden har dette lin holdt sig til folkedragtens ophør. Skovboerne derimod gik med korsklæde. I Gevninge og Lejre, der ligger på grænsen, kendes både lin og korsklæder. Der er dog ingen tvivl om, at man også på Skovboegnen i ældre tid har brugt lin. I et skifte fra 1811 nævnes blå lin. Disse har i senere tid endnu været brugt i nogle egne vest for Roskilde⁹. I ældre tid ragede linet et stykke ud over ansigtet. Senere indskrænkedes det til en smal strimmel, syet fast under huen. Til stads var linet kantet med knipling, som købtes i Køge, i Roskilde eller hos kniplingskræmmeren. Havde man ikke råd til de dyre kniplinger, kunne man nøjes med en tarvelig blonde.

Hovedklæde. Solklædet blev stivet og lagt sammen i trekant, hvis korte spids blev bøjet ind i nakken og fæstet over huen. Klædets sammenfoldede rand stod frem over ansigtet, og de lange spidser hang ned over skuldrene. De senere hovedklæder var af silke, shirting eller andet kulørt stof. Indeni klædet lå et rektangulært stykke pap. Der var 2 sæt bændler i tørklædet, som blev bundet under hagen og nakken. Også malede solhatte af pap har været brugt.

Kyse. Kyser af kattun, gros de tour eller silke nævnes fra 1770erne i de fleste skifter. Det mest anvendte stof er dog kattun. Der eksisterer endnu en del af disse kyser af brunt kattun med brogede blomster. De er trestyks

med antydning af rynket trekantnakke, svarende til huerne. Kyserne har meget lange øreflige, som ikke bindes eller hægtes, men hænger frit. Til stads, f. eks. til kirke, var de af sort fløjl, undertiden med smalle kniplinger om. De blomstrede kattunskyser brugtes til rejsefærd.

Frisure. Håret blev skilt i midten og glattet med øl, sukkervand eller kirsebærkvas og harpiks kogt i vand. Baghåret lå løst i huen, over forhåret bandtes et »strygebånd« af fløjl, vadmél, klæde eller flettet hestehår. Det blev fæstet med bændler og skulle sidde så stramt, at mange gamle kvinder fik en dyb fure i huden. Det var nødvendigt at stramme båndene så stærkt, for at den tunge guldnakke ikke skulle glide bagud. At rede sig og tage hue på hed »at binde på sig«.

Ærmetrøje. Den hele, sorte kjortel, som kendes andre steder, har vistnok ikke eksisteret på Heden. Her har man brugt skørt og trøje i stedet for. De er i skifterne som oftest af sort vadmél, men blå (sjældnere røde) forekommer også. Ærmetrøjer har tidligere været langt mere brugt end buller. Der nævnes 237 trøjer og kun 100 buller i de gennemgaaede skifter. Sort og blå vadmél er det almindeligste. I 1770erne afløses de sorte delvis af blå, røde og grønne. Foruden vadmél har klæde, drejl eller damask været anvendt. Ofte nævnes trøjer med ærmer af afvigende farve, men bundne ærmer omtales sjældent, så man kan gå ud fra, at ærmerne som oftest har været af stof. Besætning af silkebånd i brogede eller afvigende farver nævnes fra 1760erne. Undertiden har ærmetrøjen været snørt med sølvringe, -lænke og -nål. I 1830erne brugtes en kortlivet trøje, kaldet »spænders«, og omkring 1850erne kom »poseærmetrøjen« på mode, hvoraf der endnu findes en del. Den er tætsluttende med meget store, udstoppede ærmer, enten helt eller halvlange. Stoffet er silke eller halvsilke, og ofte er ærmerne af silke, mens det øvrige er af hvergarn (fig. 133).

Bul. I de fattigste skifter findes kun ærmetrøjer og ingen buller. Af stof til buller nævner skifterne sars, silke- eller ulddamask, vadmél eller klæde. Farverne er grøn og blå, sjældnere rød. 1700årenes buller er flaskede, med rygsøm og 2 lige sidesømme, der fortsætter i flige med skarpe hjørner. Fligene er lige så lange som forstykkerne, medens sidestykkerne er kortere. Halsudskæringen er ret lille. Ærmer og forkanter bræmmet med 2 rækker silkebånd, et smalt yderst og et bredere indenfor. Båndene er vatrede og med picotkant, ensfarvede røde eller blå. Bullen lukkes med snoring i huller eller ringe eller hægtes. Hægterne sidder med regelmæssige mellemrum hele vejen ned fortil. En lidt senere form har 1 hægte eller ring foroven i halsudskæringen og 6 andre anbragt 12 cm længere nede.

Samtidig med denne type kommer de mønstrede silkebåndskanter frem. Undertiden har bullen været snøret med sølvmåner (d. v. s. maljer), lænke og nål. Empiretidens buller er korte med tilsat skød lagt i wienerlæg. De er ret dybt nedringede med lige forkant, der som regel har 1 hægte øverst og 2-3 lidt længere nede. 2 let svajede rygsømme, ingen sidesømme. Efter 1840erne bliver bullerne igen længere, med rygsøm og 2 svajede sidesømme trukket langt ind mod rygsømmen, »klokkeliv«. Sømmene ender i flige, der er lige så lange som bullen. Forkanterne er skrædede, og udskæringen meget dyb og spids. Bullen lukkes med 2-3 hægter i livet. Hvor tidligere den enkelte hægte sad i halsudskæringen, er nu anbragt en øsken eller bøjle, hvorigennem der trækkes et silkebånd »spring«, som bindes i en stor sløjfe over brystet. Springet må være den sidste rest af tidligere snøring. Denne type buller har så godt som altid indsyede, strikkede ærmer (fig. 134).

Nattrøje. Af nattrøjer findes der kun ganske få i skifterne. Det skyldes utvivlsomt den omstændighed, at man på Heden mest har brugt indsyede ærmer i bullerne. Farverne er grøn, rød og blå. Undertiden forekommer alle 3 farver i eet skifte. Den ældste kendte nattrøje (N.M. nr. 299-1920) er strikket af højrodt uldgarn i et mønster af otteoddede stjerner og ruder. Den er kantet med grønne bånd og bindes med grønne silkesløjfer fortil. Nattrøjen er fra omkring år 1800 og skal være båret af Karen Hansdatter, Jersie, dagen efter hendes bryllup. De senere »bindeærmetrøjer« er strikket i de samme mønstre »gramaser« og med opslag på ærmerne kantet med 2 rækker silkebånd, et smalt og et bredere. Bindeærmetrøjen skulle være blå til jul, grøn til påske og rød til pinse. De blev som oftest strikket hjemme, men undertiden lod man arbejdet udføre af en kone, som var særlig øvet i at binde (strikke).

Skørt. I skifterne er skørterne overvejende af vadmél, sjældnere af sars, étouffe, hvergarn, bai, drejl, rask eller kalmank. Et sort skørt forekommer i de fleste skifter, men i slutningen af 1700årene synes blå skørter delvis at erstatte de sorte. Foruden den sorte farve er blå, grønt og rødt almindeligt. De røde skørter forsvinder i begyndelsen af 1800årene. Silkebåndsbesætning nævnes undertiden. Det ældste kendte skørt (N.M. nr. 299-1920) er af højrodt rask med store læg. Det har ingen indsat forbredde, men slids i venstre side og spor af lomme i højre. Forneden kant af 2 grønne, mønstrede silkebånd. Det skal have hørt til Karen Hansdatters andendags dragt (se ovenfor). Senere fik skørterne indsat forbredde af billigt stof. De læggede skørter blev rullet op på en stok for at bevare

Fig. 133. »Poseærmtrøje« bestående af hvergarns liv med mønster i rødt og grønt på blå bund, ternede silkeærmer i blå, sort og gult. Snoldelev sogn. Privateje. *Bodice of red-green-blue patterned linsey-woolsey. The puffed sleeves are of red, blue and yellow chequered silk.*

læggene. Efter at skørterne på empiretiden havde været lange og forholdsvis snævre, blev de omkring 1830erne igen vide, men nu rynkede i stedet for læggede. Stoffet er multum, kaldet »rueskørt«, plethvergarn og drejl i røde, grønne og blå farver. De lysegrønne og røde kaldtes »savseskørter«. Medens de ældste skørter som regel kun havde eet bånd forned, blev nu 2 bånd moderne, det øverste og bredeste var oftest af et stykke broget silkebrokade eller andet mønstret stof, undertiden silkebroderi. Besætningen kaldtes »kanttøj«. Skørterne skulle, ligesom nattrøjen, være blå til jul, grønne til påske og røde til pinse.

Forklæde. I 1700årene er forklæderne af rask, lærred, hvergarn eller sars. Blå eller hvide lærredsforklæder er det almindeligste, dog forekommer brune eller sorte raskes forklæder i mange skifter. Striber eller tern kommer frem i 1770erne. Også blåtryk har været almindelige. I samme periode omtales silkebånd, og i begyndelsen af 1800årene nævnes forklædespænder og dupper af sølv. Forklæderne er rynket til en linning, som blev hæftet bagtil, eller den ender i bindebånd, som bandtes i sløjfe fortil. De bevarede forklæder har som regel en vævet bort forned, men ikke langs siderne. Hjemmevævede forklæder er syet af 2 vævebredder med søm midt fortil og læg et stykke over nederste kant. Stoffet er ternet hørlærred eller bomuld, til pænere brug anvendtes hvergarn eller drejl, som specielt vævedes til dette formål. Farverne er overvejende rød-blå-hvid.

Fig. 134. »Klokkeliv« af mørkeblå kalmank med lyseblåt mønster. Røde, strikkede ærmer med floskant. Hedehusene. N.M. nr. W. 85 b. Bodice of dark blue calimanco with a light blue design. Red knitted sleeves with a looped-effect edge.

Klokke. Klokke omtales første gang i slutningen af 1700årene af Junge. De er af grønt vadmél eller bai. Kun een gang nævnes en blå og en grå klokke, rødt forekommer overhovedet ikke. Det er påfaldende, at klokker kun nævnes i skifter efter tjenestepiger eller indsidder- og husmandskoner, aldrig efter lidt mere velhavende kvinder. Der eksisterer ingen klokker fra Hedeboegnen.

Tørklæde. I forhold til andre egne har tørklæder været meget brugt på Heden, i 1760erne nævnes indtil 18 tørklæder i eet skifte. Stofferne er overvejende hør- eller blårlærred, men silke, drejl og bomuld forekommer også. Farverne er oftest hvide eller blå, sjældnere røde. Trykte, ternede og stribede mønstre forekommer. Silketørklæderne var som regel røde eller brune. Broderi nævnes fra slutningen af 1700årene. Tørklæderne var enten trekantede eller firkantede lagt i snip. Omkring 1800 lå tørklædet overkors på brystet (fig. 75), senere sad det så langt nede på ryggen, at man så det broderede stykke på særken under halskraven; det kaldtes »skaderede« (fig. 135). Det blev lagt i stive, regelmæssige læg, så de dannede en art vinger ud over skuldrene. Fortil blev snipperne stoppet ned under springet og bullen. Men særken skulle være synlig under tørklædet, så man kunne se, at den var ren. Til denne form på tørklæde brugtes mest hvergarn, som i mønster og farve skulle svare til forklædet.

Overtøj. Den sorte kåbe, som findes andetsteds i landet, forekommer ikke her. Derimod nævnes undertiden en »brun vadmels rejsekjok«. En sådan findes i original på Nationalmuseet. Den er af brunt vadmél, kantet med vinrøde bånd (snit tavle 2 fig. 1). Korte slagformede kåber af kattun, ofte med en lille kant af gråværk i halsen og hægtet med sølvhager, eksisterer endnu. Foeret på disse kåber er som oftest rødt eller brunt multum. Også pelsfoerede trøjer brugtes (fig. 16). Senere blev store, ternede vadmels- eller hvergarnskåber med slag og sølvhægter i form af løver moderne. Eller man brugte uldne, firkantede sjaler, lagt i trekant. Når kvinderne kørte ud, kunne de nøjes med at tage et hjemmevævet hørlærreds lagen over sig. Skulle de blot et smut uden for huset, slog de det yderste skørt op over hovedet.

Undertøj. Fra 1760erne forekommer særke i så godt som alle skifter. De er enten af hør- eller blårlærred. Der omtales enten »særk« eller »oplod«. Hedebosærkene er ofte pragtfuldt broderede. De ældste i tællesyning og udskåren syning, senere i maskesyning, baldyring og udklippet syning. Broderiet anbragtes i ældre tid på krave, ærmer og ned fortil langs slidsen, senere kun på krave og de halvlange ærmer. Særkekraven blev efterhånden stadig større og kantet med kniplingssyning. I senere tid skelnedes mellem særke, der var syet med oplod og nederdel og »klokkesærk«, som var helskåren og var yngre mode.

Underskørterne skulle være fine og rene; de sås, når man gik ud i dårligt vejr og løftede op i kjolen eller slog det øverste skørt op om hovedet.

Fodtøj. Kvinderne bar sko, trætøfler eller træsko med blanke krammer af blik. Strømperne var udelukkende blå i 1700årene. I løbet af 1800årene

Fig. 135. »Skaderedetørklæde« af rød blåmønstret hvergarn, syet i læg i nakken. Gundsøllille sogn. Privateje. *Kerchief of red and blue patterned linsey-woolsey, with stitched pleating at the neck.*

Fig. 136. Bonde fra egnen ved Roskilde iført hvidt hætslag, brun-kjøl med mange metalknapper, rød trøje eller brystdug, gule skindbukser og lange, sorte støvler. Akvarel af J. Rieter 1805-06. *Peasant wearing a white hood, a brown kirtle with numerous metal buttons, a red waistcoat or jerkin, yellow buckskin breeches and long black boots (Watercolour; 1805-06).*

blev sorte strømper almindelige. De nåede kun til knæet, hvor de blev fastholdt med strømpebånd.

Handsker. Broderede læderhandsker brugtes i 1700årene. Senere blev mønsterstrikkede handsker af uld eller bomuld almindelige til de kort-ærmede dragter.

Mandsdragt HELE DRAGTER

I slutningen af 1700årene var Roskilde domkirkes bønder klædt i røde kofter og mange brystduge og veste, men med tynde knæbukser, om sommeren af lærred, om vinteren af skind, på hovedet en vadmels kabuds, der i ondt vejr kunne slås ned over hals og skuldre¹⁰. Rieters afbildning (fig. 136) viser en bonde fra denne egn. To bønder fra Køgeegnen af samme kunstner afbilder den almindelige dragt, nemlig sort, flad hat, grøn-rød-

Fig. 137. Hedebo-bonde i kort grøn stumptrøje, rød-gulstribet vest og lange, sorte bukser. F. C. Lund 1854-62. *A peasant dressed in a short jacket, red and yellow striped waistcoat and long black trousers. (1854-62).*

gul stribet trøje, hvide (vadmels?) bukser og støvler, samt blå kabuds med sort opslag, brunskjold, skindbukser og støvler.

En brudgomsdragt fra St. Jørgensbjerg omkring 1800 på Nationalmuseet (nr. V 139) består af ret kort, toradet trøje og vest af umønstret rødt kalmank og skindbukser med reliefbroderi. En dragt fra Kirke Sonnerup (N.M. nr. 462/66-1942) har brunskjold, trøje af rosenhvergarn, vest af rudret drejl, skindbukser og skjorte. F. C. Lund afbilder den yngre dragtmode med kort grøn trøje, rød vest og lange, sorte bukser (fig. 137). Marie Christoffersen har i »Arkiv og Museum« 1914 givet en udmærket beskrivelse af mandsdragten.

DRAGTDELE

Kjortel. Kjortlen var som oftest brun, »brunskjold«. Den blå farve, som var så almindelig i Nordsjælland, forekommer kun en enkelt gang. Hedebo-

Egnsdragt - Hedeboegnen

egnens brune vadmels kjortler kunne være foeret med rødt multum. Knapper af horn forekommer undertiden. Fig. 82 viser en brunkjol fra Kirkerup af denne type. I 1740erne klages der over, at velhavende bønder nu bruger knaphuller, hvor de før nøjedes med hægter. Ja, de fordrister sig endda til at have opslag og »tasker«, d. v. s. lommeklapper, og nogle endda klædes og andre købetøjs gangklæder¹¹. Endnu så sent som i 1840erne brugtes den brune vadmels kjol, men frakker var dog allerede på denne tid kommet på mode, og 1843 efterlod en bonde sig endda en grøn og en sort snipkjole. Det var kun gifte, som bar »langklæder«.

Trøje. I næsten alle skifter findes en rød vadmels og en skindtrøje, undertiden med sølv- eller metalknapper. I slutningen af 1700årene kommer trøjer af ulddamask og drejl i blå, brune, grønne, sribede og undertiden hvide farver. En rudret drejlstrøje i Nationalmuseet (nr. 673-1935) i blå, rødt, grønt og gult med knapper af hvidt metal skal være syet i 1795 til Poul Thomsen i Herstedøster. Ordet »stumptrøje« findes så tidligt som 1786. Stumptrøjen var i senere tid ungarlenes dragt. Den holdt sig længere på Hedeboegnen end i Skovboegnen. Trøje og vest af samme slags kom frem henimod midten af 1800årene.

Brystdug, vest. Brystdug forekommer i så godt som alle skifter. Endnu i 1840erne bruges denne gamle benævnelse. Stofferne er mere varierede end andre dragtdele. Rødt vadmels er nok det almindeligste, men kalmank, skind, ulddamask og hvergarn findes også, i grønt, blå, hvidt og sribet. Sølv- og metalknapper forekommer. En brystdug fra Gundsømagle (N.M. nr. 328-1898) er af grøn kalmank med røde og hvide blomster.

Allerede i midten af 1700årene finder vi ordet »vest«. Den nævnes ret ofte sammen med brystdugen.

Bukser. Næsten enhver bondemand har ejet et par skind- og et par lærreds bukser. Disse kunne enten være af hør eller blårlærred og brugtes om sommeren og til dansegilder. Skindbukserne kunne have ornamentstykke i skindet eller broderet »silkestads og krøllefjfer ned ad dem« (fig. 95) og undertiden metalknapper. Disse findes aldrig i lærredsbukserne. Knæbukserne holdt sig længere på Heden end i Skovboegnen. Men efterhånden blev lange blå vadmels bukser dog moderne også her (fig. 137).

Hovedtøj. I skifterne nævnes hat og hue næsten altid sammen. Hatten forekommer fra 1640erne. Den var sort og kunne have fløjlsbånd og sølvspænde (fig. 75). Høj hat omtales ikke, men har naturligvis eksisteret. Kabudsen, som nævnes fra 1700årenes midte, kunne i dårligt vejr slås ned om hals og skuldre. De fleste er af hvidt eller blå klæde. Efter 1810

forekommer de ikke mere i skifterne. Hætslaget har ikke været meget brugt, men afbildes hos Rieter (fig. 136). Huer forekommer fra 1700årenes midte. De er som oftest af klæde, grønne, sorte eller sribede. Røde huer nævnes først fra 1830erne. Undertiden finder vi huer med pelsværk. Det kan ikke være kabudser, for de nævnes sammen med disse. Fra 1840erne kommer kasketter frem i skifterne.

Overtøj. Dette har ikke været meget brugt, men undertiden forekommer dog en skindpels, således 1821 en rød skindpels og nogle år senere en rød pelstrøje. Desuden har mændene brugt »brunkjol« som overtøj og senere frakker.

Undertøj. Fra 1700årenes slutning findes endnu adskillige pragtfuldt broderede skjorter. I skifterne omtales sjældent mere end 8 stykker, som oftest 2 til 4. »Halvskjorte«, d. v. s. oplod omtales kun een gang. Også halværmer er sjældne. Ligeledes halskrave, som også kun forekommer een gang.

Fodtøj. Støvler ser ud til at have været mere almindelige på Heden end de fleste andre steder. »Blanklæderstøvler«, der helst skulle knirke fint, brugtes til fest og dans. Sko med metalspænder brugtes naturligvis også, men til daglig gik man i træsko, som endda også kunne bruges til at danse i. En gammel bonde på Køgeegnen viklede halmbånd om benene, når han skulle ud og skovle sne¹².

Strømpernes farve omtales kun sjældent, og da altid hvide. Strømpebåndene var brogede og bandtes i sløjfe på benets yderside. Fra 1830erne omtales uldne sokker. Da de lange bukser kom på mode netop på denne tid, var lange strømper ikke mere en nødvendighed.

1. Jensen, C. A. opt. 1910. Andre fortæller, at man bar Skovbodragt i Lejre og Hede-bodragt i Syv, »hvor man snakkede så underligt og gik med gammeldags klæder«. (Gårdmand Hans Pedersens søster, Lejre, opt. 1910).
2. Kirkehist. Saml. 1877-80, 3 rk. II, 667.
3. Molbech. 1840, 185 ff.
4. Smed Ritters kone, Tune, f. ca. 1840. Marie Christoffersen, m. fl.
5. Den følgende fremstilling er for den nyere tids vedkommende for en stor del bygget på Marie Christoffersens udførlige beskrivelse af dragten i hendes barn-

dom. (Christoffersen M. og Ussing H.: Fra Hedeboegnen. Danmarks Folkeminder nr. 26. Kbh. 1923).

6. Fru Anna Frederiksen, Kyndeløse. Medd. 1932.
7. Jensen, C. A. opt. 1912.
8. Fru Ingeborg Petersen, Hvalsø medd. 1955.
9. Molbech anf. st., 189.
10. Strøm. Ungdomsminder. Gemt og Glemte. 1915, I, 12.
11. Uldall. 1917, 108.
12. Olsen Tangmose, F. Manusk. indsendt til Danmarks Folkeminder 1947, 4 afb.

Amager

I 1523 indkaldte Christian d. II en del hollandske familier til Amager for at dyrke grøntsager til byen København. Efterkommere efter disse Hollændere har med forbavsende trofasthed holdt deres særpræg vedlige, således at f. eks. dragten er vidt forskellig fra de øvrige danske folkedragter. Elna Mygdal har i sin bog om Amagerdragten givet en udtømmende beskrivelse af både den hollandske dragt, som blev båret i St. Magleby og Dragør, og af Danskebydragten fra Tårnby sogn¹. I det følgende er dette materiale blot ordnet efter nærværende bogs principper. Da forskellen mellem de 2 slags dragter er ret ubetydelig, behandles de her under eet.

Kvindedragt HELE DRAGTER

1693 siger Michel Hanssøn Jernskiæg, at kvinderne har hvidt hovedlin, rynket krave, blå trøje, ankelkort, sort lærredsskørt med lammeskindspels under og fine sko. På fig. 138 ses dragten fra midten af 1700årene.

Amager har bevaret et meget udspecialiseret dragt ritual. En velklædt Amagerkone måtte f. eks. have 11 forskellige stadsforklæder for at kunne imødekomme kravet om korrekt påklædning. Af de mange forskellige dragter til bestemte lejligheder skal her blot omtales brudedragten, kokkedragten, kirkedragten og sørgedragten; for de øvriges vedkommende henvises til Elna Mygdals arbejde.

Brudedragten bestod af fineste festdragt med blåt broderet forklæde, bælte af guldgalon, brudetøfler og brudesølv. Dette bestod af hovedtøj, en videre udvikling af fletter, halskæde af sølv med store mønter, perlekrans og armringer i form af slanger. Denne dragt blev båret for sidste gang i 1892. Til Danskebys dragten hørte indtil 5 trappeskørter, trøje med bul over, uld- eller silkeforklæde, kulørt livbånd, rødt silketørklæde og sølv, bestående af sølvkæde og rød fløjls hue besat med guldgaloner, stene etc. Det ejedes oprindeligt af Tårnby kirke, hvortil det i nyeste tid er blevet givet tilbage, og man er nu begyndt at bruge det igen.

Kokkedragt. Denne påklædning brugtes kun af den nærmeste familie ved bryllup. Kokkene vartede op ved bordet, men lavede ikke maden. Dragten bestod af snørliv, borteskørt, venneke og 2 hvide forklæder, krallervippetørklæde med silketørklæde over, hætte og korsklæde for gifte, hat eller fletter for ugifte (fig. 139).

Fig. 138. Amagerdragter, mand og kone fra 1747, han er iført blåhat, foldekrave og vide bukser, hun har hvidt hat, sort ærmetrøje og skørt, smalt hvidt forklæde. Pigen og karlen er fra 1764, hun med fletter og stor lys krave. Han har flad filthat. Efter Pontoppidans Danske Atlas 1764. *Costumes from the island of Amager. (Top) 1747. Man dressed in blue hat made of fleece, doublet, and baggy breeches. The woman is dressed in a white cap, black jacket and skirt and a narrow white apron. (Below) 1764. The young man wears a flat felt hat; the girl has plaits and a large collar of some light-coloured material.*

Kirkedragt. I 1870erne var denne sort med broget, broderet tørklæde og højrrødt forklæde. I hånden holder pigen et blåfarvet, stivet lomme-tørklæde med stor kvast (fig. 140).

Sørgedragt. Denne er på Amager i blå, hvide og sorte farver. Det mest karakteristiske ved begravelsesdragten er »jøben«, et sort klædes skørt, foeret med lærred og kantet med sort plyds. Bagpå er sat et vifteformet, foldet og stivet stykke på ydersiden besat med blå lærred og rødt silkebånd (fig. 69). Jøben blev snøret sammen om livet i linningen, så slidsen vendte fortil. Derpå slog man skørtet op over hovedet, så den blå-røde vifte sås bagpå. Man skulle gå foroverbøjet og med albuerne ud til si-

derne, når man havde jøb på. Der var bestemte kvinder, der kunne sætte den på. Der kunne være indtil 60 kvinder i jøb til en begravelse. Så sent som i 1870erne brugtes endnu undertiden jøb.

DRAGTDELE

Hovedtøj. På Nationalmuseet findes et maleri fra slutningen af 1600-årene, som efter traditionen skal forestille »pene Grith« (smukke Grete, fig. 7). Hun er iført hvid lærreds hat med korsklæde under, og rødt strygebånd, som på Amagermanér går under hagen. I 1700årenes skifter nævnes hatte og hætter i flæng, i det følgende århundrede har ordet hætte fået overtaget. Oprindeligt var alle hatte og hætter hvide, men efterhånden fik de den karakteristiske blåfarvning, som er så velkendt på Amager. Skikken stammer fra renæssancen, da man begyndte at blåne linnedet efter vasken. Men Amagerne overdrev blåningen i den grad, at linnedet efterhånden blev sortblåt, farvet i indigo, stivet og glittet med gnidesten. Blåfarvningen synes at være brugt i Danskebyerne allerede omkring 1748, i Hollænderbyerne først i begyndelsen af 1800årene. Gift kvindes hovedtøj i 1800årene bestod af en blåfarvet og broderet lærredshætte, trukket over en stiv papform. Under hovedtøjet sad et broderet og blåfarvet korsklæde, og hovedtøjet fastholdtes af et strygebånd af rødt klæde, der gik ned under hagen (fig. 140). Papformen er nærmest spidsoval med sammenbøjede spidser. Korsklædet er rektangulært med afskårne hjørner. Pigehattens papunderlag hed »valk«. Hatten havde omtrent samme form, farve og udsmykning som konehætten. Det fortælles, at der ikke brugtes korsklæde til pigehat, men småpiger (og drenge) har dog brugt korsklæde. I 1740erne brugte pigerne til daglig hvid rynket hat ligesom konerne, til fest fletter (senere også blå pigehat). Danskebys Amagerne bar hvid rynket »hat«, enker sort fløjlsbat.

Til daglig brugtes kyse af silke eller andet stof i blød puldform og med et smalt sammenlagt hovedtørklæde omkring. »Pandeklud« (solklæde) er ret ens over hele øen og forekommer 1700tallet igennem. Den bestod af et firkantet stykke blånet, glittet og stivet lærred, lagt rhombeformet sammen og fæstet i nakken oven på kysen. Senere erstattedes pandekluden i Tårnby af »solhat«; det var en papskygge, betrukket med stof, udsmykket med bånd og foeret med rynket silke. Den »torvehætte«, som fra 1702 undertiden nævnes i skifterne, er muligvis et hætslag. På hele øen gik unge piger ved festlige lejligheder med fletter (fig. 42 og 59).

Ærmetrøje. Den hele kjole har ikke været brugt på Amager. I stedet

Fig. 139. »Kokkedragt«, påklædning brugt af opvartende slægtninge ved bryllupper. Til dragten hører venneke samt to hvide forklæder ovenpå hinanden og to sæt brogede forklædebånd. Barcelona-tørklæde og forgyldte sølvsmykker. Fotografi fra begyndelsen af 1900årene. *Costume worn by relations in attendance during wedding ceremonies; consisting of two white aprons worn on top of each other, two sets of apron strings, a kerchief and gilt ornaments.* (Photograph; early 20th century).

for anvendte man trøje og skørt, enten blå eller sort. I de ældste skifter nævnes blå og sorte, undertiden røde trøjer. Det mest almindelige stof er klæde, men også vadmél, kirsey, sars, rask, fløj l og kalmank har været brugt. Allerede 1758 taler Thurah om sorte klædes trøjer med sorte fløjls opslag, besat med sorte silkefrynser og stiv krave med lignende frynser². Dette er tydeligt nok »kravetrøjen«, som den eksisterer den dag i dag (fig. 140). Den er af fint sort klæde med opslag af sort fløj l, som igen er foeret ved håndleddet med blåt. Forstykkerne er besat med sorte, mønstrede fløjlsbånd. Kraven og skøderne bagpå er foeret med pap, og både krave og forstykker er kantet med »marabu«, d. v. s. fem lag sorte silkefrynser syet sammen, så de ligner pelskanter. Til kravetrøjen hører stort brystspænde af forgyldt sølv med nedhængende navnebogstaver. Snittet ligner i høj grad justaucorps, den mandsdragt, der brugtes i slutningen af 1600- og begyndelsen af 1700årene. Kravetrøje var til højtid. Til sorg og til almindelig søndag brugtes »udentrøje«; den ligner kravetrøjen, men har ikke krave, ærmeopslag eller besætning på forstykkerne. »Skødetrøje«

var til almindelig kirkegang. Den minder i snit om de skødetrøjer, som brugtes i europæisk højerestandsmode til ride- og jagtdragt efter 1650erne. Den blev meget yndet i borgerlige kredse. »Tætærmotrøjen« var ganske glat og uden udsmykning. Den brugtes – med snørliv over – af den nygifte unge kone dagen efter brylluppet.

Bullen eller snørlivet, som det oftest kaldes, nævnes første gang 1672. Af beskrivelser og afbildninger ses det, at det har siddet uden på ærmetrøjen. Snørlivet har som oftest snøremaljer – fra 2 til 15 par – og undertiden søvlænke og snørenål. En anden slags bul er »klokkelivet«, en sort klædesbul med indsyede, strikkede sorte ærmer. Klokkelivet har besætning af brogede silkebånd, men ingen smykker, halværmer, men ingen håndstykker. Ærmerne i klokkelivet er overordentlig fint strikkede i mønstre af fugle, blomsterranker, engle etc., helt udanske mønstre. Men man sagde da også på Amager, at det var uære at strikke, det kunne man lade Svenskerne om. Klokkeliv var oprindeligt pænere dagligdragt for mindre velhavende. I sidste halvdel af 1800årene brugtes det også til søndag og til kirke.

Skørt. Allerede 1693 tales der om et skørt af sort lærred, som når til anklerne, og som ikke har nogen besætning. I skifterne er klæde eller lærred det almindelige stof. Farverne er sort eller blå. Thurah fortæller, at Danskebys Amagerne bærer op til 11-12 skørter, som hænger trappevis. Det inderste er af pelsværk, forneden kantet med rødt klæde. Det yderste er af blå klæde og de mellemste af blåt vadmel, kantet med lyseblå bånd. En afbildning fra 1748 viser både sort, hvidt, rødt og blå i trappeskørterne. De yngste skørter er foldede, af fint sort klæde med bred plydskant forneden og rødt foer. De har aldrig forbrede af andet stof. Danskebyerne har i 1825-50erne brugt brogede silkebånd på skørterne. Efter 1850erne brugtes brede, mønstrede fløjlskanter.

Pels. 1758 hedder det, at det næstinderste skørt er af rødt skarlagen, den øverste del af dette skørt er af lammeskind med den glatte side udad, »som på det røde klæde er net stukken med røde strimler og nedentil kantet med sort plyds, 3 fingre breed«³. Denne beskrivelse passer ord til andet den dag i dag. Lammepels under skørtet omtales fra 1693, også Thurah siger, at pelsen blev båret under skørtet. I 1800årene blev den dog brugt alene uden skørt over. Man kunne også gå med hel skindkjole. Hertil brugtes kun tørklæde, forklæde og særk. Dette svarer til anvendelsen af klokke andre steder. Endnu eksisterende pelse er syet af lammeskind med hårsiden indad. De er glatte fortil, men har dybe folder i si-

Fig. 140. Kirkedragt med blå, broderet hue, broget Barcelonatørklæde, sort kravetrøje og skørt samt højkrødt uldent forklæde med sorte bånd. Hansen, Schou og Weller 1871. *Church-going costume with a blue embroidered cap, coloured kerchief, black jacket with upstanding collar, a black skirt and a bright red woollen apron with black trimming. (1871).*

derne og bagtil. Ned ad foldernes ydersider er syet glatte, hvide skindstrimler, 5-6 på hver fold. Et stykke nedenfor linningen er sat højkrødt klæde, der når til pelsens underkant. Lidt under det røde stof er anbragt et sort uldbånd. Nederst en kant af sort plyds (fig. 40). Det siges, at pelsen kun brugtes af gifte, men afbildninger viser dog også unge piger i pels. Rød pels brugtes Kristi himmelfartsdag, pinsedag og allehelgensdag. Blå pels havde sort bort forneden i stedet for rød. I St. Magleby bar gifte koner i første halvdel af 1800'erne blå pels mellem pinse og allehelgensdag. Den brugtes sidste gang i 1867 ved et bryllup i St. Magleby kirke.

Forklæde. 1758 beskriver Thurah forklædet således: »Det er af rødt Chalon med store sølvforgylde Maljer, som i Siden er syet i Forklædet. På samme Forklæde er syet omtrent til midt ned ad en smal Strimmel sort Fløjl med to Silkeduske, en i hver Side ved Linningen. Forklædet er forneden kantet med sorte Silke Skrue Snore og bindes om Livet med

brede, sorte, blommede Baand«⁵. Beskrivelsen passer nøje på endnu eksisterende forklæder. Særlig karakteristisk for Amager er de løse snipper. Stadsforklæderne var fint plisserede. Til kirkedragten hørte et højrødt, uldent forklæde med linning og bånd af sort blomstret fløjl. Forneden og omkring de løse snipper sad sort, mønstret uldbånd. Sorte silkevaster på snipperne og inden for disse to forgyldte sølvmaljer (fig. 42). Man kunne også bruge mørkeblåt uldent forklæde udstyret på samme måde. »Syningsforklæde« var af blåt plisseret lærred med broderi på kanten og på snipperne. Unge piger brugte det til alters, påske og pinse og sidste gang som brud. I Dragør kunne en enke bruge det til sit bryllup, i St. Magleby måtte hun have rødt uldent forklæde ved sit andet giftermål. Til ungkone- og kokkedragten skulle man, foruden »venneke« (side 55 f.) have 2 hvide, foldede lærredsforklæder oven på hinanden med 2 sæt forklædebånd. Til sorg »gråt forklæde« bestående af hvid hørgarns rending med islæt af hvid uld forneden og hvid hør foroven. Denne blev farvet blå. Oprindeligt hørte der hertil hvide skruebånd, som blev stivede og glittede og farvede blå sammen med det øvrige. Senere brugte man sædvanlige forklædebånd. Den første tid efter begravelsen bar man »lyst forklæde«, d. v. s. lyseblåt, blankt, foldet shirting med sorte, blomstrede fløjlsbånd. Efter ca. 6 ugers forløb »vasket forklæde« af mellemlåst foldet shirting. Navnet er uforklarligt, da forklædet absolut ikke kan vaskes. Senere kom mørkeblåt forklæde, derefter sort kattun med sorte bånd og endelig sort shirting med kulørte bånd. Til almindelig festdragt brugtes foldet shirtingsforklæde og til sorg for fjernere slægtninge mørkeblåt med sølvmaljer. Karakteristisk for de senere Amagerdragter er de pragtfulde forklædebånd, syet som livbånd med lange løkker og ender. Allerede 1765 finder vi i Adresseavisen et avertissement fra Pullich og Tschudi på Østergade, som anbefaler de sorte atlaskes bånd, som Amagerne bruger. Danskebys forklæderne var ikke foldede, men rynkede. Båndbesætningen går i modsætning til de hollandske helt ned til forklædets nederste kant. Den bestod af silkebånd eller kulørte perleagramaner. Over livbåndssløjfen sad et sølvforgyldt spænde. Til kokkedragt og til dans brugtes hvide forklæder med brogede bånd. Til daglig forklæde af sort uld eller mønstret silke eller blå »saxony«, d.v.s. vævet af saksisk uld. »Bredlinningsforklæde« hørte til kysedragten; det var blå, uldent eller linned. »Checkforklæde« var af ubleget tvist og blå bomuld. »Rulleforklæde« af hvidt lærred, »strygeforklæde« af hvidt shirting.

Nattrøje. Nattrøjer forekommer kun yderst sjældent i skifterne. 1757

nævnes to nye blå bundne nattøjer, ellers har man nøjedes med strikkede ærmer i klokkelivet.

Halskrave, tørklæde. Jernskæg omtaler en »tusindrynket krave«, som han i 1693 betegner som gammeldags⁴. En mellemting mellem en krave og et tørklæde er »tism-« og »kralevippetørklædet«, der er lagt sammen i trekant og fæstet i folder i nakken (fig. 46). Formen genfindes på mange hollandske malerier fra anden halvdel af 1600årene. »Tismtørklæde« brugtes til sorg. Det var oprindeligt af hvidt, senere blåfarvet lærred med små trådkvaster i hjørnerne. (Sådanne kvaster, »fiocchi«, blev først lavet i Italien i 1600årene.) Kralevippetørklædet, der oprindeligt også havde kvaster, endte med en kompliceret udsmykning af brogede koralperler og guldfletter trukket på ståltråd (kraler = koraller). Oprindeligt blev både tism- og kralevippetørklædet, ligesom foldekraven, brugt uden tørklæde over. Senere dannede de underlag for brogede silketørklæder. I de ældste skifter nævnes tørklæder kun lidt. Men fra begyndelsen af 1800-årene blev de en væsentlig bestanddel af Amagerdragten. De pragtfulde Barcelonatørklæder af mønstret silke blev broderet med silke i stærke farver (fig. 47). Det siges, at en datter af pastor Schmitto i St. Magleby (1786-1833) lærte Amagerne at brodere. Tørklæderne blev ofte syet med glædesfarver på den ene side og sørgfarver på den anden. Undertiden er der indsat tyll i broderiet. (Bobinetmaskinen blev opfundet omkring 1808-09.) Til glæde brugtes røde og gule farver, til sorg helt sort. Lettere grader af sorg var hvidt og blått broderi, derefter hvidt, blått og grønt, senere kom lilla til. Med grønt og beige lagde man sorgen i Dragør. I St. Magleby brugtes hertil violet. Tørklæder trykt med fransk sjalsmønster hed »fransk tørklæde«; var mønstret vævet, hed det »persisk«. »Stråbort« var i broget mønstret ripsvævning. »Madrastørklæder« havde bomuldsrending og mønstervævet silkeislæt. I anden halvdel af 1800årene købte man tørklæder og bånd i Hamborg, senere hos Christensen og Hansen på Østergade. De gik i arv i familien, og der er i et enkelt hjem i Dragør fundet 90 tørklæder, allesammen slægtsstykker. Tørklædet blev anbragt oven på den stive krave. I modsætning til andre steder i landet blev det lagt med trekantsnippen fortil. Hollandske Amagere stoppede enderne ind ved halsen, Danskebys Amagere knyttede enderne i nakken og lod dem hænge frit ned ad ryggen.

Overtøj. På J. J. Bruuns gouache fra Tårnby kirke 1748 ses en sort foldekåbe med bred krave (fig. 48), også lange, pelsforede frakker har været brugt. I den senere tid har kvinderne nøjedes med strikkede tørklæder,

røde, eller grønne, der kunne veje indtil 1½ kg. De blev krydset fortil og bundet i sømandsknude bagpå. Ved et bryllup i 1890 havde alle kokkene højrøde sjaler til de hvide forklæder. Senere kom kåber, syet efter købstadsmode.

Til overtøjet må også regnes »torveskørtet«. Når man kørte til København havde man over sig et skørt af svært sort vadmél med foer af kipret stof (fig. 141). Indvendig er en ca. 20 cm bred rød klædes kant. Skørtet er rynket til et cirkelrundt tøjstykke, så det er helt lukket foroven. Man sad enten med skørtet over knæene, eller man slog det op over hovedet og trak det helt frem for ansigtet. Foruden navnebogstaver er der i skørtet også syet bomærke. Stykket hørte til gården og fulgte ikke med familien, hvis den flyttede.

Undertøj. Særken var helskåren, af lærred, med hulsøm på de ret lange ærmer. Benklæder brugtes først fra 1860-70erne. Over særken sad en klokke af bommesi eller vadmél. Derover et sort underskørt og om vinteren en skindklokke i stedet for underskørtet.

Fodtøj. Allerede Jernskæg omtaler de »artigt syede sko til kirkebrug«. Indberetningen fra 1745 siger, at kvinderne sjældent bærer tøfler, og at deres sko er som mændenes. Foruden dette fodtøj har Amagerkvinderne brugt brudetøfler (fig. 110). Brugen af fløjlstøfler er kendt fra 1500årene. I Ribe måtte således ingen tjenestepige i 1561 bære fløjlstøfler⁶.

Fig. 141. »Torveskørt« af sort vadmél. Linningen er rynket til et rundt midtstykke. Mærket med røde korssting: M. E. B. D. d.v.s. Marchen Eisbrandts Datter, samt bomærke for hendes hjem. Amager. N.M. nr. 116-1931. "Skirt" of black frieze. Closed on top with a circular piece of material. Used as outer wear on expeditions to the town.

Fig. 142. Amagerbonde med blå floshat, rød uldenskjorte og tørklæde, resten af dragten er sort. Akvarel af J. Rieter 1805-06. *Peasant wearing a blue hat made of fleece, a red vest and red cravat. The rest of his clothing is black.* (Watercolour; 1805-06).

Handsker. I tidligere tid har kvinderne brugt bælgvanter, halvvanter og kirkevanter, alle af lammeskind med det lådne indad og med silkebroderi på oversiden (fig. 116). Kirkevanterne har slids i håndens inder-side. Det siges, at den brugtes til at stikke fingrene igennem, når man skulle blade i salmebogen⁷. I senere tid bar kvinderne strikkede finger- vanter uden nogen udsmykning.

Mandsdragt HELE DRAGTER

Jernskæg siger 1693, at manden er »kortvamped/buxebreed« og med blåflosset hue. Efter skifterne at dømme ser det ud til, at Amagers og Fanøs mandsdragter har været ret ensartede. Det er vel usandsynligt, at disse to fjernt fra hinanden liggende steder alene har brugt denne renæssanceprægede, hollandsk-frisiske sømandsdragt. Mere sandsynligt er det, at den har været båret af den søfarende befolkning de fleste steder i landet

og kun har holdt sig på Amager og Fanø. Endnu ligner hollandsk manddragt en del Amagernes. Men at dragten ikke har været begrænset til søfolk alene ses af et maleri fra 1723 (N.M. nr. 46-1892), forestillende Christian Siegfred Hammeløw, som i 5 år var ansat på Pieter Treschows kontor i Amsterdam. Den danske forretningsmand er iført brun klædning, blå livstykke, rød uldenskjorte, sort hue og hvide strømper. En dragt, der meget nøje svarer til skiftfortegnelserne og til bevarede klædningsstykker. Pontoppidan afbilder dragten, som den så ud ved midten af 1700årene (fig. 138). Mændene bar på denne tid tre trøjer og tre par bukser, flad, sort hat eller blå hat og mørkeblå klædesstrømper. Omkring midten af 1800årene så dragten ud som på fig. 142. Den bestod nu af vide klædesbukser, uldenskjorte, snørliv, rockelte, kulørt halsklæde og blå floshat. Både på Nationalmuseet og på Amagermuseet findes en del af disse dragter bevaret.

DRAGTDELE

Klædning. Et meget anvendt udtryk i skifterne er »klædning«, som har omfattet trøje, bukser og hoser. Klædningen var som oftest af brunt eller sort klæde, sjældnere gråt. Udtrykket forekommer første gang i 1677, og fra midten af 1700årene kunne klædningen omfatte kjol, vest og bukser.

Kjortel. På hollandsk Amager har kjortel ikke været meget brugt, den nævnes kun 2 gange i skifterne, af brunt og sort klæde. Noget mere almindelig har den været i Danskebyerne.

Trøje. 1674 omtales en »kort Wampel«. Foruden den sorte og brune trøje, som hørte til klædningen, har den fra 1670erne kunnet være rød eller blå. Fra 1740erne forekommer udtrykket »skødtrøje« ret ofte. I 1750-erne bar manden 3 trøjer oven på hinanden, yderst sort klædes trøje med kamelhårsknapper, den næste af rødt klæde med sorte knapper og inderst en trøje af forskellig farve. »Rockelte« (diminutiv af rock) er en sort klædes figurtrøje, som blev båret over uldenskjorte og livstykke (fig. 84). Den er af sort klæde med sort uldent foer. Det meget rundskårne skød skulle bidrage til den eftertragtede vidde over hofterne. Rockeltens øverste knaphuller er forlorne, den knappedes kun i livet. Foroven skulle både uldenskjorten og snørlivet ses. Bag knaphullerne sidder et mønstret sort silke- eller fløjlsbånd, og på skuldrene er anbragt »kæder«, d. v. s. karme af klæde med overtrukken snor i tilsyningen (renæssancelevn). Til sorg brugtes »udetrøje«, af form som uldenskjorten, af sort klæde, enradet,

Fig. 143. »Slagbul« af sort klæde med kantning af blomstrede silkebånd og knapper af sølvfiligran. N.M. nr. 584-1919. Vest of black cloth with edging of flowered silk ribbon and with buttons of silver filigree.

knappet helt op i halsen med 18 sorte possementknapper, sort mønstret fløjsbånd uden for knaphullerne, ingen kæder på skuldrene.

Uldenskjorte. Uldenskjorte går i skifterne tilbage til 1659. Den var vistnok som oftest af klæde, og den røde farve dominerer, blå forekommer sjældnere. Den blev båret direkte over den hvide lærredsskjorte. I senere tid er den altid af højrodt klæde, foeret med rødt vadmél eller andet tykt stof (fig. 87). Den knappes helt op i halsen med sorte og røde possementknapper. Bag knaphullerne sidder et mønstret sort silkebånd. Både dette og knapperne når kun til livet, så bukserne har altså skullet bæres uden på uldenskjorten.

Livstykke. Livstykke nævnes i skifterne fra 1677 og har holdt sig i brug lige til dragtens ophør. Stoffet er firskaftet og farverne sorte og brune som klædningen. Livstykket sad oven på uldenskjorten. Formen er nærmest som en vest. Det knappes kun med fire knapper i livet, foroven står det åbent, så uldenskjorten ses. Livstykkets ryg er af samme stof som forstykkerne, men skødet er af lærred. Det har altså skullet sidde under bukserne ligesom uldenskjorten.

Slagbul. Denne har form som en enradet trøje (fig. 143), kantet med mønstrede silkebånd på ærmerne og forpå til lidt under bæltstedet. Slag-

bullen har altså skullet sidde under bukserne. Den har ingen rygsøm, og sidesømmene er noget udsvajet over hofterne. Knapperne er kugleformede og af sølvfiligran.

Bukser. Lige fra 1677 har bukserne været af vadmel, kirsey, klæde eller lærred. Farverne er mest sorte eller brune, sjældnere grå. Bukserne er meget vide og åbne forned (fig. 144, snit tavle 10 fig. 1). Det er et meget gammelt træk, at bukserne ikke knappes, men snøres sammen fortil, til stads med sølvdupper i snoren. Klædesbukserne har lommer, lærredsbukserne kun slidser, hvorigennem man kunne nå ind til de hvide vadmels underbukser. 1758 brugtes 3 par bukser, de yderste af samme farve og stof som trøjen. Senere bar mændene hoftepuder for at opnå den ønskede hoftebredde. Bukserne blev i 1700årene stoppet ned i klædeshoserne, så de posede ud, fra 1840erne blev det dog mode at lade dem hænge lige ned, men de var stadig meget vide og helt lange.

Hovedtøj. Fra 1600årene og lige til nutiden brugtes mest blå floshat (fig. 142). Den var af filt, omtrent cirkelrund og helt overtrukket med blå kameluldsflos. Den vejede 10 pund og var »så stor som en storkerede«. I 1600årenes begyndelse omtales blå bådsmanshatte iblandt andre kramvarer fra Helsingør. I 1745 siges det, at blåhatten kunne bruges som skjold ved slagsmål. De fabrikeredes i Holland og måtte kun bæres af gifte mænd. I Nationalmuseet findes en af de nu meget sjældne floshatte (nr. 581-1919). Den flade sorte filthat, som også fandtes på Amager, havde her en lidt anden form end andre steder, idet skyggen ikke blev fæstet op, men var flad og krummede lidt opad. I 1660erne nævnes en sort foeret

Fig. 144. Sorte klædesbukser foeret med sort lærred. Slids fortil og snørehuller i linningen. Amager. N.M. nr. 579 c-1919. *Black cloth breeches lined with black linen. The vent in front has lacing eyes in the lining.*

hue og en sort hat. Ellers var det almindeligste i senere tid, at huerne var hvide, enten strikkede eller syet af vadmél. Ca. 1840 kom den høje hat på mode, her med nakkesløjfe med nedhængende ender.

Overtøj. 1721 nævnes en »bulfanger kjortel«. Efter Kalckar skulle dette betyde en overklædning eller søkjortel. Ordet kendes fra Føhr om en løs kvindekåbe, og på hollandsk betyder »bolkvanger« i 1826 en søtrøje uden ærmer.

Undertøj. Foruden skjorter har mændene brugt hvide vadméls underbukser og vadméls- eller strikkede undertrøjer.

Fodtøj. Vedrørende den ældre skomode se side 141 f. I senere tid brugtes »pampusser«, lave, sorte lædersko med en fladtrykt klunke, »borre«, på oversiden; overlæderet kunne være udskåret i mønstre og underlagt med rødt saffian. Amagerne har brugt sorte eller brune (sjældent hvide) klædes hoser eller rettere gamacher. De kaldtes »stumphoser« (fordi de ikke havde fødder) og skal have haft søm på ydersiden med en wienerpibe langs sømmen. Bukserne blev stoppet ned i klædeshoserne. De gik af mode i 1840erne og eksisterer kun i kopi.

Krave, halsklæde. »Foldekrave« af lyseblåt lærred med knaphuller til et sølvspændé nævnes fra 1745 og har den spanske golila som forbillede. Halsklædet, som bares over foldekraven, var oftest et Barcelonatørklæde, undertiden med broderi på de synlige snipper, i sørgfarver på den ene og glædesfarver på den anden side. Kun mandens kone eller mor måtte binde hans halsklæde. Det skulle gøres med den største nøjagtighed.

1. Mygdal. Amagerdragter, Vævninger og Syninger. Danmarks Folkeminder nr. 37 I. II Kbh. 1932.
2. Thurah. 1758b, 36. Beskr. over Øen Salt-holm og Amager.
3. Thurah. 1758b, 37.
4. Jernskæg, Michel Hansson. 1693 (uden sidetal). Michel Hansson; »Amager Lands Indbygges korte Beskrivelse« 1693.

5. Thurah. 1758b, 37.
6. Nye danske Magazin. 1806, II, 274.
7. Om et par hvide fingervanter fra Als i Nationalmuseet nr. 553-1922 fortælles det, at man stak fingrene igennem slidsen, når man ville snyde næsen.

Bornholm

I midten af 1700årene siges det, at Bornholmerne holder sig nettere i klædedragt end Sjællænderne, og at de er mere frie og raffinerede¹. Men de har dog været temmelig gammeldags klædt på. I 1804 klages der nemlig over, at de lange kjoleliv snøres så smalle som muligt, »hvilket vist aldrig kan see godt ud«². En karakteristisk bemærkning af en mand, som

Fig. 145. Pige i kirke dragt, iført sort kjole, sort kåbe med brun skindkant og på hovedet en »nølle« af hvide kniplinger med røde blomster og bånd. F. C. Lund 1854-62. *Girl in church-going attire, with a black gown, black cloak with an edge of brown fur, head-dress of white lace, red flowers and ribbons. (1854-62).*

var vant til empiremoden og ikke til 1700årenes lange, stramt snørte taille. 1815 tales der om fruentimmernes ensformige dragt. For det meste er de iført sirtses klæder af et for Bornholm egent snit, således som man på Sjælland ser gamle matroner klædt. Nogle har en kåbe om sig og en kyse på hovedet, hvilket bidrager til at gøre stemningen mere alvorlig³. I 1824 var den pyntede bondedragt grøn med røde bånd, i kirken sorte kåber, og ellers hjemmegjort tøj⁴. 6 år senere siges det, at den bornholmske kvinde dragt i nogen grad ligner de andre øers. Især i Neksø brugtes bul og røde strikkede ærmer. Stofferne var som regel hvergarn kaldet »uldent og linned«. Hos de unge skulle det så vidt muligt efterligne købetøj. Kvinderne klædte sig gerne som de »førte« (d. v. s. de indvandrede fra andre egne af landet) nemlig i bart hoved, kattuns og sirtses snøreliv og kun lidt undertøj for ikke at virke for tyk. Det vil altså sige, at empiremoden på dette tidspunkt er nået til Bornholm. Men det hedder videre, at denne empireagtige dragt, som vist især blev indført på Napoleonskrigenes tid, nu igen for en del erstattes af den nationale dragt⁵. Endnu i 1800årene er hovedindtrykket af den bornholmske dragt højerestandspræget.

Fig. 146. Kvinde med »på-sig-bundet«, d. v. s. hue med broderet korsklæde med hvide, stivede lærredsbåndler og rosa hagesløjfe, desuden stort, mønstret halsklæde, kjole og forklæde. Maleri fra 1860erne af »Stine Skræp«. Bornholms museum. *Woman wearing a silk cap with embroidered cross-cloth, starched linen bands and a pink bow under the chin. She is also wearing a large coloured kerchief, a gown and an apron. (Oil-painting; 1860's).*

Kvindedragt HELE DRAGTER

F. C. Lund afbilder en kone på Bornholm fra midten af 1800årene. Det er dog snarere en pigedragt, da huebåndene er røde. Det rokokkomønstrede forklæde synes for gammelt til den øvrige dragt. Samme kunstner har afbildet en pige i sort kåbe og nølle med røde blomster (fig. 145), heller ikke dette er helt korrekt, kåben skulle have været rød eller blomsterne sorte. Fig. 146 viser et maleri fra 1860erne med »på-sig-bundet« og på fig. 147 ses en kone med »nattøj«.

DRAGTDELE

Hovedtøj. Af skifterne ses det, at huerne til 1700årenes midte overvejende var sorte. Der nævnes haghuer og puldhuer med knipling og bånd, hertil lin af knipling eller skærdug eller med strimler. Den ældste, nu eksisterende hueform er »hat og hawa« (hat og hue) bestående af en trestyks hvid hue sat på en stiv papform. Om huens kant og tværs over nakken

sidder et kulørt silkebånd. Linet er af knipling eller broderet tyll (fig. 148). Det er sandsynligvis en sådan »kniplingshat«, som nævnes omkring 1800. Hawa er tydeligvis en videre udvikling af nakkebundet hue. Hovedtøjet brugtes af konfirmander og af unge piger, blandt andet når de St. Hansdag og Mikkelsdag drog på udflugt. Det skal være aflagt omkring 1840erne.

»På-sig-bundet« (fig. 146) består af et hvidt bind (strygebånd eller rest af underkorsklæde) hvis kant skulle ses foran huen. Derover puldhue, ofte smukt broderet på nakken og ørene. Det sidste sted i lidt grovere udførelse, da det skulle ses gennem overkorsklædets tyll. Festhuerne er af lys silke, sørgehuerne af hvidt bomuldsstof med sort broderi. I de broderede buketter findes ofte en rose med lyse blade imellem de mørke (fig. 149). I slutningen af 1800årene skal der have eksisteret en sådan rosen-

Fig. 147. Kone med »nattøj« d.v.s. hue med snipkorsklæde og vinger, blå hagesøjfe, brunt halsklæde med rød og blå stribebort samt sort-grå kjole med hvidt mønster. Farvelagt tegning fra 1830erne. N.M. nr. 63 b-1918. *Woman wearing a cap with a triangular cross-cloth and "wings"; also a blue bow under the chin, a brown kerchief with red and blue striped border, dark grey skirt with a white pattern. (Coloured drawing; 1830's).*

Fig. 148. Gammelt bornholmsk hovedtøj »hat og hawa« bestående af stiv, hvid hue besat med brogede silkebånd, derunder kriget lin af broderet tyll. N.M. nr. W 259 g. *An ancient head-dress consisting of a stiffened white cap decorated with coloured ribbons. Underneath is a head-cloth with a curved front of embroidered tulle.*

Fig. 149. Lys puldhue af silke broderet med brogede buketter i naturalistisk mønster. Broderiet ved ørene er grovere end nakkebuketten. Ørebroderiet blev nemlig dækket af korsklædets tyll og måtte virke kraftigere for at skinne igennem tyllet. N.M. nr. 731-1935. *A light-coloured cap of silk embroidered with naturalistic flowers.*

art på Bornholm, og man må i så fald have broderet buketterne efter naturen. Der var særlige broderersker, f. eks. »nette Elna« i Rønne. Over huen sad et overkorsklæde af broderet tyll og knipling fortil og med tæt trekant bagtil. Bændlerne blev stivet stærkt, lagt over issen og bundet i sløjfe i nakken. En lignende sløjfe sad under hagen og over dem »et lag sløjfer« d. v. s. hage- og nakkesløjfer af silkebånd (fig. 146). Korsklædets trekantsnip blev bøjet ind omkring en lille papkegle. Til sorg måtte man ikke have broderi, men kun læg strøget på tyllet og vekslende i bredde efter slægtskabet med den afdøde. I 1824 siges det, at alle borgerdøtre i Svaneke bærer korsklæde ligesom bønderpigerne overalt på øen; en iagttagelse, der viser, at bybefolkningen har båret samme dragt som bønderne⁶. Korsklædet holdt sig til 1870erne. Det blev kun brugt af gårdere og velstående købstadfolk. Parcellisters og fattigfolks kvinder gik med tørklæde om hovedet.

Det mest karakteristiske hovedtøj på Bornholm er »nøllen« (fig. 145). Den består af en hvid hue med kulørt silkebånd tværs over nakken og pibede kniplingsstrimler syet fast på huen. Foran og bagved disse sidder en række silkeblomster sat på ståltrådsvirer. Blomsterne lavede man selv af udfrynsede silkebånd. Hagebånd af stivede lærredsbændler med silke-

sløjfe over. Sørgenøllen havde sorte blomster og søm på strimlen i stedet for kniplinger. Nøllen blev kun båret af mere fornemme personer. Den omtales fra 1778⁷, men var allerede i 1824 ved at gå af brug og blev i Svaneke kun båret af een ung pige og enkelte gamle koner⁸. I Rønne forsvandt den dog først omkring 1840, og i Neksø holdt den sig endnu længere.

Ældre koner brugte undertiden »nattøj« d. v. s. hvid bomuldshue med kniplinger, som står ud ved ørene, samt korsklæde (fig. 147).

Over hovedtøjet brugtes udendørs en »kapperøllike« eller – for unge pigers vedkommende – en solhat. Denne var ligesom kapperølliken beklædt med sort silke, der dannede nakkeskæg. Omkring den lille puld lå en blomsterkrans⁹.

Maleren Chr. Zahrtmann (f. 1843 i Rønne) fortæller, at pigerne, som tjente hos hans bedstemor, mødte omklædte og pyntede kl. halv tre om eftermiddagen. Håret var strammet i en knude i nakken, og pigerne smurte lysetælle på panden og håret med en klud. Derefter dryssede de pudder (vist nok mel) på. Endelig sværtede de en hårnål i et brændende

Fig. 150. Bondemand iført brun, strikket hue med blå floskant, rødt-blåt mønstret halsklæde, brun trøje med blanke knapper, lange, blåstribede bukser knappet ned langs benets udvendige side samt flade, sorte sko. Farvelagt tegning fra 1830erne. N.M. nr. 63 a-1918. Peasant wearing a brown knitted cap with a blue looped-effect edge, a scarf with a red and blue pattern, brown jacket with polished buttons, long blue-striped trousers with buttons down the outside of the leg, and flat black shoes. (Coloured drawing; 1830's).

lys og satte en sort streg under øjenbrynene. De brugte ialt 19 nåle til korsklæde og tørklæde, og påklædningen kaldtes »at nåle sig«¹⁰.

Kjole. En sort kjole forekommer i de fleste skifter fra 1600årenes slutning¹¹. Fra 1800årene findes en del kjoler af købstadsnit bevaret.

Trøje, bul, skørt. Skørt og trøje var den mest almindelige påklædning efter skifterne at dømme. Trøjerne var af sirts, damask, kattun etc., skørterne stribede, randede og bandede. Kun fra Neksø omtales bul og røde, strikkede ærmer, men ingen af disse er bevaret.

Tørklæde, forklæde. Disse bliver mere almindelige i 1800årene. De kunne være af silke eller let, trykt uldstof, f. eks. musselin.

Overtøj. Enhver velhavende bondekone skulle have tre silkekåber, en rød til stads, en blå til søndagsbrug og en sort til sorg. Kåben hægtedes med en sølvhage, og i halsen sad en skindkant, »møsling«.

Mandsdragt

Den eneste afbildning af en bornholmsk mandsdragt er vist på fig. 150. Bondemanden er iført kort, mørk trøje, lange, blå ridebukser knappet udvendigt på benet og strikket hue på hovedet. Mandsdragten omtales ikke i gamle beretninger om bornholmsk klædedragt, formodentlig har den ikke afveget synderligt fra påklædningen andre steder i landet. Der findes heller ingen bevarede mandsdragter fra Bornholm.

1. Thurah. 1756, 40.
2. Skougaard. 1804, 93.
3. Rawert og Garlieb. 1819, 200.
4. Prins Christian Frederiks Rejsejournal 1824, 24 og 67.
5. Panum. 1830, tillæg, 55 ff.
6. Prins Christian Frederik anf. st., 67.
7. Pontoppidan. Helten Jens Koefod eller Den bornholmske Opstand udi fem Sange. Ny kgl. Saml. 4°, 825 d, 196. Venligst medd. af Aa. Rohmann.
8. Prins Christian Frederik anf. st., 67.
9. Panum anf. st., tillæg, 58.
10. Jensen, C. A. opt. 1909.
11. Mygdal. 1926, 148.

Nordvest- og Sydvestsjælland

Den del af Sjælland, som ligger vest for det store skovbælte, der strækker sig fra Horns herred til syd for Køge, er et mærkeligt blandingsområde. Intet andet sted i landet finder man så mange forskellige hovedtøjstyper imellem hinanden som her (se kort fig. 299, 300). Påklædningen har været mere moderne end på Heden og i Nordsjælland. Herfra må dog undtages Røsnæs, som har bevaret en meget gammel dragtskik, og til dels

Fig. 151. Detail af malet loft fra Næsbyholm fra omkring 1600, visende en bondepige med bart hår i fletninger om hovedet, korte, hvide særkærmer, nedringet, lysegul bul uden halsklæde, rød skørt og hvidt forklæde. N.M. II. *Detail from a painted ceiling of about 1600 showing a peasant girl with uncovered head, her hair in plaits. The sleeves of her shift are short. She wears a low-cut bodice without a kerchief, a red skirt and a white apron.*

Stevns og Samsø. Efter hovedtøjerne kan området i grove træk inddeles i en nordlig, en sydlig og en midterste del. Men da typerne som før sagt er meget blandede, og der i den øvrige påklædning ikke længere kan spores udprægede egnsforskelligheder, falder det naturligt at behandle hele området under eet.

Kvindedragt HELE DRAGTER

På et malet loft fra Næsbyholm ses en bondepige i dragt fra omkring år 1600 (fig. 151). Et maleri i privateje (fig. 45) af Mette Berthelsdatter Rosted f. 1672 på Halkevad mølle, d. 1748 på Billesborg, gift med sognefoged gårdejer Jacob Nielsen Rosted, viser påklædningen fra 1700årenes første halvdel. Rieter afbilder en bondekone fra Kragerup-Toderup i sørgedragt (fig. 152). Af samme kunstner ses en bondekones vinterdragt fra det sydlige Sjælland (fig. 51). Et oliemaleri af Karen Pedersdatter, Tømmerup f. 1820, d. 1910 (fig. 153), viser påklædningen i 1840-50erne. I Nationalmuseet findes en konedragt fra Kirke Helsing (nr. 157-1930) bestående af grøn vadmelskjole, sribet hvergarnsforklæde, lilla sribet silke halsklæde, mamelukker af rød lilla mønstret uldstof, puldhue af blåmønstret silke med brogede bånd, og slet lin. Dragten, der stammer fra 1850-60erne, har tilhørt Johanne Larsdatter, Kirke Helsing, f. 1805, d.

1891. En pigedragt fra Tjørnelunde, omkring 1840erne, består af blå-rødt hvertgarns kjole, lilla stribet købetøjs forklæde, hvidt, trykt musselins halsklæde og lys, blomstret silkehue med kniplingskorsklæde (N.M. nr. 18-1905).

Brudedragt. Bruden havde sort kjole og rundt nakkestykke af silketøj besat med perler og bånd. Undertiden sad der et kors af guldknipling blandt perlerne. Håret var glat opstrøget »flettet«, som det kaldtes. En pige i Olstrup rejste rundt og flettede til bryllupper. Brud og brudepiger havde samme hovedtøj, som kaldtes »nakkestykke« (Gørløv, Høm), »lokke-tøj« (Magleby, Hyllinge og Glænø), »perlesmykke« (Døjringe), »flettetøj« eller »flettestykke« (St. Favrbj, Nordrup og Kværkeby). Var bruden enke, havde hun klar nakke, blomstrede bånd og korsklæde. Om aftenen fik hun den sorte konehue på. Søndagen efter brylluppet, når brudeparret gik til kirke »for at hente held«, havde den unge kone sorte bånd på huen. Flettetøjet blev aflagt i 1850erne, og man gik over til krans af kunstige blomster.

Konfirmation. I 1830erne havde pigerne sort kjole, hvidt klart forklæde og tørklæde, lange hvide skindhandsker og klar nakke med lin. I 1840erne

Fig. 152. Mand og kone fra Kragerup-Toderup. Hun er i sørge-
dragt med blåt øjneklæde, blåter-
net halsklæde, blå ærmetøje og
skørt med lyseblå bånd og blåter-
net forklæde med rosa bort. Han
har bredskygget sort hat, blå kofte,
hvide skindbukser, hvide strømper
med røde strømpebånd, lange sorte
støvler og tværsæk over skulderen.
Akvarel af J. Rieter 1805-06. *A
woman in mourning garb with a
blue sun-cloth on her head, blue
chequered kerchief, blue jacket
and skirt with light blue trimming,
and a blue chequered apron with
a pink border. The man wears a
wide-brimmed hat, blue coat,
white buckskins, white stockings
with red garters, long black boots
and a bag worn like a bandolier.*
(Watercolour; 1805-06).

blev hvergarnskjoler i forskellige farver almindelige, og i 1870erne kom den sorte kjole igen på mode og holdt sig, til den blev afløst af hvid. Endnu i 1866 havde alle konfirmandinder i Udby kirke korsklæde på, men året efter blev det aflagt, og pigerne fik pyntehatte, syet af den stedlige sy pige – alle ens.

Begravelse, sorg, altergang, ligdragt. Ved begravelse og altergang havde koner sorte og piger hvide huer. Til sorg brugte koner sorte, piger blå bånd, begge parter havde »tæt« lin, d. v. s. af ternet, stribet eller andet småmønstret stof uden kniplinger. Gifte begravedes i fuld konestads: sort kjole og konehue med galon. Piger fik hvid hue på i graven. Senere kom hvid ligdragt pyntet med hvide bånd i brug.

Høstdragt. Denne bestod af skørt og særk, kun sjældent bul, hertil stort lærredsforklæde, høstærmer og solhat malet med brogede blomster. I Ods herred gik mænd rundt og solgte solhatte, der hang på en stage. Senere kom helgolændere i brug.

DRAGTDELE

Hovedtøj. Det ældste kendte hovedtøj, formentlig fra begyndelsen af 1700årene, ses fig. 45. Det består af en brun sølvbrokades hue med overbindebånd anbragt på en ejendommelig måde. Huen ser ud til at være trestyks og snøret i nakken. Under den sidder en kruset strimmel, måske en hat, og derunder en ligeledes kruset snip, formodentlig et underkorsklæde. 1800årenes huer findes i 4 forskellige typer: cirkelrund (fig. 154), pæreformet (fig. 155), femfoldet (fig. 156) og halv nakke (fig. 157) (kort fig. 299, 300), samt de specielle Samsø og Røsnæs typer. I den nordlige del af området findes flest pæreformede nakker, i den midterste femfoldede og i den sydlige del cirkelrunde. Halve nakker kendes kun fra Stevns. Typevariationerne synes her, som andetsteds, at være af ret ny dato.

De ældste nu eksisterende huer er trestyks (således to huer i Nationalmuseet nr. 826 og 828/1920), men tostyksformen har dog også været kendt. Svend Grundtvig fortæller, at Karens mors hue ikke var som de andre koners, for den var tostykket¹. I 1743 siges det, at kvinderne i Boeslunde sogn ikke bruger den samme slags runde huer (sandsynligvis tostyks) som andre sjællandske bondekoner, men derimod krigede eller opskårne i tindingerne, som de tyske soldaterkvinder². Endnu så sent som i slutningen af 1830erne gik gamle koner med trestyks linhuer uden bånd³. Huen kunne være af kattun, der købtes hos de lybske handlende, silke, sirts, uld-

Fig. 153. Maleri af Karen Pedersdatter 1830-40erne. Hun er iført hue med brogede bånd og kniplings korsklæde, hvidt tørklæde med brogede blomster, grøn kjole med røde striber og sort fløjskant over brystet og grønt forklæde med brune striber. Kalundborg og omegns museum. *Oil-painting from the 1830's or 1840's of a girl attired in cap with coloured ribbons, lace cross-cloth, white kerchief decorated with coloured flowers, green and red striped gown with black velvet panel at the breast, and green and brown striped apron.*

stof eller brokade. Fra Holbæk amt nævnes det i 1750erne, at ugifte bar hvid hue, gifte sort⁴. Nakkebroderiet, der både kan være silke eller metaltråd, er langt fra så pragtfuldt eller veludført som på Hedeboegnen eller i Nordsjælland. De femfoldede huer har også en noget anden karakter, idet folderne blot er markeret ved broderiet, men ikke virkeligt rynkede (fig. 156). Til festhuen hørte hage- og nakkedusk af silkebånd, brogede eller røde for unge piger, mørke for konerne. Daglighuen havde ingen duske. På Vordingborgegnen har overbindebåndet fået en særlig udformning, idet det stives af med pap og rager et stykke ud over nakken (fig. 156). Denne type forekommer i Glumsø, Næstvedegnen, Toksværd, Kallehave, Kattrup, Gavnø, Sværdborg, Køng, Nestelsø, Bakkebølle, Ø. Egesborg, Mogenstrup, Aversi og Vordingborgegnen. Mod nord når den til Rønnede og Fakse. I Præstø amt kaldtes hovedtøjet »bundet på«. Det bestod af strygebånd, som kunne være af rødt rask med wienerpibe af sort silke i forkanten, samt lin og hue.

Over hovedtøjet tog man til udendørs brug en sort kyse på eller, om sommeren, et hvidt solklæde af stivet lærred⁵. Disse hovedtøjer afløstes

omkring 1850 af »sniphæt« d. v. s. et sort silketørklæde, hvis forkant var rynket over en vire. Snippen bagtil hang løst ned.

Lin. 1556 omtales to linhatte tilhørende en kone i Hvalsø, som blev brændt for trolddom^o. I Nationalmuseet findes en linhat fra Kalundborg-egnen (nr. W 246 f). Den er af hvidt bomuldstøj med rynkegang bagtil. Over panden er tøjet lagt dobbelt med to stikninger i kanten undtagen midt fortil, hvor det er kruset. De to snipper fæstes sammen i nakken. Stykket ligner en del den hvide hat fra Gedesby (se side 267), blot uden puld. Det er nærmest en mellemting mellem lin, underkorsklæde og hat. Muligvis har det haft nogen lighed med de to linhatte fra 1556. Endnu i 1800'erne krusedes linet tæt til panden, senere, i 1830-35 blev det mere udstående.

Korsklæde. Ifølge O. D. Lütken skulle kvindedragten i det sydlige Sjælland adskille sig fra andre egne derved, at der brugtes lin i stedet for korsklæde⁷. Efter skifterne ser det ud til, at overkorsklæde kom i brug i 1770'erne, men endnu i 1850'erne brugtes dog lin af gamle koner. Til daglig brugtes lin både af yngre og ældre. De ældre korsklæder har tæt trekant bagtil, »topkorsklæde« eller »snipkorsklæde«, de yngre har ingen snip. De var først meget store og gik langt ud over ansigtet (fig. 153), senere blev de mindre. Det hændte undertiden ved altergang, at præsten ødelagde det fint strøgne korsklæde, som på hele vejen til kirken havde været skærmet

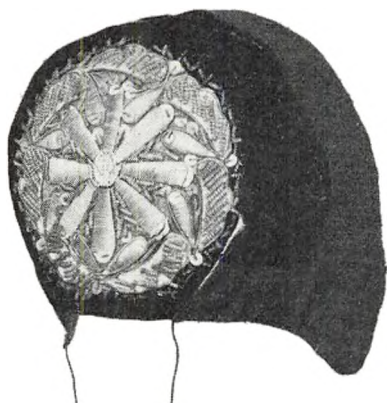

Fig. 154. »Rund nakke« af sort fløjl med cirkelrundt broderi af kantille, pailletter og nedlagt syning i sølv. Broderiet er grovere udført end på Hedeboegnen. Black velvet cap with circular silver embroidery at the back.

Fig. 155. Pæreformer nakke, sølvbroderi på sort fløjl. Blå-sortstribede silkebånd. St. Heddinge. N.M. nr. 125-1924. Cap with pear-shaped silver embroidery on black velvet. The ribbons are striped blue and black.

Fig. 156. Femfoldet nakke af sort fløjl, med sølvbroderi, udstående forkant, bånd af blå-rød silke med broget mønster. Gaunø. N.M. nr. 79-1920. *Cap with its back-piece embroidered with silver. The embroidery imitates five pleats. The stiffened silk ribbons jut out slightly at the top of the head.*

Fig. 157. »Halv nakke« d. v. s. hue med nakkestykke af sort fløjl, hvis ene halvdel er dækket af samme slags bånd som forstykket og sløjferne - i dette tilfælde grønne silkebånd med sorte striber. Næstvedegnen. N.M. nr. 291-1923. *Back-piece of a cap, partly of black velvet, partly of striped silk ribbon.*

af den store kyse. I stedet for at lægge sin hånd på altergæstens pande inde under korsklædet lagde præsten sommetider hånden oven på korsklædet, så det blev krøllet⁸. Når korsklæderne ikke brugtes, blev de rullet op på en kort stok og lagt i en »korsklædebakke«, som blev dækket med et kurveklæde og stillet øverst i kisten eller i en dragkistesuffe. Huer og bånd opbevaredes i »pyntæsker« af malet træspån⁹. To frøkner Brun i Skelskør syede korsklæder til salg, og kniplingerne købte man hos kræmmeren, som kom en gang om året. Huebroderierne kunne man købe i Næstved, eller de blev syet af »stolemagerpigerne« Marie og Trine, døtre af Knud Stolemager i Lille Næstved. Selve huen blev syet af de sypiger, som gik rundt på gårdene¹⁰.

Frisure. Karoline Graves fortæller fra Udby sogn, at kvinderne i ældre tid bar håret tilbagestrøget og fastholdt af et strygebånd, der bandtes så fast, at det skar en dyb fure tværs over issen. Man kunne dengang »binde-om-sig« uden hjælp af kam eller spejl. I hendes mors tid blev det moderne med skilning i håret, som nu blev redt glat ned til begge sider og bøjet om bag ørene. Krøller blev omhyggeligt glattet med øl, thi man kunne ikke gå med et »uglehoved«. Da huen samtidig blev mindre, så mere af håret kunne ses, måtte man nu ty til både kam og spejl og undertiden hjælp for at få skilningen snorlige¹¹.

Fig. 158. Kjole af rødt mønstret hvergarn med besætning fortil på livet af lilla mønstrede silkebånd kantet med udtunger, brunlilla fløjl. Fløjlsbesætning ved hændledene. Svinø. Museet for Næstved og omegn. *Gown of patterned linsey-woolsey. The bodice is trimmed with violet-coloured ribbon and brownish purple velvet. There is also velvet trimming at the wrist.*

Hel kjole. På fig. 45 ses en brun, foldet kjortel med vide ærmer og tilsyneladende uden bælte. I de fleste skifter nævnes en sort kjole. Den blev i senere tid kun brugt til sorg og begravelse, det var utænkeligt at bruge sort til hverdag eller til glædelige fester. En 1700tals broget brokades kjole på Nationalmuseet (nr. 889-1939) har tilhørt en møllerkone i Rude. De yngre, brogede hvergarnskjoler kendes især fra 1830erne og fremefter. De er syet efter den herskende mode uden særlige kendetegn. Kun en lille gruppe hvergarnskjoler fra Næstvedegnen har en karakteristisk pynt af fløjlsbånd på forstykkets smæk (fig. 158). Unge piger havde ofte »vadmelsrøde« kjoler. Man fik så mange til sit udstyr, at de kunne vare livet ud. Det langstribede hvergarn blev syet »æg op æg ned« med rynker i livet og en snor forneden, der kunne være snoet på hånden, flettet eller strikket¹², oftest af tråde i to afvigende farver.

Ærmetrøje. Ifølge skifterne synes grønne og sorte trøjer af hvergarn, vadmels eller damask at have været det mest brugte. Efter 1820erne ophører de enkelte trøjer, og »klædning« eller »skørt og trøje« af samme

farve og stof bliver eneherkende. Der findes endnu en del flasketrøjer af silkebrokade eller kalmank med økseærmer og metalsnøringer. En sort klædes ærmetrøje (N.M. nr. 1050-1945) fra 1830-40erne med pufærmer og uden båndbesætning har utvivlsomt været brugt sammen med sort skørt som erstatning for hel, sort kjole. Den specielle måde at anbringe silkebåndbesætningen fortil i halsudskæringen, som omtales under hel kjole, synes at være kommet frem i sen Louis 16 eller empiretid. Den findes på trøjer fra Næstvedegnen, Toksværd, Nyraad og Valløby. Efter Ingvor Ingvorsens beskrivelse havde trøjen i 1850erne trekvart lange poseærmer og 8 tommer bredt skød. Hvergarnsstofferne til trøjer og skørter var ofte »højstribede« d. v. s. med røde striber.

Bul. Efter 1700årenes skifter at dømme var bullerne i denne periode af vadmel, damask eller hvergarn. Farverne er grønne, blå og rødtribede. En enkelt gang omtales en trykt vadmels bul. De eksisterende buller fra denne tid viser ingen forskel fra andre egne (fig. 159). Til hverdag var bullen forsynet med hægter. De ældre buller kaldtes »bredflippede«, muligvis på grund af, at fligene kunne være længere end selve bullen. Man finder silkebåndskantning om halsudskæringen, men sjældent om ærmegabene. Endnu i 1835-40erne bar ældre kvinder bul af samme farve som skørtet og syet sammen med dette, hertil strikkede ærmer syet fast i en underbul.

Fig. 159. Bul fra slutningen af 1700årene af broget mønstret kalmank. Stevns. Stevns museum. *Bodice from the late 18th century, of figured calimanco.*

Fig. 160. Tørklæde af blåtrykt lærred med forskelligt mønster på for- og bagside. Nyråd. N.M. nr. 847-1940. *Kerchief of blue printed linen with different patterns on each face.*

Nattrøje. Den langt overvejende farve er rød eller grøn. Kun een gang omtales et par blå strikkede ærmer i skifterne. Mønstrene i strikningen var stjerner og ruder. Farverne tjente store penge ved at farve de røde og grønne nattrøjer, som pigerne strikkede på helligaftnerne, og når de gik ud for at malke.

Skørt. I slutningen af 17- og første halvdel af 1800årene var skørterne overvejende af vadmél eller hvergarn, desuden nævnes bai, linned, damask og trykte skørter i skifterne. Farverne var blå, grå, røde, brune, sribede eller ternede. Rødt og grønt var det mest almindelige. Stribet hvergarn synes at have været meget brugt efter 1830erne, også dette mest i rødt og grønt. Vadmélsskørterne var lagt i dybe læg, som blev presset med varme rugbrød. Forneden sad silkebånd, som var en nødvendig pynt, især til bryllupper. Havde man ingen bånd selv, lånte man sig frem. Skørtet var 6 alen vidt og syet af lige bredder, så de kunne vendes op og ned, når de blev slidt forneden. Endnu i 1916 havde en gammel kone 6 skørter på, gik man kun med 3, var det ikke regnet for noget¹³.

Forklæde. De ældre forklæder var – efter skifterne at dømme – af kat-tun, lærred, undertiden trykt, eller af blågarn. Farverne var sorte, hvide, blå og sribede. Fra 1830erne kommer hvergarn, bomuld, silke og andet

købetøj frem. Hvergarnsforklæderne er særlig smukke fra den sydlige del af Præstø amt, de har megen lighed med Stevnsforklæderne (fig. 176). Til fest brugtes livbånd af silke bundet i sløjfe fortil eller med et sølvspænde. Bagpå sad to kronede spænder¹⁴. Arbejdsforklæderne var af hvergarn med blå og grå striber. Man fik kun vasket eet forklæde om ugen. Bomuldsforklæderne regnedes for finere end de hvergarns, halvsilke var til stads¹⁵.

Tørklæde. Fig. 45 viser en stor, hvid, stivet krave med opstående linning, lange snipper og fæstet i halsen med en lyseblå sløjfe. I de ældre skifter findes kun få tørklæder, det ses heller ikke på fig. 45. De ældste tørklæder er blå eller hvide, undertiden ternede. Kattuns tørklæder med forskelligt mønster på for- og bagside forekommer (fig. 160). »Wiener-tørklæde« var af sirts med broget, trykt mønster. Til stads brugtes hvidt undertørklæde, hvoraf en lille kant sås under det brogede silkekæde.

Overtøj. 1649 skriver lensmanden på Dragsholm, at bønderkvinderne har kåber foeret med silketøj¹⁶. De nævnes ret ofte i skifterne, af kattun eller taft med multums foer og sølvhager. En blomstret kattuns kåbe med rødt vadmels foer fra Viskinde findes i Nationalmuseet (nr. W 104). En ærmekåbe afbildes fig. 51. I 1830erne kom frakker med sølvhægter på mode, og i 1840erne »spencertrøjer«. Senere mode var slængkåbe med skulderslag. Kun gifte brugte kåbe, unge piger nøjedes med et sjal, som i 1850erne helst skulle være »fransk«. Til kirke havde man ikke overtøj på, hvor koldt det end var. Og til bryllup nøjedes brud og brudepiger med et lagen holdt sammen i halsen med et flettet hosebånd bundet i sløjfe fortil. Som regel klarede man sig med at slå det yderste skørt op over hovedet, og i meget dårligt vejr kunne man hylle sig i et hjemmævvet hestedækken.

Undertøj. Særk fra 1600årene med stor, rund halsudskæring og korte eller opsmøgede ærmer ses på fig. 151. Fra senere tid kendes oplodsærke, men i øvrigt har undertøjet ikke været forskelligt fra andre egne. Over særken bar man »klokke«, d. v. s. underskørt af stampet vadmels.

Fodtøj. Næsbyholmloftet (fig. 151) viser grove, sorte sko af renæssance-type. Skifterne omtaler sko med metalspænder, tøfler og træsko. Træskoene havde blanke krammer på det korte overlæder. Man havde altid en halmvisk i træskoene, som oftest flettet af rughalm. Byghalm var nok blødere, men for kort til at flettes. Det blev blot bøjet op, og der blev vundet nogle strå om visken ved hælen. En pige måtte aldrig bruge havrehalm, så fik hun rødhårede drengebørn. Når træskoene blev våde, puttede

man en tørveglød i dem, så de kunne tørre. Man gik til kirke i træsko og bar de fine lædersko i et tørklæde. I 1800'erne kom snøresko »ankelsko« på mode; de afløstes snart af snørestøvler¹⁷. Strømperne var sorte eller blå. Man strikkede selv og farvede i købefarver. Strømpebåndene var »tungeflettede« af 20 tråde. Man begyndte på midten og flettede ud til siderne. På et par centimeter blev de to fletninger flettet sammen, så der fremkom et hul. Igennem dette stak man den ene ende af strømpebåndet, når det skulle bindes på. Man kunne også have strømpebånd i trefletning eller vævet på spjæld. Farverne var mest »simpel lysblå« og hvidt eller gråt og hvidt.

Handsker. Under de halvlange eller korte ærmer bar man lange, gule skindhandsker uden fingre og med en broderet blomst på håndryggen. Eller lange, grønne eller hvide strikkede vanter af uld eller bomuld. Om vinteren brugtes blå vanter med flos, der blev syet over en pennefjer. Muffer omtales i skifterne.

Mandsdragt HELE DRAGTER

Omkring midten af 1600'erne hedder det, at man ved Dragsholm kan se bønderkarle med bukser og trøjer af engelsk klæde, pibekraver af hollandsk lærred og fløjlskuer¹⁸. På Næsbyholmloftet (fig. 161) ses forrest en mand iført lysbrun kofte, lange mørkbrune bukser og spids sort hat. Af de to fiskere i baggrunden har den ene hvid og den anden sort kofte. Bonden ved siden af har hvid kofte, sort hat og lange, blå strømper (altså har han knæbukser).

Rieter afbilder en bonde fra Kragerup-Toderup fra 1800'årenes begyndelse (fig. 152). Af samme kunstner haves et billede af en bonde fra Sydsjælland i vinterdragt (fig. 115). I 1830'erne var den lange trøje eller kofte forsvundet tillige med de meget svære lærreds knæbukser. Dragten bestod nu af en kort hvid, brun eller blå vadmels trøje, hvergarns brystdug, korte bukser af skind, vadmels eller lærred, eller langbukser. Støvlerne skulle helst nå oven for knæet¹⁹.

I 1820'erne så dagligdragten ud som på fig. 162.

I Nationalmuseet findes bl. a. en dragt, som skal have tilhørt en væver ved Vintersbølle bleg, (nr. 830/837-1940) bestående af skjorte, vadmels underbukser, hvide strømper, skindbukser samt grøn-rødtribet hvergarns vest og trøje.

Fig. 161. Detail af malet loft fra Næsbyholm (jfr. fig. 151) visende mænd iført sorte, spidse hatte og korte kofter med eller uden bælte. N.M. II. *Detail from a painted ceiling (cf. fig. 151) showing peasants with black conical hats, and short coats worn with or without a belt.*

DRAGTDELE

Kjortel. I 1700årenes slutning var kjol'en af brunt, blå, gråt eller blakket vadmél, undertiden med kamelhårsknapper. Fra 1840erne kommer blå frakker frem i skifterne. Frakken havde endnu ti år senere skøder, som begyndte et godt stykke oven for hofterne og nåede omtrent til anklerne. Selv konfirmanden havde hvid langtrøje, der nåede til hælene. Skødefrakken var almindeligvis af blå vadmél til stads, til daglig kunne den være af lyseblå, hjemmevævet lærred. Den var i begyndelsen lang som en diplomatfrakke, men fra 1870erne blev den kortere. Dalsgaards maleri »Per Svensker gaar over et Vadested«, Sorø 1894, viser endnu lang kjol (fig. 76).

Trøje. I skifterne er trøjerne oftest af vadmél, sjældnere skind eller hvergarn. Farverne er blå, brun, rød, grøn og stribet. Undertiden forekommer knapper af tin eller bly. Der er adskilligt flere trøjer end andre klædningsstykker i skifterne. I 1700årenes anden halvdel havde unge mænd ofte trøjer af ulddamask, rødt eller hvidt vadmél, eller af skind. I begyndelsen af det følgende århundrede nævnes »højrød stribet trøje«, d. v. s. den fremherskende farve i striberne har været »ægte højrød« i modsætning til uægte højrød eller »vadmélsrød«, som var farvet i krap. Fra 1820erne til -50erne brugtes »stumptrøjer«, der nåede til hofterne

og havde ret stor, ombøjet krave og blanke knapper. En stumptrøje fra 1830erne (N.M. nr. 555-1951) af hvidt og blå drejl har været bryllupsdragt for væver Hans Jensen i Landsgrav og er vævet af ham selv.

Brystdug. Denne findes i så godt som alle skifter, næsten altid af sribet hvergarn, sjældnere rødt, grønt eller blåt vadmél. Endnu kan man i privateje finde »højstribede« brystduge i f. eks. rødt-gult-blå langstribet stof. Man kunne efter årstiden have to eller tre brystduge over hinanden. Endnu i 1850erne gik gamle mænd med brystdug i stedet for vest. Den gik langt ned over maven og brugtes kun til stads. Undertiden nævnes »bul«, som altid var ærmeløs, men nu og da kunne have indsyede ærmer af andet stof. På Reersø kaldtes bul med strikkede ærmer for »nattrøje«, den var af vadmél eller hvergarn, hvid eller grå.

Vest. Da brystdugen gik af mode, erstattedes den af vesten, der som oftest var af drejlstøj eller sribet hvergarn med to rækker knapper. »Hedeboerne« i byerne langs Storebælts kyst sagde om »Skovboerne« øst for Tissø, da disse begyndte at gå med veste med shirtingsryg: »Det er gode Raad forpaa, men Gud bedre det paa Ryggen«²⁰.

Bukserne var i 1700årenes anden halvdel af vadmél, skind eller lærred, undertiden med sølvknapper og -spænder. Vadmélbukserne var som oftest hvide, lærredsbukserne kunne være sortfarvede. De blev farvet hjemme i blåsten og brunspån. Et par hvide lærredsbukser i Nationalmuseet (nr. V 51) er dog ufarvede og med besætning af stoffet udklippet i takker. Skindbukserne kunne have broderede forsiringer. Fåreskindsbukser havde undertiden det lodne siddende indvendig. Endnu i begyndelsen af 1850erne gik enkelte gamle mænd med korte bukser. De unge brugte dog på denne tid alle lange bukser med en lille urlomme over smækken. I urkæden hang sølvmonter, urnøgle eller andet dingeldangel, der raslede festligt under dansen²¹.

Hovedtøj. I de fleste skifter nævnes en hat, desuden kabudser (fig. 115) og strikkede huer, røde, blå eller stribede. Kabudserne kunne være af hunde- eller katteskind og stoppet ud med hør. Fra 1840erne kom kasketter og høj hat, kaldet »uldhát« eller »vadmélshát«, i brug. Gamle mænd brugte hætslag af klæde under hatten. Samtidig kom hjemmelavede huer med skindpuld frem, på hver side af denne var en klap, der kunne bindes op på issen eller slås ned over ørene. Skyggen bestod ofte af læder fra en gammel støvle. Mændene var altid glatragede, af skæg havde de højst en lille krans langs hagen fra øre til øre. Da fuldskæg blev moderne, syntes de gamle, at det så slemt ud²².

Fig. 162. Akvarel fra 1830erne af G. Hoffmann, forestillende faderen, sogne­degn Chr. Ludvig Hoffmann iført rød hue, grøn-hvid­stribet vest med lærredsryg, hvide skjorte­ærmer og lange, lyseblå bukser. N.M. nr. 2217-1959. *Peasant wearing a red cap, green and white striped waistcoat with a linen back, white shirt-sleeves, and long light blue trousers. (Watercolour: 1830's).*

Overtøj. Dette er ret sjældent; i 1800 nævnes en rød rejsekappe; og så korte »slag« forekommer. Endnu i 1850erne brugtes pelse af fåre­skind med det lodne indad og yder­siden farvet rødlig. Til stads syede man en temmelig bred kant af sort skind med det lodne udad langs pelsens kanter forned, fortil og rundt om halsen. Man kunne også bruge korte, mørkeblå trøjer foeret med lammeskind, der sås på kraven og ved hænderne²³. Yngre mænd brugte aldrig overtøj, højst et heste­dækken.

Undertøj. Skjorterne var af hør eller blårlærred, men der er ikke mange skjorter i skifterne. Stads­skjorten var kærestegave, den kunne være broderet i tællesyning, muse­takker, knuder og stikninger. Den brugtes som ligskjorte. Endnu i be­gyndelsen af 1800årene lå man nø­gen i sengen. Der eksisterer endnu en del undertrøjer af ternet hver­garn, enradede, kraeløse, med gan­ske tarvelige knapper. Kun ved hånd­ledet er knapperne finere, og her kan forekomme pynt af fløjlsbånd. Trø­jen har altså været beregnet til at bæres under en vest, så kun ærmerne kunne ses. Lige over skjorten kunne også bæres en »nattroeje« af hvidt vad-

mel, hvergarn, skind eller strikning. Ærmerne var ofte strikkede, hvide eller med blå-hvide ringe. Nattrøje nævnes fra 1830erne. Den brugtes kun om vinteren, om sommeren gik man i skjortærmer. På Sejro kaldtes nattrøjen »skråtrøje«, den var strikket i geometrisk mønster, mørkeblåt og hvidt.

Fodtøj. Skoene kunne have runde spænder af messing eller tombak. Støvler har været ret almindelige. Til daglig træsko med blanke krammer eller træføfler. Der var to slags træskomænd, den ene drog spidstræsko ud af bøgetræ og beslog dem med blikkrammer og jernbeslag. Den anden lavede »franske træsko« med læder over vristen²⁴. Strømperne var blå, grå eller hvide. På de sidste skulle der være en strikket mønsterstribe, så man ikke kunne tage højre strømpe på venstre ben. Striben var strikket i »tårne«. En gammel kone har fortalt, at man brugte »halvhoser«, d. v. s. røde, flosstrikkede strømpeskafter, som blev trukket uden på de hvide strømper til fest. Senere betegnede halvhoser strømpeskafter eller sokker, som man tog på i sne. Eller man bandt halmbånd om benene. Strømpébåndene var vævet på spjæld eller »virkede«, d. v. s. flettede, de bandtes i sløjfe.

Diverse. I 1800årene brugtes fint udsyede løse halskraver af hvidt lærred med opstående flip »fadermordere«. Hertil halstørklæde af sort silke til stads. Hvide, brogede og sorte halsklude nævnes ofte i skifterne. Lang stok med sølvknap og ring med læderstrop. Senere bomuldsparaply. År 1800 nævnes 2 forklæder (fig. 115), det ene af sejldug.

Røsnæs

I »Folkedragter fra Nordvestsjælland« har J. S. Møller givet en så fortrinlig og grundig beskrivelse af Røsnæsdragten, at det ville være overflødigt at iværksætte en ny undersøgelse. Den foreliggende gennemgang af dragten er da også, hvor intet andet anføres, bygget på dette værk²⁵.

Skellet for Røsnæsdragten gik mellem Raklev og Tømmerup sogne i en linje, der løber stik nord fra det inderste af Kalundborg fjord til Saltbæk vig. »Hun har faaet Østerklær«, sagde man om en kvinde, som skiftede fra Røsnæsdragten. Denne var nemlig så særpræget, at den ikke kunne bruges uden for dragtgrænsen. En pige betænkte sig to gange på at gifte sig udenogs, hun måtte så anskaffe »østerklær«, hvilket var en dyr historie. Omvendt var det naturligvis det samme. Ligesom Heden, Nordsjælland og Drejø har Røsnæs bibeholdt spor af et farveritual, som

Fig. 163. Gammel Røsnæskone, Maren Hans Jørgens' i kirke­dragt. Orig. fot. efter J. S. Møller: Folkedragter i Nordvestsjælland. *An old woman dressed for church. (Photograph).*

dekreterede blåt til jul, grønt til påske og rødt til pinse. Røsnædragten har et meget gammelt præg, der især viser sig i den tostyks hue med valk under, klokken som yderdragt til høst, de indvævede borter på skørterne og pigernes sørge- og altergangsdragt. Endelig er det muligt endnu at konstatere et meget strengt og varieret dragt ritual. Det samme har uden tvivl været tilfældet andre steder i landet, men er nu forlængst glemt.

Kvindedragt HELE DRAGTER

Festdragt. Der var tre forskellige festdragter (foruden den sorte kjole), som brugtes ved særlige lejligheder: Rødrejst, grønrejst og blå bånddragt. Fælles for de tre dragter var silkehuen, sort for gifte, rødlig for ugifte, disse havde desuden »snor«, d. v. s. guld- eller sølvknipling langs kanten. Til festhuen hørte intet hovedklæde, men silkebåndssløjfer. En ugift mor skulle have sorte bånd som konerne. Bul af halvsilke eller rejstøj, kantet med silkebånd, forklæde og skulderklæde af hvergarn eller

købetøj. Desuden »patteklud«, d. v. s. brystsmæk af rejsttøj eller silke, kantet med bånd. Den rektangulære patteklud blev med knappenåle anbragt under bullens eller kjolens åbning fortil. Om hver overarm et bredt silkebånd, ligeledes fæstet med nåle, desuden hvide »halværmer« og hvide, strikkede handsker.

Grønrejstdragt. Denne bestod overvejende af grønrejst stof, d. v. s. grøn islæt på sort bund, og grønne bånd på skørtet og huen (Møller pl. VII). Dragten brugtes ved kirkebesøg i påsken. Første påskedag var pigernes kirkedag, de gamle deltog i gudstjenesten anden påskedag. Desuden brugtes grønrejstdragten første bryllupsdag, nemlig lørdag.

Rødrejstdragten havde røde huebånd, skørt af rødrejst, d. v. s. rød og grøn islæt på sort eller mørkeblå bund, grønne bånd (Møller pl. VIII). Den brugtes til pinsesøndags gudstjeneste, som var pigernes, samt anden bryllupsdag, søndag.

Den blå bandede dragt havde skørt af mørkeblåt hvergarn med grønne bånd (Møller pl. IX). Den brugtes om julen både til kirke og julegilder, samt tredje bryllupsdag, mandag. Den var særlig de unge pigers festdragt og kunne til nød anvendes ved andre lejligheder, hvis den unge pige ikke ejede rejstskørter, som var dyre at anskaffe. Fig. 163 viser en gammel Røsnæskone, Maren Hans Jørgens fra Ulstrup, i højtids kirkedragt.

Brudedragt. En brudedragt beskrives omkring 1900 af en 90årig kvinde således: Sort kjole, hvidt forklæde med sort livbånd, hvidt tørklæde, brude-smække, som dækkede hele brystet, hvide halvhandsker. Både bruden og de to brudepiger havde bart, flettet hår med »brudenakke« syet på en valk bag fletterne. Nakken var besat med glasperler og behængt med en mængde silkebånd. Først når bruden havde »løbet bryllup«, byttedes brudenakken med den sorte konehue, besat med metalgaloner og med sorte silkebånd.

Sørgedragt. Langt tilbage i tiden skal ugifte piger til begravelser have båret skørt af gråt treskafts hvergarn med tre sorte indvævede striber forneden. Hertil bul af mørkegrønt vadmél, mørkeblåt lærredsforklæde med sorte bånd, hvidt mønstret skulderklæde, sort hue med sort tørklæde og sort patteklud. I senere tid benyttedes dagligdragten. Gifte bar den sorte kjole og den sorte hue, som fulgte hende i graven.

Altergangsdragt. Også hertil bar gifte koner den sorte kjole med hvidt tørklæde, undertiden broderet, hvidt – senere sort – forklæde af købetøj, sort konehue og hvide »luttenvanter«. Ugifte brugte hverdagsdragten (eller muligvis sort kjole) med hvid pigehue med sorte bånd, »kasteklæde«

af silke oven på det hvide skulderklæde. Kasteklædet blev taget af, så længe man opholdt sig i kirken.

Dagligdragt. Til hverdagsbrug havde man to forskellige slags dragter, en med saksegrøn og en med mørkegrøn bort. Den mørkegrønne (der er her kun tale om skørtet) kunne have en 16 cm bred, vævet bort, rødtribet med mørkegrønt midtparti, hertil violet flettet kantsnor. Den saksegrønne havde lysegrønt midtparti og blå uldsnor, i øvrigt var dragterne ens. Farverne er dæmpede, mørkeblå eller mørkegrønne, en tarvelig sirts hue med tørklæde over, bul af rejsttøj og »råned« randet skørt. Skulderklæde og forklæde af hvergarn eller købetøj. Hverdagsdragten brugtes ikke alene til daglig, men også til kirke på almindelige søndage, til almindelige gilder og ved besøg i købstaden. Undertiden endvidere ved begravelser og barselgilder, når det ikke gjaldt den nærmeste familie. Til kirke tog man en stadshue på eller forsynede daglighuen med huebånd. Ved disse lejligheder brugtes de to typer i flæng. Men på fjerde bryllupsdag, om tirsdagen, brugtes dragt med saksegrøn bort, og femte bryllupsdag, onsdag, dragt med mørkegrøn bort.

Høstdragt. Hertil brugtes som regel kun særk med klokke (fig. 56) over, sjældent tørklæde. Men naturligvis altid hue, ofte med en solhat eller helgolænder ovenpå. Foruden til det egentlige høstarbejde brugtes klokken fra påsketid også til andet markarbejde samt til mindre danse-gilder og til »ærø1«, d. v. s. det gilde, som holdtes, når sørgeåret var omme. Endelig kunne man »gå i by« om sommeren i klokke. Hvilket altsammen viser, at den betragtedes som yderdragt, der kunne benyttes ved ikke alt for højtidelige lejligheder. Først i sen tid degraderedes klokken til udpræget undertøj.

DRAGTDELE

Hovedtøj. Huerne har i 1700årene tilsyneladende oftest været brune eller sorte, af silke, kattun eller sars. Fra 1770erne forekommer udtrykket »hætte«, som også kendes fra det øvrige Holbæk amt. Alle bevarede huer har den ældste kendte form, nemlig tostyks. De har kriget forkant, stor på de ældre huer, mindre på de yngre. Huen står ret langt ud i nakken og er for de ældres vedkommende udstoppet. Desuden anbragtes inden i huen en sammenrullet pølse af hår eller papir, »nakkefiltet«. Huen rynkes sammen bagtil, de ældre hægtes under hagen, de yngre bindes. Daglighuerne er af mørkt sirts eller andet tarveligt tøj. De skjultes næsten helt

Fig. 164. Pige fra Røsnæs med kriget hue kantet med metalknipling og smal, hvid blonde under huen. Brede kulørte silkebånd om nakken. Maleri af E. Jerichau-Baumann 1852. Privateje. *Girl wearing a cap with a curved front edged with metal lace and with narrow white blonde-lace underneath. Round the neck are coloured ribbons. (Oil-painting; 1852).*

af det sammenlagte tørklæde, der blev bundet så stramt, at ørene blev helt tynde, konturløse og stive. Dette hovedtøj blev aldrig taget af, ikke engang om natten. Stadshuen er af mønstret hel- eller halvsilke, blomstret kattun eller lignende. Unge piger havde som oftest rødlige farver, koner altid sorte. Langs huens kant sidder en guld- eller sølvknipling »snor« oven på den røde huekant (fig. 164). Den sorte konehue har ikke rød kant og har sorte kniplinger i stedet for metalsnorene. Yngre huer er kantet med brede silkebånd, desuden »hage-, nakke- og huebånd«, de sidste er overbindebånd, her anbragt på en karakteristisk måde. De syede løkker er ved hjælp af knappenåle fæstet på hver side af den udstående nakke, så de hænger ned på skuldrene. På den sorte konehue og på pigernes hvide altergangshue er båndene altid sorte. Den sorte konehue er af blomstret silke, ikke, som andetsteds, af fløjl, fortil forsynet med metal- eller sort trådknipling og bagtil en fint rynket, smal galon eller en sort knipling. Røsnæs er det eneste sted i landet, hvor hvid pigehue er bevaret i brug til nutiden. Den er af hvidt kipret lærred eller bomuldsstof i gåseøjemønster, foeret og kantet med groft hvidt lærred, og undertiden med grov knipling

i kanten. Huen har tostyksform som de andre Røsnæshuer, men det er et særlig gammelt træk, at rynkebåndene i nakken er trukket gennem syde huller og stropper, ikke gennem rynkegang, som det ellers er almindeligt (fig. 165).

Lin til hue omtales i skifterne fra 1769, men nævnes for øvrigt kun sjældent. I senere tid erstattedes det af en smal knipling, syet i huens forkant²⁶.

Frisure. Håret blev snoet om 2 »hårbånd«, krydsedes på issen og skubedes bagud i huenakken. I hårgården lagdes et »strygebånd« ca. 3 cm bredt, bundet med smalle bændler i nakken.

Hel kjole. Sort kjortel eller kjol nævnes i alle skifter, den har på Røsnæs holdt sig til folkedragtens forsvinden. Endnu eksisterende sorte kjoler er af kipret vadmel med sammensyet liv og skørt. Livet har sorte, blomstrede silkebåndskanter ved halsudskæringens forreste vinkler og sorte silkebånd fæstet om overarmen. Skørtet er lagt i dybe »klokkelæg«, det har intet silkebånd eller kant af uldsnor (fig. 23). En sort »patteklud«, d. v. s. brystsmæk, er anbragt i livets åbning fortil. Sort kjole brugtes første gang på bryllupsdagen, senere af gifte ved altergang, barnedåb og begravelser i den nærmeste familie²⁷. Kulørt kjole, som var så almindelig andre steder i landet i 1800'årene, kendes ikke på Røsnæs.

Ærmetrøje. I skifterne nævnes undertiden trøjer, somme tider med ær-

Fig. 165. Hvid pighue af mønstervævet bomuldsstof, tostyks og rynket sammen i nakken. Hertil brugtes sorte huebånd. N.M. nr. 577-1920. *A girl's two-piece cap of white figured cotton material, and with draw-strings at the neck. Black ribbons were worn with it.*

mer i afvigende farve. Trøjernes farver er røde eller grønne, stofferne sars, ulddamask eller hvergarn. Der er ingen af disse trøjer bevaret, og de har øjensynlig ikke været så almindelige på Røsnæs som andre steder.

Bul. Bullerne er langt talrigere end ærmetrøjerne – til forskel fra de fleste andre steder. Grøn og brun er de almindeligste farver, blå, rød og hvid bul nævnes kun een gang hver, ligeså sribet og ternet. Stoffet er ulddamask, camelot, sars, multum og vadmél. Undertiden nævnes buller med ærmer af afvigende farve. Adskillige af de endnu eksisterende buller har da også indsyede, strikkede ærmer. Alle buller er kantet med grønne bånd, smallere på de ældste, bredere på de yngre buller. De hægtes i livet, med en åbning midtpå, og holdes sammen i halsen af et lille bånd trukket gennem en hægte og malle og bundet i sløjfe.

Nattrøje, underbul. Der nævnes kun meget få nattrøjer i skifterne, et bevis på, at bullerne som regel har haft indsyede ærmer. Farverne er overvejende blå, rød nævnes sjældent. Man strikkede som oftest af ufarvet garn og farvede efter strikningen.

»Underbul« er af hør- eller blårlærred, senere tvist, og af samme snit som bullen. Herpå blev de strikkede ærmer syet. Røsnæs-strikningerne er meget smukke og langt mere varierede end andre steder. Ærmerne har altid på nederste tredjedel sribet på langs, undertiden af flos eller nopper (uopskårne garnløkker). Over dette parti findes mønsterstriking i ruder og andre mønstre.

Skørt. I skifterne forekommer dobbelt så mange blå som grønne skørter, rødt nævnes kun een gang, undertiden omtales blå-røde eller grøn-røde. Stofferne er bai, vadmél, hvergarn, toskaft og rejsttøj. Grønne bais skørter var meget brugt i ældre tid. Et sådant findes i Nationalmuseet (nr. 375-1920). Det er foldet i dybe læg, har slids i venstre side og lærreds forbrede. Grøn flettet snor forneden, derover smalt rødt og over det igen bredere grønt skruebånd. De øvrige eksisterende skørter er »rynkede«, d. v. s. plisserede, med undtagelse af den sorte konedragt og klokken, der er foldede i wienerlæg. Foldning er ældre mode end plissering. Forneden har skørterne en flettet uldsnor, hægte i højre, lomme i venstre side, eller i stedet for lomme en slids, hvorigennem man kunne nå ind til en løslomme bundet om livet under skørtet. Dagligskørtet var »rånet«, d. v. s. randet, med en bred, vævet, tværstribet bort forneden. De »båned« skørter havde 3 bånd af købestof, ca. 3 cm brede, anbragt med 3-4 cms mellemrum. Rødt kantbånd forneden, samt violet, grøn eller blå flettet uldsnor (fig. 166). Det er muligt, at festskørterne oprindeligt har haft vævet bort

Fig. 166. Plisseret skørt af sort hvergarn med røde og blå striber og grønne silkebånd forneden. Vævet 1865 af Kirsten Hansdatter, Røsnæs. Privateje. *A pleated skirt of black linsey-woolsey with red and blue stripes and with a green silk border at the hem. (Woven in 1865).*

ligesom de daglige, og at båndbesætningen er yngre mode. Det svarer i hvert fald til, at skifterne ikke omtaler bånd på skørterne.

Forklæde. Der er færre forklæder i skifterne end skørter. Farverne er mest blå, stribede, ternede eller trykte. Undertiden har man trykt et nyt mønster oven på et ældre, som på Nationalmuseets nr. 573-1920, af brunt lærred med sort rokokotryk, hvorover er trykt blåt nyrokokomønster. Stofferne omtales først i 1800'årene, det er som regel blårlærred, hvergarn eller bomuld. Dagligforklæderne var oftest af mørkt, langstribet hvergarn, senere af købetøj. Til fest brugtes også hvergarn, undertiden »korsrejt«, d. v. s. rejststof med små hvide kors, tryklærred, sjældnere silke eller andet købestof. Forneden kunne forklædet have et silkebånd samt et silkelivbånd bundet i sløjfe forpå. Farverne var kraftigere og mere brogede end på de daglige forklæder, men der var ingen bestemte farveregler. Ved særlige lejligheder brugtes hvide mollsforklæder. Et sådant i Nationalmuseet har K.H.D. 1818 syet i sorte korssting, det eneste kendte eksempel på et dateret forklæde (nr. 574-1920).

Tørklæde. Tørklæder forekommer langt fra i alle skifter, og måske har endda nogle af de opregnede tørklæder været anvendt som hovedklæder. Først ind i 1800'årene bliver tørklæder mere almindelige. Hvidt synes at have været den foretrukne farve. Stofferne er kramlærred, blårlærred, katun og drejl. I den senere tid bar Røsnæskvinderne altid tørklæde. Det var som oftest firkantet, lagt sammen i trekant. 1822 nævnes hele og halve tørklæder. Tørklædet skulle sættes meget nøjagtigt, fæstet med en nål på

ryggen og foldet i nakken og over skuldrene, fortil blev det holdt sammen med en knappenål lige under hagen, og snipperne blev stoppet ned under bullen. Til daglig brugtes mørkegrønne eller mørkeblå tørklæder, stribe, ternede eller ensfarvede, om vinteren af uld, om sommeren af lærred. Til fest var tørklæderne naturligvis finere, men der var ingen bestemte regler for farve eller stof. Til særlige lejligheder hørte hvide, tamburerede eller glatte mollstørklæder.

Klokke. Der eksisterer endnu enkelte af de hvide vadmels klokker, som omtales i mange skifter (fig. 56). Den brugtes i senere tid oftest som undertøj. Den sidste kvinde, som gik i dragt, bar indtil sin død rød svanebais klokke med tilsyet »klokkeliv« som undertøj. Man kunne endogså have to klokker og to vadmels underskørter under klokkerne. I Nationalmuseet findes en grøn »trykklokke«, d. v. s. skørt med sort trykt mønster (nr. W 57 a).

Overtøj. Røsnæskvinderne har ikke brugt meget overtøj. Heller ikke i skifterne omtales det særlig hyppigt. Når man kørte ud, slog man yderskørtet op over hovedet, egentlig dog mest for ikke at ødelægge plisseringerne ved at sidde på dem. Til stads havde man et hvidt hovedklæde af fint lærred eller købetøj, kantet med knipling og med ejerindens initialer i kulørt korssting.

Undertøj. Foruden den ovenfor omtalte klokke havde kvinderne særk, som i ældre tid var delt i »opled« og »nederdel«, senere blev særken helskåren med halvlange ærmer og kant af »musetænder«.

Fodtøj. Strømperne var sorte, træskoene hvidskurede og med blankpudsede krammer. I senere tid brugtes til daglig sorte træsko, som igen afløstes af halvlædertræsko. Til fest sko med spænder af sølv eller nysølv.

Diverse. Handskerne var enten »luttenvanter«, »stångvanter«, »kusanter« eller »stormvanter«, som alle var halvhandsker. »Fingervanter« var kun til stads. Ligesom de strikkede ærmer er også vanterne meget varierede i mønstrene. Til stads brugtes »mamelukker« af købetøj.

Mandsdragt

Mandsdragten på Røsnæs udviser ikke de store forskelligheder fra det øvrige land som kvindedragten, og lige som andre steder er mændene langt tidligere end kvinderne hørt op at gå i folkedragt. Fig. 167 viser en bonde i arbejdsdragt fra slutningen af 1800årene.

Fig. 167. Bondemand fra Røsnæs iført broget, stribet brystdug med hvid, strikket nattøje under, høj, sort hat, gule skindbukser, røde strømpebånd og hvide strømper. Hansen, Schou og Weller 1871. *Peasant wearing a multi-coloured striped jerkin with a white knitted vest beneath. Also a black top-hat, yellow buckskins, red garters and white stockings. (1871).*

DRAGTDELE

Kjortel. I skiftefortegnelser fra sidste halvdel af 1700årene og fra de første årtier af det følgende århundrede omtales ikke så sjældent både sorte, blå og grå kjortler, hovedsageligt af vadmel. Men der er mærkeligt nok ikke bevaret eet eneste af disse klædningsstykker. Det er heller ikke lykkedes at finde nogen afbildninger af dem.

Trøje. Disse findes i røde, blå, brune, hvide og stribede farver. De er oftest af vadmel, undertiden skind. Metallknapper nævnes nu og da. De senere »stumptrøjer« er af smalstribet hvergarn i livlige farver, undertiden i det såkaldte »rejsttøj«²⁸.

Brystdug, som forekommer i de fleste skifter, omtales udelukkende som stribet (fig. 167), »højstribet«. Brystdugen benævnes undertiden »bolle«, hvilket viser, at den ikke har haft ærmer. Den brugtes ofte alene uden trøje over, i så fald havde man en nattøje under, enten strikket i hvidt eller hvidt og blåt, eller af skind eller stribet hvergarn. Om sommeren kunne man dog nøjes med skjorteærmer.

Bukser. Disse var tidligere knæbukser, enten af skind eller vadmel,

hvide eller blå. Senere lange bukser, oftest mørke. Også blårlærreds bukser har været brugt.

Hovedtøj. I skifterne forekommer hatte, kabudser, lodne huer og en enkelt gang en nathue. Den høje hat, som kom frem i 1800årene, kaldtes her »vadmelshat«. Mændene bar i ældre tid håret så langt, at det undertiden måtte lægges op under hatten. Eller det blev klippet kortere i nakken og med lange »ørelokker«.

Overtøj. Man brugte »slag«, »chenille«, »kavaj« med skindfoer eller fåreskindspels af hjemmegarvet skind.

Undertøj. Skifterne nævner skjorter af hør- eller blårlærred. I senere tid forekommer »undertrøjer« af sribet eller ternet hvergarn. De har ingen krave, een række tarvelige knapper fortil, men finere ved håndledet. Der er også påsyet fløjlsbånd eller snore. Stykket har altså været båret under en vest, som kun lod de fint udsmykkede ærmer komme til syne.

Fodtøj. Strømperne var hvide, blå eller grå, undertiden med mønsterstriking. »Halvhosier« var fintstrikkede, flossede strømpeskafter, nærmest en art gamacher. Om vinteren vikledede man undertiden halmbånd om benene mod kulde og sne. Desuden brugtes støvler, sko med spænder og »overlæders« træsko af hvidskuret træ med blikkrammer.

Samsø

En lyngebegroet tange dannede skel mellem Nordby og Sønderbyerne. Man giftede sig inden for sin egen kreds, ikke hinsides tangen. Selv ansigtstyper og dialekt var forskellig i nord og syd²⁹. En afsides ø som Samsø har naturligt nok bevaret dragtdele af høj ælde. Thurah skriver i 1758, at kvindernes dragt ligner Amagerens. Konerne har »purhuer« af silke eller fløjl med sorte kniplinger. Pigerne har kulørte eller hvide huer uden kniplinger. Øens beboere søger trods deres fattigdom at efterligne købstadsboernes dragt³⁰. Dette gælder allerede for 1630ernes vedkommende. På to malede glaser i Nationalmuseet (fig. 2 og 27) ses det, at dragten er stærkt højerestandspræget. Maleriet af familien Printz fra 1789 (fig. 168) viser også købstadspræget dragt, der endnu er helt barokagtig. I 1790 hedder det, at kvindernes påklædning er meget tarvelig, de har opskårne huer med lin, men uden tørklæde over, langlivede trøjer med økseærmer, hvide forklæder og tørklæder. Til hverdag brugtes skindskørter, og pigerne havde røde vadmelskørter og buller med strikkede ærmer i stedet for

Fig. 168. Maleri fra 1789 forestillende familien Printz fra Samsø i højerestandspræget dragt. Mor og datter er iført sorte, krigede huer og kjortler med smæk. Lin, tørklæder og forklæder er hvide. Faren og sønnerne har bredskyggede hatte, sorte kjol'er, veste og bukser. N.M. nr. H. 46. *Costumes showing the influence of upper-class fashions of the late 17th century. The women wear black caps with curved fronts, and jackets with stomachers. Their head-bands, kerchiefs and aprons are white. The men have wide-brimmed hats, black kirtles, waistcoats and breeches. (Oil-painting; 1789).*

trøjer. Ved midten af 1800årene brugtes hvergarns trøjer i smukke mønstre, grønne vadmels skørter og i det hele lysere farver end før. Til stads bar de mere formuende silkeklæder³¹. Fig. 169, en tegning af M. Rørbye af en pige fra Samsø, viser, hvorledes dragten så ud i 1830erne.

Kvindedragt HELE DRAGTER

Brudedragt. 1758 siger Thurah, at man ved brudestads brugte flettet hårbæhængt med perler og bag i nakken et lille stykke spejlglas eller slebet krystal eller agat. Det senere Samsø brudehovedtøj kaldtes »hårbånd« og er, som de fleste andre brudehovedtøjer, afledet af fletterne (fig. 170). Det brugtes både af brud og brudepiger, men brudens havde mørke farver. Det var kun de velhavende gårdmandsfamilier, som ejede hårbånd, men man lånte dem beredvilligt ud til mindre velhavende. Hårbånd brugtes sidste gang i 1873. Derefter gik man over til at bære lue med lin. Enkebrud måtte ikke have hårbånd, men en »hårpynt« bestående af kunstige

blomster. Brudedragten bestod iøvrigt af sort skørt og trøje af silke, merino eller andet stof. Hertil hvidt, broderet forklæde og tørklæde, hvorover et sammenrullet »kranstørklæde«, samt livbånd af guldindvirket silkebånd. (En sådan, ganske vist sammenstykket, brudedragt findes i Nationalmuseet).

Altergangsdragt, sørgedragt. Til alters brugtes også det sorte skørt og trøjen, men blot med sort forklæde og tørklæde og sorte huebånd. Samme dragt brugtes langfredag og st. bededag. Ved begravelser sad enken og de nærbeslægtede kvinder med et sort skørt over sig på vejen til og fra kirke og inde i denne. Også Thurah omtaler enkeres sorte skørt over hovedet i kirken. I 1850erne var skikken aflagt. I sen tid brugte sørgende eller ældre koner at overbrodere de røde farver i huernes indvævede bukker med grønt og lilla som tegn på lettere sorg. Sjaler med glædes- og sørgebroderi kendes her som andre steder. Enker skulle altid have glatte, sorte huebånd, andre kunne bruge sorte mønstervævede.

Høstdragt. I 1700årenes midte forekommer ofte udtrykket »høstoplod«

Fig. 169. Pige fra Samsø med stort kniplingslin, omkring huen et sort tørklæde med broget kant, ærmeliv og stort, hvidt forklæde med røde og blå striber. Delvis farvelagt tegning 1847 (48?) af M. Rørbye. Den kgl. Kobberstiksamling. *Girl wearing a big lace head-band. Over the cap she has a black scarf with a bright border. She has a jacket and a large apron with red and blue stripes. (Drawing, partly tinted; 1847-8).*

Fig. 170. Brudehovedtøj »hårbånd« bestående af forkant med nedhængende perlesnore, samt nakkestykke pyntet med kulørte perler på sort fløjl og med sorte kniplinger langs nakkesømmen. Samsø. N.M. nr. W 247 f. *Bridal head-dress consisting of a front band with pendant strings of beads, and a back-piece decorated with coloured beads couched onto black velvet. Framing the back is a flounce of black lace.*

Fig. 171. Tostykkshue af sort, brocheret silkestof, såkaldt »toblomstret« d.v.s. med to brogede blomsterbuketter i mønsteret, anbragt på hver side af nakkesømmen. Huens forkant har smalle kriger kantet med silkebånd. Den rynkes sammen i nakken og rynkebåndene krydses over issen og bindes bagtil. Samsø. N.M.nr. 167-1920. *Two-piece cap of brocaded silk with a black ground, with front edge cut back deeply.*

i skifterne. De synes at have været forskellige fra de andre oplodder, uden at det dog nu er muligt at sige, hvori denne forskel har bestået. I senere tid brugtes grå hverdagsklokke med grønt uldent bånd om, en gammel bul af blå hvergarn, grønne, slette vadmel's ærmer, hjemmenvævet forklæde af bomuld eller vævet af tvistrend og ulden islæt. Tørklæde brugtes ikke, men tæt lin, puldlue eller opskørslue og pandeklæde. En anden meddeler fortæller, at høstdragten bestod af tosøllet skørt uden bånd, bomuldsliv, hvidt forklæde, blågarns til sædhøst, hørgarns til høhøst, »halværmer« d. v. s. underarmsærmer svarende til forklædet, bundet med bændler foroven for ikke at glide ned, »kjus«, sorte eller grå strømper, træsko, intet tørklæde.

DRAGTDELE

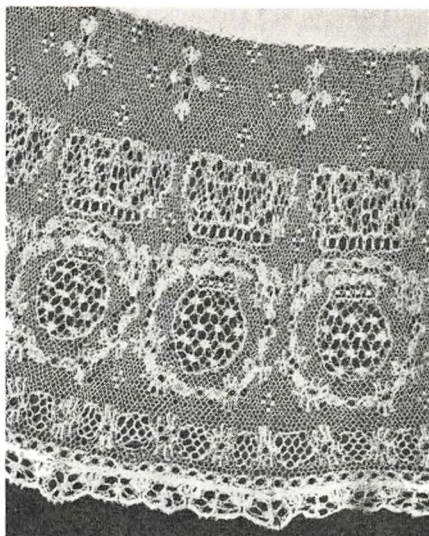
Hovedtøj. Sorte huer var det mest brugte i 1600årene. Silke, gros grain, klæde og barat var de almindeligste stoffer. 1677 nævnes en »ørit lue« (d. v. s. ørelue, kriget). I 1750erne kommer udtrykket »pur lue« frem. Thurah forklarer på samme tid, at pur huerne går langt frem over an-

sigtet og langt bagud i nakken, de er oftest af silke, undertiden af fløjl besat med sorte kniplinger. Et hundrede år senere er pur huerne glemt, og ingen huskede mere deres udseende³². I tiden efter 1750erne finder vi i skifterne omtrent lige mange sorte og brune huer foruden blå, røde og andre farver. Damask er det mest anvendte stof, desuden kattun, étoffe, fløjl og silke. Udtrykket »ørnlue« findes endnu i 1760erne, mens »opskørslue« ikke forekommer i 1700årenes skifter (derimod mange »opskørs lin«). Fr. Poulsen fortæller, at de smagløse såkaldte opskårne luer er næsten forsvundne i 1850erne og nu kun bruges af gamle koner (fig. 171). Formodentlig har den samme type haft forskellige navne, »ørit lue« i 1600årene, »pur lue« i 1700årene og »opskørs lue« i 1800årene. Der eksisterer endnu mange opskørs luer enten tostyks eller syet af eet tøjstykke med en kort søm fra pande til isse. Gifte koner havde en bred bort af sorte blonder fra pande til nakke, kaldet »rumpøl«. Det er vel denne kniplingsbesætning, som allerede Thurah omtaler. Nationalmuseet har en meget gammel sort fløjlshue, hvis kniplingsbesætning ikke alene går over issen, men også langs panden (nr. 168-1920). Ældre kvinder havde i senere tid mørke luer, yngre lyse såkaldte »gyldenstykket«, d. v. s. brokades huer, dog uden metaltråde i vævningen. Man havde »toblomstrede« og »firblomstrede« luer, alt efter antallet af blomsterbuketter i mønstret. Efter at opskørsluerne var gået af brug, kom »puldluer« frem. Det er huer af almindelig puldforn, hertil brugtes lin og som oftest tørklæde. Til sidst »dratnakkeler«, »skødeluer« eller »hageluer«. Dratnakkelen brugtes til daglig og havde intet skød. De to andre var runde, rynkede og med en flæse af stoffet hele vejen rundt. Også på Samsø har man kendt den hvide, linnede pigehue; den omtales af Thurah, og i et skifte 1770 efter to ugifte søstre nævnes en gammel hvid hue.

På de gamle afbildninger ses ingen huebånd, men allerede i 1760erne nævnes luer med bånd, og i slutningen af århundredet både blå, røde og sorte bånd. I sen tid brugtes de sorte bånd af ældre og til alters. Til hverdag havde man ikke nakkesløjfe (den sad på bænder, som blev bundet omkring huen under tørklædet). Sløjferne hed »duske«.

Lin. I 1600årene forekommer udtrykkene »lin«, »snørehatte« og »linhatte«. I 1700årene »opskørslin« »ørnlin« eller blot »lin«. De gamle afbildninger ser alle ud til at have lin- eller snørehatte. Samsø museum ejer et opskørslin, som i type svarer til lin af samme slags fra andre steder i landet. De senere rektangulære lin var først ret smalle, senere blev de bredere og rynket til bagstykket, så de stod i en bue ud over ansigtet. Sær-

Fig. 172. »Kronelin« af tønderknipling med mønster af kongekroner. Samsø. N.M. nr. 516-1924. *Head-band of Tønder lace decorated with a pattern of crowns.*

ligt brede lin med kroner i kniplingsmønsteret brugtes især i Nordby og kaldtes »kronelin« (fig. 172). Man havde også 3- og 4blomstrede lin, formentlig refererende til kniplingernes blomstermønstre. Der var tre forskellige slags: dagliglin med tæt vævet kant, søndagslin med smal knipling og festlin med 12-14 cm bred kniplingskant. Selv småpiger gik med lin til skole og naturligvis til konfirmation. De sønderjyske kniplingskræmmere, som kaldtes »jøder«, skønt de slet ikke var det, solgte tøj til huer og tønderkniplinger til lin. De sidste kostede ca. 5 rigsdaler. Broderede lin var langt billigere, ca. 1 rdl. pr. lin. En kvinde i Brundby, f. 1830, broderede lin for folk. Hvis hun opvartede kræmmerne med kaffe, fik hun lov til at tegne deres kniplingsmønstre af. Disse brugte hun siden som forbilleder til sine broderede lin.

Hovedtørklæde. Ganske vist siges det i 1790erne, at Samsøkvinderne ikke brugte hovedklæder, men dette modsiges af skifterne, hvor hovedklæder omtales langt oftere end andre steder i landet. I 1850erne hedder det, at kvinderne brugte et sort silkeklæde om hovedet, og lige til folkedragtens forsvinden har hovedklæde været brugt, selv ved festlige lejligheder, hvilket er et særkende for Samsø. »Pandeklædet« blev lagt smalt sammen, krydset i nakken og knyttet på issen. Det skulle sidde meget akkurat, og løkkerne blev stivet af med knappenåle for at kunne stå ret op. »Regnbueklæderne« (fig. 173) ansås for de fineste. De har »rame« d. v. s.

bort af »spogeret«, pletfarvet garn, vævet i ikat-teknik. Desuden brugtes »mundklæde« eller »hageklæde«, som var mindre end pandklædet og bandtes ned om hagen og knyttedes på issen. Ved et lille besøg beholdt man klædet på, men ved store gilder tog man det af. Pandsmæk forekommer undertiden i skifterne, svarende til jysk dragtskik.

Frisure. Som andre steder har unge piger på Samsø i 1600årene båret håret i fletninger om hovedet. I senere tid, da huen brugtes både af gifte og ugifte, blev håret snoet sammen med et »flettebånd« og lagt om hovedet under hovedtøjet. Fortil anbragtes et »hårbånd« flettet af hestehår. At tage hovedtøj på hed at »binde o«. Man holdt op med at gå i egentlig dragt i 1870erne, men hovedtøjet lagdes først omkring 1910-20.

Hel kjortel, skørt og trøje. Hel kjortel har været så godt som ukendt på Samsø, den nævnes kun ganske undtagelsesvist i skifterne. I stedet for har man brugt trøje og skørt, som forekommer i praktisk talt hvert eneste skifte. På alle kendte afbildninger af Samsødragten er det da også kun denne påklædning, som afbildes, lige fra 1630 til 1870erne.

Ærmetrøje. 1600årenes trøjer er næsten udelukkende sorte, kun sjældent forekommer grønne eller røde. Stoffet er klæde og fiskskaft, undertiden kamlot, sars eller kirsey, en sjældent gang nævnes skind eller skindfoerede. I 1600årenes begyndelse var trøjen åben nedefter, havde skulderkarme og snævre ærmer, tilsyneladende snøret sammen fortil (eller med en snøret bul under) (fig. 27). I 1700årene bliver den brune farve lige så almindelig som sort, desuden forekommer rødt, grønt, blå, violet, flerfarvet og blomstret. Tillige med klæde kommer nu også sars, étoffe, kalmank, kattun, tosøllet, femskafts, bai etc. Fra midten af århundredet finder vi undertiden udtrykket »overtrøje«, hvormed formodentlig menes ærmetrøje båret over bul eller undertrøje. Trøjerne har undertiden ærmer af afvigende farve. Somme tider er de knuppet med sølv- eller stålknapper. Kun een gang omtales en sølvnål. Undertiden nævnes opslag på trøjerne af plyds eller fløjl. Fig. 30 viser en trøje af kalmank med de karakteristiske opslag »økseærmer«³³. Sådanne ærmer brugtes endnu i 1840erne, hertil »flynderryg« og skød, kaldet »hanekam«, »hønserøv« eller »klokkeskø«. En sådan trøje i Nationalmuseet er af mønstret halvsilke med skinkeærmer (nr. 613-1920).

Bul. Der er knapt 3 gange så mange ærmetrøjer som buller i skifterne. Sandsynligvis har man båret bul under ærmetrøjen. Kun til arbejdsdragt har bul med strikkede ærmer, natttrøje eller særkeærmer været brugt som yderdragt. 1600årenes snørliv var som regel sorte, sjældent grønne, af

fløj, fifskaft, rask eller kaffa. Undertiden har de været prydet med guld- eller sølvgaloner og lukket med mellem 10 og 20 par sølvmaljer. 1700-årenes buller var meget ofte sribede, desuden var brunt og grønt almindeligt, andre farver var sjældne. Stofferne var fifskaft, kalmank, flonel, bai, hvergarn etc. Ofte nævnes ærmer i afvigende farver, som oftest røde, sjældent grønne eller blå. I slutningen af århundredet omtales undertiden 12 knapper af sølv eller andet metal. Endnu i 1830-40erne huskes buller med sølvknapper og -kæde. Til forskel fra konernes ærmetrøjer var det mest piger, som bar bul med strikkede ærmer³⁴. En meget gammel bul på Samsø museum er af stærkt afslidt sort fløj, hæftet fortil og med indsyede, strikkede ærmer (fig. 31).

Nattrøje omtales kun sjældent i skifterne. Der er 15 gange så mange ærmetrøjer og 6 gange så mange buller. I 1600-årene tales der om »undertrøjer«, røde eller grønne, af vadmél eller rye. 1700-årenes nattrøjer var blå, brune eller grønne, kun undtagelsesvist røde. Mere almindeligt end strikkede nattrøjer var et par strikkede ærmer syet i bullen. De var røde eller grønne, med mønsterstriking kaldet »roser«, og opsmøg med flos ved hænderne.

Skørt. På glasruderne (fig. 2 og 27) er skørterne røde, sorte eller violette med bred sort kant forneden og 3 rækker sorte bånd derover. I 1600-årenes skifter findes kun få røde skørter, de fleste er grønne og sorte, undertiden brune og grå. Andre farver forekommer ikke. Stofferne er fifskaft, klæde, vadmél, hvergarn, rye, rask, bai, sjældnere sars, barat eller plyds. Båndbesætning omtales ikke. 1700-årenes skørter er sorte, brune, grønne, røde, grå, andre farver f. eks. violet findes kun sparsomt. Stofferne er som før, men nu bliver tosøllet meget almindeligt. »Skindkjoler«, d. v. s. hvide og blå skindskørter, brugtes meget til daglig i 1790erne. Forneden var de kantet med et bredt stykke rødt eller blåt vadmél (jfr. den brede bort på skørtet fra 1630). Pigerne brugte røde vadmélsskørter. 1600-årenes grønne skørter bevarede endnu i 1850erne, hvor grønne vadméls skørter med silkebånd forneden brugtes til stads. Sådanne er endnu bevaret (N.M. nr. 636-1927). Til daglig brugtes sammenkartede, toskafts grå vadméls skørter. Hvergarn regnedes for finere end vadmél. Det brugtes i alle farver, mest dog blåt og sort. De sorte foldeskørter, som huskedes fra 1830-erne, havde ingen silkebånd forneden. Hver gang et skørt havde været i brug, blev alle læggene riet ned, inden det blev lagt hen. I 1750erne brugtes 8-12-14 skørter på een gang, og endnu i sen tid var det skik at gå med mange skørter.

Forklæde. Hvide forklæder ses på gamle afbildninger (fig. 2 og 27). De ældste er ganske smalle, i renæssanceform, og et af dem har tilsyneladende broderi forneden. 1780ernes forklæder er meget store og brede (fig. 168). I modsætning til de fleste andre egne har forklæder været almindelige på Samsø, i hvert fald fra midten af 1600årene. De farver, som nævnes i skifterne, er sort, blå, sjældent grønt, brunt eller blommet. Stofferne er rask, hør- og blårlærred, fidskaft, stof, barat, vadmél. Lærreds forklæder var de mest almindelige, og af dem har sikkert de fleste været hvide (blå farve nævnes udtrykkeligt). 1700årenes forklæder var mere varierede, blå og hvide lærreds forklæder var dog stadig i overvægt – sammen med det sorte. Disse tre farver findes i de fleste skifter. Rød- og blåstribede kommer frem ved midten af århundredet, ligeledes trykte kattuns. Først i slutningen af 1700årene finder vi tavlede forklæder omtalt. Broderi nævnes ikke, men derimod undertiden kniplinger. De yngre forklæder er af hjemmevævet lærred eller bomuld, rødtavlede til unge mennesker og til glædelige lejligheder, blåternede til ældre og til sorg. Til fest silkeforklæde med bånd, lyse til unge, mørke til gamle. Løkkerne skulle kunne stå af sig selv, og hos velhavende hang enderne helt ned til forklædekanten.

Tørklæde. På de gamle afbildninger ses kun store pibekraver (fig. 27 har dog snarest en art golila), men skifterne fra 1670erne og fremefter nævner udelukkende »halsklude«, ingen kraver. Halsklud er altså kommet meget tidligt på mode på Samsø. Stof og farve nævnes ikke. 1700årenes tørklæder benævnes ofte »tresduge«, »trehjørnede«, d. v. s. trekant-

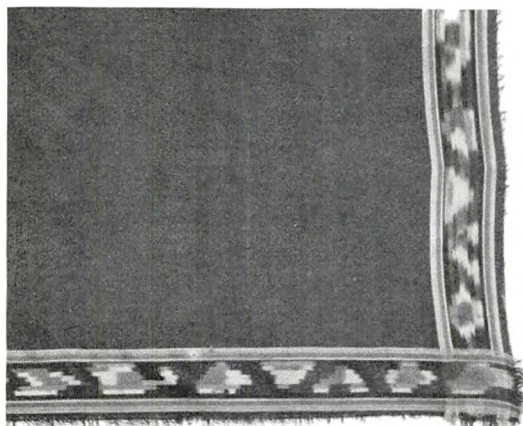

Fig. 173. »Regnbuetørklæde« af sort silke med broget bort af pletfarvet garn. Samsø. N.M. nr. 84-1921. Kerchief of black silk with gaily coloured chiné border.

tede, eller »firhjørnede«. Farverne er overvejende hvide eller blå, men ternede, stribede, trykte og brogede findes også. Stofferne er lærred, net-teldug, silke, kattun og bomuld. »Halsbuler« eller »halskraver« nævnes ret ofte i 1700årene. De sidste mest i forbindelse med halværmer, hvilket kunne tyde på, at det er løse særkekraver. Men hverken krave eller halsbul har helt erstattet tørklædet, som nævnes i alle de skifter, hvor de to første forekommer. I senere tid brugtes til stads et hvidt tørklæde underst, derover et mørkt silketørklæde rullet sammen og lagt korsvist på brystet. Man havde firkantede tørklæder med broderi til glæde og til sorg. Kniplingskræmmerne fra Sønderjylland solgte silketørklæder, som sikkert var import sydfra. I 1850-60erne brugtes små »kranseklæder« af sort silke med broget blomsterkrans på snippen. De var særlig fine og dyre. Meget estimerede var også »regnbuetørklæder med sporet rame«, svarende til hovedklædet (fig. 173).

Overtøj. Lige fra 1670erne findes en sort kåbe i næsten alle skifter. Undertiden var disse kåber foeret med sort rask, undertiden havde de krave, og een gang, 1675, omtales en »gammeldags foldekåbe«. I 1700årene har skindpelse været brugt. Ellers har kvinderne i 16- og 1700årene nok for størstedelen klaret sig med muffe; de nævnes ret ofte i skifterne. Fra 1800årenes første halvdel huskedes »frak« til kvinder, af blåt eller sort vadmél, liv med tilsyet underdel og lange ærmer, den knappedes eller hægtedes fortil.

Undertøj. Særke findes i alle de ældste skifter, undtagen fra de allerfattigste. Iøvrigt giver skifterne ikke nogen videre oplysninger; der findes naturligvis særke af hør- og blårlærred, samt oplodder. De halværmer og kraver, som ofte nævnes, har sandsynligvis gjort det ud for manglende særke, eller de har været pyntestykker af finere udførelse.

Også klokker har været brugt. I senere tid bar man hvide vadméls klokker til stads, syet til klokkeliv; til daglig var de grå. Sommerklokkerne var firsøls, som var lettere end vadmél. Underskørterne havde $\frac{1}{2}$ alen bred bort forneden af femsøl eller »ophævet« vævning. Man løftede yderskørtet helt op under armene, når man gik til kirke, for at vise det fine underskørt.

Fodtøj. Samsøkvinderne synes at have kendt 1600årenes overklassemode med kulørte strømper; der nævnes ikke alene røde, sorte og blå, men også gule og grønne. De sorte strømper bliver først mere almindelige i midten af 1700årene. Fodtøjet var, som andre steder, sko, tøfler og træsko. Nordbyerne gik med jyske træsko, andre steder brugtes sorte.

Mandsdragt HELE DRAGTER

Thurah skriver i 1758, at indbyggernes klædedragt adskiller sig fra andres i kongeriget. Mændene bruger mest brungråt eller sortfarvet klæde eller fint vadmél til deres yderste kjortler, som de kalder kofte. De er kortere end skibskarles eller matrosers. Tidligere var de endnu kortere, og da brugte man vide bukser som Hollændere eller Amagere. Under kofte bæres adskillige undertrøjer med sølvknapper, selv af de mindre velhavende. Sølvspænder i skoene, hat om sommeren, og om vinteren store, foerede huer.

Omkring 1790erne bestod dragten ved festlige lejligheder af trekantet hat med »hathue«, d. v. s. nathue under, som man beholdt på i kirken, simpelt, blåfarvet halsklæde, bredstribet, femskafts trøje eller brystdug, knæbukser af skind eller Manchesterfløj, strømper af sammenkartet sort og hvid uld, sko bundne med læderremme. Over dragten en grå vadmél kofte med store hornknapper. Den nåede omtrent til knæene og havde store ærmeopslag, der nåede til albuen og havde knapper.

Til daglig brugtes skindklæder, mest hvide, men også røde eller sortfarvede pelse og hvide lærreds- eller skindbukser. På hovedet røde, grå eller stribede huer³⁵. En meddeler siger, at i 1850erne gik mændene klædt ganske som søfolk i mørkeblå trøjer og lange bukser af klæde eller vadmél. De korte, vide lærredsbukser »skørtbukser« brugtes nu ikke mere, lige så lidt som den korte eller lange kofte. Dragten var nu syet efter købstadsmode.

DRAGTDELE

Kjortel, kjol, kofte. En grå vadmél kjortel forekommer i de fleste skifter. Foruden vadmél kunne kjortlen være af klæde, sjældnere filt, rye eller skind. Farverne var – foruden grå – også sort og brun, senere hvid, grøn, blå eller blakket. Sort, gråt og brunt er eneherkende indtil midten af 1700årene. Undertiden har kjol'en haft foer af rye. Ordet »kjol« og »kofte« forekommer i 1600årene. Lukning nævnes aldrig. Den har sandsynligvis været hægtet.

Klædning. Ligesom på Amager, Fanø og enkelte andre steder forekommer her ofte udtrykket »klædning«, betegnende kjortel og bukser. Undertiden har den dog bestået af kjol, vest og bukser.

Trøjer er i skifterne mest af klæde, desuden forekommer vadmél, skind, bai, lærred, kirsey, hvergarn, fifskaft. Damask og kalmank er sjældne.

Fig. 174. Trøje af ulldamask, blå bund med lysegrønt mønster. Trøjens sømme er noget udsvajede fornedet, så der dannes en slags skød. Samsø. Samsø museum. *Jacket of woollen damask which has a green pattern on a blue ground. The slightly flared side-seams form a kind of skirt.*

På Samsø museum findes dog en trøje af kalmank med metalknapper (fig. 174). Sort, blå og brunt er de almindeligste farver, desuden rødt, hvidt, stribet og grønt. Blåt bliver mere almindeligt i slutningen af 1700-årene. I modsætning til kjortlerne har trøjerne undertiden haft knapper af sølv, stål eller andet metal, indtil 34 stykker. På Samsø museum findes to femsøls trøjer, toradede og med sølvknapper. Under kofterne brugtes i 1750erne undertrøjer, hvori selv fattige havde sølvknapper.

Uldenskjorte. Denne var af klæde, vadmel, hvergarn, sjældent af skind. Farverne var rød, grøn, hvid, blå. Fra 1700-årenes første årtier forekommer uldenskjorte ikke mere i skifterne, den erstattes øjensynligt af vest.

Brystdug, vest. Brystdug forekommer første gang i slutningen af 1600-årene af rødt, stribet tøj. Stofferne er som oftest læder, kalmank, femskaft, hvergarn. Allerede 1716 kommer udtrykket »vest« frem ved siden af brystdug. Men denne brugtes dog endnu i 1790erne under koften. Vesten har undertiden sølvknapper, dette forekommer aldrig i brystdugen. Samsø museum har en vest af blå ulldamask, toradet, kraeløs og med possementknapper.

Bukserne var af klæde, vadmel, lærred, skind, sjældnere af hvergarn, skæg, (plyds), bommesi eller manskettes. Farverne er i 1600-årene overvejende sorte, dette gælder også for lærred og skind. Desuden brune, hvide og – efter midten af 1700-årene – også blå eller grå. Sølvknapper forekommer undertiden fra 1700-årenes anden halvdel. Nationalmuseet ejer flere par sorte, sribede fløjlsbukser fra Samsø. Fig. 175 viser et par knæbukser fra Samsø museum. 1791 nævnes et par lærreds »overbukser«, sikkert stormbukser. Endnu i 1850erne gik enkelte gamle mænd med

Fig. 175. Knæbukser af blå, stribet Manchesterfløjl. Bred klap og to stiklommer skjult under klappen. Toppede og rosetgraverede sølvknapper. Samsø. Samsø museum. *Breeches of blue striped cotton velvet. Two pockets are masked by the front flap. The silver buttons are engraved with rosettes.*

korte, vide »skørtebukser« af hvidt lærred. Ved midten af 1800årene var de korte bukser aflagt og erstattet med lange klædes eller vadmels bukser.

Hovedtøj. Hat og foeret hue forekommer i næsten alle skifter. I 1750-erne siger Thurah, at man gik med hat om sommeren og med stor foeret hue om vinteren. Hatten var sort, undertiden med bånd. Den foerede hue kunne have puld af fløjl eller klæde og foer af ilder-, bjørne- eller andet skind. Kabuds nævnes første gang 1678. Kasket forekommer allerede i 1690erne og hatslag først efter midten af 1700årene. Fra 1850erne brugtes høj sort silkehat til stads. Udtrykket »hathue« forekommer efter midten af 1700årene i forbindelse med andre huer. 1681 omtales en flossens hue (muligvis strikket), og 1697 en hollandsk og en rød polsk hue. Nathuerne dukker op i 1700årenes begyndelse. Fra midten af århundredet findes rød-hvide bomuldshuer, samt blå og brogede nathuer. De kunne dog også være af skæg eller grønt fløjl. I 1790erne kommer de røde nathuer frem. I 1860erne var den daglige hue som oftest grå med rødt opsmøg og kvast. Den var strikket i »patentbind«.

Overtøj. Rejsekjoler forekommer undertiden fra slutningen af 1600-årene, de er enten brune eller blakkede. År 1800 nævnes en gammel grå »søkjol«, og fra midten af 1700årene adskillige skindpelse, undertiden blå. Også Lütken omtaler lammeskind, der brugtes både til bukser, trøjer og pelse.

Undertøj. Skjorter findes i næsten alle skifter, indtil 19 stykker. De er næsten altid af hørlærred. »Oplod«, en slags halskrave, findes på Samsø

museum. Halværmer nævnes fra midten af 1700årene, og sølv-halsknep fra 1790erne.

Undertrøjer har været ret almindelige, undertiden af skind. Ellers er de mest af vadmél, men kunne dog også være af kirsey, kalmank, bai eller klæde. Farverne er røde, blå, hvide og brune. Der er her ikke tale om uldenskjorte, da begge slags kan forekomme i samme skifte. Undertrøjerne har aldrig knapper. Nattrøjer nævnes fra 1860erne, de er af vadmél, sribet tosel eller kalmank, hvide, røde eller grønne. Fra slutningen af 1700årene findes bundne nattrøjer, eller de kunne være af vadmél med bundne ærmer. Måske er der ingen forskel mellem undertrøjer og nattrøjer. De forekommer aldrig i samme skifte.

Underbukser har været almindelige, de er oftest af vadmél, men skind forekommer dog også. De kunne være røde, blå, brune, brogede eller sribede, men hvide er dog de mest almindelige.

Fodtøj. Sko med sølvspænder og støvler var det almindeligste, træsko nævnes aldrig i skifterne, derimod undertiden træføfler. I 1600årenes slutning forekommer lærreds- og vadméls strømper eller brune islandske og flossede eller uflossede, og i midten af 1700årene røde strømper. I senere tid var de overvejende grå, sjældnere blå eller i andre farver. Mønsterstriking kaldtes »binding med roser«.

Diverse. Halskraver og brogede silke- eller kramlærreds halsklæder er almindelige fra 1700årenes slutning. De kunne også være af simpelt, blåfarvet lærred.

Stevns

»Stevnsbakkerne« havde ord for at være mere gammeldags i deres påklædning end beboerne i det øvrige amt. Dette gjaldt især Strøby og Varpelev, hvor det hed sig, at kvinderne gik med røde strømper, et tegn på, at de var meget gammeldags.

Kvindedragt HELE DRAGTER

Søndagsdragt. I Nationalmuseet findes en hel dragt (nr. 537-1923), som har tilhørt Ane Margrethe Nielsdatter i St. Tårnby, født ca. 1820 og gift ca. 1850. Hun syede for omegnens folk, og det hed sig i familien, at hun selv havde syet dragten i sine pigedage. Den består af rødmønstreret hver-

garns bul, rød natttrøje, grønt vadmels skørt, alt kantet med grønne bånd. Rød-hvid-blåternet forklæde, grønt-lilla mønstret halvsilke tørklæde med hvidt underklæde, og puldhue af silke med grønne bånd.

Brudedragt. Brudehovedtøjet hed »fletter« eller »nakkestykke«. Det blev også båret af brudepiger og konfirmandinder. Nakkestykke (fig. 62) brugtes endnu 1864, men ved denne tid begyndte brudekrans af tøjblomster uden slør at komme på mode. Hertil sort kjole og hvidt tørklæde.

Konfirmation. Endnu i 1850erne havde pigerne fletter ved konfirmationen, men omkring denne tid begyndte man at bruge »klar nakke« med lin og røde bånd, og 20 år senere blev det første hold piger konfirmeret i Lyderslev kirke uden huer. 1849 stod en konfirmand i nedringet kjole af urtepottehvergarn med korte ærmer og udsmykning af silkebånd, hvidt forklæde og stort halstørklæde. 2 år senere var højhalset kjole med lange ærmer blevet moderne. 1869 brugtes blomstret mørk hvergarnskjole, sort silkeforklæde, livbånd med sølvspænde, kniplingskrave, lille blå halsklæde og klar nakke.

Alters, sorg. Til alters brugtes sort kjole, hvidt forklæde af lærred, linhue og sort hue med sorte bånd (nogle meddelere forklarer dog, at man også kunne bruge både blå og grønne). Senere kom slet korsklæde med læg og ganske smal blonde på mode. Man kunne ikke bruge klar nakke til alters. Korsklæde trængte først meget sent igennem til altergangsdragt.

Giftede begravedes med sort hue med sorte bånd og korsklæde. Sikkert ældre var dog den skik at begrave gifte med konehue. Piger begravedes med hvid lærredshue, blå eller hvide bånd og korsklæde.

DRAGTDELE

Hovedtøj. Man har brugt 3 forskellige typer af hovedtøj på Stevns: »halve nakker« svarende til fig. 157, »klare nakker« d. v. s. metalbroderede, og »stumpnakkede huer«, tarvelige puldhuer med smalle bånd uden nakkesløjfe, de brugtes til hverdag og almindelig søndag. Konehuen var, som andre steder, sort og med gulddgalon. Man finder endnu svage spor af, at pigerne har båret hvide huer af lærred eller silke. Hovedtøj bestående af hue, korsklæde og nakkesløjfe kaldtes »et sæt«. Man skulle helst have flere sæt at skifte med. Således havde en ugift gudmor ved en barnedåb i 1860erne tre forskellige sæt. Gifte koners nakker var broderet med guld eller sølv. Der var forskellige kvinder, som syede huer, især var Jens Jørgensens kone i Hellested vidt berømt for sine smukke nakkebroderier³⁶.

Et særligt kendetegn for Stevns er måden, hvorpå nakkebåndene er anbragt. De er ikke, som andetsteds, bundet i sløjfe, men rynket sammen i to grupper, en løkke og en ende i hver gruppe. Huens forkant er dækket af silkebånd, svarende til nakke- og hagesløjfe. De er som oftest blomstrede. Konernes bånd var grønne, pigernes røde. Til sorg og alters sorte bånd.

Det fortælles, at bønderpigerne under Bregentved gods gik mere med lin end Stevnsbakkerne. De ældre lin blev kruset på bræt, så de sad tæt til ansigtet. Senere blev linet bøjet op ved ørene. Nogle steder brugte man lin helt op til 1870erne, men det mest almindelige dengang var dog korsklæder. Disse, som kom i brug i 1850erne, blev i begyndelsen udelukkende anvendt til fest. Gamle koner holdt dog fast ved linet. Korsklædet forsvandt i 1870erne. Børn havde almindeligvis ikke korsklæde eller lin, det fik man først ved konfirmationen. Til daglig kunne man nøjes med et issebundet tørklæde. Eller en »hat« over huen af forskelligt farvet silke eller bomuldsstof. I Magleby gik endnu i 1887 enkelte kvinder med huer. Men i Frøslev aflagdes de i 1874. En søndag mødte nogle af sognets koner til kirke med købstadhatte. Der blev hvasket og tasket langs stolestaderne. Men næste søndag var der flere hatte, og i løbet af et par måneder var huerne forsvundet. Mange af konerne så slemme ud og måtte have tørklæde om hår og ører under hatten.

Bul. Bullen havde firkantet halsudskæring med silkebånd om denne og om ærmegabene. Fortil blev den snøret sammen med en søvlænke trukket gennem sølvringe. Den kunne også fæstes med knappenåle. Stoffet var vadmél eller hvergarn. En stribet hvergarns bul i Nationalmuseet (nr. 536-1923) har tilhørt Ane Kirstine Nielsdatter, Hellested, f. 1813.

Nattrøje. Denne var grøn eller rød, »lænket« (strikket) med »stads«, som oftest i stjernemønster. Langs halsudskæringens forkant og på de halvlange ærmer sad der silkebånd. En rød nattrøje i Nationalmuseet (nr. 536-1923) er mærket med røde korssting A.K.N.D.H., den eneste kendte bul med navnebogstaver (jfr. ovenst.).

Skørtet var af grønt vadmél med et grønt silkebånd et stykke fra kanten. Til stads var det »foldet« (lægget). Undertiden forekommer skørter af sort vadmél eller blomstret hvergarn.

Forklæde. Hverdagsforklæderne var mørkeblå. Til pænt brug havde man små silkeforklæder eller smukke, småmønstrede hvergarns, der er særlig karakteristisk for Stevns (fig. 176). Fra 1800årenes midte kendes mange forskellige navne på disse mønstre, rosinpletet, hønseøje, jordbærhvergarn etc. Det siges, at konerne altid havde to forklæder på til stads, et

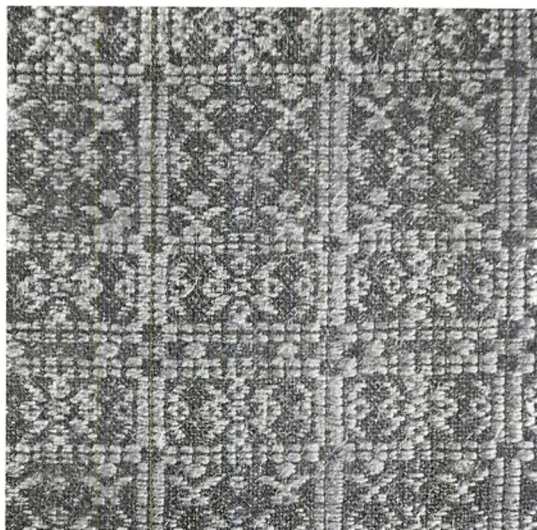

Fig. 176. Detail af hvergarnsfor-
klæde, mønstervævet i blå, rødt
og gult. Stevns. Privateje. *Detail
of a linsey-woolsey apron. The
woven pattern is blue, red and
green.*

sort underst og et hvidt øverst, pigerne derimod måtte kun have eet. Livbåndet blev bundet i sløjfe, dersom det var langt nok dertil, ellers blev det sat overkors.

Tørklæde. Til de nedringede kjoler fra 1840erne hørte store, firkantede tørklæder. Til fest sad et hvidt under det kulørte. De blev lagt overkors fortil, eller snipperne hang ret ned. Omkring 1850 forandredes moden, kjolerne gik nu helt op i halsen, og tørklædet blev ganske lille. Til disse små tørklæder hørte hvidt underklæde. Senere, i 1869, erstattedes dette af kniplingskrave.

Undertøj. En kone i Algestrup huskede, at hendes mor gik med skindklokke af fåreskind med remme over skuldrene³⁷. Særken var som andre steder delt i oplod og nederdel.

Fodtøj. »I Varpelev gaar de med røde Strømper«, hed det som bevis på Varpelevernes gammeldags levesæt³⁸.

Handsker. Det hed sig, at man brugte to hold handsker, inderst gule skindhandsker og derover et par af hvidt dowlas.

Mandsdragt

For Stevns vedkommende ligner mandsdragten i eet og alt den påklædning, mændene bar i den øvrige del af Præstø amt, jfr. side 240-43.

Møn

Dragten på Møn har øjensynligt ikke adskilt sig synderligt fra den dragt, der blev båret i den sydøstlige del af Sjælland. Det er dog nu vanskeligt at danne sig et klart billede af påklædningen. Der eksisterer kun få bevarede dragtdele og ligeledes kun ganske enkelte illustrationer.

Kvindedragt

På Eckersbergs bekendte maleri af en bondegård på Møn ses kvinder i arbejdsdragt fra 1800årenes begyndelse. På en afbildning fra 1860erne ses en bondepige fra klinten med sort kjole, forklæde og tørklæde med hvid krave over og korsklædechue med lyse bånd (fig. 177). J. Paludan fortæller

Fig. 177. Bondepige fra Møn i hue med kniplingskorsklæde, hvid krave samt sort forklæde og kjole i snit fra 1860erne. *A peasant girl wearing a cap with a lace cross-cloth, white collar, black apron and a gown in the style of the 1860's.*

1824, at kvinderne til daglig bærer rund hue af kattun uden bånd og dertil hvidt korsklæde. Desuden skørter og forklæder af stribet, hjemmævvet hvergarn, hvidt lærreds- eller kulørt bomulds halsklæde, sorte eller blå strømper, og sko eller træsko. Om sommeren er de dog som oftest barbenede. Til fest bruges stribet eller plettet hvergarn, sirts, kattun, bomuldstøj etc. Forklæderne er af ternet bomuld. Hertil hue af silke eller af sort eller blå fløjls med malede (!) blomster eller guldbroderi. Båndene er af en anden farve end huen, og korsklædet er af gaze eller bobinet med knipling³⁹. Konerne har dog altid sorte bånd. De senere festhuer har enten cirkelrund eller femfoldet nakke. Unge pigers stadshuer kan være af silke, broderet med kantille og pailletter. Korsklædet bøjes op ved ørene. Man fik først korsklæde til konfirmationen.

På rejse anvendtes i 1820erne kattuns kåbe med foerværk i halsen og stor sølvhægte. På hovedet et hvidt drejls tørklæde som en kyse. Senere bar man som oftest et tørklæde i brogede farver, og samtidig kom klædesfrakker i stedet for kåberne.

Brudedragten var i 1820erne sort kjole og på hovedet en stiv krans af kantille, sølvblomster eller perler. (Dette svarer uden tvivl til kronen, som endnu eksisterer (fig. 67). Håret blev strøget op, og i nakken hang en rød sløjfe. I 1820erne bestod »brudekransen« af to vidjer, den øverste størst, besat med glimmerstads, pailletter, kunstige blomster etc. Kransen blev syet fast på hovedet, hvad der ofte gav hovedpine. Kl. 12 fik bruden »korsklæde« på, d. v. s. sort silke eller atlaske hue med sorte, blomstrede bånd og opbøjet korsklæde⁴⁰.

Alters, sorg etc. Til kirkehøjtid brugtes sorte kjoler med klart, hvidt forklæde og tørklæde, undertiden med kniplinger og silke- eller fløjls livbånd.

Til sorg var dragten blå, sort eller mørkegrøn, brede sømme på forklædet og tørklædet og intet livbånd. Pigerne havde som oftest affarvet d. v. s. kulørt tøj til alters og lignende højtid og hvid hue med røde bånd, iøvrigt omtrent som konerne.

Mandsdragt

På landevejen til København kendte man de mønske bønder på den trekantede hat og det store hatslag, som nåede langt ned på skuldrene, hedder det i 1806⁴¹. Til kirke og højtid brugtes både blå og brune kjol'er, og når bønderne i 1830erne gik til alters eller til begravelse, havde en stor del af de ældre sorte klæder. Mandfolkene dragt i det sydlige Sjælland

og på Møn lignede temmelig meget hinanden⁴². På Eckersbergs maleri af en bondegård på Møn ses en mand bagfra, iført halvlång, hvid vadmels kofte. I 1854 gik en 14årig dreng til bryllup iført høj silkehat, hvid krave med lidt udsyning foran, sort silketørklæde lagt i trekant og viklet sammen om halsen, blå vadmels stumptrøje, vest af rødt og grønt hvergarn med blanke knapper, lange blå bukser og skaftestøvler⁴³. Der findes ingen bevarede dragter eller dragtdele fra Møn.

1. Grundtvig, Sv. 1861, I, 2 udg., 10.
2. Langebechs Rejse-Dagbog 1743. Kirkehist. Saml. 4 rk. IV, 442.
3. Jensen, C. A. opt. Gunderslevholm, 1914 (meddelelsen f. 1827).
4. Høyer, Lyder. 1921, II, 203.
5. Lütken. 1839, 37.
6. Fortid og Nutid I, 1914, 156.
7. Lütken anf. st., 37.
8. Gravlund, Thorkild. Brev 12/8 1915.
9. Møller, J. S. 1926, 137.
10. Mygdal, E. opt. Næstved og Køng 1923.
11. Graves, Karoline, i Kalundborg Dagblad 27/4 1920.
12. samme. 1921, 90.
13. Ingvorsen, Ingvor. 1918, 74.
14. Olsen, J. opt.
15. Andersen, E. opt. 1935.
16. Høyer, Lyder anf. st., 192.
17. Graves, Karoline. 1921, 94 f.
18. Høyer, Lyder anf. st., 192.
19. Lütken anf. st., 35.
20. Graves, Karoline. 1921, 209.
21. Ingvorsen anf. st., 71.
22. samme anf. st., 73.
23. Lütken anf. st., 35.
24. Spange, Th. J. 1913, 44.
25. Møller, J. S. Folkedragter i Nordvestsjælland. Danmarks Folkeminder Nr. 34. 1926.
26. 1822 nævnes 5 hvide snippeklæder i et skifte (Møller J. S. anf. st., 120). Det er sandsynligvis korsklæde anbragt under huen.
27. Enkelte meddelere mener dog, at sort kjole også kan have været brugt af ugifte ved disse lejligheder. I så fald er den sandsynligvis anskaffet til konfirmationen.
28. Andersen, E. og Budde-Lund, E. 1941, 53.
29. Møller, J. S. anf. st., 17, note 1.
30. Thurah. 1758 a, 13.
31. Poulsen, F. 1902, 127.
32. samme anf. st., 127.
33. Den samme slags ærmer omtales fra 1790-erne (Poulsen, F. anf. st., 127).
34. samme anf. st., 127.
35. samme anf. st., 126.
36. Jensen, C. A. opt. 1909, Hellested.
37. samme opt. 1915, Algestrup.
38. Mygdal, E. 1933, 226.
39. Paludan, J. 1824, 276 f.
40. Kristensen, E. Tang. Skattegraveren, 9. halvbind 1888, 198 f.
41. Wedel, L. M. 1806, II bd., 277.
42. Lütken anf. st., 36.
43. Mygdal, E. opt. 1923, Magleby sogn.

Lolland

I en præsteindberetning fra 1624 hedder det, at sognefolkernes klædedragt i gamle dage var enfoldig og alvorlig. Når kvinderne gik til kirke, bar de skørter af forskellig farve over sig, som de også kunne anvende ved andre lejligheder uden videre bekostning. De pyntede sig også med blankt og forgyldt sølv, som kunne gemmes for metalværdiens skyld, når det blev gammelt og slidt. Det hedder videre, at det nu er umuligt at se forskel på bønder- og borgerkvinder, og at klædedragtens tidligere tarvelighed er afløst af hofart¹. I 1776 siges det, at bondens klædedragt på Lolland er utro-

Fig. 178. Bondekvinde i højere-standspræget dragt fra 1860erne. Hvidt hovedtøj, krinolinekjole og lille, mørkt forklæde. Gammelt fotografi. Privateje. *Peasant woman in clothes showing strong influence from upper-class fashion of the 1860's. She has white head-gear, a striped gown supported by a crinoline, and a small dark-coloured apron. (Photograph).*

lig tarvelig, endogså de formuende selvejerbønder². Først i 1800årene begyndte luksus i klædedragten at tiltage som følge af den forbedrede sociale og økonomiske tilstand. Selvejerne klædte sig nu som købstadborgere, og hjemmegjort tøj var sjældent hos almuens³. Det er utvivlsomt ophævelsen af stavnsbåndet, der på Lolland og Falster var særlig tyngende, som bevirkede en tiltagende luksus i påklædningen.

Klædedragten på Lolland ligner mere Langelands end Falsters. Forbindelsen over Langelandsbæltet har da også været livlig. Påvirkningen fra Slesvig, som mærkes på adskillige andre områder, kan ikke spores i dragten. Derimod har en forskel mellem Øst- og Vestlolland, som også gør sig gældende i dialekten, i hvert fald tidligere kunnet ses i klædedragten.

Kvindedragt HELE DRAGTER

En udkåren kalkstensfigur fra Bursø hospital 1703 (fig. 29) viser en kvindedragt med linhue, skødetrøje, lægget skørt og smalt forklæde. I

1776 bestod en bondekones dragt i Nørre herred, hvor påklædningen var finere end sydpå, af bul af hjemmegjort blåstribet eller hvergarns tøj, rød nattørje, skørt eller »klokke« af rødt bai eller rye og hue af kramtøj⁴.

Nationalmuseets dragt fra Frejlev (nr. W 1095) består af rødt svanebais skørt med grøn kant, rød lænketørje, sort-grøn brokades bul med sølvsnøreringe og -nåle, blå-hvidternet lærreds forklæde, brunt mønstret kat-tuns tørklæde med hvid blonde på to sider, brun-rød brocheret silkehue med grønne bånd og lin under, livbånd af mønstret bomuld og oplodsærk.

Et fotografi fra 1860erne af Dorthe Nielsen viser højerestandspræget dragt med tværstribet krinolinekjole og hvidt hovedtøj (fig. 178).

Brudedragt. Både brud og brudepiger bar »flettelad« eller »flette-nakke«. Den var af almindelig form med nakkestykke og forkant og med valk under. Over midnat fik bruden konehue på, den var sort med sorte bånd⁵. Et hvidt tambureret tørklæde (N.M. nr. 442-1921) og et rødt silkeklæde (N.M. nr. 443-1921) har begge været brugt af Maren Christensdatter til hendes bryllup 1824 sammen med handskerne (N.M. nr. W 307).

Alters. Til alters gik man med hvidt tørklæde og forklæde. Et altersfor-klæde (N.M. nr. 401-1921) har tilhørt Kirsten Jensdatter i Kettinge, f. 1819, d. 1891.

DRAGTDELE

Hovedtøj. I de ældste skifter nævnes ingen hovedtøjer. Den ældste kendte afbildning af lollandsk folkedragt (fig. 29) viser hue, bundet i nakken,

Fig. 179. Hue af lyseblåt silke med mønster af hvide blade og sorte rosenknopper. Fæmø. N.M. nr. 87-1920. *Cap of silk with black flowers and white leaves on a light blue ground.*

med glat forkant og lin under. Sorte huer har været mest almindelige i 1700årenes første halvdel. I slutningen af århundredet brugtes broderede eller silkebrokades huer, udkrigede ved ørene og med lin under af samme form. Senere huer har glat forkant og noget afstivet nakke. Fig. 179 har tilhørt Kirsten Jensdatter, jfr. ovenst. nr. 401-1921. Linet var kniplingsbesat til fest, af slet lærred til daglig. Endnu så sent som i 1830erne gik meget gamle koner med kriget lin, skønt korsklæde på dette tidspunkt forlængst var kommet i brug. Der skelnedes nu mellem »linhuer« og »korsklædehuer«. Korsklædet blev kruset med kniv fortil. Unge piger fik hvid eller lys hue med brogede bånd og korsklæde til konfirmationen. Ældre havde sorte huer og sorte bånd, jo bredere jo bedre⁶.

»Solhat« brugtes om sommeren, det var et stykke stift papir betrukket med sirts.

Hel kjole. Et kalkmaleri i Tågerup kirke fra 1400årene forestiller Eva med sine børn, hun sidder og spinder iført hel kjole og hoveddug (fig. 24). Dragten er utvivlsomt et billede af en lollandsk almuekvindes påklædning. Fig. 178 viser kjolemoden i 1860erne.

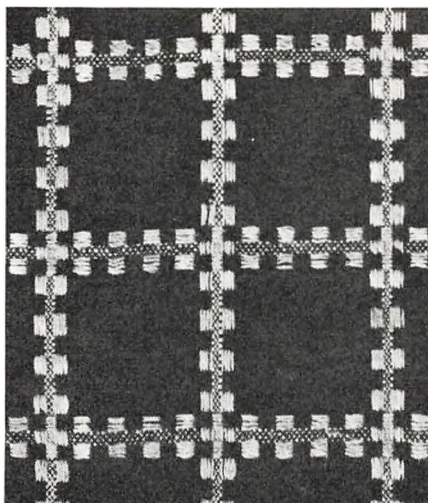
Ærmetrøje. I skifterne nævnes overvejende sorte og røde ærmetrøjer. Deres antal overstiger langt snørlivenes. Stofferne er klæde, kirsey og sars. Bursø figuren viser en ærmetrøje med rund halsudsækning, lukket fortil og med skød. Da figurens arme er afslået, kan ærmernes form ikke konstateres.

Bul. De få snørliv, som nævnes i skifterne, er af blå og brunt fløjel eller kaffa, alle med sølvmaller, fra 9-15 par. Senere kommer vadmél, kalmank,

Fig. 180. Bul af sort halvsilke med grønt mønster og grønne silkebånd. Indsatte træblanchetter fortil. Thoreby. Lolland-Falsters stiftsmuseum. *Bodice of black and green half-silk with a green silk edging. It has built-in stiffeners in front.*

Fig. 181. Detail af mønstervævet hørgarns forklæde i blåt med hvide tern. Frejlev. N.M. nr. 243-1922. *Detail of an apron made of blue and white linen.*

sars etc. oftest i rødt, sjældnere i brunt, blått eller sort. De ældste nu eksisterende lollandske buller er fra slutningen af 1700årene. De har syede snørehuller eller snøreringsiddende bag silkebåndskanten fortil (fig. 180). Bag denne er indstukket to meget brede blanchetter af træ⁷. Empiretidens buller har dyb, rund halsudskæring og skød i wienerlæg bagpå.

Nattrøje. Den strikkede trøje hed på Lolland »lænketrøje«. Fra slutningen af 1600årene nævnes bundne røde ærmer til bul, og 1806 fortælles det, at farver Ærreboes kone i Maribo havde forfærdiget 90-100 par strikkede ærmer og 30 lænketrøjer⁸. Det mest almindelige har altså været at bruge løse ærmer i bullen. Af de endnu eksisterende lænketrøjer er de fleste røde, grønne forekommer dog også. De er kortærmede og med blomstret båndbesætning.

Skørt. 1624 siges det, at kvinderne bar forskelligt farvede skørter over sig, når de gik til kirke, »at de og paa andre Tider dennom kunne bruge at gaa udi uden videre Bekostning«⁹. Det vil altså sige, at man på Lolland har båret de almindelige kulørte skørter over hovedet og ikke de sorte, som var brugelige andre steder. Formodentlig et tegn på den fattigdom i klædedragten, som gamle forfattere taler så meget om. I 1600- og tidligt 1700tals skifter er røde, blå, brune, grønne og sorte skørter det mest almindelige. Stofferne er vadmél, fidskaft, treskaft, klæde, rask og sars. Senere kom sribede hvergarnsskørter frem. Rødt svanebais skørt har været brugt endnu i sen tid. Et sådant findes på Nationalmuseet (nr. 243-1922), det er lægget, ligesom sandsynligvis skørtet på Bursø figuren har været det.

Forklæde. Der er kun meget få forklæder i de gamle skifter, af blåt rask, sarses, hørgarn og kniplings (d. v. s. med kniplingskant). Bursø figuren har et ret smalt forklæde uden dekoration af nogen art. I sen tid brugtes til hverdag altid hjemmevævede blårlærreds forklæder, somme tider i blå og røde firkanter. Til stads brugtes sirts eller bommesi. Et par forklæder i Nationalmuseet har mønstervævning i hørlærred (fig. 181). Stiftsmuseet i Maribo ejer et skrubforklæde fra 1850erne, et af de sjældne klædningsstykker til dagligbrug, som endnu er bevaret. Det er syet af hjemmevævet skageblår. Fortil er tøjet lagt i 2 lag, foroven er en smal linning af ombøjet bændel og bomuldssnore i stedet for bindebånd.

Tørklæde. Først fra 1730erne omtales halsklæder i skifterne, dog har Bursø figuren et halsklæde inden for trøjen. I sen tid brugtes hvide »fæstetørklæder« til de nedringede liv. Silketørklæder kunne koste indtil 9 mark¹⁰.

Undertøj. Der forekommer ingen særke i de gamle skifter. Rød bais klokke nævnes fra omkring 1700. Underskørt kaldtes i gammel tid for »vombe«. Den kunne også være af skind, »skindvombe«.

Fodtøj. På Stiftsmuseet i Maribo findes et par sorte lædersko uden hæle og med sortsvartede metalspænder (fig. 109). Strømperne var blå, men blev ofte grønlige ved brug. Man sparede på fodtøjet og gik om sommeren i bare ben og med træskoene i hånden.

Mandsdragt HELE DRAGTER

I 1624 hedder det i den før nævnte indberetning, at mændene i Østofte bar kjortler til midt på lårene med to folder over hver albue og to på ryggen for styrkens skyld. På benene havde de »broghoser«, d. v. s. strømper og bukser ud i eet og tungesko. Hovedbeklædningen bestod af en »nophæt«¹¹. Mandsfiguren fra Burø hospital viser en dragt fra 1703 (fig. 182). I 1770erne betegnes dragten som utrolig tarvelig, selv en velhavende selvejerbonde satte ikke tre daler årligt i sin hele påklædning – når undtages et par støvler hvert andet år. Dragten bestod nu af en hvid, ufarvet kofte og højst een blå vadmels kjol samt et par lærreds eller skindbukser¹². 20 år senere hedder det stadig, at klædedragten er alt for ussel, selv om bønderne nok har råd til at klæde sig bedre. Der klages over, at mændene går med så mange kofter oven på hinanden, at de knapt kan røre sig. Omkring 1800 siges det, at den hvide eller grå vadmels kofte hører hjemme i Sønder herred, mens den blå vadmels frakke mere findes nordpå. Når bønderne red

Fig.182. Kalkstensfigur 1703 fra Bursø hospital. Halvlang kofte, vide knæbukser og hue med opslag. N.M. II. *Limestone figure dating from 1703 showing a half-length coat, wide breeches and a cap with turned-up brim.*

ud, knappede de kjortelens skøder op på livet, »hvad der tog sig underligt ud, især fordi underfoeret i reglen havde en afstikkende farve«. De gule skindbukser brugtes i Nørre herred, mens man sydpå bar hvide lærreds. Vesten var altid af stribet tøj. Hatten var rundpuldret med bred skygge, som var krammet op på begge sider. I dens folder var bundet apotekerflasker, lys og lignende skøre sager, som man havde købt i købstaden. Inden i hattefoeret gemtes den fedtede tegnebog eller et brev til præsten, som undertiden måtte vente et par uger på sin post. Omkring hattepulden lå en messingtråd. Pисken bar bondemanden tværs over brystet¹³. Lige fra 1600årenes slutning har Lollikkerne gået med kjortel af sort vadmel og rød trøje. Denne påklædning har, efter skifterne at dømme, været så almindelig, at

Fig. 183. Lollandsk bonde med lang, hvid kjortel, toradet vest og trøje samt skindbukser. Maleri af Th. Jensen. Privateje. *Peasant wearing a long white coat, double-breasted waistcoat and jacket, and a pair of buckskins. (Oil-painting).*

den næsten har været en slags uniform. Det har dog nok været stadsdragten, til daglig var ufarvet vadmél sikkert det almindeligste. I begyndelsen af 1800årene tiltog velstanden, og selvejerbønderne klædte sig nu som købstadborgere¹⁴. Et maleri af Th. Jensen viser en lollandsk bonde fra 1820erne (fig. 183). Ved kartegilder var det skik, at mændene klædte sig i kvindeklæder¹⁵.

DRAGTDELE

Kjortel. I 1600årenes skifter nævnes sorte vadméls kjol'er. Fra 1700årene kommer også hvide, blå eller grå, undertiden med rødt foer. I 1770erne kaldtes de lollandske fæstebønder for »gråmændene«, og i Molbechs dialektleksikon hedder det, at gråkjol brugtes til daglig, blå kjol til stads. Den blå frakke kaldtes »siitrøje«.

Trøje. I 1600årene omtales kun røde trøjer. I det følgende århundrede kommer skindtrøjer til, undertiden med sølvknapper. I efterlysninger efter bortløbne bønder nævnes ofte hvide trøjer.

Brystdug, vest. Brystdugen kunne i 1700årenes begyndelse være af rødt klæde eller skind, nu og da med sølvknapper. Men den forekommer langt fra i alle skifter.

Bukser. Broghoserne er omtalt side 123. Fra slutningen af 1600årene er bukserne af sort eller gråt klæde, hvidt vadmel, lærred eller skind. Sorte lærredsbukser nævnes 1705. Et par hvide lærreds stormbukser findes på Stiftsmuseet i Maribo.

Hovedtøj. Nophet er omtalt side 105. Hæt, hue og kabuds nævnes i skifterne, den sidste er afbildet på fig. 182.

Overtøj. En undvejet bondekarl var i 1780 klædt i en blå skindpels. I øvrigt omtales overtøj ikke.

Undertøj. Skjorter omtales fra 1690erne. Fra 1760erne synes det, som om hvide vadmels underklæder har været brugt.

Fodtøj. Tungesko nævnes side 141 f. I skifterne forekommer sko, støvler og hvide strømper. Strømpebåndene var meget smukke, hedder det fra senere tid. De blev bundet i sløjfe på benets yderside og kaldtes »duske«.

1. Trojel. 1811, h. II, 17.

2. Rhode. 1776, I bd., 11.

3. Wedel. 1806, 233.

4. Rhode anf. st., 11.

5. Jensen, C. A. opt. 1909.

6. Samme. 1915.

7. Andersen, E. 1956 a, 10.

8. Wedel. 1806, 176.

9. Trojel anf. st., 17.

10. Jensen, C. A. opt. 1915.

11. Trojel anf. st., 17.

12. Rhode anf. st., 11.

13. Samme. 1859, 2. udg. I bd., 21 f.

14. Wedel. 1806, II, 233.

15. Fra Dansk Folkemindesamling. 1909, II, 21.

Nordfalster

Nordfalsterdragten omfatter størstedelen af øen med undtagelse af den sydligste part. Den regnedes for den fineste og holdt sig længst i brug. Betegnelsen for hele dragten var slet og ret »skørt«. Indtil sidst i 1860erne gik alle i dragt, men efterhånden anskaffede de unge og rige gårdmandsdøtre »ståskjol« til særlig festlige lejligheder. »Je lå skørde og feg kjoel« hed det, når man skiftede dragt. Senere fulgte gårdmandskonerne og de piger, som tjente i »finere« huse, hos præster, proprietærer etc. Ved midten af 1870erne gik de fleste byklædte, og kun gamle husmandskoner bevarede af økonomiske grunde folkedragten. Endnu så sent som i 1920erne levede der endnu en snes »skørdekunner«, som de kaldtes. De bar en mo-

dificeret folkedragt bestående af polkatrøje og -hue samt forklæde med garnering, altså en påklædning, som var blevet påvirket af 1870-80ernes overklassemode. Dette forhold kender vi kun på Falster. Falsterdragten er indgående beskrevet af Karen Toxværd, Helene Strange og Elna Mygdal.

Kvindedragt HELE DRAGTER

Et maleri i »Falsters Minder«, Nykøbing F., formentlig malet af Zehngraf, forestiller Birthe Nielsdatter, Hillestrup (fig. 184). F. C. Lund afbilder en kvinde med rødt tørklæde over linhætten, grøn nattørje og bul med brogede ærme- og brystkanter, grønternede mamelukker, grønligt forklæde med røde striber og rød lilla skørt med grønne bånd. Hansen, Schou og Wellers pige med »barhovshøve« har sort hue med brogede bånd, gulbrunt ternet forklæde med garnering og smæk, som dækker størstedelen af dragten, blå liv, lilla mamelukker og grønt skørt.

I Nationalmuseet findes en dragt (nr. 214-1928) bestående af sort klædsskørt og bul, hvergarnsforklæde, tørklæde, ærme- og brystkanter af silke, sorte sirtses mamelukker og sort konehue med lin.

DRAGTDELE

Hovedtøj. Indtil 1860erne brugtes »lin og hue«, også kaldt »hovedtøj«. Huen var af puldform, oprindeligt ret stor med bred, lægget nakke i trekantform. Efterhånden blev nakken smallere, og til sidst faldt læggene bort, og kun en stiv trekant blev tilbage (samme udvikling, som skete i Nordsjælland og på Heden). Den meget lille hue anbragtes højt i nakken over det stive lin (fig. 185). Til huen brugtes overbindebånd og hagesløjfer, sorte til koner, røde til piger, grønne til forførte og ældre, ugifte kvinder. Omkring midten af 1860erne kom »polkahuer« i brug. De var små og glatte med blondepynt og nakkeflæse. Som regel var de af uld eller silke i mørke farver. Til polkahue brugtes intet lin. »Barhovshøven«, barhovedshuen havde samme form, men uden nakkeskæg. Den brugtes af ældre koner under hovedklædet og om natten. Typen holdt sig i brug til 1920erne, hvor endnu en del skørtekoner gik med den.

Det mest karakteristiske ved det ældre hovedtøj var det meget store lin. Det var nærmest kræmmerhusformet, stærkt stivet og fæstet med nåle i nakken (fig. 184). Det var meget vanskeligt at få linet til at sidde, som

Fig. 184. Nordfalstersk festdragt til gift kone bestående af hue med sorte bånd, kniplingslin og sort strygebånd om panden, blåternet halsklæde, grøn nattøje og bul med brogede silkebånd, blå-rød-sort stribet forklæde, blåblomstrede mamelukker og ravkæde om halsen. Maleri af Zehngraf (?) forestillende Birthe Nielsdatter, Hillestrup f. 1823. Falstersminder, Nykøbing F. *Gala dress for a married woman consisting of a cap with black strings, lace head-band, black hairband over the forehead, blue chequered kerchief, green vest, bodice with multi-coloured silk edging, blue, red and black striped apron, loose sleeves with blue flowers, and an amber necklace. (Oil-painting; mid-19th century).*

Fig. 185. Tegning af kvinde i Nordfalsterdragt med lille trekanthue over stort, stivet kniplingslin. N.M. nr. 249-1960. *Drawing of a woman wearing a small triangular cap and a large starched lace head-band.*

det skulle; der udkrævedes en mængde knappenåle, og den mindste fugtighed fik linet til at klaske sammen om ørene. Kniplingerne til stadslinene, som købtes af de sønderjyske kræmmere, var meget dyre. Alligevel kunne velhavende gårdmandskoner have 20-30 stykker, fattigfolk nøjedes med 1 eller 2. Selv småpiger brugte lin til skole. Til daglig brugtes glat lin uden kniplinger.

Til beskyttelse for hovedtøjet brugtes udendørs en »linhætte«, et stykke pap eller stift papir med et klæde over. En senere form, som kaldtes »skørdehætte« eller »kyse«, havde stift papunderlag betrukket med silke eller uldstof, prydet med blonder og med nakkeskæg. Til slut kom »viehætter« i brug, de svarede til helgolændere.

Langs hårranden lå et »strygebånd« eller »hårbånd«, en smal strimmel af klæde, filt eller flettet hestehår. Det blev lagt stramt om hovedet og fæstet med en nål i nakken (fig. 184).

Hel kjole synes ikke at have været brugt, og der findes ingen bevarede eksemplarer.

Ærmetrøje. Ved særlig højtidelige lejligheder som altergang, konfirmation og begravelse brugtes helt op til 1850erne en sort ærmetrøje af vadmel eller klæde. I »Falsters Minder« findes en sort vadmels trøje af 1700-tals form. Den har lange skøder kantet med glatte, sorte silkebånd og $\frac{3}{4}$ lange ærmer kantet på samme måde. Et par andre trøjer sammesteds er af lidt yngre type af sort klæde og med eller uden silkebåndspynt. I slutningen af 1850erne kom »polkatrøjen« på mode. Den lukkes fortil med skjulte hægter og en række pynteknapper over lukningen. Skødet er kantet med blonde eller en skråkant af stoffet. Ældre koner bar polkatrøje til folke dragtens ophør. Som afløsning for polkatrøjen bar unge piger »livtrøje«, der sluttede stramt til figuren og var stærkt stivet med fiskeben. (Nogle meddelere fortæller dog, at livtrøjen var ældst).

Bul. Stoffet var som oftest vadmel eller hamborghvergarn². De ældste eksisterende buller har silkebåndskant om ærmer og fortil, men aldrig på skuldrene, dobbeltskød »bulsnipper« bagtil, der er lige så lange som det øvrige klædningsstykke, lukning med sølvsnøreringe, kæde og nål (fig. 184), samt en lille sølvbroche under snøringen. Yngre buller er af mørkt mønstret eller sort stof med hals- og ærmekanter af brogede silkebånd. Bulsnipperne er længere end det øvrige (fig. 186). Bullen fæstedes med 3-4 »bolnåle« af længde som stoppenåle og med store, gule hoveder.

Nattrøje. Nordfalsterske »lænketrøjer« forekommer i en mængde smukke og varierede mønstre. De er strikket i to stykker og syet sammen i

Fig. 186. Bul fra Nordfalster af Hamborghvergarn, mørkeblå bund med brogede, mønstervævede striber og blomstrede silkebånd. Falstersminder, Nykøbing F. *Bodice of linsay-woolsey with a striped blue ground, and a flowered silk edging.*

siderne (fig. 35). Indtil 1850erne bar piger – og vistnok også koner – røde lænketrøjer til fest, strikket af hvidt uldgarn, som blev farvet efter strikningen. Det skulle helst gøres i København; hos farveren i Stubbe-købing fik de en grim, brunrød tone³. Til daglig brugtes grønne trøjer, som i tidens løb helt afløste de røde, selv til bryllup. Der findes tre typer af lænketrøjer, 1) har mønsterstriking på bryst, ærmer og skuldre, 2) har mønster på ærmer og skuldre, men ikke på brystet, 3) har kun ret- og vrangbort i hals, på ærmer og forneden. De to sidste typer er alle grønne, den første type både rød og grøn. Ingen af de nordfalsterske lænketrøjer har silkebåndsbesætning.

Skørt. Skørterne var af blåt eller grønt vadmél, sort klæde eller mønstret Hamborghvergarn. De var meget vide og fint plisseret (fig. 187). For at holde plisseringen i orden riede man læggene ned efter brugen, og når man havde bagt, lagde man de varme brød oven på skørterne, som derved blev både dampede og pressede. Forneden på skørtet sad to rækker brogede silkebånd, der skulle svare til bullens. Til daglig brugtes uldent stof som pynt, og fattigfolk havde skørter uden bånd. Forbredden var af »smetlærred«, hvori var anbragt en dyb lomme. De ældste skørter havde »spritte« slids midt fortil. I 1660erne omtales røde skørter, og denne farve brugtes endnu i 1820-30erne af unge piger til fest.

Forklæde. Som oftest var forklæderne af lærred, kattun eller Hamborghvergarn i smukke farver og mønstre. Til stads kunne der anbringes et bredt silkebånd forneden. Karakteristisk for egnen er de smukke spjældvævede forklædebånd. Til fest havde man livbånd af silke med et sølvspænde fortil og to cirkelrunde sølvspænder med 6-bladet midtblomst og krone over anbragt bagpå. I 1850erne fik forklæderne seler og smæk, og ca. 10 år senere blev de syet med en bred garnering eller læg lidt over knæhøjde. De var nu så store, at de næsten helt dækkede dragten. De blev syet af fint uld- eller silkestof til stads i mørke farver og i blomstrede, sribede eller ternede mønstre. I 1870-80erne blev forklæderne ganske små.

Tørklædet var af kattun, silke eller »trykketørklæde«. Det blev lagt i »tresnip« og fæstet med nåle for og bag.

Undertøj. Særken var syet i to dele, »oplod« og »jere« (oplod nævnes fra 1660erne). Ingen nordfalstersærke har krave, men rund eller firkantet halsudskæring med »spritte« slids, $\frac{3}{4}$ lange ærmer, og til stads broderi i tællesyning. Nederdelen bestod af 4 bredder jerer (af tysk Gere = kile).

Oven på særken brugtes en eller to klokker. Underskørterne var af vadmél eller hvergarn, i tidligere tid altid aflagte yderskørter. Senere fik man

Fig. 187. Plisseret skørt af Hamborghvergarn, grøn bund med brogede mønsterstriber. Systofte. N.M. nr. 410-1921. *A pleated skirt of linsey-woolsey with a multi-coloured pattern on a green ground.*

vatskørt og strikket uldklokke. Benklæder brugtes ikke, og kvinderne led meget af kulde om vinteren.

Overtøj. Handskemagerne i byerne og enkelte steder på landet beskæftigede sig hovedsagelig med at sy fåreskindspelse, som brugtes både af mænd og kvinder, såvel om vinteren som om sommeren. Pelstrøjerne og pelsskørterne af hjemmegarvet fåre- og lammeskind blev syet hos landsbyskrædderen⁴. I øvrigt var overtøj sjældent. Når kvinderne kørte ud om vinteren, tog de blot et ekstra skørt på, som de slog op over hovedet. Velhavende kunne dog have »slavkåbe«, der kunne være af grønt, blåt eller sort vadmél eller storternet hvergarn. Den havde form som en stor kappe, der nåede omtrent til fødderne og var foeret med vat og hvergarn. Den havde to skulderslag kantet med frynser. »Spænse«, spencer, var en kort trøje fæstet i halsen og livet med en krog og en lænke under plader af messing eller sølv. Yngre kvinder havde undertiden »frakke«, der foroven havde form som spænsen, men med en plisseret nederdel. »Trøgsjaler« var firkantede vadmélssjaler med trykt mønster, senere kom ternede hvergarnssjaler med livlige kulører i brug.

Diverse. Bryst- og ærmekanter er et særkende for Nordfalsterdragten. De består af glatte silkebånd kantet med smallere bånd, som oprindeligt var læggede, senere pibede. De fæstedes over brystet og omkring overarmen. Brystkanten er utvivlsomt en ret sen foreteelse og har sandsynligvis afløst silkebåndskantningen på bullens halsudskæring. Bryst- og ærmekanter blev først almindelige i 1800årenes anden halvdel. Mamelukker er syet som halværmer med linning ved håndleddet og løbegang med bændel

over albuen. Stoffet kunne være fin uld eller silke i forskellige farver (fig. 184). En strimmel af særkærmet skulle ses mellem lænetrøjens ærme og mamelukken. I høsten brugtes lærredsmamelukker eller bindeærmer af lærred. Om vinteren brugtes lange, hvide uldvanter med mønsterstriking på håndryggen, om sommeren handsker af hvidt købelærred med broderi. Perlekrans af rav var almindelig til stads.

Mandsdragt HELE DRAGTER

Der er knap så stor forskel mellem mandsdragterne i Nord- og Sydfalster, som mellem kvindedragterne. Dog har også mændene nok været noget mere moderne klædt nordpå end sydligere. »Den falsterske Bonde gaar skindklædt hele Aaret, Høsten undtaget. Det er paafaldende at se Bønder midt om Sommeren iklædt flere Skindtrøjer og over disse en Vadmels Kjole« hedder det i 1815⁵. Handskemagerne, som tillige var buntmagere, beskæftigede sig næsten udelukkende med at tilberede og sy fåreskindspelse til mænd og kvinder, og som de brugte både sommer og vinter. Adskillige bønder tilberedte selv deres fåre- og lammeskind med allun og brunrødt og lod landsbyskrædderen sy dem til pelstrøjer og -skørter. Juleaftens formiddag kunne man rundt om i gårdene se mandfolk travlt beskæftigede med at rense og smøre deres skindpelse⁶.

I Nationalmuseet findes en dragt (nr. 367-1922) bestående af halvlång blå vadmels trøje med klare knapper, rødtribet hvergarns vest, blå vadmels knæbukser med klare knapper, broderet skjorte, hvide uldne strømper og høj hareuldshat.

DRAGTDELE

Kjol, trøje. »Sidkjol« var en lang, hvid vadmels frakke, der blev båret oven på pelsen i regnvejr, da pelsen ikke tålte at blive våd. Når den unge mand gik på frierfærd, var han også iført sidkjol⁷. Ja selv de små konfirmander stod på kirkegulvet i lang, hvid sidtrøje. Senere fik de dog korte trøjer på. F. L. Grundtvig fortæller, at da Lars Klokker skulle konfirmeres i 1851, forlangte hans far, at han skulle »stå i frakke«. Drengen græd sine modige tårer, men allerede året efter var frakkerne blevet moderne⁸. Den blå vadmels frakke havde livet siddende midt på ryggen og skøder, som nåede

Fig. 188. Kvinde i Sydfalsterdragt iført sort hue med grønne bånd, rød bul med grønne kanter, mørkegrøn nattøje, grønt skørt og lilla forklæde. Manden har mørkeblå kjol, lyseblå vest og hvide stormbukser. Akvarel af F. C. Lund. N.M. nr. 3202-1956. *Water-colour depicting a peasant couple. The woman is wearing a black cap with green cap strings, a red bodice with green edging, a dark green knitted vest, a green skirt and a violet-coloured apron. The man has a dark blue kirtle, light blue waistcoat and wide-legged trousers worn on top of another pair.*

ned til skoene. Til daglig brugtes en »stumptrøje« af lærred eller mørkeblåt vadmel, den dækkede kun lige bukselinningen.

Bukser. De vide, åbne lærredsbukser kaldtes på Nordfalster for »tuttebukser« (tutte = rør). De var lidt længere og snævrere end på Sydfalster, men de skulle dog helst være så vide, at de kunne »hænge og slumre«. Under tuttebukserne bar man snævre knæbukser af lærred, vadmel eller skind. De blev holdt oppe af »dragbånd« d. v. s. seler.

Fodtøj. Endnu så sent som i 1840erne har strømper af hjemmevævet vadmel været brugt⁹. Det almindeligste var dog nok hvide uldne strømper strikket med »staas«. Hertil sko med spænder, eller støvler.

Diverse. I høsten havde karlene »bindærmer« på, de hang i et bånd om halsen. På hovedet en »bindhat«, hvorpå de bar negene¹⁰. Det har ikke været muligt at opklare, hvorledes denne bindhat så ud.

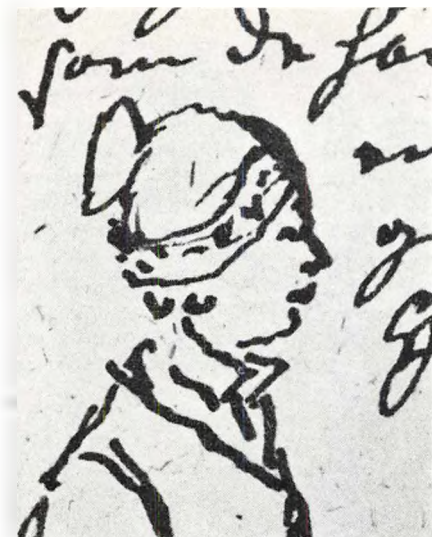

Fig. 189. Hvid pigehue med flad puld, som den omtales fra 1756. Tegning i Abildgaards notesbog I. N.M. II. *Drawing of a girl in a white cap with a flat back-piece, of a type mentioned in 1756.*

Sydfalster

I slutningen af 1700årene omtales forskellen mellem dragten i Nordfalster og den, som blev båret i den sydlige del af øen, nemlig Gedesby, Veggerløse, Skelby, Hasselø, Bøtø (og til dels Idestrup). Disse egne skal i tidligere tid have været beboet af Hollændere. I 1522 indvandrede 13 Hollændere fra Sprogø til Bøtø, som de havde fået i fæste på livstid af Christian II. Men i 1670 lod dronning Sophia gårdene opsigte, og rimeligvis udvandrede de nu til Hasselø og det sydlige Falster¹¹. Endnu i 1860erne sporede man i de før nævnte egne tydeligt to forskellige folkefærd, som især kendetegnedes ved kvindernes dragt. Denne bevarede sit gammeldags præg lige til dragtens forsvinden, og den gik derfor tidligere af brug end Nordlænderdragten, som til en vis grad har kunnet tilpasse sig bymoden. Allerede omkring 1850 fik en pige i Veggerløse bydragt til sin konfirmation, og da først een var begyndt, fulgte andre hurtigt efter¹².

Kvindedragt HELE DRAGTER

En akvarel i Nationalmuseet (fig. 188) viser en mand og en kvinde fra Sydfalster.

Brudedragt. Bruden var iført hankesærk med oplod, bulvombe med

skruebånd, grøn »kjole« d. v. s. skørt med blå silkebånd, derover sort klædes skørt med mørkegrønt silkebånd, grøn bul med sølvringe og -kæde, sort trøje og kulørt brystdug. Hvidt forklæde og tørklæde, samt »bore« på hovedet. Hovedtøjet »boren« er af brokades- eller sorte fløjlsbånd kantet med metalknipling og med sort, metalprydet nakkesøjfe (fig. 60). Ved midnat fik bruden hvid hat og sort konehue¹³. Senere på natten kulørt hue med overbindebånd.

Altergangs- og begravelsesdragt. Hertil hørte sort skørt og trøje, hvidt forklæde og tørklæde, brystdug, hvid hat og sort hue. Håret flettedes i to fletninger, som blev gjort stive ved at indflette tynde reb, som i Skelby kaldtes »flettelad«, i Veggerløse »flettebånd«. Det blev lagt i to løkker, bundet sammen på midten. Midtpunktet fæstedes i nakken. Håret deltes i fire dele, som to og to blev vundet om rebløkkerne på samme måde, som det kendes fra middelalderlige, båndomvundne hårstreng. Når håret ikke rakte længere, fortsatte man med en klædeslist »hårbåndet«. Fletningerne lagdes på kant på issen i en krans op bag nakken og fæstedes ved hjælp af hårbåndet. På issen tog man en lok hår og fastgjorde kransen med den, for at den ikke skulle glide ned. Over frisuren sattes hatten, der blev snøret sammen i nakken, og derover igen den sorte hue, så en strimmel af den hvide hat sås igennem huens sorte knipling¹⁴. Gamle koner begravedes med hat og sort hue.

DRAGTDELE

Hovedtøj. I 1756 bar gifte koner sort hue med kniplinger foran, hvorigennem den hvide underhue skimtedes. Huen havde bagtil en flad puld »ligesom Amagerne«. De ugifte havde en tilsvarende hvid hue (fig. 189)¹⁵. Der findes endnu sorte huer fra Sydfalster, som svarer til denne gamle beskrivelse, også den hvide underhue findes stadig. Begge dele hører til de ældste typer af danske kvindehuer. Den sorte fløjls hue med sorte kniplinger, tostyks og snøret sammen i nakken (fig. 190) brugtes i senere tid kun til alters og begravelse. De yngre konehuer har puldform med overbindebånd. Den hvide »hat« brugtes under konehuen, samt til alters og til begravelse. Den har nærmest trekantform med den bageste snip afskåret, her rynkes den sammen. Yngre hatte er syet i puldform. Også lin har været brugt. Slet lin blev båret af forførte piger samt til alters og til begravelse. I senere tid brugtes også på Sydfalster korsklæde. *Hel kjole* kendes ikke på Sydfalster.

Egnsdragt - Sydfalster

Ærmetrøjen var af rødt eller sort vadmél. Der findes endnu enkelte af disse trøjer bevaret. De har Louis 16 form, med trekvart lange ærmer, silkebåndskantning og skød.

Bul. På Sydfalster har man længe bevaret den gamle skik at bære bul under ærmetrøjen. Bevarede buller er af rødt vadmél med grønne silkebånd (fig. 191). De er af almindelig form med et lille skød bagpå. Festbullen kunne være snøret med sølvringe og kaldtes »ringely«. Havde man ikke sølvsnørekæde, kunne man bruge et silke- eller fløjlsbånd. Både ærmetrøje og bul hægtedes i halsen og i livet, så den stod åben over brystet. Under åbningen sad en »brystdug« af groft lærred beklædt med silkestof.

Hel *nattrøje* kendes ikke. Man brugte strikkede ærmer syet i bullen. Der eksisterer nu kun grønne ærmer i stjerne- og rudemønster. Nordfalsters elegante strikkemønstre findes ikke her.

Skørtet kaldtes »foldekjole« d. v. s. et lægget skørt. Det kunne være af blå – eller til stads – af sort klæde med to rækker sorte, mønstrede silkebånd.

Forklædet var af mønsterstribet hvergarn eller af silke, bomuld og andre stoffer.

Fig. 190. Tostycks hue af sort fløjls med kant af sorte kniplinger fortil og langs sømmen fra pande til nakke. Gedesby. N.M. nr. W 252 d. *Two-piece cap of black velvet with black lace in front and along the seam.*

Fig. 191. Bul af rødt klæde med grønne silkebånd. Rygstykkerne ender i to små skødeflige, der overlapper hinanden. Gedesby. N.M. nr. 3393-1920. *Bodice of red frieze edged with green silk ribbons.*

Fig. 192. Hvidt halsklæde »syet på helt lærred« d.v.s. med broderede grunde liggende ovenpå stoffet. Gedesby. N.M. nr. W 349 d. *Detail of a white linen kerchief decorated with whitework embroidery.*

Tørklæde. Tørklædet blev lagt i »tresnip« og fæstet med nåle for og bag. Et særkende for Falster er de hvide, broderede tørklæder med kniplingssyede grunde liggende oven på stoffet, ikke syet ned i dette. De kaldtes »syede på helt lærred«. Man tegnede mønsteret på det hvide lærred med en tilspidset pind (eller en blyant) dyppet i blånelse. Fortegningen var udklippet i papir. De ældste har bort helt rundt og hjørnebuket syet med hørtråd, dels i tællesyning, dels i fladsyning med grunde (fig. 192). De brugtes i 1860erne til alters og til sommergilder.

Undertøj. Særken, som kaldtes »hanke« eller »løddesærk«, havde to remme over skuldrene, der bar nederdelen bestående af 4 lødder d. v. s. bredder. Hertil hørte løs oplod. Over særken bar man en »bulvombe« bestående af sammensyet skørt og bul, altså klokke. Eller man brugte »skindvombe« af sortfarvet fåreskind med ulden indad. I senere tid kunne »vombe« betegne et vatteret underskørt¹⁶.

Mandsdragt

I 1756 skriver S. Abildgaard, at mændene i Skelby sogn bærer hvide kofter kantet med rødt, en kort, rød undertrøje, hvide åbne lærredsbukser, hvide strømper og sko næsten som Amagernes, bundne med remme. Den røde undertrøje er siret med grønne snore og hvide metal- eller sølvknapper. P. Rhode skriver i 1794, at på Hasselø går mændene endnu i en aparte klædedragt. Om Idstrup siger han, at mandfolkene her for en del går klædt som Østfrisere og Amagere med store, hvide benklæder.

Egnsdragt - Langeland

I Stiftsmuseet i Maribo findes en dragt fra Hasselø, som fuldstændig svarer til Abildgaards beskrivelse. Den består af en hvid vadmel's kofte kantet med rødt (fig. 81), lang rød vadmel's vest med grønne bånd, og hvide stormbukser.

Endnu omkring 1870 hørte stormbukserne til de gamle Sydfalstringers særlige dragt (fig. 188). Brystdugen var en ærmeløs trøje eller vest af mørkgrøn vadmel, som gik langt ned over maven. Om vinteren brugtes pels af sortfarvet fåreskind med ulden indad. Kun mølleren havde hvid pels. Hovedtøjet var som oftest en hjemmestrikket hue, kulørt, mørkeblå eller grå med rød floskant. Til tider brugtes en stor kabuds, som købtes hos buntmageren. Den havde klædes puld og opslag af hundeskind. Til stads havde man bred, lavpuld det filthat eller høj hat¹⁷.

1. Toxværd, Strange og Mygdal. 1926, 17.
2. Andersen, E. og Budde-Lund. 1941, 52.
3. Toxværd anf. st., 17.
4. Efterretninger for Selskabet for indenlandsk Kunstflid I, 1810, 70 f.
5. Rawert og Garlieb. 1819, 6.
6. Strange. 1936, 41.
7. Grundtvig, S. Gamle danske Minder. Ny Saml. 1857, 107.
8. Grundtvig, F. L. 1908, 219.
9. Maren Smed, Åstrup medd.
10. Grundtvig, F. L. anf. st., 252.
11. Rhode. Saml. til de danske Øers Laalands og Falsters Hist. 11. udg. v. J. J. Friis, Kbh. 1859, 11. Bd., 56.
12. Andersen, E. Lolland-Falsters folkedragter. Loll. Falst. Stiftsmuseum årbog 1956a, 23.
13. Toxværd, Strange og Mygdal. 1926, anf. st., 4, 17.
14. Toxværd, etc., anf. st., 2.
15. C. Abildgaards notesbog I, 1756, 114. Manusk. i Nationalmuseet, 11.
16. Toxværd, etc. anf. st., 4 f. og 21.
17. Samme, etc. anf. st., 6.

Langeland

Af skifterne fremgår det, at dragten i begyndelsen af 1700årene var meget enkel. For kvindernes vedkommende bestod den i hovedsagen af en sort eller rød ærmetrøje, skørt og sort hue med lin. Tørklæde og forklæde omtales kun meget sjældent, og fodtøj og undertøj slet ikke. I begyndelsen af det følgende århundrede siges det om de langelandske bønder, at de klæder sig i egne produkter undtagen for søndagsdragtens vedkommende, som almindeligvis købes i købstaden¹. Selvejerne, hedder det, klæder sig mere pynteligt end resten af almuen².

Kvindedragt HELE DRAGTER

I Langelands museum findes tre afbildninger, som viser dragten i forskellige tidsperioder. Det er sjældent at finde samtidige afbildninger af al-

Fig. 193. Kvinde i blå skørt og trøje, hvidt forklæde og tørklæde, blågrøn hue med broget broderi, rosa huebånd og grøn brystsløjfe. Akvarel fra ca. 1790 af proprietær Boesgårds hustru. Langeland. Langelands museum. *Woman dressed in a blue skirt and jacket, white apron, blue-green cap with multi-coloured embroidery, pink cap-strings and a green bow on her bosom. (Watercolour; about 1790).*

Fig. 194. Rød, mønstret sirtses kjole, sort forklæde, hvidt tørklæde og korsklæde, grønne huebånd. Både i snit og mønster ligner kjolen påfølgende den, der er afbildet på fig. 199. Akvarel af Karen Ditlevs 1822. Langeland. Langelands museum. *Woman in a gown of red printed cotton with a black apron, white kerchief and cross-cloth, and green cap-strings. (Watercolour; 1822).*

muekvinder, der så godt illustrerer dragtens udvikling i en enkelt egn som disse tre billeder. Fig. 193 er en akvarel af proprietær Boesgårds hustru ca. 1790. Akvarellen af Karen Ditlevs (fig. 194) viser påklædningen i 1822. Endelig er fig. 195 en tuschtegning med påskrift: »Marthe Fred: Datter den 1 July 1850 af Kruse«. Senere er tilføjet: »Kom hos Weber i Tjeneste d. 1 November 1825. Forlod samme d. 1 November 1854 ved Giftermaal 44½ (Aar) og Tjeneste 29 Aar.« Marthe Frederiksdatter blev gift med gårdmand Chr. Larsen i Tullebølle.

I Langelands museum findes en dragt, som skal have været båret ved et bryllup ca. 1785 af en møllerkone i Bjerrebymølle. Dragten består af ærmetrøje (fig. 197), skørt og hue (fig. 198). En anden dragt i Langelands museum skal være båret ved et bryllup i Hesselbjerg omkring 1800. Den består af en rød sirtses kjole (fig. 199), et par korte, hvide skinthandsker (fig. 196), hvidt tambureret mollstørklæde, hue af sort atlask med mønsterstriber og blomster i rosa, grønt og gult, trekantet korsklæde af

Fig. 195. Kniplings korsklæde, lyse huebånd, stort halsklæde, mørk kjole og sribet forklæde. Tuschtegning af Kruse 1850. Langeland. Langelands museum. *Showing a lace cross-cloth, cap-strings of a light colour, large kerchief, dark gown and striped apron. (Pen and wash drawing; 1850).*

Fig. 196. Et par handsker af hvidt skind med lysegult silkebroderi. Skal være båret ved et bryllup i Hesselbjerg ca. 1800 (jfr. fig. 199). Langelands museum. *A pair of gloves of white leather with yellow silk embroidery. Said to have been worn at a wedding about 1800 (cf. fig. 199).*

filet og tønderknipling, og forklæde af mønsterstribet, hvidt moll (lidt ældre type end det øvrige).

Selv om tingene meget ligner dem, Karen Ditlevs er iført på akvarellen fig. 194, kan de ikke, dersom traditionen vedrørende dragten er rigtig, have tilhørt hende. Hun er nemlig født 1801 i Lindelse, var tjenestepige på et stort gods og blev som 24årig gift første gang med gårdfæster Mikkel Rasmussen, Hverkenby. I 1833 giftede hun sig anden gang med den 6 år yngre Jens Madsen, Humble.

HELE DRAGTER

Hovedtøj. I skifter fra tiden omkring 1700 nævnes sorte silkehuer med sorte kniplinger, sorte klædes huer og en fiolenbrun gyldenstykkens hue, ligeledes med sorte kniplinger. Flere gange omtales hvide kniplinger foran huen, d. v. s. lin eller hat (fig. 193). I 1820erne er korsklædet kommet frem (fig. 194). Det har sandsynligvis haft trekantsnip, således som det

forekommer på adskillige eksisterende korsklæder. Det huskes endnu, at gifte koner havde korsklædet hængende lige ned ved ørene og indbøjet snip. Ugifte brugte ikke snip og havde korsklædet fæstet lidt op ved ørene³. Dette synes at være en yngre mode, da tegningen af Marthe Frederiksdatter, der viser hende som ugift, har nedhængende korsklæde.

I 1837 siges det, at alle fruentimmere bærer modeprægede hatte flettet af hvedestrå. De blev lavet i Rudkøbing og kostede 1 eller 2 rigsdaler eller 4 skilling. De billige sorter blev lavet i Clausebølle og båret rundt på øen til salg⁴.

Håret var strøget tilbage og strammet hårdt op med et bredt, sort hårbånd. Eller det kunne være skilt i midten og rett glat ned til siderne, som flere afbildninger viser.

Hel kjole. Denne påklædning synes ikke at have været almindelig. Undertiden nævnes dog kjortler af grå fifskaft eller sort sars i skifterne fra tiden omkring 1700.

Ærmetrøje. Sorte eller røde ærmetrøjer af klæde, kirsey etc. har øjensyn-

Fig. 197. Ærmetrøje af rødt kalmank med tilsyet skød og snøreindretning i foeret. Skal - sammen med et tilsvarende skørt - være båret af en møllerkone i Bjerreby ved et bryllup ca. 1785. (Jfr. fig. 198). Langelands museum. *Jacket of red calimanco with skirts sewn on and with lacing-eyes in the lining. Said to have been worn, together with a skirt of the same material, by a miller's wife at a wedding about 1785 (cf. fig. 198).*

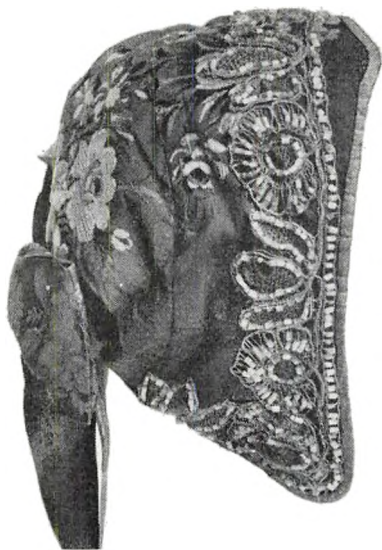

Fig. 198. Hue af grønt, brocheret silkestof med hvide stråperler og rosa kant. Skal være båret ved et bryllup ca. 1785 (jfr. fig. 197). Langelands museum. *Cap of brocaded silk with a green ground, decorated with bugle beads and with pink trimming. Worn at a wedding about 1785 (cf. fig. 197).*

ligt været det mest brugte i begyndelsen af 1700årene. Hvide eller brogede trøjer forekommer undertiden. En blå taftes trøje på Langelands museum har samme snit som på fig. 197.

Bul. Allerede i slutningen af 1600årene nævnes i et skifte en rød sarses bul med et par gamle, røde, bundne ærmer. Grønne eller blå snørliv af plyds eller andet, undertiden med sølvmallers og -snørenål, forekommer en gang imellem, men har ikke været almindelige. Der er ingen buller bevaret.

Nattrøje. Strikkede ærmer syet i bullen ser ud til at have været mere brugt end hele nattrøjer. En sådan nævnes dog i et skifte fra slutningen af 1600årene, rød, hjemmebunden og med flos for hænderne. Ingen nattrøjer er bevaret.

Skørt. Et sort skørt forekommer i alle gennemgåede skifter. Desuden findes farverne rødt, grønt, blå, brunt, violet og en enkelt gang gult. Stofferne er to-, tre- eller femskaft, vadmel, sars etc.

Forklæde. I slutningen af 1600- og begyndelsen af 1700årene har forklæder ikke været meget brugt. De nævnes kun to gange i skifterne, det ene af sort rask. Desuden forekommer kramlærred og hørgarn. På fig. 193 ses et hvidt forklæde og på fig. 194 et sort. I privateje findes et forklæde af tyndt bomuldsstof trykt med strøblomster og prikker i rødt, blå og gult på hvid bund. Det har tilhørt ejerens bedstemor Mariane Krogh, f. ca. 1810, d. 1859, møllerkone i Tranekær slotsmølle.

Tørklæde. I de ældre skifter nævnes kun et hørgarns og et kramlærreds tørklæde efter smedekonen Maren Jensdatter, død år 1700. Af afbildninger fremgår det, at man i 1700årenes slutning stoppede tørklædet ned under halsudskæringen, medens man i 1820erne anbragte det uden på dragten. Et brudetørklæde fra Hesselbjerg fra begyndelsen af 1800årene er af hvidt, tambureret moll. Den før omtalte Mariane Krogh har ejet to silketørklæder, det ene lakserødt med hvide tern, det andet ligeledes af silke med røde og grønne krans og pletter på hvid bund.

Overtøj. I 1507 fortælles det om Lübeckernes angreb på øen, at man samlede en mængde af kvindernes kåber sammen og brugte dem som forklædning for forsvarerne⁵. Fra senere tid omtales intet overtøj.

Mandsdragt HELE DRAGTER

I begyndelsen af 1700årene har velhavende bønder brugt klædes dragter, bestående af kjole, lang vest og knæbukser⁶. En dragt på Nationalmuseet (nr. V 143) fra omkring midten af 1800årene består af kort, toradet,

Fig. 199. Kjole af brunrødt kattun med trykte småbuketter i grønt, blåt og gult. Jfr. fig. 194. Skal være båret ved et bryllup i Hesselbjerg ca. 1800. Langelands museum. *Gown of printed cotton with green, blue and yellow sprigs on a brownish-red ground (cf. fig. 194). Said to have been worn at a wedding about 1800.*

Egnsdragt - Langeland - Fyn

kraveløs skindtrøje med 14 små sølvknapper, skindbukser, vest af brunsort uldstof med rødt mønster og rød, strikket hue med floskant og kvast.

DRAGTDELE

Kjortel. Denne var i begyndelsen af 1700årene af sort eller gråt klæde eller vadmél, undertiden med rødt vadmél's foer. I 1750erne omtales en blå klædes kjortel med kofte og med 32 sølvknapper i samt to klædes kjortler med veste⁷.

Trøje, uldenskjorte etc. Ordet trøje forekommer kun ganske få gange i skifterne. De er af skind med sølv- eller tinknapper. 1713 nævnes sammenhørende trøje og kjol⁸. Uldenskjorte synes at have været mere almindelig. Den kunne være af skind med hægter eller af rødt eller hvidt vadmél. Desuden brugtes rød nattrøje med messingknapper, kattuns brystduk, sort vadmél's eller læder livstykke. Vest ser ud til at have været forbeholdt mere fornemme personer.

Bukser. Disse var af skind eller lærred. Kun en færgemand og en skytte har haft brune og sorte klædes bukser. I 1753 nævnes to par sorte skindbukser med 26 sølvknapper⁹.

Hovedtøj. I de fleste skifter nævnes en hat. Fra 1700årene omtales desuden undertiden sorte, foerede huer.

Fodtøjet var sko og støvler. Strømperne var hvide.

1. Rawert. 1820, 57 f.	6. Samme, 397.
2. Wedel. 1806, II, 231.	7. Samme, 400.
3. Andersen, E. opt. 1928.	8. Samme, 397.
4. Dalgas. 1837, 428, note	9. Samme, 400.
5. Lütken. 1909, 72.	

Fyn

De fynske folkedragter har større lighed med Østjyllands end med de vestsjællandske. Også dragterne i den østlige del af Sønderjylland frembyder adskillige ligheder med de fynske dragter. Dette forhold er uden tvivl betinget af øens geografiske beliggenhed. Som allerede tidligere omtalt har smalle sunde været forholdsvis lette at befare. Fyn har altså stået i tættere forbindelse med den jyske halvø, medens færdslen over det brede og vanskeligt farbare Store Bælt har været sparsom. Allerede ældre forfattere omtaler ligheden mellem de fynske og de jyske almuedragter¹. Selv om dragten på Fyn har været ret ensartet over hele øen, så har der

naturligvis også her gjort sig mindre egnsforskelligheder gældende. Allerede i 1760erne var det bemærkelsesværdigt, at beboerne på øens udkanter gik mere gammeldags klædte end i Odenses nærhed. Især Horne og Hindsholm holdt fast ved gammel dragtskik². En lignende forskel gjorde sig gældende i det følgende århundrede. På markederne i Fåborg var de fleste bønderkvinder i klædelige hvergarnskjoler, på Odense-markederne derimod var bønderne købstadklædte³. Assenseggen havde i begyndelsen af århundredet nogle særprægede hovedtøjer, som ikke fandtes andre steder. Eskel Sørensen omtaler i sin dragtbeskrivelse fra 1785-1815 disse hovedtøjer som noget specielt for Assenseggen. Folk på Sletten havde ord for at stå noget tilbage og være sene til at følge med nye moder⁴. Forskellighederne er dog så små, at dragten kan behandles under eet – med undtagelse af Horneland.

Kvindedragt HELE DRAGTER

Fra begyndelsen af 1600årene fortælles det, at en vis soliditet var fremherskende i de fynske kvinders klædedragt. Ganske vist brugte de kostbare stoffer, f. eks. kostede en klædes kåbe lige så meget som en god hest. Men morens tøj gik i arv til datter og datters datter⁵. I 1800årene lyder dog klagerne fra Fyn som fra så mange andre steder i landet over kvindernes pyntesyge. Man kunne ikke være bekendt at vise sig i stadstøjet, hvis man ikke hver gang havde noget nyt på. Det var naturligvis dyrt for en mand, der havde både kone og voksne døtre, at holde dem forsynet med alt, hvad der hørte sig til: broderede kappetøjer, silkehuer med 4 tommer brede bånd af flere alens længde, kastetørklæde, frakke, paraply, forlorne hårkrøller etc, etc⁶. Især var det galt med de unge piger: »Vore forhen Bondepiger ere nu paa mange Steder forvandlede til Bombasins Jomfruer med Hat stundom, og Kjolerne syet efter nyeste Mode med Garnering. De begynde og at snøre sig og til Stads at spadsere med Paraplye. Som altid ville de Fattige ei staa tilbage, efterabe de Formuende, sætte Lønnen til og bekymre sig mere om Stadskjolen end om Særken.«⁷

Regeringen gjorde, hvad den kunne, for at dæmpe op for denne luksus, og det vrimler med forbud i 1700årene. Dog naturligvis uden synderligt resultat. Det er interessant at høre en bondemands refleksioner over et sådant forbud mod anvendelse af silke. Eskel Sørensen beretter fra slutningen af 1700årene, at nogle steder var sognefogderne sat til at våge

over, at forordningen blev overholdt. Det skete på den måde, at de om søndagen ved kirkegangen opnoterede navnene på dem, som bar halskæder, hovedtøj etc. af silke. »I Førstningen gjorde denne Forordning ligesom et Slags Opmærksomhed«, siger han tørt, »og paa en Kort Tid standse Kræmmerens Handel, men denne Frygt forsvandt med Tiden Og man købte nu Silke og Pocade af Kræmmerne ligesom forhen og gik dermed.« Selve dragten var som oftest hjemmevævet og derfor ikke særlig kostbar. Først omkring midten af 1800årene begyndte man at bruge købetøj. Fra 1840erne berettes det, at bonden sætter en ære i at bære klæder, som er tilvirket i hans eget hus, og de fynske bønderkoner har sikkert rigeligere forsynede klædeskabe og linnedkister end nogen anden dansk landsdels beboere. Men når bonden et år tjener godt, da ser man af og til hans kone og døtre klædt i merinos kjoler, kåber med fløjlsbesætning og silkehatte, ja endogså undertiden helt klædt i silke⁸.

Eskel Sørensens enestående grundige beskrivelse af folkedragten fra 1785-1815 er, hvor intet andet anføres, benyttet som grundlag for den følgende beskrivelse⁹. Jens Juels maleri: Udsigt over Lillebælt viser arbejdsdragten fra denne tidsperiode (fig. 200). I »Fyns Lands Ynder« 1548 gives der en meget poetisk beskrivelse af de fynske pigers dragt:

»Snehvide Dal mellem Brysternes Høje af Snørlivet snævres,
strammende Baand er for Brystet med Kunst i en Guldsløjfe slynget.
Silketøjsforklædet, saare til Pryd, over Skørtet nedfalder,
dette om Midjen er snørt, lagt i Læg og af Damaskes Tøjer.
Grønt er af Farve det Skørt og til Fødderne ned det sig rækker.«¹⁰

Ifølge Eskel Sørensen var dragterne i slutningen af 1700årene således:

Daglig sommerdragt. Sirtses eller kattuns puldhue med lin og strygebånd, pigerne havde røde uldne huebånd, konerne blå uldne. Rød, grøn eller blå nattøje. Blå, grønne eller røde vadmels eller hvergarns skorter. Snørliv (kunne dog undværes) hægtet eller snøret. Linned eller uldent stribet forklæde, til malkning og markarbejde hvidt linned forklæde. Halsklæde af hvidt lærred. Solhat om sommeren.

Daglig vinterdragt. Samme som daglig sommerdragt, blot med flere klæder på. Desuden kulørte eller trykte kattuns halsklæder, linned stribe eller uldne forklæder. Rød eller blå ryes klokke og handsker. Til kirkegang endvidere kåbe og muffe.

Kirkedragt om sommeren. Finere hue end den daglige, kniplings lin, silkesløjfer, lyseblå til koner, røde til piger. Rød nattøje. Bul af stribet

Fig. 200. Kvinde iført hvidt solklæde, særk og forklæde, bul og skørt. Detail af Jens Juels maleri: udsigt over Lillebælt fra en højde ved Hindsgavl. Slutn. af 1700årene. Thorvaldsens museum. *Woman with a white sun-cloth over the head, a white shift and apron, bodice and skirt. (Detail of an oil-painting, late 18th century).*

hvergarn eller mørkeblå ærmetrøje. Mørkeblå eller grøn klokke, undertiden rød eller blå trykklokke. Hvidstribet eller rød-blå ternet forklæde. Blå strømper. Spændesko. Fig. 200 viser arbejdsdragten i slutningen af 1700årene.

I 1830erne beskrives dragterne på følgende måde:

Dagligdragt. Hvergarns livstykke. Rød eller grøn nattrøje. Rød, blå eller trykt vadmel klokke. Ternet hør- eller blålærreds tørklæde. Sirtsens hue uden kappetøj. Blå strømper, træsko. Om sommeren grøn malet solhat.

Søndagsdragt for piger og yngre koner. Hvergarns kjortel eller bul af hvergarn, broderet vadmel, bombasin eller kattun. Lange, røde, strikkede ærmer. Hvergarns skørt. Hjemmævvet lærreds forklæde. Sirtsens hue med kappetøj d. v. s. korsklæde. Blå strømper, træsko. Til stor stads: silkehue med brede bånd. Klart eller sort silkeforklæde. Bredt silkelivbånd og besætning af silkebånd forneden på kjortlen. Sko¹¹.

En dragt fra Strandby i Nationalmuseet, sandsynligvis fra 1700årenes slutning (nr. 81/127-1938), har rød hue med guld knipling og blå bånd, mollslin, særk med halsstrimmel, rød nattrøje, rød vadmelbul med silkebroderi og blå kantning, rød-gul mønstret hvergarns skørt, rød-blå-hvid-ternet hørlærreds forklæde. En noget yngre dragt sammesteds fra (nr. 78/161-1938) har silkehue med rosa bånd og korsklæde, trykt mønstret halsklæde, sribet hvergarns bul, røde ærmer, grønt skørt med trykt sirtsens bort, rød-hvidternet hørgarns forklæde.

Pietro Krohns maleri af St. Knuds marked i Odense 1865 viser bl. a. en gammel kone bagfra med mørk hue, andre bønderkvinder har hvidt hovedtøj (fig. 201).

Hansen, Schou og Weller afbilder en fynsk pige fra 1870erne (fig. 202).

Brudedragt. I et bryllupsvers fra 1663 omtales jomfrukrans, brudekrone og valk, båret af unge piger¹². Og endnu så sent som i 1855 fortælles det, at bruden i ældre tid bar krone¹³. 1769 var brudens hår opstrøget, flettet og besat med blomster¹⁴. Nogenlunde samme frisure var i brug endnu i 1831, da havde jomfrubruden »åbent hoved«, d. v. s. krøllet hår, besat med alle slags kunstige blomster, fjer, flitter etc.¹⁵

Et fynsk brudehovedtøj i Nationalmuseet (nr. W 2541) består af forkant og nakkestykke, besat med guldknipling og flitter og et lille glasstykke i nakken. I 1850erne kom brudekrans af roser og myrter og senere myrtekrans og slør. Selve brudedragten var den sorte vadmels kjole, der ikke måtte have nogen besætning forneden. I senere tid var kjolen af mørkeblåt hvergarn eller vadmél, og endelig kom den sorte kjole igen, men nu helst af silke eller andet købetøj. Det var som oftest præstefruen, der smykkede bruden. Af hele stadsen var som regel kun kjolen og sjalet

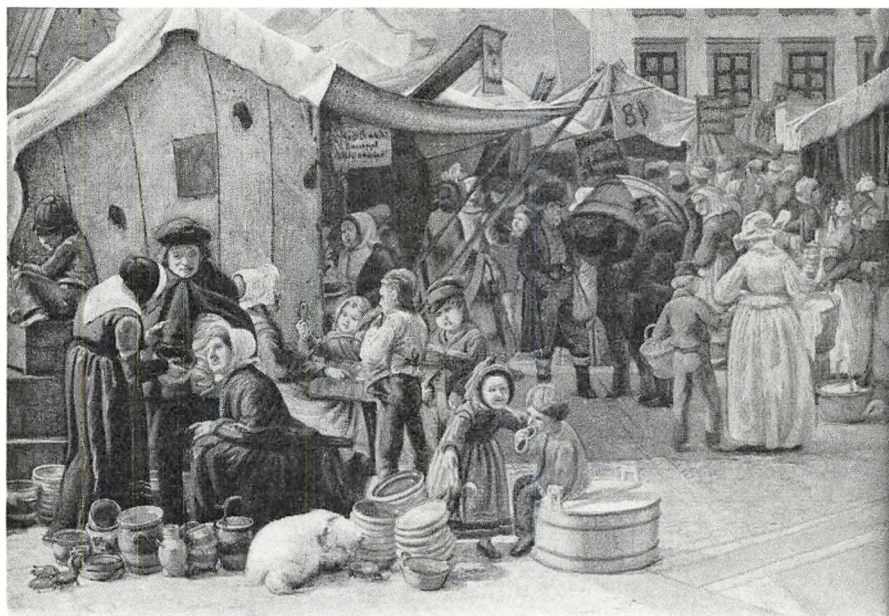

Fig. 201. St. Knuds marked i Odense 1865. Maleri af Pietro Krohn. Detail. Odense bys offentlige samlinger. *Market place with peasants.* (Detail of an oil-painting; 1865).

Fig. 202. Pige fra Fyn med hvidt hovedtøj og rosa blomstrede bånd, brunt mønstret tørklæde, blåprikket bul, rød nattøje, grønt skørt med rød kant og hvidt forklæde med blå striber. Hansen, Schou og Weller 1871. *Girl wearing a white head-dress with pink flowered ribbons, a kerchief with a brown pattern, a bodice with blue spots, a red knitted vest, a green skirt with red trimming and a blue and white striped apron. (1871).*

hendes eget. Resten måtte hun låne af brudesmykkesken. Bruden forlod hurtigt gildet for at lægge stadsen og iføre sig sribet hvergarnskjole og sort fløjls hue.

Brudefølgets påklædning. Eskel Sørensen giver en meget udførlig beskrivelse af brudefølgets dragt. Desværre omtales selve brudens påklædning ikke. Første bryllupsdag havde pigerne brokades huer i rødt, rosa, mørkeblåt eller hvidt, de kunne også være af rødt atlask eller damask, langs ansigtet sad et bredt silkebånd lagt i folder og rynker, under hagen og i nakken store silkesløjfer og under huen et kniplingslin. Selve dragten skulle helst være af udenlandsk tøj, brokade, rødt kalmank eller changeant silke. Den bestod af trøje og skørt af samme farve og stof. Trøjen havde lange skøder, som ofte var foeret med karmosinrødt stof. Under trøjen sad en smæk eller et korset. Skørtet havde et grønt bånd een eller to tommer fra underkanten. Der brugtes 2 underskørter og 3 halsklæder. Først et løst klæde, stoppet ned under smækken for at fylde, derover et fint kramlærreds med kniplingskant og broderet hjørnebuket, det var firkantet eller trekantet og fæstet med nåle. Yderst anbragtes et silke- eller kattunsklæde,

som hang løst på ryggen, men var fæstet fortil med nåle. Dette tørklæde tog man af, når man skulle op at ofre eller under dansen. Endvidere hørte der til dragten et fint kramlærreds forklæde, spændesko, kåbe og kyse. Konerne var mere gammeldags og enkelt klædt. Huen var enten af guldbrokade, gyldenstykke eller triumfant med guld-, sølv- eller perlesnore på forkanten, ca. en tomme brede. Sølvsnorene bestod af sølvtråde vævet ind mellem uld- og silketråde; guldsnorene var ligesådan, blot med forgyldte sølvtråde. Perlesnore var af hvid knipletråd besat med hvide stråperler, en halv, trekvart eller een tomme lange. Man havde også gule og sorte perlesnore. Trøjen kunne være af blå ulddamask og skørtet af rødt saxes, étoffe, kalmank etc. Konerne har altså bevaret en ældre mode med skørt og trøje af afvigende farve og stof. Iøvrigt var dragten omtrent som pigernes.

Anden bryllupsdag måtte der en anden dragt til. Trøje og skørt skulle nu være af hjemmevævet drejl, mindre fornemme kunne dog nøjes med hvergarn.

Konfirmationsdragten bestod af kulørt hvergarns kjole, hvidt forklæde og halsklæde med broderi, og uldent kastesjal. På denne dag bar den unge pige for første gang hovedtøj.

Høstdragt. Det var skik, at dragten skulle være særlig ren og fin ved høstarbejdet. Derfor brugtes i 1800'erne »oplå« oven på en måske ikke helt ren særk. Derover snøreliv – et andet sted siges det dog, at dette kunne undværes – og hvidt halsklæde. Det kaldtes at være »bararmet«, d. v. s. i særkærmer uden nattrøje. Når man bandt op, havde man »høstærmer« på og høsthandsker. Høstærmer lignede enden af et skjortærme, de kunne knappes ved handleddet og nåede til albuen, hvor de blev bundet fast. Om efteråret syede pigerne deres høstærmer sammen til poser, som de brugte til at samle nødder i¹⁶. På Sydfyn bestod høstdragten i 1800'erne af hvergarns skørt, rød eller blåprikket bul og et stort, hvidt forklæde, bundet sammen bagtil omtrent i knæhøjde og med smæk fortil. Endvidere høstærmer og malet solhat (senere flagrehat).

Altergang. I slutningen af 1700'erne havde piger og koner helt sort dragt, enten vadmels kjol eller trøje og vadmels klokke. Begge slags dragter blev snøret fortil. Hertil hørte kramlærreds halsklæde og forklæde, det sidste bundet med sløjfe af hvide bændler fortil. Konerne bar sort fløjls hue med sorte bånd, pigerne derimod havde huer af brokade eller silke med sløjfer. Da de store hovedtøjer kom på mode i 1820'erne, klagede præsterne over, at de ikke kunne se, om de kvindelige altergæster drak

af vinen, fordi kappetøjet helt skjulte deres ansigter. Akkurat den samme klage var fremkommet 100 år tidligere på landemodet i Odense¹⁷. Der må dog her være tale om kapperøllike, da de ældre hovedtøjer sluttede tæt til hovedet. Endnu i sidste halvdel af 1800årene skulle altergangstørklædet, som var af hvidt bobinet, sidde under kjolen hele vejen rundt. Man kunne bruge meget mørkeblå hvergarnskjole til alters, den kaldtes »den blå kjole«. Hertil sorte eller lilla bånd på huen eller sort silketørklæde om hovedet¹⁸. Til alters hørte nødvendigvis sko, mens man til almindelig kirkegang godt kunne nøjes med træsko. Imellem de foldede hænder lå salmebogen. Oven på den et hvidt lommelørklæde, som kun var til stads; det, som var bestemt til at bruges, var af tarveligere stof og lå omhyggelig gemt under det hvide.

Sørge- og ligdragt. Ved begravelser brugte kvinderne i 1769 sorte huer, hvide trøjer og sorte skørter¹⁹. I 1830erne sørgede man i sort kjole og med hvide kippers huer, hvortil hørte sorte eller lilla bånd for koner og hvide for piger. Hverken huen eller korsklædet måtte have broderi.

Ligsærken blev ved dødsfald hentet frem af gemmerne, hvor den var blevet omhyggeligt opbevaret sammen med husets bedste linned. Den var en del af brudeudstyret, bragt med fra barndomshjemmet. Unge piger blev lagt i kisten smykket som brud med krøllet hår og krans af kunstige blomster²⁰.

DRAGTDELE

Hovedtøj. I 1760erne brugtes tostyks huer rynket sammen i nakken. Til stads dækkede velhavende kvinder huens midtsøm med et bånd²¹. Disse gamle huer kendes nu kun efter beskrivelsen. Derimod er der endnu bevaret en del trestyckshuer med krigede øreflige (fig. 203). I skifter fra 1700årene forekommer udtrykket »hue og hætte«, der tyder på, at man ligesom på Horne har brugt to huer oven på hinanden. En kvinde, gift ca. 1810, havde lue og hætte med øreflige til alters. Også andre meddelere omtaler lue og hætte som hørende sammen. Der er dog også den mulighed, at der er tale om sommer- og vinterhovedtøj. Et digt fra 1787 viser nemlig, at man har brugt »hætte« om sommeren og »ørehue« om vinteren:

»Anden Pinedag er stor,
da er Hætterne i Flor,
se vor Ørehue
nu for Hætter gruer.«²²

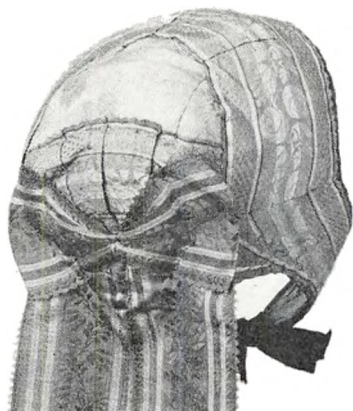

Fig. 203. Hue af lilla, brocheret silke med lyseblå, mønstrede bånd. Overgang fra trestyks- til puldhue. Mullerød. N.M. nr. W 253 e. *Cap of mauve brocaded silk with pale blue ribbons; of a transitional form derived from the three-piece type and which later developed into the type with a front edge and back-piece.*

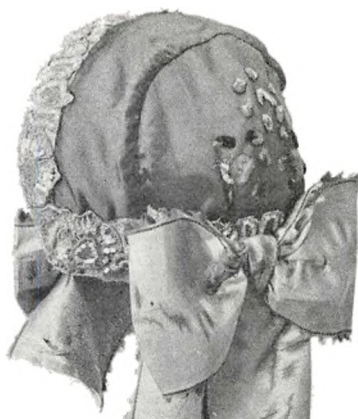

Fig. 204. Hue af blankt grønt atlask med bort langs forkanten af hvide trådkiplinger og indsatte stråperler af mælkehvidt glas. I nakken en broget buket i chenillebroderi. Huebåndene er af rosa silke med picotkanter. Strandby. N.M. nr. 130-1938. *Cap of green satin with white seed pearls and chenille embroidery. The cap-strings are of pink silk.*

Eskel Sørensen fortæller, at kvinderne strøg håret glat tilbage og snurrede det sammen i en top på issen. Over forhåret bandtes et »hårbånd« af læder, rødt klæde eller rødt skarlaget, ca. 1/2 alen langt og 2-3 tommer bredt, fæstet i nakken med snore. Over hårbåndet anbragtes linet, som blev fæstet med en nål i nakken. Linet var 4-5 tommer bredt med øreflige, der dækkede kæberne. Luen, som sad oven på linet, kunne enten være 3styks, som i slutningen af 1700årene hovedsageligt brugtes af gamle, eller puldluer, som de unge piger foretrak. Luen blev trukket sammen i nakken med et rynkebånd, hvorover sad en nakkesløjfe, svarende til hagesløjfen. Stoffet var sirts eller kattun. Kræmmerne forhandlede det sorte kattun med røde eller hvide blomsterbuketter, som var meget yndet. Unge piger havde røde huebånd, koner blå. De var uldne til daglig, men til fest skulle det være franske silkebånd. Til alters bar konerne sort fløjls lue med sorte silkesløjfer. Allerede 1769 omtales sorte huebånd som den gifte kones kendetegn²³. Pigernes altergangshuer var af brokade eller anden slags silke med store silkesløjfer. De lange og brede silkebånd var meget kostbare. Det hedder herom, at kvinderne gerne ville aflægge de kostbare hovedtøjer, men var bange for at gå med bart hoved, da dette ville blive anset for indbildskhed²⁴. Fynske bønderkvinder var meget på-

passelige med deres huebånd. Når de sad til bords ved fester, tog de »hagerosen« af og fæstede den op på væggen bag sig for ikke at komme til at spilde på de dyre bånd. Til bryllupsfest havde de unge piger brokades huer med guld- eller sølvtråd enten på rosa, mørkeblå eller hvid bund, undertiden også luer af rødt atlask eller rødt damask. Langs forkanten var syet et silkebånd »lagt i folder og rynker«, d. v. s. wienerlæg. Hertil brugtes naturligvis kniplingslin. Konerne var mere gammeldags med luer af gyldenstykke eller triumfant. På forkanten og undertiden også i nakken sad sølv-, guld- eller perlesnore. Den sorte fløjls hue med guld- eller sølvsnore og sorte huebånd brugtes af enker på første og anden bryllupsdag, af piger kun anden bryllupsdag. På Assenskanten var pigehuerne ganske små og sad oven på hovedet med 2 lange, s-dannede spidser med bånd, der bandtes under hagen. Linet sad så højt over panden som muligt, og det fortælles, at nogle moderne piger tog forhåret af med skedevand for at få så høj pande som muligt. Til stads bandt man et silkeklæde om hovedet lige oven for panden²⁵. Disse meget karakteristiske huer kendes foruden fra Assenseggen også fra Mullerød (fig. 203). De yngre huer på Fyn adskiller sig hverken i form eller udsmykning fra andre egners huer (fig. 204).

Lin er så godt som eneherkende i skifterne indtil 1790erne, da korsklæderne trænger frem. Omtrent samtidigt begynder udtrykket »et sæt hovedtøj«, som endnu i mands minde har betydet korsklæde og hue. »Snipper« omtales i 1790erne. De er formodentlig identiske med de sniphovedtøjer, som endnu i senere tid fandtes i Svendborg Byhave, Egense og Tved (fig. 205). Alle disse hovedtøjer er af den ældre, store form med vire i forkanten og rynketråd i kniplingens yderste rand. Snipperne er bøjet ind på forskellig måde i hvert sogn. De store hovedtøjer siges at være kommet på mode i 1820erne samtidig med hel hvergarnskjole og brugtes overalt på øen. De kaldtes spøgefuldt for »stavær« eller »ståtøj« på grund af deres størrelse. Den mere officielle betegnelse var »hovedtøj« eller »kappetøj«. De gik af mode omkring 1850erne. De senere hovedtøjer var smallere, uden vire, men derimod rynket eller kruset med kniv i kanten (fig. 206). Mange var smukt broderet i engelsk eller fransk syning på tyll. Men da de fynske kvinder ikke var særlig dygtige til at brodere, blev både korsklæderne og huerne syet af professionelle broderersker. Hovedtøjerne var alle bøjet op ved ørerne, på de sene typer blev denne opbøjning til en påsyet flæse, enten rynket eller pibet. Den minder om jyske vinger. Man kunne ikke selv gøre hovedtøjet i stand; det blev

Fig. 205. »Hovedtøj« bestående af et tyllsbroderet overkorsklæde med sammenfoldet trekantsnib bagtil, under korsklædet en rosa silkehue. Svendborg Byhave. N.M. nr. W 254 l. *Head-dress consisting of a pink silk cap covered with a cross-cloth with an embroidered net front edge and folded triangular back.*

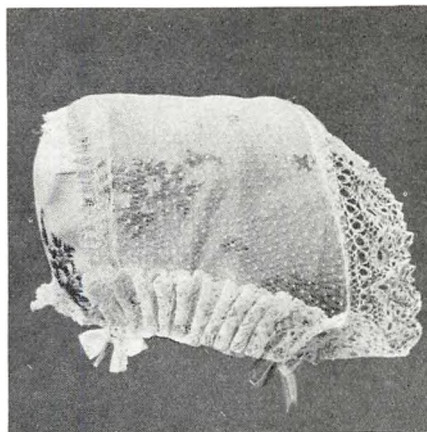

Fig. 206. »Hovedtøj« til ung pige, bestående af rosa, brocheret silkehue med korsklæde af hvidt, prikkes moll med tønderknipling. Yngre form. Rågelunde. N.M. nr. 287-1925. *A young girl's head-dress: cap of pink brocade and cross-cloth of white sprigged muslin with Tønder lace. A later type than the cap shown in fig. 205.*

gjort af særligt uddannede kvinder. Der blev set meget på, at det var fint og rent, så det måtte vaskes og stives hver gang, det skulle bruges.

Den unge pige fik sit første hovedtøj til konfirmationen og brugte det siden til fest og kirke. Til daglig bar kvinderne kun en lille hue, men de gik aldrig med »åbent hoved«. Udendørs tog man et tørklæde over huen. I 1850erne begyndte de unge piger at flette håret i stedet for som før at sno det i en knude. Og da de ikke ville skjule den nye frisur under en hue, gik denne efterhånden af mode.

Eskel Sørensen fortæller, at kvinderne havde en »solhat« på ved markarbejdet som skærm for ansigtet. Den var af kysepapir malet grøn eller oliven og med malede blomster. Disse malede solhatte af pap var en fynsk specialitet. I 1795 blev Ane Marie Jensdatter fra Vester Skerninge offentligt belønnet for at have forfærdiget 900 solhatte²⁶. I 1800'erne overtog Hans Jørgensen produktionen. Han eksporterede solhatte over hele øen, småøerne og Østjylland (jfr. fig. 18). Også i Brudager var der en stedlig maler, som lavede solhatte²⁷. De unge bønderkarle brugte solhatten som foræring til deres udkårne, og ingen pige eller kone gik udendørs uden at have solhat på. Derfor var de fynske kvinder aldrig solbrændte, »men Skønhed og Yndighed tilveiebringes dog ikke ved en smuk Soelhætte«,

bemærker en samtidig forfatter²⁸. Sejrbøerne købte deres »solbreve«, som de kaldtes der på øen, i Odense²⁹.

På Assensegnen, siger Eskel Sørensen, brugte man i stedet for en solhat et »øjneklæde«. Det var trekantet og af fint, hvidt lærred. Det blev fæstet på hovedet med knappenåle, og snippen blev bøjet ind. Det skulle gå ud over øjnene, så det kunne skygge for solstrålerne, og begge de lange ender af tørklædet hang ned på armene. Når det var rigtigt, skulle et sådant klæde være så stift, at det kunne slå krøller som et vædderhorn. Nogle kaldte dette hovedtøj for et »kæltringklæde«, ligesom de kaldte solhatten for en »kæltringhat«. I senere tid brugtes til markarbejde en »flavrehat«, »sirtshat« eller »hvid hat«. Frk. Ane Juul i Flemløse har endnu så sent som i 1937 syet mange flavrehatte på bestilling.

»Kysen« var efter Eskel Sørensens beskrivelse af tykt gråt papir, overtrukket med sort fløjl eller Manchester, foeret med karmosinrødt eller lyseblåt stof, sirts eller prikket kattun. Den skyggede langt ud for ansigtet og havde en flæse i nakken. Omkring flæsen og rundt om ansigtet var den kantet med sorte Malines kniplinger. Der var ingen sløjfer, men derimod hægter under hagen. Kysen brugtes til at beskærme ansigtet mod solen og hovedtøjet mod regn. Fra slutningen af 1800årene kom sorte, vatterede silkekysen på mode. Silkebåndene fra hovedtøjet blev farvet sorte, og så blev de syet til kysen med nakkeskæg og dobbelt flæse fortil. Der hørte ingen hage- eller nakkesløjfe til disse kysen³⁰.

I begyndelsen af 1800årene blev stråhatte moderne på landet, og næsten alle bønderpiger bar dem, når de gik ud³¹.

Hel kjole. Den sorte kjortel eller kjol af vadmél (senere af hvergarn, damask etc.), som brugtes ved de tre store højtider, jul, påske og pinse, samt ved sorg, findes i så godt som hvert eneste skifte. Fra 1790erne dukker betegnelsen »kjole« op. I 1820erne kom empirens kulørte kjoler af drejl, sirts og hvergarn, hovedsageligt i grønt eller rødt, stribet eller prikket. De samhörrende trøje og skørt i brogede farver, »klædning«, forekommer kun sparsomt i skifterne. Fra 1830erne brugtes denne påklædning kun af gamle kvinder. En klædning, d. v. s. skørt og trøje i Nationalmuseet (nr. 615 b-1935) er af rød-hvid rudret drejl med grønt silkebånd på skørtet. Efter snittet at dømme stammer klædningen fra 1700årenes slutning. Sælgerens bedstemor og oldemor skal være født på gården, og dragten er spundet og syet her. Senere i 1800årene blev lavendelblåt hovedfarven i hvergarnskjolerne. Kvinderne hentede jernspåner hos smeden, blandede dem med det gule affald fra slibestenen og farvede tøjet heri.

Kun de bedste ting blev »købstadsfarvet«³². I 1860erne gik de hjemmevævede hvergarnskjoler af mode og erstattedes af købetøj. Man var nødt til at have hjælp ved påklædningen, som var meget besværlig, og som krævede en mængde knappenåle, ikke mindst til hovedtøjet. At blive klædt på hed ligefrem at »fæstes«.

Ærmetrøje. I tiden fra 1763-1826 forekommer i skifteprotokollerne næsten dobbelt så mange ærmetrøjer som buller. Det må dog bemærkes, at her som andre steder er grænsen mellem ærmetrøje og bul meget flydende, idet adskillige trøjer og buller har haft ærmer af afvigende farve, enten strikkede eller af vævet stof. Disse klædningsstykker nævnes ikke efter 1790erne. Ærmetrøjerne var af hvergarn, vadmél, kalmank, ulddamask, sars etc. Grønt forekommer i så godt som alle skifter, desuden rødt og blå, andre farver er sjældne. Eskel Sørensen nævner også de grønne og mørkeblå ærmetrøjer og beskriver dem således: De var til at snøre fortil. Til bryllupsdragten blev trøjen snøret med ½ tomme bredt, rødt silkebånd, der blev fæstet med knappenåle på tværs og skrå – altså enkelt snøring – henover smækken. I ryggen var blanchetter af træ eller fiskeben. Fortil 2 blanchetter af jern, ca. 1 alen lange og så brede som en træskogjord, men lidt tykkere. Foroven endte de i en tynd, hjerteformet plade. Blanchetterne blev stukket ind i dertil indrettede mellemrum mellem foer og ydertøj og tjente til afstivning af snøreindretningen og til at »give Fruentimmeret et Stivt udseende fortil saavel som bagtil.« Trøjen var foeret med lærred og havde lange skøder, hvis foer kunne være af karmosinrødt stof. Der eksisterer endnu en del ærmetrøjer, syet efter 1780-90ernes overklassemode.

Bul. Bullerne i skifterne er af silke, kalmank, hvergarn, vadmél, sars etc., undertiden også af skind eller trykt stof. Farverne nævnes sjældent, men rødt og blå synes at være fremherskende. Stribede hvergarns buller, som brugtes til kirkedragt, nævnes efter 1780erne. Når ærmerne omtales særskilt, er de altid af afvigende farve. Lukning eller udsmykning nævnes ikke. I Nordfyn har buller været lige så almindelig påklædning som ærmetrøjerne. I Sydfyn derimod forekommer de kun sjældent i skifterne fra 1700årene. Først i næste århundrede bliver de mere almindelige og forsvinder igen omkring 1850. Eskel Sørensen kalder bullen for »snørliv« og beskriver den således: Ærmeløs, med langt, rynket (eller wienerlægget) skød og lærredsfoer. I ryggen 3 blanchetter, den ene lodret ned langs ryg-sømmen, de 2 andre på skrå fra skulderbladene til tailen. Fortil på begge sider en blanchet af fiskeben eller egespirer, bag disse snørehuller (andet-

Fig. 207. Bul af rødt vadmél, broderet med silke, overvejende i beige og grønne farver. Nyere lyseblå silkebåndskant. Strandby. N.M. nr. 75-1938. *Bodice of red frieze embroidered with beige and green silk. Pale blue silk edging.*

steds siger han dog, at snørlivet blev hægtet). Snørebåndene, som købtes af omløbende betlere, var af bleget garn med dupper af blik. Man snørede fra neden opefter. Til stads brugtes snøremaller af sølv af form som ringe. Inden i den ene side var en lille dubning med et hul til at sy ringen fast i. På Assenseggen var bullerne efter Eskel Sørensens udsagn kortere og dybere udringede end i Vends herred. »Man sagde desaarsags om Fruentimmerne ved Assenssiden, at deres Liv var ikke længere end som Tobak for en Skilling.« Hertil svarer en lille gruppe meget særprægede buller fra Strandby, Mullerød, Vester Hæsing, Dalum, Hjallesø og Dærup. De er af rødt vadmél, kantet med lyseblå silkebånd og broderet med silke i spinkelt Louis 16 mønster (fig. 207). Andre steder i landet finder vi kun yderst sjældent broderede buller. Skørt og bul skulle altid have forskellig farve. Den dybe firkantede halsudskæring var kantet med silkebånd. I bullens sidste periode gik den dog højt op i halsen og var af samme farve og stof som skørtet og syet sammen med dette. Efter skifterne at dømme havde bullerne ofte tilsyede ærmer, som regel strikkede og af anden farve. Dette er forklaringen på, at der nævnes så få nattøjer i skifterne. Man har her, som andre steder, kunnet erstatte nattøjen med indsyede ærmer.

Smæk. I stedet for korset brugte nogle kvinder en »smæk« af bleget lærred og stærkt afstivet, siger Eskel Sørensen. Den gik fra lidt over brystet til taillen, foroven var den 8-9 tommer bred, forneden lidt over 1/2 kvarter, her endte den i 3 flige. I den øverste ende sad en krummet jernbøjle. Oven på smækken sattes et stykke rødt stof og derover igen et stykke gennemsigtigt kramlærred. Man holdt smækken fast på brystet med den ene hånd, medens man med den anden trak trøjen over den. Dernæst blev

trøjen snøret, undertiden med en sølv snørenål. For at efterligne et fint snørebånd satte man et rødt silkebånd på tværs og skrå hen over smækken, det blev fæstet på trøjen med knappenåle.

Nattrøje. Der findes kun få nattrøjer i skifterne. Man har som regel nøjedes med et par strikkede ærmer syet i trøjen eller bullen. Farverne er røde, blå eller grønne. Efter 1790erne dominerer den røde farve. Oprindeligt var de røde nattrøjer til stads, men senere kunne de også anvendes til daglig. Nattrøjen var »bundet af Tvinde« (d. v. s. strikket af tvundet garn), siger Eskel Sørensen. Den blev trukket over hovedet og nåede til bæltstedet. De fineste var saxes røde, mindre fornemt var grønt, og fattige havde blå nattrøjer med hvide pletter, strikket af »afbundet Tvinde«, d. v. s. pletfarvet garn. De kaldes i skifterne undertiden »blaaspættede«. Om vinteren havde nattrøjen lange ærmer, om sommeren korte, kantet med sorte fløjlsbånd. Der var ingen særlige farver for koner og piger, men den røde nattrøje brugtes af alle om sommeren og til kirkegang. Nattrøje og bul gik af mode i 1850erne. En rød nattrøje fra Strandby (N.M. nr. 78-1938) skal efter sigende have tilhørt Elisabeth Marie Olesdatter født ca. 1808 (eller hendes søster).

Skørt. I 1548 omtales et grønt, lægget skørt af damask, som når til fødderne (side 278). Af skifterne fra 16-1700årene ses det, at skørterne hovedsagelig har været af hvergarn, vadmøl omtales kun sjældent. Også Eskel Sørensen siger, at skørtet var af hvergarn og klokken af vadmøl. Han forklarer videre, at skørtet var vidt og lagt i rynker og folder. Det blev hægtet i venstre side, i højre side sad en lomme. Han omtaler derimod ikke indsat forbredde, som altså ikke har været i brug på denne tid. Skørtet var syet af 4 bredder, »lier«. Det nåede til fødderne og havde forneden en knyttet snor af samme farve. Blåt regnedes for den fineste kulør, et blå skørt forekommer da også i de fleste skifter. Desuden brugtes rødt og grønt, mens gråt og brunt forekommer sjældnere. Et rødnetet hvergarnsskørt (N.M. nr. 327-1924) har tilhørt Johanne Hansdatter, der i 1835 byggede en gård i Dømmestrup. I 1800årene blev skørterne rynkede, de var 3 alen vide og syet »æg op og æg ned«. Forneden kunne de have besætning af sirts, uld- eller bomuldsstof, anbragt et stykke fra kanten og forneden en knyttet snor i afvigende farve. Et stykke af forbredde var ofte syet af billigere stof. Stribede hvergarnsskørter blev moderne i 1800årene, men blå regnedes dog stadig for det fineste. Ved andre lejligheder bar konerne grønne skørter, pigerne røde. Omkring midten af 1800årene, da vandrette striber kom på mode, blev sådanne stribede skør-

Fig. 208. Halsklæde af hvidt moll med hjørnebuket i sammentrækssyning. Hækkebølle. N.M. nr. W 348 aa-g. *Kerchief of white muslin with drawn thread work.*

ter kaldt »regnbuefarvede«. I folkedragtens sidste periode blev de enten helt mørkeblå, sorte eller også ternede. Det ansås for meget flot, hvis en karl kunne svinge sin dame sådan i dansen, at suset fra hendes vide skørter slukkede lyset i gildestuen.

Forklæde. Der er påfaldende få forklæder i de ældre skifter sammenlignet med skørter, ærmetrøjer og buller. I 1700årene er de næsten alle af hør, blå eller kramlærred, hvide, blå eller sribede. Fra 1790erne begynder ternede forklæder at vise sig sammen med uldne sribede, blomstrede kattuns og andre trykte. Grove, hvide blårlærreds forklæder brugtes fra slutningen af 1700årene til markarbejde og til malkning. Ellers bar man sribede af lærred eller uld. Store hvide forklæder var obligatoriske for de kvinder, som vartede op ved bryllup. I 1800årene kom sirtses forklæder i brug til kirke eller til dans. Ved »plaser-gilderne«, som ungdommens sammenkomster med dans kaldtes, kunne man også bruge tvistes forklæder, som kunne vare år og dag uden at blive vasket, fordi de kun kom på ved disse lejligheder³⁴. Kun ved meget højtidelige lejligheder bar man silkeforklæder. Et grønt silkeforklæde fra Strandby har været brugt til gilder og altergang af Elisabeth Marie Olesdatter f. ca. 1808. De fynske piger har dog brugt silkeforklæde allerede i 1548 (se side 278). I slutningen af 1800årene blev det mode at binde forklædesløjfen bagpå. Dette brugtes dog kun til stads, til daglig blev det stadig bundet fortil på gammeldags vis.

Tørklæde. Helt op til 1800årene omtales der ingen tørklæder i mange af skifterne, selv om andre småting er medregnet. Det viser, at man, lige-

som på Horne, ikke almindeligvis har brugt halsklæde. De ældre tørklæder var enten »halve« eller »hele«, af kramlærred, med og uden kniplinger, eller af hørlærred. De har formodentlig alle været hvide (farverne omtales ikke). Fra omkring 1800 kom silke, sirts og kattuns tørklæder på mode. Halsklædet kunne være firkantet eller trekantet og fæstet med en knappenål³³. På Eskel Sørensens tid var det daglige tørklæde af bleget hørlærred, det var firkantet og lagt i trekant, således at den underste snip var mindst. Man kastede tørklædet over hovedet, så snipperne hang ned ad ryggen, hvor den yderste fæstedes med en nål. Fortil stoppede man enderne ned under snørlivet og fæstede tørklædet med en knappenål i halsen. Til stads kunne det være kantet med en smal knipling og have en broderet »rose«, d. v. s. buket i hjørnet. Et tørklæde af hvidt moll fra Hækkebølle (fig. 208) har en sådan broderet rose i hjørnet.

Overtøj. Sandsynligvis har man på Fyn brugt sort, foldet kåbe, som vi kender det fra Horne og andre steder i landet. Indtil 1790erne er de fleste kåber i skifterne af kattun. Derefter bliver blåt hvergarn det mest almindelige. Eskel Sørensen beskriver kåben således: Den var til at hægte i halsen med en stor hægte og malle. Den nåede til rumpen og var åben fortil. På begge forstykker var en aflang ærmeslids kantet med lyseblå uldne bånd og med en lille sløjfe foroven og forneden. I halsen var kåben foeret med gråværk, hare- eller ræveskind. Iøvrigt skulle den, hvis den ellers var »efter Modens Tone«, være af lyse- eller mørkeblåt vadmél eller ulddamask, foeret med rødt eller hvidt multum eller hvidt vadmél. Mere fornemme havde kåber af lyseblåt eller blakket stof. Der er endnu bevaret en del af disse smukke kåber. Formen er som andetsteds i landet, men et særkende for Fyn er det hvide vadmél foeret med nopper af rosa eller lyseblåt uldgarn (jfr. fig. 49). Eskel Sørensen skelner mellem »kåbe« og »kappe«. Når en velhavende bondekone kørte ud, fortæller han, havde hun en kappe på af blåt vadmél, stor og vid og med en stor, rund krave kantet med blegblå silkebånd. I skifterne fra 1820erne finder vi udtrykkene »frakke« og »spencer«. Senere kom »skovgrønne« hvergarnskåber i brug. I 1800årenes sidste halvdel brugtes foruden de før nævnte stykker også et »kasteklæde«. Det kunne enten være af rødt, trykt vadmél eller mørkt uldent stof, broderet i glædes- og sørgefarver. Det var kun gifte koner, som bar overtøj. Unge piger måtte klare sig uden. Paraplyen hørte med til »hævestøjet«, den brugtes både i sol og regn. Paraplyen blev lavet hos landsbyskrædderen og bestod af fiskebensstivere overtrukket med storternet bomuldstøj. Håndtaget var af horn³⁵.

Undertøj. Efter Eskel Sørensens beskrivelser har man brugt oplodsærk med løs oplod over for at skjule, at særken ikke var helt ren. Dette svarer ikke til skifterne, hvor oplod kun nævnes een gang – i 1763. Ellers findes der kun særke af blågarn, sjældent af hørlærred. Da det ellers altid nævnes udtrykkeligt, at særken har blågarns nederdel og hørgarns overdel, må ordet »særk« her forstås som hel særk. Et særkende for de fynske særke fra 1700årene er den firkantede halsudskæring kantet med en flæse af moll eller andet fint stof. Denne type er sjælden andre steder i landet, og den tyder på, at halsklædet ikke har været brugt sammen med den (jfr. fig. 52). I 1800årene forsvandt halsflæsen, og »oppelsærken« havde nu blot et firkantet halshul med det fraklippede stofstykke syet ned fortil. På dette kunne navnet broderes i korssting. Ved festlige lejligheder havde ærmerne hulsøm eller musetakker. Iøvrigt var der ikke broderi på særken.

Halværmer, slette eller med kniplinger, forekommer ret ofte, som regel i skifter uden særke. I de tilfælde, hvor der også findes særke, er disse altid af blågarn. Man har altså brugt halværmer som erstatning for særk eller for at imitere en hørlærreds særk, når denne i virkeligheden kun var af blågarn.

Endnu så sent som i 1860-70erne brugte kvinderne ingen benklæder. Da de langt om længe kom i brug, var de om sommeren af blå- og hvidstribet lærred, om vinteren strikkede af brunt uldgarn. I sidste halvdel af 1800årene bestod en kvindes undertøj af: Særk, strikket uldklokke, klokkeliv og 2 hvergarnsskørter. Klokkelivet var af bomuldsstof og syet sammen med skørtet. Unge piger kunne bruge seler til at holde skørtet oppe, hvis de ikke havde bul eller klokkeliv. Underskørterne var af hvergarn med vandrette, brogede striber.

Korset. Foruden den almindelige indvendige påklædning havde adskillige piger et »korset« eller et »afstivet liv«. Det var et ganske lille snørliv af bleget lærred, kantet med rødt stof, stærkt afstivet med fiskebens- eller træstivere. Stiverne sad i hver sit rum så tæt sammen, at der blot var plads til en stikning imellem dem. Således beskriver Eskel Sørensen korsettet, og han fortsætter: »Dette Klædemon var Skræderne ikke meget for at sye. – Og var et Korssæt blot allene for de unge Piger skulle Have en Rank stiv og Smukker Krop men forstaar det sig selv at dette Klædemon var et Pinlig stykke at Have paa, da det skulle snøres fast og var i sig selv et Pindliv.«

Klokke. En klokke af rødt bai, sjældnere af vadmél, forekommer i de allerfleste skifter. I 1770erne dukker blå bais klokker op og fortrænger

efterhånden de røde. Undertiden forekommer også grønne eller hvide. 1826 nævnes en rød og en grøn klokke med bul ved, dette tyder på, at ordet »klokke« betyder skørt. Det svarer til Eskel Sørensens notits »skørt eller klokke«. Også han omtaler både røde, grønne, blå og sorte farver med den tilføjelse, at blåt ansås for det smukkeste. Klokken var også på Fyn hovedsageligt undertøj, som f. eks. kunne bæres under kirkeskørtet for at fylde. Senere blev trykklokke og nedringet bul dog brugt om sommeren direkte over særken som ydertøj. Røde, grønne eller blå »trykklokker« var almindelige fra slutningen af 1700årene. De var af vadmél eller bai med påtrykte figurer »blomster«. I 1860erne havde de skoning af broget sirts, forneden en kulørt uldsnor og forbredde af lærred. Altså syet akkurat som et skørt. Men klokkerne var altid lidt kortere end skørterne. De yngste klokker var alle strikkede og decideret undertøj. Klokker omtales ikke fra Fyns sydlige del.

Fodtøj. I de ældste skifter nævnes kun sko og tøfler, men de er meget sparsomme selv hos rige folk. Kvinderne har utvivlsomt mest gået i træsko, disse nævnes blot ikke i fortegningerne. De fynske træsko skal have været så gode og velgjorte, at man ikke nogen steder havde dem smukkere. Der var mange træskomænd på øen, således alene i Sdr. Brobyegnen over en halv snes. I 1700årene havde skoene spidse snuder og høje hæle. Senere nøjedes man med »flæk« under sålen i stedet for egentlig hæl. Under indflydelse af empiretidens mode blev skoene i 1800årene hæl-løse. Man købte sine sko i skomagerteltene på markederne, der kostede de nemlig kun 3-4 mark, mens landsbyskomageren var meget dyrere; han tog i 1850erne 8-9 mark for et par sko. Pigerne fik først et par sko til deres konfirmation. De brugtes kun til gilde, dans og marked³⁶.

Strømperne var mørkeblå, kun en sjælden gang nævnes hvide strømper i skifterne. Kvinderne havde meget få strømper; endnu så sent som i 1860erne gik de hele sommeren med bare ben i træskoene. Efter 1850erne var strømperne oftest sorte, undertiden med rødt, broderet navn. Til strømperne var syet virkede strømpebånd, som blev snoet så fast om benene, at de satte mærker, de blev ikke bundet i sløjfe, men blot stoppet ind. Man vaskede bånd og strømper sammen. Forøvrigt nøjedes man som regel blot med at vaske strømpefødderne og ikke skafterne.

Diverse. Handsker af uld eller skind – sjældnere bomuld – har været brugt 1700årene igennem. De var hvide eller blå. De lange handsker nåede til albuen. Vanter omtales ikke i skifterne. »Helhændede handsker« blev strikket af uldgarn (hermed menes vel luffer). Til stads brugtes

»fingerhandsker«. Man strikkede først tommelen, så lillefingeren og til sidst de øvrige fingre. Man brugte også strikkede »stridshandsker«³⁷ (dette var vistnok handsker med store kraver). Muffediserne var først strikkede med perler, senere af kastorgarn. Muffer kunne være af hundeskind. Eskel Sørensen beskriver muffen således: Aflang, hel og rund, indvendig beklædt med loddent fåreskind, udvendig med katte- eller andet skind. Muffen kunne også have midte af fløjl eller Manchester og kun skind ved enderne. Almindeligvis hang et lommeværklæde ud ved begge ender.

Mandsdragt HELE DRAGTER

Ved 1500årenes slutning arbejdede bønderne i marken iført spidspuldet hat, mørk kofte med bælte om livet og lange, lyse bukser (fig. 74).

Eskel Sørensen beskriver dragten i slutningen af 1700årene således:

Daglig sommerdragt: Rød eller broget kramlue, hat, blåternet halsklæde, hvid vadmels trøje, derover brystdug blå eller sribet, undertiden blå eller hvid vadmels kofte derover, undertiden grøn eller rød. Skind- eller lærreds bukser, lyseblå eller grå strømper, træsko.

Søndagsdragt: Samme påklædning, blot finere.

Alters- eller højtidsdragt: Den fineste hat, undertrøje eller vest, silke- eller ostindisk halsklæde og halsskjorte, mørkeblå strømper og sko med spænder eller støvler. På Wedellsborg gods var det skik på højtidsdage, eller når de havde været til alters og var kommet hjem, da at tage en helt ren hvid vadmels kofte på samt en broget kramlue. Forøvrigt beholdt de den øvrige dragt på, som de havde haft på i kirken.

Daglig vinterdragt: Omtrent samme klæder som om sommeren, blot flere. Lue på hovedet, halsklæde, hvid undertrøje, brystdug, kofte, bukser af skind eller hvidt vadmels, hoser og stomphoser, handsker, træsko.

Søndags- eller rejsedragt om vinteren: Lodden lue, kabuds eller kaprønnike med hat over, halsklæde, hvid undertrøje, blå eller sribet brystdug, kofte, halv daglig kjol, skindbukser, hoser og stomphoser, lodne handsker.

Dragt ved kirkefærd, vinter: Lodden lue, kabuds eller hat, halsklæde, undertiden halsskjorte, trøje, brystdug, kofte, undertiden kjol ovenpå, undertiden rundaser.

Bryllupsdragt om sommeren: Det fineste, man havde. Hat, silkehalsklæde, halsskjorte, hageknap, drejlstrøje eller – endnu finere – ulddama-

skes undertrøje med sølvknapper, derover mørkeblå kofte med sølvknapper og derover kjol (undertiden ingen kofte under kjol'en om sommeren), skindbukser med sølvknapper eller mørkeblå klædes bukser med samme slags knapper, hvide uldstrømper og støvler eller sko med sølvspænder, halværmer.

Til vinterbryllup: Omtrent samme dragt, blot kunne man have et stykke mere, f. eks. 2 kjol'er, hvoraf den yderste var en rejsekjol, og gerne kapronnike under hatten samt handsker, mørkeblå med rød flos.

I Nationalmuseet findes en dragt fra Hesselager fra begyndelsen af 1800årene (nr. 501-1937) bestående af rød-hvid undertrøje og vest samt hvide skindbukser.

DRAGTDELE

Kofte. 1767 siges det, at nogle blandt de fynske bønder aldrig bærer kjortler med folder og knapper, men blot kofter eller lange, vide, åbentstående trøjer, mest hvide eller sorte. (Jfr. fig. 74)³⁸. Eskel Sørensen forklarer koften således: Den blev båret oven på brystdug og trøje og havde lange livstykker og brede rygstykker, 2 rækker store metalknapper, ca. 8 i hver række. Desuden knapper under lommeklapperne »taskerne« og ved hånden, ialt 2 dusin. Blåt var den fineste farve, men mange brugte hvid vadmel skofte til daglig, nogle havde grønne kofter, og gamle mænd brugte ofte røde hvergarns, d. v. s. rødt og hvidt garn tvundet sammen. Ved arbejde lagde man koften, men til stads blev den båret under kjol'en. Kofte nævnes fra de ældste skifter. De er så godt som udelukkende af vadmel, kun en enkelt gang lammeskind eller hvergarn. De er mest hvide eller grå, dog forekommer også brune, blå og røde, men ingen sorte.

Kjortel, kjol. Til fineste stads brugtes en kjortel eller kjol oven på koften. I skifterne er kjortlerne overvejende af vadmel, sjældnere hvergarn og aldrig skind. En kjol fra Hindsholm er af rødt vadmel med metalknapper (N.M. nr. 446-1920). Gråt synes at være den ældste farve, senere kom blåt, grønt og stribet hvergarn. Metalknapper forekommer kun en enkelt gang. Eskel Sørensen siger, at i hans tid var kjol'en mørkeblå, den nåede til læggen og havde kamelhårs knapper under lommeklapperne og på ærmeopslagene. Lommeklapperne kunne være foeret med lyseblåt chalone. Kjøl'en havde lang slids bagtil, oprindeligt beregnet til ridebrug, i sømmene var indsyet et takket stykke, der kaldtes »tungen«. Ved siden af tungerne sad 3 knapper på hver side. Kjøl'en havde krave og ærmeopslag

Fig. 209. Trøje af broget striber hvergarn. Egense. En kvindebuls sammesteds fra er syet af tilsvarende stof. Svendborg amts museum. *Jacket of striped linsey-woolsey.*

med 3 knapper og forlorne knaphuller, 3 på hver. Opslagene var et kvarter brede og kunne bruges til at gemme handskerne i. Da de gik af mode, sagde man for spøg, at de var til at viske fade med. Kjol'en kunne også foeres og kantes med rødt saxes eller kantes med en rød lidse. I slutningen af 1700årene blev det moderne at have 2 kjol'er på til bryllup. Den yderste kaldtes »rejsekjol'en« og skulle hovedsagelig beskytte den inderste mod regn o. l. En »halv daglig kjol« omtales uden nærmere forklaring til søndagsdragt eller bryllupper.

Kjol'en afløstes af den lange frakke, som kom i brug omkring 1830-erne. Livet sad meget højt oppe på ryggen, og der skulle være 2 lommer bagi, den ene til piben, den anden til tobakspungen. Frakken var af vadmel eller hvergarn, til stads mørkeblå. Tøjet blev farvet i købstaden, men var meget uægte, så en mand, der havde en ny frakke eller trøje på, altid havde helt mørkeblå hænder. Mindre fint var gråmeleret eller mørkegråt tøj, som var billigere end det blå. Frakken havde 2 rækker overspundne eller hvide metalknapper og ombøjet krave³⁹.

Trøje. Lædertrøjer har været brugt fra 1600årene til 1700årenes slutning. Trøjer er i øvrigt ret sjældne i de tidlige skifter, først fra slutningen af 1700årene bliver de mere almindelige. Foruden læder brugtes vadmel og hvergarn, farverne var overvejende hvide og røde. Af Eskel Sørensens beskrivelse fremgår det nærmest, at den hvide vadmels trøje fortrinsvis var underdragt, båret under brystdugen eller, når den anvendtes som ydertøj, kun til arbejdsdragt. Knapper nævnes meget sjældent. Til

høst kunne trøjen være rødpletet som svanebai. Fra 1790erne begynder de stribede hvergarnstrøjer at dukke op i skifterne, hvor de snart tager overhånd. Fig. 209, en trøje fra Egense i Svendborg museum, er af samme stribede hvergarnsstof som en kvindebul sammesteds fra. De korte trøjer brugtes kun af unge mænd. Til daglig bar man ufarvet trøje og benklæder. I Åsum gik karlene i »hvidtrøjer«, de var kendt langt omkring, andre steder var trøjerne nemlig lyseblå. Ved arbejdet kunne man lægge trøjen og gå i skjorteærmer, det hed at være »bararmet«. Til arbejdsdragten kunne også bruges »pusserunde«, busseronne af blåt lærred, noget længere end vesten.

Eskel Sørensen siger, at til bryllup havde de mere fornemme en uld-damaskes undertrøje med sølvknapper. Fornemt var også en drejls »lame-trøje« foeret med lærred, langlivet og med lange skød. Den havde knapper af samme tøj og var også underdragt. Også Pontoppidan nævner, at mændene under kjol'en, koften eller trøjen bar 2-3 undertrøjer, blå eller grønne, besat med skruebånd og små sølv- eller tinknapper.

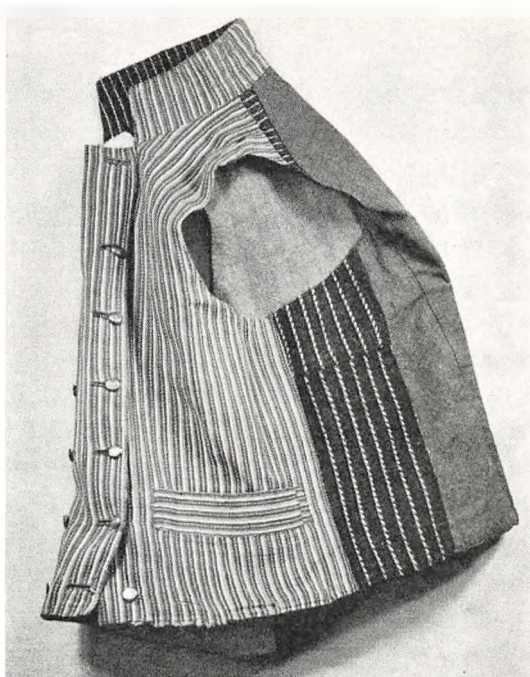
Brystdug, vest. I mange af skifterne omtales både brystduge og veste, men fra 1820erne nævnes kun veste. Det stemmer overens med Eskel Sørensens beskrivelse, hvoraf det synes at fremgå, at brystduge på hans tid mest brugtes til daglig. Brystdugen nåede ned på lårene og var af hvergarn, vadmél, skind eller kalmank. Hvergarnet kunne være stribet, vadmelet var mest blå. Knapper forekommer ret hyppigt.

Vesten var af vadmél eller skind, først efter 1760erne af hvergarn. Rødt, hvidt og blå er de almindeligste farver, sjældnere brunt og grønt, striber forekommer ikke i de ældre skifter. I 1800årenes første årtier kom købetøjs veste på mode, enten med striber (fig. 210) eller med firkantede pletter. I 1820-30erne blev vesten igen enradet, som den havde været det i 1700årene. Den blev nu ikke knappet helt op i halsen. Vesten var det første klædningsstykke, som blev købt, og stoffet skulle ligne det hjemmævvede så lidt som muligt. I 1860erne kom ternede eller tværstribede veste frem. De yngre veste var toradede og kunne knappes til 2 sider, så den pæneste altid kunne vendes udad.

I Åsum bad byens vægter til bryllup iført rød drejlsvest, bad han derimod til begravelse, var vesten af grønt drejl⁴⁰.

Bukser. På fig. 74 ses det, at fynske bønder i 1500årene har båret lange bukser. I 1700årene var knæbukser af læder, gråt eller hvidt vadmél og lærred det mest almindelige. Senere kom blå vadmél bukser frem, og lærred blev sjældnere. Manskettes bukser har ikke været så alminde-

Fig. 210. Kort vest i empireform med høj ståkrave, af sribet bomuldsstof og ryg af hvergarn. Hellerup sogn. Privateje. *Short waistcoat in the Empire style with high, upstanding collar. The front is of striped cotton, the back of linsey-woolsey.*

lige som i Jylland. Men Eskel Sørensen siger dog, at rige folk begyndte at bruge dem i slutningen af 1700årene, og de var i hvert fald nødvendige, når man skulle være bedemand. Skindbukser var til søndagsbrug, hvidt eller brunt vadmél brugtes om vinteren. I 1700årenes slutning brugtes enten knæbukser eller »spidsbukser«; disse nåede et stykke neden for læggen med slids forneden. Knæbukserne havde ved knæet en rem, kaldet »koren«, til at sætte i knæspændet. Bukserne kunne knap ses, da strømperne blev trukket højt op over dem, og vesten nåede langt ned på låret. I begyndelsen af 1800årene kom de lange bukser igen på mode. Et par brudgombukser af blå vadmél har tilhørt Morten Madsen i Strandby, født 1814 (N.M. nr. 69-1938). En gårdmand kunne f. eks. gå på frierfærd i noget så købstadsagtigt som gule nankingsbukser. Også ridebukserne var lange. Når de unge karle red i brudestads, havde de lange ridebukser på af hvidt, fint lærred. De blev knappet hele vejen ned udvendigt og havde en rem »strippe« under foden. På den udvendige side af benene var syet mønstre »stads«. Men da disse hvide bukser var meget upraktiske, gik de hurtigt af mode og erstattedes af brune eller blå vadmél eller sribede hvergarns kantet med rødt, med blanke metalknapper ned

ad ydersiden. Endvidere havde de skridtbesætning af udtakket skomagerlæder. Helt op til midten af 1800årene brugtes dog stadig korte vadmelbukser til daglig. De lange var kun til stads. 1794 nævnes et par »store lærredsbukser«, hermed menes sikkert stormbukser, som i 1830erne kunne være lange, de såkaldte »slottebukser«. Wedel siger, at lærredsbukserne var videre i Brenderup end på Nyborgeggen.

Hovedtøj. I 1500årene bar mændene høje, spidse hatte (fig. 74). Hatte og kabudser nævnes i de fleste skifter, men fra 1760erne bliver kabudserne sjældnere. Hatten brugtes om sommeren på markarbejdet og til stads. Den var efter Eskel Sørensens udsagn lavpuldlet med bred skygge, som kunne gøres trekantet ved hjælp af lidser, der var trukket gennem pulden og skyggen og knappet fast. Det almindeligste var dog at lade den ene tredjedel stå ud over ansigtet som skærm for solen. Til søndag, kirkefærd og til byrejser skulle man altid have hat på, om vinteren oven på kapperønniken. Til bryllup sad der på den venstre opslagne skygge en knap, syet af hestehår, på pullen en kamelhårskrampe, der lukkede ned over knappen. I 1800årenes begyndelse kom højpuldede hatte med små, runde skygger, smalt sort silkebånd om pulden og et blankt spænde fortil på mode. 1802 nævnes en »rund hat« i et skifte.

De lodne luer var syet af fåre-, senere af katteskind. Kabudsen havde omtrent samme form som den lodne lue, blot var den udvendig af hvidt klæde, indvendig af blå vadmel. I toppen sad en stor dusk af sort eller blåt garn. Den kunne knappes ned om halsen eller op på hovedet. Omkring midten af 1700årene var kabudsen så yndet, at den også brugtes til bryllupper, ligesom den var meget på mode hos hovbønderne.

Kaprønnike eller rejseslag var ligeledes syet af 4 stykker og til at knappe neden for munden og ned over halsen. Den var almindeligvis rød med hvidt foer, men på Helnæseggen havde man blå kaprønniker. Man havde altid en hat oven på dette hovedtøj, som brugtes til fineste stads om vinteren.

I slutningen af 1700årene blev det moderne at bære en hvid bomulds-hue under hatten; huen kaldtes for spøg en »skyrost«. Den blev efterhånden så yndet, at selv drengene bar bomulds-hue under hatten. Men den gik dog snart af mode undtagen hos gamle mænd, der beholdt den for varmnesskyld. Mest almindelig var en rød eller broget kramlue, som var hånd- eller maskinstrikket og dobbelt. Hvis man havde mange sønner, kunne man skære en dobbelt hue midt over og sy en puld i hver halvdel. Brogede luer var mørkeblå med hvide og røde striber og firkanter. De

røde var dog de mest yndede, og efter 1785 blev det mode at give dem en floskant fornedet og foere dem med hvid flos. De blev kaldt kramluer, fordi kræmmerne solgte dem, eller man købte dem i kramboderne.

Den røde lue holdt sig hos gamle mænd til 1850erne. De lå ofte med den om natten. I 1830erne brugte yngre ofte kasket, som blev båret fra påske og til mikkelsdag, resten af året gik man med hue. Ingen mand spiste uden at blotte hovedet, men ellers gik man aldrig med »åbent hoved«, selv i sengen havde man en hvid, ulden, strikket nathue på⁴¹.

Det regnedes for smukt at have langt hår. Fornemme unge karle satte gerne en krumkam af messing i håret, når de skulle være fine. Det lange hår var upraktisk, fordi man måtte rede det hver dag for ikke at få utøj; især drengene var slemme til ikke at rede håret, hvis moderen ikke passede på. Derfor trængte det kortklippede hår da også ret hurtigt igennem i slutningen af 1700årene. Det var de holstenske kræmmere, der alle var kortklippede i nakken, som indførte denne mode, men naturligvis blev de første unge karle, som lod sig klippe af kræmmerne, leet ud, og man spurgte dem, om de skulle sælges.

Overtøj. Rejsekjortler forekommer ret ofte i skifterne. Den senere che-nille kunne have 5-6, ja endnu flere slag. Om vinteren brugte man lamme-skindspels. Slag af mørkeblåt vadmel med foer af rødt bai kunne have krave af sort bomuldsfløj lukket med et par hager af uægte metal.

Undertøj. Skjorten var af hør, blå eller »hampetag«, broderi forekommer såvidt vides ikke, kun en lille, beskeden kant af musetakker. De fynske piger var ikke flinke til at brodere, hedder det. Hvis man ikke havde ret mange skjorter, kunne man hjælpe sig med halskraver og halværmer, der som oftest forekommer i skifter med få skjorter fra 1760erne. Pontoppidan siger, at mændene under koften eller trøjen bar 2-3 røde, blå eller grønne undertrøjer besat med skruebændler og små sølv-, tin- eller benknapper⁴². Iøvrigt brugtes som undertøj natttrøjer eller buller af svanebai, vadmel eller andet uldent stof. De kunne være hvide eller sribede. Efter midten af 1800årene (måske også før) havde bullen eller natttrøjen tilsyede strikkede, ringede ærmer eller bomulds do. Undertiden havde man underbukser af skind, det var dog ikke almindeligt. Ved bryllupper gik brudens far og de opvartende mænd i skjorteærmer eller uldne natttrøjeærmer. De sidste havde desuden hvide smækforklæder på⁴³.

Fodtøj. Strømperne var mørkeblå, grå eller hvide. De blev bundet neden for knæet med et bredt, virket hosebånd, rødt-hvidt eller rødt-grønt. Vævede lærreds hosebånd kunne købes hos kræmmerne. Nogle havde

læderbånd med spænde. Tidligere trak man hoserne helt op på låret over bukserne, eller man foldede dem ned som en krans under knæet; det mest almindelige var dog at trække hoserne inden for bukserne, binde dem over knæet og knappe buksernes knærem udenpå. Mørkeblå hoser var til stads. Om vinteren brugtes »stomphoser«, som her må betyde overstrømper.

Støvlerne havde i 1700årenes slutning en bred fold »fuldkrave«, som nåede ned på læggen. Den kunne dog også trækkes op, om det ønskedes. Man bandt hosebåndet i støvlestropperne oppe over knæet under bukserne. Siden hen blev støvlekraverne umoderne, og skafterne blev nu glatte og stive foroven. Støvler var obligatorisk til bryllup, og hvis man havde et særligt ærinde til godsejeren. Skoene havde metalspænder eller blev bundet med »læderøl« over vristen⁴⁴. Træsko til daglig.

Diverse. Som det ses på fig. 74 bar mændene i 1500årene store pipekraver, endogså ved markarbejde. Senere kom halsklæde frem. Til dagligbrug om sommeren blåternet, hjemmenvævet lærred, finere var naturligvis købetøj. Til stads et silkehalsklæde eller bomulds eller ostindisk lærred. I begyndelsen af 1800årene blev det fint at bære halsklæde af musselin med en lille blå eller rød kantbort eller helt blå.

Handsker. Til bryllup om vinteren mørkeblå fingerhandsker med rød flos ved håndleddet. Til daglig om vinteren »luphandsker«, d. v. s. bælgvanter.

Kittel. Hvide lærreds kitler omtales undertiden i skifterne fra 1700årenes anden halvdel. Blårlærreds kittel var tarvelig dragt.

Ur i lommen og sølvbeslagen merskumspibe har været de unge karles yndlingsprydelse. Piben anbragtes i venstre sidelomme på brystet, men ragede med sin uhyre lange spids højt op. Selv i kirken stak pibespiden ud af kjolelommen⁴⁵.

»Rundaser«, »muffetiser« eller »håndkurasjer« var 5-6 tommer lange, strikket i striber og svikler og flosstrikkede i den ene ende. De sad over håndleddet, så kun flossen sås under ærmet. Finest var saxes rødt, mindre fornemt var blå eller hvidt. Rundaser var kun halv daglig stads, f. eks. til søndagsdragt.

Horneland

Allerede i 1760erne var det bemærkelsesværdigt, at kvinderne på Horne sogne stædigt holdt fast ved gammeldags dragtskik⁴⁶, og Vedel Simonsen dømmes dragten til at være nogle hundrede år gammel. Den forekommer ham så mærkelig, at han skriver, at kvinderne ser ud som gale mennesker på grund af den bare, solbrændte hals, der rager op over trøjen uden at være dækket af et tørklæde som andre steder. Han siger endvidere, at dragten i hans tid kun brugtes af ældre. De unge aflagde den, da der i krigsårene blev indkvarteret soldater på egnen, som lo ad pigerne i deres aparte dragt⁴⁷. »Horneboerne klæde sig simpelt«, hedder det i 1837, »dog er den gamle Hornebodragt næsten ganske aflagt, og Horneboerne klæde sig som andre fynske bønder«⁴⁸. Trods denne forsikring har en særpræget Hornedragt holdt sig lige til omkring 1872, da den sidste kvinde, som bar dragten, døde.

Fig. 211. Tegning af kvinde i Hornebodragt med hætte og lin, ærmetroje og plisseret skørt. Original i Vedel Simonsens manuskri. i N.M. II. *Woman's costume consisting of cap and head-band, jacket and pleated skirt. (Drawing).*

Fig. 212. Bønder fra Horne. Konden er iført sort hætte, hvidt lin, broget kattuns ørnluue, tørklæde, rød ærmetrøje med grønne kanter, mørkeblåt skørt med rød kant og hvidt, sribet forklæde. Manden er i broget sribet trøje og vest, nikulørs hue, gule skindbukser og hvide strømper. Hansen, Schou og Weller 1871. *Peasant woman wearing a black cap, a white head-band covered with a flowered bonnet, a white kerchief, a red jacket edged with green, a dark blue skirt with red trimming and a white striped apron. The man has a gaily striped jacket and waist-coat, a multi-coloured knitted cap, buckskins and white stockings. (1871).*

Kvindedragt HELE DRAGTER

Vedel Simonsens tegning i Nationalmuseet (fig. 211) viser en kvinde i Hornebodrags. En tegning af Eckersberg af Horne kirke 1810 (Nationalmuseet) viser samme type dragt, blot med rynkede skørter. Endelig afbilder Hansen, Schou og Weller en Hornebokvinde fra slutningen af 1800-årene (fig. 212).

DRAGTDELE

Hovedtøj. I de allerfleste skifter forekommer en sort hue sammen med flere brogede. Udsmykning omtales sjældent. Ligesom andre steder i landet fandtes der også på Horne hvide kanifases huer. Daglighuerne var af vadmél, svarende til en grøn vadméls hue i Nationalmuseet (fig. 4). Grønne huer synes efter skifterne at blive almindelige efter 1800-årene. Lin har været eneherskende i tidligere tid, det nævnes med eller uden knipling. Et par gange omtales kramlærreds huer med kniplinger, hvilket vel må forstås som linhat. På Horne anvendte man 2 huer oven på hinanden. Fra 1760erne nævnes hue og hætte i samme skifter. Og på Hansen og

Wellers afbildning ses tydeligt en sort hue og over den en broget hætte eller »ørnlue«, som den senere kaldtes. Vedel Simonsen siger, at kvinderne om vinteren bar en hætte oven på huen. Dette brugtes også undertiden om sommeren. Skikken har altså holdt sig til midten af 1800årene. Huerne har meget udprægede ørefliger. Allerede i 1760erne var Hornekvindernes særegne, krigede huer påfaldende. Ørnluen er af kattun med brogede blomster på sort bund (fig. 213). 1924 fortalte en meddeler i Horne, at håret skulle holdes tilbage med et sort strygebånd, dernæst en 2styks hue, grøn til daglig, sort til stads. Hertil lin (fig. 214) af groft lærred og øverst ørnlue. Linet kunne have kniplingskant. Undertiden brugtes foruden linet nogle kulørte bånd anbragt tværs over forhovedet og inde under hættens kriger. Hermed menes formodentlig strygebånd. Efter 1813 dukker betegnelsen »et sæt hovedtøj« op i skifterne. Hovedtøj er det samme som korsklæde. Det blev oprindeligt rynket over en vire (fig. 215), senere forsvandt viren, og korsklædet sluttede tæt til ansigtet. Som andre steder på Fyn var det af tyll eller moll med fransk eller engelsk broderi eller af knipling. Hornekvinderne broderede ikke selv deres hovedtøjer. Endnu i 1924 huskede man på egnen en kvinde ved navn Anna Andersen, som underviste unge piger i broderi. Hun tegnede selv sine mønstre og brugte undertiden isblomsterne på ruden som motiv⁴⁹.

»Øjneklæde« nævnes i de fleste skifter. Der findes endnu to bevarede fra Horne (fig. 17).

Fig. 213. »Ørnlue« af kattun trykt med brogede blomster på sort bund, nakkesløjfe af sort silke og sorte, uldne hagebånd. Stærkt udstoppet i nakken. Horne. N.M. nr. 310-1924. *Bonnet of printed cotton with coloured flowers on a black ground. Black strings. The bonnet is heavily padded at the back.*

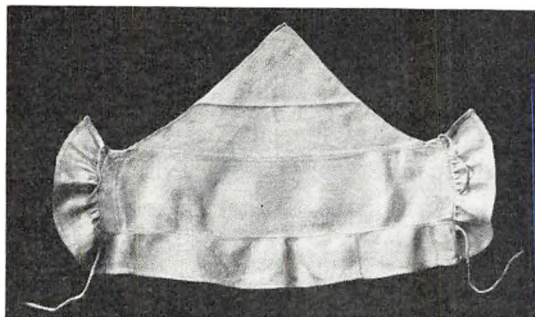

Fig. 214. Lin af groft hørlærred med flåser ved ørene og trekantssnip bagtil. Horne. N.M. nr. 293-1924. Head-band of coarse linen with frills and a triangular point behind.

Hel kjole. Efter skifterne fremgår det, at sort kjortel ikke har været meget brugt efter 1730erne. Den nævnes kun et par gange. Som oftest var den af vadmél, undertiden perset. Blå og brune kjortler forekommer undertiden. Efter 1820erne kom hele hvergarnskjoler på mode, ofte i stribe mønstre; I Nationalmuseet findes en sribet hvergarns empirekjole fra Hornelille (nr. 305-1924).

Ærmetrøje. Ærmetrøjerne er de hyppigst forekommende klædningsstykker i skifterne. Vadmél er det mest anvendte stof, men også sars, kirsey, klæde og hvergarn forekommer. Rødt, blå, sort og grønt er de mest almindelige farver, men også gråt, sribet eller indsprængt findes. Hvide kanifases eller linnede trøjer nævnes undertiden. Trøjer med båndbesætning – altid i afvigende farve – omtales, men er for øvrigt ret sjældne. Vedél Simonsen siger, at de sorte ærmetrøjer havde lidser på opslagene, de mørkeblå trøjer derimod lyseblå barattes bånd i overkanten og ned på begge forstykker. I Nationalmuseet findes en mørkeblå vadmélstrøje med firkantet, dyb halsudskæring. Den har kantning af lyseblå silkebånd på ærmeopslagene og ned fortil. Skøderne er tilsyede og ender bagtil i 2 spidser, en form, der ikke kendes andre steder i landet. Ærmerne er tosøms og trekvart lange. Trøjen hægtes fortil (nr. 306-1924). En anden trøje er af sort kipret vadmél uden båndbesætning – et gammelt træk (nr. 308a-1924). Denne har været brugt af Johanne Hansdatter, død ca. 1872, den sidste kvinde, der bar Hornedragt. Denne slags trøjer har været brugt til stads. Foruden blå og sorte eksisterede der også røde, »savsetrøjer«, som de kaldtes.

Bul forekommer sjældnere end ærmetrøjer. Stoffet er vadmél, hvergarn eller sars. I senere tid brugtes navnet »savsetøj« om kipret hvergarn med blå hørgarns trend og rød ulden islæt. Blåt er den overvejende farve, dernæst grøn eller rød, sribet eller hvid. Det ser altså ud til, at ærmetrøjen

har været det mest anvendte klædningsstykke på Horneland. Da der kun findes meget få nattrøjer, må bullen være båret under ærmetrøjen. I senere tid brugtes dog bullen som yderdragt til daglig. Nationalmuseet ejer således en bul af rødt savsetøj med grønne bånd, som sikkert har været yder-tøj (fig. 216), også denne har tilhørt Johanne Hansdatter (se side 306).

Halsbul. I skifterne fra 1748 og senere nævnes undertiden en »halsbul«. Fig. 217 viser en sådan af stribet hvergarn til at binde i nakken. En gammel kone i Horne fortalte, at der til bullen hørte en »krave«, som formodentlig er det samme som halsbul. Sandsynligvis er det denne mode, som har fået Vedel Simonsen til at undre sig over Hornekvindernes bare hals.

Nattrøje. Kun 5 gange nævnes nattrøjer i skifterne. Farverne er røde eller blå. Først i slutningen af 1800årene bliver grønne nattrøjer ene-rådende.

Skørt. Allerede 1767 omtales de pressede og foldede Horneskørter, som ses på fig. 211. I skifterne er skørterne udelukkende af vadmél eller hvergarn i grønne, blå, grå, røde og brune farver. De fleste kvinder har ejet et sort skørt og en sort ærmetrøje, altså en erstatning for hel sort kjole. Røde og grønne florettes bånd såvel som brogede silkebånd, altid i afvigende farve, har undertiden smykket skørterne. På Hansen og Wellers afbildning ses f. eks. blåt skørt med rødt bånd (fig. 212).

Forklæde. Vedel Simonsen fortæller, at han ikke så nogen kvinde på Horne gå med forklæde til daglig. De mange forklæder, som opregnes i

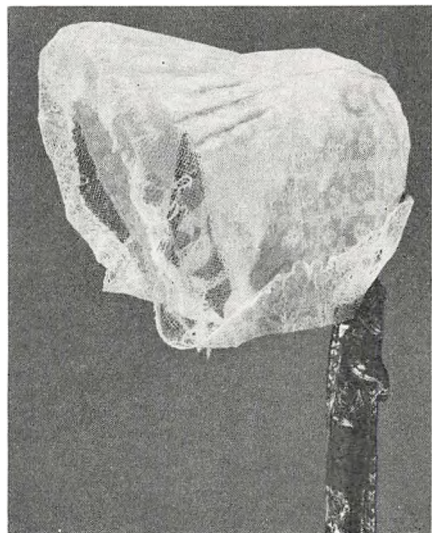

Fig. 215. »Hovedtøj« af hvidt, mønstervævet moll med tønderknipling i kanten. Derunder silkehue med broderi og mønstrede silkebånd. Horne. N.M. nr. W 256 a. *Head-dress of white figured muslin edged with Tønder lace, over an embroidered silk cap.*

Fig. 216. Bul af rødt, blånistret, kipret hvergarn med grønne bånd. Horne. N.M. nr. 308 b-1924. Bodice of red and blue frieze twill, trimmed with green ribbons.

skifterne, må altså have været til stads. Stofferne var hør, blå og kramlærred, farverne langt overvejende hvide og blå. Først i 1800årene blev uldne forklæder mere almindelige, men den blå farve var stadig fremherskende. De hvide brugtes til stads.

Tørklæde. Til trods for at Vedel Simonsen udtrykkeligt siger, at Hornekvinderne gik med bar hals, så findes der dog tørklæder i hvert eneste skifte, ligesom de vises på alle afbildninger. Det har altså sandsynligvis kun været til hverdag, at kvinderne gik uden tørklæde. De ældste var alle af hørgarn eller af kramlærred. De kunne være »trehjørnede« eller »firhjørnede«, »trindsømmede« eller »bredsømmede«, med eller uden kniplinger. Fra 1800årene kom kattun, bomuld eller broderet moll i brug, silke var sjælden. På Vedel Simonsens afbildning ses det, at tørklædet sad meget fyldigt om halsen, sådan som det var brug i overklassen i 1780-90erne. Og Eckersbergs tegning viser, at tørklædet lod halsen fri og undertiden kunne anbringes under bullens skulderremme. Det kaldtes i senere tid at lægge det i »muserede«.

Overtøj. Pontoppidan omtaler altergangskåber, som var lagt i mange pressede folder og kruser. De må være gået af brug henimod midten af

1700årene. I skifterne omtales en sort kåbe kun een gang. Foruden denne sorte omtales kun en kattuns kåbe i 1744. Den har tilhørt en skrædderkone, som vel har været lidt mere elegant end andre bønderkvinder. Ellers nævnes der intet overtøj før fra 1813, da de blå vadmel eller hvergarns kåber kommer frem. Handsker af læder eller sorte og hvide vanter af uldgarn samt bjørneskins muffler har gjort det ud for overtøj.

Undertøj. Udtrykket »3 hørgarns opleder med blågarns særke« i et skifte fra 1744 og »skåren lærred til en særk og oplod« fra 1748 tyder på, at ordet »særk« betyder nederdel. Undertiden forekommer dog udelukkende særke uden oplodder i skifterne. Her må ordet formodentlig betyde helskåren særk. Det almindeligste er, at der er flere oplodder end særke i skifterne. Nationalmuseets oplod fra Horne (nr. 314-1924) har lille, firkantet halsudskæring med slids. Denne har åben pyntesyning forned og

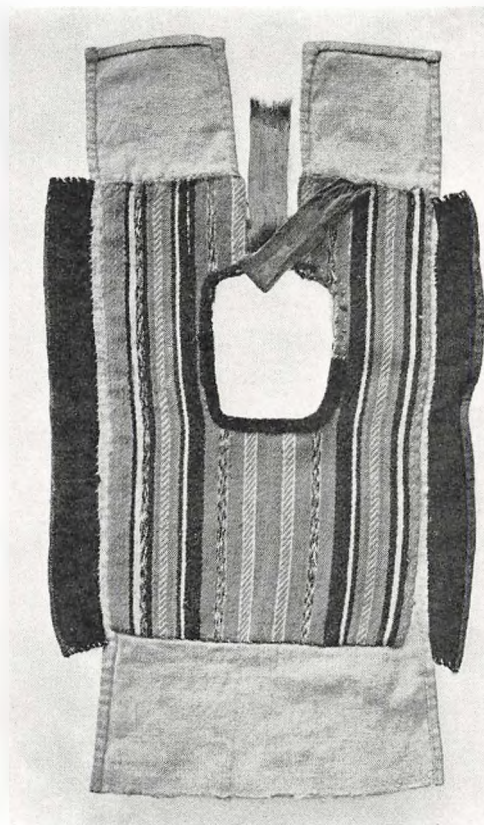

Fig. 217. »Halsbuk« d. v. s. halskrave af broget stribet hvergarn, halsåbningen kantet med sort fløjl. Stykket bindes i nakken. Horne. N.M. nr. 309-1924. *Bib collar of linsey-woolsey in gay stripes, edged with black velvet and fastened behind.*

under slidsen et M syet med lyseblå korssting. Oplodden har lange ærmer med bred hulsøm og tællesyning forneden. Røde bais klokker er næsten eneherkende indtil omkring 1800, hvorefter de blå bliver de almindeligste. 1816 nævnes en klokke med bul, hvilket vil sige, at »klokke« også her betyder skørt.

Fodtøj. De røde strømper, som vi finder svage spor af andre steder i landet, har også eksisteret på Horne. De omtales i et skifte fra 1744. I samme skifte nævnes et par hvide lærredsstrømper, altså den middelalderlige mode at bruge syede og ikke strikkede strømper. I øvrigt er strømperne næsten udelukkende sorte.

Mandsdragt HELE DRAGTER

Hansen, Schou og Weller afbilder en mandsdragt med broget sribet trøje og vest, skindbukser og »nikulørs« hue (fig. 212).

DRAGTDELE

Kofte, kjortel. Vadmelns kofter var det mest almindelige (skind forekommer kun een gang i skifterne). Farverne synes at have været mere varierede end på det øvrige Fyn. De er på Horneland både grønne, røde, blå, brune, hvide og grå. Kjortlerne er derimod kun grå, gråblå eller blå, alle af vadmel.

Trøje. Denne har i 1700årene været af rødt vadmel eller skind. Fra 1790erne kommer de sribede hvergarnsstoffer frem. Desuden har trøjerne været hvide. Knapper omtales kun meget sjældent.

Brystdug har været meget almindelig. Stofferne er vadmel, skind eller kalmank, men omtales iøvrigt kun sjældent. Farverne er blå eller sribede.

Vest har ikke været meget brugt. Den kunne være af skind eller vadmel, hvid, blå eller grå.

Bukser. Skind eller vadmel er det almindeligste i skifterne. Farverne er mest blå, en enkelt gang grå. Først fra 1797 omtales lærredsbukser.

Hovedtøj. Hatte, kabudser og uldne huer, kramluer, bomulds og brogede forekommer i skifterne.

Fodtøj. Strømperne var blå, grå eller hvide. 1797 nævnes et par stomp-hoser. Strømpebåndene var brogede. Sko, støvler og tøfler brugtes. Når en mand skulle giftes, kunne han leje knæ- og skospænder af sølv.

1. Molbech. 1815, 65.
2. Pontoppidan. 1767, III, 397 f. Bøttiger. 1924, 133.
3. Rasmussen, Søkilde. 1870, 177.
4. Sørensen, Eskel. Om Klæde Dragten (ved E. Andersen) Fynsk Hjemstavn 12. Aarg. 1939, h. 10, 11.
5. Jørgensen. 1881, 222 f.
6. Møller, J. M. Hist. Oplysninger om Brylle Sogn. Aarboeg for hist. Samf. for Odense og Assens Amter VI Aarg. 1918, 2. bd., 195.
7. Dalgas. 1826, 432.
8. Bang, Hofmann. 1843, 7.
9. Sørensen, Eskel anf. st.
10. Svansøe. »Fyns Lands Ynder« (ved V. Valerius) Fynsk Hjemstavn 11. Aarg., 1938, 1. H., 1.
11. Seidelin. 1831. Aarboeg for hist. Samf. for Odense og Assens Amter IV, 1916, 501 f.
12. Bryllupsvers til Povl Nielsen Riber og Else Tychsdatter. Fynsk Hjemstavn 2. Aarg., 1929, 7 h., 115.
13. Strøm. Et Bondebryllup i Marslev 1855. Fynsk Hjemstavn 6. Aarg. 1933, 2 H., 40.
14. Boesen. 1769, 42.
15. Seidelin anf. st., 508.
16. Reimer. III, 1913, 405, 418.
17. Seidelin anf. st., 501 note I.
18. Reimer anf. st. II, 1912, 142.
19. Boesen anf. st., 43.
20. Seidelin anf. st., 513.
21. Vedel Simonsens manusk. II Skovby herred, 195. N.M. II.
22. Om Landsbye-Pigernes Tidsfordriv hele Aaret igiennem. 1787. Dania III, Kbh. 1895-96, 367.
23. Boesen anf. st., 43.
24. Efterretninger for Selskabet for indenlandsk Kunstflid 1810, Bd. I, 687.
25. Sørensen, Eskel anf. st., 172.
26. Junge. 1844 (2. udg.), 93.
27. Olsen, J. opt. meddelelsen f. 1846 i Brudager.
28. Wedel. 1803, 34.
29. Reimer anf. st. II, 1912, 136.
30. Andersen, E. opt. 1938, Aborre.
31. Molbech anf. st., 65.
32. Reimer anf. st. I, 1910, 65.
33. Samme anf. st. II, 1912, 130.
34. Samme anf. st., 132.
35. Samme anf. st., 132.
36. Samme anf. st., 133.
37. Samme anf. st., 131.
38. Pontoppidan anf. st., 397
39. Seidelin anf. st., 500.
40. Frederiksen, S. opt. 1917.
41. Reimer anf. st. II, 1912, 139.
42. Pontoppidan anf. st., 397.
43. Reimer anf. st. III, 1913, 312.
44. Olsen, J. opt.
45. Seidelin anf. st., 501.
46. Pontoppidan anf. st., 397.
47. Vedel Simonsen anf. st.
48. Dalgas anf. st., 434.
49. Andersen, E. opt. 1924, Horne.

Drejø

På Drejø har skikken at bruge forskellige farver på bestemte årstider holdt sig ret uforandret fra 1820erne. Den er også bevaret på andre småøer, som f. eks. Skarø, Hjortø og Birkholm, som alle hører til Drejø sogn. Man brugte rødt til pinse og om sommeren, grønt til påske og om foråret, og blåt til jul og om vinteren.

Kvindedragt HELE DRAGTER

F. C. Lund afbilder en dragt, der, selv om det ikke nævnes, må være en kones pinsedragt (fig. 218). Hansen, Schou og Wellers afbildning har som underskrift »Pige fra Drejø« til trods for, at huebåndene er sorte, og

Fig. 218. Kone fra Drejø i empirepræget pinsedragt med topkorsklæde, sorte huebånd, kejserindesirts tørklæde, sort bul med rød kant, røde, strikkede ærmer, hvidt forklæde med røde pletter, brunrødt skørt med blå og gult bånd og rød kantsnor. F. C. Lund 1854-62. *Woman in Whitsuntide (and summer) costume in the Empire style. The cross-cloth stands up in a point behind, the cap-strings are black, the kerchief of cotton printed in many colours on a red ground, the black bodice is edged with red and has red knitted sleeves, the white apron has red dots, and the reddish-brown skirt has blue and yellow trimming. (1854-62).*

det altså må være en konedragt. Det er muligt, at afbildningen er taget fra F. C. Lund, både bul og forklæde har nemlig en tydelig lighed med dennes. Hansen og Wellers dragt består i øvrigt af sort hue med lin under, mørkt, blomstret halsklæde, sort bul med røde bånd, rød nattøje, rødt skørt med gule og blå bånd, hvid-rødprikket forklæde.

Nationalmuseets påskedragt (nr. 380-1923) har sammensyet bul og skørt, bullen er af hvergarn med brune og lilla striber og tern, skørtet er af grønspættet hvergarn med sirtses bort og gult silkebånd. Sirtses forklæde og tørklæde. Museets juledragt (nr. 379-1923) har blåt vadmelsskørt med kantning af mønstret uldstof og rødt »knyttet bånd« d. v. s. snor. Stribet hvergarns bul, mørklilla, rød, grøn og blå. De to dele er sammensyede. Stribet hvergarns forklæde og bomuldshalsklæde.

Efter gamle folks meddelelser blev den røde pinsedragt anset for den fineste. Den kunne bestå af rødt skørt, rød nattøje, rødt Barcelona halsklæde og rosa sirtses forklæde. Grøn dragt var knap så fin, men kunne dog bruges til gilde. I tarvelig udgave brugtes rød dragt også til daglig om sommeren, men man kunne dog også bruge grøn dragt¹. Blå vinterdragt omtales fra 1820erne.

Brudedragt. Bruden havde sort kjole med hvidt forklæde og hvid krave. Brudesmykkets kant og puld var smykket med kunstige blomster, perler, spejlstykker etc. I nakken sad 3 roser, en sort, en rød og en broget. Kl. 12 om natten fik bruden sort konehue med sorte sløjfer og korsklæde på. Brudepiger og næstfolk havde hue med topkorsklæde samt hvidt forklæde og tørklæde².

Sørgedragt. Endnu i 1780erne var det skik, at enker gik til kirke med skørtet over hovedet. Det måtte ikke tages ned, før man kom hjem. Enken skulle sidde inderst ved væggen i kirkestolen og måtte ikke rejse sig, når velsignelsen blev læst. Disse skikke bibeholdtes lige til slutningen af 1800-årene. Sort var sørgefarven både for mænd og kvinder. Gifte koner bar sort fløjls hue og måtte ikke vise noget linned. Unge piger sørgede i sort skørt og trøje, sort forklæde og hvid kippers hue med hvide bindebåndler³. I senere tid hørte til sørgedragten »skært« forklæde og tørklæde, d. v. s. glat uden broderi eller knipling. I den første halvdel af sørgetiden skulle tørklædet sidde under den sorte kjole. De følgende 6 måneder blev det anbragt udenpå og krydset fortil. Man sørgede 1 år for den nærmeste familie, 1/2 år for fjernere slægtninge. 3-4 uger efter et sådant dødsfald kunne man begynde at bære blå og andre matte farver⁴.

DRAGTDELE

Hovedtøj. I 1823 bar konerne til fineste stads gyldenstyks huer med sorte kniplinger og sorte bånd. Hertil brugtes kniplingslin. Til daglig om sommeren og på almindelige helligdage havde de sirtses huer med sorte, uldne bånd. Pigerne havde røde bånd og sølvsnore på huen til fest. Om sommeren til hverdag gik de med sirtses huer ligesom konerne, men med røde, uldne bånd⁵. I 1882 var gyldenstyks huerne med sorte bånd, kniplinger og lin forældede⁶. Nu brugtes »lavnakkeløber«, der til stads var af silke i alle farver. Huen sad helt bag i nakken og var udstoppet med vat⁷. Unge piger brugte mest røde huer med brogede sløjfer »roser«, konerne havde sorte roser. Der gik ca. 1 alen bånd til hagerosen og dobbelt så meget til nakkerosen, som havde korte løkker og lange ender.

I senere tid brugtes lin mest af ældre og til daglig. Korsklæde anvendtes på rejser, eller »når man var til kirkegård«. Til helligdage og højtider skulle det være af »rosenbobinet«. Den ældste form var »topkorsklæde« med trekant bagtil og knipling eller broderi fortil (fig. 219). Det blev

Fig. 219. Drejøjue med topkorsklæde af »rosenbobinet«. N.M. nr. 377-1923. Cap with cross-cloth of patterned bobinet, the triangular point behind stands right up.

bøjet ned fortil og rynket tæt. En vire holdt det ud fra hovedet. I nakken blev trekanten bøjet ind. Yngre mode var »kappekorsklæde« af rektangulær form pyntet med piber fortil samt flettede chenillebånd etc. (fig. 220). Hertil brugtes lyse huer. Kappekorsklæde blev mest brugt af unge piger og yngre koner.

Bul. 1823 hedder det, at til stads brugte koner og piger bul af silke eller sirts. Den ældste type af buller er langlivet og flasket, med snøring fortil. Stoffet kan være rød-grøn-gul-beige stribet købetøj med blå uldne ærme-kanter og grøn silke halskant, grønne snørehuller. En yngre type er f. eks. af brunt hvergarn med grønne, blå, røde og hvide striber. Den har rund halsudskæring, fast livlinning, intet skød og hægtes fortil. Nationalmuseet har en del ganske korte buller med et lille skød bagpå. Denne type kaldtes for »rumpbøl«.

Nattrøje. Denne var som regel strikket i »krammønster« d. v. s. ruder og otte-oddede stjerner. De blå vintertrøjer var længere og tykkere end de andre og med lange ærmer. De røde og grønne havde som regel $\frac{3}{4}$ lange ærmer. Nationalmuseet ejer en blå og en grøn nattrøje med rød flettet snor ved håndleddet samt en rød med grøn silkebåndskant. P. Tommerup siger i 1823, at nattrøjen til fineste stads var rød, til hverdag om sommeren blå og på almindelige helligdage grøn. I 1882 fortæller Fabricius, at den røde nattrøje brugtes til stads og til pinse. 1923 fortalte nogle gamle, at

blå nattøje brugtes til daglig, grøn til søndag og rød til stads. Andre sagde, at man bar blå nattøje til jul, grøn til påske og rød til pinse.

Skørt. Til fineste stads såvel som til mere almindelige helligdage gik koner og piger i hvergarns skørter. De brugtes også om sommeren, men om vinteren gik man med vadmels⁸. »Rødt skørt« var sribet med tvundet garn enten rødt og blåt eller rødt og sort. »Grønt skørt« var ligeledes sribet med tvundet garn enten grønt og gult eller grønt og hvidt. Det mørkeblå vadmels skørt kaldtes »klokke«. Forneden på skørtet sad et rødt »knyttet bånd« d. v. s. en snor. Derover et bredt silkebånd, som oprindeligt var mønstret, men i senere tid som oftest ensfarvet grønt eller blåt efter behag. Øverst sad et smalt, oftest gult silkebånd. På dagligskørterne var besætningen af sirts eller andet mønstret stof⁹. Skørterne fulgte samme farveritual som nattøjerne.

Forklæde. Til fineste stads brugte man i 1823 hvide musselins eller gazeflors forklæder. Også til alters skulle det være hvidt. Almindelige hverdagsforklæder var af smukt sribet eller ternet, hjemmegjort tøj. Om vinteren var det uldent sribet. I senere tid brugtes til alters og pinsedag hvidt forklæde af gardintøj, til daglig og om søndagen var det ved vintertid af hvergarn, om sommeren derimod af sirts, bomuld eller andet købetøj. Forklædet blev syet af to stofbredder og var lige så langt som skørtet. Det blev anbragt oven på bullens skød, her sad en hægte til at holde det fast. I stadsforklædet var der store hægter og maller (fig. 221). Nationalmuseet ejer et »blokforklæde« (nr. 619-1942), der skal stamme fra 1820-30erne. Det har hvid lærredsbund med uldstriber i ripsbinding i rødt og

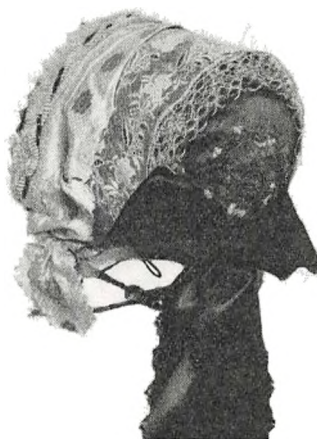

Fig. 220. Drejøhue med »kappekorsklæde« af broderet tyll, piber, silke- og chenillebånd. Huen er af rød silke med chenillebroderi på nakken. N.M. nr. 311-1925. *Cap of red silk embroidered with chenille. Over the cap is a cross-cloth of embroidered net adorned with frills and silk ribbons.*

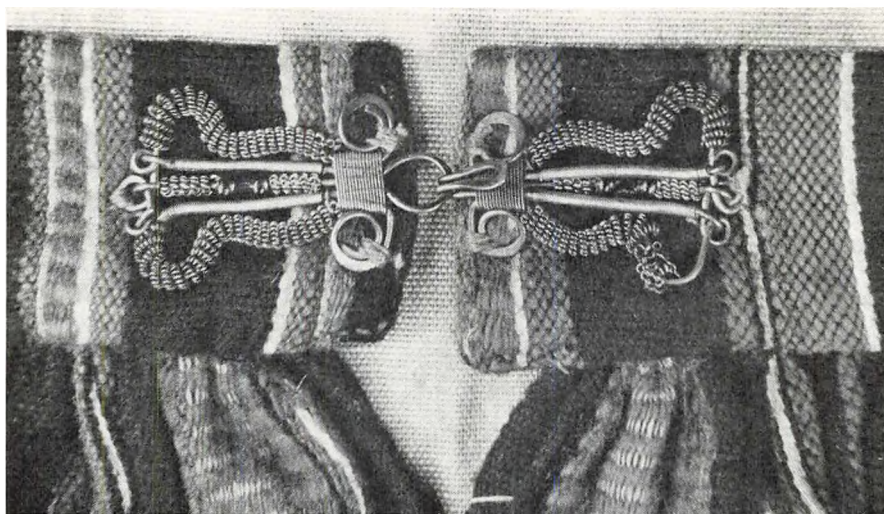

Fig. 221. Stadsforklæde fra Drejø af blåt hvergarn med brogede striber. Store metalhægter i trådarbejde pyntet med røde og grønne glassten. Privateje. *Gala apron of blue striped linsey-woolsey. Large metal hooks set with red and green glass.*

sort. Andre eksisterende forklæder – i privateje – er af hvergarn i blå, røde, grønne, gule og hvide striber.

Tørklæde. Til hverdag og om sommeren brugtes blåternet sirts eller lignende. Til pinse rødt Barcelonatørklæde, til højeste stads hvidt broderet, og til almindelig fest silke.

Overtøj. Af overtøj kendes nu kun sjaler. De er af vadmél, f. eks. røde med sort tryk eller brune med grønt og blå tryk, eller de er broderede med buketter i to modstående hjørner. Det ene broderi er syet på vrangen, så retten kommer frem, når sjalet lægges i trekant.

Undertøj. De bevarede særke har alle firkantet halsudskæring med navnetræk i røde og blå korssting omgivet af kroner, fugle, stjerner etc. Ærmerne er lange og kantet med hulsøm. Der forekommer både oplodsærke og helskårne særke.

Fodtøj. En pige fik et par sko til sit bryllup. De skulle holde hendes levetid ud. Til kirke gik hun i træsko og havde skoene med i et klæde. De kom først på, når hun skulle gå op ad kirkegulvet. Strømperne var blå.

Diverse. Om vinteren gik kvinderne med strikkede, uldne halvhandsker, om sommeren var de af skind eller tråd. Man kunne have mamelukker af sirts eller lignende.

Mandsdragt HELE DRAGTER

I 1823 siger Tommerup, at mændenes højtidsdragt er kort, blå trøje og bukser, røde og grønne strømpebånd kantet i enden med guldsnore og bundet neden for knæet i sløjfe. Sølvspænder i skoene, fine, hvide strømper med pyntelige svikler. Om sommeren går de med linnede hvide søbukser, sribet hvergarns vest og bare skjortærmer »som for Hænderne og paa Axlerne vidtløftigen og meget stadseligt ere udsyede«. Søndagsdragten er hvid vadmels kofte med vadmelsbukser og der over lærredsbukser, som er vide efter søfolks brug. Hjemmestrikkede grå huer begynder at afløse de brogede kramhuer.

Den sømandsprægede dragt genfindes også på andre øer, f. eks. Femø, hvor det i 1806 hedder, at mændene bestandig går i sømandsdragt¹⁰. I 1880erne var den gamle mandsdragt forsvundet. Ældre mænd bar nu til højtid blå vadmels frakker, og yngre havde blå trøjer ligesom sømændene. Om sommeren ved markarbejdet brugtes trøje og bukser af hvidt lærred¹¹. Nationalmuseet ejer en dragt bestående af blå vadmels trøje med klare knapper, grøn tværstribet vest, blå vadmels knæbukser, nikulørs hue og hvide strømper med brogede strømpebånd (nr. 28-1899). Strømpebåndene til dragten er vævede på båndvæv.

DRAGTDELE

Kofte. Den hvide vadmels kofte var lang og vid, kraveløs og med metal- eller sølvknapper. Den kunne også være mørkeblå, brun eller rødtribet.

Brystdug, vest. Brystdugen var af mørkeblåt vadmels eller sribet hvergarn. Den var kraveløs eller havde en lille, opstående krave og metal- eller sølvknapper (fig. 222). Senere brugtes købetøj. Det sidste, der holdt sig af den gamle mandsdragt, var den kulørte vest.

Bukser. De kunne være af mørkeblåt, brunt eller gråt vadmels, skind eller af grønt tvundet garn, omtrent som kvindernes grønne skrter. Derover vide lærredsbukser.

Hovedtøj. Særlig karakteristiske er de »nikulørs« huer, tværstribede, med mørkeblåt som hovedfarve og med forskelligt farvede pletter i striberne. Det hed sig, at de blev strikket i Jylland. Man kunne også have grå eller blå huer med flos. Desuden brugtes hatte og lodne huer.

Fodtøj. Til daglig bar mændene stumphoser, til fest hvide strømper

Fig. 222. Brystdug af hvergarn med blå, røde, hvide og grønne striber. Drejø. N.M. nr. 357-1923. *Waistcoat of linsey-woolsey, striped in blue, red, white and green.*

med stads på siderne og »virkede« d. v. s. flettede strømpebånd af mørkeblåt og højvædet uldgarn. Desuden støvler og sko med metalspænder.

Undertøj. Skjorten var ofte broderet i tællesyning. En kone gav hver af sine 3 sønner 40 skjorter med, da de giftede eller nedsatte sig¹².

1. Mygdal, E. opt. 1923.
2. Samme.
3. Tommerup. 1823, 57.
4. Mygdal opt. 1923.
5. Tommerup anf. st., 57.
6. Fabricius. 1882, 94.

7. Claudi Hansen opt. 1912.
8. Tommerup anf. st., 57.
9. Mygdal, E. 1925, 74.
10. Wedel. 1806, 165.
11. Fabricius anf. st., 93.
12. Samme anf. st., 90.

Tåsinge

F. C. Lund fortæller i 1823, at beboerne på Tåsinge er mere overdådige i deres klædedragt end i mad og drikke. De ældre holder fast ved deres fædres dragt, men fra omkring 1800 er de yngre begyndt at forandre påklædningen. Til trods for at klæderne er hjemmegjorte, gør den blå farve dem dog ret kostbare. Den meget korte bul og de mange tykke skørter gør kvindedragten ret uskøn. Når en bondepige skal i stadsen, bruger hun længere tid og mere hjælp end nogen dame af middelstanden, og selv

et byærinde kan hun ikke udføre uden lang forberedelse¹. Man fik først folkedragt til konfirmation. Det ser ikke ud til, at der på Tåsinge har hersket samme farveritual som på Drejø. I senere tid var dragten mest blå, og det siges, at brudedragten skulle være rød².

Kvindedragt HELE DRAGTER

På museet i Svendborg findes en dukke i blå dragt (fig. 223). Den skal efter opgivelse være fra 1876. I Nationalmuseet findes to dragter fra Tåsinge. Nr. 902/1924 fra Gislinge har sort kalmankes skørt (omtalt af F. C. Lund), rød hvergarns flaskebul med oprindelig blå silkebåndskantning, rød nattrøje, lilla silkehalsklæde og hvidt tambureret mollstørklæde, halvhandsker af brunt skind med grønt silkebroderi, sort konehue med lin og strygebånd samt oplod. Nr. 538-1923 stammer fra Søby og består af blåt vadmelskørt med grønt bånd, kort, rød bul med grønne bånd, rød nattrøje med grønne bånd, rødt sirtses forklæde, mønstret silkehalsklæde, sort broderet hue med grønne bånd, rosa strygebånd og hvidt blondelin.

Brudedragt. Som før nævnt var hårfletninger lagt i krans på hovedet gået af brug også for brude i 1820erne. Senere brugtes hovedtøj med »levbånd« (se næste side) samt rødt strygebånd og kniplingslin. Iøvrigt bestod dragten af højrrød bul og skørt samt hvidt broderet forklæde og tørklæde³.

Altergangsdragt. I 1820erne brugtes hel sort taftkjole eller sort trøje og skørt. På det venstre ærme sad en mængde knappenåle fæstet ved håndleddet. Dette var en aldeles nødvendig prydelser, som ikke måtte savnes ved denne lejlighed⁴. Forklæde, tørklæde og strygebånd var hvide. Til kirkegang brugtes »blondelin« med knipling i kanten til forskel fra stadslinet, som var helt af knipling.

Sørgedragt. Til helsorg brugtes hvidt og sort, til halvsorg hvidt, blåt og grønt. Ved dyb sorg sad et sort mønstret fløjlsbånd i huens pul, hertil slet lin. Til begravelse brugtes blondelin.

DRAGTDELE

Hovedtøj. F. C. Lund siger, at »det i Hætte og Lin tæt indknebne Hovedklæder sjældent godt paa de brede Skuldre«⁵. Han hentyder til det karak-

Egnsdragt - Tåsinge

teristiske Tåsinge hovedtøj med det meget store lin gående op i en spids på issen og den lille hue siddende helt nede i nakken (fig. 223). I de ældre skifter forekommer både korsklæde, lin og hat. Korsklæde må her betyde trekantet underkorsklæde, det har aldrig udsmykning af knipling således som lin og hat. I 1830erne dukker strygebånd op og fortrænger efterhånden korsklædet. Hatten forsvinder allerede i 1770erne. Hovedtøjet, således som det udformedes i de første årtier af 1800'erne, bestod af et underlin af tæt, småmønstret bomuldsstof med en vire i kanten. Derover strygebånd af stof, silkebånd eller papir, som oftest rødt eller rosa. Oven på det igen et lin af knipling eller gennemsigtigt stof. Af de nu eksisterende huer er de ældste i puldform med brokades nakke og sorte kniplinger langs sømmen bagtil. Derefter kommer de karakteristiske små puldhuer med tredelt broderi (fig. 224). Overbindebåndet »levbånd« går

Fig. 223. Dukke i korrekt Tåsingedragt fra 1876 bestående af blå klædes ærmetrøje og skørt besat med lyseblå silkebånd, sort-rødmønstret kattuns forklæde, sort hue med blå bånd og hvidt lin. Svendborg amts museum. *Doll from 1876 dressed in correct folk costume consisting of a blue frieze jacket and skirt, trimmed with pale blue silk ribbons, a printed apron with a pattern in red and black, a black cap with blue ribbons, and a white head-band.*

Fig. 224. Tåsingehue af sort silke med tre grupper af broderi i rødt, gult og brunt silke og broget folie. N.M. nr. 301-1923. Cap of black silk with three groups of embroidery worked in coloured silks.

nemlig fra issen ned mellem broderiets tre dele og bindes i sløjfe i nakken. Yngre mode er »top«, hvis hue ikke har tredelt broderi, og hvis bånd bindes i sløjfe på issen – Tåsinge er det eneste sted i Danmark, hvor dette forekommer. Top var mindre fint end levbånd. Gifte koner havde sorte, ugifte blå eller grønne huebånd. Adskillige Tåsinge huer er broderet med kulørt folie, som det også findes i Sønderjylland. Endnu så sent som i 1890erne kunne man se enkelte gamle koner med lin og hvidt strygebånd til alters. Men de yngre var allerede forlængst gået over til at bruge korsklæde til hvid hue. De yngste daglighuer havde hverken lin eller korsklæde.

I 1823 hedder det, at pigerne tidligere havde hårfletningerne lagt i krans, men nu bruges det ikke engang af brude. Solhat og hylleklæder erstattedes af simple stråhatte, som pigerne undertiden selv syede⁶.

Kjortel omtales ikke fra Tåsinge.

Ærmetrøje, bul. I skifterne skelnes der ikke skarpt mellem trøje og bul, der forekommer således ofte trøjer med bundne ærmer, eller med ærmer af anden farve og stof. Stoffet er som oftest klæde, og farverne overvejende sort, rød eller blå. En blå ærmetrøje ses på fig. 223. Den kunne undertiden have sølvknapper. Der er langt flere trøjer end buller i de ældre skifter.

Snørliv omtales fra slutningen af 1600årene, ofte med bundne ærmer, undertiden med sølvmallen. I 1823 siges det, at bul med ærmer i de sidste år er blevet meget kort, altså empireform. De eksisterende buller har alle dette snit.

Nattrøje. En sådan kommer først frem i 1770erne. Farverne er rød, grøn og blå. Røde nattrøjer brugtes mest af velhavende. De skulle helst farves i Fåborg, farveren i Svendborg var ikke så dygtig. To røde trøjer

på Nationalmuseet har $\frac{3}{4}$ lange ærmer, den ene er strikket i rudemønster, den anden glat.

Skørt. Der nævnes påfaldende mange gule skørter i de ældste skifter. De forsvinder omkring 1800. Desuden forekommer sorte og røde, og fra 1760erne også blå. Fra 1830erne er indsprængte og tvundne næsten eneherskende. F. C. Lund siger, at de mange tykke, uldne skørter passer dårligt til det korte liv. Til en piges fuldstændige dragt hører foruden en mængde blå og sorte skørter af vadmél eller klæde også et sort kalmankes skørt, der er meget kostbart. Et sådant skørt findes på Nationalmuseet (nr. 90a-1924). Skørterne var forneden besat med silkebånd eller kattun. I senere tid var det skik at hefte skørterne op fortil. Under det øverste skørt bar man et sort med bånd om⁷.

Forklæde. I 1700årene har kramlærreds eller hvide og blå hør- eller blålgarns forklæder været det mest almindelige. Fra 1820erne kommer stribet og ternet lærred og hvergarn frem. Silkeforklæder eller blommede og trykte er derimod sjældne. Om søndagen brugte man et blå-hvidt eller sort-rødt hvergarns forklæde og til alters hvidt.

Tørklæde. De ældste har været af hørgarn, kramlærred eller kattun. Fra 1765 nævnes et udsyet tørklæde, undertiden har de været kantet med knipling. I 1800årene kommer silke og bomuld i mange forskellige farver og mønstre frem. F. C. Lund siger, at de stivede, hvide halsklæder nu er forvandlet til brogede silkeklæder. Tørklædet sad under trøjen fortil og havde en blomst i nakken. Under hagen blev det holdt sammen af et rundt sølvspænde. Til stads brugtes silketørklæde, til daglig var lyseblå eller grønne af billigere stof det mest almindelige.

Overtøj. Man brugte så meget undertøj, at overtøj var mindre nødvendigt. Dog nævnes kattuns kåber og fra 1840erne vadmél's sjaler med broderi i korssting af kulørt uldgarn. Kvinderne gik med et lagen over sig i regnvejre.

Undertøj. Oplod »oppling« eller »særkeliv« nævnes fra 1720erne. Fra 1730erne kommer røde eller blå bais klokker frem, og fra 1800årenes begyndelse bliver de blå fremherskende.

Fodtøj. I 1734 nævnes et par sorte tøfler og et par gamle røde klædes. Ellers har sko med spænder været det almindeligste. Strømperne var sorte eller blå, fra omkring 1800 udelukkende sorte.

Diverse. De strikkede, hvide uldvanter gik til albuen. De var mønsterstrikkede på armene og ud på fingrene. For at få dem rigtig hvide, blev de vasket i lud kogt på klinte, som kvinderne samlede op, når karlene

tærskede hvede. Når vanterne blev gamle, blev de farvet blå og brugt til daglig. Hvis det ikke var alt for koldt, brugte man handskeærmer i stedet for uldvanter⁸.

Til kirke skulle man have 3 lommeværklæder, først et småtænet, derover et tarveligt hvidt, som kunne bruges, og øverst et fint hvidt med blonde, som kun var til stads. De lå oven på salmebogen⁹.

Mandsdragt HELE DRAGTER

»De Ældre bliver ved deres Fædres Dragt.« hedder det hos F. C. Lund. Manden bærer til daglig en hvid kofte uden splitte, hvorved han straks kendes fra alle omegnens bønder. Til stads bærer han mørkeblå klæder med kamelgarns knapper i kjol'en. De yngre er i begyndelsen af 1800'årene afveget meget fra den ældre mode. Karlene går om søndagen med mørkeblå kort trøje og lange bukser, rund, moderne hat, sko eller støvler, kat-tuns vest, silke halsklæde, ur i lommen og sølvbeslagen pibe. Nogle bærer dog gråt meleret vadmél i stedet for blåt, når det ikke er til stads. En bondeknøs i festdragt ligner noget en pyntet sømand¹⁰.

DRAGTDELE

Koften nævnes i skifterne sammen med kjortel og kjol og er altså forskellig fra disse. Koften kunne være af vadmél, skind eller klæde, i hvide, røde, blå, grå eller brune farver. En enkelt gang nævnes hægter i koften, ellers omtales lukning kun sjældent. Undertiden forekommer messing-, tin- eller sølvknapper. I begyndelsen af 1800'årene var kjol'en så lang, at skøderne begyndte helt oppe mellem skulderbladene. Den var som oftest af mørkeblåt, hjemmevævet vadmél.

Trøjen var af klæde eller vadmél. Farverne var røde, sorte, brune, hvide og undertiden sribede. Knapperne var af ben eller metal, kun sjældent af sølv.

Brystdugen var af kalmank, vadmél, hvergarn, skind eller klæde, ofte med sølv-, tin- eller messingknapper. Farverne var blå, røde og brune. I begyndelsen af 1800'årene synes brystdugen at være gået af mode.

Vest forekommer langt sjældnere end brystdug. Undertiden omtales en »klædning« bestående af kjortel og vest. Stof og farve er de sædvanlige. I 1840'erne kunne vesten undertiden være af bomuld.

Egnsdragt - Lyø

Nattrøje har været et ret almindeligt klædningsstykke. Den var af vadmel, hvergarn eller andre stoffer. Dog nævnes en enkelt gang strikkede (således 1706 en blå bunden nattrøje med 3½ dusin sølvknapper). Farverne er mest blå eller hvide.

Bukserne var som oftest af vadmel eller skind, sjældnere af klæde eller lærred. Farverne er overvejende sorte, hvide, grå, brune eller blå. 1806 nævnes første gang et par lærreds langbukser. Også de vide sejldugsbukser kendes her, og i 1850 har en matros efterladt sig to par oliebukser og en olietrøje.

Halsklædet var i ældre tid mest af hvergarn eller kramlærred, i 1800-årene kommer brogede halsklæder af silke eller bomuld.

Hovedtøj. En hat forekommer i de fleste skifter, desuden foerede eller lodne huer. Ca. 1850 brugtes blå strikkede huer med blå eller rød flos (det sidste var det fineste) med dertil svarende kvast. De brugtes til kirke eller til at gå i byen med. Hjemme gik man med syede mørkeblå vadmels huer med flos¹¹.

Som *overtøj* synes blå pels at have været almindelig lige til 1840erne. Ellers forekommer kasseking eller slag af hvergarn eller vadmel.

1. Lund. 1823, 90 f.	6. Samme. 90 f.
2. Mygdal opt. 1923.	7. Mygdal opt. 1923.
3. Hans Lærke og Helene Larsen
f. 1837 medd.	8. Samme opt. 1923.
4. Lund anf. st., 91.	9. Samme opt. 1923.
5. Samme. 90.	10. Lund anf. st., 90.
	11. Hans Lærke medd.

Lyø

Kvindedragt HELE DRAGTER

Hansen, Schou og Weller afbilder en Lyøpige med »bindklæde«, d. v. s. korsklæde (fig. 225). I Fynsk Hjemstavn (5. Aarg., 8. Hefte, 1932, S. 118) findes en Lyøpige i eftermiddagsdragt ca. 1860 med hue uden lin eller korsklæde, mørkt skørt og bul, halvlange særkeærmer og stribet forklæde.

En *kirkedragt* i Nationalmuseet (nr. 601-1923) består af hue med bindklæde, blommefarvet mønstret bomulds halsklæde, bul af mørkegrønt og rødt stribet hvergarn med sorte fløjlagramaner, underbul med lange, strikkede ærmer, skørt af brunt hvergarn aftørnet med grønne striber og lille, rødt mønster, og »blokforklæde«¹ af sort hvergarn med striber i rødt, hvidt og blå.

Fig. 225. Pige fra Lyø med »bindklæde« d.v.s. klart korsklæde over rødt underlag, røde huebånd, rødligt tørklæde og bul, mørkeblåt skørt med rosa kant, gul-hvidstribet forklæde. Hansen, Schou og Weller 1871. *Girl with a transparent cross-cloth over a red lining, red ribbons, kerchief and bodice, dark blue skirt trimmed with a pink silk ribbon and a white and yellow striped apron (1871).*

En *dansedragt* sammesteds (nr. 600-1922) består af en lille, gulbrun silkehue med sorte kniplinger og brogede bånd, kejserindesirts tørklæde, lilla ternet bul, mørkeblåt vadmels skørt, samt oplod og forklæde broderet i tællesyning.

Sorg. Hertil blev båret sort bul og skørt, sort ulden hætte med eller uden hvidt broderi, slet lin eller bindklæde, og hvidt halsklæde.

Ligdragt. I bunden af kisten blev lagt hø og derover et lagen. Hvis en pige havde syet sine brudelagner, fik hun dem med i graven. Liget lå altid højt med hovedet og med en salmebog under hagen, hvis munden ikke ville holde sig lukket. Mellem de foldede hænder lå en buket eller et kors af blomster. Kvinder havde inderst deres brudesærk og derover ligsærken, der blev foldet sammen ved håndleddene med et sort bånd. Ligsærken blev bukket ind ved fødderne. Oven over blev lagt et lagen. Både på særk, lagner og pudebetræk var broderet to engle i blå. (Mænd havde engle på lagner og pude, men ikke på skjorten). Uden på ligsærken sattes et bobinets klæde, fæstet i halsen med en knappenål. På hovedet havde enker en sort vadmels hue, koner og piger silkehue, alle med lin.

Over ansigtet lagdes et øjenklæde. Småpiger begravedes med en krans af friske blomster om hovedet. Men man kendte ikke til at begrave forlovede unge piger i brudedragt².

DRAGTDELE

Hovedtøj. De ældste trestyks huer kaldtes for »hætter«. De er stærkt udstoppede i nakken, men alligevel bløde – i modsætning til de stive Ærøhøller. De er stærkt udkrigede ved ørerne og helt overbroderede eller af mønstret kattun. Det fortælles, at Margrethe Nissen, datter af pastor A. D. K. Aabye, præst på Lyø fra 1794 til 1817, tegnede broderimønstre til pigerne, som disse derefter selv overførte på stof³. Hertil brugtes lin med kriger ligesom huerne, de blev fæstet med knappenåle ved tindingerne i små læg for at slutte tæt til hovedet. Gifte koner bar lin af »bombinet« eller »knippels«. Yngre huer er af puldform, bløde uden udstopning. Lodret ned over nakken sidder et broget silkebånd, smallere end pulden. Hertil brugtes »bindklæde« d. v. s. korsklæde, som omkring 1870 afløste linet. Bindklædet er rektangulært med en pibet strimmel ved ørerne, i forkanten sidder en vire. Korsklædets yderste del bøjes ned over viren og holdes tæt til ansigtet med en rynketråd (fig. 225). Hætte med bindklæde brugtes til kirke og højtid og af skolepiger. Hovedtøjet gik af brug omkring 1900 og afløstes af »flagrehætte«. Hertil brugtes ikke bindklæde, men hættten var besat med sorte kniplinger. Flagrehættten brugtes til dans. Den blev bundet under hagen med bændler og derover hagebånd af silke, som blev løst op, når man var blevet varm af dansen. Til daglig brugte man ikke silkebånd, men »kludedusk« d. v. s. sløjfer af kulørt sirts. Unge piger havde brogede hætter, yngre koner sorte med kulørte blomster, ældre helt sorte hætter.

Tidligere bar kvinderne håret redt lige tilbage uden skilning. Derover anbragtes et hårbånd for at holde tjavserne på plads. Derpå snurrede man nakkehåret op i en top; hårnåle brugtes ikke. I 1840erne fik lærer Duus skolepigerne til at skille håret i midten, men dette vakte så stærk modstand, at forældrene simpelthen forbød deres døtre at gå med denne forargelige frisure⁴.

Ærmetrøje. Et rødt kalmankes ærmeliv med brogede, brocherede buketter og syet i Louis 16 form er bevaret i privateje. I senere tid brugtes »polkatrøjer« med langt skød.

Bul. Lyøbullerne har alle et lægget skød bagpå. De kan være af sribet

hvergarn med rødt som hovedfarve, af blå og rødt tvundet garn eller af rødt vadmel med uldgarnsbroderi.

Nattrøje. Denne var som oftest rød, strikket i ruder og stjerner og med silkebåndspiber i halsen. Man kunne også bruge strikkede røde eller sorte ærmer syet i bullen. De brugtes kun om vinteren og til daglig.

Skørtet var blå til fest med 3 rækker grønne silkebånd og rød knyttet kantsnor forneden. Når festskørterne blev gamle, brugtes de til pænt dagligbrug og om søndagen. Unge bar lyse, ternede skørter, ældre havde mørkere farver. Gamle koner gik som oftest med sorte skørter.

Undertøj. På Lyø har man brugt hanksærk med »oppel« d. v. s. oplod over. Denne havde lange ærmer med hulsøm.

Diverse. Når man gik op og ofrede i kirken, havde man hvide, uldne halvhandsker på med broget korsstingsbroderi på håndryggen omgivet af flossyning. Floskanten blev syet over en pennefjer⁵.

Fig. 226. Bonde fra Lyø iført brun vadmels kofte med klare knapper, lodret sribet, broget drejls vest, gule skindbukser, broget halsklud, grå strømper og nikulørs hue. Hansen, Schou og Weller 1871. Peasant dressed in a kirtle of brown frieze, a striped waistcoat of linsey-woolsey, yellow buckskins, grey stockings and a cap knitted in nine different colours (1871).

Fig. 227. Hvid vadmels trøje fra Lyø med røde benknapper. Kortlivet, toradet med opstående krave og vandrette stiklommer. N.M. nr. 211-1952. *A short-waisted, double breasted white frieze jacket with a stand-up collar and with red buttons.*

Mandsdragt HELE DRAGTER

Mandsdragten på Lyø afviger ikke væsentligt fra andre egnes påklædning. Dog har dragten måske nok et noget mere gammeldags præg end f. eks. på Fyn. Og enkelte dragttyper, som f. eks. den hvide vadmelsstrøje (fig. 227) og de broget sribede, lange bukser (fig. 228) er ikke bevaret andre steder i landet.

Hansen, Schou og Weller har afbildet en bonde fra Lyø (fig. 226). Et gammelt fotografi i Nationalmuseet viser kort, ternet hvergarns vest, hvide skjortærmere og lange, hvide lærredsbukser.

DRAGTDELE

Trøje. Fra Lyø findes en af de få hvide vadmelsstrøjer bevaret, som har været så almindelig over hele landet, men som nu for største parten er

forsvundne (fig. 227). En sådan hvid vadmels trøje med røde knapper og knaphuller brugtes af de unge karle, når de hver onsdag i fastetiden var i kirke for at høre lidelseshistorien⁶ (tavle 8 fig. 1).

Bukser. Som eneste sted i landet findes fra Lyø et par lange broget sribede hvergarnsbukser (fig. 228). Også de vide, hvide lærreds overtræksbukser, der hovedsageligt anvendtes af fiskere og søfolk så godt som overalt i Danmark, anvendtes også her. De kaldtes »slokbukser« og var længere og snævrere end andre steder. De brugtes ved fiskeri⁷.

Hovedtøj. Den broget sribede, strikkede hue, som ses på fig. 226, kaldtes på grund af sine mange farver for »nikulørs hue«. Denne type huer er særlig karakteristisk for de sydfynske øer.

Overtøj. I Nationalmuseet findes en kort, sort fåreskins pels med ulden indad (fig. 96). En sådan pels har været brugt mange steder, men er kun bevaret fra Lyø. Den anvendtes om vinteren, især på isen.

1. Andersen, E. og Budde-Lund, E. 1941, 51.

2. Niels Hansen, Lyø medd. 1945.

3. Mygdal opt. 1922.

4. Niels Hansen, Lyø medd. 1922.

5. Mygdal opt. 1922.

6. Museumsinspektør Ole Højrup opt. 1952.

7. Samme.

8. Askholm. 1932, 130.

Fig. 228. Lange bukser af sort hvergarn med sribes i rødt, lyseblåt og gult. Empireform med smal klap. Lyø. N.M. nr. 217 e-1930. *Long trousers of the Empire type with a narrow flap. The material is black linsey-woolsey striped red, pale blue and yellow.*

Ærø

Der var forskel på klædedragten i de forskellige sogne på den lille ø. Stoffet og snittet varierede i de forskellige byer og efter moden, »der dog på Ærø er fast af lige saa sat Væsen, som på Drejøe, hvor en Mode skal kunne vare flere hundrede Aar«¹.

Kvindedragt HELE DRAGTER

F. C. Lund afbilder en pige med sort bul, en kant af det røde tørklæde ses over halsudskæringen, hvide særkeærmer, rødmeleret skørt med rød kant-snor, grønnetet forklæde, gul stråhat med blå bånd.

Pigen på Hansen, Schou og Wellers afbildning har topkorsklæde og sorte huebånd, er altså snarere en kone (fig. 229).

Brudedragt. Jomfrubruden havde i 1834 et kroneagtigt smykke på hovedet, prydet med blomster og bånd. Det lejedes hos jordemoren, tidligere på amtsstuen, og indtægten gik i den hertugelige kasse. Men allerede i et mandat af 1724 påbydes det enhver brud at lade kronen afhente på amtsstuen, betale 3 mark i leje, og, under straf af 2 rdl. i mulkt, også be-

Fig. 229. Kvinde fra Ærø med korsklædets snip sat op i en top, broget halsklæde, mørkebrun ærmetrøje, blå skørt, rødtternet forklæde og hvide strømper. Hansen, Schou og Weller 1871. *Woman with a dark brown jacket, blue skirt, red and white chequered apron and white stockings. Her cross-cloth is folded to a peak at the back of her head (1871).*

tjene sig deraf. Om aftenen fik bruden sort konehue på af snit, der var hyppigt på malerier »af et Par Hundrede Aars Ælde«². I 1840 siges det, at den såkaldte brudekrone var en spids tilbagegående stiv hue besat med guld- og sølvblik samt glasperler. Den anbragtes på baghovedet, og forhåret blev bundet så stramt, at alle ansigtstræk fik en opadgående retning. Desuden bestod dragten af sort klædes trøje og skørt, flere små silke halsklæder og silke forklæde³.

Sørgedragt. Man sørgede med »slet højklæde« i eet år, derefter brugtes tyllsbroderi til at »sørge op med«. Over salmebogen lå et sammenlagt lommetørklæde og 3 grønne kviste, en af ambra, en af balsam og en af hjertensfryd.

Ligtøj blev syet af nabokoner, som kom sammen efter et dødsfald. Det bestod af særk og derover »ligbøl«, som en moderne natkjole, men uden ryg og med en lægget strimmel i halsen. Ligtøjet blev ikke syet særlig solidt⁴.

DRAGTDELE

Hovedtøj. Ærøhovedtøjerne viser en interessant skillelinje mellem den sønderjyske indflydelse på vestsiden af øen og østsiden, hvor indflydelsen fra andre egne gør sig gældende. I de vestlige sogne kaldtes korsklædet for »højklæde« ligesom på Als. Den tætte trekant i nakken bøjedes ind ligesom i Svendborg amts sydlige del og på Langeland. På østsiden af øen hed det »korsklæde«, og her sattes trekantsnippen op i en top, svarende til Drejø og Skarø. De ældste nu eksisterende huer »høller«, som de kaldtes, er af sortblomstret kattun eller silke med guldkniplinger. De er trestyks, ret stive og med glat forkant. Næste type er konehuer af sort klæde med sorte bånd, også de er trestyks, men helt stive og med stærkt krigede øreflige. Derefter kommer sorte atlaskes huer, trestyks, stærkt afstivede og med smalle, tilsyede øreflige, og endelig bløde sirtses puldhuer med glat forkant. Koner havde sorte huebånd, piger røde, men til sorg bar pigerne i Rise og Tranderup sogne blå bånd, og i Bregninge lysegrønne.

Der eksisterer ingen lin fra øen, men sandsynligvis har de haft samme form som andre steder i landet. »Højklædet« eller korsklædet har knipling fortil, kruset og trukket tæt sammen om ansigtet. Den tætte trekant i nakken foldes og bøjes lodret i vejret (fig. 229). De stivede bændler krydses over issen og bindes under nakkesløjfen. Højklæde brugtes til kirke. De to sidste gange, konfirmandinderne gik til præsten, havde de

korsklæde på. På østlandet gik gifte koner dog også med korsklæde til daglig om eftermiddagen. Til den bløde sirtses hue »kalothølle« brugtes »klu-for-houe« også kaldet »spidshølle«. Det var et firkantet sirtses tørklæde lagt uden om et stykke pap og anbragt oven på huen.

Den stråhat, som F. C. Lund afbilder (fig. 20), er muligvis fra Langeland, da man herfra eksporterede en del stråhatte til Ærø.

Den øvrige dragt. Kvinderne bar »pie« d. v. s. bul og skørt sammensyet. Det kaldtes også »bøl og skørt«. Denne dragt anvendtes mest på vestlandet. Østpå brugtes udtrykket pie mest om et underskørt. Piens bul havde et lille, lægget skød bagpå. Stoffet kunne have sort bund med smalle røde striber. Pigernes buller var kantet med røde bånd.

Skørtet var sort eller mørkeblåt med kulørte silkebånd forned. Undertiden var skørtet stribet. Det såkaldte »stebbetøj« var hvergarn med smalle striber i rejstvævning. Hvergarnsskørtet var foldet. Når det ikke brugtes, blev det fæstet sammen med nåle, for at folderne ikke skulle gå ud⁵.

Til pie brugtes røde, senere mest mørkeblå, lange, strikkede ærmer, eller hele strikkede nattøjer. I nyere tid gik man over til at bruge sirtses liv med lange skinkeærmer og med firkantet halsudskæring. Om sommeren gik man med »oppelsærmer« d. v. s. oplodsærmer, der var smøget op og igen lagt ned, så sømmen kunne ses. Der kunne være hulsøm på ærmerne, men det var ikke almindeligt⁶.

Forklædet var af stribet tøj eller småblomstret halvsilke. Forklædebåndene var af silke og bandtes i sløjfe fortil. De korte løkker blev stivet af med knappenåle.

Man brugte et stort hvidt halsklæde underst. Det blev lagt i 3-4 læg i nakken og skulle stå ud fra halsen. Fortil blev det lagt over kors og stoppet ned under trøjen. Derover anbragtes et silkeklæde, så en kant af det hvide kunne ses⁷. Tørklædet blev holdt sammen under hagen af et hjerteformet sølvspænde med to næbbende fugle over. Til stads brugtes 3 forskellige små silketørklæder, det ene oven på det andet. De skulle ligge tæt op ad hinanden og blev stoppet ned under trøjen hele vejen rundt. Til daglig brugtes eet eller to tørklæder.

Til daglig og til dans brugtes hvidskurede træsko med messingkrammer. De skulle skures hver morgen. Nogle meddelere siger dog, at Ærøtræskoene var sorte med messinggjorde⁸.

Mandsdragt HELE DRAGTER

I modsætning til de fleste andre steder i landet var der forskel på dragten i øens forskellige egne. I Søby sogn brugtes gråt indsprængt (nistret) vadmel, ofte med et sømandsagtigt snit. På den mellemste del brugtes hvidt vadmel eller rød-blåstribet olmerdug. I Marstal gik man med mørkeblå trøje eller frakke og langbukser. I Ærøskøbing var dragten omtrent som i andre købstæder. Meget vide, hvide lærredsbukser af snit omtrent som Amagernes, kaldet »viebukser« brugtes temmelig almindeligt over hele øen. Således beskriver J. R. Hübertz dragten på Ærø i 1834. Men ikke desto mindre tilføjer han, at bondens klædedragt både i glæde og i sorg er brun. Hansen, Schou og Weller afbilder en mand fra Ærø (fig. 230).

Den mand, som gik rundt og indbød gæsterne til bryllup og andre store festligheder, »bedemanden« som han kaldtes, var klædt i lang, sid, brun kofte, brune knæbukser, blå strømper og spændesko. På hovedet en grøn plydses hue med silkekvast og bræmme af gråt katteskind. I hånden havde han en lang stav med en hvid benknap, som han holdt hænderne over, medens han remsede indbydelsen op^o.

Fig. 230. Bonde fra Ærø med sort, blank sømandshat, rød-grøn langstribet trøje med klare knapper, blå vadmels bukser og grå strømper. Hansen, Schou og Weller 1871. *Peasant in a black seaman's hat, red and green striped jacket with silver buttons, blue frieze breeches and grey stockings (1871).*

DRAGTDELE

Rødstribet trøje (og lyseblå strømper) omtales fra 1806, hvor det siges, at de bæres i flere byer¹⁰. På Strynø kaldtes de sorte vadmel eller bommesis trøjer for »vomper«. I 1830-40erne blev de stribede trøjer tillige med viebukserne dog kun brugt af ældre folk. De erstattedes af korte, blå trøjer og langbukser i stedet for de tidligere gule hjorteskins knæbukser¹¹. Også brystdug har været kendt på Ærø, hvor den kaldtes »brysten«. Det var en ulden undertrøje uden ærmer. »Naar Kukkeren høres første Gang, skal man lægge Brysten fra sig«¹². Ved barsel herskede den skik, at manden modtog gæsterne iført kalmankes kasseking, hvid hue, røde tøfler og kridtpibe i munden¹³. Feilberg fortæller, at manden ikke måtte slippe sin røde hue, så længe konen lå i barselseng¹⁴. Sømændene på Ærø bar lavpuldet, bredskygget, blank voksdugshat med lange bånd, således som det ses på gamle billeder af Marstaljagter og på fig. 230.

1. Hübertz. 1834, 273.

2. Samme. 264 f.

3. Folkets Almanak. 1911. Et Bondebryllup paa Ærø ved K. A. (uden sidetal).

4. Andersen, E. opt. 1950.

5. Høy. 1913, 256.

6. Mygdal, E. opt. 1922.

7. Mægler Grubbe medd. u. A.

8. Mygdal opt. 1922.

9. Folkets Almanak anf. st.

10. Wedel. 1806, II bd., 218.

11. Høy anf. st., 256.

12. Kristensen, E. Tang. Det jyske Almueliv. I, 40.

13. Hübertz anf. st., 268.

14. Feilberg, H. F. 1913, 69.

Vendsyssel og Himmerland

Det specielt nordjyske hovedtøj »vingekappen« brugtes i Vendsyssel og Himmerland. Grænsen gik mod vest til klitterne i Vester Han herred og Limfjordens bredeste del, mod syd til Rold skov (se kort fig. 301). Der var livlig forbindelse sydpå fra denne landsdel. Bissekræmmerne kom helt op nordenfjords med deres smuglervarer, og folk fra Vendsyssel kørte selv sydpå efter kramvarer, som de smuglede over Kongeåen¹. Allerede i 1735 klagedes der over »en Hob Kvinder og Piger (de såkaldte hårkvinder) angivende sig fra Haderslev og under det Skin af at handle med Haar, fare omkring i Landet med Stoffer, Lærreder, Guld- og Sølvbaand og andet udenlandsk Kram«². Endnu 1832 siges det, at kvindernes lyst til stads næres af de omløbende bissekræmmere, og det hedder, at der blandt de yngre begynder at gøre sig en vis luksus gældende i klædedragten. Man efteraber i snittet de højere stænder, og kramboderne har stor fortjeneste af udenlandsk tøj, kniplinger etc. På Navnsø marked solgtes således i

1860erne i manufakturboderne alt muligt til klædedragten. Det var kornernes stolthed, når de fik besøg, at føre gæsterne op i storstuen og tavs lukke de mangfoldige kister op, fyldt med silketøj, sjaler, tørklæder, uldent og linned. Til en toårig datter var allerede anskaffet bolster og syet uldent tøj for flere år. Mens barnet var lille, sørgede man for det nødvendige til hende; når hun blev ældre, skulle der sørges for stads³.

Man vævede selv alle familiens klædningsstykker, foruden tøj til tjenestefolkene som en del af lønnen. Der var væv i praktisk talt hver gård og hvert hus⁴.

Kvindedragt HELE DRAGTER

Til hverdag gik kvinderne yderst tarveligt klædt. De var så arbejdsomme, siges det, at de knap nænnede at spille den kostbare tid på at vaske og rede sig. Det skete som regel kun een gang om ugen, nemlig søndag morgen, eller når man gik hjemmefra. »Den Storhed kan godt undværes«, hed det⁵.

Dagligdragten bestod af vadmels skørt og hvergarns trøje. Til fest hvergarns eller kattuns kjole og netteldugskappe⁶. En dragt i Nationalmuseet (nr. 446-1928) har hue af brun silkebrokade, kattuns liv med blå bund, brunlilla skørt, forklæde af blå-rød mønstret halvsilke (tørklæde og halsklæde mangler). Dragten stammer fra Ø. Hornum herred og har tilhørt sælgerens kones bedstemor.

Hansen, Schou og Weller afbilder bønder fra Vendsyssel (fig. 231). På afbildningen fra Løgstøregnen (fig. 236) ses en anden dragttype.

Brudedragt. Unge piger havde blomsterkrans. Falden pige havde slet kappe med snip i panden (enten korsklæde eller pandsmæk, som jo var giftes kendetegn). Ellers kendes kun krans af kunstige blomster, mest røde, til brud og brudepiger. Enke havde sort fløjlshue, hos velhavende med guldgalon. En brudedragt fra Tveden i »Den gamle By« Århus er i Louis 16 form, af rødt hvergarn og broderet med strøbuketter. Til bryllup kunne en bondekone dårligt nøjes med mindre end 3 kjoler. I kirken og til måltidet sort silke eller damask, til dansen en simplere, og til daveren en fin sort ulden. Til de to fine kjoler hørte kappe, til dansen tørklæde, helst af silke.

Konfirmation. I dagens anledning fik pigebarnet for første gang vingekappe på. Før havde hun måttet nøjes med hovedklæde⁷.

Fig. 231. Bønder fra Vendsyssel. Konen er i grønstribet ærmetrøje og rød-grønstribet skørt, brunrødt, blomstret pandeklæde og hvide vinger, grønt halsklæde og rødt forklæde. Manden har rød nathue, blå kjøl, rød vest. Manchester fløjls bukser og hvide strømper. Hansen, Schou og Weller 1871. *Peasants in 1871. The woman is dressed in a green striped jacket and red and green striped skirt, a brown flowered head-cloth with white wings, a green kerchief and a red apron. The man wears a red knitted night-cap, blue kirtle, red waistcoat, breeches of cotton velvet and white stockings.*

Sorg. Til sorg brugtes slette kapper af bobinet med læg i kanten og sort sløjfe.

Høst. Når man havde ophøstet og skulle til at køre ind, tog pigerne deres helligdagstøj på samt hvidt forklæde med smæk. Karlene derimod trak i deres gamle vintertøj, skindbukser og trøje. Når de mejede, var karlene derimod i søndagstøjet⁹.

DRAGTDELE

Hovedtøj. I de ældste skifter er sorte huer næsten enerådende, undertiden med kamelhårs kniplinger på. I 1640erne nævnes kammerdugs linhatte, og et århundrede senere kommer lin, skæghat, strimler og snip med eller uden kniplinger. Dette er utvivlsomt begyndelsen til den skæghat, som i 1820erne er fuldt udviklet. Skæghatten er forløberen for vingekappen. Den består af en kulørt hue, hvorunder er riet små, løse vinger eller flæser ved ørene. Over huen sad et tørklæde (fig. 232). Vingerne voksede efterhånden i størrelse⁹, og i 1840erne nåede de sammen bagtil, hvor de blev støttet af hårknuden. En snes år senere forsvandt den kulørte hue,

Fig. 232. Hue af blå, brocheret silke, vinger af hvidt møll med tønderknipling, brunt Milano-pandeklæde. Nørre Hurup. N.M. nr. 366-1927. *A cap of blue brocaded silk with wings of white muslin edged with Tønder lace, and a head-cloth of brown and white striped silk.*

og de meget store vinger blev sat på en lille, hvid tyllshue (jfr. fig. 257). Snippen eller snipkorsklædet omtales fra 1754. Den var som oftest af hvidt bobinet og stod noget opad. I senere tid siges det, at kun unge piger bar snip. Den afløstes af et rhombeformet korsklæde, som dog stadig beholdt navnet snip. En kappe med Tønderkniplinger kunne koste 50-70 rigsdaler (en tjenestepige fik kun 15 rigsdaler om året i løn), men kapperne gik ofte i arv¹⁰. Kapperne var meget besværlige, den mindste smule fugtighed fik hele stadsen til at hænge om ørene, og man kunne ikke selv gøre dem i stand. »Jordmarie« i Ulsted, »kapkællingen« i Nibe og Kirstine i Manstrup gjorde kapper i stand for folk¹¹. Til fest bar gifte kvinder »pandsmæk«, som omtales fra 1647¹². I skifterne forekommer de ofte to sammen, en fløjls og en plydses. Pandsmækken består af et sort fløjls bind med sorte kniplinger (fig. 71). Til daglig brugtes hue med brunt-hvidstribet tørklæde om. Til udebrug fæstedes et hovedtørklæde lempeligt over kappens opbøjede vinger. Som oftest transporterede man dog hovedtøjet i en kappekurv. O. Olavius siger i 1787, at det tørklæde, som pigerne binder over øjnene om sommeren kaldes »hviv«. I Vendsyssel og Thy samt i egnen syd for Ålborg til en linje fra Hobro over til Hvalpsund brugtes tørklæder fra een eneste fabrikant, nemlig K. A. Almgreen i Stockholm.

Man ville kun have hans varer. Et tørklæde i Nationalmuseet (nr. 455-1945) af sort taft med atlaskstriber og frynser fra denne fabrik har tilhørt Johanne Mortensen, Nr. Økse, f. 1843, d. 1917. I Thy kunne der dog også sælges en simplere efterligning fra Tyskland. Disse tørklæder mentes at være så nødvendige, at den unge piges første spareskillinger gik til at købe et sådant hovedklæde, der kostede fra 8-14 kr. Ja, kom en kvinde uden for sit hjem, og tog hun bo i en anden egn, skaffede hun sig dog denne pynt fra hjemmet¹³.

Kjortel, kjole. I 1600årenes begyndelse nævnes undertiden skindkjortler. I øvrigt er sorte kjortler af vadmel, klæde, fifskaft, kalmank etc. fremherskende også i det følgende århundrede. Undertiden har de haft staf-fering af fløjl eller blommet atlask om ærmerne og foran. I 1820erne siges det, at nogle kvinder har sirtses eller kattuns kjoler, som holder længe, da de kun bruges sjældent og ikke følger modens love¹⁴. Kramkjolerne blev bundet op med bånd, så man så det fine underskørt. Fra Ålborg amt findes der i Nationalmuseet et par kjoler fra 1700årenes slutning af storblomstret, blå kalmank, syet efter tidens mode (fig. 25). Også Hjørring museum har en del kjoler i købstadssnit.

Ærmetrøje. Disse er meget almindelige i 16-1700årenes skifter, de er af hvergarn, fifskaft, klæde etc. i sorte, blå, grønne og brune farver. Rødt er sjældent. Sort trøje forekommer i alle 1700årenes skifter. Hos fattigfolk har denne trøje sammen med et sort skørt erstattet den hele, sorte kjole. Først i 1770erne bliver flerfarvede trøjer mere almindelige i kalmank, ulddamask, trykt kattun etc. Der eksisterer endnu en del af disse trøjer, hvis snit ikke afviger fra andre landsdeles.

Livstykke. Der er kun knapt halvt så mange buller som ærmetrøjer i skifterne. Stofferne er kalmank, fløjl, silke og andre kostbare stoffer, farverne mest grønne og blå. Kun een gang nævnes et sort snørliv, det forekommer ellers aldrig i skifterne og kendes kun i eet eksemplar fra Samsø. Knapper, ringe, hægter og maljer af sølv nævnes undertiden. Nu og da finder man snørliv med bundne ærmer i afvigende farve. 1779 skriver August Hennings i sin »Rejse i Vendsyssel«, at farveren i Hjørring trykker i zinner med olie og andre farver på lærred og læder eller lammskind, som først bliver farvede, og som anvendes til livstykker. I Hjørring museum findes flere snørliv med smal kantning helt rundt af silkebånd eller læderstrimler. Skulderremmene bindes til forstykkerne med læderstrimler eller bånd (fig. 233). Snørlivene er langt pragtfuldere end ærmetrøjerne, men de ser ikke ud til at have været meget brugt. Det er mest

Fig. 233. Livstykke af blåtrykt lærred med flasket skød og stivere i foeret. Snøreindretning fortil. Selerne bindes sammen på skuldrene. Vendsyssels historiske museum. *Bodice of blue printed linen with stiffeners in the lining. Laced in front. The shoulder-straps are tied to the front piece.*

sandsynligt at antage, at det kun var velhavende kvinder, som bar snørliv. Og formodentlig har det været båret under ærmetrøjen ved festlige lejligheder - ikke til dagligbrug. I senere tid var det dog kun fattige og gamle, som gik med bul (uden ærmetrøje).

Nattrøje. Af dem er der knapt halvt så mange i skifterne som snørliv. De er udelukkende røde eller grønne, blå forekommer ikke. Nattrøje nævnes ikke i ældre omtaler af dragten, heller ikke løse ærmer. Dog huskede enkelte gamle kvinder endnu i 1920erne røde eller grønne bundne trøjer med lange eller halvlange ærmer, åbne fortil. Gifte bar mest grønne, ugifte røde nattrøjer. De var endnu i brug i 1870erne, dog mest af gamle og fattige.

Skørt. Et sort vadmels eller klædes skørt findes i praktisk talt alle skifter, ligesom sort ærmetrøje. Ved visse lejligheder har man tilsyneladende brugt sort skørt og trøje, selv om man havde hel sort kjole. Skørtestofferne er overvejende vadmels, desuden hvergarn, bai, rye og klæde, étoffe, kalmank. Farverne er røde, blå, grønne og brune. Stribede og tavlede skørter nævnes fra 1770erne. I senere tid regnedes røde vadmels skørter med to lyseblå silkebånd fornedet for »ældgamle«. Til dans og legestue brugtes grønt vadmels skørt. Evald Tang Kristensen fortæller, at kvinderne

altid gik i skindskørter (de nævnes dog ikke i de ældre skifter). Om vinteren vendte det lodne indad, om sommeren brugtes skindskørter uden »tov«¹⁵.

Forklæde. Forklæder forekommer allerede i 1620erne, af blågarn og sort saien. I 1700årene findes et sort raskes forklæde i de fleste skifter, desuden blå lærreds. Fra midten af århundredet kommer kattun i blå-hvide, sort-hvide og violet-hvide farver frem (fig. 234), desuden sribede og tavlede lærreds og hvide kramtøjs. 1771 nævnes et tryklærreds forklæde med smæk, ellers er almueforklæderne altid uden smæk. 1779 skriver August Hennings, at den før omtalte farver i Hjørring laver en slags forklæder, på hvilke mønstret bliver sammensyet, og som derefter bliver trukket gennem farvekarret, »hvilke ser nette ud til almindelige Folk«¹⁶. I senere tid blev de hjemmevævede forklæder vævet på den sidste del af trenden, enten sribede eller ternede.

Tørklæde. Allerede 1618 nævnes halsklæder¹⁷. I skifterne bliver tørklæder først almindelige fra 1750erne. De er oftest hvide, undertiden røde eller brogede. Stofferne er lærred, netteldug, undertiden omtales kattun, silke eller »ostindisk«. Nu og da har de haft kniplinger, eller de er udsyet med hvidsøms syning (formodentlig tamburering) og takker. Senere tiders »Levantinertørklæder« svarede til Amagerens Barcelonatørklæder. »Rhinlændertørklæder« var af brun silke med hvide sribes.

Krave. 1626 omtales en pibekrave, som en pige har lånt af sin hustru¹⁸, og fra 1750-70 forekommer kraver flere gange i skifterne. Således nævnes en hvid kammerdugs krave med bånd, en gammel sort og en firhjørnet krave. Da den forekommer sammen med trehjørnede og andre klæder, kan det ikke dreje sig om forveksling med tørklæder. Hvorledes disse kraver har set ud, ved man dog ikke.

Overtøj. Kåber omtales først i skifterne fra 1770erne. De er af blå uld-damask, hvergarn, étoffe eller kattun med sølvhager og een gang med bais underfoer. I Ålborg museum findes en lyseblå silkekåbe med hvidt vadmelsfoer, hvori er syet små runde pletter (hermelinshaler?). Til alters brugtes blå damaskes slag med rødt dræt, skind i halsen og sølvspænde.

I 1800årene var røde vadmels sjaler med lyseblåt eller sort tryk et særkende for Himmerland.

Undertøj. 1787 forklarer Olavius, at »oplod« eller »overbul« er den øvre del af en særk, når den er syet af 2 slags lærred. L. C. Brinch Seidelin skriver 1828, at bonden er slet forsynet med linned, som yderligere oftest er meget groft og snævert syet. Der er langt fra særke i alle skifter, selv

Fig. 234. Hvidt bomuldsforklæde med gul-rødt tryk i rokokkomønster. Skelund, N.M. nr. 481-1927. *Apron of white cotton printed with a Rococo pattern in reddish-yellow.*

ikke i de mere velhavende. »Særk med opled« forekommer flere gange. Halværmer eller særkærmer er ret almindelige.

Når et pigebarn blev 7 år, vævede og syede man en klokke til hende, som hun skulle have på, når hun gik til præst.

Mange »finere« landsbykvinder gik med krinoline. Det blev dog set på med megen misbilligelse af de ældre og mere satte medlemmer af de små samfund. Havde man ikke – eller turde man ikke gå med krinoline, kunne man nøjes med mange tykke, vatterede underskørter eller spanskrøsvirer eller hampereb syet ind i kanten af et underskørt.

Fodtøj. Indtil 1835 brugtes skarpsnudede træsko uden læder. Omkring 1860 afløstes de af spidssnudede »bazartræsko«, dog holdt de andre sig som dagligfodtøj til ca. 1875. Gifte kvinders træskokrammer var af kobber, ugiftes af messing, begge slags var punslede med forskellige ornamenter, f. eks. blomster. De blev især solgt af kobbersmede. De blev anbragt på store stykker pap, hvor de kunne ses uden at berøres. Det var almindelig markedsgave både fra mand til kone, og fra karl til pige. I begge tilfælde blev ofte punslet et hjerte med ejerindens forbogstaver. Dette blev føjet »oven i handelen« og samlede et interesseret publikum, der gættede ivrigt på, hvem tøsen vel kunne være. En omsværmet pige kunne have langt flere kramper, end hun kunne slide hele sit liv¹⁰.

1713 nævnes et par røde kramstrømper og i samme skifte »hendes daglige hoser samt sko og strømper«. De røde kramstrømper og hoserne har

Fig. 235. »Lars Gedehyrde«, Ska-
gen. Iført brun kabuds, rød hals-
klud, brun-sortstribet vest, blå-
hvidstribede bindærmer og hvide
bukser. Farvelagt tegning 1847 af
M. Rørbye. Den kgl. Kobberstik-
samling. *A goat-herd in a brown
fur cap, red scarf, brown and black
striped waistcoat, blue and white
knitted sleeves and white
breeches. (Coloured drawing; 1847).*

formodentlig været syet af stof i modsætning til strømperne, som vel har været strikkede. Røde strømper er langt mere almindelige i skifterne end blå eller sorte. I senere tid gik kvinderne om sommeren med »stunthoser« eller »støthoser«, om vinteren og til stads med blå eller sorte strømper og bazartræsko eller franske træsko. De havde også kortovrede træsko med messingkrammer. Til stads sko med spænder, der kunne have en låge midt på til at stikke en læderrem igennem. Undertiden var der røde glassten i spænderne. Strømpebåndene var toskaftede eller flettede i brunt, sort, hvidt og lilla. Det brugtes endnu i 1860erne. 1787 gik kvinderne på Ska-
gen barfodede til våddragning²⁰. Kun få strikkede strømper. De korte strømper hed »lalleker«.

Mandsdragt HELE DRAGTER

Hvidt vadmel har her som andre steder været den fattige landalmues almindelige dragt. »Han var så ringe klædt, at han gik i ene hvide klæder« hed det. Hvide, side klæder og sorte lådne huer var karakteristiske for Gjølboerne. Brinch Seidelin skriver i 1820erne, at bonden er klædt i trøje af ufarvet eller gråt vadmel, vest af stribet hvergarn, bukser af samme tøj eller af hvergarn og skind. Til stads grå eller blå frakke (i enkelte sogne, f. eks. Mosbjerg og Sindal, har man grå kavajer med slag). Nogle går med huer, men de fleste med hatte. I samme tidsperiode var fiskerne ved Limfjorden meget rigere klædt end bønderne, f. eks. havde de sølvknapper i tøjet. Men efter 1830erne var forholdet omvendt. 1860erne var tydeligt en overgangstid, i hvilken ikke alt gammelt var udryddet, men meget nyt begyndte at komme frem. Enkelte gamle mænd gik endnu i halv nationaldragt: Hvide eller grå uldstrømper, skindtrøje, stribet mange-

Fig. 236. Bønder fra Løgstøregnen. Kvinden er iført vingekappe, hovedklæde (eller misforstået pandsmæk), røde hagebånd, rødt tørklæde med grøn bort, blå ærmetrøje, rød-grønmonstret skørt og hvidt forklæde med blå prikker. Manden har rød hue, lang, brun kjol og hvide strømper. Hansen, Schou og Weller 1871. *Peasant woman in a winged cap with a head-cloth (or bongrace) and red cap-strings, a red kerchief with a green border, blue jacket, skirt with a red and green pattern, and a white apron with blue dots. The man has a red knitted cap, brown kirtle and white stockings (1871).*

farvet hvergarns vest, og rød hue. Til fest langskødet, blå vadmelsfrakke med sølv- eller metalknapper, stribet vest med sølvknapper, sorte eller hvide uldstrømper, lædersko med metalspænder og høj hat. Denne dragt havde været almindelig 20-30 år tidligere. Senere hen fik adskillige gårdmænd og unge gårdmandssønner sorte dragter af dyffel eller lignende købestof, samt kravetøj og manchetter. Den højhalsede vest bibeholdtes ligesom halsklædet. Man var dog mere konservativ i Næsborg sogn end i Hanherrederne og øst på omkring Ålborg²¹. Hestehandlerne var bønder fra Sallingland, de var iført blå vadmels- eller sorte dyffelsfrakker med Rhinlændertørklæder om halsen og sølvbeslåede merskumspiber.

M. Rørbye har afbildet Lars Gedehyrde på Skagen i skindfoeret kabuds, stribet vest med ringede ærmer, knæbukser og stunthoser (fig. 235). På Hansen, Schou og Wellers afbildning af bønder fra Vendsyssel (fig. 236) har manden rød hue, blå kjol, rød vest, Manchester fløjlsbukser og hvide strømper. Nationalmuseets dragt fra Øster Hornum består af blå vadmels kjol, sort vest afternet med rødt, og hvide skindbukser (nr. 20-1929).

DRAGTDELE

Kjortel, kjol. Stoffet var vadmels, klæde eller skind (fig. 237), farverne sorte, grå, undertiden røde. I Erstad gik mændene i kofter uden opslag og kraver, men med store »tasker« lommeklapper på siderne og med metalknapper. I begyndelsen af 1800årene var mændenes skindkjoler så lange, at de nåede omtrent til hælene, eller de brugte store kofter, lignende nutidens fiskertøjer. De var ofte rødstribede ligesom vesten og havde lommetasker med 4 sølvknapper på og slids bagtil med to knapper foroven og to forned. Langskødet frakke med sølv- eller messingknapper brugtes til 1830-40erne. I Vive var knapperne anbragt i en bue under lommerne d. v. s. østjysk mode (her havde også kvindernes hovedtøj Randersform). Det samme fandtes i egnen syd for Ålborg, men ikke i Visborg. Ca. 1825 var karlenes dragt af beredt skind, der efterhånden blev så fedtet, at det var som panser og plade. Omkring 1830erne var frakkerne grå, sjældent blå til stads. De havde meget lange skøder, men som regel brugte unge kortere skøder end de ældre, undtagen til særlig festlige lejligheder, f. eks. konfirmation. Velstillede folks drengebørn fik ofte skødefrakke i 7-8års alderen, hvad der så ret aparte ud²². I 1865 hørte det sig til at møde i kirken i 2 frakker. I 1872 var frakker så sjældne i Råbjerg, at det ansås for en højtidelig begivenhed, når brudgommen med stor bekostning anskaffede en ny blå vadmelsfrakke »brui-

Fig. 237. Skindkjortel med sølvknapper og foer af hvidt vadmel. Jelsmark. N.M. nr. V 92. *Leather kirtle with silver buttons, lined with white frieze.*

kjol«. Den brugtes kun til bryllup og alters, hvorfor den kunne holde hele livet og efter nogle års forløb skiftede navn til »gudsbordsklær«²³.

Klædning. I 1600årenes skifter forekommer undertiden udtrykket »klædning«, sort, af læder eller klæde. I sådanne skifter nævnes ingen veste eller brystduge, men nok bukser. En klædning har altså formodentlig bestået af kjortel og vest. Udtrykket findes ikke i 1700årene.

Trøje. Røde uldne trøjer og skindtrøjer med messingknapper omtales i skifterne. Også brune, mønstrede kalmankes trøjer forekommer. Endnu i 1860erne kunne man se gamle husmænd med kortskødede blå vadmelstrøjer i stedet for frakker. Den samme slags trøjer brugtes af halvstore drenge. Lidt senere begyndte jakkeagtige trøjer at vinde indpas²⁴. Hvide vadmelstrøjer har været almindelige til daglig 1800årene igennem.

Vest. Vest forekommer fra 1750erne. I senere tid bar mændene til daglig toradet vest af vadmel eller hvergarn som yderdragt. Den var knappet helt op i halsen og havde en lille krave. Hertil brugtes trøjebul med ærmer. I ældre tid bar man sribet, mangefarvet vest til skindtrøje. Til

fest skulle den helst have sølvknapper, senere satte man andre, mere moderne knapper i samme slags vest. Undertiden var vesten af samme stof og mønster, som kvinderne brugte til kjoler. Om vinteren kunne den være af skind med en skindtrøje under. Beboerne på Øland kaldte vesten for »brystdug«. Denne omtales undertiden i skifter fra Ålborg amt.

Nattrøje. De ældste nattrøjer var røde eller brogede, undertiden med metalknapper. Nattrøjen benævnedes også undertrøje eller trøjebul. Den blev båret under vesten, direkte over skjorten. Den kunne være af uvalket vadmél eller hvergarn, hvori der var indsyet skindærmer eller strikkede, ofte blå-hvidringede. Det var vinterdragt. Om sommeren bar man bluseærmer af et eller andet bomuldsstof. Mange bar dog skindtrøje om vinteren og bomuldsbluse om sommeren.

Bukser. I 1600årene synes sorte fifskafts eller klædes bukser at have været almindelige. Der omtales undertiden en stor sølvknep i bukserne. I 1700årene er vadmél og skind det almindeligste stof. Det kunne være brunligt barkskind eller gult allunskind. Bukserne var ret små og noget vide. De hang på hofterne uden »pranniseler« eller spænder²⁵. Indtil 1830-40erne brugtes meget brune eller blå Manchester fløjls bukser, således fig. 231. De korte bukser gik vistnok først af brug i 1870erne, men allerede tiåret før bar man til fest lange, blå vadméls bukser²⁶. Omkring 1800 gik mændene til kirke i hvide, vide lærredsbukser af samme form som de senere »vidbukser« (fig. 91). De nåede til knæene og blev trukket uden på vandstøvlerne. I Lønstrup var »skørtebukserne« af tæt lærred, ravndug eller sejldug, der i sig selv var vandtæt og ikke behøvede at olieres. Men fisker Karl Lauritsen i Lønstrup olierede dog lærredstøj til fiskerne i begyndelsen af 1900årene²⁷.

Hovedtøj. I de ældste skifter omtales mest hatte, sjældnere huer. Omkring 1800 havde den sorte, lavpuldede hat en bred skygge, som blev hæftet op til pulden på tre steder. Den blev båret oven på hatslaget. Senere kom høj hat med et ovalt sølvspænde, hvorpå ejerens navn var indgraveret. Hattefoeret, der var meget stærkt, nåede kun lidt højere end isen og kunne snøres sammen, så rummet derover kunne bruges som opbevaringssted for skøre sager, porcelænskopper, blækhuse, kager, dokumenter etc.²⁸. Efter 1850erne blev sorte eller grå, grove filthatte i forskellige former moderne. Endnu i 1870erne havde enkelte gamle mænd bevaret tidligere tiders mærkeligt formede, rødsorte høje hat. Sort filthat var dog på denne tid den almindeligste hovedbeklædning til stads. Kun enkelte havde høj cylinderhat til store kirkelige højtider. Den brugtes

også, når man skulle til Ålborg. Disse hovedtøjer købte man ikke på markeder.

Skindfoerede huer har været i brug fra 1600årenes begyndelse. De brugtes endnu i sen tid især af kystboerne om vinteren, hvor store lodne fåreskindshuer sjældent forlod mandens hoved, hverken sommer eller vinter, ude eller inde. Mårskindshuer nævnes fra 1670erne, og endnu 200 år senere solgte buntmagerne på markeder lodne huer af ægte eller imiteret søløveskind (fig. 235). Enhver gårdmand med selvagtelse havde en sådan hue, der kaldtes kasket eller kabuds. Det var stadshovedtøjet både sommer og vinter, både ude og inde. Huen kunne også være af vadmel med ilderskinds kant. Til daglig brugtes strikket tophue med rød, flosset uldkant og dusk i toppen. »Hætten« d. v. s. hatslaget kunne være rød eller lyseblå. Strikket hue brugtes vistnok mest af unge. I Lysgård herred var det skik i 1860erne, at brudgommen, hvis han var ungarl, skulle have en rød hue på hovedet, hvormed han dansede med bruden²⁹. I 1850erne begyndte de unge at gå med kasket.

Undertøj. Stadsskjorten kunne have dobbeltknap af sølv. Stoffet var oftest hjemmelavet blå- eller tvistlærred, sjældent hør. Underbukserne kunne være af samme stof, om vinteren dog af hvidt, uvalket vadmel eller hvidt hvergarn.

Fodtøj. I 1700årene var strømperne oftest blå eller grå, senere hvide. De kunne være glatte eller med strikkede »blomster« eller »stavbind« på udsiden. Indigoblå med hvide pletter (pletfarvet garn) eller af tvundet blå og hvidt garn var meget yndede. Om sommeren gik man med »støthoser« eller »stunthoser«.

Ligeovrede træsko af el med krammer af tin var dagligt fodtøj. I Ersted sad mandfolkene og lavede træsko, mens kvinderne passede avlen. På Ålborgs gader hørtes en ustandselig klappen af bøndernes og tjenestefolkenes jernbeslåede træsko³⁰.

Halvlange støvler med blanke kraver eller støvleskafterne under de lange bukser var til stads. Karle og drenge brugte sjældent læderfodtøj.

Diverse. Det daglige halsklæde var sort med trykt hvidt og blå mønster. Til stads »Rhinlændertørklæder«, brunrøde med hvid stribebort. Kun enkelte, især yngre mænd begyndte i 1870erne at vise lidt kraelinned mellem vesten og halsklædets knude. Samtidig kommer manchetter i brug. Men det blev dog anset for vigtighed, selv om flere og flere efterhånden fulgte moden. Snart blev kravetøj og manchetter en nødvendighed, om end man stadig beholdt den højhalsede, dobbeltradede vest og halsklædet.

Fig. 238. Festrdragt fra Læsø med hvidt hovedklæde, sort ærmetrøje med sølvforgylde smykker, sort skørt med broget bort og sort silkeforklæde med lilla silkebånd. Hansen, Schou og Weller 1871. *Gala costume with a white headcloth, a black jacket with silver-gilt ornaments, a black skirt with coloured border and a black silk apron trimmed with mauve silk ribbons (1871).*

Læsø

Læsø har bevaret megen gammel dragttradition, som for smykkernes vedkommende går helt tilbage til førreformatorisk tid. Også skindrok og sele-særk er ældgamle dragttyper. Skikken at bære livstykke under ærmetrøje har holdt sig længere på Læsø end andre steder i landet. Men huen, som efter traditionen skal være indstiftet af dronning Margrethe, er hverken ældre eller anderledes end andre østjyske hovedtøjer. Og selv om man kan finde forbilleder for det hvide hæklæde i middelalderens hoveddug, så er Læsøtørklædet sandsynligvis først udformet i sin nu kendte skikkelse omkring 1800. De pragtfulde silkestoffer til skørter og forklæder blev hjembragt af søfolkene fra de lange rejser.

Kvindedragt HELE DRAGTER

På fig. 238 ses *festdragten* fra midten af 1800årene. Den brugtes i samme form endnu et stykke ind i det følgende århundrede. Den er betegnet »ung pige«, men må være en konedragt, da kun gifte brugte sort forklæde. Nationalmuseet ejer en festdragt til ung pige, som har tilhørt Bertel Dams døtre på Vesterø (nr. W 1116). Den består af gul, trestyks hue, hvid molls snip, hæklæde og vipper, blå silkebul med snøring, sort ærmetrøje, lilla tørklæde, blondekrave, lyseblåt silkedamaskes skørt og gult brokades forklæde. En konedragt sammesteds (nr. 78-1931) har hvid molls hue, snip, hæklæde og vipper, sort halvsilke bul, sort atlaskes trøje, blåt silketørklæde, blåt ulddamaskes skørt, sort silkeforklæde og beige forklædesløjfer. Fig. 239 viser dagligdragten i 1849.

Sørgedragt. I 1802 fortæller Lars Hess Bing, at til sidst i ligtoget kom een eller flere kvinder af den nærmeste familie med sort skørt over hovedet, som helt dækkede ansigtet. Under ligprædikenen sad disse kvinder sammenkrøbet i stolen, løftede ikke hovedet eller lod ikke ansigtet se, så længe sangen og prædikenen varede. De beholdt skørtet over hovedet, medens de gik ud af kirken og hjem til sørgehuset³¹.

DRAGTDELE

Hovedtøj. 1738 siges det, at kvindfolkene næsten alle er forsynede med en sort halv fløjls halv plydses hue samt »pandsmykke«, (skal formodentlig være pandsmække), som arves fra mor til datter, og som de siger skal stamme fra engang dronning Margrethe var på øen og befalede eller bevilgede dem at bære dette hovedtøj. De holder meget stærkt på disse huer, og kgl. Majestæt har allernådigst tilladt dem at beholde dem³². Ved højtid såsom bryllup og fadderskab brugtes 1802 en fløjls eller damaskes hue knyttet under hagen med silkebånd, derover et netteldugs klæde bundet på issen med to flipper (snipper af tørklædet). Brudekonen, kirkegangskonen og den kone, som bar barnet over dåben, havde i stedet for flipper to hængler heftet bag på hovedet (fig. 1). På almindelige søndage eller når de gik ud, havde de et fint lærredsklæde »hei« eller »hæklæde« bundet for munden eller knyttet bag i nakken. Det tog de af, når de kom til kirke, og viklede det ind i et smukt silke- eller flors klæde, som de bar i hånden. Hæklæder omtales fra 1700årenes begyndelse. Til daglig et hvidt, groft, hjemmevævet klæde, som skjulte næse og hage (fig.

Fig. 239. Dagligdragt fra Læsø med livstykke og særkærmer, opkiltet skørt og ansigtet indhyllet i hovedklæde. Tegning af P. C. Skovgaard 1849. *Everyday costume consisting of bodice and shift sleeves, the skirt hitched at the waist. The face is covered with a white head-cloth. (Drawing 1849).*

239). Man kunne ikke genkende en kvinde, hvis hun ikke trak mund- eller hovedklæde ned, hvad hun altid gjorde, når hun hilste eller talte med en fremmed. Senere tids hovedtøj bestod af en trestyks hue af silketøj, ofte gul. Derover en »snip«, d. v. s. et lille, hvidt, trekantet tøjstykke, fortil kantet med knipling og bundet med bændler i nakken (altså det sædvanlige østjyske sniptøj). Oven over hue og snip sattes »hæklædet«, et stort firkantet klæde af fint, hvidt bobinet med broderi i det ene hjørne og kanten med knipling. Tørklædet lagdes i trekant, som bagpå omtrent skulle nå bæltstedet. Sattes hæklædet i en fold midt over panden, kaldtes det »hyw«, sad det derimod i en fold ved hver tinding, hed det »krig« eller »krigger«. Håret sad i en fyldig fletning, lagt i en krone over panden, så klædet fik en firkantet form fortil. Klædet dækkede fuldstændig håret, det ansås for upassende at vise den mindste smule af det, og det var meget vanskeligt at få lov til at se, hvorledes en Læsøkvind satte sit hår. Hæklædet bandtes i knude i nakken ved hjælp af to lange flige syet til hjørnerne. Til fineste stads anbragtes to »vipper« d. v. s. løse flige, brode-

rede og kniplingskantede ligesom hæklædebåndene, på issen, så de hang ned ad nakken.

Ærmetrøje. På Læsø har man længst af alle steder i landet bevaret ærmetrøje med livstykke under. I et skifte fra 1719 nævnes en sort klædes trøje, en grøn bais trøje og et snørliv med 6 par sølvmallers. 1802 brugtes en sort fløjls eller plydes trøje med runde opslag for ærmerne. Fortil sølv filigrans knapper eller hager, samt 2 eller 3 »bråser« på hver side, de kunne være af sølv, sølvforgylde eller af guld. Øverst sad et par hager af sølv eller guld. Når trøjen var knappet, havde gifte kvinder et sølvbælte »lene« eller »linde« om livet; stod trøjen åben, havde de et livstykke under. Festtrøjen var altid sort. Den vekslede efter moden, men bevarede til det sidste sine bråser og hager (fig. 238). Endnu eksisterende trøjer har 1840årenes snit med ærmer, som poser foroven og smalner nedefter, samt afstivet spids fortil. I 1800årenes begyndelse var dagligtrøjerne dels af skind dels af groft klæde, oftest blå sjældent grønne, kantet med lysere silkebånd. Nogle kvinder brugte røde eller hvide strikkede trøjer. I senere tid var dagligtrøjerne af lasting uden smykker, kun med sølvfiligranknapper.

Snørliv. Snørlivet har været særlig pragtfuldt udstyret. Allerede 1719 omtales sølvmallers, og 1802 var det af damask eller andet silketøj med sølvfiligranknapper og sølvhager (mallers) eller ringe, snøret med sølvkæde med snørenåle. I halsen skulle der gerne sidde en guld- eller sølvknap under kraven. Ældst er en sølvkæde med en ring, som holdt den fast ved underste malle. Kæden »snørren« blev snøret i zigzag, begyndende fra neden. Fra øverste malle hang den ned med en nål i enden på hver side af brystet. Senere brugtes længere kæder, som blev trukket gennem en løkke på hver side af kraven, så de hang ned helt oppe fra halsen. Dagligdragtens snørliv manglede mallers og snørenål. I stedet for brugtes »snel« d. v. s. en flad, syet silkebåndssløjfe, enten hæftet til livstykket foroven, eller knappet på dettes sølvknapper. Snel er altså erstatning for snørebånd og svarer til Hedeboegnens spring. Til arbejdsdragt brugtes sort klædes livstykke kantet med sorte silkebånd og sølvknapper. Hertil ingen ærmetrøje.

Skørt. Fra 1719 nævnes grønne, blå og sorte ryes, hjemmegjorte og fifskafte skørter. Sandsynligvis har de sorte skørter været brugt til højeste stads og til sorg, de grønne til daglig og de blå til almindelig fest, således som det var tilfældet i senere tid. 1802 siges det, at skørterne var af brunt, blåt eller grønt klæde, men sorte stoffes eller kulørte silkeskørter

Fig. 240. Detail af Læsøforklæde af gult silke med applikation i brogede farver. Skal være broderet af kancelliråd Hesselholts datter på Læsø og båret af en pige på øen. N.M. nr. 39-1903. *Detail of an apron of yellow silk with appliqué embroidery in many colours.*

begyndte øjensynligt at blive moderne. De var lagt i dybe læg og nåede til skoene. 1843 var skørterne af lyst, blomstret sirts, og i 1860erne var de almindeligvis af grønt eller blåt ulddamask, mens rige folk havde silkeskørter. Af disse findes endnu en del bevaret. Til sorg brugtes sort skørt af mønstret uldstof med sorte, hvidblomstrede bånd forneden. Til kirke blå damaskes skørter. Dagligskørtet var af grønt, hjemmævvet »vommel«, d. v. s. vadmél, det havde små læg foroven, store længere nede (gammel type). 1802 siges det, at skørterne mest var af skind kaldet »rok«, eller af groft felt. Endnu i 1858 fortælles det, at mange fattige brugte skindrok holdt fast med sølvhægte bagtil. Rokken havde brede læg bagpå og var forneden kantet med en $\frac{1}{2}$ alen bred bræmme af grønt vadmél. Sådan en skindrok var meget stiv og kold at bære, da kvinderne kun brugte særk under den. Det fortælles, at en karl under en »hvipdans« sneg sig til at løse sin dames skørtehægte op på ryggen under dansen. Derpå løftede han hende op af skørtet, som blev stående på gulvet, mens han satte pigen ved siden af i den bare særk³³. »Støttebåndet« d. v. s. kiltebåndet, hvormed rokken blev kiltet op under arbejdet, var hjemmævvet på spjæld.

Forklæde. Bing omtaler kulørte damaskes forklæder kantet med brede silkebånd eller guld- og sølvkniplinger. På hver side af forklædet sad en kulørt silkebåndssløjfe. Det måtte ikke være længere, end at man kunne se skørtets bort. Unge piger bar lyse forklæder til fest, gifte sorte. Da dragten i senere tid kun blev båret af ældre, sås kun sorte forklæder. Forklædebånd brugtes kun til stads, de skulle være sorte til sorg. Forklædet

fig. 240 skal være broderet af kancelliråd Jens Hesselholdts datter. Hesselholdt var landfoged på Læsø i 1802 og omtales af Bing. Dagligforklæderne var fortrinsvis sribede, af uld, hvergarn, bomuld etc. De var lagt i brede læg.

Tørklæde, krave. Brogede bastes eller hvide lærredstørklæder omtales fra 1719. Fra 1860erne brugtes et lille silkeklæde lagt i trekant under kraven. Det skulle ikke ligge i bestemte folder. Meget gammeldags siges den pibede halskrave at være. Den bestod af blonder, som blev pibet med fingrene, mens den endnu var fugtig. Fortil havde den to trenser, hvorigennem snørekæden blev trukket. Bing omtaler en krave i 1802. Hvis der hermed menes den pibekrave, som også beskrives i 1860, og som eksisterer endnu, må den være ældre end empirens pibekraver, der først kommer frem omkring 1805 i England.

Undertøj. Særken »oplå« bestod af blårlærreds nederdel båret i et eller to brede bånd over skuldrene, samt oplod af finere stof, som oftest med halvlange ærmer pyntet med stikninger.

Smykker. Til festdragten brugtes 4 eller 6 bråser af guld, sølv eller forgyldt sølv og øverst et par hager af guld eller sølv. Trøjen havde sølvfiligrans hager, og når disse var lukkede, havde gifte koner »lene« (bælte) om livet. Stod trøjen derimod åben, havde de filigrans sølvknapper og hæfter i livstykket med snørekæde af sølv og en guld- eller sølvknop i kraven under halsen. I særkens slids sad en »sprøde« (særkespænde). Dagligdragten havde sølvknapper i livstykket og knappedes foroven til snellen. Smykkerne kaldes tilsammen for »sølvtøj«. De gik i arv fra mor til datter. Både hager og maljer har ofte førreformatoriske ornamentik er som regel renæssancepræget, mens formen er gotiserende (fig. 104, 105, 107). Først i senere tid blev bråser og hager støbt i mere moderne stil og i billigere udførelse.

Mandsdragt

I begyndelsen af 1800årene hedder det, at mændene i fordums tid har brugt hollandsk dragt, som stadig bruges af enkelte gamle. Den bestod af brun eller blå klædes kjole med korte ærmer og store opslag, ulddamaskes vest med sølvknapper, en guld- eller sølvforgyldt lænkeknop i skjorten eller kraven under halsen og ligeså for ærmerne, hvid lærreds halsduge, klædes bukser med 3 store, runde sølvknapper i linningen og

Fig. 241. Bonde fra Læsø med rundpuldet hat og skæg langs hagen på skippermaner. Maleri af Aug. Schiøtt. Privateje. *Peasant wearing a bowler hat and sporting a beard round the chin in seaman's fashion. (Oil-painting).*

nogle små ved knæene, rundskåren hvid paryk og trekantet hat. Sorte eller grå strømper, støvler eller sko med firkantede sølvspænder og ægte spansk-rør med sølvknap. Omkring 1802 bestod dragten som regel af klædes kjole, »tøjs« vest (muligvis stof = étoffe) og benklæder af skæg, plyds, karmosin og nanking, for det meste forfærdiget i København og Ålborg efter nyeste mode. Saadan Dragt brugte endogsaa smaa Dreng, naar de blot havde gjort een eller to Rejser til Søs. Til daglig, naar de »gik i Byen, som det hed, havde de korte Trøjer med Kavaj over om Vinteren, samt lange Matrosbukser af Klæde, Filt eller Sejldug, og i Almindelighed runde Hatte, Støvler eller Sko med store, moderne Sølvspænder. De herboende Skipperes og Styrmands Dragt og Linned var lige saa godt og kostbart som fornemme Borgeres i Købstæderne, Thi de var ærekære i høj Grad«³⁴. Brinch-Seidelin siger i 1828, at mandfolkene, som sædvanligt er på søen, klæder sig som sømænd, og tøjet er både købt og syet i en af de købstæder, de på rejsen kommer til. Endnu i slutningen af 1800årene erindrede gamle folk fra deres barndom, at mændene gik med fløjls-huer med silkedusk, der hang ned ad den ene side, eller med brogede strikkede huer med dusk. I sidste halvdel af 1800årene var mændene mest iført almindelig sømands-

dragt, som oftest særdeles pyntelig, eller »sorte klæder« d. v. s. en gammel spidskjole, der for længst var gået af mode andetsteds. Når de slentrede rundt til venner og bekendte, var de bevæbnede med en fin silkeparaply, som de altid havde med, undtagen når det regnede, da den så måske kunne tage skade³⁵.

Der findes kun meget lidt af den gamle mandsdragt bevaret, og af afbildning kun Aug. Schiötts maleri af en Læsøbonde (fig. 241).

1. Skjoldborg. 1893-95, 431.	17. Jyske Saml. 4 rk. II, 411.
2. Christiansen, Chr. 1915-17, 482.	18. Christensen, Petresch. 1921-24, 258.
3. Goldschmidt. 1865, 148, 160.	19. Lønborg Friis anf. st., 56.
4. Brinch-Seidelin. 1828, 276, 279.	20. Olavius. 1787, 179.
5. Gaardboe. 1893, 27.	21. Johansen, A. 1932, 424 f.
6. Brinch-Seidelin anf. st., 277.	22. Lønborg Friis anf. st., 125.
7. Friis, Lønborg. 1902, 125.	23. Bibliotek for Ungdommen. 1872, 1, 305.
8. Kristensen, E. Tang. Skattegraveren 1888, nr. 17, 120.	24. Johansen, A. 1940, 68 f.
9. Brinch-Seidelin anf. st., 277.	25. Kristensen, E. Tang. Det jyske Almueliv 11, stk. 204.
10. Lønborg Friis anf. st., 127.	26. Johansen, A. 1932, 421 ff.
11. Jensen, C. A. opt. 1908.	27. Overassistent Mikkelsen, Fredericia opt. 1930.
12. Klitgaard. 1941, 41. »Sort engelsk skyg«.	28. Lønborg Friis anf. st., 65.
13. »Et Stykke Nationaldragt i det nordlige Jylland«. Redaktionel medd. i Geografisk Tidsskr. 1882, 6. bd., 32. Venligst medd. af overinsp. Holger Rasmussen.	29. Goldschmidt. 1867, 95.
14. Brinch-Seidelin anf. st., 276.	30. Wilse. 1798, 253.
15. Kristensen, E. Tang. Det jyske Almueliv, Tillægsbd. 111, 58, stk. 280.	31. Bing, Lars Hess. 1802, 180.
16. d. v. s. plangi-teknik.	32. Kgl. Reskript af 21. marts 1738.
	33. Nielsen, H. Grüner. 1924, 142 f.
	34. samme anf. st., 132 f.
	35. samme anf. st., 133.

Randersegnen

Randersdragten brugtes inden for et område, der mod nord afgrænsedes af Rold skov, mod syd af de store skove nord for Århus, og mod vest af heden, som på den tid, hvor folkedragten endnu var i brug, var meget tyndt befolket. Desuden blev Randersdragten båret i tre sogne nord for fjorden, nemlig i Skelund, Visborg og Als. Inden for det østjyske dragtområde udskiller Randersdragten sig som en særlig gruppe, der vistnok har taget form i 1800årenes begyndelse.

Kvindedragt HELE DRAGTER

I 1820erne bestod dagligdragten af sirtses hue, korsklæde og kappe (skæg) af fint hørlærred med vævede kniplinger, hvidt eller trykt hørlærreds tør-

Fig. 242. Dagligdragt fra Mariagerøgn bestående af brunt hovedklæde med broget bort, brunt halsklæde, brun bul med røde ærmer, blåt skørt med rød kant og rød-hvidtørnet forklæde. Hansen, Schou og Weller 1871. *Everyday costume consisting of a brown head-cloth and kerchief, a brown bodice with red knitted sleeves, a blue skirt trimmed with red, and a red and white chequered apron (1871).*

klæde, hvergarns livstykke oftest med røde ærmer, vadmels skørt, hvidt lærreds forklæde, uldstrømper og træsko¹.

En dagligdragt fra Mariagerøgn ses på fig. 242. En dragt fra Vistofte på Mols i Nationalmuseet (nr. 752/59-1940) fra omkring 1800 (fig. 243) består af lys silkebrokades hue med brogede bånd, korsklæde og små vinger af lærred med hulsømme, hvidt lærreds halsklæde, mørkeblå bul med lyseblåt trykt mønster, røde ærmer, sort-rød-grøn-hvidstribet hvergarns skørt og hvidt lærreds forklæde med rødt tryk. Til store højtider brugtes hele kjoler af hvergarn, sirts eller silke, og i 1870erne kunne man bære skødetrøje over et ternet silkeforklæde og pandeklud over skægtøjet.

Brudedragt. En kvinde i Dalbynder, f. 1824 skal have haft brudekrone på til sit bryllup, men barnebarnet, fra hvem meddelelsen stammer, har aldrig hørt, hvordan den så ud. I senere tid bar bruden blomster og derefter myrter. Brudekjolen var sort den første dag, næste dag skulle den være kulørt og helst af silke. En sypige pyntede alle kvinderne. Hun måtte på bryllupsdagen begynde kl. 3-4 om morgenen for at nå dem alle.

Begravelse, sorg, altergang. Det fortælles i 1763, at enker gik til kirke og alters med et sort skørt over hovedet². Iøvrigt bestod sørgedragten af en blå eller lysegrøn trøje, sort skørt og blå forklæde. Fra 1730erne omtales et gammelt sort flors sæt og et gammelt sort hovedflor. Senere brugtes til begravelse slet sort hue og sletlin uden syning eller kniplinger. Kjolen var sort til sorg, med blå tørklæde og forklæde. Huen havde grønt, blå og lilla broderi med slet bobinets overtræk, korsklæde og skæg. Senere brugtes sort tørklæde over hovedet.

Kvinder begravedes endnu i 1890erne med hovedtøj med holstenske kniplinger.

DRAGTDELE

Hovedtøj. Til fest bestod hovedtøjet af hue, skæg og korsklæde, som til sammen kaldtes »skægtøj« (kort fig. 297). Huen ligner puldhuer fra det øvrige land, men det er dog et særkende for Randers amt, at nakkestykket er forlænget til en slags pose. Oprindeligt var huenakken til stads af silkebrokade, men efter 1800årene begyndte kvinderne på Randerseggen at efterligne det vævede stof i broderi. Dette har en ganske speciel karakter, idet alle stingene ligger i samme retning, sådan som de gør det i brocheret vævning. Det er ganske tydeligt, at broderierne skal efterligne de kostbare vævede silkestoffer. Ved denne imitation af vævning har huernes broderier fået helt abstrakte former med en særdeles fint afbalanceret fordeling af farvefladerne. Intet andet sted i landet finder vi denne bevidste efterligning af vævet stof. Til glædelige lejligheder var huebroderierne i brogede farver, rødt, gult etc. Til halvsorg brugtes dæmpede toner i blå, grønt, lilla og beige, til dyb sorg udelukkende sort og hvidt. Der eksisterer endnu enkelte guldbroderede huer, hvis broderi dog ikke på nogen måde tåler sammenligning med Hedeboegnens eller Nordsjællands. Langs huenakken sad »skægget«, en meget fint pibet strimmel af knipling. Skægget var syet fast til et stykke groft lærred, som blev riet inden i huen. Derpå blev det bøjet op, så det sluttede tæt til kinderne (fig. 244) og rundede i en bue ned om nakken på grund af huens poseform. Over huens forkant anbragtes korsklædet af bobinet eller knipling. Det sad oven på et stift stykke pap eller papir kaldet »pandepuden«. Korsklædets forkant blev kruset med kniv eller rynket med en tråd og trukket sammen, så det dannede en stråleformet indramning om ansigtet. I Visborg skulle korsklædet stå ret højt op bagtil; længere sydpå, ad Randers til, sad det ikke så højt, men

her var hovedtøjet til gengæld finere og mere kostbart. Ved festlige lejligheder kunne man dække huenakken med et broderet tyllsovertræk svarende til korsklædet. Det har formodentlig især været brugt til de blanke atlaskes huer uden broderi, som der endnu eksisterer en del af. Under hagen sad en løs silkesløjfe »dusk«. Når kvinderne sad ved gildebordet, tog de hagedusken af og fæstede den op på de lagner, som gildestuen var beklædt med. Det gjaldt jo om ikke at spille på de kostbare silkebånd – og gildestuen fik på denne måde en ekstra udsmykning af brogede silkesløjfer på de hvide lagner.

Til dagligbrug nøjedes man med et tørklæde »pandeklæde« over huen. Den kendte frihedskæmper Marius Fiil, Hvidsten kro, har skænket Nationalmuseet et blå- og hvidtørklæde knyttet over et papstykke, så man kunne trække det over huen uden at skulle løse knuden op (nr. 1639-1945). I Randers-Mariagereggen skulle pandeklædet sidde højt bagtil, således som det f. eks. ses på fig. 242. Pandeklæde brugtes endnu så sent som i 1890erne. Randers skægtøjet er opstået af det østjyske »sniptøj«, som består af hue, vinger og korsklæde med trekantsnip bagtil. I 1789 omtales således »snipper«³, og et hovedtøj i Nationalmuseet fra omtrent samme tid har løse vinger. Disse adskilte vinger er i tidens løb vokset sammen til een sammenhængende strimmel »skægget«, og korsklædet har mistet sin trekantsnip. I 1730erne nævnes »linhat og strimmel«. Udtrykket viser, at kvinderne også her som andre steder tidligere har brugt en hel lærreds underhue »hat« med tilsyede strimler (vinger eller skæg). Først i slutningen af 1700årene kom »snip«, d. v. s. korsklæde frem. I 1820erne fortæller J. C. Hald, at hovedtøjet bestod af en sirtses hue, korsklæde samt kappe (sandsynligvis den gamle linhat med tilsyet skæg) af fint hørlærred med kniplinger. En anden forfatter siger, at hovedtøjet, som han kalder »korsklædet«, består af et broderet nakkestykke eller hue, over hovedet en pibet strimmel (korsklæde), og op ad hver kind et lignende, pibet stykke (skæg)⁴.

Det var ikke enhver bondekone, som kunne brodere huer eller gøre skægtøj i stand. Rundt om i landsbyerne sad der fingernemme kvinder, som var særlig dygtige til dette arbejde: »Slotmaren« i Skelund, »Udflytterjohanne« i Vandkær, An'Kirstine Bech i Feldballe, o. s. v. Hver gang hovedtøjet skulle gøres i stand, måtte skægget pilles op. Kniplingsstrimlen blev vasket og stivet, og derpå blev der lagt tagrør tæt på kniplingen, skiftevis over og under denne. Så blev den dampet og tørret, og når rørene derpå blev taget af, var kniplingen tæt og fint plisseret. Intet andet sted i landet finder vi så fint pibede kniplinger som i Randers amt (se kort fig. 297).

Hel kjole. Man må gå ud fra, at den hele kjole eller kjortel, som den ofte kaldes i skifterne, har været af sort vadmel eller klæde, skønt ingen af disse klædningsstykker er bevaret i amtet. Den sorte kjole brugtes til særlig højtidelige lejligheder såsom bryllup, altergang og begravelse. Først efter empiretiden kom kulørte hele kjoler frem. Den kortlivede mode gjorde adskillelsen mellem liv og skørt upraktisk. 1827 omtaler Hald da også kjoler af sirts eller hvergarn til bryllupper og barsler. Ved disse lejligheder mødte dog velhavende bondedøtre i sorte silke- eller bombasins kjoler. Ved begravelser og altergang var sort kjole naturligvis en nødvendighed. Sandsynligvis har det været skik her, som andre steder i landet, at den unge pige fik sort kjole til sit bryllup. Da den kun brugtes ved ganske særlig højtidelige lejligheder, nåede den sjældent at blive slidt op, så dens snit blev efterhånden noget gammeldags. De kulørte derimod, som blev brugt oftere, fulgte nogenlunde købstadmoden; de kunne være af silke, sirts eller hvergarn, sribede, mønstrede eller ensfarvede.

Ærmetrøje. De ældste bevarede Randers ærmetrøjer har 1700tals form, med $\frac{3}{4}$ lange ærmer med opslag, firkantet halsudskæring, fliget skød og snøreindretning i trøjens foer. Denne snøreindretning skjules af et overfald af yderstoffet, som fæstes med knappenåle. I Nationalmuseet findes en interessant ærmetrøje fra Skellerup af rødt vadmel med spredte broderede motiver i et ejendommeligt, abstrakt mønster, som til en vis grad kan minde om detaillier i samtidigt huebroderi. Det er sjældent i danske almuedragter at finde broderede trøjer, buller eller skørter.

Livstykke. De ældste eksisterende eksemplarer er ikke ældre end slutningen af 1700årene. De har firkantet halsudskæring, hægter eller snøreindretning fortil, ret lange, fligede skøder og smal, ensfarvet silkebåndskantning om halsudskæring og ærmegab. Stoffet er som oftest kalmank med brogede mønsterbuketter. Empiretidens snørliv var kortlivet og som regel uden skød forneden. I 1840erne begyndte livet igen at rykke ned på sin naturlige plads, men på denne tid ser det ud til, at den hele kjole i hovedsagen har afløst snørliv og skørt. Der findes så vidt vides ingen snørliv af den sene type bevaret i amtet.

Nattrøje. I skifter fra 1700årene finder man gang på gang betegnelsen »en bul med et par strikkede ærmer udi«. I Nationalmuseet findes et kalmankes livstykke med røde ærmer, strikket i ruder og stjerner og med flos indvendig forneden (nr. W 49a).

Skørt. De daglige skørter har fortrinsvis været af vadmel eller hjemmevævet hvergarn, mens klæde, multum eller étoffe var til stads. Farverne var

Fig. 243. Bul og skørt (del af hel dragt) fra Mols. Bullen er af blåtrykt lærred med indsyede, røde, strikkede ærmer. Skørtet er af broget sribet hvergarn med grønt silkebånd forneden. N.M. nr. 752-1940. *Bodice and skirt (part of a complete costume). The bodice is of blue linen printed in a white pattern, and has red knitted sleeves. The skirt is of gaily striped linsey-woolsey trimmed with green silk ribbon.*

overvejende grønne, blå, røde, sorte eller brune. Til fineste stads havde skørtet et bredt silkebånd forneden. Der findes påfaldende mange pragtskørter bevaret i Randers amt. De er enten af kostbart silkebrokade, af svært ulddamask eller af kalmank i rødt, blåt eller grønt og med ranker og strøbuketter i Louis 16 mønstre. At de oprindeligt har været yderskørter fremgår tydeligt af snittet, den indsatte forbrede af billigt stof og skoningen på bagsiden, noget som aldrig forekommer på underskørter. Først efter midten af 1800årene har mange af disse kostbare gamle skørter været brugt som underskørter. Det blev nemlig moderne ved bryllup, begravelse og til kirke at hæfte kjolens nederdel så højt op ved hjælp af indvendige bandler, at den kom til at hænge i dybe tunger for og bag. Nedenunder kom det pragtfulde underskørt til syne. Ved store begravelser mødte de velhavende gårdmandskoner op til frokosten med opfæstede sorte silkekjoler og med blomstrede underskørter nedenunder. Egentlig forlangte etiketten, at man ved middagen lod kjolen hænge ned, men det var kun de færreste, der nænnede at skjule det smukke underskørt, så de lod simpelthen kjolen forblive opfæstet.

Forklæde. I skifterne forekommer forklæder af kramlærred, kattun, sribet lærred, etc. I senere tid blev de ofte fremstillet af rødternet uld-

eller bomuldsstof eller af storternet lærred. Der findes endnu en del bevarede trykte forklæder af hvidt lærred med rokokomønstre i rødt, lilla eller sort. Til høst brugte man hvidt lærredsforklæde med smæk. Der blev syet et nyt næsten hvert år, for at det skulle være rigtig fint. Når høsten var forbi, blev forklædet farvet mørkeblåt og degraderet til dagligforklæde.

Tørklæde. 1700årenes tørklæder var af kramlærred, netteldug eller hør-lærred. I senere tid kom en mængde forskellige stoffer i brug såsom bomuld, silke, etc. I ældre tid stoppede man tørklædet ned under ærmetrøjen eller livstykket, men i 1830-40erne begyndte man at lade det hænge frit, i hvert fald til stads, mens man til daglig beholdt den gamle anbringelsesmåde. Hjørnerne af »kraveklædet«, som det nu kaldtes, nåede ned over bæltstedet, fortil blev snipperne undertiden stukket gennem en ringformet guldlås, og herfra hang de frit ned over bæltet. De yngste tørklæder fra 1860erne var ganske små og nåede kun lige rundt om halsen. De blev krydset fortil og fæstet med en broche. Under tørklædet sad en lille hvid krave af knipling eller fint broderi.

Overtøj. Som andre steder i landet har kvinderne brugt »kåbe«, d. v. s. ærmeløst slag. I 1600årene var den lang og af sort vadmél, klæde, engelst eller andet fint, udenlandsk stof. I 1700årene synes sort- og hvidmønstrét kattun med hvidt multums foer og sølvhager i halsen at have været yndet. I 1800årene kom de store, tunge hvergarns rejsekåber med eet eller flere

Fig. 244. Maren Carlsen, Ø. Tørslev (1824-95) iført Randers skægtøj. Gammelt fotografi. *An old photograph of a woman wearing a cap with pleated frills enclosing the ears and back of the neck.*

skulderslag eller også uldent sjal frem samtidig med bomuldsparaplyen, der var et nødvendigt tilbehør til påklædningen – uanset vejret. Det var dog kun velhavende, som kunne tillade sig at anskaffe det kostbare overtøj. Fattigfolk nøjedes med at slå det yderste skørt op over hovedet. Men allerede i 1700årene bemærkedes det, at den skik at trække det yderste skørt op om halsen som en kåbe var ved at gå af brug i Randers amt⁵. Kun til alters brugtes stadig et sort skørt over hovedet.

Undertøj. Særken var enten helskåren eller delt i oplod og nederdel. Benklæder brugtes ikke før i 1800årenes allersidste del. De tidligste var af hvidt vadmel, åbne og bundet under knæet med bændler. I ældre tid har man ikke kendt specielle underskørter. De kostbare silkeunderskørter, som er så karakteristiske for Randers amt, er omtalt ovenfor.

Fodtøj. Stunthoser brugtes om sommeren både af voksne og børn. Ofte gik man dog helt barfodet. Træskoene var hvidskurede, spidssnude og med blikkrammer. De brugtes til daglig. Til fest bar man sko med blanke spænder. Strømperne var sorte eller mørkeblå, uldne og naturligvis hjemmestrikkede.

Mandsdragt HELE DRAGTER

1827 siges det, at almuen af begge køn som oftest klæder sig i hjemmевævet tøj. Til hverdag bærer mandfolkene sædvanligvis blå vadmels trøje og bukser, stribet hvergarns vest og hvide, uldne strømper. Om sommeren bruger de bukser af hvidt lærred. Mange af de ældre går i korte, hvide vadmels bukser, men i egnen nord for Randers bruger de mest bukser af skind. Til højtider har de blå frakker, oftest af vadmel, men undertiden også af klæde og med sølvknapper. Flere steder, fortrinsvis i de mere fattige egne, er bøndernes hverdagsklæder ufarvede. I omegnen af Randers klæder bønderne sig noget bedre end andetsteds. Til deres hædersdragt hører blandt andet en fin, meget lodden hue og lange støvler, der når op over knæene. De rige bønder lader tøjets farve i købstaden, hvorimod de mindre velhavende og de fattige gerne farver eller »lyder« det hjemme, hvilket kendes på den modbydelige lugt, der er ved sådant hjemmefarvet vadmel⁶. Denne beskrivelse passer på endnu eksisterende dragter og til gamle afbildninger af bønder i folkedragt.

Fig. 245 viser en bonde fra slutningen af 1700årene i hvid kofte og bukser, rødt hætslag og flad, sort hat. På C. F. Lunds afbildning af en Randers

Fig. 245. Akvarel fra slutningen af 1700årene visende en apoteker, som kigger en syg bonde i halsen. Bonden er iført hvid kofte og bukser, rødt hætslag og sort hat. Randers museum. *An apothecary inspecting the throat of a sick peasant. The latter is dressed in a white kirtle and breeches, red hood and black hat. (Water-colour; late-18th century).*

amt bonde ses høj hat, blå trøje, tværstribet rød-gul vest, brune bukser og støvler. Hansen, Schou og Wellers mand fra Mariageregnen er iført rød hue, blå trøje med blanke knapper, rød-gulstribet vest, skindbukser og hvide strømper. Både Randers museum og Nationalmuseet har flere komplette dragter, sidstnævnte sted f. eks. en rød-grøn stribet hvergarns trøje, hvergarns vest og brune Manchesterfløjls knæbukser (nr. 401-1898). Fig. 246 viser en bonde fra Randersegnen i kofte med sølvknapper i bue under lommerne, fløjlsbukser og hvide strømper.

DRAGTDELE

Kjortel, kofte, frakke. Fra slutningen af 1600årene og hele det følgende århundrede igennem var kjortlerne som regel af vadmél – blå, grå, sorte eller brune. Fra 1820erne omtales blå frakker af klæde eller vadmél med sølvknapper. Karakteristisk for den østjyske mandskofte er knappernes anbringelse i en bue ned under lommeklapperne (fig. 246). Denne type når fra Randers fjord til Fredericia. Indenfor Randers amt kendes den fra Mariager landsogn, Svenstrup, Skjellerup, Albæk, Nr. Onsild, Vestrup og Lindø, men den har uden tvivl været brugt over hele området (desuden fra Vive i Ålborg amt og i Salling)⁷. Moden synes at være ret ung, den

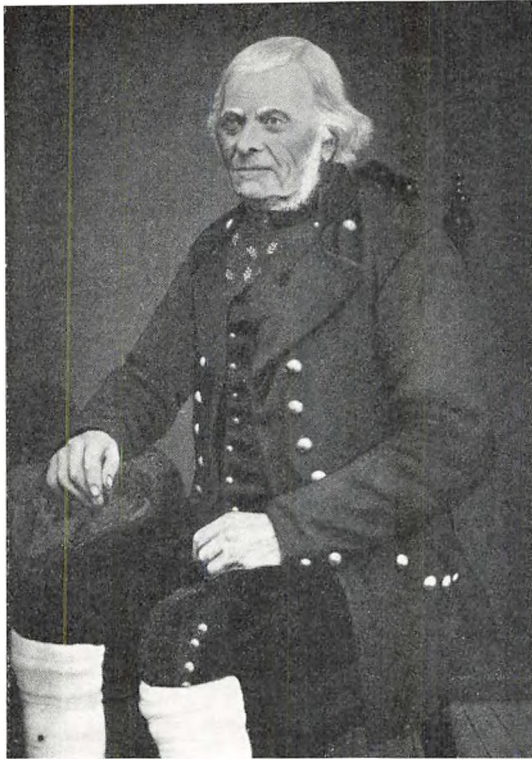

Fig. 246. Bonde fra Randersegnen i vadmels kjøl med sølvknapper i bue under lommerne, Manchester fløjls bukser og hvide strømper. Gammelt fotografi i Randers museum. Peasant in a dark frieze coat with silver buttons placed in a curve that runs round under the pockets, cotton velvet breeches and white stockings. (Old photograph).

findes ikke på dragter fra 1800årenes begyndelse. Kjortel eller frakke var kun til fineste stads og var forbeholdt ældre folk. Yngre mænd og ugifte måtte nøjes med en trøje.

Trøje. Den almindelige daglige dragt var en hvid vadmels trøje. Men i finere udgave brugtes den også til fest af yngre og – for de ældres vedkommende – under kjortlen. Trøjen kunne være af læder, vadmél, hvergarn eller kalmank. Der findes endnu adskillige trøjer af hvergarn, stribet i stærke, klare farver, og en meget fornem trøje i Nationalmuseet er af sort, blankt, stormønstret kalmank (nr. 4016-1898). Snittet svarer i hovedsagen til kjortlens, blot mangler ærmeopslag og lommeklapper. I 1800årenes anden halvdel gik mændene hjemme i enradet korttrøje som stumpe ved hofterne. Det hændte, at unge mænd ikke fik nogen anden påklædning, før de skulle ind som soldater.

Vest omtales allerede i 1690erne. Dette er et usædvanlig tidligt tidspunkt for vestens fremkomst i et bondeskifte. Som regel findes de ikke før ind i 1700årene. Fra 1750-1850 er de af skind, vadmél, klæde, drejl eller

hvergarn. Farverne er hvide, blå, røde eller stribede. Knapperne kan være af kamelhår, sølv eller andet metal. For de gamle dragters vedkommende er det umuligt at skelne mellem trøje og vest. Begge havde ærmer, og snittet var det samme. Således en gul hjorteskins vest med hvidt vadmelsoer i Nationalmuseet (nr. 29-1905).

Brystdugen var oprindelig enradet, men blev i slutningen af 1700årene toradet. Indtil 1820-30erne var den lang, men under indflydelse af empiremoden kom nu korte veste på mode. Dog huskede en gammel skrædder, som kom til Æbeltoft i 1848, at man der endnu gik med ternet hvergarns vest, der nåede til hofterne. Den havde ryg af hvidt lærred og ærmer strikket af uldgarn enten syet i vesten selv eller i en brystdug, som man bar under den. En vest fra Råsted med fløjlsstriber har indsyede ærmer af rudret drejl. (Den gl. By Århus nr. A M 23).

Bukser. Bukserne var af vadmel, lærred og sort eller gult skind. Et par skindbukser (N.M. nr. 555-1951) fra Ørum sogn har tilhørt gårdejer Jens Jensen f. 1777. Fra 1820erne nævnes Manchesterfløjls bukser, de kaldtes for spøg »moster Kjestens bukser«. Hvidt eller blått vadmel var hovedsagelig til dagligbrug, lærred anvendtes om sommeren og Manchester eller skind til stads. Men naturligvis sled man stadsbukserne op som dagligdragt, når de var blevet gamle. Lange blå bukser med blanke knapper ned ad siderne og med skridtbesætning af skind brugtes til ridning.

Hovedtøj. En sort hat som den, der afbildes på fig. 245, forekommer i de fleste skifter fra 1700årene. I det følgende århundrede afløstes den af

Fig. 247. Tricotvævet bomuldshue, hvid med rødt mønster og floskant forned. Hald sogn. N.M. nr. 477-1928. *Machine-woven night-cap of white cotton with a red pattern and a knitted looped-effect border.*

høj, sort hat af harehår, der for spøg kaldtes »tre alens hat«. Den røde, uldne hue, som også har været brugt i Randers amt, kaldtes i 1830-40erne »Skagens fyr«. Det hed sig, at mændene selv strikkede deres huer. Også maskinstrikkede bomuldshuer brugtes, således fig. 247. Det røde uldne hætslag (fig. 245), som på Randersegnen gik under navnet »øreslag«, findes endnu i et bevaret eksemplar i Nationalmuseet (tavle 1 fig. 3).

Fodtøj. Træsko med blikkrammer brugtes til daglig. Stadsfodtøjet var sko med sølvspænder eller lange støvler; de gik helt op over knæene fortil og havde en hjerteformet udkæring bag knæet.

I 1700årene var strømperne blå, grå eller hvide. Senere brugtes de hvide mest til stads. Undertiden kunne man, når det var koldt, bære to par hoser; det yderste par blev da trukket helt op på lårene over bukserne.

Diverse. 1758 nævnes en gammel vadmel's kittel. De halsklæder, som omtales i skifterne, er oftest blå-hvidternede, men sorte og røde forekommer også. Store urkæder med signeter, der klingrede under dansen, hørte med til festpåklædningen.

Anholt

Det hed sig, at beboerne på Anholt var så fattige, at de ikke havde tid til at brodere, de var mest optaget af at spinde, væve og knytte fiskegarn. (Der findes dog broderede huer på øen.) I 1870erne gik kvinderne til kirke med dragter i livlige farver, især rødt. Ved særlig højtidelige lejligheder havde de hvide tørklæder og forklæder⁸.

Kvindedragt HELE DRAGTER

Fig. 248 viser en akvarel fra omkring 1800. En anden akvarel afbilder Margrethe Christiansen kaldet Enkegrete, f. 1804 d. 1886, med sort hue, rosa bånd, hvid snip og vinger og sort kjole.

En dragt i Nationalmuseet (nr. 400-1898), som muligvis har været brugt til sorg, består af blå kalmanks trøje, blå uldent, stribet skørt, hvidt lærreds forklæde, halsklæde af hvidt moll med rød-lilla kant af afbundet garn og broderi i to hjørner (hovedtøj mangler).

Brudedragt. Bruden blev pyntet af præstekonen, som ejede brudekransen. Under de første danse havde bruden denne på⁹. Der eksisterer endnu en del brudehuer på øen fra 1880erne, af form som andre huer blot ele-

Fig. 248. Kvinde fra Anholt iført hvid ærmetrøje eller kjole med strøblomster, tørklæde i fransksjalsmønster samt hue med vinger og snip. Akvarel fra ca. 1800. Privateje. *Woman wearing a white jacket (or gown) with a sbrigged pattern, a kerchief and a winged cap with triangular cross-cloth.* (Water-colour; about 1800).

gantere. De gamle kokkekoner med deres store, hvide »sjage« d. v. s. tørklæder på hovedet blev budt ind for at drikke med brudeparret.

Konfirmation. Hertil brugtes puldhue med blonder på, men ingen vinger eller snipkorsklæde.

Sørgedragt. Ifølge Boye havde sørgedragten en mørk, lilla farve. Hovedtøjet bestod af sort hue med slet korsklæde og hagelin. Endnu i 1912 begravedes en gift kvinde med hovedtøj, hel kjole, hvidt forklæde, livbånd med sløjfe og hvidt alterstørklæde.

DRAGTDELE

Anholthovedtøjet har bevaret den østjyske form med wienerpiber på den kulørte hue, snipkorsklæde og »hagelin«, d. v. s. vinger (fig. 249). Man kunne bruge issebundet tørklæde over huen. Når man gik ud, bandt man en mængde tørklæder om hovedet, Boye siger 6-7 stykker. Eller man satte

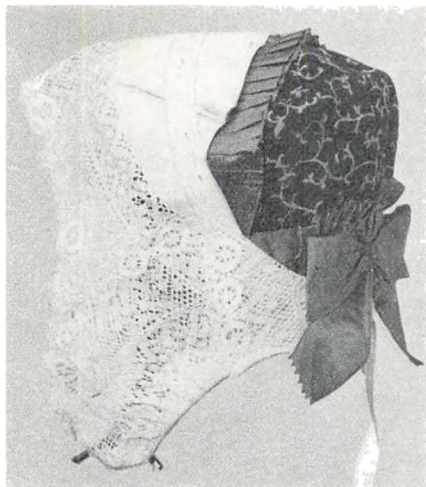

Fig. 249. Hue af sort mønstret fløjl med snipkorsklæde og »hagelin« d. v. s. vinger af maskinknipling. Anholt. Privateje. *Black cap of patterned velvet with a triangular cross-cloth and wings of machine-made lace.*

en »sja« , d. v. s. et stort hovedklæde bundet under hagen og med to folder ved tindingerne. Hovedtøjet kaldtes »ståhæg« og brugtes endnu i 1920erne.

Den øvrige påklædning bestod af skødetrøje, kamlottes skørt, skulder-tørklæde og spændesko.

Mandsdragt

Mændene bar ikke egentlig folkedragt, men var klædt som fiskere¹⁰. Til hverdag brugtes mest ufarvet vadmel, til helligdag kalmankes trøje med 2 tætte rader knapper, samt Manchester bukser med store sølvspænder ved knæene og hvide hoser.

1. Hald. 1827, 177.

2. Bøttiger. 1893, 74.

3. Christensen, P. 1910, 75.

4. Michaelsen. 1910, 127.

5. Bøttiger anf. st., 74.

6. Hald anf. st. 177. Den ilde lugt kom af, at man farvede i indigo og urin.

7. Andersen, E. 1956b, 30.

8. Boye. 1876, 44.

9. Kristensen, E. Tang. Det jyske Almueliv IV, 66 nr. 171.

10. Boye anf. st., 44.

Nordvestjylland

Langs hele Jyllands vestkyst har fiskerbefolkningens dragt adskilt sig væsentligt fra bøndernes. Ganske vist har mange agerbrugere drevet fiskeri i visse perioder af året, men dette forhold har ikke påvirket dragten. Den egentlige fiskerbefolkning derimod har både af erhvervsmæssige og klimatiske grunde måttet klæde sig anderledes end bønderne. Her omtales kun bondedragten, mens den anden befolkningsgruppes påklædning behandles under »Vesterbodragt«.

Som overalt i Jylland handlede man mere i Holland og Hamborg end i København. I 1830erne tog mange piger og karle tjeneste i Sønderjylland, hvor de fik højere løn og bedre kost. Disse tjenestefolk vendte dog sjældent tilbage med rede penge, men derimod med fine klæder og lyst til at agere fornemme. Der herskede stor overdådighed i klædedragten i retning af silkestoffer, kniplinger, gulfingerringe etc. Dette gælder dog ikke de fattige hedeegne, hvor påklædningen var mere tarvelig¹. Det mest karakteristiske ved kvindedragten er den høje, sorte hat, som ikke findes andre steder i landet. Det skyldes uden tvivl den livlige forbindelse med Sønderjylland og Nordtyskland, at den kun forekommer på denne egn. Høj kvindehat er nemlig velkendt i tysk folkedragt. Den brugtes fra Vester Han herred til sydenden af Ringkøbing fjord, mod øst afgrænset af de midtjyske hedestrækninger (se kort fig. 298).

Kvindedragt HELE DRAGTER

I 1795 bestod dragten af rød trøje og skørt af filt eller hjemmevævet tøj, stort hvidt eller broget tørklæde om halsen og blå strømper².

I hedeegnene bar kvinderne i 1830erne ifølge J. C. Hald rød strikket trøje, i de søndre herreder var den dog grøn. Hertil brugtes brunt, sort, blått eller mørkegrønt skørt af vadmél eller sribet hvergarn, uldent ternet ofte rødt tørklæde og sribet uldent forklæde.

E. Falbe-Hansen fortæller i sine erindringer fra Vestjylland, at den gamle nationaldragt er ved at forsvinde, især for mændenes vedkommende. Gifte koner og ældre kvinder bar dog endnu vingekappe – selv i byerne, og på hedeegnene brugtes den endogså af unge piger. Ellers gik man med hovedklæde; hatte kendtes ikke. Der udfoldedes dog ingen luksus i klædedragten, alle gik i hjemmegjort tøj og meget store træsko. Når kvinderne

Fig. 250. Relief af udskåret træ, forestillende to kvinder i 1700tals dragter med store vingekapper. Ringkøbing museum. *A wooden board carved in relief, showing women in 18th century costume with large frilled caps.*

kom til marked, bestod deres indkøb hovedsagelig af hovedklæder, brogede tørklæder, forklæder og silkebånd³. I 1840erne måtte enhver kvinde med respekt for sig selv klæde sig om mindst 3 gange ved fester, fra merino efter bordet til sirts, og siden i hjemmegjorte klæder. På hovedet den bekendte sorte hårhårshat med bredt silkebånd, i koldt vejr ulden kåbe med langt slag og sko uden spænder, fløjlsmodest, et lille silketørklæde knyttet om halsen, armbånd med stålspænder, korte gule handsker, sølv ørenringe, et saffiansbælte med stålspænde, et lyst sirtses forklæde, og pralende bånd nedenom skørtet⁴.

Et udskåret relief på Ringkøbing museum fra slutningen af 1700årene viser kvinder med storrer, skødetrøjer, slynget halsklæde og vide skørter (fig. 250). På M. Rørbyes tegninger af et marked i Thisted 1830 ses kvinder i brogede kjoler, lyse forklæder og høje hatte eller storrer med pandeklæde (fig. 251), og F. C. Lund afbilder en pige fra Ringkøbingegnen ligeledes med høj sort hat (fig. 252). Dragten tilhørte Johanne Thuesen fra Thorsted, som brugte den til 1856. En pige fra Agger er på Hansen, Schou og Wellers afbildning iført kyse med hvidt tørklæde under (utvivlsomt misforstået), rød-grøn stribet bul med grønne ærmer, rød-hvid trykt kattunforklæde og tørklæde, og rød-grøn stribet skørt. Hel grøn kjole

Fig. 251. Kvinder på markedspladsen i Thisted i brogede kjoler, lyse forklæder og høje hatte eller storre med pandklæde. Tegning af M. Rørbye 1830. Den kgl. Kobberstiksamling. *Market scene with women in gaily coloured gowns and top-hats. (Drawing from 1830).*

med sort hat, hvid kappe og blå tørklæde med gule kanter ses på F. C. Lunds afbildning af en kvinde fra V. Han herred. »Gamle Maren i Raasted«, malet af C. Thørrestrup i 1863, har rød hue, røde ærmer, blå mamelukker og mørkt skørt.

Brudedragt. I 1790erne var bruden i »megen haarfletning«, sort kjole og bælte om livet. »Smykket« bestod senere af en stor kam, dertil kunstige, mest røde blomster og guldstads. De kvinder, der smykkede bruden, var gerne med i kirke for at hjælpe hende af med det store, hvide »slør«, som hun havde på, når hun kørte til kirke. Et par af de pyntede brudepiger gik foran brudeskaren fra stenten til våbenhuet for, som det hed, at »stryge dug af for brudeparret«⁵. Ordet »smyk« brugtes også om myrtekrans og slør, langt eller kort. På Holmsland pyntede præstens døtre bruden, andre steder kunne kransen lånes hos modehandlerinden, eller man bandt selv en myrtekrans⁶. I Aulum præstegård fandtes et brudehovedtøj, hvormed præstefruen smykkede sognets brude. Det brugtes endnu i 1861⁷. Iøvrigt bestod brudedragten af sort kjole, intet forklæde og tambureret tørklæde, som senere brugtes til at svøbe børnene i ved dåben⁸. Efter aftenkaffen eller »unnen«, nogle siger først næste dag, fik bruden »kap« på.

Begravelse, sorg. Gamle matroner især enker gik i slutningen af 1700-

Fig. 252. Pige fra Ringkøbingegenen i høj, sort hat, hvide vinger, røde hagebånd, brunt, mønstret tørklæde, sort-gulstribet bul og skørt, røde, strikkede ærmer og blåternet forklæde. F. C. Lund 1854-62. *A girl in a black top-hat with red cap-strings, white wings, brown kerchief, black and yellow striped bodice and skirt, red knitted sleeves and blue chequered apron. (1854-62).*

årene til kirke med et sort skørt over hovedet, »hvilket saa meget Kloster- eller Nonnemæssigt ud«. I ligfærd gik den afdødes slægtninge frem i deres dårligste klæder som tegn på dybeste sorg⁹. Efter dødsfald sad kvinderne i sørgetiden i kirken med tætte sorte slør for ansigtet og rejste sig ikke op under velsignelsen¹⁰. I 1840erne var kvinderne til begravelse iført et havelocklignende tykt overstykke, en kåbe uden ærmer. Dertil høj hat over sort eller hvid kappe. Den hvide sørgekappe havde i stedet for kniplinger en bred søm på piberne og indenfor sømmen tre trukne linjer. Eller man brugte sorte storre (fig. 15).

Ved dødsfald kom nabokvinderne og syede ligklæderne, og den skrædder, som havde syningen i hjemmet, var altid med dertil. De første gange efter et dødsfald mødte de nærmeste til gudstjenesten i sort. Kvinderne i

store rejsekåber og hovedet tæt indhyllet i tørklæder, hvor varmt det end kunne være.

Kirkegangskonen skulle i kirken have kåbe på og kun en kappe på hovedet. I fasten skulle man gå stille og være mørkt klædt og tænke på, hvad Jesus har lidt for os. Påskedag måtte man igen være festklædt og fornøje sig¹¹. Juledag skulle kvinderne være i mørke klæder i kirke, men på St. Stefansdag kom de unge i kirke i lyse kjoler. Når man sang på den sidste salme, tog kvinderne deres tørklæder på sig¹².

Konfirmation. Unge piger fik høj hat til konfirmationen, og mange fik deres første par sko ved denne lejlighed. 1864 havde alle piger på 2-3 nær, blandt andet doktorens datter, vingekapper og sorte kjoler¹³.

DRAGTDELE

Hovedtøj. Høj hat til fest anbragtes oven på vingekappen. Den kaldtes »loddenhat« eller »hårhårshat«, d. v. s. hat af harehår (fig. 252). Dens udbredelsesområde strakte sig fra Ringkøbing fjord til østgrænsen af V. Han herred. Også på Mors brugtes loddenhat, men ikke i Ålborgeggen. Når kvinderne fra Arup kom til Ålborg med deres høje hatte, kastede gadedrengene sten efter dem¹⁴. Kvindernes hatte var mere buttede i formen end mændenes og havde et bredt silkebånd om pulden. Loddenhattens blomstringstid falder fra 1820-60erne. Til trods for, at de har været meget almindelige, er det kun lykkedes at finde een eneste omtale af dem i skifterne, i 1821 »en Fruentimmer Hat«. Hattemagerne Bech og Smidt i Ringkøbing lavede de høje kvindehatter, som også kunne købes på Lund marked. Den sidste, som bar høj hat, var vistnok Rebekka Velling fra Fåre.

Af skifterne fremgår det, at sorte huer af silke eller fløjl har været mest brugt i 1700årene, undertiden nævnes sorte kniplinger på huerne. Hvide kanifases huer omtales undertiden. Fra midten af århundredet dukker betegnelserne »skæghat, strimmel og snip« op til kulørte huer. Hovedtøjet har altså på dette tidspunkt ikke været forskelligt fra det øvrige Jyllands, hvor man har brugt små vinger (skæghat, strimler) syet på huen og over den et snipkorsklæde. Lin eller linhat forekommer i de ældste skifter, men afløses omkring midten af 1700årene af korsklædet. I begyndelsen af 1800årene kommer hvide »kapper« frem og fortrænger efterhånden de ældre kulørte huer. Vingerne udviklede sig på Vestkysten til de såkaldte »storrer«, d. v. s. en hel flæsestrimmel, som omslutter hele huen (fig. 15). Storrer betyder noget, der stritter, står stift ud.

Kapperne blev syet af særlige kvinder, f. eks. Mariane Sløk i Nees, Cecilie Drejsen og Marie Hansen i Holstebro. Hun var født 1823 og begyndte som 19årig at sy kapper. Hun var oplært dertil i Haderslev og havde ialt 58 elever fra Vejrum, Hjerme, Gimsing og andre steder. Hun vaskede også kapper og satte dem op. Det foregik på et skabilkenhoved¹⁵. Strimlerne blev riet fast under huen og stod vandret ud i nakken og ved ørene. De blev strøget på sort orleans efter at være vasket, pillet ud og halvtørret. Efter strygningen blev de pibet over et jern og derpå lagt i wienerlæg og syet fast på kappens kant, så trevlerne sad på retsiden. Derefter blev piberne bukket op og syet fast, så de kom til at stå op. De skulle være meget stærkt stivede.

Vingekappen støttedes bagtil af de opsatte fletninger. I almindelighed brugte man ikke kappen i fri luft. Den blev båret til og fra kirke i papæske og blev først sat på i våbenhuset eller i gildehuset. Vingekappen gik af brug i 1870-80erne. Den fine kappe brugtes naturligvis kun til fest. Til daglig nøjedes man med en sirtses hue med et tørklæde over. I 1830erne gik unge piger hjemme med bart hår. Pandpude eller pandsmæk, som omtales i skifterne indtil 1820erne, nævnes også af C. Dreyer, der siger, at den brugtes oven på haghatten.

Meget almindeligt var det at binde hovedet ind med tørklæder, både om pande og mund. Allerede Pontoppidan nævner, at kvinderne på Thyland binder tørklæder på hovedet til stads. Endnu i 1916 sås kvinder fra Thy og Mors altid med sorte tørklæder på hovedet.

Karen Thuborg fortæller om »solhatte« af form som et halvcirkelformet stykke læder eller pap foeret med højrødt lærred, ydersiden var blanktskinnende sort. De blev bundet under hagen og i nakken med bændler. Under solhatten brugtes altid et sirtses klæde eller en lille sirtses hue. Senere kom »helgolændere« af forskellige slags.

Hel kjole. I så godt som alle skifter forekommer hel kjole, som oftest sort, af tosel, stof, damask, vadmél etc. En enkelt gang findes brune, blå eller andre farver. Fra 1800årene bliver kulørte kjoler mere almindelige ligesom sribede og prikkede, ofte af sirts eller hvergarn. De senere hvergarns kjoler var hjemmegjorte, blå eller grønne. Selv til småpiger var de så lange, at de nåede ned til træskoene, og så vide, at de – ligesom de voksnes – kunne svinge langt ud, når man dansede. Om vinteren var kjolerne af vadmél. En voksen pige eller kone gik ikke til kirke to søndage efter hinanden i samme kjole. Derfor måtte man have mange kjoler og for resten også meget andet tøj. Unge piger kunne dog hjælpe sig ved

at låne kjoler af hinanden og ved rining få dem til at passe. En kone havde så mange kjoler af sirts, sort merino, sort saxoni, sribet og ternet hvergarn, da hun blev gift, at hun kun fik een siden. Hun blev 56 år gammel¹⁶.

Ærmetrøje. Sammenhørende trøje og skørt forekommer ofte i skifterne. Som andre steder findes der mange flere ærmetrøjer end buller og nattøjer i skifterne. Stofferne er vadmél, ulddamask, kattun, tosel, stof, hvergarn, flonel, undertiden silke, og efter 1800 sirts. Farverne er i 1700-årene overvejende blå, rød, sort, grøn, brun. Efter 1800 bliver prikker og sribler mere almindeligt, ligesom trykt kattun synes at have været særligt yndet i amtet. Karen Thuborg fortæller fra 1850erne, at kvinderne bar glat liv snøret fra neden opefter med silkesnore, som endte i 2 lange, svære sølvnåle, der, når silkesnoren var bundet i sløjfe, hang og dinglede på brystet. Ærmerne nåede knapt albuerne og var med små, høje rynker syet til ærmegabet. Underærmerne var snævre og lange. Bæltet var af glimmer og fæstet med sølvspænde. I 1860erne bestod dagligdragten af en sid trøje, der hang ud over skørtet.

Livstykke. Omkring 1800 bar alle kvinder et kalmankes livstykke under ærmetrøjen til stads¹⁷. I de ældre skifter forekommer kun udtrykkene »livstykke« og »snørliv«. »Bul« nævnes først ind i 1800-årene. Stofferne er kalmank, vadmél, ulddamask, hvergarn etc. Farverne er grønne, blå, røde, brune og – efter midten af 1700-årene – sribede. Gult er ikke ualmindeligt. En blå silkedamaskes bul i Nationalmuseet har kantninger af rosa silkebånd (nr. 2173-1945). Adskillige gange omtales strikkede ærmer i bullen, som oftest røde, kun en enkelt gang blå.

Nattrøje. I Ringkøbing amt har nattøjer været så godt som ukendte. Enkelte gamle huskede dog endnu i 1900-årenes begyndelse røde nattøjer eller strikkede ærmer. Også i Thy var den røde farve fremherskende. Først fra 1790erne nævnes undertiden grønne (blå kun een gang). Gifte koner havde almindeligvis grønne ærmer, ugifte røde, men det var dog ingen fast regel. En rød, strikket nattøje i Nationalmuseet (nr. 303-1920) fra Boddum er åben fortil, glatstrikket og med lange ærmer.

Skørt. Det ser ud til, at skørterne i 1700-årene mest har været blå og grønne, sjældnere røde. Også sorte, brune og trykte forekommer. Stofferne er overvejende vadmél, rye, tosel, hvergarn, étoffe, damask, kirsey etc. I slutningen af 1700-årene omtales grønne, grå, og blå bånd på skørterne. Tang Kristensen fortæller, at kvindernes hvergarns skørter forinden havde en rød bort vævet på båndvæv og slået til med fingrene. Borten kunne være så smal, man ville, men ikke bredere end 24 tråde i tren-

den. De kunne også væves på spjæld ligesom skoningen. Men skørtensnoeren forneden blev tvundet på hånden. I midten af 1800årene skulle skørterne helst være 12 alen vide; 7 alen regnedes ikke for noget. Det var særlig fint, når karlen under dansen svingede sin pige, så hendes skørt snoede sig om et andet par. Omtrent samtidigt fortælles der om 6-7 skørter, som hang trappevis, det yderste kortest. Det var dog ikke alle, der var så velforsynede¹⁸.

Forklæde. Der er kun meget få forklæder i de ældste skifter. De, som nævnes, er enten af hvidt eller blått lærred, hvidt kramtøj eller trykt kat-tun. Derimod synes sort rask ikke at have været så meget brugt som andre steder. Silke, hvergarn og sirts kommer frem efter 1700årenes midte. I senere tid var ternede eller stribede bomuldsforklæder meget anvendt, ligeså »uldentavls«. Endnu i slutningen af 1800årene har man brugt læderforklæder. Således fortælles der om en kone på en gård i Eistrup, som piskede æggekage i sit læderforklæde.

Tørklæde. Tørklæde findes langt fra i alle ældre skifter. Hvide lærreds synes at have været det mest almindelige. Grønne og brune silkeklæder nævnes efter midten af 1700årene. Der forekommer både tre- og firkan-tede, med og uden kniplinger. C. Djørup fortæller, at der især blev dre-vet luksus med tørklæder, og velhavende bønderpiger viste dem altid frem for fremmede. De kunne have over hundrede smukke tørklæder, lige fra store sjaler med brede borter til små kokette silkeklæder. Der skulle flere forskellige til hver dragt ved enhver lejlighed, og helst nye til enhver større fest. Selv i det daglige brugtes mange tørklæder, ikke blot om hal-sen, men også om panden samt mund og kinder. De mange kræmmere, som før oversvømmede landet, bidrog meget til at nære denne pragtssyge hos de unge piger.

Tørklædet blev stoppet ned under bullen, dog ikke bagtil, og fæstet fortil med en stor sølvnål. I 1833 hørte der 2-3 silkeklæder til stadsdrag-ten, det ene oven på det andet. Kejserindsirts eller Milanotørklæder an-vendtes både til hoved og hals, og på Holmsland klit brugtes Fanøtør-klæder. Et tambureret mollstørklæde i Nationalmuseet (nr. 426-1927) har tilhørt en kvinde i Gimsing f. 1793 d. 1881.

Overtøj. Blå kåber af ulddamask, stof, vadmél, tosel og silkedamask har været det mest brugte fra 1700årene til 1800årenes midte. Kun sjæl-dent finder man grønne, sorte eller kattuns kåber. I de fleste var der sølv- eller metalhager, og undertiden foer af vadmél, rye eller gråværk. At sort kåbe også har været kendt ses af et videbrev fra Ringkøbing 1611,

Fig. 253. Sjal »kastetørklæde« af rødbrunt vadmél med broget uldgarnsbroderi. Agger. N.M.nr. 493-1922. *Shawl of brown frieze embroidered with coloured wools.*

hvori det hedder: at ingen kvindfolk må gå med kåber på hovedet på gaden eller sidde med dem over hovedet i kirken under prædiken »paa det at enhver kan vide, hvem det er for Folk, de ser eller taler med«¹⁹. Fra 1820erne nævnes »frakker«, sorte eller mørkeblå, også disse undertiden med sølvhager. De store, uldne sjaler var her som andetsteds det mest almindelige overtøj efter 1800årenes midte, kaldet »øverslavklæ« eller »kastetørklæde«. De var ofte broderet i forskellige farver som på fig. 253.

Undertøj. Særke forekommer meget sjældent i skifterne. De er af hør eller blårgarn. Fra 1730erne forekommer oplod undertiden. I modsætning til andre steder findes der her oplodder af blårgarn. Enkelte gamle huskede endnu uldne særke. Disse nævnes ikke i skifterne og må altså være en ret ny mode. Klokke nævnes kun i et skifte fra 1737. Den er her sort. I senere tid var klokken strikket af uldgarn. Det var et skørt, holdt oppe af et par seler. »Lann« brugtes af både voksne og børn. Den var ud i eet, ulden om vinteren, af tyndt stof, ofte rester, om sommeren. Lann kan dog også betyde underskørt. 1757 optegnes et bolsterstribet underskørt i et skifte. Og endnu i slutningen af 1800årene brugtes 3 underskørter med borter i forskellige farver. Pigerne arbejdede i særk, underbul og et eller to skørter. Først i 1870erne begyndte man at bruge benklæder.

Fodtøj. Strømperne var blå eller sorte. Røde strømper har dog også været brugt i Thisted amt. De omtales af C. Dreyer fra 1769, men var i slutningen af århundredet erstattet af blå. Der eksisterer endnu et par røde brudestrømper fra Øster Vandet. De har tilhørt Ellen Clemensdatter, f. 1690. Det hedder i slægten, at de er strikket som brudestrømper engang

mellem 1710 og 1725. Ægteskabet kom dog aldrig i stand, da brudgommen døde få dage før brylluppet. Først mange år efter giftede Ellen Clemensdatter sig med en ganske ung mand, fordi hun havde fattet godhed for ham og ønskede, at han skulle arve hendes og broderens mange gårde. I denne unge mands slægt er strømperne gået i arv som et familieklenodie. Fra 1790erne nævnes »støthoser« eller »stomphoser«.

Sko med spænder, tøfler og træsko er det eneste fodtøj, som forekommer i skifterne. I senere tid brugte kvinder også klodser. Man sparede på skoene, men træskoene var også pragtstykker, som nok kunne bruges til fest. De var hvidskurede og beslået med messing- eller kobberkrammer. Fattigfolk brugte jernkrammer.

Diverse. Hvide og sorte handsker, luffer og vanter af uld eller bomuld findes i mange skifter. Ligeså muffe af bjørneskind eller fløjl.

Mandsdragt HELE DRAGTER

Pontoppidan siger i 1750erne, at mandfolkene i Ringkøbing amt til stads brugte klædes klæder som marskbønderne²⁰. Endnu langt op i 1800-årene var det skik, at karlene tog høst- og tærskearbejde på Slesvigs vestkyst og på Vesterhavsoerne. De samledes hos Weiss i Ribe og gik derfra videre, til de fandt en passende plads²¹. Eller de slesvigske bønder kom til Ribe og Ringkøbing folkemarkeder for at leje arbejdskraft.

Der har været en vis forskel i mændenes dragt i de forskellige egne. 1787 siges det således, at den daglige hvide vadmelsstrøje ikke er så lang i Thim sogn som i Hammerum herred, men heller ikke så kort som Holmboernes og klitboernes²². I Hjerm herred, på Holmsland, i Velling, Stauning og Nørre og Sønder Bork herskede der i 1830erne mere overdådighed i klædedragten end i andre egne, da man her var mere velhavende. I de fattige hedeegne gik mændene til daglig i hvid eller grå vadmelsstrøje, vest og bukser. Til stads var trøjen ifølge Hald blå eller grå. I det hele taget var blå, hvidt og sort yndlingsfarverne på denne tid. Thisted amts bønder var klædt i sort, gråt, blå og hvidt i 1700-årene. Djørup siger, at de hvide vadmels klæder er ved at gå af brug i 1840erne, og dragten bliver stedse mørkere. Påklædningen er på denne tid lang sort klædes frakke, høj hat, fløjlsvest med blanke knapper, Manskettes knæbukser og lange støvler, som dog lod lidt af de hvide strømper komme til syne. Der til sølvbeslået pipe, ur i lommen og sølvknappet stok i hånden.

Fig. 254. Bønder på markedspladsen i Thisted. Manden til højre er iført lang kjol og høj hat. Tegning af M. Rørbye 1830. Den kgl. Kobberstiksamling. *Peasants at a market in a provincial town. The man on the right is dressed in a long coat and top-hat. (Drawing, 1830).*

Skindtøj brugtes meget af bønderne til daglig. Barket skind anvendtes også til foer i stedet for lærred i næsten alle klæder. Skindet blev vasket på Todbøl stampemølle i lunkent sodavand. Dette blev skyllet af, og skindet tørret langsomt i skyggen for ikke at blive stift. Beredte man skindene hjemme, foregik det på følgende måde: Man smurte fåre- eller følskind på kødsiden med en klining af rugmel, allun og salt. Derpå blev skindet rullet sammen, og efter en tids forløb kunne kødtrevlerne skrabes af. Følskind brugtes til trøjer og bukser, det var stærkere end fåreskind²³.

I 1780erne gik mændene i Tiim sogn i hvid vadmels trøje, blå eller hvid-tribet undertrøje, bukser af vadmels eller skind, blå-rød-hvidbroget hue, blå eller hvide strømper eller grå pløshoser og træsko. Kirkeklæderne bestod af en hat, som unge folk dels havde rundt afskåret, dels kantet med bånd, en blå vest eller kjortel, knæspænder af metal i bukserne og sko eller støvler²⁴. Vestpå brugte man ved samme tid til stads mørkeblåt hjemmegjort tøj, skindbukser, blå strømper, stribet halsklæde og bred hat eller hue²⁵. Til stads og til sorg brugtes i Thy sorte klæder. Velhavende folk

lod tøjet købstadsfarve, fattige nøjedes med »selvsort«, d. v. s. vævet af sorte får. På rejser brugtes en lærredskittel over kjol'en²⁶. I 1800'årene brugtes en lang blå frakke, som den afbildes af Rørbye (fig. 254). Hertil vest af sribet hvergarn, knæbukser eller lange bukser, hvide strømper, sko med sølvspænder og høj hat²⁷.

Den sidste mand i Sinding, Hammerum herred, som gik i folkedragt, bar rød hue med dusk, lodret sribet vest og blå vadmels kofte, begge med 2 rækker sølvknapper. Hertil hvide vadmels knæbukser med blanke spænder, hvide strømper og træsko med messingkrammer.

I Nationalmuseet findes en dragt fra Kollerup (nr. 527-1927) bestående af toradet, blå kalmanks trøje, kort toradet rød-hvid-brun sribet vest og brune Manchester fløjls knæbukser.

DRAGTDELE

Kjortel. I 1700'årene forekommer sorte klædes og grå vadmels kjortler i de fleste skifter. Af andre farver kan nævnes blågrå, brune og blå, en gang imellem »selvsort«, d. v. s. af sorte fårs uld. Kun undtagelsesvis nævnes hvid, rød eller sribet kjol eller skind do. (Ordet kjol kommer frem ved midten af 1700'årene). I århundredets slutning finder man undertiden sejldugs kjortler, nu og da med hornknapper. Senere var lang, selvsort frakke ude-påklædning og anvendtes af brudgommen, ved sørgehøjtideligheder og andre festlige lejligheder. Den var kortlivet og havde lange skøder og store lommeklapper, »høje« ærmer og en meget stor krave, der gik helt op i nakken. I de fattige hedeegne var det dog sjældent, at en mand havde en kjol. I Herningegnen fik mandfolkene først kjol, når de blev voksne og i øvrigt havde råd til det. Længere vestpå fik de først kjol, når de skulle giftes – indtil da gik de i korte trøjer²⁸.

Trøje. I 1700'årene er trøjerne langt mere varierede i farve og stof end kjortlerne. De kan være af vadmels, læder, klæde eller kalmank. Farverne er røde, hvide, blå, sorte, brune, sribede eller trykte. Fig. 255 viser en mønstervævet drejlstrøje. Knapper forekommer ret ofte, såvel af sølv som messing, tin og træ. Til daglig og ved arbejde brugtes i 1840'erne korte trøjer. På Lund marked så man i 1840-50'erne mange Vendelbo-karle i korte trøjer. De brugtes endnu længe efter 1870'erne. Halvlang trøje kaldtes »pjækkert«.

Nattrøje. Nattrøje eller undertrøje forekommer ret ofte i 1700'årene. Undertiden nævnes en bunden ulden trøje.

Fig. 255. Trøje af rødt hvergarn med hvidt drejlsmønster og grønne striber. Muligvis har stoffet oprindeligt været et sengeomhæng. Hurup sogn. N.M. nr. 1634-1945. *Jacket of red linsey-woolsey with a white pattern and green stripes. The material was probably taken from some bed hanging.*

Brystdug kaldes også »bryststykk«. Den var overvejende af kalmank, sjældnere af klæde, vadmél, skind eller hvergarn. Farverne var mest blå eller grønne; hvide og sribede forekommer sjældnere. Knapperne var af sølv, tin eller ben.

Vest. Sammen med brystdug nævnes ofte vest. Stofferne var vadmél, klæde, læder, fisksaft. Farverne blå, brune, sorte, hvide. Kun een gang omtales en rød vest. Efter 1750erne bliver knapper af metal mere almindelige, op til 2½ dusin. Kjol og vest kunne undertiden være af samme stof, f. eks. trøjen fig. 255 og den tilhørende vest.

Bukser. Disse var oftest af vadmél, læder, klæde, sjældnere lærred eller skæg. Manskettes kom først i 1800årene. Farverne var langt overvejende sorte, sjældnere brune eller hvide, undertiden selvsort. Skindbukserne var enten gule eller sorte. Knapperne kunne være af tin, sølv, ben eller kamelgarn. Også knæspænder forekommer. Sommetider har bukserne haft foer af vadmél. Lærredsbukser er ret sjældne. De kommer først frem i skifterne efter 1700årenes midte. 1800årenes ridebukser blev knappet helt ned ad siderne.

Hovedtøj. Hat, hue og kabuds forekommer i de fleste skifter. Hatten kunne have bånd med sølvspænde. Huerne kunne være af klæde med ræveskind om, foerede eller af fløj. Allerede fra 1720erne nævnes »pindluer«, også udtrykket »natlue« forekommer. De kunne være brune, blå, grønne, grå eller brogede; røde derimod er meget sjældne i 1700årene.

Først i 1800årene brugtes rød strikket lue til stads, til daglig var den grå. Om natten lå man med hvid ulden hue. Hætslaget eller »rejselhætten«, som den oftest kaldtes efter 1750erne, var af klæde, brunt, hvidt eller blå, undertiden med kamelhårsknapper. Hætslag brugtes selv om sommeren.

Overtøj. I skifterne nævnes blå klædes rejseskjol i begyndelsen af 1700-årene. I senere tid brugtes chenille eller kavaj, den første anvendtes endnu så sent som 1912-14.

Undertøj. Skjorterne var af hør eller blågarn. Der er sjældent mere end 2-3 stykker i hvert skifte. Halværmer har været ret almindelige, og ruer forekommer en enkelt gang. Også løse kraver er ret hyppige. 1738 nævnes en »ulled skjorte«. Det er sandsynligvis en vadmels skjorte, men kan dog også være en uldenskjorte. I 1840erne siges det, at de uldne skjorter var ved at gå af brug. Mange lå af sparsommelighed nøgne om natten, pakket ned i uldne hylsklær, som brugtes både sommer og vinter og ofte kun blev vasket een gang om året. Resultatet var naturligvis, at de fleste havde fnat. Men »en lille krum kløe« (lidt udslet) regnedes kun for sundt²⁹. De uldne skjorter var oprindelig hvide, senere mest blå. Ingen fik underbukser, før han blev konfirmeret – eller længe efter. Mændene arbejdede ofte i de hvide, valkede og stampede underbukser alene. Uldtrøje direkte på kroppen kendtes almindeligvis ikke, men gamle mænd gik dog med strikket uldtrøje og derover blå ulden skjorte. Oven på den bar man »busseronne«, en vadmels undertrøje, der kun gik til livet og blev knappet fortil. Derover vest og yderst en mørkeblå vadmels trøje. »Onderpik« var en slags vest med strikkede ærmer. Den strikkede natttrøje med de ringlede ærmer blev udblødt i den suppe, hvori den ferske fisk var kogt, derpå blev den valket³⁰.

Fodtøj. Selv til kirke gik de fattige hedeboender i træsko. Støvler, sko og tøfler nævnes i skifterne. Mandfolkene brugte »skovbotræsko«, som de kaldte dem, fordi de tog dem med fra skovegnene, når de var dernede for at fiske. De mere fingernemme pyntede på dem ved at save de store snuder af. Også i gabet over vristen savede de lidt af, skar og skrabe dem og pudsede dem til sidst med hajfinner. Derpå bragte de dem til smeden og fik dem »skoet«, d. v. s. der blev sat jernkrammer om dem og slået ringe med træ i under »bederne«. Endelig blev de tjæret for at være rigtig stærke. Til stads sko eller støvler; de var dog sjældne. Strømperne er oftest blå, desuden grå og sorte, sjældent hvide. Ved midten af 1700årene nævnes røde strømper. »Stomphoser« eller »pløshoser« omtales fra slutningen af århundredet. De blev bundet med en rem under foden og en løkke over

den ene tå. 1820 kom korte hvide strømper frem i forbindelse med de lange bukser.

Diverse. Handsker og vanter, ofte grå eller blå, undertiden flossede, findes i de fleste skifter. Muffediser hed »hundsvotter«; muligvis var de strikkes af hundeuuld. Betegnelsen kendes fra slutningen af 1700årene. »Lufvanter« med 2 tommelfingre er en gammel type, som blev strikkes i Lysgård herred og solgt til fiskerne ved Storebælt omkring midten af 1800-årene³¹. »Hårluffer« og »stumper« er en slags stridshandsker, som ikke havde fingre, men et særskilt hul til tommelen; de blev strikkes af kvindehår og uld ligesom sokkerne³².

Halsklæderne kunne være af silke, bomuld, ostindisk eller kramlærred. De var hvide, sorte, blå eller brogede, undertiden »trehjørned«. Det var kvindernes sag at binde mændenes halsklæde korrekt. Inderst sad et hvidt »trehjørnet«, derover et sort silketørklæde. En hvid kant skulle ses over den sorte.

I Klitmøller havde mændene altid en paraply under armen, både i solskin og regn.

Mors

Kvindedragt

1807 skriver provst Caspar Schade om kvindedragten på Mors, at den fornemste stadsdragt er skørt og snørt trøje med meget korte skød og lange ærmer til ud på hænderne, mest af mørkeblåt everlasting eller også blommet uldent damask og grønt barkan. Den mørkeblå farve yndes mest. Nogle begyndte at bruge sirtses trøje og skørt og at have skørtet oven for trøjeskødet. For at få et kortere liv fæster man da et broget silkebånd om livet for at skjule skørtelinningen. På hovedet bruges enten en hue af rødt eller blå taft eller tamis og derover en hvid netteldugs kappe med brede kniplinger for, eller også blot en hue af blommet silketøj med fin skæghat; for panden en sort fløjls pandepude med kniplinger om, en kulørt sløjfe i nakken, en rad perler om halsen, et hvidt netteldugs halstørklæde og en sløjfe på brystet, og – når man ikke bruger livbånd – et hvidt netteldugs forklæde. Til beskyttelse mod kulde og blæst kastes et kulørt silketørklæde om halsen, et ditto bindes for munden og et ditto over panden. Brudepiger er ligedan pyntede når undtages, at de har bart hoved, prydet med bånd og blomster, og nedkæmmede baghår.

En brud, når hun er pige, d. v. s. ikke har fået børn (thi om hun er højt frugtsommelig gør intet til sagen), er ligeledes barhovedet, men hendes trøje og skørt er af sort everlasting eller barkan. Sådant sort trøje og skørt bruger også barselkoner, som holder deres kirkegang, går til alters, følger lig eller har sorg, idet man da også har sort silke halstørklæde og sort tamises forklæde. Ved ligfærd bruges skørt og trøje af sørgekattun eller sort hjemmegjort tøj med hvide prikker.

Den sædvanlige søndagsdragt er en højkrødt bunden trøje med lange ærmer med eller uden knapper for hænderne, og derover sædvanligt et mørkeblåt eller sribet livstykke, som foroven er snørt med en silkelidse og sølvnaal, et sribet hvergarns skørt, sirtses, kattuns eller hjemmegjort forklæde. På hovedet en hue af silke eller andet kramtøj med skæghat og et tørklæde bundet for panden samt et andet for munden. Halstørklædet er af hvidt lærred, kattun etc. Søndagsdragten hjemme er en rød eller grøn bunden trøje med lange ærmer, med eller uden snørt livstykke, blåt vadmels skørt, hue af kramtøj med skæghat, et tørklæde for panden og i kulde eller blæst også et tørklæde for munden, desuden et hjemmegjort forklæde. Mørkeblå kåber, mest af ulden damask og everlasting eller tamis er almindelige, ligeså kyser af sort fløj, Manskettes eller andet kramtøj med kniplinger om, mørkeblå eller sorte hoser, der ligesom mandfolkenes om sommeren er fodløse og om vinteren hele. Til sko bruger begge køn helhoser både sommer og vinter. Sjældent gås med sko eller tøfler uden ved højtidelige anledninger. Morsinginden, som næsten altid går snørt og gør sig ret umage for at have en smuk taille, ville i sin højtidsdragt gøre en tækkeligere figur, når hun ikke iførte sig 5 eller 6 tykke skørter, som understøttes af puder både på hofterne og bagen og stumper noget oven for ankelkoderne; dog må tillige anmærkes, at disse puder nu synes at ville gå af mode. Til daglig færd bruges færre skørter.

I sin 1811 udkomne beskrivelse over Mors gentager Schade i hovedsagen sin beretning om dragten, dog siger han her, at til dagligdragten brugtes et kulørt vadmels eller hvergarns skørt og sribet eller ternet uldent forklæde og linned »halvkappe« eller såkaldt »skæghat« med en hue af kramtøj og broget tørklæde for panden. Til søndag, og når man skulle til købstaden, kunne man enten bruge rød bunden trøje og livstykke eller trøje og skørt eller »kjortel«, og han tilføjer, at det først er i den senere tid, at Morsinginderne er begyndt at bruge kjortel, mest af hjemmegjort tøj, på hovedet en silkehue eller netteldugs kappe og tørklæde for panden.

Højtidsdragten er enten trøje og skørt eller kjortel af stof, tamis, sirts

Fig. 256. Morsingbonde, Kresten Garde fra Vodstrup, i dagligdragt med rød hue, blå vest med skindærmer, skindbukser og blå strømper. F. C. Lund 1856. *Peasant in everyday dress consisting of a red knitted cap, blue waistcoat with leather sleeves, buckskins and blue stockings (1856).*

etc., forklæde og halsklæde af musselin eller blommet kammerdug, dog bruges ikke forklæde til kjortel, siger han. Hovedpynten består af rød eller blå taftes hue og oven på samme en kappe af musselin eller deslige gennemsigtigt tøj med kniplinger om. Hertil pandepude, som dog nu begynder at gå af mode, og i stedet for bruges et korsklæde, over hvilket bindes et bredt silkebånd med en sløjfe i nakken. Oven for dette bånd fæstes et andet, der dog kun omfatter det halve hoved. Nogle bruger tillige en art blomsterkrans³³.

Schades bemærkning, at det først omkring 1811 blev mode at bruge kjortel, d.v. s. kjole, stemmer ikke med skifterne, idet kjortler undertiden forekommer i skifterne, selv om de ikke er almindelige. Hans beskrivelse af den kortlivede dragt må ses på baggrund af empiremoden, som på denne tid synes at trænge ud på landet. At kvinderne til trods for det korte liv stadig gik med mange skørter og hoftepuder, viser en overgangsform fra rokokomodens. Interessant er det også, at Schade beviser formod-

ningen om, at der tidligere har været brugt kulørt hue under skæghatten, og at der i stedet for pandpude begynder at dukke korsklæder frem. Vinge-kappen er ved at tage form.

Djörup nævner, at hjemmevævningen står højest i Sønder herred. Kvinderne væver alt til huset og til gangklæder samt til salg. Man var overordentlig velforsynet med tøj, og de nogenlunde velhavende satte en ære i at have kister fulde af gang- og sengeklæder, som blev fremvist ved enhver lejlighed. I 1840erne blev tvistes klæder mere almindelige, da de var billigere end uldne og derfor brugtes meget af tjenestefolk. Da der kun vævedes lidt lærred, havde bønderne kun meget ubetydeligt kroplinned og få lagner, da de både sommer og vinter lå med uldne hylsklær. Tidligere farvedes hjemme, men nu mest hos købstadsfarveren.

Mandsdragt

Om mændenes påklædning siger Schade i 1811, at deres daglige påklædning bestod af hvid eller indsprængt mørkeblå kjortel, kulørt vest af vadmel eller hvergarn, bukser af skind eller vadmel, sorte eller blå. Til stads mørkeblå klædes kjortel, bukser og vest af samme stof, eller vest af kramtøj. Om vinteren brugtes »rejseslag« under hatten eller en tyk ulden hue. Unge folk bar i begyndelsen af 1800årene ikke længere denne mode. Af forfængelighed klædte mange bønder sig nu over deres stand.

F. C. Lund afbilder en bonde i arbejdsdragt (fig. 256).

1. Hald. 1833, 224, 249 f.
2. Dreyer. 1795, 25.
3. Falbe-Hansen, E. 1910, 176.
4. Djörup. 1842, 46.
5. Sodborg. 1940, 83.
6. Thuborg. 1928, 187.
7. Professor, dr. phil. Axel Steensberg medd. 1958. Hans farmor blev gift i brudesmykket.
8. Esther Frederiksen, Vildbjerg, f. 1898, medd.
9. Wilse. 1798, 209, 212.
10. D.F.M. 1906-43. Fra Navs Sogn i 1890-erne.
11. Thuborg anf. st., 182.
12. Kvolsgaard. 1891, 111.
13. Mygdal, E., opt. 1927, Agger.
14. samme opt. 1927.
15. samme, 1927, 179.
16. Thuborg anf. st., 103.
17. Wilse anf. st., 210.
18. Sørensen, A. 1868-69, 317.
19. Danske Vider og Vedtægter. II, 476.
20. Pontoppidan. 1769, V tome, 782.
21. Hansen, H. P. 1941, II, 139 f.
22. Nødskov. 1787, 60.
23. Hansen, H. P. anf. st., 15.
24. Nødskov anf. st., 60 f.
25. Dreyer anf. st., 26.
26. Andersen, E. 1946, 222 f.
27. samme. 1949, 5.
28. Hansen, H. P. anf. st., 52.
29. Djörup, anf. st., 49.
30. Thuborg anf. st., 101 f.
31. Understrup. 1928, 40, note.
32. Thuborg anf. st., 106.
33. Schade. 1811.

Midtjylland

St. St. Blicher inddeler Viborg amt i uldbindeegnen og hørindustriegnen. I den vestlige del var strikning til eksport hovednæringsvejen. I den østlige del dyrkede man hør, spandt og vævede. »Se Du bare til at Gaarden kan blive staaende paa sin Ende og lad mig om Skatterne«, sagde en bondekone til sin mand. Dem kunne hun klare ved hjælp af de ting, hun solgte. De købtes især af holstenske kræmmere. Også efter folkeskik kan amtet inddeles i en østlig og en vestlig del. Forbruget af udenlandske stoffer var stort, bombasin til trøjer og kjoler, bomuld til tørklæder, gingham til solhatte til markarbejde. Kniplinger var her som andre steder en stående artikel¹.

Kvindedragt HELE DRAGTER

En tegning af Rørbye 1831 forestillende en gade i Viborg viser kvinder med vingekappe, helgolænder og høj hat (den sidste sandsynligvis fra Mors, da høj hat ikke brugtes i Viborgeggen).

Brudedragt. N. Blicher fortæller fra 1790erne, at bruden udstafferedes af præstekonen, hvis embedspligt dette var. Hun havde opstrøget og pudret hår prydet med opstående fjer eller andet flitter – med glimrende halsbånd og broget halsklæde, sort kjole og perleforsmække, adskillige smukke sløjfer og et fra hver side nedhængende klæde, et hvidt og et broget. Dette er, bortset fra de nedhængende klæder, en nøje beskrivelse af 1780ernes bymode, som altså først 10 år senere trængte ud på landet som brudedragt.

En piges kirke-, barsels- og trolovelsesstads var, stadig ifølge Blicher: Et par spidsnæsede sko med høje hæle og småbitte spænder, hjemmefarvede blå strømper, skørt af sribet eller anden afstikkende farve, mest rød eller grøn, snart af hjemmegjort, snart af kramtøj, enten med eller uden forklæde. Et affarvet (broget) helst silke tørklæde om halsen, hængende ned over skuldre og bryst på den affarvede, helst grønne stadstrøje. Et andet smukt klæde, frit nedhængende, holder hun i hænderne. På hovedet har hun en silkehue med opstående kniplinger for og en affarvet silkesløjfe i nakken. En kone kan være udpyntet på samme måde undtagen på hovedet, dér må hun udmærkes som gift kone eller enke, og det sker med en sort fløjls eller Manskettes hue med uægte guldgalonier om og opstående kniplinger for.

Ved altergang er kvinderne iført sort kjole og ved bryllupper mest en affarvet. Ved begravelser har de nærmeste kvindelige slægtninge et sort flor over ansigtet. Denne beskrivelse kan gælde for noget nær hele Nørrejylland, tilføjer Blicher².

DRAGTDELE

Hovedtøj. Kr. Sørensen Testrup fortæller, at så langt tilbage han kunne mindes og før hans tid (d. v. s. i 1600årene), gik bønderpigerne på helligdage med bart hår og en flettet såkaldt »valk« af hår eller andet fæstet i nakken. Til stads var valken besat med bånd. I den var sat en bred nål af sølv eller messing af form som et skeskraft. Han tilføjer, at nu, d. v. s. i 1730erne, er denne mode forlængst aflagt, så man nu knapt kan kende en kone fra en pige. Men i Skåne bruges den stadig, tilføjer han³. Fra 1600årene omtales sort fløjls hue og linhat. Dette må altså have været konernes hovedtøj, da pigerne jo på den tid gik barhovedet. I 1700årene finder vi sorte huer i alle skifter, først efter midten af århundredet kommer varierende farver og stoffer frem, og undertiden hvide kanifases huer (sandsynligvis sørgehuer). Fra 1730erne og fremefter nævnes hvide strimler med eller uden kniplinger i mange skifter, ligeledes »skæghuer« og »snipper«. Lin forekommer derimod ret sjældent.

Blicher taler 1795 om pigernes silkehuer med opstående kniplinger og broget nakkesløjfe, mens konerne havde sorte fløjls huer med galon og ligeledes med opstående kniplinger. C. Molbech siger i 1830erne, at yngre kvinder har hvid, klar, ganske glat kappe, undertiden med »snip«, men oftere med »korsklæde« over panden og en »hagekappe« eller »skæghat« af brede, rynkede og pibede strimler ved ørene. Han kommer med den meget vigtige oplysning, at linet nogle steder i Jylland kaldes »snip« og bindes under huen. Sættes det derimod over huen, kaldes det »korsklæde«⁴. Det vil altså sige, at snippen tidligere har siddet under huen og sandsynligvis har haft trekantform. Den gammeldags »skæghat« gik af brug i 1830-40erne, og derefter kom »vingekapperne« på mode (fig. 257). De var kun til stads. Til daglig gik man med sirtses luer med brune, hvidstribede »pandklæder« over.

»Pandpudekællingen« eller »kapkællingen« i Nibe gjorde kapper i stand, ligeledes Kirstine i Manstrup. Man brugte pibebræt til krusning og pibejern til at sætte fast i bordet.

»Pandpude« omtales i de fleste skifter efter 1730erne. Senere kommer betegnelsen »skyg«. De brugtes kun til stads.

Hel kjortel. I de ældste skifter forekommer kun trøje og skørt. Først fra 1730erne nævnes hele kjortler og kun i de mere velhavende skifter. De er overvejende sorte, kun sjældent brune eller blå. Stofferne er vadmel, klæde, étoffe eller hvergarn. Blicher siger, at den sorte kjole brugtes til brude- og altergangsdragt; bryllupsgæster derimod havde kulørte kjoler. En kone skulle helst have to nye kjoler til sit bryllup. Første dag sort, anden dag simplere, men tredje dag strålede silkekjolerne i alle farver. Andre siger dog, at kvinderne var finere anden dag end første; da var de i kulørte silkekjoler, både mønstrede og ensfarvede. Det fortæltes om en brud, at hun var i 7 forskellige silkekjoler til sit bryllup. Men det var naturligvis kun gårdmandskoner, som havde råd til en sådan luksus.

Ærmetrøje. Der er hened 3 gange så mange ærmetrøjer som buller i skifterne. Da sort kjole har været almindelig, findes der ikke sort trøje i alle skifter. Rød, blå og grøn er de almindeligste farver. Stofferne er de sædvanlige. Efter midten af 1700årene omtales mange flerfarvede og sribede. Skørt og trøje af samme farve er ret almindeligt. Blicher taler om grønne trøjer, og Molbech skriver om forandringen i kvindernes dragt, d. v. s. overgang fra trøje og skørt til hel kjole, »som i forrige Tid kun kendtes til Højtids- og Brudestads«. »Denne Overgang«, siger han videre, »er vel endnu kun begyndt, og vil formodentlig i den daglige dragt for visse huslige og Markarbejders Dragt ikke let blive almindelig.«

Snørliv. »Snørliv« eller »livstykke« er de mest almindelige betegnelser. Farverne er rød, grøn, blå, sribet og tryklærreds. Stofferne de sædvanlige. Det ser ikke ud til, at snørlivene har været så pragtfulde som i Nordjylland. Kun een gang nævnes en sølv snørenål. Foran i snørlivet sad 2

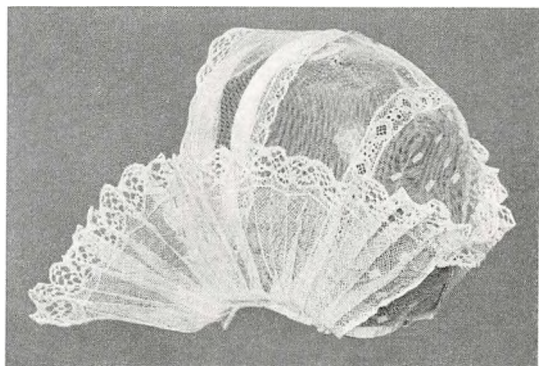

Fig. 257. Vingekappe af hvidt tyll med kant of Tønderknipling. Består af puldhue, korsklæde og vinger. Salling. N.M. nr. 1197-1950. Head-dress of white net edged with Tønder lace, consisting of cap, cross-cloth and wings.

stærke spanskør, og uden for dem sad snørehullerne. Man snørede sig så stærkt man overhovedet kunne. Snøringen dækkedes af nålet tøj. Havde man ikke snørliv på, blev bullen hægtet så stramt som muligt. Bullen havde indsyede røde bindærmer.

Nattrøje. Molbech siger, at den »nationale« strikkede nattrøje med bullen eller trøjen uden ærmer, som nu hovedsagelig findes på Sjælland, måske efterhånden vil forsvinde. I skifterne er der kun en tredjedel så mange nattrøjer som buller, det vil sige, at man må have båret bullen under ærmetrøjen.

Skørt. I 1600årene har brune og røde klædes, vadmels eller saiens skørter været i brug. I 1700årene forekommer sorte skørter i praktisk talt alle skifter. Sort og brunt er fremherskende i første halvdel af århundredet, udelukkende af vadmels. Efter 1740erne kommer blå, grønne og grå farver, sjældnere røde, og enkelte sribede. Stofferne er vadmels, hvergarn, tosel, firsel, dantzig, klæde. De senere skørter var mest sribede i rødt og grønt. Et sribet hvergarns skørt i Nationalmuseet (nr. 417-1928) har signaturen i trykt kattun: K og A – H Bensen – W. Reimers Cattun Trøkkeri 1815. Blicher skriver om Vium, at skørterne her kun er ret få, vide og når omtrent til fødderne, men 3-4 mil øst for Vium går kvinderne med mange og korte skørter⁵. Forneden var der besætning af røde eller lyseblå silkebånd.

Forklæde. De ældste er alle sorte, blå eller hvide, af rask eller lærred. Broget kattun og sribet eller ternet lærred omtales i skifterne fra midten af 1700årene. Senere kommer også hvergarn til. Blicher siger, at forklæder ikke altid var nødvendige til stads. De rød- og sorterne forklæder af uld hed »uldentavl«.

Tørklæde. Fra 1730erne og fremefter findes tørklæder i de fleste skifter. Almindeligst er blå og hvide lærreds eller blårgarns. Udtrykket »trehjørned« og »firhjørned« forekommer ofte. 1783 nævnes et trehjørnet tørklæde med syning. Dette er formodentlig tamburering. Adskillige sådanne tørklæder findes endnu. På torvet i Viborg sad bønderkonerne og tamburerede i ramme på moll og solgte arbejderne til forbipasserende. Etatsrådinde Bregendahl f. Undall, gift 1848, fik sin brudekjole broderet på denne måde.

Overtøj. Testrup fortæller, at i 1600årene gik koner med sorte kåber med brede kraver over sig til kirke. Hvem der ikke havde råd til det nøjedes med et sort skørt over hovedet (det vil altså sige, at kåben også har været båret over hovedet). Denne mode er nu aflagt, siger han, så man

sjældent ser en gammel kone med sort skørt over sig til kirke. Tidligere skulle enhver mand give sin datter en sort klædeskåbe, når hun skulle giftes. Denne beskrivelse passer fuldstændigt til 1600årenes skifter, hvor sorte klædeskåber omtales. I 1700årene nævnes intet overtøj. Først 1802 omtales en sort og en blå silkekåbe. Og endnu 100 år senere huskedes kåber af blå ulddamask, korte eller lange, med sølvhægter. Senere kom »øverslav«, sjaler af uld, trykte eller ternede; de blev tit slået op over hovedet.

Fodtøj. Der nævnes meget få sko og strømper (sorte eller blå) i skifterne. I 1790erne brugtes til stads hjemmefarvede blå strømper og spidsnæsedede, højhælede sko med ganske små spænder. En meddeler fortæller, at man i senere tid til daglig brugte hvide strømper. De var billigere end de »manneblå« eller »engelskblå«, som var dyre på grund af farvningen. I Rødning og vel også andre steder brugtes stunthoser.

De hvidskurede træsko, »skovbotræsko« med blanke krammer, brugtes til daglig. Til fest sko med eller uden spænder. Nogle havde ankelsko, der gik op på knoglerne.

Undertøj. Man brugte særk inderst, derover lann og to skørter. Både voksne og børn bar ulden lann.

Mandsdragt HELE DRAGTER

Omkring 1850 brugte gamle folk endnu frakke med afrundede skøder og metalknapper, gul, grøn eller rødtribet vest, knæbukser, hvide strømper, rød ulden hue og træsko. Til stads gik de i høj hårhårshat og langskaftede støvler. F. C. Lund afbilder en mand i høj hat, blå kofte, trøje og vest, brune bukser og strømper samt træsko (fig. 258). Et fotografi i Skive museum af en gammel Fjandbo viser høj hat, halsklæde, toradet mørk vest, lyse ærmer under vesten, knæbukser, mørke strømper og træsko. På Hansen, Schou og Wellers afbildning ses blå kjol, trøje og vest, sorte bukser, grå strømper og blå hue med skindfoer. På Fur gik alle mandfolk med langt hår. Når man spurgte dem, hvorfor de ikke klippede håret, svarede de: »Tror Du, at Vorherre har givet os Haar for at vi skal klippe det af?« Furboerne brugte overbukser af lærred eller andet let tøj. De tog overbukserne af i kirken, før de gik til offers.

Sallingdragten er velkendt fra Dalsgaards talrige malerier. Nationalmuseets dragt fra Rybjerg (nr. 18-1928) består af rød drejls trøje med

Fig. 258. Mand fra Fur i blå kofte, trøje og vest, brune bukser og strømper, høj hat. F. C. Lund 1854-62. Peasant wearing a blue coat, jacket and waistcoat, brown cotton velvet breeches, and a top-hat. (1854-62).

sølvknapper, kort toradet vest af småmønstret rødt stof og blå Manchester fløjls knæbukser.

Pontoppidan siger i 1760erne, at brudgommen på Fur er iført en smuk undertrøje, derover hvid vadmels vest og over den igen en blå vest, begge korte, som skibsfolkene brugte det. Senere forandredes det til 2 mørkeblå veste, den yderste længst, og derover en mørkeblå trøje med blanke metalknapper, korte sorte bukser med lignende knapper, mørkeblå strømper, og støvler eller sko. I 1830erne gik mændene i store »kitler« med sølvknapper, knæbukser, hvortil de gamle endnu føjede lærreds pludderbukser, brede hatte til stads, til daglig grønne skindbræmmede kalotter, langt hår, hvide strømper og træsko.

1795 var brudgommens påklædning ifølge N. Blicher således i Salling: Skjorte, ærmeløs brystdug, trøje (d. v. s. undertrøje), »ullenskjøt«, blå eller hvid dagligkjole og kjol af klæde eller vadmels. Brystdugen var knappet helt igennem. Trøjen, der hos fornemme kunne være af kalmank eller andet afstikkende kramtøj, var ikke knappet nedad og nåede 3 tommer over knæet. Ullenskjøt'en var kun knappet foroven og nåede omtrent en

tomme dybere end knæleddet. Kjortlen hang ganske åben og var et par tommer længere end de øvrige klædningsstykker. Om halsen et broget kattuns klæde, på hovedet en rund hat med spænde. Bukser af vadmél eller gult eller sort skind. Støvler eller sko.

DRAGTDELE

Kjortel, kjol. I 1700årenes begyndelse synes grå vadmél kjortler at have været mest brugt. Testrup beretter fra 1730erne, at noget før hans tid kom kjortler i brug. De var ganske vide som en kappe og blev snøret sammen i livet med et bælte. De blev hægtet med sølv- eller jernhægter så lange som buksehager. Han tilføjer, at han i sin ungdom har set mange sådanne kjortler, og at de stadig er i brug, men forandret på mange måder. Karlene brugte ikke kjortel, men kun trøje. I 1760erne nævnes det, at mandfolkene for det meste har en grå eller sort vadmél kjortel, som mest bruges til stads. I 1830-40erne er kjol'en stadig af blåt vadmél, men har nu meget lange skøder, og ca. 10 år senere kom frakker med afrundede skøder. St. St. Blicher siger, at vestjyderne fra Salling og Sydjylland har lange kjol'er eller frakker, mens Østjylland har korte kjol'er eller jakker. Især i Ommersyssel er kjol'en prydet med mange tin- eller sølvknapper. De anbragtes i en bue ned under lommeklapperne. Den lange frakke havde i seneste tid 2 sølvknapper bagpå, den var toradet, nåede til midt på læggen og havde revers med ret bred krave. Stoffet var firskafts gråt vadmél. Når mændene skulle i by, havde de brændevinsflasken i en af de store lommer. Man kunne også bære »travalifrak« af blåt vadmél, syet i figur med lange skøder og foeret med læderet fra en gammel trøje.

Klædning omtales en enkelt gang i 1650erne, bestående af bukser og trøje. Testrup fortæller, at en kræmmer, som boede hos hans mors forældre, skulle til en fest og i den anledning lånte et par firskafts bukser og trøje, som var for korte til ham, så de måtte ries sammen i bæltestedet. (Her er altså tale om klædning.)

Trøje. I 1600- og begyndelsen af 1700årene brugtes mest vadmél, semslæder eller engelst til trøjer; farverne var sort, brun, rød eller hvid. Undertiden finder vi sølv- eller jernknapper i trøjerne. Testrup siger omkring 1730, at de unge karle gik i firskafts trøje og bukser til fest. I 1700årenes midte synes blå klædes trøjer at blive moderne. Den korte toradede trøje kom på mode i 1830-40erne, den kunne også bruges af ældre mænd.

I Sønderlyng havde man ikke sølvknapper i trøjen som i de rige egne nordøst for Randers. Ganske enkelte steder i amtet har knapperne siddet på Randers-manér.

I Salling bestod dagligdragten af en lædertrøje og bukser med trykte figurer, lavet med en rund plade delt i 2 halvdele, eller med små metal-spidsler i en pind. »Lædertrøjen« var af gult feldberedt eller semsskind, foeret med vadmél. Den havde 1 række knapper, ingen krave og nåede lidt over hofterne. Man brugte også kort blå vadmélstrøje med nedfalds-krave.

Uldenskjøt. I 1740erne var dette klædningsstykke af læder, vadmél eller klæde. Den eneste farve, som nævnes, er blå. I 1700årenes slutning må ordet have skiftet betydning, for Niels Blicher forklarer det som en daglig kjole, der kun knappes foroven og når ca. 1 tomme neden for knæledet. Man bar først skjorte, derefter brystdug, så trøje, så uldenskjøt og yderst kjol. Til kirke eller udenbys bar mændene den såkaldte ullenskjøt, d. v. s. frakke med bred, opstående krave, store sidelommer og skøder (flige), der nåede ned over knæene. Og 1909 fortalte gamle folk, at man om vinteren gik med lædertrøje og vest, men om sommeren ullenskjøt, der nåede helt til fødderne og var syet som en figurfrakke med skøder fra livet. Den var af helstampet, hjemmevævet, blåt, købstadsfarvet stof med blanke metal- eller sølvknapper.

Vest, brystdug. Vest eller brystdug var i 1700årene af klæde eller vadmél, rød, brun, hvid eller blå. Knapper omtales undertiden. I 1763 siges det, at vest og bukser mest var af brunt vadmél, farvet i mos fra hederne. I sin beskrivelse af mandens påklædning 1795 omtaler N. Blicher ikke nogen vest. I 1830-40erne var den kort, toradet med opstående krave og små toppede knapper; den kunne være ternet, stribet, blommet eller af ensfarvet vadmél. Vest og frakke eller vest og bukser kunne være af samme tøj, oftest blåt, gråt eller hvidt vadmél. Vesteryggen var af hvidt halvadmél »tosek«. Til daglig brugtes vesten kun af velhavende.

Bukser. I 1600årenes omtales bukser af vadmél, semslæder og lærred. Senere er vadmél og læder det almindeligste, sort, gråt eller blåt. I 1700årenes anden halvdel er hvide eller sorte vadméls eller skindbukser det mest brugte. Nogle steder i hedeegnene brugte man mest sorte bukser, og Blicher omtaler bukser af gult eller sort skind og hvidt eller blåt vadmél. Manchester fløjlsbukser er kendt fra 1830-40erne. En gammel møller på Lundø, f. 1809, fortalte, at de mørkeblå vadmélsbukser sædvanligvis havde forsmækken ombøjet i hjørnerne. Når det var koldt, bandt han

halmsimer om bukserne forneden, for at det ikke skulle trække op på benene. Om sommeren smed han undertiden yderbukserne og gik blot i de tykke, stampede underbukser. I 1840erne var de korte bukser af skind om vinteren og af lærred om sommeren veget pladsen for lange bukser af mørkeblåt vadmel. Til rejse brugtes kulørt vadmel, til fest sort eller kulørt Manskettes. Både vinter og sommer kunne man bruge læderbukser. Når vædderen blev gammel, måtte den lade livet, og skindet blev sendt til feldbereder Thomsen i Skive for at garves.

Hovedtøj. I de fleste skifter forekommer en hat samt en hue eller kabuds. H. P. Hansen fortæller, at da faderen skulle giftes, kom svigerfaderen med en ældgammel, mølædt hat, som han selv og andre i familien havde båret til bryllup. Svigerfaderen forlangte, at brudgommen skulle tage hatten på til sit bryllup, fordi der var lykke ved den. I Niels Blichers tid begyndte mændene at sidde med tildækket hoved under gudstjenesten. Hidtil havde kun de gamle været vant til at holde hovedet vel indpakket og brugt røde, brune, grønne eller grå rejseslag, knappet fra munden ned på brystet og hængende ned over skuldrene. Lige fra ungdommen af gik mændene med tykke uldhuer, selv i den hedeste sommertid. Mere fornemme brugte grønne fløjls-huer med sort foer. I 1790erne blev det mode både for unge og midaldrende at bære hvide eller blå stribede bomulds-huer til stads under gudstjenesten. Nu kom også på mode en rund hat med et sort silkebånd og et blinkende spænde. Dette var dog fest- eller brudgomsdragt. Endnu i 1850erne bar brudgommen høj hat af harehår »hårhårshat«, filt eller silke. Om vinteren brugtes rød toplue, om sommeren filthat, senere kasketter. I Salling brugtes høj, sort hat til fest. En præst ved Skive fortalte, at brudgommen bar rød hæt under hatten. Denne blev taget af i kirken, men hættten beholdt han på. Til daglig rød strikket hue med floskant.

Overtøj. Chenille, kavaj eller kappe var det almindeligste overtøj. Blåt mandsslag med kort slag over og foer af blåternet uldstof brugtes også. Oprindeligt havde det sølvhager, senere af messing. Yngre mode er blå eller sort sid frakke.

Undertøj. En mand, f. 1847, kendte ikke til uldne skjorter, før han var 20 år og mener ikke, at de brugtes i gamle dage. (Det stemmer med skifterne, men uldne skjorter omtales dog i 1760erne). Man har sikkert slet ikke brugt skjorte til daglig. Løse skjortekraver omtales fra 1600årenes begyndelse. Undertrøjen kaldtes i Salling ofte »bul«. Den kunne være af vadmel, skind eller svanebai. Om vinteren var »lædertrøje« af fåreskind

Egnsdragt - Salling

det almindeligste; det kunne være gult feldberedt eller semsskind foeret med vadmél med een række knapper og ingen krave. Den nåede til hofterne. Om sommeren var undertrøjen af lettere stof. Vadmelbullen havde ofte skindærmer og skindbullen vadmelsærmer. Eller man brugte enten sribede, røde og hvide bindærmer eller hvide og brunlige, farvet i ellebark. Den daglige arbejdsstrøje kunne også være strikket af hvidt garn med isyede nopper af forskellig farve.

Fodtøj. Fra 1600årene omtales blå uldne strømper. Langt senere bruges hvide strømper med »blomster« også kaldet »spannet«, d. v. s. strikkede sribes på ydersiden af benet. Man kunne altså ikke bruge en højre strømpe til venstre ben. »Stunthoser« nævnes allerede af Testrup. I 1740-erne kaldes de »springtriller«. De bruges kun om sommeren. De kunne også være spannet, strikket i tavl med gråt garn på en lille trekant over vristen og bagom i et par tommers bredde.

Til stads støvler eller sko, til daglig træsko med jernkrammer, jernplader for næsen og store søm med trekantede hoveder slået i bederne. De lange støvler havde undertiden opslag foran knæene, de stod stift op fortil og var hjerteformet udskåret bagtil. »Røjsere« havde den samme udskæring bagtil.

Diverse. N. Blicher fortæller, at manden bar et affarvet kattuns klæde om halsen. I 1860erne bruges sort silkeklæde til stads, sirts til daglig. Til pænt brug måtte det ikke bindes i »hundeøre«, d. v. s. med knuden sidende udvendig. Det skulle bindes i »rigtig knude«. Enderne var enten stoppet ind eller hang løst. Senere bruges »halsbind« overtrukket med lasting eller silke. I slutningen af 1600årene blev kjortlen holdt sammen om livet med et bælte besat med sølvbukler, kaldet »sølvbælte«. »Praniseler« var i 1730erne oftest af læder; de gik over begge skuldre med tværrem for og bag. Bukserne hang i dem i 2 lange hager.

Tidligere gik bønderne med kårde, som de var dygtige til at bruge.

Salling

Kvindedragt HELE DRAGTER

Sallingdragten er en af de mest velkendte jyske dragter takket være maleren Chr. Dalsgaard. Hans folkelivsbillede fra denne egn er dog ikke helt pålidelige, hvad dragterne angår, da kunstneren i adskillige tilfælde

Fig. 259. Siddende kvinde med vingekappe, brunternet halsklæde, blåternet bul med grønne, strikkede ærmer, blåt skørt med hvide og gule striber og blåt forklæde. Tegning af Chr. Dalsgaard 1851. Privateje. *Woman with a winged cap, brown kerchief, blue chequered bodice and green knitted sleeves, blue skirt striped white and yellow, and a blue apron.* (Drawing 1851).

har benyttet klædningsstykker, som forlængst var gået af brug, da billederne blev malet. Fig. 259 viser en siddende kvinde fra 1851. En dragt i Nationalmuseet (nr. 366-1924) har sort vadmels skørt med blå trykt mønster, blå kalmanks bul, røde ærmer, hvid vingekappe, trykt bomuldsforklæde og tørklæde. Dragten har tilhørt Anne Tausgaard i Aasted.

DRAGTDELE

Hovedtøj. Til stads brugte Sallingboerne »vingekappe« med »snip« til stads (for gifte) med pandsmæk over (fig. 71). Huen var i senere tid af hvidt tyll eller moll, ofte broderet. Til den var syet en bred »strimmel« med knipling om, som købtes hos kræmmerne og kunne koste en speciedaler. Den anskaffedes som oftest til konfirmationen. Strimlen blev holdt oppe af hårfletningerne. Den blev pipet, og snippen eller korsklædet kruset med kniv. Til daglig brugtes ingen snip, men tørklæde over panden, og vingehatten var kun lagt i læg. Om morgenen gik kvinderne med en lille bomuldshue, men så snart morgengengningen var gjort, skulle de

»smykkes«, d. v. s. have hovedtøj på. Hertil brugtes mange knappenåle. Det fortælles, at en degn i Brøndum på Frederik 6's tid brugte at daske småpigerne om ørene med sin røde lue, når de var uartige. Så kunne forældrene straks se, at der var noget galt, for kappevingerne kunne ikke rettes op igen, før de var blevet vasket og strøget påny. En Sallingkvinde f. 1866 fortalte, at hendes mor solgte sit svære brune hår til en omrej-sende opkøber for at få bånd til at pynte sin lille piges kjole med. Moren gik jo alligevel altid med klæde over hovedet.

Hel kjole. At hel sort kjole har været brugt ses af Dalsgaards maleri »En Kones Kirkegang efter Barselfærd« og hans tegning af altergangsdragt (fig. 71).

Bullen var i reglen af rødt, stampet vadmel med røde bindeærmer. Hvis ærmerne manglede, kaldtes den »trøjebul«. Til bullens underkant var fæstet en hoftepude, en rund pølse, som ikke nåede helt sammen fortil. Skørtet blev hægtet uden på hoftepuden. Man brugte også brystpuder. Bullens skulderremme bindes til forstykkerne med silkebånd. Bagpå sidder en udpolstret pude, som skulle bære skørtet oppe (fig. 260).

Skørtet var til stads af blomstret sort damask, men til daglig langstribet firsels, femsels eller »urtepotteklæ«. Lommen blev bundet inden for skørtet, og man nåede ind til den gennem skørteslidsen.

Forklædet var oftest blåstribet, til stads kunne det være af let, hvidt stof. Om midjen kunne man have et 2 tommer bredt silkebånd.

Fig. 260. Bul af gulgrønt, lærreds-vævet stof. Snøreindretning med stivere i foeret. Tilsyet, udpolstret hoftepude. Skulderremme bindes med sløjfer. Salling, N.M. nr. 98-1914. Bodice of yellowish-green material, laced in front, with built-in stiffeners, a hip pad, and shoulder straps tied with silk bows.

Fig. 261. Kvinde iført vingekappe og sort-hvid hue, sort kåbe med rødt foer og gråværkskant i halsen, blåt skørt med gule striber og lillastrøbet forklæde. Farvelagt tegning af Chr. Dalsgaard 1851. Den kgl. Kobberstiksamlng. *Woman wearing a winged cap, a black cloak with a red lining and fur trimming, a blue and yellow striped skirt and mauve striped apron. (Water-colour; 1851).*

Tørklædet skulle stikke ud under bullens skulderremme (fig. 259). Til hel kjole sad det dog naturligvis uden på denne (fig. 71).

Overtøj. Ude brugtes kåber af sort eller blåt uldent tøj med sølvhægte i halsen. Nogle kåber nåede skørtekanten, nogle var korte (fig. 261). Meget almindeligt var et højrodt sjal med bort i grønne og hvide farver. Det var firkantet, men syet sammen af to trekanten, således at den ene vendte retten, den anden vrangen opad. Når tørklædet blev lagt over kors, vendte altså begge snipperne retten udad, den ene lidt kortere end den anden.

Fodtøj. Til daglig havde kvinderne hvidskurede træsko (skovbotræsko) med blanke jernkrammer om. Til stads sko med eller uden spænder. Alle uden undtagelse havde »engelblå« hoser.

Fur

Fur har lige til folkedragtens forsvinden bevaret den gamle jyske mode med kulørt lue med vinger og pandeklæde. Vingerne kaldtes her for

Fig. 262. Pige fra Fur med hovedklæde, hvide vinger, røde huebånd, sort bul med broget silkebånd fortil, grønne ærmer, sort-grønt-rødstribet skørt og blå mønstret forklæde. Hansen, Schou og Weller 1871. *Girl with chequered head-cloth, white wings, red cap-strings, black bodice trimmed with coloured silk ribbons, green knitted sleeves, black, green and red striped skirt, and an apron with a blue pattern (1871).*

»skægster«, skønt det ikke er skæg (fig. 262). De blå bomulds mundklæder blev vævet på Mors. De blev viklet sammen og knyttet fra hagen op om hovedet, hvor snipperne blev bredt ud. Det brugtes oven over lue, skægster og pandeklæde. Som i Salling brugtes en tyk vulst forneden på bullen, og dennes skulderstropper bandtes til forstykkerne med sløjfer. »Flipsnørliv« skulle sidde oven på det stivede snørliv. Flipsnørlivet regnedes for finere end dem med puder. Furdragtens farver er mørke, overvejende grønne, en følge af, at dragten holdt sig længe her og til sidst mest brugtes af ældre.

Kvindedragt HELE DRAGTER

Hansen, Schou og Weller afbilder en pige fra Fur med vingekappe, grønne, strikkede ærmer, stribet skørt og prikket forklæde (fig. 262).

Brudedragt. 1768 var bruden på Fur klædt i grøn freseret klædes trøje og skørt. Håret opbundet i en top, hvorpå sad en stor rose med røde og hvide

bånd og med to hængler ned ad ryggen⁶. 1874 er den grønne dragt erstat-
tet af sort klædes trøje og skørt, hvidt tørklæde og forklæde. På brystet
en såkaldt »brudesmække«, besat med sølvkniplinger og silkesløjfer, og
på hovedet en såkaldt »valk« af sølvkniplinger og med hængler (fig. 57).
Det fortælles, at Furboerne havde to hold klædninger, der brugtes af
brudeparret ved bryllupper, en lille og en stor, efter brudeparrets stør-
relse. Dragterne hang i kirken eller i præstegården. Da kongen (Fr. 7?)
var på besøg, ville han se de dragter og forlangte, at en karl og en pige
skulle tage dem på og lade sig vi i dem. Heldigvis var de unge kæreste-
folk⁷. Fig. 63 viser et brudehovedtøj bestående af guldkniplinger og silke-
bånd.

Sørgedragt. En enke på Fur skulle, når hun var forlovet igen, ellers
ikke, have det sorte skørt over hovedet, så hun ikke kunne ses eller selv
se. Hun måtte derfor ledes ind af to koner, som gik på hver side af hende
fra hjemmet til kirken og ind i kirkestolen, hvor enken lagde sig ned.
Efter kirke fulgte de hende hjem igen. Det gentog sig tre søndage i træk,
»til den værste sorg var forbi«⁸. I senere tid sad enken på vognen ved
siden af kisten, når liget førtes til kirkegården, men ikke længere som i
gamle dage med et sort skørt over hovedet. Man sørgede nu med sort flor
for ansigtet.

Altergangsdragten bestod af sort hue (med pandsmæk), kjole og for-
klæde samt hvide vinger og tørklæde (fig. 71).

1. Blicher, St. St. 1839, 165, 185 ff.

2. Blicher, N. 1795, 121 f.

3. Testrup, K. Sørensen. 1868-69, 73.

4. Molbech. 1839, 371.

5. Blicher, N. 1924 2. udg., 121, note.

6. Pontoppidan. 1768 IV, 768.

7. Kristensen, E. Tang. Det jyske Almueliv
IV, 81, nr. 215.

8. samme. Det jyske Almueliv IV, 95, nr.
281.

Østjylland

Østjyllands folkedragt omfatter – i den tid, hvor egnsforskellen kan re-
gistreres – området fra Århus til Kolding, mod vest afgrænset af heden.
Omkring Fredericia har der i nyere tid været et indslag af en yngre, mode-
præget hovedtøjstype. Allerede i 1820erne har dragterne i skovegnene
adskilt sig en del fra hedeegnenes¹. Kvinderne har i Østjylland brugt
»sniptøj«, som tidligere sandsynligvis har været udbredt over endnu større
områder.

Fig. 263. Gæster ankommer til en bondegård. Kvinderne har hovedtøjer med store lin og hele kjoler. Mændene er i høj hat eller kasket og lange bukser. Maleri fra Rosenvold. Privateje. *Guests arriving at a farmhouse. The women are dressed in gowns and wear large head-bands. The men wear top-hats or peaked caps and long trousers. (Oil-painting).*

Kvindedragt HELE DRAGTER

I 1820erne beskrives dagligdragten i Vejle østeregns således: Stribet eller ensfarvet tosel, kort tosel's livstykke med røde ærmer, hvergarns eller lærreds forklæde, hvidt eller blåtrykt halsklæde. Unge piger gik hjemme til daglig med bart hår eller med hovedtøj af groft, rød-blomstret kattun. Et maleri i privateje fra Rosenvold gods viser forskellige dragter (fig. 263).

Festdragten havde rød- eller blåstribet kramlærreds forklæde, bomulds eller silke halsklæde og hovedtøj med kniplinger, silkebånd etc. Kun til stor fest, bryllup, barsel etc. pyntede kvinderne sig med alskens broget stads, som de fattige for det meste lånte hos de mere formuende, og som hos disse ikke sjældent gik i arv fra mor til datter og datterdatter². Konerne havde silke- eller sirtses klædninger, som var meget kostbare, og som amtmanden – i anledning af en luksusforordning, der forbød brugen af silke o. lign. – anmodede om, at de måtte blive ved med at bruge indtil udgangen af 1786, da det var meget hårdt for dem at aflægge disse klædninger og anskaffe vadmel, som forordningen påbød³.

En tegning af J. C. Bruun 1850 af Vejle købstad viser bønder på markarbejde (fig. 264).

Brudedragt. Ved midten af 1700årene blev brudesmykket opbevaret hos præsten (sammen med døbe- og ligklædet). Men da præstefruen i

Vonsild-Dalby ikke holdt tingene i sømmelig stand, begyndte folk selv at anskaffe dem. Tidligere forlangtes der i leje for brudesmykket 2 mark og for dåbsklædet 12-15 skilling⁴. I senere tid bestod brudesmykket af krans af tøjroser med sløjfe bagpå. Brudepigerne havde bart hår. 1843 pyntede apoteker Seidelins datter i Skanderborg en brud i myrtekrans med rosenknopper og 5 slangekrøller på hver side af ansigtet⁵. På Endelave havde en kone, som pyntede brude, to sæt krøller til dette brug, et lyst og et mørkt, eftersom brudens hårfarve krævede det⁶. Fra 1830erne blev det almindeligt, at bruden havde sniptøj på. Brudekjolen var sort uden forklæde. Til andendags bryllup hørte sort konehue med guldgalon og ny kjole.

Konfirmation. I 1860erne havde en pige i Barrit til sin konfirmation en slags krans af silkebånd, blonder og kunstige blomster, vistnok købt på markedet i Juelsminde. En anden meddeler husker sin hårpynt af silke, klippet i trevler og med en rød rose midt i panden⁷. Begge dele er mulig-

Fig. 264. Bønder fra Vejleegnen. Kvinderne har vingekapper, lyse tørklæder og forklæder, mørke buller og skørter med bort forneden. Mændene har høje hatte og kofter eller vest med strikkede ærmer. Tegning af I. C. Bruun 1850. Detail. *Women with winged caps, light-coloured kerchiefs and aprons, dark bodices and bordered skirts. The men have top-hats and coats or waistcoats with knitted sleeves. (Drawing; 1850).*

vis en slags kappetøj. Tidligere brugtes sniptøj. I 1832 havde en konfirmandinde broget kjole på, senere blev den sort.

Altergang. Hertil brugtes sort kjole, snip og haghat, som ikke måtte kruses, hvidt altersklæde, som skulle ligge overkors fortil og med snipperne hængende ned over bæltstedet. Hvidt forklæde.

Begravelse. I 1700årene har kvinderne brugt sort flor på den sorte hue. Flor hovedtøj nævnes ret ofte i skifterne. I senere tid begravedes gifte med konehue, ugifte i brudedragt, småpiger med krans.

Høst. Kvinderne havde hvide lærredsforklæder, høstærmer og lyse »hængehatte«, alt skinnende af renhed.

DRAGTDELE

Hovedtøj. 1600årenes huer er her, som mange andre steder, udelukkende sorte. Stofferne er grosgrain, klæde og taft. Efter midten af 1700årene bliver farver og stoffer mere varierede, og nu kommer også hvide kani-fases huer frem. 1732 nævnes en sort fløjls hue med guldgalon, altså konehue. Herom siges det i 1783, at næsten alle, både rige og fattige

Fig. 265. Kone med sniptøj, stort halsklæde og hel kjole. Endelave. Gammelt fotografi. Privateje. *Woman with a triangular cross-cloth and wings, a large kerchief and a gown. (Old photograph).*

Fig. 266. Hovedtøj med overkorsklæde uden snip, men med ruche bagtil og vinger ved ørene. Har tilhørt Pernille Pedersdatter f. ca. 1820 i Brande sogn. Privateje. *Head-dress with cross-cloth with a frill behind instead of triangular point, and wings. (About 1840).*

Fig. 267. Gammel kone med hovedtøj af Fredericiatype, bestående af stivet moll med nakkeflæse og virer i forkanten. 1860erne. Tegning af H. J. Hammer. Den kgl. Kobberstiksamling. *Old woman with a bonnet-shaped head-dress. (Drawing; about 1860).*

koner, har en sort fløjls hue med guldgalon eller guldtakker. Disse huer arves fra mor til datter og er deres største pryd⁸. I ældre tid har man overalt i området brugt linhat eller lin. Omkring midten af 1700årene dukker betegnelserne »haghat«, »snip« og »strimler« op i skifterne, det vil altså sige, at det specielt østjyske hovedtøj er udformet i de første årtier af 1700årene. De ældste hovedtøjer består af en hue besat med silkebånd i wienerpiber. Under huen er riet korte hvide vinger, eller de er syet på en hvid underhue »haghat«, og over huen sidder et hvidt snipkorsklæde (fig. 265, kort fig. 301). Begge dele kunne være kantet med kniplinger. Til slut blev også huen hvid. På Århusegnen kaldtes vingerne for »stor-rer«. Til daglig brugtes kun sirtses hue med pandeklæde. I den vestlige del af Vejle amt findes korsklæder uden snip, men med en lille ruche bagtil (fig. 266), og syd for Kolding har det gamle lin holdt sig nogle enkelte steder. Der er ingen af disse sidste hovedtøjer bevaret, de kendes kun efter sprogbrugen »lin og lue« og af gamle folks beretninger.

En lille gruppe hovedtøjer mellem Fredericia og Kolding er stærkt påvirket af modedragten fra midten af 1800årene. De har nærmest form som en helgolændere med pibet flæse bagtil og virer i forkanten (fig. 267).

Fig. 268. Ærmetrøje fra omkring 1800 af rudret drejl i rødt og blå. Over skødet, der er skåret i eet med livet, sidder et lille, ekstra skød. Herslev. N.M. nr. 225-1938. Jacket from about 1800 of red and blue linsey-woolsey.

Fra omkring 1800 kendes solhatte. De var i senere tid af malet papir eller af almindeligt gråt papir. Når der ved fastelavnstid kom kludesamlere til gården, kunne man købe lidt kulørt papir til at klistre på solhat-ten som pynt. Man brugte også et stykke pap lagt inden i et tørklæde. Gamle koner havde »respirator« af ståltrådsnet. Det blev holdt fast med en elastik omkring ørene og forhindrede den kolde luft i at trænge ind i munden⁹. Pandestykke omtales i adskillige skifter. Det brugtes kun af gifte. Også kapperøllike har været brugt.

Det var som oftest professionelle, der syede hovedtøjerne og gjorde dem i stand, således Cathrine Brammer i Grønninghoved og »kapkonerne« i Hedensted, Nørup og Skærup. Der var også koner, som rejste rundt og gjorde hovedtøjer i stand. Guldsmed Guldbrand Guldbrandsens kone i Vejle syede høsthatte til omegnens bønderkvinder¹⁰.

Kjortel, kjole. Dette klædningsstykke findes i de fleste skifter, som oftest sort, sjældnere brunt eller andre farver. Stofferne er klæde, vadmél, barat, fifskaft etc. Undertiden forekommer udtrykkene »lang kjortel eller kjol«, »halvkjole« eller »kjol og skørt«. På empiretiden blev kjoler af silke eller sirts meget almindelige, og længere op i 1800årene blev brogede hvergarnskjoler meget brugt. Hos farver Eriksen på Vestergade i Århus kunne man få trykt små buketter på sin gamle kjole for at friske den op.

Ærmetrøje. 1600årenes ærmetrøjer er udelukkende sorte eller røde. Stofferne er klæde, kalmank, barat og polamit. Efter midten af 1700årene bliver de røde trøjer sjældnere, og brogede farver bliver mere almindelige fra århundredets begyndelse. Der er påfaldende mange hvide kanifases trøjer i skifterne. Undertiden har trøjerne haft sølvknapper og besætning af bånd. En enkelt gang nævnes jernhægter. Fra 1700årenes slutning er

endnu enkelte trøjer bevaret, de er i købstadsnit med lange ærmer, dyb halsudskæring og – som et særkende for Vejle amt – dobbelt skød (fig. 268). På empiretiden fortrænges trøjerne af hele kjoler, men de dukker op igen længere hen i århundredet som »spencer«, d. v. s. daglig vadmels-trøje med pufærmer. Der er adskillige eksempler på samholdende trøje og skørt helt tilbage til 1680erne.

Livstykke, bul. Der er ingen livstykker i de fattiges skifter. Dette stemmer godt overens med, at stofferne i livstykkerne var meget kostbare, silke, kalmank, blå, grønt eller blommet fløj. Der nævnes op til 28 sølv- eller stålmåner (d. v. s. maljer), sølvknapper og sølvdupper til snøring. Allerede i 1600årene har man brugt snørliv med strikkede eller kramærmer i. De strikkede ærmer var i slutningen af 1700årene oftest røde, sjældnere grønne og kun en enkelt gang blå. I 1700årene er bullernes stoffer meget varierede. Læder eller trykt skind nævnes undertiden. De holdt sig til sen tid, ligesom buller af rødt eller blå vadmels og broget hvergarn. Men i det store og hele er bul sjælden i 1800årenes skifter. I sin sidste periode var den underdragt, altid hvid og undertiden syet sammen med et skørt.

Nattrøje. Hel nattrøje har ikke været almindelig. Den findes overhovedet ikke i 1600årenes skifter. I det følgende århundrede er der dobbelt så mange buller med strikkede ærmer som hele nattrøjer. Rødt er den mest brugte farve, dog forekommer enkelte grønne og blå efter midten af 1700årene. Endnu eksisterende trøjer er glatstrikkede eller i spidsrudemønster og med silkekantning fortil i halsen, undertiden hægtet med messinghægter. I slutningen af 1700årene synes nattrøjerne at tiltage i antal, og C. Dalgas fortæller, at røde strikkede ærmer i et kort toskafts livstykke var meget almindelig i Vejle vestereg. Indsyede ærmer eller hele trøjer af kramtøj forekommer undertiden.

Skørt. I 1600årenes sidste del var skørterne overvejende af vadmels, klæde, kirsey og bai, alle røde eller sorte. Først i 1700årene kommer også blå, brune, grønne og brogede, ofte i hvergarn, tosel eller fifskaft. På Århussegnen har grønne skørter ikke været meget brugt før i 1800årene, derimod findes ofte gråt eller blakket vadmels. I 1820erne, da skørterne kun var 3 alen vide, måtte pigerne smøge dem op over knæene, når de red til hoveri. Frøs de, kunne de svøbe forklædet om de bare knæ¹¹. Tjenestepiger fik ofte hvergarn eller vadmels til skørter som løn. De senere vadmelskørter var grønne, blå eller sorte, kantet med een eller tre rækker bånd af afvigende farve. Der er bevaret meget få skørter fra området,

Fig. 269. Forklæde af hvidt hør-
lærred med mønsterstriber i blå
og rødt. Haldrup. N.M. nr. 258-
1938. *Apron of white linen striped
blue and red.*

f. eks. et skørt af sort hvergarn med grønne pletter og med tilsyet bul af sort bomuld (nr. W20b) og et af blågrønt ulddamask (nr. 462-1927), begge i Nationalmuseet.

Forklæde. Disse er sjældne i 1600årenes skifter; de som findes er af hvidt lærred eller sort vadmel eller taft. Også i det følgende århundrede er sort og hvidt fremherskende, men hertil kommer også blå lærreds, hvide kramlærreds, sjældnere tavlede eller sribede. Der er ingen forklæder i helt fattige skifter eller efter velhavende møller- eller krokoner. Dalgas siger, at dagligforklædet var af hjemmegjort tøj eller lærred. Fig. 269 viser et hvidt lærredsforklæde fra Haldrup. Til stads brugtes rødt eller blå sribet kramtøj (1783 nævnes et afbundet forklæde, d. v. s. af pletfarvet garn). De blåsribede eller ternede uldne forklæder, der var så almindelige til dagligbrug i 1800årene, blev vævet på den sidste del af trenden. Man slog hvide hørgarnsstriber ind mellem den hvide uld. Når hele stykket derpå blev farvet blå, tog hørgarnet ikke imod farven, så der fremkom hvide striber. Til groft arbejde havde man melerede forklæder af blandet grå og sort eller blå og grå uld. Blåtryksforklæder var meget yndede, de

blev trykt på bøndernes hjemmevævede lærred hos farver Frederiksen (senere Mikkelsen) i Fredericia. Stadsforklæder fra 1800årenes anden halvdel var som oftest af silke. De var små og korte og bandtes eller knappedes i venstre side fra 1870erne.

Tørklæde. Indtil 1730erne er tørklæder sjældne i skifterne. Hos fattigfolk forekommer de slet ikke. I 1700årene er de så godt som altid hvide, af hørlærred, netteldug eller kramlærred, undertiden med kniplinger. Der eksisterer endnu broderede tørklæder fra 1800årenes begyndelse, enten hvide med tamburering eller af silke med broget broderi. I senere tid brugtes ofte trykte tørklæder i uld eller silke.

Undertøj. Særk bliver først almindelig i slutningen af 1700årene, også blandt fattigfolk, men der er dog stadig mange skifter uden særke. Oplod synes ikke at have været meget brugt. I 1770erne nævnes oversærke af hørlærred og blårlærreds undersærke (dette er sandsynligvis oplod og sele-særk). Den fynske særkeform med halsflæse nævnes fra 1760erne, men eksisterer ikke mere. Senere særke er helskårne og stærkt udringede, eller med lille halsudskæring og lang slids, »for at man lettere kunne amme«. Halværmer forekommer ofte i 1700årenes skifter, især hvor der ikke findes særke. De kan være udsyede eller med kniplinger. Benklæder af blårlærred eller vadmél var åbne og bundet under knæet. De kommer først i brug i 1860erne. I 1700årene nævnes undertiden grønne, røde, blå, sorte eller hvide klokker af rye, flonel eller hjemmevævet tøj. En enkelt gang en brun skindklokke. 1822 nævnes en blå vadmél klokke med bul og røde ærmer, og 3 år senere en sort vadmél klokke med rød sirtses trøje. Klokken har altså kunnet bruges som yderdragt, ligesom på Rømø, hvor der også bruges sirtses trøje under. Også betegnelsen »pi« kendes begge steder. I dragtens sidste periode brugtes hvide vadmél klokker som underdragt, de skulle hænge lidt neden for yderskørtet.

Fodtøj. Kvinderne brugte 3 forskellige former på træsko: kort-, halv- og langovrede. De to første slags anvendtes både hjemme i huset, til byture og til kirke. De havde blanke messingkrammer på oversiden og blev skuret hvide med en mursten lagt inden i en klud. Langovrede træsko brugtes kun til groft arbejde i mark og stald. Til noget finere brug anvendtes træøfler eller klodser. De havde ingen bagkappe og kun et kort »overtag« af læder. Stadstræskoene var hvidskurede og beslået med 3 sølvblanke krammer. Når det skulle være rigtig fint, var der 6 søm i forhøven og 4 i baghøven. Sømmene sad ganske nøjagtigt, og pigerne var stolte af at kunne sætte fine træskospor. Man læppede med pladebeslag

og »plathoveder«, d. v. s. søm med store hoveder¹². Sko var en stor kostbarhed, som man holdt i hånden, indtil man nåede bestemmelsesstedet. Kvinderne dansede i sko, mens mændene undertiden kunne danse i træsko.

Strømpernes farver omtales sjældent i skifterne, mest er de blå eller sorte. Der er som oftest kun 1 par strømper i hver skifte og ingen i de fattige. De senere strømper var blå eller sorte, undertiden »indbunden« d. v. s. pletfarvede. Man farvede blå med indigo og urin i lødgryden, som stod i en krog på tørvegløderne på ildstedet. Strømperne blev valket i lunkent vand, undertiden først indsmurt i grøn sæbe. De blev udblødt i vandet, vredet op og gnedet ca. et kvarter på valkebrættet, hvis ene side blev støttet mod gruekedlen eller andet, den anden side mod maven. Man valkede i bryggerset. Efter valkningen blev strømperne vasket i varmt vand.

Hosebåndene, der var ens for mænd og kvinder, var af broget uldgarn. De ældste var spjældvævede. – En karl skulle forære sin forlovede et vævespjæld i kærestegave. – Derefter kom virkede, flettede strømpebånd. »Naar den halvhellige Tid kom, maatte de ikke spinde, men gerne virke Hosebaand«. (Meddeleren født i Ødsted 1855). Strømpebåndet blev snoet flere gange om benet under knæet, og enderne blev stoppet ind. Børn havde ofte strømpebåndene syet fast til strømperne for ikke at tabe dem.

Mandsdragt HELE DRAGTER

I 1700årene bestod mændenes festdragt af trekantet hat, kofte eller kjol, trøje, brystduge eller kamisol, knæbukser, hvide strømper og sko med sølvspænder. Thurah anfører i 1758 fra Tunø, at bønderne der, skønt de er fattige, efterligner købstadsmoden, så godt de kan, selv om deres klæde- dragt vel er som bøndernes i almindelighed.

I slutningen af 1700årene gik de fleste selvejerbønder i klædes klæder, men i de fattige hedeegne brugtes blå vadmél. Fra Vejle amt hedder det hos Dalgas, at mændene til daglig bruger ufarvet vadmél. Til højtide er dragten blå, men de nøjsomme vesterboer tager til takke med gråmeleret vadmél, hvortil de, for også at spare farvelønnen, holder en del sorte får. I 1800årene brugtes til stads kort vadmélfrakke med mange knapper og vest med sølvknapper, hjorteskins knæbukser, hvide uldne strømper, sko med sølvspænder. Frakken »æ koft« var af mørkeblå vadmél, højhalset vest med mange knapper, stort halsklæde og lange bukser¹³. En karl ansås

for en dårlig soldat, hvis han ikke bragte et sæt tøj med hjem – efter 2½ års tjeneste. Det bestod af kort trøje, lange bukser med stiklommer og slids forneden, så de kunne gå ud over skoene, og høj sort hat. De ældre mænd fra Vrold kom til kirke i Skanderup iført lang blå eller blakket frakke og blå bukser, mens de unge havde lange, hvide bukser og kort, mørkeblå trøje med klare knapper og blå vadmels vest. Endnu i 1870erne var den almindelige påklædning sælskinds kabuds, skindtrøje med hvide, strikkede ærmer, grå eller blå vadmels vest med mørke striber og 24 sølvknapper, bukser af samme stof eller af skind, hvide strømper, som nåede op over knæet og blev bundet om låret, lædersko med sølvspænder eller hvidskurede træsko, »frak« af lyseblåt vadmels med lange skøder og sølvknapper bagpå, sort silkehalsklæde, spanskkrøsstok med læderrem trukket gennem et hul med sølvbøsning, og merskumspibe med lang sølvkæde. Drengene havde hvid vadmelsstrøje med hvide bindærmer og hvide bukser af skageblår. Til stads trøje af vadmels eller hvergarn med meget høj krave, der kunne slås op om ørene. Ingen vest før konfirmationen. Drengene brugte »ryetræsko«, der blev røget brune. De kostede 6-8 skilling¹⁴. På fig. 264 ses mænd i stribet brystduk, mørke kofter, knæbukser og høje hatte.

En dragt i Nationalmuseet fra St. Velling (nr. 686-1928) har rød, ulden, mønstervævet trøje, toradet og uden krave, kort, tværstribet vest og lange, brune, stribede fløjls bukser.

I Horsens museum findes en dragt fra Hostrup i Bjerge herred fra omkring 1800, bestående af grøn, rudret trøje med røde knaphuller og flade knapper i en lige linje ned fortil, blå hvergarns vest med broget blomstermønster og skindbukser med reliefsyning.

Fra 1840-50erne findes to dragter. Den ene fra Nørup mark i Bjerge herred har blå frakke med sølvknapper i bue, rød vest med gule og blå striber og brune Manchester fløjlsbukser. Den anden fra Nr. Snede har rød hue, tværstribet vest af købetøj, blå vadmels frakke med sølvknapper i bue og brune Manchester fløjlsbukser.

DRAGTDELE

Kjortel, kjol. Fra 1600årenes slutning omtales kun grå kjortel. Dens levetid strækker sig til 1750erne, hvor den blå får overtaget. Også sort har været almindeligt til kjortler, mens andre farver f. eks. brunt og grønt kun sjældent forekommer. Stoffet var vadmels eller klæde. Betegnelserne kjortel og kjol veksler i 1700årene, først i 1840erne kommer ordet frakke frem, og sort bliver den almindeligste farve til festdragten. Da kjol'en i

slutningen af 1700årene blev toradet og fik sølvknapper (tidligere havde de mest været af horn eller kamelgarn), blev disse i Hatting og Bjerger herred anbragt på samme måde som kendes fra det øvrige Østjylland, nemlig i en bue ned under lommeklapperne. 1800årenes lange skødefrakke, der erstattede kjol'en, var af mørkeblåt eller sort vadmel eller klæde med 2 rækker knapper af sølv eller horn. Velhavere havde diplomatfrakker til bryllup og fineste stads. Det blå vadmel blev farvet i Århus og Skanderborg eller undertiden hjemme. Det var skik i Hvirring sogn, at mændene i høsletten skulle slå i fællesskab iført deres lange kjol'er, der nåede helt ned til træskoene. Man skulle beholde kjol'en på i det første melmadsbed. Der var karle, som ikke kunne gå den tur med kjol'en på, men de blev ikke regnet for noget. Rigtig stærke karle beholdt den på lige til middag¹⁵. Rige folk havde en lang grøn diplomatfrakke med blanke knapper. I Vær sogn hed de lange frakker i 1850erne »fliskenfrakker«. De havde snoede snore i kanten og store knapper, undertiden af sølv.

Klædning. Fra 1740erne synes hele, mørkeblå klædninger at være kommet på mode, bestående af kjortel, trøje og bukser. De bliver dog først almindelige i 1780erne.

Uldenskjorte kendes kun fra 1600årenes skifter. Den var af rødt kirsey eller klæde, læder eller vadmel og ofte med indtil 26 sølvknapper.

Trøje. I 1600årene har trøjerne været af rødt eller sort klæde eller af læder, undertiden med sølvknapper. I de første tre fjerdedele af 1700årene synes trøjerne ikke at have været meget i brug, men fra 1780erne og til henimod midten af 1800årene findes de igen i hvert eneste skifte. De er nu som oftest af læder, hvergarn, kalmank eller vadmel. Dette sidste bliver enerådende i 1800årene. Der findes endnu en del meget pragtfulde trøjer bevaret, dels i Horsens museum, dels i Nationalmuseet, således fig. 270 fra Endelave.

Brystdugen var af læder, kalmank, kirsey, klæde eller stribet hjemmenvævet stof med sølv- eller andre metalknapper. I et skifte fra Vejle amt 1818 omtales en skindbrystdug med røde (formodentlig strikkede) ærmer i, et indirekte bevis for, at de øvrige brystdug har været ærmeløse. I 1740erne forsvinder brystdugen i Århus amt.

Vest. Dette klædningsstykke synes ikke at have været meget brugt før et stykke ind i 1700årene. Kun een gang, i slutningen af 1600årene, omtales en buckskinds vest med 50 små sølvknapper i. Vestene fra 1700årenes tidlige periode er så godt som altid af læder eller vadmel, hvide,

Fig. 270. Trøje af blåt hvergarn afternet med hvide striber og med broget blomstermønster. Knapperne er oversyet med rødt og hvidt garn. Endelave. N.M. nr. 164-1930. *Jacket of blue linsey-woolsey with a stylized flower pattern and white checks. The buttons are embroidered in red and white.*

brune eller røde, med sølv- eller tinknapper. Først op i 1760erne har en mørkeblå vest med en tilsvarende kjol været meget brugt til stadsdragt. I 1800årene bliver brogede veste i striber eller tern moderne. Noget ind i 1800årene begyndte man at sætte ryg af lærred eller shirting i vesten. De hvide vadmelsveste og lædervestene, der forekommer så ofte i skifterne, er sandsynligvis arbejdsdragt, måske med strikkede trøjærmer under. Det var meget almindeligt, at helt unge drenge ikke fik nogen vest før til deres konfirmation. En sådan luksus var forbeholdt den modnere alder.

Bukser. I 1600- og 1700årene synes læderbenklæder at have været det mest almindelige. Dog har sorte vadmels- og klædesbukser også været brugt. 1700årenes knæbenklæder af gult skind med sølv- eller metalknapper og knæspænder holdt sig i brug lige op til 1820erne, da de afløstes af lange benklæder samtidig med, at vadmæl afløste det mere gammeldags skind. Manchesterfløjl »Manskettes«, som det kaldtes på jysk, nævnes første gang i skifter fra 1780erne og blev herefter meget almindeligt. Endnu i 1860erne gik et par gamle mænd på Endelave med »skørtebukser« af hvidt lærred, nående til knæene. Skørtebukserne på Alrø blev olie-rede eller oversmurt med fernis for at gøre dem vandskyende. En gammel

mand i Stenderup f. 1852 har fortalt, at disse lærredsbukser brugtes, når man afvandede engene. En anden type benklæder er ridebukserne, der først kendes fra 1820erne. Fru Christen Møller i Dons f. 1850 huskede endnu disse lyse ridebukser af stof eller læder, der blev knappet helt op ad siden, og som nåede et stykke ned under svangen og med ekstra skridtbesætning. Lange bukser til almindeligt brug kom på mode i 1850erne. Skrædder Petersen, der kom til Rand i 1868, syede lange bukser med bred klap helt hen til sidesømmen for ældre folk. De unge brugte gylp.

Hovedtøj. 1700årenes hovedtøj var hat, hue, kabuds og hatslag. Sorte hatte omtales i de fleste skifter fra 1600- og 1700årene. Den flade form holdt sig hos ældre folk til omkring 1800-25, mens den opvoksende ungdom allerede på dette tidspunkt anlagde høj hat eller rund filthat. Nat-huen var af den sædvanlige strikkede type med dusk i spidsen og som oftest et flosstrikket foer. Det ser ud til, at brogede, blå og grå huer har været lige så almindelige som de røde indtil slutningen af 1700årene, da den røde farve får overtaget. Huen brugtes både dag og nat, men ved højtidelige lejligheder anbragte de gifte mænd den sorte filthat oven på huen. Fra Sdr. Omme sogn fortælles det omkring 1800, at brudgommen mødte ved andendags gildet med hathue (d. v. s. en strikket bomulds hue) under hatten. Huen beholdt han ligesom de gamle mænd på hovedet under måltidet¹⁶. Hat og hue omtales første gang i skifterne i 1740erne. Fra Meisling fortælles, at de gamle mænd var så vant til at gå med den røde hue, at de blev meget forlegne, når de ikke kunne have den på. Kabudsen var en rund hue af skind eller klæde med kant af pelsværk, der kunne slås ned over ørene. Den nævnes fra 1720erne. Rejseslaget kunne være af klæde eller vadmél i blå, hvide eller andre farver. I 1830erne begyndte kasketterne at komme på mode. Silkeslør på hatten omtales fra 1660erne. 1700årenes lange hår til mænd holdt sig endnu en tid ind i det følgende århundrede. Det nåede lidt ned over ryg og skuldre og holdtes sammen over bagehovedet med en krumkam af messing eller sølv.

Overtøj. I 1800årene brugtes et slag med sølvspænde fortil, det har sandsynligvis været af klæde eller vadmél, der som oftest var mørkeblåt farvet. Fåreskindskofter med det lodne indad var vinterovertøj, og til byture brugtes en »chenille« med skulderslag. Det var dog sjældent, at man havde råd til mere end eet slag.

Undertøj. Skjorterne var af hør eller blågarn. Det er yderst sjældent at finde mere end en eller to skjorter i hvert skifte. Man lå nøgen i sen-

gen i uldne lagner, de såkaldte »hølsklær«. Endnu langt op i 1800årene har denne skik været fulgt på Vejle vesteregn. Derimod synes uldne skjorter ikke at have været brugt i Vejle amt. De omtales kun een gang i skifterne. Skjorterne har ikke haft broderi. Man nøjedes med pyntestikninger, der blev syet efter en udtrukket tråd. En pige skulle sy sin kærestes brudgomsskjorte og strikke ham et par strømper. Mændene dansede i skjorteærmer eller i sribede bluseærmer. De allermest velhavende folk havde hals- og ærmeknapper af sølv i skjorten. Denne luksus har dog været meget sjælden i Vejle amt.

Undertrøjen var 1700årene igennem af klæde, silkedamask, kalmank, drejl eller sribet hjemmevævet stof i brogede farver. Den var meget ofte forsynet med sølv- eller andre metalknapper. Kamisol er en underklædning. Den var af læder, vadmél eller firsél i blå, grå og hvide farver. Natrøjen var en stramtsiddende vadmél eller læder undertrøje, også kaldet »livstøk« eller »bol«. Den havde indsyede, vandret sribede, strikkede ærmer.

Fodtøj. I de ældste skifter nævnes hovedsageligt sko, undertiden med sølv- eller messingspænder. Støvler har været en sjældenhed. Først fra 1820erne bliver de mere almindelige, enten fedtlærstøvler eller træskostøvler. Naturligvis brugtes støvlerne kun til fineste stads, alters eller bryllupsgilde, og mange mænd nåede aldrig selv at eje et par, men måtte låne sig frem, når de skulle til fest. De hvidskurede træsko havde blanke krammer til pænt brug; de var langovrede i modsætning til kvindernes kortovrede, men forøvrigt kunne de have noget forskellige faconer. I Stenderup sogn var der således flere træskomænd, der hver havde sin specielle facon. Først i 1870erne blev lædertræsko almindelige der i sognet. I træskoene lagde man en flettet halmvisk, dels for varmens skyld, dels for at skåne strømperne. De kunne ofte være meget kunstfærdigt flettede. I Vissing kaldtes træskoene for »katkopper«.

Blå strømper har været det mest almindelige til mænd i 1700årene. Først i 1800årene bliver hvide overvejende. Men man brugte dog også meget lyse- eller mørkeblå strømper af pletfarvet garn, de såkaldte »aabunden«, »pletteret« eller »indbunden« strømper. Også »tvundne« strømper af hvidt og blått sammentvundet garn brugtes. Ofte blev hæl og tå samt den øverste del af skaftet strikket af hvidt garn for at spare det farvede. Strømperne havde »kile« eller »stads«, d. v. s. mønsterstriking på skafterne. Selv til lange bukser brugtes hvide, mønsterstrikkede strømper. De nåede godt op over knæene og blev bundet om låret med spjældvævede

Egnsdragt - Vesterbodragt

eller flettede strømpebånd. I 1760erne nævnes »spring-trilder«, d. v. s. stunthoser.

Diverse. Omkring midten af 1700årene forekommer undertiden hvide lærreds kitler i skifterne. I 1850erne brugtes hvide blårlærreds kitler, syet som en skjorte, knappet fortil, gående omtrent til knæene og med bælte af stof.

Ved 1600årenes midte nævnes en enkelt gang kraver, og i 1700årenes første halvdel er kramlærreds halsklæder almindelige. Senere kommer bomuld og silke i brogede farver og endelig det sorte halsklæde, undertiden med et hvidt indenfor, så en smal hvid kant kunne ses. Halsklædet, der blev lagt forfra, krydset i nakken og bundet i knude fortil, skulle sidde meget stramt og glat, og det var kvindernes sag at binde det rigtigt. For at få halsklædet til at sidde godt kunne man bruge et halsbind af læder med en lille, hvid strimmel foroven. Halværmer omtales til stadighed fra 1700årene. Handskerne var dels fingervanter dels luffer »lofvanter«; de kunne undertiden være lådne. Forklæde til mænd nævnes kun een gang i et skifte fra 1720erne. I nyere tid brugtes undertiden grove, blå blårlærreds forklæder ved arbejde.

1. Tauber. 1822, 108.
2. Dalgas. 1826, 186 f.
3. Eliassen. 1923, 267.
4. Pedersen, J. A. 1936, 186.
5. Jensdatter, Ane. 1938, 89.
6. Andersen, E. opt. 1938.
7. Hald, Marg. opt. 1936.
8. Eliassen anf. st., 267 f.
9. Andersen, E. opt. 1938 og 39.
10. samme. 1953b, 14.
11. Kristensen, E. Tang. Det jyske Almueliv, Tillægsbd. II, 1, stk. 5.
12. Geilager. 1946, 70.
13. Richter. 1912, 29 f.
14. Jensen, C. A. opt. 1908.
15. Kristensen, E. Tang. Det jyske Almueliv, II, 14, stk. 37.
16. Kierchebye. 1874-75, 106.

Vesterbodragt

Fiskerbefolkningen langs Jyllands vestkyst adskilte sig tydeligt fra bønderne. »E Vesterbofolk«, som fiskerne kaldte sig selv i modsætning til »E Bøjfolk« inde i landet, bar en frisisk påvirket dragt¹, som nu bedst kendes fra Fanø. Den har dog tidligere også været brugt på Manø, Rømø, Ho, Oksby, Blåvand, helt op i Holmslands Klit og muligvis endnu længere nordpå. Den hollandsk-frisiske påvirkning er meget forståelig, da mange unge tog plads i Holland og på de frisiske øer. Allerede Pontoppidan fortæller fra midten af 1700årene, at Fanøkvinderne i hundredvis drog til marsken, hvor de tjente godt ved høstarbejde². Lige til første verdenskrig har befolkningen på disse egne handlet i Holland og Hamborg. De

Fig. 271. Fanøpige i dagligdragt bestående af rødterret hoved- og halsklud, mørk nattrøje med røde ærmekanter, rødt skørt med grøn kant og hvidt forklæde. Akvarel af J. Exner 1872. Privateje. *Girl in everyday dress consisting of a red chequered head-cloth and kerchief, a dark jacket, a red skirt trimmed with green, and a white apron. (Watercolour; 1872).*

har med stor trofasthed holdt fast ved deres dragt, og Fanø er det eneste sted i landet, hvor en helt uforfalsket folkedragt endnu bæres. Men også her vil det snart være slut, ingen af de gamle koner, som går med dragten, er under 70 år, og da det er umuligt at skaffe de tørklæder, bånd og andre ting, som hører til påklædningen, vil dragten uddø med dem. Fanødragten er velkendt fra maleren J. Exners mange afbildninger, som for denne egns vedkommende er helt korrekte, fordi dragten, da han malede på øen, brugtes af alle.

Fig. 272. Kvinder fra Vestkysten i mørke buller eller ærmeliv, brune eller blå skørter, ternede eller ensfarvede hovedklæder. Maleri af C. Bloch. Hirschsprungske samling. *Women from the West Coast of Jutland dressed in dark bodices, brown or blue skirts, head-cloths of a single colour or chequered. (Oil-painting).*

Kvindedragt HELE DRAGTER

Den daglige arbejdsdragt i marken og ved grøftegravning bestod på Fanø af et simpelt kattuns liv, rødt vadmels skørt med grøn bort, hvidt lærreds forklæde, bomulds hoved- og halsklud (fig. 271). I Ho og Oksby kunne man også bruge bul og strikkede ærmer til daglig. Også Carl Blochs maleri af en stranding ved vestkysten (fig. 272) viser daglig påklædning. En dragt fra Manø i Nationalmuseet (nr. 77/89-1939) består af grønt vadmels skørt med blå kant, blå damaskes nattøje, brun damaskes bul, rødt bryststykke med guldgalon, rød-blåternet hovedklæde og blåprikket bomulds forklæde. Rømø dagligdragt har rød pi med blomstret kattuns liv under, ternet eller sribet bomuldsforklæde og mørke bomulds klude (fig. 273). Der er endnu adskillige af disse dragter bevaret, således i Nationalmuseet (nr. 254-1920 og 195-1918). Fesdragten bestod på Fanø af ulden eller silke trøje og forklæde i samme farve, tilsammen kaldet dragt. Hertil grønt skørt og silkeklude. Når manden kom hjem fra langfart, havde konen sin nyeste og fineste dragt på i kirken, var han til søs, gik hun i

kirke i sine gamle klæder. Denne smukke skik har holdt sig lige til nutiden³. En festdragt fra Rømø i Nationalmuseet (nr. 466-1920) har gullilla sribet silkeskørt og ærmetrøje af samme stof med sølvhager. Hertil hue med lin og vinger.

Brudedragt. I ældre tid var brudens hovedtøj smykket med brogede perler og spejlglas, som det ses på et endnu eksisterende hovedtøj fra Rømø »bindike« (fig. 65). Senere mode er krans af kunstige blomster, der dog på Fanø har bibeholdt det gamle navn »bore« (fig. 274). Håret var flettet og sat op bag kransen. Selve dragten var sort (på Rømø tog man sort trøje og skørt over pi'en) med hvidt tørklæde og forklæde. Livbåndet havde på Fanø sølvtipper i enderne (fig. 107). Både her og i Ho og Oksby havde bruden to sorte trøjer af silke eller damask, desuden bul af fint klæde, snøret med maller, og kæde af sølv. Også brudepigerne havde bore, dog mindre rig end brudens, desuden grønt skørt, kulørt silketrøje, hvidt forklæde og silke halsklud (fig. 274).

Til *konfirmationen* hørte »hat og lin« (fig. 275), grønt skørt, brun »dragt«, rød silke halsklud eller sort-hvid sribet alterstørklæde.

Altergangsdragt. Altergangshuen hed »snørlue«, den havde lin og overbindebånd, svarende til »hat og lin«. Gifte koner bar sort skørt og trøje,

Fig. 273. Pige fra Rømø i rød pi med grønne kanter og sølvknapper, brunmønstret nattøje, blå forklæde med gule striber, grønligt halsklæde og rødternet hovedklæde. Hansen, Schou og Weller 1871. *Girl in everyday costume consisting of a red bodice, and skirt of frieze edged with green and with silver buttons, a brown patterned under-jacket, a blue apron with yellow stripes, a greenish kerchief and a red chequered headcloth (1871).*

Egnsdragt - Vesterbodragt

hvidt eller sort forklæde, på Fanø brugtes tipper, halsklud af sort-hvid stribet silke eller almindelige silkeklude. I gammel tid hørte der korteliv til altersdragten. Hansen, Schou og Wellers sort-hvide dragt fra Blåvandshuk er sandsynligvis en altergangsdragt (fig. 276), i hvert fald har den ikke været brugt til arbejde, som på billedet.

Sørgedragt. I Ho og Oksby havde enken og en af de nærmeste kvindelige slægtninge, som sad på vognen bag ligkisten, »pandstyk« og »sørgelior«. Pandstykket blev sat direkte over huen, det nåede sammen i nakken og blev bundet på issen med bindebåndler. Over pandstykket lagdes et ca. 15 cm bredt sort, blomstret silkebånd, bundet i sløjfe i nakken og med enderne nående omtrent til livet. Oven på det hele anbragtes »sørgeloret«, et rektangulært stykke sort tyll, rynket sammen på issen og nående til livet for og bag⁴.

Fig. 274. Brudepiger fra et kaptajnsbryllup på Fanø i 1888 iført borer, sorte trøjer og hvide forklæder. Gammelt fotografi. Privat-eje. *Brides-maids who attended a wedding in 1888, dressed in black jackets and white aprons, and with a bead-dress of artificial flowers. (Old photograph).*

Fig. 275. Konfirmandinde i hat og lin. Tegning af F. C. Lund 1855. Fanø. *A head-dress for the Confirmation service, consisting of a black cap with a white head-band.* (Drawing; 1855).

I Nationalmuseet findes en sørgedragt fra Rømø (nr. 103-1928) bestående af sort skørt, ærmeliv, tørklæde og fløjlskyse. Kun unge piger havde blåt skørt til begravelse, for alle andre var dragten sort. Skørt og forklæde måtte ikke lægges i piv'er (læg), kun rynkes.

Efter begravelsen bestod enkens dragt af blåt vadmels eller tosels skørt med blåt uldent bånd til daglig, silkebånd til fest. Fløjlsstrøje med ravnapper og lilla bånd, eller trøje af vadmels eller klæde med sorte glasknapper. Stærkt blå-lilla forklæde til stads.

Man klædte lig i »hat og lin«, sort-hvid altersklud og pæn trøje. På Rømø fik ung gift kone sin brudedragt på i graven. I nutiden bruges korsklæde til den døde.

DRAGTDELE

Hovedtøj. Vesterbodragten har bevaret den ældste hueform tostykhuen lige til nutiden. I skiftefortegnelserne tales der i 1750erne om »trinde huer«, og det erindres endnu, at huen tidligere har været rund, gamle koner lå f. eks. om natten med »trind lue«. De senere huer har spids, udstoppet top. Som yderste hovedtøj uden klud over bevarede huen i traditionsbundet dragt til konfirmation, altergang, for jomfrufaddere og til enkebrud. Den er sort og med sorte kniplinger eller fløjlsbånd, svarende til 1750ernes skifter. Huen kaldes på Fanø »hat« eller »lue«, i Ho-Oksby »lin og hat«. Her og på Rømø gik man senere over til at bruge puldhue.

Fig. 276. Pige fra Blåvandshuk i sort-hvid dragt, formodentlig til altergang. Hansen, Schou og Weller 1871. *Girl from the west coast of Jutland wearing a black and white dress, presumably ready for Holy Communion (1871).*

Under huen bruges endnu i dag først et strygebånd (fig. 22) og derover et korsklæde, trekantet, af hvidt bomuldstøj og med bindebændler. Rømø har dog til festhuen lin og størrer. Over korsklædet sættes den tostyks, udstoppede hue. Øverst anbringes »kluden«. Kluden er i dag et uundværligt tilbehør til hovedtøjet, men er muligvis af forholdsvis sen oprindelse. På Rømø brugtes issebundet tørklæde, i Ho-Oksby hagebundet, mens Fanø har sin ganske specielle måde at binde kluden på.

Om morgenen sættes hovedkluden i »pandstik«, om eftermiddagen og til fest i »pjagger«. Til pjagger lægges hovedklædet i trekant over hattens spids. Den dobbelte snip fæstes i nakken med et læg på hver side. Derpå lægges et læg på tørklædets forside, så det får samme bredde som huen. Kludens snipper krydses i nakken og knyttes på issen, hvor enderne bredes ud. Nu løses nakkelæggene op og arrangeres som wienerlæg (fig. 277). Til pandstik ligger læggene ind til hovedet, og kluden vikles en à to gange om. Der udvistes særdeles stor virtuositet i at binde kluden, og ikke få

Fig. 277. Fanø hovedklud sat i »pjagger«, d. v. s. med fritliggende nakkefolder. N.M. nr. 633-1922. *Head-cloth with folds spread out at the back.*

kvinder kendtes på lang afstand alene på hovedkluden. Foruden hovedklud kunne man også binde en munddug for ansigtet, når det var koldt. Hovedtøjet aflægges aldrig, og de Fanøkvinder, som stadig går med dragt, viser sig kun nødigt med blottet hoved. Selv om natten ligger de med trind hue, korsklæde og klud i pandstik.

Strude. Som beskyttelse mod sol og vind bar kvinderne »et par strude«, bestående af overstrud og understrud (fig. 21). Stoffet er sort klæde med kantning af kulørt kattun på understruden. Denne kantning lå på Nordby i en fold midtpå, i Sønderho lå den glat. Selv i den stærkeste sommerhede dækkedes ansigtet med denne maske, da man lagde megen vægt på ikke at blive solbrændt. Sorte klædes strude omtales i 1750ernes skifter, og Pontoppidan siger, at kvindfolkene går om sommeren med en sort maske for ansigtet, som de kalder strud. Strudene er enestående i dansk folke- dragt. De har muligvis eksisteret andre steder i Vesterboområdet, f. eks. findes et par i Nationalmuseet (nr. 824-1946), som skal stamme fra

Holmslands klit. De bestyrker formodningen om, at Vesterbodragten har strakt sig hertil.

Trøje og skørt. Kjortel forekommer ikke i skifterne. Derimod skørt og trøje, også kaldet »et par klæder«. Klæderne er i skifterne oftest sorte, men undertiden af brunt, grønt eller rødt vadmél. Stofferne er fifskaft, sars eller rask. Fanødragten har altså oprindelig bestået af ens trøje og skørt. I nutiden består festpåkledningen af ens trøje og forklæde til skørt i afvigende farve.

Ærmetrøje. Det huskes endnu, at bruden havde en sort klædes trøje oven på den almindelige festtrøje. Overtrøjen (fig. 278) kaldet »korteliv« (senere »vinterliv«) blev hængt midt fortil, men stod åben over brystet. Her anbragtes et »bryststykke« af fransk, blomstret silketøj, senere med broget korsstingsbroderi. Ærmerne havde opslag af mønstrede fløjlsbånd, og undertrøjens ærmer skulle ses. I meget gammel tid siges det, at kortelivet blev snøret med bånd og sølvtipper⁵. Brune korteliv er de mest almindelige i 1750ernes skifter. Dog forekommer også andre farver, som grønne, sorte og indsprængte. Stofferne er vadmél, sars og fifskaft. Kun 2 af skifterne har ingen korteliv. Ordet er muligvis afledet af »kortel«, kjortel. Den sen-middelalderlige kjortel kunne være både lang og kort. På Sild »kortelen« kan udviklingen fra lang til kort kjortel følges trin for trin på afbildninger. På renaissancetiden fik den korte kjortel (i hvert fald for mændenes vedkommende) form af en skødetrøje. Og Fanø korteliv er netop en skødetrøje, som bruden bar oven på en almindelig festtrøje. Kortelivets ærmeopslag og undertrøjens ærmer skulle ses, svarende til kravetrøjen på Amager med håndstykker og halværmer. Det er altså tænkeligt, at kortelivet nedstammer fra middelalderens kjortel, påvirkedes af renæssancens og barokkens mode og levede videre i traditionel påklædning lige til nutiden. Korteliv gik af brug i 1900årenes begyndelse.

»Sorttrøjen« er et klædningsstykke af samme form som korteliv, kun båndene er forskellige. Hvis sorttrøjen havde skøder, skulle disse sidde under skørtet. Sorttrøjen havde sorte fløjlsbånd ned foran på begge sider, bånd om ærmegab, på skuldere sømmene og på den indvendige side af de opsmøgede ærmeopslag. Desuden bånd på det stykke af skødet, som sås under forklædet. Båndene er smallere, men har samme mønstre som Amagernes.

Rømø»formak« er en trøje med korte skød, bagtil forsynet med 3 stive læg, som står ret ud og danner 3 piber, på hvis underside det fine, hvide foer kommer til syne. Trøjen lukkes fortil med tre store sølvspænder »ha-

Fig. 278. »Korteliv«, ærmetrøje til brudedragt af sort klæde med sorte, mønstrede fløjlsbånd. Fanø. N.M. nr. 82 a-1914. *Jacket from a bride's costume, of black broad-cloth with ribbons of black flowered velvet.*

ger« forneden. 3 andre hager af samme slags lidt højere oppe står åbne, her lukkes den med en sløjfe. »Formak« står så meget åbent, at såvel det blomstrede bryststykke under pi'en som også sidstnævntes knapper og kantbånd ses. Ærmerne i formak bliver knappet ved handleddet med 2 små guld- eller sølvknapper. Mindre velhavende, som ikke havde sølvhager, satte halskluden over kors fortil.

Bul. Det almindeligste i skifterne er bul af grønt klæde, rye eller vadmél. Kun en enkelt gang nævnes en blå bul og et grønt og gult livstykke. Meget ofte omtales ærmer af anden farve, mest røde eller brogede. I nutidens Fanødragt bruges en »bolle« af mørkebrunt klæde, når det er koldt. Den anbringes oven på trøje og forklæde. Den består af 2 forstykker og 2 rygstykker, sammensyet til livet, adskilt i skødet. Kant af bånd ned fortil på hver side. Foroven 1 eller 2 hægter, 2 i livet. Sædvanligvis er der midt på brystet syet et grønt eller rødt bånd, bundet i »wask« eller »wasj«, svarende til Hedeboernes »spring«.

Nattrøje. Nutidens »nattrøje« er af kattun til daglig, til søndag af brunt

uldent stof, til fest af silke eller fløjl. Den er dobbeltraded, knappet i højre side med 1×1 , 2×2 og 3×3 knapper, regnet fra oven. Den blev tidligere ikke knappet over brystets sværeste parti. Knaphullerne kunne enten have kant af brogede fløjlsbånd, eller man brugte »kor«, d. v. s. stift, blankt, sort hørgarn eller sort kamelgarn. Man købte »en stang kamelhår«, d. v. s. et fed kamelgarn omvundet med garn, så det var stift som en stang. Stoffet til nattrøjer blev bragt hjem i ruller af sømændene fra England, Holland og St. Petersborg. Sammesteds fra kom også båndene, der smykkede nattrøjerne. Fra England kom de brune bånd med blomster. St. Petersborg-båndene havde sort bund med ranker, de hollandske havde sort bund med små røde og grønne pletter. Båndene havde forskellige navne: »sort og røde« bånd havde lilla mønster på sort bund, »roser« rødt og grønt mønster på sort bund. Roser brugtes af unge til stads, sort-rød var for ældre. Enker brugte kun sorte bånd. Nu anvendes mest »stjerner«. De brugtes også i ældre tid, men den gang mest til søndag. (Forøvrigt kunne alle båndene også anvendes til hverdag). Bånd med stjerner mønster var lige så dyre som de ældre, blomstrede fløjlsbånd, men de var mindre holdbare. De kunne endnu i 1913 købes i Flensborglageret, men efterspørgslen var ringe, og de måtte bestilles. Båndene kom til sidst fra Hamborg (de blev dog vævet i Krefeld). Den sidste sending kom 1914. Så standsede verdenskrigen importen, og kvinderne måtte brodere båndene. Flensborglageret havde flere koner, som broderede bånd. Købmand Vaupel i Nordby handlede med bånd fra Krefeld^o. Nattrøjens knapper kunne være af porcelæn eller glas med metalkant. Finere var ravknapper, undertiden i stjerneform. Til festdragt brugtes sølvfiligranknapper. En enkelt meddelel fortæller, at knapperne købtes på Föhr. Det er karakteristisk, at den trøje, som nu bruges til almindelig dragt, kaldes »nattrøje«. Det viser, at den oprindelig blev båret under et andet klædningsstykke. På Rømø bar man en kattuns nattrøje, kaldt »ærmer« under pi'en. Den har utvivlsomt tidligere været helt af kattun, men da kun ærmerne sås, har man syet bulen af billigt tøj, og klædningsstykket har derfor efterhånden fået navnet »ærmer«.

Skørt. I 1750ernes skifter er grønne skørter det mest almindelige. Pontoppidan siger, at Fanøkvinderne ligner Amagerne, dog med den forskel, at på Fanø bruger alle grønt rye nu. Røde, brune og sorte skørter er sjældne i skifterne. Rye, vadmél, sars og fijskaft er de eneste forekommende stoffer. De grønne skørter er næsten udelukkende af rye. I nutidens dragt er grønt skørt daglig- og søndagsdragt. Rødt skørt af vadmél eller

bai blev tidligere båret af pigebørn og unge koner. De havde grønne bånd og rød »kniplet« (d. v. s. slynget) snor forneden. Senere brugtes rødt skørt kun til arbejdsdragt og som underskørt. Til sorg og til enker brugtes mørkeblåt skørt med blå bånd. Nogen tid efter mandens død kunne enken dog bruge grønt skørt med blå bånd. Skørtebåndene var af silke til stads, til daglig uldne »skruebånd«. Skørterne blev lagt i »pever« eller »laer« (læg), som lagdes med fingrene. Man begyndte midt på skørtet og trak en løs tråd igennem til foreløbig befæstelse. Derpå lagde man læggene forneden og riede også dem foreløbigt, så fortsatte man opefter og riede med 15-20 cms afstand. Foroven blev læggene syet fast til linningen. De blev opbevaret sammenfoldede og omvundne med bånd. Undertiden anbragte man dem i den varme bageovn, for at læggene igen kunne blive skarpe. Kvinderne bar en mængde skørter. Både dag og nat havde de et ret snævert lilla skørt på (den lilla farve var den mindst estimerede). Dette skørt brugtes også om formiddagen til husarbejde, blot med et rødt, grønt eller mørkeblåt ovenpå. Når de senere på dagen gik ud tog de endnu et skørt over. Men skulle de på besøg, kaffegilde eller lignende, kom der endnu et skørt til. Om søndagen til kirkegang yderligere et skørt over de andre og på store helligdage endnu eet. Det blev til 6 ialt. Nogle meddelere siger dog, at Fannikkerne brugte 11 skørter; det er ikke med urette, at en engelsk forfatter kalder Fanø for »the land of petticoats«⁷. Kvinderne bevægede højre arm og ben samtidigt, derved fremkom en særegen, svingende gang, der satte skørterne i bevægelse, så man kunne se dem alle. Pigebørnene lærte denne gangart, fra de var små. »No ska do wisp«, sagde moren til sin lille datter, som første gang gik til skole iført voksen Fanødragt, og nabokonerne stod og betragtede barnet, som hun marcherede hen ad vejen, svingende med sine mange skørter⁸.

Forklæde. I 1750erne var næsten alle forklæder af lærred, overvejende blå, sjældent hvide. Sort rask eller sars forekommer dog undertiden. Kattuns forklæde brugtes til daglig, brune uldne til søndag, til fest silke, merino eller alpaca. Høstforklædet var af hvidt, hjemmevævet lærred med kiltebånd. Dette nævnes flere gange i 1750erne. Stadsforklæderne var lagt i »pever«, læg. Hertil brugtes sort fløjsbånd med sølvspænde eller sort silkebånd med »tipper« i enderne. Bånd og tipper nævnes fra 1740erne. Spænder brugtes til højtid, tipper til alters-, brude- og gudmorsdragt og måske til meget store højtider. Det var dog ikke alle, som havde tipper. I Ho og Oksby brugtes blå uldent forklæde med hvide striber til daglig. Til fest uldent købetøj eller rød-hvidstribet lærred. Livbåndet

skulle være af blå silkebånd, tipper kendes, men siges kun at have været brugt til sørgedragten. Rømforklæderne var som regel ternede eller stribede af varierende farve og stof. De blev hægtet bagtil med et par graverede sølvhager.

Klud. Hoved- og halsklæde er ens på Fanø og kaldes »klude«. I skifterne nævnes f. eks. rød-hvide ostindiske eller hollandske klude, brune hollandske kattuns, blå og hvide kattuns, brunstribede eller sort-hvidstribede, som det endnu bruges til alters, silke, lærred eller netteldug med og uden kniplinger. Der herskede lige til nutiden meget strenge regler for kludenes farve og anbringelse. Helt røde eller røde og grønne brugtes til glæde. I Sønderho vendte gudmødre den grønne bort udad. Det samme gjorde man til alters. På Nordby derimod brugtes sort klud med hvid stribebort til alters. Ved alle glædelige lejligheder vendte man den røde bort udad. Helt blå klude var til helsorg. Enker bar således blå klude resten af deres liv. Den blå farve ses mest nu, da de fleste af de kvinder, som endnu bærer dragten, er enker. Til halvsorg anvendtes »halvmørke klude«, d. v. s. røde og blå på Nordby, i Sønderho derimod violette og grønne. Til festlige lejligheder brugtes til halvsorg blå tørklæde på hovedet, violet om halsen. Længere henne i sorgen to violette. Kludene var af bomuld til daglig, silke til fest. De var ternede »storsponere« eller »småsponere«. De købtes i Hamborg. Købmand Vaupel i Ribe havde monopol på indførslen, og købmanden på Fanø måtte handle hos ham. Man bestilte 12 gros ad gangen i Hamborg. Silketørklæder kostede i 1890erne 6 kr., nu 26. Når sømændene kom til Hamborg, købte de tørklæder med hjem⁹. Man fik klude på, når man kom i skole, småpiger nøjedes med store blomstrede, engelske lomme-tørklæder om halsen. Fanø-tørklæder brugtes også på Manø og i Oksby, blot bundet på en anden måde. Skulderklædet blev lagt i trekant og enten knyttet i knude lige nedenfor halsen og spidserne stoppet ned under bullen, eller den ene ende af tørklædet blev lagt under den anden og fæstet på venstre side med en ravnål. På Rømø skulle hoved- og halsklud være forskellige. Den første var den mest mønstrede. Halskluden blev rullet i »trille« omkring halsen med knude fortil og snipperne sat ind under tørklædet og bundet i knude i nakken. Andre siger, at tørklæderne blev viklet et par gange løst om halsen, så snippen hang ned ad ryggen. Fortil krydsedes det og stoppedes ind.

Overtøj kendtes ikke i gamle dage, man nøjedes med at slå det yderste skørt op over hovedet. Senere kom uldne sjaler, først lagt i trekant, senere i firkant og fæstet på brystet med en ravnål. På Fanø brugte man kun sjal,

når man gik i by. De var syet sammen af 2 halvdele, fordi væven ikke var bred nok til at tage hele sjalet. Frynserne blev lavet over en pind og syet til. På Manø brugtes »hængtrøje«, en slags polkatrøje, der nåede til hofterne, vid og med ærmer, knappet fortil.

Undertøj. Blårgarns særke er det almindeligste i skifterne, hørgarns er sjældne. Oplodderne derimod er af hørgarn. Som oftest finder man det samme antal særke som oplodder i hvert skifte. Hvilket måske kan tyde på, at særken har haft bæreseler. Dog har man også kendt oplodsærk. Nyere tids særk er ud i eet med halsudskæring, kiler i siderne og lange ærmer. Fortil i halsudskæringen en slids uden lukning. Kilerne, som kun fandtes i særkens ene side, blev taget af det tøjstykke, som blev klippet af foroven under armene. Det blev vendt og sat forneden som kile. Ulden særk brugtes om vinteren. I 1740erne nævnes »lann« i et Fanøskifte, hvori der ikke forekommer nogen særk. Nyere tids lann var et underskørt, enten af rødt vadmél eller strikket; den brugtes både af voksne og børn, men er aflagt for længe siden. Underskørterne blev syet som almindelige skørter, blot kortere, med læg og bånd forneden, oftest af bai. Man kunne dog også bruge gamle yderskørter som undertøj. I gamle dage var underskørterne røde. Søndagsunderskørtet hed »tæppenskørt«, det havde vandret stribebort forneden. Om natten lå man med særk, »liegtrøj«, d. v. s. nattrøje, lilla skørt, korsklæde og klud (det sidste brugtes især af gamle). Var man syg, lå man med både hoved- og halsklud. Benklæder blev først almindelige i nyeste tid. Både i Ho, Oksby og på Rømø har kvinderne brugt »pi«. På Rømø har dette klædningsstykke eksisteret til 1920erne. Det består af livstykke og skørt syet sammen, af rødt vadmél med grønne silkebåndskanter og sølvknapper i livstykket (fig. 273). Pi brugtes som daglig arbejdsdragt med »ærmer« under, og til fest eller sorg tog man skørt og formak over pi'en.

Fodtøj. På Manø brugte man sorte eller blå strømper, skurede træsko med messinggjorde, sko til kirke og stads. »Stimplinger«, d. v. s. stunt-hoser omtales fra midten af 1700årene. Strømpebånd og kiltebånd blev vævet på spjæld, virkede kendes ikke. Pontoppidan siger, at beboerne i Ho og Oksby mest går på bare ben. Til »skrifter« (klodser) fandt man et stykke egnet træ på stranden, tegnede fodens kontur på det, savede det ud og slog en læderrem på til at stikke stortåen i og en anden rem op over vristen. Så kunne man lige smutte i skrifterne om morgenen, når man skulle ud i det rimfrosne græs for at se til fårene. Det var behageligere end at løbe på bare ben. Kludsko lavedes på følgende måde: 5-6

lag tykt vadmel blev klippet i form som en sål og stukket sammen. Hvis stoffet var for tykt til at sy i, blev der boret for med en syl. Vadmels overdel af form som en almindelig sko uden nogen slags lukning. En pige fra Vallekilde, som kom til Esbjerg omkring århundredskiftet, havde klodsbunde med 2 påsyede læderstykker, som blev snøret sammen over vristen med snørebånd. En klodsmager i Esbjerg, som så dette fodtøj, lavede dem efter og fik en god forretning ud af det. De blev båret uden på kludsko og kaldtes »Vallekilde-galocher«¹⁰.

Diverse. Skifterne omtaler handsker af læder eller uld. »Snopper«, som nævnes fra 1750erne, er halvhandsker, strikket af sort uldgarn. De brugtes af kvinder ved ormegravning. »Loveker« nævnes fra 1750erne. Ordet kommer af »love« den indre håndflade (jfr. eng. glove). På samme tid omtales ofte »handklæder«, hvide eller grå. Nutidens »handkler« er strikkede handsker af sort eller gråt uldgarn, de brugtes mest af mænd.

Mandsdragt HELE DRAGTER

Som allerede nævnt har der været stor forskel mellem fiskernes og bøndernes påklædning. Nogle bønder drev ganske vist fiskeri på visse tider af året, og man finder da også ret ofte en »søkjol« nævnt i bondeskifter fra 1700årene. Men fiskerne, som boede nær ved havet hele deres liv, og som havde deres arbejdsplads på søen, måtte nødvendigvis have en dragt, som var tilpasset disse livsvilkår. Særlig stor har denne afvigelse været på Jyllands vestkyst, hvor ikke alene arbejdet, men også klimaet krævede en særlig dragt. Denne særlige dragt blev båret fra Skagen til Rømø – og bliver det til en vis grad endnu. Den kan i senere tid især karakteriseres ved brugen af uldtøj fra inderst til yderst; linned og læder anvendes ikke – af praktiske grunde. Tøjet blev – i hvert fald i ældre tid – syet så rigeligt, at der kunne være plads til meget undertøj nedenunder. »Han er fra æ klit, han har plads til en tønne rug i hvert bukseben«, sagde bønderne¹¹.

De meget vide bukser kendes fra Amagernes og Hollændernes dragt. Fanøskifter fra 1700årene viser en stærk hollandsk-frisisk påvirkning i dragttyper og betegnelser. Og Pontoppidan bemærker, at marskboernes dragt strakte sig helt op i Bølling herred¹². I 1795 hedder det, at hvide trøjer og sorte bukser kun blev båret lidt i Harbøre, men mere ved havet i Fjaltring, hvor man tildels klædte sig som fiskere¹³. Som en grel modsætning til den stadselige bondedragt står beskrivelsen af havboerne i

deres grove, slubrende, pjaltede klæder med sydvesten ned om ørene og selv om sommeren med et langklæde om halsen. Man så dem næsten aldrig uden en kurv på ryggen¹⁴. Ifølge skifterne har Fanø-mændene i 1700-årene båret »et par klæder«, d. v. s. trøje og bukser, uldenskjøt, livstykke, myts eller hat, kjortel, søkjol og busseronne, furemong eller baikje. Der findes desværre ingen afbildninger eller beskrivelser af Vesterbo mandsdragten fra 1700-årene, men efter skifternes betegnelser synes den at have haft stor lighed med Amager- og Hollænderdragten. Endnu ved midten af 1800-årene hedder det, at mandsdragten på Fanø var meget forskellig fra fastlandets, men allerede ved denne tid begyndte mændene at emancipere sig fuldstændigt fra den gamle nationaldragt og klædte sig som søfolk¹⁵. Den senere dragt er velkendt fra Exners mange malerier.

Harboøremændene klædte sig i hjemmevævet uld fra den inderste uldne skjorte til den store havtrøje. Man avlede ikke hør der ude; skulle man bruge noget, måtte man bytte sig til det for fisk. »Stormbukserne« afløstes i 1850-erne af »rælebukser«, d. v. s. olietøj, tillige med sydvest og lang olietrøje. Dertil lange eller korte træskostøvler eller lange søstøvler helt af læder. Mange havde guldring med anker i øret¹⁶. Det uldne tøj blev vasket i fårevand eller urin eller i det vand, man havde kogt saltfisk i. Havboernes daglige dragt bestod af en strikket uldtrøje inderst, derover blå ulden skjorte, så en ulden busseronne, dertil vest og endelig mørkeblå vadmels trøje. Desuden havde de to par underbukser og over dem et par mørkeblå vadmels bukser. Til fest høj sort silkehat, halsklæde af sort silke, mørkeblå vest med sølvknapper og lang frakke, der nåede ned over knæene samt lange, mørkeblå vadmelsbukser¹⁷.

Skipperdragten på Fanø bestod af: hvid vadmels skjorte, derover blå do., underbukser, baikje, vest, trøje »bremerjak«, stortrøje, lange bukser og stormbukser, til daglig toplue, til stads høj hat, til søs rund hue. Selv gamle mænd, som ikke sejlede mere, gik i sydvest og olietøj.

På Manø bestod dragten af trøje af sort vadmels, der nåede til livet og havde lille, opstående krave eller slet ingen. 2 rækker knapper. Fløjlsknæbukser, hvide strømper og spændesko eller lange støvler, der nåede til skridtet. Under knæet sad stropper, som blev fæstet med spjældvævede strømpebånd. Høj hat.

Dragten i Blåvand var som på Fanø. Til daglig bremerjak til hofterne, enradet, ret snæver og med krave. Over bremerjakken sad stortrøjen, der altid var toradet, eller en skødefrak. »Viebukser« af vadmels, der gik højt op på livet og havde split, ikke klap. De var af gråt eller hvidt helstampet

Egnsdragt - Vesterbodragt

vadmél og blev trukket uden på søstøvlerne. Inderst på kroppen bar man en hvid ulden skjorte og en blå over den. Strømpebåndene sad fast i de hvide vadmels underbukser. Ved knæslidsen sad en flettet strop til strømpebåndene. Søfolk brugte ofte dyffel, d. v. s. svært, blåt klæde.

Rømø-mandsdragten lignede hollandsk sømandsdragt. Mændene gik til stads med Manskettes knæbukser og hvide silkestrømper. En dragt i Nationalmuseet består af blå klædes skødefrakke med blanke knapper, lange bukser af samme stof og en broget sribet vest (nr. 111-1933).

DRAGTDELE

Kjortel. I 1700årenes midte var kjortlerne overvejende af gråt vadmél. Klæde er sjældent, det samme gælder farverne brunt, sort og blåt.

Klæder. I hvert eneste skifte finder man »et par klæder« af vadmél eller klæde, sorte, brune eller grå. Udtrykket »et par klæder« må utvivlsomt betyde ens trøje og bukser. Trøjer forekommer nemlig kun 2 gange i de gennemgåede skifter, og bukser er der heller ikke mange af. Kjøl og bukser nævnes ofte sammen, selv om de er af forskellig farve og stof.

Trøje. I nyere tid brugtes »bremerjak« eller »jækkert« af blåt vadmél, kort, enradet. Derover stortrøje også af vadmél, men videre og altid toradet.

Uldenskjøt (uldenskjorte). I modsætning til de fleste andre egne findes uldenskjøt i så godt som alle skifter. Den kunne være af klæde, kirsey, vadmél, lærred, sars eller rye. Farverne er brune, blå, røde, grå-hvide, gule, blommede og sribede (især de lærreds). Tinknapper forekommer enkelte gange.

Livstykke. Betegnelserne i skifterne er: »lifstyk«, »liv«, »bindstyk«, »bindskjørt«. Stofferne er klæde, linned, læder, kirsey, hvergarn og vadmél. Kun 2 gange omtales brystdug.

Bukser er i skifterne af vadmél, klæde, kirsey, hvergarn, lærred eller sejlbug. Det er typisk for sømandsdragt, at skindbukser ikke forekommer. Farverne er sorte, grå, blå eller hvide. I sen tid brugtes »stormbukser«, »udebukser« eller »videbukser« af sejlbug eller vadmél. De gik højt op på livet og havde split, ikke klap. Vadmelsbukserne sugede sig fulde af vand og forhindrede det i at løbe ned i støvlerne. De var af gråt eller hvidt helstampet vadmél og blev trukket uden på både støvler og de andre bukser.

Hovedtøj. I hvert eneste skifte findes en »myts«, engelsk eller hollandsk, undertiden betegnet »mytshat«. Hvordan den har set ud, ved man ikke.

Hat er knap så almindelig som myts¹⁹. Desuden omtales nathue, lodden hue og »hatslag«, »hatkap« eller »hætte« af klæde eller vadmel. I 1800-årene brugtes hvid ulden toplue til daglig, mest indendørs. Ude brugtes høj hat eller filthat. Til søs havde man ofte kabuds.

Overtøj. Havkapper og søkjoler af gråt vadmel forekommer i 1700-årenes skifter. Når man i 1800-årene gik vagt tilsøs, havde man en søtrøje på, nærmest som en kavaj, ulden både udvendig og indvendig.

Undertøj. Skjorter af hør eller blå er ret talrige i Fanøskifterne. Desuden underbukser af vadmel, kirsey eller lærred, blå, brune eller sorte. Uldne skjorter kendes fra senere tid. De var af vadmel, enten grå eller blå. De sidste blev farvet i indigo. Ved midten af 1700-årene nævnes »busseronne«, »furemong« og »baikje«. I senere tid brugtes baikje kun af drenge eller gamle mænd. Den kunne være af hvergarn, kattun, semslæder d. v. s. engelsk læder, eller sirts. Den nåede til hofterne, var enradet og kraveløs med stramme ærmer og 2 knapper ved hvert håndled. Baikjen sad over skjorten, men under vesten, så kun ærmerne sås. Furemong er sandsynligvis vorhemmet d. v. s. overskjorte eller sirtses undertrøje. Busseronnen var en kort, hvid vadmelstrøje, knappet fortil.

Fodtøj. I skifterne er hoserne grå, sorte, brune, blå, sjældent hvide. I 1740erne nævnes hvide linnede (altså syede) strømper. Stumphoser brugtes fra 1700-årenes midte. De hed senere »stumplinger« og havde trekant og strop. Om vinteren havde man et par lange »hårsokker« uden på to par strømper og tre par bukser; de var strikket af kvindernes afredte hår med lidt uld imellem¹⁹.

Sko, støvler, tøfler og træsko brugtes. De sidste var hvidskurede og med »ringe« d. v. s. krammer af messing eller blik. Man havde altid træsko med om bord. De voksne karle i et »flynderbådselskab« gik med lange vandstøvler helt op til skrævet. Man bandt søstøvlerne fast til overbenet med spjældvævede bånd.

Diverse. I skifterne nævnes »loveker«, »snopper«, »handkleder« og »fingerhandkleder«. Luffer, også kaldet »hårluffer«, havde to tommelfingre, de kunne altså vendes, så de blev slidt lige meget på begge sider. »Stumper« havde ingen fingre, men blot et hul til tommelen.

1. Nielsen, N. S. 1915-18, 305, 333.
2. Pontoppidan. 1769 V, kap. VI, 653.
3. Mygdal, E. opt., 1922.
4. Andersen, E. opt. 1939
5. Jensen, C. A. opt. 1913.
6. Andersen, E. opt. 1950.

7. Marryat. 1860, II, 219.
8. Brevjournal 211-1932.
9. Andersen, E. opt. 1950.
10. Forretningsfører Tobiasen Kragelund, Esbjerg medd. 1951.
11. Pedersen, Bjerregaard. 1940, 105.

Egnsdragt - Sydøstjylland

12. I 1806 var mændenes dragt på Manø ved festlige lejligheder af hollandsk snit. (Brun. 1806, 46).
13. Dreyer. 1795, 85.
14. Bang. 1909, 102.
15. Folkekalender for Danmark, 1855, 86.
16. Thuborg. 1928, 105.
17. Andersen, E. 1949, 4.
18. Riberhus amts skpr. 1749, Brun læg hat (Hans Nielsen ved møllen, Fanø). 1749, bred hat (Ancher Nielsen, Fanø). 1753, engelsk toppehat (Niels Jørgensen, Manø). 1754, skyghat (Nis Friedrichsen, Sønderho). 1747, hat med breder (Hans Andersen, Fanø). 1752, skøj hat (Peder Larsen, Nordby, Fanø).
19. Thuborg anf. st., 106.

Sydøstjylland

Påklædningen i den frugtbare sydøstlige del af Jylland har været mere præget af bymoden end i de fleste andre egne af landet. Allerede i begyndelsen af 1600årene hedder det, at kvinderne bærer silkeskørter, fløjlslivstykker og huer, silkesyede lommetørklæder, kåber af fløj og damask, og spænder, kæder og bæltter af sølv, undertiden endogså forgyldte¹. I slutningen af 1700årene siges det, at bonden og hans kone klæder sig nettere, end de gør på Sjælland og Fyn. Fattigfolk bruger dog også her vadmél². Og i begyndelsen af det følgende århundrede var klædedragten i Sundevad pynteligere end andre steder, skønt ikke overdådig. Kvinderne brugte smukt hjemmegjort tøj til klæder og sorte eller grønne voksdugskyser³. Hos en anden forfatter hedder det, at bønderpigerne ikke sjældent var iført silke eller sirtses kjoler og stråhatte, lange frakker eller cheniller af mørkeblåt klæde eller vadmél, kun enkelte gammeldags koner vedblev at bære sorte ærmekåber. Hvis hjemmegjort tøj skulle være godt nok, måtte det væves med silkestriber. Bønderne begik endogså den dårlighed at lade deres klæder »omsy flere gange efter Modens Bydende«⁴. Skifterne fra Sønderjylland nævner så godt som aldrig klædningsstykker.

Kvindedragt HELE DRAGTER

Påklædningen bestod af trøje og skørt eller hel kjole. Bul og natttrøje synes ikke at have været meget brugt. Et maleri signeret Jes Jessen 1793 i Åbenrå museum viser en ret købstadspræget dragt (fig. 279).

Hansen, Schou og Wellers afbildning af en kone fra Als viser moden fra 1800årenes anden halvdel (fig. 280).

Brudedragt. I Varde museum findes en brudekrans fra Langetved, som har tilhørt den Thaysenske familie, og som gik fra brud til brud i sognet. Kransen har megen lighed med Fanø bore. På Als havde bruden krans af

kunstige blomster og hertil skørt og trøje af blå tvist, sort silkeforklæde, broget silke halsklæde, livbånd med spænde, og på venstre side af brystet en buket af rosa papirsblomster.

Konfirmation. Allerede før og under skoletiden gik pigebørn på Als med kulørt hue, i de sidste skoleår brugte de mere velhavende også halsklæde. På konfirmationsdagen havde alle pigebørn for første gang langt skørt og hvidt hølklæde over sort hætte. Nogle dage senere gik de til alters iført kulørt hue. De unge, som allerede i 1830erne var holdt op at bruge hue, bar den kun til konfirmationen.

Altergang. Pigerne i Varnæs havde hvide silkebånd på deres broderede huer. I Borup var båndene sorte. De kvinder, som havde født børn uden for ægteskab, kom sidst til alters. De var i sort kjole som konerne, men med kulørte pigehuer og derfor let kendelige. (Det vil altså sige, at piger ikke bar sort kjole, og at konerne havde sorte huer.) Efter 1850 blev denne skik stiltiende ophævet, da der blev udrettet mere ondt end godt med denne kirketugt⁵.

Sorg. Til begravelse brugtes sort hülle og næsten helt tæt højklæde med pålægning af stoffet i en bort. Til mindre sorg brugtes lignende stof, men med smalle zigzaglidser. Derefter tyll med trukket geometrisk mønster. Forklæder til sorg var mørkeblå med grønne striber. Der måtte ikke fore-

Fig. 279. Gift kone med sort hue og sorte bånd, hvidt lin og bakkenuhue, hvidt flors tørklæde, lyseblå, sribet kjole eller ærmetrøje. Malet af Jes Jessen 1793. Åbenrå museum. *Married woman with a black cap and strings, a white head-band, a transparent kerchief, a pale blue striped gown or jacket.* (Oil-painting; 1793).

Fig. 280. Kone fra Als med hvid hølklud og sorte sløjfer, blomme-farvet kjole og vørbels forklæde. Hansen, Schou og Weller 1871. *Woman in a purple linsey-woolsey gown, with a striped apron, white cross-cloth, and black cap-strings. (1871).*

komme gult i sørgforklæderne. »Kistelægningsforklæder« brugtes af de kvinder, som lagde liget i kisten. De var af hør eller hør og silke i blå og grønne farver. »Regenklæde«⁶ brugtes endnu i 1800årenes første halvdel af de afdødes nærmeste kvindelige slægtninge. Det var et forklæde eller et slag, som sad over hovedet og nåede omtrent til fødderne.

DRAGTDELE

Hovedtøj. De ældste eksisterende huer er trestyks, krigede og stærkt afstivede. De kaldtes »stifhøl« eller »daalerhøl«, fordi de kostede en daler. »Beslagen høl« har broderi med udklippet, kulørt folie, en type, som kun kendes i Sønderjylland. Fig. 281 viser en sådan beslagen høl med sorte kniplinger. »Guldspangslue« eller »gyldenstykket lue« er sort konehue med guldbroderet nakke og galon. Senere huer har blød puldforn, ofte med nakkebroderi, i Haderslev amt også med broderi på forstykket, noget, som kun kendes fra denne egn og som viser, at man har brugt lin og ikke korsklæde ovenover huerne. I Sønderjyllands østlige del har huebænderne wienerpiber af silkebånd på det øverste stykke. I Haderslev amt var konernes sorte huebånd broderet med guldråd. På Als gik huerne først

af brug i Sønder herred, de blev købt af opkøbere og solgt i Nørre herred, hvor de var i brug endnu.

Sønderjylland er det eneste sted, hvor man har brugt både lin og overkorsklæde til huen. Et komplet hovedtøj bestod altså af »bakkenhue« d. v. s. lin, »høl« d. v. s. hue, og »hølklud« d. v. s. overkorsklæde. Bakkenhuen har formodentlig, efter navnet at dømme, oprindeligt været en hel, kriget underhue (Backe = kind) med vinger. I senere tid et kriget lin (fig. 12). Udtrykket »lue og lin« kendes fra Anslet, Aller, Vestenskov, Haderslev, Hygum, Skrave og Gram. Også i Sønderborgegnen har man tidligere brugt smalt lin under høllen. En akvarel i privateje, forestillende Ellen Dominicus fra Nordborg 1845, viser smalt lin over rødt strygebånd, hertil sort hue med broget puld. Barnebarnet huskede endnu i 1922, hvordan hun måtte hente bedstemoderens lin, der blev kruset hos en kone i Lavensby.

Storrer. På sønderjyske epitafiemalerier fra slutningen af 1600årene forekommer sorte huer undertiden med hvid underhue med storrer, eller med tre hvide stykker under huen, sandsynligvis korsklæde, linhat og bakkenhue, den sidste med storrer. Endnu i slutningen af 1800årene erindredes vandrette, krusede strimler ved ørene⁷. I en linie fra Niebøl til Åbenrå brugtes løse »ørestaar«, og i sen tid kendtes udtrykket »storrelue« fra Skærbæk og Hviding om en sirtses hue med skæg.

Hølkluden har oprindeligt haft trekantsnip som i Østjylland. Den eksisterer endnu i forskellige størrelser. Senere mistede hølkluden snippen og blev kruset i regelmæssige læg bagtil og i grupper på tre fortil eller med virer i kanten (fig. 280). Den blev bundet med et langt bændel over issen og et kort i venstre side⁸.

Under bakkenhuen sad oprindeligt et strygebånd af filt, rødt til glæde, sort til sorg. Senere anbragtes et såkaldt »stjernebånd« (ty. Stirnband = pandebånd) i hårranden under hølkluden; stjernebåndet bestod af forlorte hårkrøller, perler, flitter etc. sat på ståltråd (fig. 282). Det siges at være en efterligning af hertuginde Louise Sophies (hertug Christian Augusts gemalindes) nedhængende lokker. Sådanne nedhængende lokker var almindelig europæisk mode i 1830-40erne.

Både høller og hølklæder blev syet af professionelle, f. eks. Kirsten Thomsen i Købing Mark, der broderede, mens hun vogtede køer (N.M. nr. 558-1922). En anden høl i Nationalmuseet (nr. 997-1921) skal være syet af en kone i Smedsager. En samling tegninger til hølklude fra Lysabild Skov, nu i museet i Sønderborg, viser, at der også her har været en

Fig. 281. Beslagen høl af lyseblåt taft med sorte kniplinger, lilla folie samt sølvpailletter og -kantille. Åbenrå museum. *Cap of pale blue taffeta with black lace and embroidery of mauve foil, silver sequins and metal thread.*

professionel broderer. Høkludene blev stivet i amdams, som først måtte koges. Derpå blev kludene lagt på et bord og smurt meget jævnt ind i den stive amdams. Så blev de pakket i et lagen, stykke for stykke, og først strøget dagen efter. Efter strygningen blev kanterne »foldet«, d. v. s. kruset med kniv. En kvinde fra Løjt Kirkeby havde så mange sæt hovedtøj, at de kun blev vasket to gange om året. Hendes hår blev stadig klippet, for at hovedtøjet kunne sidde rigtigt.

Af andre hovedbeklædninger brugtes pandsmæk. En sådan fra Møgel-tønder af sort fløjel med guldknipling og snip findes i Nationalmuseet (nr. 972-1921). »Hat«, »kap«, »rudkap«, »slagkappe« eller »karakas« var kys-er af sort vadmel, afstivet og med skulderslag. »Dullemøse« af hvidt, broderet moll eller kniplinger brugtes af gifte til alters, barnedåb og be-gravelse. Inden i huen sad en stor kam (fig. 283). »Nathøl« af lyst sirts med wienerpiber brugtes fra 1870erne helt til 1920erne af alle koner til daglig. Hovedtøjerne er overklassebetonede.

Hel kjole. K. Aagaard taler om silke eller sirtses kjoler i begyndelsen af 1800årene. Senere brugtes mest tosel. Sort kjole omtales ikke. De vandret sribede fra 1850-60erne kaldtes »striferunde«. Dersom hjemmegjort tøj skal være godt nok, siger Aagaard, skal det væves med silkestriber. I Ha-derslev museum er endnu bevaret en del pragtfulde silkekjoler fra 1790-1890erne.

Ærmetrøje. Der findes endnu en del bevarede ærmetrøjer fra 1700åre-nes slutning, ofte af kattun. I Sønderborg amt kaldtes livet for »format«, »format« eller »formot«. Det havde sædvanligvis et »skub«, d. v. s. skød, der var lagt i fine læg og sad over skørtet. Trøje og skørt skulle være i

Fig. 282. »Stjernebånd« d. v. s. pandebånd bestående af forlorne krøller af menneskehår sat på messingbånd. Kollund. Privateje. Forehead-band consisting of artificial curls mounted on brass.

forskellige farver. I Åbenrå amt hed trøjen »vampes«. Hertil hørte skørt, først af forskellig farve, senere ens, men aldrig sammensyede. En sammenhørende trøje og skørt fra Løjt af rød-gult kreppet uldstof (N.M. nr. 1295-1921) stammer dog fra slutningen af 1700årene.

Bul, nattrøje. Bul forekommer kun yderst sjældent, som regel af kattu, undertiden af hvergarn. Nattrøje er det ikke lykkedes at finde. Sandsynligvis har de ikke eksisteret, men bullen har været båret under ærmetrøjen.

Skørt. De allerældste kvinder kan huske, at man brugte 7 skørter, men i statsbankerottens tid blev der lavet veste af mange af skørterne. Almindeligt var langstribet toselts skørt i sort og rødt entræ. Det brugtes til 1840-50. »Rundstribet entræ« betyder, at striberne går på tværs, de er dannet af islætten. Tværstriber var en mode, der kom frem med krinoline-tiden for at accentuere den horisontale linje. Der huskes dunkelt røde skørter fra Sønderborg amt. Skørterne var læggede og nåede en håndsbredde fra jorden.

Forklæder. Sorte raskes forklæder kendes også fra Sønderjylland (N.M. nr. 1297-1921). Uldne langstribede forklæder brugtes til daglig, f. eks. med en bred mørkeblå og en smal lyseblå stribe. Til høst brugtes store hvide forklæder (sammen med høstærmer og flagrehat eller sort og hvid stråhat). Til pænt eftermiddagsbrug anvendte man hørlærreds forklæder i striber eller tavl. Det siges, at man til stads ikke brugte forklæde, en sjælden gang kunne dog et silkeforklæde anvendes. På Als findes de karakteristiske »vørbels« forklæder. Ordet kommer måske af ty. Würfel, terning, men forklæderne er dog altid stribede. De er mørke i bunden,

Fig. 283. »Dulle-møse« (af fr. dormeuse), hvid med rosa bånd, hvidt halsklæde, brun changeant kjole. Akvarel forestillende fru kaptajn Frederiksen, Gammelgård, Als. Ca. 1790-1800. Sønderborg amts museum. *Woman with a fashionable headdress (the French dormeuse), white kerchief, and brown shot silk gown. (Water-colour; 1790-1800).*

med smalle og brede striber i brogede farver. Ofte er der indvævede silkestriber (nogle mener, at kun disse forklæder kaldtes vørbels). På Hansen, Schou og Wellers afbildning af en kone fra Als ses et vørbels forklæde (fig. 280). De ældre vørbelsforklæder har smalle stribepartier, afvekslende med brede ensfarvede striber. Senere blev et symmetrisk stribemønster moderne. Til fest brugtes gule og røde farver, til sorg grønne og blå. Der findes et utal af disse forklæder, der siges at være kommet på mode i 1840-50 og brugtes i godt en snes år. Et interessant forklæde fra Als er af blåt hjemmevævet hørlærred med hvidt mønster, fremstillet i plangi⁹. Forklædebåndene blev bagtil holdt sammen med et sølvspænde af form som to kronede løver med en kæde imellem. Fortil sad undertiden et andet sølvspænde med brogede sten. Det var dog ikke almindeligt. Under forklædet bandt man en broderet løslomme (fig. 118). De unge bandt lommen under skørtet og stak hånden ind gennem skørtets slids. Løslommen hed »fik«.

Tørklædet kaldtes »skulderdug«. De ældste kendte er af silke med kantbort i afvigende farve. Også silketørklæder med pletfarvet garn kendes.

Til mere daglig brug har uden tvivl de blåtryks tørklæder været, der også findes på egnen. Der eksisterer adskillige silketørklæder i ikat vævning eller med broderet buket i hjørnet, som de almindelige fra slutningen af 1700årene, undertiden med guldtråd og guldpailletter (N.M. nr. 258-1928). Ligeledes broderede eller vævede tørklæder med rødt og gult til glæde eller lilla-grønt eller hvidt til sorg. Til den gamle dragt hørte 3-4 skulderduge lagt i trekant, den ene over den anden, den mindste øverst. Hjerteformede spænder med røde og grønne glassten brugtes til at hefte de kulørte skulderduge sammen i halsen lige over halsudskæringen. Et ganske lille særkespænde kunne sidde imellem de to andre spænder, og tørklæderne blev bøjet ud, så alle 3 spænder sås. Det øverste var dog delvis dækket af hagesløjfen. De yngste silketørklæder var ganske små, de lagdes i trekant, rullede sammen og bandtes om halsen. Man kunne også have små uldne tørklæder med trykt mønster.

Undertøj. Ifølge en gammel oplysning blev oplod eller »særkeøvre« på Als brugt af kvinder, der ammede. Nederdelen blev båret i to stropper over skuldrene. En særk i Sønderborg museum fra Lavensby, Als, har sådanne stropper (fig. 55). Yngre særke er helskårne. Gamle koner lå om natten med særk, nattørje, der nåede lidt ned over taillen, og hvid nathue. I 1815 omtaler Aagaard »pi« som en klokke, underskørt eller mandstrøje. I senere tid betød »pi« eller »lann« en strikket underkjole. Der findes endnu adskillige underskørter i 1860ernes form med bred, broget stribet bort fornedet. Benklæder har ikke været meget brugt, dog findes i Tønder museum et par af sort vadmél, afnet med rødbrune striber, af samme stof som en mandsskjorte sammesteds.

Fodtøj. Strømperne var blå, uldne, eller blå og hvide. Træskoene på Als var stærkt udskårne med ornamenterede messinggjorde. Klamperne var fæstnet ved to gennemgående pinde slået i borede huller, der ses i træskobunden indvendig. Hosebåndene blev oprindeligt vævet på spjæld, senere virkede, til sidst blev de strikket.

Mandsdragt HELE DRAGTER

Desværre er de skriftlige kilder for Sønderjyllands vedkommende mere end sparsomme. 1627 tales der om kapper, trøjer, bukser og strømper af tysk og engelsk klæde. På en enkelt gård fandtes der hele 15 fine lærredskraver¹⁰. 1815 siger K. Aagaard om Tørning len, at mændene absolut må

Fig. 284. Knæbukser af hårdt, sort uldstof med hvidt hvergarns foer. Empire. N.M. nr. 1278-1921. *Breeches of a black glazed woolen material, with a lining of white linsey-woolsey. In the Empire style.*

have Manchester eller andre udenlandske tøj, mens den jyske karl kan være »meget anstændigt« klædt i vadmél og hjemmegjort tøj. Den velhavende gårdmand i Jylland kan godt gå til købstaden i træsko, men her ser man selv betlere stryge omkring med støvler på benene. For at holde stadsen vedlige behøver tjenestefolkene stor løn, en karl får 30-40 rigsdaler, en pige 12-16. Et maleri i privateje af Jes Thomsen fra Holebøl, død 1801, viser blågrå dragt, hvidt halsbind og blå kant om huen. Sønnen er i hvid hue, grå dragt og hvidt halsbind. Begge dragter er ret højerestandsprægede. I senere tid bestod dragten i Løjt af vadmels knæbukser, kort jekkert og skruehat. På Als brugte man rød hue, toradet kort trøje, hjorteskins knæbukser og hvide strømper. Til stads rock, d. v. s. lang, vid frakke, mørkeblåt vadmels tøj og toradet vest af sort klæde¹¹.

DRAGTDELE

Trøje, »jacket« kunne være af blå, brunt eller sort vadmél, således for eks. en blå stampet vadmels jacket fra Als med overtrukne stofknapper, som skal være brugt indtil 1848-50.

Vest. Denne skulle helst have blanke knapper. Den var i senere tid til stads af sort klæde med en lille, ombøjjet krave. Endnu eksisterende veste er alle af sen dato og af udpræget købstadsnit.

Bukser. Til stads havde skindbukserne sølvknapper. Et par sorte knæbukser af tæt, hårdt uldstof fra Løjt i Nationalmuseet viser empiremoden

med smal klap over en noget bredere. Bukserne er så korte, at de må have hængt på hofterne (fig. 284). Ved arbejde trak man »stormbukser« uden på de andre. De var af mørkt lærred, nåede til midt på læggen og havde bred klap (andre steder i landet har stormbukser altid split).

Hovedtøj. Mærkeligt nok hedder det hos Aagaard, at mandfolkene gik med bart hoved både sommer og vinter, når de arbejdede. Og det til trods for, at de havde kortklippet hår. Derimod sad de altid til bords ved gæstebud med hovedtøj på. Aagaard siger, at dette er en gammel skik, der grunder sig på den følelse af uafhængighed, som velstand giver. – Der findes dog mange beretninger om, at mænd har brugt rød strikket hue. I Nationalmuseet findes et noget defekt rødt klædes hætslag fra Åbenråregnen (nr. 446-1922). Til fest brugtes naturligvis høj hat, som her kaldtes »skruemat«.

Undertøj. Under vesten sad en »formet« (egentlig Vorhemd), d. v. s. en slags overskjorte eller en sirtses undertrøje. Underbukser af læder har været brugt i 1790erne.

Fodtøj. Til daglig træsko, til fest sko med sølvspænder. Strømperne var hvide med indstrikket mønster eller »spættet«, d. v. s. af blå og hvidt tvundet garn. Stunthoser har ikke været meget brugt.

1. Meiborg. 1894, 190.
2. Rhode. Faksimiletryk 1942, XVI.
3. Wedel. 1806, II, 201.
4. Aagaard. 1815, 145.
5. Kristensen, E. Tang. Det jyske Almuelev, tillægsbd. IV, 114, stk. 388.
6. Ordet »regen« kommer sands. af »ree« el. »reuw«, lig. Fra Holland kendes »Regenspraid«, sørgekåbe, -klæde el. ligklæde. Venligst medd. af prof. Poul Andersen og dr. Tj. W. R. de Haan.
7. Michelsen. 1898, 33. Sprogforeningens Almanak.
8. Der eksisterer en firkantet hølklud fra Løjt i Nationalmuseet (nr. 990-1921). Et epitafium i Haderslev domkirke over Mette Brochmann, sandsynligvis malet i

- 1739, viser et hvidt lærredsstykke, kruset over panden og hængende ned over begge skuldre. Over det et tørklæde, knyttet under hagen. Det hvide stykke er muligvis en høllik (se barnedragt side 129f.). Fra Emmerlev kendes betegnelsen »ælken«, der forklares som et hvidt lin, der sad under højkluden. Betegnelsen ølken eller høllik forekommer ellers kun i barnedragten.
9. D. v. s. stoffets mønsterpartier ombindes stramt før farvningen, så de ikke bliver farvet med. Ved ikat ombindes garnet før vævningen.
10. Meiborg anf. st., 190.
11. Mygdal, E. 1930, 244.

Sydvestjylland

I 1700årenes midte drog mange af Vesteregnens piger til Amsterdam og Holsten for at tjene. En del bosatte sig i det fremmede og kom ikke tilbage¹, men nogle er dog sikkert vendt hjem igen og har bragt modeny-

heder med sig. Dragtområdet strækker sig fra Skern å i nord til grænsen i syd. Dragten har været ret velhavende, kniplinger, silkestribede kjoler etc. Men broderi findes der ikke meget af bortset fra huerne. Det hedder da også, at tjenestepigerne strikkede og syede i reglen overmåde slet. Grunden søges i de fattige egenes arbejdsvilkår, der krævede meget groft karlearbejde af kvinderne, så det huslige forsømtes. Ejendommeligt nok tog kvinderne aldrig håndarbejde med sig, når de gik i byen eller i selskab, det ansås ligefrem for upassende at gøre det². Der findes forskellige typer af hovedtøj i området. I egnen nord og øst for Ribe brugtes »hovedtøj«, d. v. s. kulørt hue med snipkorsklæde (eller lin) og vinger. I den øvrige del er storer fremherskende. Men til forskel fra Nordvestjylland har man ikke på denne egn brugt den høje sorte kvindehat. Som i Nordvestjylland gør sig her den samme forskel gældende mellem fiskerbefolkningens og bøndernes påklædning.

Kvindedragt HELE DRAGTER

En akvarel af J. A. Kittendorff fra 1847 viser en kone fra Ribeegnen (fig. 285). I 1860erne gik man til daglig i vadmel's kjole, uldent forklæde og sirtses eller ulden hue.

Brudedragt. Ca. 1850 havde bruden »smyk« af kulørte købeblomster, røde og lyseblå, med lidt myrter hist og her. Blomsterne var af tøj, og kransen var meget tyk og gik hele vejen rundt. Sløret, der nåede til livet, var hjemmævvet af meget fin lintråd. Efterhånden ændredes æ smyk til en lille krans af rynkede silkebånd med en blomst i brogede farver fortil. Og endelig fik myrtekransen med det hvide tyllsslør også navn af »smyk«. Om aftenen (nogle siger tredje bryllupsdag) anlagde bruden »sort lue«, d. v. s. konehue med galon og haghæt. Den kunne også bruges senere, især til begravelse og sorg. Senere brugtes »kap« i stedet for sort lue.

Brudekjolen var sort. Der hørte vist intet forklæde til. Til tredages bryllup hørte 3 forskellige kjoler. Første dag den sorte brudekjole, anden dag som oftest tosel, denne måtte ikke være sort, tredje dag var der ingen bestemte regler for kjolen. Det var skik, at bruden fik et hovedvandsæg i bryllupsgave af sin mand.

Konfirmation. En lille konfirmandinde havde i 1862 sort slæbekjole og sort hovedpynt. Omkring 1870 blev Kirsten Marie Kristensen i Folding konfirmeret i blå hvergarnskjole og »kompothat« af blå silke, og en an-

Fig. 285. Kone fra Ribeeøen i blå bul og ærmer, forklæde, grønt skørt og rødternede klude. Akvarel af J. Kittendorff 1847. Den kgl. Kobberstiksamling. *Woman dressed in a blue bodice and sleeves, green skirt and red chequered head-cloth and kerchief.* (Water-colour; 1847).

den konfirmand var i 1877 i sin bedstemors orleans kjole. Ingen erindrer mere, at konfirmandinderne havde hovedtøj på, de var alle med bart hoved.

Begravelse, sorg. Sort (eller grøn) kåbe på hovedet til kirkegang har været brugt fra 1500årene³, og endnu i 1740erne omtales en sort fruentimmer sørgekappe i et skifte. Men i begyndelsen af det følgende århundrede er kåben erstattet af et slør for øjnene, som brugtes ved ligfærd⁴. Endnu langt op i 1800årene kom alle kvinder i Kvong sørgeklædte til kirken langfredag og med et sort klæde over hovedet⁵. Gamle koner var tit så indbundne, at man måtte trække lidt ned i klædet ved munden for at se, hvem man talte med. I Nationalmuseet findes en sørgedragt fra Vardeøen bestående af skørt »jupe«, trøje og forklæde.

Så snart en ung pige var konfirmeret, begyndte hun at sy ligtøj, som skulle ligge parat. Nogle steder siges det, at brudesærken brugtes til lig-særk. I senere tid blev ligtøjet syet af syersken, som havde et særligt jern til at hugge det ud med. Både puder, lagner og svededug behandledes på denne måde. Man kunne også til ligdragt bruge hvid nattøje med meget

vide ærmer (det er altså ikke strikket nattøje). Forlovet ung pige begravedes i smyk og brudekjole, andre ugifte piger i smyk og almindeligt ligtøj. Skikken brugtes endnu 1913-14. Gifte begravedes i hovedtøj, undertiden i brudekap.

Alters. Hertil hørte sort kjole, vistnok hvidt forklæde, sort lue med sorte bånd og hvidt, slet korsklæde. Over hovedtøjet en stiv »hat«, d. v. s. kyse. Man tog vistnok hatten af under selve handlingen.

DRAGTDELE

Hovedtøj. Sort hue har været det almindeligste indtil 1700årenes midte, ofte med sorte kniplinger på. Undertiden forekommer hvide, brune eller sort-hvide huer. I senere tid kunne man have kulørt silke- eller guldbroderi på huenakken. Konehuen havde guldgalon. Lin og linhat findes i skifter fra midten af 1700årene. Endnu bevarede lin har en lille trekantsnip bagtil, altså nærmest et underkorsklæde (fig. 286). Til hovedtøjet hørte storrer på mørk hue med wienerpiber (fig. 287). Senere brugtes helt hvid hue. Snipkorsklæde over huen (eller lin) tillige med vinger brugtes nord og øst for Ribe. Fra Tønderregnen kendes stive trestykshuer med sorte kniplinger og metalfolie. Hertil hørte lin. Men iøvrigt er oplysningerne om hovedtøjerne meget uklare. Det fremgår dog af gamle folks beretninger, at udtrykket »hovedtøj« som betegnelse for snipkorsklæde og vinger kendes fra Føvling, Ølgod, Jordrup, Vester Gesten, Sd. Lentrup, Folding, Hjortlund, Sd. Nissum, Hunderup og Tirstrup. Betegnelsen »lin« kendes fra Jels, Sd. Farup, Seem, Drastrup, Læborg, Lindknud, Darum, Jernved, Vilslev, Jested, Brøndum, Grindsted og Seest. »Skæghat« kendes fra Vilsted. »Dulleløsen« (jfr. fig. 283) (af fransk: dormeuse, natkappe) brugtes kun af gifte. Hovedtøjet stammer fra overklassens kapper fra slutningen

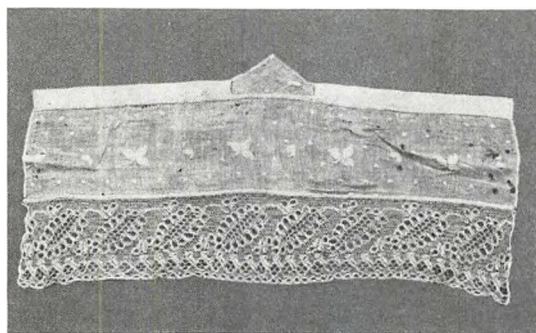
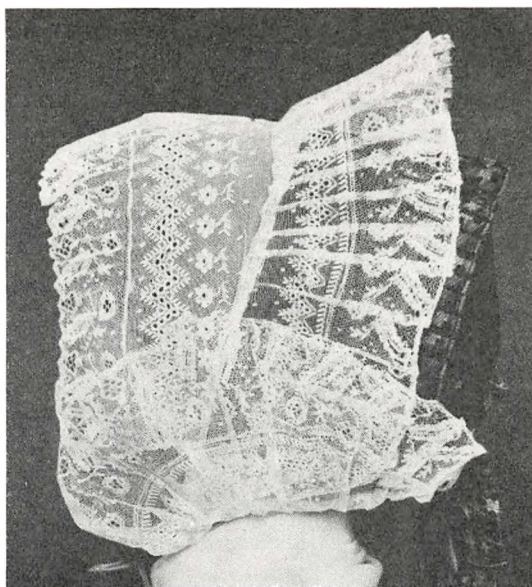

Fig. 286. Lin af hvidt, broderet tyll med kant af tønderknipling. Rudimentær snip bagtil. Obbekær. N.M. nr. 186-1941. *Head-band of white embroidered net edged with Tønder lace, having a rudimentary triangular point behind.*

Fig. 287. Sort hue med wienerpiber af brogede silkebånd. Lin og storrer af broderet tyll. Askov Mark. Privateje. *Black cap with head-band and frills of white embroidered net.*

af 1700årene. Til daglig brugtes en ulden eller sirtses hue med tørklæde over. I senere tid gik unge piger med bart hår.

Madam Guldager i Varde underviste i syning af hovedtøjer. Hun efterfulgtes af Marie Nielsen, f. omkring 1830. Hun vaskede og syede kapper for omegnens bønderkoner. »Men de var ikke syet så trofast«, hed det. I sine yngre dage brugte hun ikke pibejern, men »amdamspind«, en stivelsespind af samme længde som kappens forkant og af trekantet tværsnit. Pinden blev stukket ind i kappens dobbelte forkant, og den blev tørret med pinden i. Derved fik forkanten en trekantet form, og når den blev bøjet, krusede den. En gårdmandskone brugte kun $\frac{1}{4}$ pund sæbe om året, og det var til hendes kapper. Som andre steder i Jylland dækkede kvinderne hovedet til med tørklæder, når de gik ud, så de sjældent blev solbrændte⁶. Om vinteren brugtes pandsmækker. I begyndelsen af 1800-årene gik man med »feldthatte«, d. v. s. kyser af sort taft fra Christiansfeld⁷.

Der findes mange beretninger om, at kvinderne klippede håret af, når de blev gift. De sagde, at nu havde de ikke mere tid til at rede det.

Hel kjole. Sort, undertiden brun kjortel forekommer ret ofte i skifterne. Hvor sort kjortel ikke findes, forekommer altid sort trøje og skørt. Kjortlerne var af firsæl, klæde, sars, tosel og stampet vadmæl, undertiden med sølvknapper. Af senere kjoler kan f. eks. nævnes en empirekjole i Grind-

sted museum af blå tofarvet, stormønstret kalmank med et 3 cm bredt, grønt mønstret silkebånd 10 cm fra underkanten, og lange ærmer. Efter midten af 1800årene brugtes mest vadmels kjoler om vinteren, tosel om sommeren, ofte sribede eller tavlede. Eller man havde »oliums (d. v. s. orleans) til kønhed«.

De tosel (hvergarns) kjoler kunne have kulørte silkestriber på langs af stoffet. Eller hver tredje tråd kunne være af silke, så stoffet ikke virkede sribet. Silkestribede stoffer omtales i skifterne i 1750erne. At hele silkekjoler også har været kendt, viser historien om møllerkonen i Veder sø, der i 1814 pakkede sin silkekjole og sit hvide mollsforklæde ned med ordene: »Nu er det ikke Tider til at gaa i Silke«, og hun bar dem aldrig siden⁸. Kvinderne brugte mange kjoler, en gårdmandsdatter fik således 14 kjoler til sit udstyr i 1854, og selv en arbejdsmands datter havde 18 tosel kjoler. I 1870erne var det almindeligt at lade de gamle kashmirs kjoler trykke op i J. Schmidts farveri i Varde (grundlagt 1847 og fra 1863 videreført af T. G. Sørensen). Her tryktes hjemmевævet tøj, vadmél, tæpper, sjaler, kjoletøj etc. I Varde museum findes endnu trykforme fra farveriet. Men forøvrigt hed det sig, at man skulle over grænsen – til Flensborg –, når man ville have blåtryk. Det var billigere der.

I 1840erne syede omvandrende skræddere til både mænd og kvinder. Marie Pedersen f. 1834 i Varnæs var sypige i Dover. Hun boede i månedsvis på gårdene for at sy udstyr, kjoler etc. Hun syede alt i hånden og ville ikke bruge symaskine.

Ærmetrøje. Blå ærmetrøje har været det mest almindelige omkring 1700årenes midte. Desuden sorte og brune, andre farver forekommer sjældent. Stofferne er klæde, fifskaft, vadmél, sars, kirsey og kattun. Hørlærreds foer i livet og under skødet har været almindeligt. Kun een gang nævnes 10 sølvknapper i en rød sarses trøje. I senere tid var det almindeligt, at trøje og skørt var forskellige, f. eks. grøn vadmels trøje eller tryklærreds til blå skørt. Trøjen havde et rynket skød, der undertiden sad under skørtet.

Bul. Der findes kun buller i fem af de gennemgæede skifter. De er af kalmank eller vadmél i grønt, rødt, blå eller sribet. Alle har de indsatte ærmer af afvigende farve. Også i senere tid har bul været langt mindre brugt end ærmetrøje. Dog mindes enkelte gamle, at man til bal kunne have sribet bul med røde, strikkede ærmer.

Nattrøje. Den eneste kendte nattrøje fra området findes i Ribe museum.

Skørt. Der er langt flere skørter end andre klædningsstykker i 1700-

Fig. 288. Halsklæde af grøn halvsilke med silkebroderet nakkebuker. Kurven i denne har pålagt tyll. N.M. nr. W 352 a. *Kerchief of a green half-silk material, embroidered with coloured silks. The basket motif has white net inserts.*

årenes skifter, og farverne er meget forskelligartede: rød, brun, gul, grøn, blå, stribet, blommet og trykt. Stofferne er vadmél, tosel, sars, kattun, damask, hjemmegjort, flonel, rye. Rød og grøn rye forekommer endnu ved århundredets midte, og endnu i 1845 har kvinderne gået med røde vadméls skørter. Feilberg fortæller, at kvindernes dragt bestod af et fåreskins skørt, således beredt, at ulden sad på. Havde man råd, blev skørt og trøje farvet blå. Da skindskørtet stod ud fra kroppen, måtte man om vinteren have et vadméls skørt ovenpå. Skindtøjet var meget ubehageligt, når det blev vådt, og efterhånden som hjorteskind blev vanskeligt at skaffe og folk arbejdede mere ude, kom hjemmævvet vadmél i brug, først ufarvet, senere hjemmefarvet, og til fint brug perset hos farveren⁹. De senere grønne, blå eller sorte skørter var læggede eller rynkede, uden bånd forneden. Der var en slids i skørtets højre side, så man kunne komme ind til en løslomme, der var bundet under skørtet.

Forklæde. Forklæde forekommer langt fra i alle 1700tallets skifter. I 1636 nævnes dog forklæder af hørgarn eller blå rask¹⁰. Senere er de mest af blåt eller hvidt lærred, dog forekommer også kattun, sort krep eller silke og hvidt kramlærred. Fra 1830erne kommer tavlede og tosel's forklæder. De tavlede forklæder i rød og sort uld, »uldentavl«, erindres endnu til dagligbrug, til nøds også til bal. Til stads bar man bomuld, silke eller orleans (et alpakka-agtigt stof) med silkebånd om livet, knyttet i sløjfe fortil.

Tørklæde. I 1700årenes skifter er blå eller hvide lærredstørklæder frem-

herskende. Desuden forekommer kramlærred og netteldug med eller uden kniplinger. I 1830erne finder vi uldne, kattuns, halvsilke og bomulds tørklæder. Mens tørklæder er ret sparsomme i 1700årene, bliver de tilsyneladende mere hyppige i det følgende århundrede. I mands minde brugtes til daglig bomulds eller »kejserrindesirts« tørklæder, til stads derimod tavlet silke eller broderede, som fig. 288. De blev fæstet forpå med et par store sølvnåle, til hverdag nøjedes man med en stor knappenål. Til særlig fint brug havde man først et mørkt silketørklæde med bort, de to sider grønne, de to blå, så man kunne skifte, derover et hvidt. Rammen på det mørke klæde skulle ses under det hvide. De hvide tørklæder brugtes også som hovedklæde af de yngre, som ikke gik med hovedtøj. Om sommeren bar man skulderklæder af trykt kattun. Sømændene tog silkeklæder med hjem til kvinderne fra de lange rejser, og kræmmerne gik rundt og solgte dem sammen med kniplinger og andet.

Overtøj. Kåber forekommer i 1600årene, men kun sjældent i 1700årenes skifter. De er enten sorte, af silke og med sølvhager, eller af kattun. Feilberg omtaler fåreskins trøjer. I senere tid kaldtes en hel vadmels ærmekåbe, stram i livet, for en »pels«. »Kørekåben« var stor og vid, af overskåret vadmél med stort slag, men uden ærmer. Almindeligst var dog »klæ« eller »øverslavklæ«, et stort uldent sjal, ternet eller sribet med frynser i kanterne. Man kom sammen for at »frynse øverslavklær«, det skulle nemlig gøres meget fint. Eller man lod i væven en tråd stå et stykke uden for æggen på hver side. Man slog indslaget om disse yderste trendtråde og klippede op bagefter, hvorved der fremkom frynser. Sjalerne kunne også være trykte. En paraply kaldtes »hyll te æ vogn«.

Undertøj. Der findes kun yderst få særke i de gamle skifter. Stoffet nævnes ikke. Ulden særk har ikke været almindelig i Ribe amt, kun en enkelt gammel kone huskede dem dunkelt. Oplod har været kendt i 1600årene¹¹.

»Lann« brugtes af både voksne og børn, i den seneste tid dog kun af børn. Det var en slags underkjole ud i eet (eller sammensyet i livet) af tosel eller vadmél, uden ærmer. Den havde intet bånd forned i modsætning til underskørterne. Lannens skulderremme blev bundet fast til forstykkerne. De folk, der kom længere østfra, sagde »pi« i stedet for lann. Da lann var gået af mode blandt voksne kvinder, brugtes »bol« af lærred eller hvidt vadmél, undertiden med strikkede ærmer i. Hertil en »klok« af stampet hvidt vadmél og to-tre underskørter af hjemmævvet stof med tværribet bort forned. Der var 4 vævebredder i hvert skørt.

Det yderste skulle være finest, fordi det sås, når man i dårligt vejr slog yderskørtet op om livet og fæstede det med en nål fortil. Benklæder var ikke almindelige. Grete Hansen var den første skolepige i Nr. Nebel, som i 1865 brugte benklæder. At klæde sig af hed at »traade sig ud«. Det mindes dunkelt, at folk lå nøgne i sengen.

Fodtøj. Sko med messing-, tin- eller sølvspænder nævnes i skifterne tillige med træsko og tøfler. Senere tiders træsko var hvidskurede, rundsnudede og med messinggjord. I 1860erne kom klodser på mode til stads. Omkring midten af 1700årene omtales røde kvindestrømper. Af sparsommelighedshensyn tog man både tøfler og strømper af på vejen til og fra kirke¹². I skifterne forekommer kun blå hoser. I senere tid farvede man engelblå strømper i indigo i lødgryden. Der brugtes også strømper af tvundet blå og hvidt garn eller »aabundet«. (Man bandt først tøj og derefter garn om feddet inden farvningen.) Strømper af tretrådet mørkeblåt eller sort garn havde hvid tå og overdel. Når strømperne var slidt, trevlede man dem op og vævede lann, underbukser o. a. af garnet. Sorte strømper blev farvet i chalotteløg og brunspån. »Stumphoser«, »vajskaft«, brugtes både af mænd, kvinder og børn om sommeren. Strømpebåndene blev enten virket, vævet på spjæld eller flettet. De var blå og hvide eller røde og hvide. Man fæstede trådene ved en stol og vævede alene. Andre siger, at man skulle være to om det. For enderne flettede man to-tre tråde sammen til en frynse og syede for den. Strømpebåndet blev viklet snært om benet og stoppet ind. De virkede strømpebånd kom først frem i 1870erne.

Vanter. Vanter og handsker af hvidt uldgarn eller læder er ret almindelige i skifterne. Desuden nævnes loveker, luffer og snopper.

Mandsdragt HELE DRAGTER

Fra oplysninger i Skast herreds tingbog fra 1630erne og fra en afbildning på et kort fra 1580-90erne er det muligt at danne sig et begreb om dragten på denne tid. Den ligner i type den fynske fra en lidt tidligere periode (fig. 74). Den har som regel bestået af kjortel eller kofte og lange bukser af gråt eller sort vadmel og klæde, trøje af læder, brunt klæde eller bommesi, undertiden med sølvknapper, desuden hat, hue (en enkelt gang nævnes en »stormhat«), halsklæde, vanter »handklæder«, livbælte med sølvbeslag, bøsse og værge. Det har tilsyneladende været almindeligt at lade sit tøj sy hos skrædderen. I hvert fald klages der over skrædder

Niels Mikkelsen i Tjæreborg, der er fattig og vanfør, så han ikke kan passe sit skrædderembede, som han burde, og hverken holder svende eller drenge. Heller ikke Jørgen Skrædder er god for sit embede, han drager ikke til nogen mands hus for at sy, men sidder blot hjemme og lapper strømper og andre småting¹³. I det følgende hundredår synes dragten ikke at have forandret sig synderligt, for ved midten af 1700årene brugtes stadig grå eller sort vadmels kjol og sorte eller brune bukser, som man selv farvede med mos fra hederne. Der er dog nu kommet en vest til af samme stof. På hovedet et rejseslag; om sommeren var mændene barfodede, dog med »springtriller« eller stumphoser. Om vinteren træsko og stumphoser samt uldne vanter eller handsker¹⁴.

I 1819 siger P. N. Frost, at bondens klædedragt er simpel, af hjemmegjort tøj, men snittet er sædvanligvis efter moden i købstæderne. Eet eller to ure med sølvkæder anser tjenestekarlene for en nødvendig prydelse, ligesom store, sølvbeslagne tobakspiber. Til sorg og alters bærer de fleste mænd sorte klæder.

DRAGTDELE

Kjortel, kjol. Både i 16- og 1700årene har de fleste mænd ejet en grå eller sort vadmels eller klædes kjortel, desuden forekommer firsæl og tosel i de samme farver. Kun sjældent findes hvidt, blå, blågråt, indsprængt eller grønt. Undertiden kunne kjortlen være foeret med vadmels, rask eller stribet stof. Knapper omtales ret ofte, enten af kamelgarn, horn eller ben. 1830ernes skødefrakker nåede næsten til træskoene, de var kortlivede og med hjemmenvævet lærredsfoer i ærmer og lommer. Havde man ikke råd til at få frakken farvet blå, gik man med den ufarvede hvide. Ingen dreng fik frakke eller »kjol«, som man kaldte den, før konfirmationen¹⁵.

Trøjens farve og stof er langt mere varieret end kjortlernes. 1600årenes læder, klæde og bommesi suppleres i 1700årene med kirsey, vadmels, uldamask, sars, kalmank, kanifas m. m. Farverne er brune, grå, blå, sorte, sjældnere røde og – for ulddamask, kalmank og hjemmenvævede stoffers vedkommende – blommede eller sribede. Trøjerne har haft mange knapper, helt op til 46, af sølv, messing, tin, ben eller horn. Foeret kunne være hørlærred, hvergarn, vadmels. I 1800årenes slutning var både husmand og bonde ens klædt i hvid vadmels trøje med blanke knapper eller lædertrøje med ulden indad. Dagligtrøjen var hvid, stadstrøjen blå. Efter de helt korte trøjer kom lidt længere i brug. Indtil konfirmationen gik drenge i »jækkert«.

Klædning. Udtrykket forekommer ret ofte i 1700årenes skifter. Det omfatter kjol, vest og bukser, – kjol og vest, – kjol og bukser – eller kjol og kamisol. De fleste mænd har haft kjol og trøje, mens brystdug og vest har kunnet undværes. Undertiden finder man ens trøje og bukser. I 1700årenes midte bestod klædningen af mørkeblå frakke eller trøje og bukser med afvigende vest.

Brystdug, vest. Brystdug findes ikke i alle skifter, men har dog været temmelig almindelig. Den synes at have været mest brugt i 1700årenes første del. Stofferne er kirsey, klæde, firsæl, ulddamask, vadmæl og kalmank. Farverne er grøn, rød, brun, blå, sort og sribet. Knapperne er af sølv, tin, ben eller messing.

Vesten bliver først almindelig i skifterne omkring århundredets midte. Den er ofte af læder, desuden af klæde eller vadmæl. Farverne er røde, brune, sorte eller blå. Knapper af tin, messing, sølv eller horn. I 1830erne bliver vesten meget kort, så bukserne måtte gå højt op på livet. En kort toradet vest fra Obbekær er syet af hvidt lærred med brogede fløjlsstriber, et maskinvævet stof, som har været meget yndet til veste i første halvdel af 1800årene ikke mindst i Jylland. Tværribet vest synes at være kommet meget sent på mode i disse egne. Sort klæde eller blomstret silke anvendes til »kønhed«, til daglig sribet tosel.

Bukser. Disse er i skifterne af læder, vadmæl, klæde eller lærred. Sorte, grå eller brune. Skindbukserne kunne være sorte eller gule. Foeret af vadmæl, skind eller lærred. Knapper af messing eller ben. I 1800årenes slutning blev de gule hjorte- eller kalveskindsbukser stoppet fulde af halm efter vasken, for at de ikke skulle krympe. Den gule farve blev frisket op med »attergejl«, en lavart. Ældre bukser havde smal klap, yngre bred. Lille urlomme hørte til, så urkæden kunne hænge ned over bukserne. »Stormbukser« brugtes endnu i 1860erne. De var af groft hampelærred, hvide eller grå og så vide, at de kunne trækkes uden på de andre bukser – også de lange. De brugtes til markarbejde af enhver bondemand i hele området.

Hovedtøj. Hat forekommer i de fleste skifter, undertiden med sort silkebånd, sølvspænde og »hatfoer«. I 1800årene fik en karl høj sort hat, når han havde været inde som soldat¹⁰. Kabudsen kunne have underfoer eller puld af plyds, iøvrigt kunne den være af klæde, undertiden grøn. Den synes ikke at have været meget brugt. Skindfoerede huer kunne være af brunt eller grønt klæde med odder-, bjørne-, ræve- eller ilderskind omkring. De havde skind indvendig, et opslag til at slå ud over ansigtet som

Fig. 289. Hætslag af rødt klæde, foeret med blåt plyds. Lindknud sogn. N.M. nr. 1636-1945. Hood of red broadcloth, lined with blue plush.

en skygge og et andet opslag, som gik ned over nakke og ører. Nathuerne kunne være enten bundne, af kramtøj eller kamelgarn. Farverne var blå, grønne, røde, brune eller brogede. I sen tid brugtes rød hue om dagen, grå om natten. »Hætte«, »rejsehætte« eller »hatslag« var af klæde, sjældent af vadmel, brun, blå eller grå, undertiden foeret med plyds (fig. 289). Der er muligvis forskel på hætte og hatslag, i hvert fald nævnes begge dele undertiden i samme skifte. Drengene gik med kasket, som kunne være af stampet, blåt vadmel. Den blev syet af skrædderen, først til konfirmationen fik man kasket fra en rigtig kasketmagerforretning; den skulle passe til den nye mørkeblå vadmelsklædning.

Mændene havde langt hår, der blev strøget tilbage og fæstet i nakken med en krum messingkam.

Overtøj. I 1730erne nævnes skindpelse og et par gange »rejsekjol'er« af rød rye eller brunt og blåt klæde. I 1830erne brugtes kavaj, der var en fodsid frakke med slag og ofte med løse ærmer. Eller også chenille. Enkelte steder har der endnu i vore dage eksisteret et halvcirkelformet slag af mørkeblåt, fint klæde med ret høj nedfaldskrave og sølvhægter i halsen.

Undertøj. Skjorter af hør eller blågarn er ret sjældne i skifterne. Skjorteknapper af sølv er ikke ualmindeligt. Halværmer og kraver er sjældne. Blå uldne skjorter var i sen tid meget brugt; de blev vasket i urin og banket med tærskel. Af andet undertøj forekommer underbukser af lærred eller stribet hjemmegjort stof. I 1740erne nævnes en hel skind underklæd-

ning. I 1700årenes skifter adskiller »nattrøjer« og »undertrøjer« sig øjensynligt ikke fra hinanden, hverken i farve eller stof. I senere tid kunne man i stedet for vest bruge en damaskes undertrøje med sølvknapper eller stropper. Den nåede til hofterne. »Kamisok« nævnes første gang i 1740-erne, men den har ikke været almindelig. Stofferne er vadmél, klæde eller droguet, farverne omtales ikke. Messingknapper forekommer en enkelt gang. Bundne nattrøjer forekommer undertiden. Undertrøje, »basseronne« eller »forremak«, havde form som en skjorte, men var kortere. Den sad over den egentlige skjorte og under – sjældent over – vesten. Om vinteren var basseronnen af mørkt, ternet vadmél »uldentavl«, om sommeren af stribet bomuld. Det var denne sidste, der undertiden kaldtes »forremok« eller »forremong«, senere overskjorte. Bol var af hvidt vadmél med eller uden ærmer. Brystdugen sad under vesten og var af vadmél med eller uden ærmer¹⁷. Om vinteren kunne man have en skindtrøje af garvet fåreskind under det andet tøj.

Fodtøj. Strømperne i skifterne er oftest grå, sorte, brune eller blå, hvide er sjældnere. Flossede strømper forekommer undertiden. Linnede, altså syede hoser, nævnes fra midten af 1700årene. Strømperne blev i senere tid farvet »engelblå« i indigo og urin. Man strikkede et hvidt stykke i tåen og foroven for at spare på det farvede garn. »Spraglet strømper« var strikket af tvundet blå og hvidt eller afbundet garn. Stomphoser havde »fesling« enten af læder eller vadmél. »Pløs« var en strikket snip ud over vristen, fæstet med en hæklet strop om anden tå. Det brugtes, når man gik i træsko, for ikke at få vristen »naget«. Skaftstøvler eller halvskafte til stads, ligeså sko med spænder. Til daglig hvidskurede træsko med blanke gjorde.

Diverse. I 1750erne omtales »lovvanter«, senere »snober«, d. v. s. fingerløse vanter til fiskere. »Luffer«, der ligeledes brugtes af fiskerne, havde 2 tommeler, undertiden kun een. De blev strikket til hver hånd. Halsklæder af forskellig slags, i senere tid ofte af mønstret kattun. Ca. 1875 begyndte man at bruge hvidt kravebryst. Mundklæde var meget almindeligt. Det var så langt, at det nåede til livet. Man lagde det i en fold op over hagen, så det kunne trækkes op for munden, når det var koldt.

1. Bredsdorff. 1894, 54.

2. Feilberg, H. F. 1882, 32, 75.

3. Andersen, Halv. 1806, 273. Ny danske Magasin II, h. 9.

4. Frost. 1819, 32.

5. Kristensen, E. Tang. Det jyske Almueliv IV, 130, stk. 363.

6. Bredsdorff anf. st., 50.

7. Frost anf. st., 32 f.

8. Brevjournal 249-39.

Egnsdragt - Færøerne

9. Feilberg, H. F. 1872, 333.
10. Ældre danske Tingbøger. Skast herred 1636, H. I, 59, do. H. II, 120.
11. samme. 1636, H. I, 59, do. 1637, H. I, 10.
12. Pontoppidan. 1769, V, 282.
13. Ældre danske Tingbøger. Skast herred 1636, H. IV, 205. Do. 1637, H. I, 52.
14. Bredsdorff anf. st., 50.
15. Feilberg, H. F. 1897, 190.
16. Korsgaard. 1923-27, 122.
17. Andersen, E. opt. 1950.

Færøerne

Færingernes dragt er beskrevet af T. Tarnovius 1669, L. Jacobson Debes 1673, C. Svabo 1781-82 og J. Landt 1800. Disse beskrivelser supplerer på fortrinlig måde hinanden og giver et levende indtryk af påklædningen i de forskellige tidsperioder. Ikke mindst af de ældste beskrivelser fremgår det, at festdragterne har været ret kostbare og pragtfulde. Af toldregnskaberne ses det også, at Færingerne har indført betydelige mængder af udenlandske stoffer, klæde, silke, fløjel etc. Også smykkerne har været kostbare, de var for en stor del indførte fra Danmark, adskillige af dem har københavnske mesterstempler. Dagligdragten har derimod været meget simpel og enkel.

J. G. Grunds stensulpturer fra midten af 1700årene i Nordmandsdalen i Fredensborg slotspark giver et udmærket billede af færøsk folkedragt, som den så ud i denne periode.

De færøske folkedragter har kun meget få lighedspunkter med danske folkedragter. Derimod har de visse træk til fælles med norske bondedragter. De har bevaret adskillige meget gamle træk.

Kvindedragt HELE DRAGTER

Tarnovius skriver, at kvinderne bruger røde, runde huer, som står ud fra hovedet oventil, og som kommer fra Holland. Snørliv og skørt er oftest af blå klæde, fint eller groft efter formuen. Velhavende bærer rødt skarlagen til klæder, andre grønt fint klæde. Snørliv og skørt er sammensyede og skørtet lagt i mange folder. I snørlivet er sølvmallers, som er forgyldte og med søvløv i. Fløjls brystdug besat med fløjls snore. Oven i brystdugen har de en forgyldt sølvplade, som heftes fast med en sølvpren med en stor, rund forgyldt knap. Om livet bruger de store, forgyldte sølvbælter med søvlænker ved siden, hvori hænger nøgler og kniv. De hvide forklæder har brede, røde silkebånd. Halskluden er firkantet, kantet med knipling og broderet med søm og huller rundt om. Særken er rundt om halsen syet med en tre fingre bred bort syet med rødt og blå¹.

Fig. 290. Kvinde i festdragt med rund hue, venneke eller åben stak. snøret i livet samt bælte med vedhæng. Stenfigur fra midten af 1700årene, hugget af J. G. Grund. Fredensborg slotspark. *Woman in gala dress with a round cap, open skirt with bodice attached, and a metal belt. (Stone sculpture; mid-18th century).*

Debes uddyber denne beskrivelse i 1673. Han siger, at kvindfolkenes klæder er ensformede både hos rige og fattige. Trøje og skørt er sammensyede uden flasker, og skørtet er rynket i glatte folder ligesom sørgekåber på andre steder. Almindeligvis er deres klæder af groft vadmel, men til stads af klæde. De fleste bruger blå, nogle rødt. Udsmykningen er frynser for ærmerne ved hænderne, og over frynserne tre rækker sorte fløjls borter med rødt klæde nedenunder. Ellers er der ingen udsmykning på dragten. De lægger megen vægt på at have sirlige brystduge med silkefrynser og nogle rækker borter eller snore. I brystdugen sidder et langagtig firkantet, rudeformet sølvforgylt smykke med bukler. I smykket

Fig. 291. Kone med vingekappe, skindkantet, kort kåbe og vidt skørt. Mand i skinddragt, lange bukser, hætslag og hudesko. Hansen, Schou og Weller 1871. *Woman with a short, fur-trimmed cloak, and a cap with white frills. Man in leather kirtle and trousers of a pre-historic type. (1871).*

hænger forgyldte folier (løv). Smykket fæstes under hagen igennem halskluden og ind i brystdugen. Fattigfolks prydelser er af messing. Alle har et messingbælte om livet. Pigerne går barhovedet og enfoldigt flettede. Kvinderne bærer altid røde huer, som er knyttede og tæt valkede. De er cirkelrunde, står ud fra hovedet og dækker kun halvparten af hovedet. De ligner de gamle bonnetter eller skotske huer, som særlig fremstilles i Holland, og som ikke bruges meget andre steder. Deres sko er af fåreskind, de er ensålede og kun lidt sammensyede for tærne og hælen. Skobåndet er fastgjort bag i hælen og bindes omkring anklerne².

I 1800 beskrives dragten således: Kvinderne har nu aflagt den gamle dragt kaldet »stakkur« (det før omtalte sammensyede snørliv og skørt). Nu klæder de sig til daglig i brune eller sort-hvidstribede skørter og mørkviolette bundne trøjer (trøjen er strikket af sort og grå uld og farvet i korkmos). Fortil snøres trøjen gennem hægter og maller eller igennem støbte tinmaller. Undertiden blåternet forklæde, men oftest intet, hvidt eller kulørt halsklæde, trestyks kattuns hue, som går med snipper ned under hagen og bindes der. Helligdagsdragten er gulstribet hvergarns skørt, fin bunden trøje strikket i smukke farver, højrødt i hvidt eller høj-

rødt og blåt eller mørkeblåt og sort i lyseblåt. Under huen, der undertiden er af silke, sidder en fin, udstående, pibet strimmel³.

I Nordmandsdalen i Fredensborg slotspark står en række stenfigurer, fremstillet i 1760erne af hofbilledhugger Johann Gottfried Grund, som viser forskellige Færødragter. Fig. 290 en kone, som går til bryllup, er iført åben stak (eller venneke) med snøret trøje, hvis ærmer er opslidsede ved håndleddet, så særkeflæsen ses. Om livet en dobbelt bæltekæde, hvori hænger to skeder på venstre side, på højre side et dobbelt nedhæng endende i kugler, midtpå et lignende dobbelt nedhæng, dog uden kugler. Tørklæde med kvaster i enderne, lagt i trekant og knyttet over brystet. Den diademformede hue er ganske flad i toppen og uden ornamenten.

En anden skulptur viser en kone med stak, hængt i brystet og med foldet skørt. Rynket forklæde, trekantetørklæde stoppet ned fortil, trestykhue bundet under hagen og med nakkesløjfe. Derover issebundet hovedklæde.

En kone med en stor kurv på ryggen har stakkelivet snøret i zigzag gennem ringe, foldet skørt og opkiltet forklæde, trestyks hue med tørklæde. Et stykke stof eller lignende ligger over skuldrene og ud over kurven. Hun har halvhandsker.

Hansen, Schou og Weller afbilder en pige i strimlakyse, sort kåbe med gråværkskant, blommefarvet skørt og hvid-lilla ternet forklæde (fig. 291). En anden afbildning af en færøsk pige viser lille, mørk hue med lilla huebånd af samme farve som foregående, rød-sortmønstret trøje, blommefarvet skørt som på foregående, broget tørklæde og rød-hvidt ternet forklæde (fig. 293).

En dragt i Nationalmuseet (nr. 123-1924) har rød-blå-sortstribet skørt, mørkeblå, ulden, strikket trøje, brystsmæk af rødt tricotstof, uldmusselins tørklæde og forklæde samt hue af broget chinésilke.

Brudedragt. Nordmandsdalens brud har stak eller venneke med tre brede borter. Et rynket forklæde af samme længde som underdragten med borter eller kniplinger. Forklædebånd og stokkebælte med nedhæng midt forpå. Stakkelivet er snøret med maljer, der ligner stakkenåle. De sidder forsat for hinanden. Om halsen et tørklæde med bort eller knipling og med sløjfe på brystet. Derover ses særkens halsflæse med et særkespænde i halsen. I bæltets højre side sidder et lomme-tørklæde. Ærmerne har opslag med borter og derunder to rækker flæser. Den ene ser ud til at være særkens. Halvhandsker med trekantede opslag og broderi. Håret er opstrøget, og på hovedet krans af båndløgner og blomster eller båndrosetter. Bagtil to nedhængende bånd. På fødderne hudesko med krydsbånd (fig. 292).

Fig. 292. Brud med krans af båndløgner og rosetter, forklædebånd og bælte samt venneke eller åben, stak, snøret i livet. Grund, Fredensborg. *Bride wearing a wreath with pendant ribbons, apron-strings with a metal belt, open skirt, and a laced bodice. (Stone sculpture; mid-18th century).*

Omkring 1800 bestod brudedragten af en blå eller rød klædes kjole, kaldet »stakkur«, kortlivet og med rynket eller lægget skørt. Lange ærmer med små sorte fløjls opslag. Brede kniplings manchetter, som foldes op over opslagene. Om halsen et hvidt, fint tørklæde kantet med brede kniplinger. På brystet fæstes en stor sølvnål, hvori en fire tommer bred firkantet sølvplade hængende ved det ene hjørne. Pladen selv er besat med en del faste små ringe eller kroge, hvori hænger sølvflitter, som glimrer og rasler ved mindste bevægelse. Om livet et bælte af rødt fløjls besat med sølvfigurer og fæstet fortil med et sølvspænde. Den ene ende af bæltet hænger langt ned foran på skørtet. Håret flettes i to partier, som lægges i krans om hovedet. Uden på denne sættes en lille valk eller pude eller

krans prydet med kulørte silkebånd og guld- eller sølvindvirkede bånd. De fæstes med mange bukler og piber, så kransen bliver omtrent to fingre høj. Bag kransen fæstes 4 brede silkebånd, ofte indvævede med guld eller sølv eller besat med stråperler. Af båndene, som er 1½ alen lange, hænger de to på ryggen, de to andre ud over skuldrene⁴.

En brud, som ikke var jomfru, måtte under hovedkransen bære en noget opstående, bredpudlet rød fløjls eller klædes hue for at skjule baghovedet.

DRAGTDELE

Hovedtøj. De knyttede og tæt valkede røde huer, som brugtes fra 1600-årene, er sandsynligvis de samme, som afbildes på fig. 290, kone gående til bryllup. I form ligner hovedtøjet noget tyske og schweiziske pelshuer fra 1600-årene. Materialet har formodentlig været det samme, som kendes fra Amagerens blåhatte (se side 198). Flere af Nordmandsdalens figurer har trestykshuer med hovedklæde. På fig. 291 ses »strimlakysin« med hvide, pibede vinger, svarende til jyske (og norske) almuehovedtøjer. Unge piger bar i 1600-årene åbne fletninger.

Stak. Middelalderens hele kjole har holdt sig på Færøerne til slutningen af 1700-årene, dog i form af sammensyet trøje eller snøreliv og skørt. Af Nordmandsdalens figurer fremgår det, at stakkens skørt kunne være åbent fortil (se fig. 290). Ordet stak kendes fra norsk folkedragt, hvor det betyder skørt.

Trøje, snørliv. Svabo siger, at i slutningen af 1700-årene blev danske kjoler og silketrøjer almindelige i Thorshavn. Ligeledes strikkede trøjer i 2 eller 3 farver. I Nationalmuseet findes en lille rød-sort mønsterstrikket trøje (nr. 123-1924). De forskellige strikmønstre fik navn efter den, som skabte dem, og hvert hjem havde sit særlige mønster. Til glæde og sorg brugtes mørke- og lyseblåt. Yngre havde rødt, blå og hvidt⁴.

Skørt. Ingen af de ældre forfattere omtaler særskilte skørter. De er alle syet sammen med stakkelivet. I senere tid var skørtet rødt eller lyseblåt stribet på mørkeblå bund. Rød-sort smalstribet hvergarn er karakteristisk for Færøernes dragt. Landt fortæller om gulstribet hvergarnsskørt til hel-ligdaysdragten.

Forklæde. Brudens forklæde var i 1700-årene besat med borter eller kniplinger (se fig. 292). Senere forklæder var ternede eller småblomstrede, af lærred eller musselin.

Brystdug, halsklæde. Efter beskrivelsen må brystdugen have været en smække. Halsklædet knyttedes fortil med nedhængende ender. Det var i

senere tid helst af musselin i livlige farver og fæstet i brystet med en nål, »pronur«.

Undertøj. Svabo siger, at fattigfolks særk var afdelt i lærreds overdel og vadmels underdel. Til finere brug var den helt af linned. Benklæder brugtes ikke, men underskørter af hvergarn.

Fodtøj. Ifølge Tarnovius brugte kvinderne sorte, gule og grønne strømper, i 1700årene sorte eller »korkede«. Strømpebåndene var vævede på båndvæv eller flettede. Både mænd og kvinder har lige til vore dage båret sko af forhistorisk form syet af eet stykke skind med søm over tå og hæl (fig. 291). De kunne sys af fåre- eller kohud, sjældnere af hestehud, sælrokke eller hvalmave. Kvinderne brugte gule, røde eller blå skobånd, mænd hvide, de hed »tveinger«. Man bar hvidskurede trættøfler udendørs for at skåne skindskoene.

Mandsdragt HELE DRAGTER

Tarnovius siger, at Færinger altid bruger en klædedragt, som de ingen tid forandrer. Dette passer også på senere tider, da netop mandsdragten har bevaret mange ældgamle træk.

I 1669 består dragten af runde hætter med blå nopper, kabudser og indendørs strikkede huer med høj top. Almindelige mennesker bruger ingen skjorte, da en lærreds skjorte ville blive våd og kold på søen. De foretrækker 2-3 uldne skjorter af hvidt vadmels, som kaldtes »understuger«, derover sort vadmels kofte »overstuge«. Den er meget vid og med brede, vide ærmer med store akselkarme. Bønderne syr selv deres tøj og behøver ingen skrædderhjælp. Bukserne er af sort, fint vadmels, de hænger på hofterne og fæstes for knæene. Overstugen når kun en håndsbred fra bukse-linningen, så et stykke af den hvide, uldne skjorte ses. På nordøerne bruges desuden også hvide vadmels »brøger«, som består af hoser og bukser, der går ud i eet. De bruger hoser af forskellig farve, hvide, grå og mør-røde, de to første slags naturfarvet fåreuld, den sidste farvet med korke^o. Om halsen binder de klude med kniplinger, de bindes med et sort eller rødt silkebånd. Men ellers bruges Laurentismændene runde, vide kraver udsyede med huller. Kraverne står ganske stive om halsen. Dette betegnes i 1669 som øernes gamle dragt. Debes' beskrivelse af mandsdragten slutter sig nær til Tarnovius'.

Omkring 1800 hedder det, at mandfolkene for største delen bibeholder

Fig. 293. Mand i ulden trøje og bukser, rød-sort stribet hue og hudesko. Pigen med strikket trøje, blomstret tørklæde og vidt, blomfearvet skørt. Hansen, Schou og Weller 1871. *Man in a woollen jacket and breeches, leather shoes, and red and black striped cap. The girl is dressed in a knitted vest or jacket, coloured kerchief and plum-coloured skirt. (1871).*

den gammeldags dragt. De bærer fine, hvide uldne skjorter kantet med blå klæde, kun enkelte velhavende har linnede skjorter. Til daglig bruges nu almindeligvis en ulden trøje, knyttet eller bundet i forskellige kulører. Kanter og knaphuller er belagt med røde, uldne bånd, og knapperne er af ben eller tin. Herover bæres en jakke eller kofte »sjostuka« af toskafts tæt og stærkt mørkebrunt vadmel. Den er ret vid, uden rygsøm og med kiler i skøderne. Disse når til knæene og er lukkede, undtagen fortil, hvor de overlapper hinanden, når koften knappes. Ærmerne har kun een indvendig søm. De er temmelig vide, men indsnævrede mod håndledet, hvor de knappes med en knap. Disse er enten hvide eller brune, drejede benknapper, som købes i handelen. Bukserne er af samme stof, ret vide og heftet eller bundet med bånd neden for knæet. Neden for den knappede linning er en åben split. Strømperne er sorte, grå eller »yssede«. De bindes neden for knæet med sribede, tæt virkede strømpebånd. Om halsen en hvid halsklud eller et kulørt kattuns tørklæde, og på hovedet en kort hue af stribet hvergarn, strikket randet hue, eller lådden kabuds.

Til fiskeri bruges trøjer og lange bukser af garvet skind. Til landarbejde en garvet skindtrøje med ulden indad.

Fig. 294. Fisker i lange bukser, kort kjortel med kiler, vest og kabuds på hovedet, opslået fortil. Grund. Fredensborg. *Fisherman in a woollen costume consisting of long, tight trousers, short kirtle with inset gussets, and a cap. (Stone sculpture; mid-18th century).*

Højtidsdragten er danske sko, fine, hvide uldstrømper, sorte bukser, kalmanks trøje, sort kofte eller kjol med små lommetasker på siderne, små opslag på langs af ærmerne omtrent som Dragør skippernes, hvid halsklud og hat eller hætte af sort klæde. Den sidste har for og bag to spidser eller stavne, som rager $\frac{1}{2}$ alen i vejret og er kantet med en slags stive og smalle kniplinger. Denne hætte giver en velskabt Færing et ret vakkert udseende, især når han tillige har sin frierstav i hånden, som efter reglen bør være så høj, at manden med oprakt arm lige kan nå stavens spids.

Hansen, Schou og Weller afbilder en skinddragt med sort hætslag og strømper, og en fuglefænger i almindelig dagligdragt (fig. 291 og 293).

Fig. 295. Brudgomsdragt med rund hat, åben, kort kofte og knæbukser. Om halsen brudgoms kors samt medaillon med Christian 7's navnetræk. Bælte med påsyede rosetter. Grund. Fredensborg. *Bridegroom with a short coat, breeches and a circular hat. Round his neck he wears a bridegrooms cross and a medallion, and he wears a metal belt. (Stone sculpture; mid-18th century).*

Blandt Nordmandsdalens figurer ses en fisker fra Tromsø i vid kofte til hofterne, korte, vide bukser og flad, bredskygget hat. En anden figur viser to korte kofter med skulderkarme og vide, korte, knæbukser. En fisker fra Strømø har lange bukser, hoftelang kofte med to kiler bagtil, kabuds med een opslået og een nedhængende stav (fig. 294). Brudgommen er i kort kjortel med et bredt bælte om livet. Knæbukserne er korte og vide og på hovedet har han en flad, bredskygget hat (fig. 295). I »Hofliv under trende Konger« af E. Bodenhoff (uddrag af Generalmajor Frederik Gotthold v. Müllers efterladte Papirer, Kbh. 1913, s. 313) fortælles det, at i sommeren 1848 sås en mand på Københavns gader kostumeret som i Holbergs komedier med sribede strømper, store sko med spænder,

en kort frakke med brede skøder og store lommer, en to-etagers spasere-stok i hånden, en hovedbeklædning, der ligner en bispehue, og dertil lang, svær hårpisk, der når til lænden. Denne mand er en Færing Poul Johnsen, hos hvem Kong Frederik 7 som kronprins har logeret under sit besøg på Færøerne. Nu har han besøgt kongen på Frederiksborg.

Nationalmuseets dragt (nr. V 177 a-f) har mørkeblå, strikket trøje, rød klædes vest med gul-grønt broderi (efter sigende C. A. Poulsens mønster, d. ca. 1900), bukser af sort kipret uldstof, og rød-sort stribet hue. En fiskerdragt af barket fåreskind (N.M. nr. 176) består af en kort kofte til at trække over hovedet, halvlange bukser, hvis ben er forbundet ved sædekile (snit tavle 4 fig. 1 og tavle 9 fig. 1), og strikket hætte. I type ligner den jernalderdragten fra Thorsbjerg.

DRAGTDELE

Kofte. Svabo siger, at søkøften »sjostuka« har kiler i hver side fra hoften og nedefter »liagejri«. Kun på Skuaøen har man foruden disse to kiler en tredje bagpå for desbedre at sky vandet, især når man sidder på en ro-bænk. (Snit med kiler fra taillen kendes fra middelalderen, f. eks. fra Herjolfsnes, Kragelund, Bocksten og Skjoldehamn). Den hvide kofte er kantet i halsen, om splitten og for hænderne med blåt vadmel. Sjostukan, som bæres over uldskjorten, er af sort uld, vid og løs, og når til det halve af benene. (Skjoldehamndragten er det eneste senmiddelalderlige fund, der har to kjortler, begge af uld). I ældre tid, siger Svabo, var sjostukan ikke åben fortil, som det senere blev tilfældet. Den havde blot en split i halsen ligesom undertrøjen. I Svabos tid blev den skåret op fortil med hvide eller brune benknapper og med sømme på skuldrene, gerne syet krydsvis med sort tråd. Nordmandsdalens tørvebonde er iført en kofte svarende til denne beskrivelse, med tætsluttende overdel, kiler fra hoften og nedefter og bundet fortil med bånd eller remme. Men i fiskerdragten har de middelalderlige ismugsklæder holdt sig til vore dage. Om håndleddene vik-lede man remme »vevlinger« for at holde de vide ærmer fast. Endnu den dag i dag bruges sjostuka af enkelte som festdragt. I museet i Thorshavn findes flere eksemplarer fra 1800-årene, af sort firskafths vadmel med sidekiler. De svarer til Svabos beskrivelse af stadsdragten: Lang, sid kjole af sværtet vadmel med rynker og folder nedad fra hofterne og gerne heste-hårsknapper. Han tilføjer, at nu er denne dragt ved at gå af brug og er-stattes af sort vadmels »vest«, kortere og uden rynker. Under den brugtes

kort, stribet kalmankes vest. (Ordet vest anvendt på ydertøj forekommer ret ofte fra 1600årenes midte. Den var den gang et kasaklignende stykke). En senere mode er »frakkalot«, en tætsiddende kort frakke med rygsøm og skøder, glatte forstykker og med knapper og opstående krave⁶. En kort, ret snæver skindkjortel »kot« uden kiler eller lukning har lige til nutiden været brugt af fiskere. Den har skuldersømme og ligner i snit Thorsbjergkjortlen (snit tavle 4 fig. 1). Også på Island har en sådan kjortel været brugt⁷.

Trøje. Den strikkede trøje, der stadig bruges som dagligdragt, omtales af Landt. Den kunne på hans tid være i flere farver. Nu bruges mønsterstrikket, helst mørke- og lyseblå trøje med sølvknapper og derunder rød, broderet klædes vest. Til sorg og for ældre sort vest.

Bukser. Nordmandsdalens figur af fisker har lange bukser, der hænger i folder. Formen svarer sandsynligvis til Nationalmuseets fiskerdragt. De er af omtrent samme type som Thorsbjergbrogene med de to ben forbundet med en sædekile. På Færøerne har brogene dog ikke haft fødder. Svabo og Landt siger, at bukserne er vide og rummelige med åben split foran og med slids under knæet, bundet sammen med bånd. Denne form findes på Nordmandsdalens brudgomsdragt. En senere mode er stramme knæbukser af sort vadmél med sølvknapper, som bruges endnu. Til frakkalot kunne dog også bruges lange bukser.

Hovedtøj. På listen over de ting, som manglede i handelen i 1627, står blandt andet »blå hatte«. Tarnovius taler om hatte med blå nopper, som kommer fra andre pladser. Der er her utvivlsomt tale om hovedtøj svarende til Amagerens »blåhat«, som indførtes fra Holland. Af den strikkede hue findes flere eksemplarer i museet i Thorshavn, den afbildes hos Svabo. »Stavnhætten« beskrives af denne forfatter som værende af sort klæde eller vadmél. Den har to opstående spidser »stavne«, samt en mindre stavn foran. På pulden og langs stavnenes kanter sidder sorte trådkniplinger. Når den bruges til fest, står alle tre stavne i vejret. I regn og kulde slås stavnene ned og beskærmer hals og bryst. Når stavnene samlede lægges på nakken, bruges den som negligé. Hertil bruges kun gamle og udslidte stavnhætter, da de taber deres form ved denne anvendelse. Museet i Thorshavn har to gamle stavnhætter af sort enskiftet vadmél. De har rund puld, delt i 6 dele ved hjælp af agramaner. Uden om pulden står stavnene, 24 cm høje, kantet med agramaner og stivet af med fiskeben. Fortil står en mindre stavn »struturin«⁸. Stavnhætten er sandsynligvis oprindelig en kabuds. Dens udvikling er muligvis påvirket af bispehuens

Egnsdragt - Færøerne

form. Efter Svabos beskrivelse har de to store spidser tidligere siddet på siderne og den lille fortil. Tænker man sig dem rundede i stedet for spidse (og uden de senere stivere), har man kabudsen med skygge og sidestykker til at slå ned om hals og skuldre. Den nu almindelige rødstribede hue nævnes første gang af Landt. Det fortælles, at når konen fik et nyt skørt, fik manden en hue, skåret ud af skørtets forbredde.

Fodtøj. Hudeskoene er omtalt under kvindedragt. Til fiskeri brugte mændene tykke, grove hoser trukket op over knæene, og strikkede sko med tyk sål af flere gange sammenlagt vadmel eller gennemvalket uld, tæt gennemsyet. De kaldtes »skølingar«. Indendørs brugtes dobbeltstrikkede sko, mønstrede i to farver. Disse brugtes også inden i hudeskoene ved udendørs arbejde.

Diverse. Til stads havde man sorte vanter, til daglig grå eller brune. Kniven – i skede af sort træ med sølvindlægning – hænger ved siden i rødt-blåt uldbånd flettet af 12 tråde »tolvtottabånd«. Endvidere pibe og tobakspung af sælskind.

1. Tarnovius. 1669, 66 f.

2. Debes. 1673, 249 f.

3. Landt. 1800, 423 f.

4. Svabo. 1781-82, 93 f.

5. Tarvonius anf. st., 62 ff.

6. Djurhuus. 1958, 353 f.

7. Gjessing. 1949, pl. VIII, fig. 1, islandske fiskere 1836.

8. Djurhuus anf. st., 357.

English Summary

Peasant costume springs from the interplay of various factors – the heritage of previous ages, the influence of upper-class fashions, and innovations devised within the peasant class itself. It has altered not only from one region to another but from age to age, and to suit varying conditions.

A characteristic feature of peasant costume is that survivals from pre-historic times and from the Middle Ages have been preserved there, to a far greater extent than in the costume of other classes. The peasants clung to the old ways and customs not least in their manner of dress. Slowly and somewhat hesitantly they did, however, follow current fashion. After a lapse of some 20-30 years or so, the innovations of the townsfolk usually found their way out to the isolated peasant communities. The successive styles left their mark on peasant costume; they were adapted to suit the particular needs of the peasant class and sometimes flourished concurrently in extraordinary combinations.

It was chiefly the everyday dress of ordinary townsfolk that was adopted in the rural communities; the costume of the artisan in the town and that of the peasant in the country were at all times much alike.

It was formerly supposed that regional costume did not begin to develop until the Renaissance when the distinction between town and country became more marked than it had previously been, but recent research has proved that regional dress can be traced back much further than that. Viktor Geramb has proved that regional costume existed in Styria as long ago as the first four centuries of our era. Mediaeval literary sources also bear witness to the fact that the inhabitants of various regions could be distinguished by their costume. In the 16th century several series of illustrations were published showing European "National Costumes" which were in themselves based on much more ancient traditions. The "roots" of true peasant costume may therefore be traceable to the high civilisations of ancient times. However, Danish peasant costume has on the whole a comparatively modern look. It is evident that Denmark, by comparison with the rest of Scandinavia, Finland and the Baltic coast, had a far livelier intercourse with, and was influenced to a much greater degree by, the European continent even though a number of ancient survivals are to be

English Summary

found in our peasant costume. It is, however, impossible to say exactly when any one of these first appeared in Denmark.

It was the women who first and foremost preserved traditions. It is a feature of peasant costume, not only in Denmark but in many other places as well, that women's dress changes more slowly than that of the men. The social condition of women, and, amongst other things, their closer association with their own locality, made them more reluctant to change an established custom. But it was of course primarily the older generation who tried to hold off the fashionable innovations that the younger generation sought to introduce. This conflict between the two generations is universally apparent.

The Economic Background: – Economic factors were of course among the most important in influencing the development of peasant costume. In an age of prosperity a new fashion had a good chance of being taken up by the peasant population, whereas in harsh times the form of peasant costume remained static. Thus the fashions evolved during the prosperous 16th century remained virtually unchanged throughout the lean period of the 17th and early 18th century. About the middle of the 18th century the lot of the farming population improved once more (this was of course particularly the case with those regions where villeinage and compulsory residence on the lord's domain were less rigorously enforced than they were for instance, on the islands of Zealand, Lolland, Falster and Møn) and inventories reveal clearly how the stocks of linen and woollen cloth increased during this period. Indeed the dress of the Rococo period left clearly discernible traces in peasant costume. The prosperity of the mid-18th century mentioned above brought about the emancipation of the peasantry. Villeinage ceased to be enforced on certain estates as early as the 1760's, and the year 1788 saw the end of compulsory residence on the landlord's domain, while the parcelling-out of land to the peasants then began in earnest. All this demanded a greatly increased expenditure on equipment, new live-stock and on improved methods of farming so that there was presumably little left over for new clothes. At any rate, the fashions of the Rococo period persisted to the end of the century.

The first decade of the 19th century saw a rise in the price of corn, about the same time as the Empire style of dress was being introduced. A writer of the period reported that one could see how all over Denmark the peasantry's old style of dress had altered since the beginning of the century. However, during the period 1818-27, when the corn prices (reck-

oned in silver) were excessively low, the bad conditions prevented the Empire style from gaining ground in many parts of the country. We see from the inventories that it was not until the return of prosperity in the 1830's that dresses of silk and printed cotton, of a fashionable "town cut", became more common.

When the export of farm produce really got going in the late 1840's, peasant costume became virtually a thing of the past. Up to this time the peasant had largely been restricted to home-made materials which of course had a stabilising influence on costume. But the increasing export of farm produce in the second half of the 19th century provided the farmer with ready money which enabled him to buy factory-produced articles in the market towns. It is symptomatic that the wearing of peasant costume persisted longest in those regions where farming was not the chief means of earning a livelihood – for instance on the islands of Fanø, Læsø and Amager.

Trade: – Although the peasants made the greater part of their clothing themselves there were certain things that had to be bought. Inventories show that the peasant of the 16th and 17th century was to some extent dressed in foreign materials. Right back in the Middle Ages there had been a lively peasant-trade with Norway, North Germany and the North Sea coast, but this had practically ceased by the 18th century. Jutland did considerable trade with Hamburg, this town being virtually the capital of the Jutland peninsular, just as Copenhagen was that of the Islands. For example, from about 1780 until about 1800 there was a considerable export of silk scarves from Altona to Slesvig-Holstein and from there to the rest of Denmark. Smuggling and the salvage from wrecked ships played a not inconsiderable rôle in the economy of coastal areas. The pedlars who travelled from farm to farm with chests full of silk ribbons, scarves and so on were transmitters of new fashions. Lace-pedlars sold the laces that were so essential for the women's headdresses and there were others who dealt in hand-knitted woollen goods. These pedlars influenced peasant costume not only by the wares they sold but by their own dress. A writer at the end of the 18th century relates that it was the pedlars who started the new style of short hair for men on the island of Funen. The cattle-drovers bought goods in Hamburg, and many peasant women from the west coast went down to Holland on trading trips.

The great annual fairs played an important part in the introduction of new fashions. At these fairs the various dealers occupied the same stand

English Summary

year after year – shoemakers, furriers, drapers, hatters and the rest. Purchases were made there and presents bought for those who had had to stay at home.

The Spread of New Styles in Dress: – Millers, tenant farmers, in-keepers, parish clerks, craftsmen etc., occupied a halfway position between the townsfolk and the peasantry from the point of view of costume and it was usually they who transmitted the new fashions. It is evident from inventories that new styles in dress first made their appearance in the country communities among such people and what was launched by them could then be – after due reflection – adopted by the peasantry. Further investigation in this field would undoubtedly show that the more individuals of this class there were in a neighbourhood, the quicker would be the introduction of a new style.

The young people who went into service in the towns came back to their villages with frills and finery instead of saved-up wages, to the great vexation of writers at the time, although it seems that the young people very soon re-adopted the established costume of their district. A great many factors probably brought this about. “What will the neighbours think?” undoubtedly inhibited the adoption of many a novelty, while in well-to-do farming circles there was often an element of pride in local traditions, etc.

All over the country men’s dress is much more homogeneous than that of the women. Men had more chances to get out and about. They did military service, they worked for the squire, as franchised farmers – especially in Jutland – they drove bullocks to Hamburg, they travelled with country pottery (Jydepotter) as far afield as Prague, they were pedlars, or they spent their youth at sea. In such ways they had ample opportunity to assimilate the new fashions in dress which they subsequently brought home with them to their native regions. Women, on the other hand, usually spent their entire lives in the one locality and it is therefore not surprising that they developed more marked regional features in their dress.

Sumptuary Regulations: – In an age when dress was an indication of one’s position on the social ladder, there was a natural desire to dress above one’s station. The government did their best to check this tendency and during a hundred years nearly a hundred regulations were issued concerning dress. In 1783, for instance, the peasantry were instructed to clothe themselves exclusively in home-made materials – frieze, hempen cloth and the like. Women might on no account wear jackets, skirts or

aprons of silk; they were only allowed a silk cap, and a jacket and skirt of small-ware. This is almost certainly the regulation referred to somewhat maliciously by a writer from the 17th century, who reported that at first it attracted a certain amount of attention and for a while put a stop to the peddling trade; but this regulation was ignored as time went by and silks and brocades were again peddled – and worn. Doubtless the same thing happened in the case of other regulations of this sort – they do not seem to have left any trace on peasant costume.

Materials and Colour: – White, undyed frieze, which in use turned a dirty grey, has been the everyday wear of the peasant since time immemorial. Frieze existed in the Bronze Age and reference is constantly made in Mediaeval ballads to “the grey peasant”, “the peasant in his hodden grey”, “peasants are not geese although they are grey” and so on. An even more ancient material used for clothing was leather. Both these materials have been worn by men and women right down to the time peasant dress finally disappeared. Linen, on the other hand, was rarely worn. In “*Kongespejlet*” (The King’s Mirror, 1220-30) we read that no honest man bedecks himself with flaxen or hempen cloth, and in the oldest inventories of peasants’ belongings shirts and shifts are only very rarely mentioned. Underclothes were not worn at all and people went to bed naked. In areas where flax was not commonly cultivated, for instance in parts of Jutland, linen continued to be a rare commodity until comparatively recent times. The use of linen does not become general until well into the 18th century. Linsey-woolsey with a woven pattern, which is so characteristic a feature of Danish peasant dress, was not used to any great extent until the middle of the 18th century. Finally, there were the materials found at the annual fairs or bought from the travelling pedlars’ i. e. silks, brocades, damasks, etc.; these naturally occur most frequently in times of prosperity.

As we have just said, grey or white undyed frieze was the peasant’s everyday wear since it was the cheapest material available. Slightly more exclusive was cloth woven from the wool of black sheep. One did one’s best to ensure that the flock always included a couple of black sheep to supply wool for the “Sunday Best”. Throughout the 17th century, red and black was the most common colour combination, a survival of Renaissance taste. The gaily patterned linsey-woolsey did not appear until around the middle of the 18th century. Towards the end of that century, blue comes to the fore as the most favoured colour for men’s gala dress. Both

English Summary

blue and black could be dyed at home without elaborate equipment. The bright colours of the 18th century that reflect upper-class taste of the Rococo and Louis XVI periods, were succeeded in the final phase of peasant dress by dark, subdued shades. Quite apart from the influence of contemporary fashion, this was probably largely due to the fact that it was only the old people who were still wearing the regional costumes.

Tailors and Seamstresses: – King Christian II (1513–23) decreed that no “official”, i. e. shoemaker, tailor or furrier, might ply his trade in a village or travel from town to town. However, in the 17th century, freedom of trade was considerably extended. Originally the village tailor was only permitted to sew frieze and the village shoemaker might only make peasant shoes. These restrictions naturally inhibited the spread of new fashions. Presumably in the first place the women sewed all clothing both for themselves and for their menfolk; this was still the practice in Aamager well into the 19th century. We do, however, know that country tailors existed in the 17th century; there were repeated complaints in a district in south-western Jutland that the tailor was old and inefficient and could no longer get around to his customers. Seamstresses gradually took over the sewing of women’s clothing; they too travelled from farm to farm and their *clientele* extended beyond the village itself. However, their chances of receiving new ideas were very limited and this situation did not change until the circulation and reading of “fashion” periodicals became general.

In a work entitled “Skånes folkdräkter” (The Peasant Costumes of Scania) the Swedish scholar professor Sigfried Svensson has put forward a number of theories which can for a great part equally well be applied to the Danish peasant costumes.

FEMALE DRESS

The women’s costume consisted of the following items: – head-dress; sleeved jacket, or bodice and knitted jacket, skirt (or for special festive occasions, a gown), apron, kerchief, shift, petticoats, stockings and footwear.

Head-Dress. This was the most significant part of a peasant woman’s costume. It indicated the difference between young and old, and between married and single – or rather, between chaste and unchaste. It was used in special forms at confirmations, weddings, for mourning etc.; and it was the head-dress first and foremost that differed most from one region to another.

The custom for married women to cover the head with a cloth while unmarried women went bare-headed, goes back to the Middle Ages and perhaps even further. Amongst the peasantry this custom survived in the costume of brides and bridesmaids right up to the second half of the 19th century. At the beginning of the 18th century, on the other hand, young girls also began to wear caps as part of everyday dress.

The head-cloth of the married woman survived in peasant dress in varying forms throughout the country. A cloth tied about the head in various ways is in itself a very ancient form of head-dress – it was part of the costume worn by women of the Germanic tribes, it was known in the Viking Age, and it is depicted in Mediaeval wall-paintings. At the end of the 15th century a triangular kerchief knotted under the chin was commonly worn and the method used by the women on the island of Læsø for tying their head-cloths is undoubtedly just as ancient (fig. 1). From the end of the 18th century and for half a century or so, a narrow folded kerchief was worn crossed at the nape of the neck and tied on top of the head. This was replaced by the cloth tied under the chin (fig. 272).

The cap as we know it, shows the influence of Renaissance fashion. When the cap began also to be worn by young girls, the distinction between married and unmarried women was indicated by the colours and the decoration. Roughly speaking the development was as follows: –

Married women – a head-cloth	Unmarried women – went bare-headed
» » – a black cap	» » – a white cap
» » – a dark coloured or black cap with black lace or gold braid	» » – a coloured cap

The black velvet cap trimmed with gold braid was reserved for the married woman and she usually took it with her in her grave. Married women always wore black cap-strings, girls wore them red or brightly coloured, while elderly spinsters and “fallen women” wore green cap-strings.

There were three types of cap and the chronological sequence is as follows: – the two-piece cap (fig. 4), the three-piece cap (fig. 5), and the cap with a front edge and a back-piece (fig. 6). The shape was not determined by the region although the decoration was. The two-piece cap has a straight front edge similar to the caps worn by people of fashion up to

English Summary

the end of the 16th century. Three-piece caps have a curved front edge, a fashion that arose among the upper classes towards the end of the 16th century. The oldest caps of the third variety also have a curved front edge; more recent examples are quite straight.

Woollen cloth and frieze were the most common materials used for caps in the 17th century. Later on silk, cloth of gold, velvet, etc., were used for festive occasions. Black was the dominating colour in the 17th century but in the 18th century bright colours were in favour although the married woman's cap remained black. In earlier times unmarried girls often wore white caps (fig. 7).

The decoration consisted of embroidery, ribbons, lace, or braid. The oldest two-piece caps are edged with narrow, plain-coloured silk ribbon. The same sort of ribbon ran up over the crown of the head and was tied in a bow at the nape of the neck. The strings of the three-piece caps and of the caps with back-pieces were tied under the chin; they had a separate bow at the back of the neck. The ribbons were wider and often flowered (fig. 179). The oldest caps were sometimes adorned with black lace or with metal lace, the latter being replaced on the married women's cap by wide strips of gold braid (fig. 8).

The embroidery, which is usually confined to the back of the cap, is rarely present on the oldest examples; it becomes more common at the end of the 18th century. The earliest embroidered decoration was in the form of rather stylised flowers executed in floss silk (fig. 5). Later the motifs become more naturalistic. Embroidery in metal thread was practised all over the country but reached the highest point of perfection in the north-eastern region of Zealand between 1840 and 1870 (fig. 132). These caps were worked by professional embroideresses and rank among the finest products of Danish peasant art.

The cap without accessories was merely for everyday use. For festive occasions it was adorned with cross-cloth, head-band, or "wings". The cross-cloth was originally a square white cloth folded diagonally into a triangle and knotted tightly round the head – beneath the cap (fig. 10). This was probably a Mediaeval fashion used in the first place to shape the skull. Deformation of the skull can be seen in the exhumed skeletons of Queen Helvig (died in 1224 or 26) and her daughters Rikissa and Ingeborg. Similar deformations are found on the Dutch island of Marken, where moulding of the skull by means of a tightly tied cross-cloth was carried out on infant girls right up to our own times. Helvig was a princess from

Holstein and exhumed skulls show that the custom of binding the head was not only practised in Marken and around the Zuiderzee but much farther afield.

In the second half of the 18th century the cross-cloth was placed *over* the cap. It was now given different forms and decorated with lace or embroidery (fig. 11). This custom undoubtedly owes its origin to the influence of upper-class dress.

In those regions where particularly ancient forms of dress survived a linen “under-cap” (“*lin hat*”) was still used until quite recently (fig. 3). As its name shows, this object must already have been used in Northern Europe during the early Middle Ages, before the word “hat” came to indicate a type of male headgear with a brim. It is possible that the headband was developed from the “under-cap”. In its most recent form, the headband consists of a rectangular piece of material fastened with pins at the nape of the neck and placed under the cap. It is known to have existed in the 16th and 17th century and has been preserved in some regions until recent times.

“Wings” are white starched frills placed at the earpieces of the cap (fig. 13). This fashion is known in the 16th century and reached Denmark about 1600. It became part of the Jutland peasant dress in the following century, possibly due to influence from Germany where “wings” were worn by the common people in the 16th and 17th century. In Jutland several variants were evolved during the course of time. In some regions the “wings” joined at the back of the head to become the so-called “*skæg*” (lit. “beard”; fig. 14) or became a single strip of frilling (“*storrer*”) as in fig. 15. (See also map; fig. 297, 298, 301).

In winter the women wore a so-called “*kapperøllike*” (fig. 16) to cover the headdress. This might be of printed cotton or of black velvet with a border of Mechlin lace. The word “*kapperøllike*” is derived from the French word “*chaperon*” and the head-dress is in fact similar to the hooded cap that was worn throughout Northern Europe in the early Middle Ages. The “*kapperøllike*” in its more recent form shows the influence of the hooded caps worn by fashionable women in the 17th and 18th century.

Sunburn was regarded as a blemish, and to avoid it peasant women used a “sun-cloth” (fig. 17) of white or blue starched linen. One often sees such headgear in 17th century Dutch paintings. The same purpose was served by a piece of leather or cardboard gaily painted with flowers (fig. 18) – a type of sunshade used by the upper classes in the 18th century, although of

English Summary

course sunshades of plaited straw had already been used in Classical Greece, and "head-shades" occur in several 13th century illustrations. The most recent form of sunhat is the "heligolander" which is made of printed cotton, or some similar light material, gathered over a frame with a flounce at the nape of the neck; it was in use until quite recently. Its shape was influenced by the fashionable bonnets of the 19th century although the "heligolander" actually dates back to the 17th century and is closely related to the chaperon.

Women in western Jutland wore a black felt top-hat over their white head-dress. This fashion was at its height between 1820-1860, although tall black hats had been worn by women along the Lower Rhine and in Holland as far back as the 15th century, and the fashion persisted there for several hundred years. The top-hat was revived as an article of women's costume in England during the Neo-classical period at the end of the 18th century. Why this type of hat is only found on the west coast of Jutland is not certain, but top-hats were a well-known feature of folk costume in Northern Germany so this upper-class fashion may have seemed familiar and more readily acceptable in the eyes of the Jutlanders. By and large the close ties with the Continent are more easily discernible in Jutland than elsewhere in Denmark (fig. 19).

The "bongrace" of the 16th century English lady was worn by peasant women in Jutland until well into the 19th century. The "*pandsmække*", as it was called, consisted of a forehead-band of black velvet with a lace border (fig. 71). It was mainly worn in Jutland and only by married women.

The so-called "*strude*" (fig. 21) are quite unique in peasant costume. They consist of two half-masks hooked together at the back of the head and were worn by the women on the island of Fanø when working in the fields, to prevent sunburn. This face-covering undoubtedly derives from two kerchiefs, one worn over the forehead, one over the chin. The term may have originated in the 16th century when the long tail ("*strud*") of the liripipe hood was occasionally used to shield the face.

To this very day peasant women have used a band of some material like leather, cloth or velvet to keep their hair in place. Such hairbands can be traced back to prehistoric times and are still found in the bridal head-dress (see fig. 22 and 59).

Hairstyle. Plaits entwined with ribbons are known to have been worn long before the Middle Ages and have survived in Southern Falster until the present day. A hairstyle in which the plaits were wound around the

head was the attribute of brides and young girls. In the 19th century three-strand plaits became fashionable (although they had been known in the Bronze Age). Those who wore a cap, twisted the hair into a knot without the aid of hairpins, whilst the front hair was kept in place by the hair-band. It was not until the mid-19th century, when the custom of parting the hair was adopted by the peasantry, that a looking-glass was needed when dressing. The hair had always to be smooth in front; curls were thought slovenly and the hair was flattened with the aid of egg-yolk, syrup, beer or some other fixative. A peasant woman only combed her hair on Sundays. On weekdays she merely smoothed it with her hand. Since married women were not allowed to show their hair, most of them cut it short after their wedding.

Gowns. In most 17th and 18th century inventories of the belongings of well-to-do peasant women we find mention of a black gown. It was used as a bridal costume, for going to Holy Communion, and for funerals. Colours other than black do occur, but very seldom. Sleeved gowns in one piece were in fashion during the early Middle Ages (fig. 24), while gowns with separated bodice and skirt (two-piece gowns) originated in the latter part of the 15th century. The 17th and early 18th century peasant gowns were presumably all in one piece. The fashion of wearing a two-piece gown probably reached the peasant communities in the middle of the 18th century; at any rate all surviving black gowns are of this type (fig. 23). During the Empire period coloured two-piece gowns of linsey-woolsey, printed cotton, or silk appear, and from then on the two-piece gown almost entirely superseded other forms of clothing while the cut was more or less up-to-date by fashionable standards. The linsey-woolsey two-piece gowns of the Crinoline Period were of bright colours which were, however, supplanted by more subdued shades towards the close of the century (fig. 26).

Sleeved Jackets. The most common article of dress during the 17th and most of the 18th century was a short, skirted jacket (or basque) with sleeves. This was a fashion from the time of the 'Thirty Years' War, which had already in the 1630's fallen from favour in fashionable circles and descended to the lower classes where it was worn by peasant women, with successive variations until folk costume finally ceased to exist. Our earliest illustration of such a jacket is dated 1630 (fig. 27). The front lacing, the slightly puffed effect at the shoulders, and the long tight sleeves are clearly visible. Jackets from a later date are cut high in front and the skirt

English Summary

part can be either in one piece or divided. This was an upper-class fashion in the 1640's; a bare century later it was being discarded by the ordinary people in the towns, though it survived in the country for another century or so. At the end of the 18th century the skirt of the jacket was double-pleated; the sleeves were usually of three-quarter length with deep cuffs (fig. 30). At the same time, the neck was cut very low so a kerchief became a necessity. The jacket of the Empire Period was very high-waisted; in this respect the peasant version followed the fashionable style of the times. Such jackets could be fastened with silver hooks, with buttons, held together with pins, or laced. They were generally made of woollen cloth or of frieze, linsey-woolsey, calimanco, etc. The earliest are mostly black or red, later there was a great variety of colours. Under the jacket either a stomacher or a bodice could be worn.

Bodices. In the 17th and 18th century a sleeveless bodice was worn under the jacket for festive occasions and this custom survived in districts where ancient dress-traditions were preserved. In most parts of the country, however, the bodice was gradually adopted for everyday wear. This seems to have happened sometime during the middle of the 18th century. Bodices – apparently sewn to the skirt in most cases – are known to have been used in the late Middle Ages and were worn in the 17th and 18th century as *negligée* by ladies of fashion. At an early date it became working-dress for servants. Among the peasantry it was used as a gala dress only by very young or very poor women. The fastenings and the cut are generally similar to those of the sleeved jackets. In the 17th and early 18th century the bodices were often of rich materials decorated with gold or silver braid. Later on simple materials were used, with trimmings of silk ribbon (fig. 31, 32, 33).

Knitted Vests ("Nattrøje"). When the bodice was worn on its own, a vest or knitted jacket was generally worn underneath, or sometimes a pair of knitted sleeves were sewn in. These vests (or sleeves) were invariably of red, green or dark blue wool (fig. 34, 35). The knitted "*nattrøje*", which literally means night-jacket, is first mentioned in inventories at the end of the 17th century but it was not in common use till some fifty years later, coming in together with the adoption of the bodice for everyday wear. The fashion originated in the upper classes during the 17th century when knitted vests of silk embroidered with gold or silver thread were fairly common. The blue knitted silk vest worn by Charles I of England at his execution is still preserved. The oldest Danish peasant vests of this type

are open in front and knitted with a looped-effect inside; later, circular knitting without loops became general practice. The traditional diamond patterns and eight-pointed stars that are used in knitting to this day are also found on 17th century knitted garments. The usual term for this garment was "night-jacket" despite the fact that the vest was worn in daytime. In some parts of the country a blue knitted vest was worn with a skirt of the same colour for Christmas and in winter, a green vest and skirt for Easter and in spring, and a red one at Whitsuntide and in summer. This custom seems to be of quite recent origin. When folk costume was no longer worn, the knitted vest reverted to its original rôle as an item of underclothing.

Skirts. It seems probable that in the past Danish peasant women wore kilt-like, wrap-around skirts – various accounts and illustrations indicate that this was so (fig. 36, 37). The most primitive type of skirt was just a length of cloth wound about the lower part of the body. It existed in this form in the Early Bronze Age and presumably during the Viking Period, and it also occurs in the peasant costume of various parts of northern Europe. The earliest Danish peasant skirts still in existence, dating from the end of the 18th century, are, however, all of the closed type with a placket in front (fig. 39). It was not until the Empire Period that the placket was moved to the left side. In front was an inset panel of cheaper material, concealed by the big apron. (Servants had similar inserted panels to their skirts at the end of the 16th century). The earliest skirts have deep gathers; later they were pleated (pleating was, however, already used in the Viking Age). Freshly baked loaves were laid on the pleats to steam and press them flat. In the 17th century skirts were generally of some kind of woollen cloth. Later there was a wider range of materials to choose from, such as flannel, damask, linsey-woolsey and so on. Skirts made of woollen fells are mentioned at the end of the 17th century; they were used the whole year round – in winter with the wool innermost (fig. 40), in summer shorn of their wool. Judging from the inventories the earliest skirts were monochrome, usually red or black, the red skirts remaining part of the unmarried girl's costume well into the 19th century. Married women mostly wore green skirts. Blue was reserved for festive occasions. Skirts with bright-coloured patterns appeared in the middle of the 18th century. In various parts of the country we find the so-called "*trappeskørter*" (lit. stepped skirts) i. e. several skirts worn one on top of the other, each successive skirt being shorter than the one before. This

English Summary

form is supposed to date from the Viking Age and is found at different periods in upper-class fashions.

On the island of Amager the so-called "*venneker*" still exist (fig. 38). These are pleated aprons worn at the back but always together with other aprons worn at the front. This garment may originally have been an open-fronted skirt, for occasionally it is referred to as "*venneke-skirt*". In earlier times they occurred in a few other regions of Denmark and on the Faroe Islands (fig. 290). Aprons worn both at the back and in front are found in European fashionable costume during the early 16th century.

Aprons. Inventories show that the apron was not in general use amongst the peasantry until the early 18th century despite the fact that it has a very ancient ancestry in Northern Europe. It is known to have existed in the Late Iron Age (in Finland) and in the 10th century (in Iceland) and it is seen in Mediaeval wall-paintings in Danish churches (fig. 41, 43). It was originally a very primitive garment – merely a piece of cloth or leather tied about the waist or secured by means of a belt. On the island of Amager we still find aprons that have a top edge ending in two triangular points (fig. 42). This feature is thought to be a survival from the original primitive garment dating back to the 12th century. The type occurs in Swedish, Dutch, and Italian peasant costume. In 15th century wall-paintings we find narrow aprons with waistbands, a type that lasted into the 17th century. A hundred years later, aprons were large and voluminous. In the Empire Period they were long and narrow, while later on, in the 19th century, they became short and narrow. During the 17th century, judging from inventories, aprons were of linen, frieze and similar materials, and were either blue, white or black. In the second half of the 18th century a great variety of materials and colours was used – linsey-woolsey, silk, cotton (fig. 44), with stripes, checks or with woven patterns. It is probable that the apron was originally worn only with everyday working clothes; later it became obligatory for festive occasions as well. There are many beliefs and superstitions connected with the apron.

Kerchiefs and Collars. During the 17th century, Danish peasant women wore ruffs in the late-Renaissance style (fig. 27). Presumably there were other types of collar (fig. 45) but these are now unknown to us. Some people wore no collar at all. From about 1730 onwards, kerchiefs are frequently mentioned in the inventories. These square kerchiefs were folded into a triangle and were worn like a *fichu* with the ends tucked into the front of the bodice or jacket. The earliest kerchiefs were mostly

of white linen. Silks, printed cottons and linen cloth only became more common around the middle of the 18th century – it was about then too that embroidery first appears on the kerchiefs. The earliest embroidered kerchiefs were presumably imported from the south but soon the young peasant girl learned the art of embroidery, under the guidance, perhaps, of the parson's wife and daughters. Silk kerchiefs were often embroidered on one side with festive colours (red, yellow, and green) and on the other with mourning colours (black and white) so that the kerchief could be reversed as occasion demanded. White kerchiefs embellished with tambour embroidery were part of the bridal costume (fig. 208).

Outer Wear. For solemn occasions the peasant women of the 17th century wore big black cloaks with wide collars (fig. 48). Being a sleeveless garment the cloak was in fact a kind of cape. Cloaks are known to have been worn in prehistoric times and right through the Middle Ages. At the time of the Renaissance the short cape became fashionable in the upper classes but among countryfolk the long cloak survived until about 1730. It was then replaced by short coloured cloaks or capes of frieze, woollen damask, silk or cotton (fig. 49). There are still many of these late 18th century cloaks in existence. Apart from the cloak, the fleece-lined sleeved coats (fig. 16) and the "*rejsekjol*" (lit. a travelling coat) of frieze (fig. 51) were used. In the early 19th century short "spencers", long fitted overcoats, loose capes, and woollen shawls could all be used for outdoor wear. However, one often made do with a horseblanket or a sheet, or one pulled the outer skirt up over one's head (compare p. 486; cloak and skirt worn over the head).

Underclothes. In Denmark three varieties of shifts with sleeves are known; the shift cut in one piece; the so-called "*oplod*" (truncated shift); and the two-piece-shift. Shifts without sleeves were also used in various places. The age and origin of the various forms of shift have long been debated, but the Danish material – which is of comparatively recent date – does not provide us with any new evidence. However, the one-piece shift (fig. 52) is now generally regarded as the most ancient type and is thought to date back to the Middle Ages and earlier. The only existing shifts of this type, however, all date from the first half of the 19th century, but entries in inventories seem to suggest that they were used before, or at any rate concurrently with, the other type. The "*oplod*" was actually the top part of a shift (fig. 53) and was worn on top of a sleeveless shift. Sometimes it was worn over the ordinary sleeved shift in order to hide the fact

English Summary

that the latter was not perfectly clean! The "*oplod*" is thought to be a very ancient form of garment. Its name seems to substantiate this claim for it is derived from an Old Norse word "*upplutr*". Short jackets of a somewhat similar cut have been found in Danish Bronze Age graves. The two-piece-shift consisted of an "*oplod*" and a skirt sewn together (fig. 54). Many of these dating from the late 18th century survive and are often magnificently embroidered. The sleeveless shift (fig. 55) is only found in a few localities and is believed to be of more recent date than the one-piece shift. As far as we know, it was always worn under an "*oplod*".

The shift might be of linen or hempen cloth. The bodice-shift had a linen top and a hempen skirt. Woollen shifts were worn in Jutland, particularly in more recent times.

The "*Klokke*" was a sleeveless bodice sewn on to a skirt (fig. 56). Such garments were used as working dress or as underwear, and might be of frieze, flannel or hide and was usually some shade of red or blue. Some experts claim that this garment is of prehistoric origin; others think that it originated in the 11th century or possibly even some four centuries later when the demarcation between bodice and skirt first took place. The "*klokke*" in one piece, which still survives in children's clothing, is derived from the Mediaeval one-piece gown.

Petticoats. Petticoats in the modern sense did not become common until the 1860's. Until then old over skirts had been worn under the main skirt. It has been said that women sometimes wore up to fourteen petticoats. Even in the present century it was believed that a red petticoat was an effective cure for rheumatism.

Drawers were practically unknown among the peasant classes until the 1870's. The earliest form of drawers were of open type with legs that were gathered in below the knee. For winter wear these garments were made of frieze while those worn in summer were of linen.

WOMEN'S DRESS FOR SPECIAL OCCASIONS

Peasant costume has not only varied from district to district and from age to age. There were also special costumes for special occasions – bridal gown, mourning dress and so on – just as among the upper classes. Small communities composed of people whose lives and social position are similar, have a natural tendency to formulate strict rules for the regulation of their social intercourse, and certainly within the peasant class there was

a complicated and rigorously enforced ritual concerning dress. Most of this has long been forgotten and only in districts where peasant costume was worn until fairly recently can one get any idea of this aspect of our subject. The Amager woman's eleven fine aprons, each intended for a specific ceremony, gives some slight impression of how much was required in order that one should appear correctly dressed on all occasions.

All this, however, only applies to the costume of the women. There was much less differentiation in men's dress.

Bridal Dress. This consisted of a one-piece black gown, or a black, sleeved jacket and black skirt; a white embroidered kerchief and apron; a stomacher ornamented with metal lace, coloured beads and silk ribbon; a sash of silk or of gold galloon; and lastly the head-dress (fig. 57). In some areas the black gown went out of fashion in the 1830's and the bride wore her ordinary festive costume.

The head-dress was the most important item of all. This derives from the maiden's hair-dress worn on her wedding day for the last time. The long flowing hair that was the symbol of virginity in the Middle Ages survived in the bridal head-dress of the peasantry until the mid-17th century, although we hear of peasant brides wearing plaited hair slightly before that. Later on plaits became the common bridal head-dress. They were now wound about with ribbons and worn pinned up on top of the head (fig. 59); if the hair was insufficiently long, tufts of flax were plaited in. As time went on a loose hair-pad, studded with beads, replaced the plaits (fig. 61). In front of the coiled up plaits was a forehead-band ("*bore*"; fig. 60) decorated in various ways and tied at the nape of the neck with coloured silk ribbons. In the course of time the decorated hair-pad was furnished with a "neck-piece", a round disk of cardboard beset with beads, gold lace, etc. (fig. 62, 63, 64, 65). Now the hair itself was entirely covered by the forehead-band and the neck-piece, although the hair-pad, still representing the original plaits, remained concealed beneath the headdress.

The Bridal Wreath. Although the bridal wreath existed in Antiquity, it does not seem to have been used in Danish peasant costume till quite recent times. It was not until the 1840's that it began to supplant the more ancient bridal head-dresses, probably due to influence from fashionable quarters. The wreaths that have been preserved consist of flowers and leaves of fabric. About 1850, myrtle was sometimes added and gradually the wreath of myrtle alone became the acceptable wear.

English Summary

The Bridal Veil seems first to have appeared in the 1860's. At first it was of fine, home-woven linen and reached to the waist.

The Bridal Crown. Very few examples of these have come down to us though they must have been fairly widely used in the past. The crown arrived in Northern Europe during the early Middle Ages via the Byzantine Empire and Rome. At first it was a mark of rank in either sex and was later to become the special symbol of the virgin and the bride. We often read in Mediaeval ballads of the maiden with golden crown and open hair. The crown, and later on the bridal head-dress, was usually kept in the village church and hired out. As time went on, however, the crowns ceased to be Church property and often ended up in the District Office or in the care of the midwife (fig. 66, 67).

The adornments that we now class together as "bridal head-dress" all derive from the maiden's head-dress. Plaits, crown, and wreath were but the distinguishing marks of the unmarried woman and she wore these for the last time on her wedding day when bride and bridesmaids were similarly adorned – probably with the intention of protecting the bride from the powers of evil by concealing her among a group of persons dressed alike. As the fear of such perils gradually diminished, one could afford to dress the bride more magnificently than her attendant maids.

Mourning dress. The most usual mourning costume was a black gown, or black jacket and skirt. White cotton twill jackets are often listed in inventories and we know that they were worn at funerals in the 18th century. It was the custom to wear a white apron and kerchief, unadorned by embroidery, while the cap could be either black or white. In former times it was customary to wear a cloak or skirt over the head at funerals (fig. 68). In many parts of Jutland the widow sat on the cart behind the coffin, with a black skirt or cloak over her head. This costume was originally worn for ordinary church-going or as a sign of penitence. The custom of covering the head in this way is known to have existed in Antiquity and in the Middle Ages (fig. 70). Black cloaks appear in 17th century inventories while in the previous century numerous regulations had been issued against wearing them over the head. It is characteristic that most of our information on this subject comes from southern and western Jutland – regions that were in close contact with the Low Countries and Northern Germany where the so-called "hoike" was the ordinary street-wear from about 1400 until around 1600. As a cheaper substitute for this costly garment, Danish peasant women could make do with a black skirt

pulled over the head. On the island of Amager the "mourning-skirt" boasts a special fan-like stiffener trimmed with blue and purple silk ribbons which keeps it up at the back (fig. 69). Already around 1760 the skirt and cloak over the head begin to give way to the mourning veil.

Grave-Clothes. It was customary among the peasants to have one's grave-clothes ready in advance and the sewing of these was often the first task a young wife undertook in her new home. The bridal shift and the bridegroom's embroidered shirt were also regarded as suitable grave-clothes. In many regions we find special shifts and shirts for burial; they were very long and full, and without embroidery and were often worn over the bridal shift or shirt. In addition to the shift or shroud the women wore an apron with black tie-strings, and a cap – in the case of a married woman – the black matron's cap trimmed with gold braid. On the breast of the corpse lay a pair of open scissors or two straws laid cross-wise, a prayerbook was laid under the chin, and a coin was placed on each eyelid. From the 1830's onwards, cases are known of young girls being buried in full bridal costume; this custom seems to have been adopted in many places after about 1880. In more recent times burial clothes were made by the tailors or the seamstresses.

Communion Dress. This was on the whole similar to the mourning wear, although neither the cloak nor the skirt were worn over the head. In some regions the head was covered with a white cloth or a forehead-band ("*pandesmæk*"). Married women wore the black matron's cap; young girls wore a white cap (later they wore coloured caps with white, black, green or blue cap-strings). Women who had born children out of wedlock were allowed the matron's black gown but were obliged to wear the unmarried woman's coloured cap. A prayerbook was held in the folded hands, covered by a white handkerchief. On top was placed a vinaigrette or three green sprigs of southernwood, balsam and heartsease (fig. 71).

Confirmation Dress. On this occasion the young girl wore her ordinary gala costume with a white kerchief and apron. In some places it was customary for girls to don the black gown at this stage (fig. 72), possibly as a result of a regulation issued in 1784 which, however, only in fact applied to other ranks of society. At her confirmation the young girl wore her hair pinned up in plaits for the first time – thus adopting the customary hairdress of the unmarried woman. Later, however, the gala cap was worn. The custom of carrying a bunch of flowers, which became fashion-

able only lately, existed among well-to-do peasant families already by the 1850's.

Harvest Costume. In some districts women wore the age-old garment known as a "*klokke*" for harvesting. In other parts of the country they wore a bodice and separate skirt (fig. 73), or a skirt and a shift on their own. The sleeved jacket and "*nattrøje*" were never used for harvesting. In most parts a white apron was obligatory. One also wore "harvest sleeves" – which looked like cut-off shirtsleeves – while the sun was kept off by a painted sun-bonnet, an eye-cloth or, later, by a "heligolander". It was considered very important that harvest clothes should be immaculately clean and fresh. In Northern Jutland it was the custom for girls to wear their festive clothes with white aprons when the harvest was finally brought home while the lads appeared in their winter clothes – leather breeches and jacket! For reaping, however, the men wore their Sunday best.

MALE DRESS

Male costume consisted of coat or kirtle, jacket, waistcoat or jerkin, trousers, neckcloth, shirt, headgear and footwear.

Coat ("kofte"). The peasant's grey frieze coat is mentioned in ancient ballads, and in 15th century wall-paintings in churches and in illustrations of later date we see farmers working in short coats (fig. 74, 80). A short white frieze coat was the everyday working dress in many parts of the country up to the 1850's. Presumably early peasant coats did not differ greatly from the short frieze coats dating respectively from the Iron Age and from the 13–14th century that have been found in Scandinavia; they were probably pulled on over the head and had no collar, cuffs or pocket flaps.

Kirtle ("kjortel"). It is impossible for us now to clarify the distinction between the "*kofte*" and the "*kjortel*" in the more distant past – both terms are used indiscriminately in the inventories. Possibly the "*kofte*" was an undergarment worn also at work, and the kirtle an outer garment for formal use. The sole surviving kirtle (fig. 81) which has retained the Mediaeval cut with no back-seam, and with inset gussets at the sides. It was only in the 18th century that distinctions in cut and decoration became apparent; then we find the kirtle, "*kjol*" (frock-coat) as it was now called, cut on the lines of the *Justaucorps* with a back-seam, cuffs, pocket flaps and numerous buttons (fig. 82). The earliest of these garments are

single-breasted and have no collar. At the end of the century they become double-breasted and have a collar. In the 1830's coats in the Empire style became fashionable among the peasants (fig. 83). These were high-waisted with large turn-down collars and with tails reaching almost to the ground. Later on the long "kjol" was replaced by a shorter one. Judging from the inventories the kirtle seems invariably to have been of grey frieze. This too points to the antiquity of this garment. The oldest kirtles were fastened with hooks and not with buttons. In the 18th century the kirtle was usually made of some woollen stuffs like bays, or of leather, or felt, and blue or brown were the colours most frequently used. The kirtle and the frock coat were such grand items that a peasant would rarely acquire one until he got married.

The "*Klædning*". In 17th and 18th century inventories we occasionally come across this term used to describe a suit composed of breeches and jacket. The term is doubtlessly used with reference to the Renaissance type of man's suit, comprising short jacket and wide breeches, which lived on in peasant costume right up to the mid-18th century. The word "*klædning*" is only found in Jutland and on the island of Samsø. During the 18th century the "*klædning*" sometimes included a waistcoat of the same material – it became in fact a complete suit of clothes in the modern sense of the word.

Jacket. The Renaissance type of jacket with padded-out shoulders, seam down the back, two-piece sleeves and attached skirt, has survived on the island of Amager to this very day (fig. 84). Otherwise the jackets surviving from the late 18th century are of the single-breasted type (fig. 85), with one- or two-piece sleeves, and pocket flaps but without collars. An author of the time said the jacket was a sleeved waistcoat although it was rather larger, or you might say that it resembled a short frock-coat without collar or cuffs. An outcome of the French Revolution was that a short type of jacket came into fashion (fig. 86). Peasants and seamen, however, had been wearing a short jacket (and long trousers) long before this date, and it is more than likely that this humble costume inspired the Revolutionary dress. About 1840 the peasants' jacket again became somewhat longer. The jacket was chiefly worn by young men.

"*Uldenskjorten*" (lit. the woollen-shirt). Amager is the only place in Denmark where the "*uldenskjorte*" has survived to this day (fig. 87). There it has still retained the Mediaeval cut without a seam down the back and with gussets at the sides. It was invariably of red woollen cloth

English Summary

trimmed with black silk ribbon and with embroidered buttons. Presumably the "*uldenskjorte*" was originally similar in cut to the ordinary shirt, and in spite of modernisation, it has retained the character of an undergarment; its very name indicates that this garment was a piece of underclothing. The "*uldenskjorte*" seems chiefly to have been worn by seamen, probably due to the fact that, even when damp, wool is warmer than linen. On the Faroe Islands, during the 17th century, two or three white frieze shirts were worn under the kirtle. In certain parts of the country, judging from the inventories, the "*uldenskjorte*" was the most highly prized article of clothing. The colour was usually red. A red woollen shirt was frequently worn by people of fashion during the 16th century, and its use among the peasantry was widespread.

Among the other garments that might be classed as working clothes or under-garments was the knitted vest ("*nattroje*"). Fashionable originally in the 17th century this was first adopted by the peasantry towards the end of the 18th century. Apart from this there was the *vest* made of some kind of rich material with silver buttons; the *camisole*, which is rarely mentioned in inventories and then only in south-west Jutland; and finally the "*busseronne*", a kind of short smock similar to that worn by seamen and by French and Swiss peasants for work.

"*Bindeliv*". The National Museum possesses an example of a "*bindeliv*" – a kind of laced doublet which, although it is made of a comparatively modern material (fig. 88), resembles the *cotte* and *pourpoint* of the 15th century, both of which were laced at the side. In children's dress we still find many similar laced bodices; it is particularly in children's costume that ancient features often survive.

Jerkin ("*brystdug*"). The jerkin is a sleeveless garment that resembles a waistcoat and indeed it is hard to distinguish between the two. In the 17th century the jerkin was often of leather while in the 18th century it was generally of a rich material and usually had silver buttons. But by the end of the century it had assumed a humble rôle as part of everyday costume. Both the laced doublet and the jerkin had been worn by members of the Danish upper-classes from at any rate the end of the 16th century.

Waistcoat. Both this garment and the jerkin are mentioned side by side in inventories from the beginning of the 18th century. At first the peasant's waistcoat presumably had sleeves just like those worn by the upper classes, and this feature distinguished it from the jerkin. The Danish word for waistcoat ("*vest*") first becomes common about 1750 and it

was in fact about then that the upper-class waistcoat lost its sleeves and that the word for a jerkin ("*brystdug*") disappears from the inventories of countryfolk. In general the cut of the waistcoat follows the patterns set in the towns (fig. 89, 90).

Trousers. The Danish peasant has worn various types of trousers: a long, rather narrow type; another type that was wide and open below; stockings and breeches in one piece (i. e. hose); wide knee-breeches; tight breeches; and long, tight trousers.

The first type was worn in the 16th century (fig. 74) but has its forbears in prehistoric costume. Close-fitting trousers had for example been worn by the Medes, the Persians, and the Scythians, and later by the Gauls and the tribes of Southern Germany, and they have been discovered in North-west German graves of the 1st century A. D.

The wide, open "storm breeches" were mainly worn by fishermen (fig. 91, 92, 93). They were used in the 12th century and have been worn in their traditional form ever since – from the Gulf of Bothnia to the North Sea and the Atlantic Coast.

"Broghoser", that is hose, or stockings and breeches in one piece, are mentioned as being worn by Danish peasants in the 1620's and are identical with the short trunk-hose of the Renaissance – these too could be attached to the stockings.

Wide knee-breeches. The Amager peasant's black breeches (fig. 144), which are known to us as far back as the 1670's, taper slightly towards the bottom and were formerly tucked into stockings of woollen cloth. The cut is much more ancient than that of the "Spanish Fashion" which was possibly inspired by such peasant wear. They are found in widely scattered areas and existed simultaneously with the type of long narrow trousers.

Tight knee-breeches. There are still many surviving examples of this type of garment. The oldest belong to the end of the 18th century (fig. 95). Such breeches were worn by the Danish upper classes from the 1620's onwards but we cannot establish exactly when they were adopted by the peasantry. They were usually made of leather but they could also be of woollen cloth, linen or cotton velvet. These breeches all have a front opening with a flap, which was wide in the 18th century but became narrow during the Empire Period and wide again later in the 19th century. The leather breeches were sometimes magnificently embroidered and often had buttons and knee-buckles of silver.

Long, tight trousers. Long riding trousers, buttoned on the outside of

English Summary

the leg, came into use amongst the peasantry about 1815. At first they were of white linen, later of dark linsey-woolsey or frieze. In the 1830's long trousers began to be worn for purposes other than riding although old men continued to wear breeches until the middle of the century.

Braces. Already by the end of the 17th century the Danish peasant had braces. This was long before they were worn in fashionable circles; they are first mentioned in French fashion journals in 1792. Braces went out of use among the peasants in the 1730's and the trousers then hung low on the hips or were buttoned onto the waistcoat. Braces appear again during the first half of the 19th century, this time inspired by upper-class fashion.

Outerwear. From the end of the 17th century, brown or buff-coloured travelling coats are mentioned. Sheepskin coats or fur-lined jackets were also worn (fig. 96). The general practice in cold weather, however, was to wear several jackets or kirtles, one on top of the other. From the 1830's onwards, vast travelling cloaks ("*cheniller*") with several capes were worn.

Underclothing. In the 17th century it was the normal practice to go naked to bed. And a shirt was not generally worn in daytime either; indeed, it is an item that only rarely occurs in early inventories. We do know, however, that shirts of linen or hempen cloth were worn in Scandinavia in the early Middle Ages. Such shirts as are still preserved are of a cut that can be traced back to the prehistoric and early Mediaeval woolen kirtle. Embroidered linen shirts dating from the late 18th century are known, many coming from Zealand. These were gifts from the young girl to her betrothed and were worn for the first time at the wedding (fig. 97). In some districts they were used finally as a shroud. Separate collar and half-sleeves, worn as substitutes for a whole shirt, occur in 17th and 18th century inventories. Underpants were almost unknown in earlier times although later, snowy-white frieze "underwear" was used as the sole working costume in some areas.

Headgear. At the end of the 16th and beginning of the 17th century the peasant wore a tall conical hat (fig. 74). This was succeeded by a low, broad-brimmed black felt hat (fig. 75), the brim of which could be made triangular by means of straps laced through the crown and brim, and buttoned down. Silver hat-buckles and hatbands of the same material or of brass or silk-ribbon were used during the 17th and 18th centuries. Already in the early years of the 19th century, the peasants adopted the top-hat that had become fashionable wear among the upper classes around

1795. In the second half of the 19th century black or grey felt hats of various shapes were worn (fig. 76, 241).

Nightcap. Knitted, red, blue or multi-coloured woollen caps with a looped-effect border and a tassel on top were not adopted for everyday wear until the end of the 18th century. Earlier caps of this form are occasionally to be seen in Mediaeval wall-paintings and were undoubtedly made of frieze or of some other woven material. The knitted cap, called a nightcap – which was also an upper-class fashion – was often worn under the hat. It was not until the second half of the 19th century that it came to be worn exclusively at night (fig. 77).

The “kabuds”. The most common form of winter headgear was a fur-bordered and -lined cap called a “*kabuds*”. It was the same shape as the winter caps worn by Danish children today, with a turned-up edge in two sections of which the back section could be turned down over the ears (fig. 115). Caps with a crown and flaps like this can be traced back to the 13th century but the actual “*kabuds*” is first met with in inventories of the 1640’s.

The Hood. This was of a type that fitted closely over the head and extended into a cape over the shoulders (fig. 78). The Hittites wore hooded capes as can be seen in some of their carved reliefs. In its most primitive form this garment was merely a sack pulled over the head. The Roman *cucullus* is supposed to have originated amongst the Nordic peoples; it was compulsory wear for slaves in 382 A. D. but became, during the Middle Ages, a favourite head-dress among the upper classes. We know that it was worn in Denmark in the Iron Age or in the early Mediaeval period. In Mediaeval wall-paintings we see that peasants, just like fashionable folk, had a tail or liripipe to their hoods but this is not present on any of the hoods that have come down to us. The hood was worn in Jutland right up to the end of the 19th century.

Hats were worn on ceremonial and festive occasions. In some parts of the country only married men or old men were allowed to wear them at all. Until well into the 19th century it was customary for peasants to sit down to table with their heads covered, following ancient usage. The cap played a not inconsiderable rôle at weddings and at lying-in ceremonies.

Hair and Beard. In the 17th century the hair was shorn and the beard allowed to grow. During the decades when the heads of fashionable men were adorned with wigs, the peasant wore his hair long (fig. 79). He never wore a wig. At the end of the 18th century short hair came into fashion among the peasants. At the same time beards were practically unknown.

CHILDREN'S COSTUME

Infants. As soon as it was delivered, the head of the new-born infant was tightly bound with a "cross-cloth" – a triangular piece of white linen – the purpose of which was to close the fontanelle. Over the cross-cloth was placed the "høllike", a rectangular piece of cloth which, folded, hung down over the back of the neck (fig. 98). And finally a cap of brightly coloured silk was placed on top. Boys' caps consisted of six pieces, girls' caps of two or three pieces (fig. 99). Infants wore a bodyband of linen to keep the oil-soaked dressing over the navel in position. On top of this came the shirt which was open down the back and tied with tapes at the neck. The jacket too was tied at the neck – it was usually of bright printed cotton and sometimes had sleeves of richer material. Over the jacket came a gaily-coloured bodice, which was open down one side and at the shoulder and was tied with coloured silk ribbons. The shape resembled that of the man's laced doublet. Nappies were usually just old bits of material though sometimes they could be squares with tapes at two opposite corners. The shawl was of white frieze or of some rich material; it was wrapped around the lower part of the body and tucked up over the feet. A swaddling-cloth of some heavy material with a stiff lining and edged with silk ribbon was then wrapped cross-wise about the body, beginning at the feet and ending at the shoulders so that the arms were held tight by it. Later, however, the arms were left free.

Christening Dress. This originally consisted of a short bag of some rich material, with a boy or girl's cap to match. Later the bag became longer. It was richly decorated with gold lace, brightly coloured silk ribbons, beads etc. Often a fine dress belonging to the lady of the manor or the parson's wife was cut up and made into christening clothes that could be borrowed or hired from the parsonage (fig. 100).

Older Children. Boys and girls were dressed alike until they reached the age of two or three. Usually they wore a long sleeveless one-piece gown ("klokke"). This went over a jacket or vest which, for special occasions, might have sleeves of a rich material. On its head the child wore a sort of crash-helmet ("faldhat") consisting of a padded cirlet intended to protect the head in the event of a fall (fig. 101, 102).

When they had outgrown the gown, boys in the 1830's were put into a "grønkjol" (lit. a green coat), a kirtle of frieze or linsey-woolsey reaching down to the middle of the calf. Under it they wore wide open trousers

of the same material. Not until the boy was older did he start to wear a coat or jacket and proper trousers.

The girls usually wore a skirt with bodice attached (fig. 103) although they could also wear real gowns. Their caps were never accompanied by a cross-cloth, head-band, wings or silk cap-strings – these one got at the time of one's confirmation. From the age of twelve or thirteen, the girls wore a simplified version of the adult woman's costume.

FOOTWEAR

In 1624 we hear of men wearing shoes with tongues. These were probably similar to the typical Renaissance shoe such as were still being worn on Amager a century later when they were described as follows: "The uppers of these shoes are only stitched to the soles for a short distance alongside the toes. From the uppers a strip extends up over the instep and joins the anklepieces, thus holding the shoe in place. The heels are of leather, not very high, and taper off towards the back rather like those of women's shoes (fig. 108)."

During the 17th and 18th century shoes are listed in most inventories, often with buckles of silver or other metals. Shoes were probably made by itinerant cobblers. Boots seem to have been far rarer than shoes. In the late 18th century these either had turn-down tops that reached down to the middle of the calf (fig. 115) or they could be smooth and pulled up over the knees (fig. 152).

17th century women's shoes are shown in figure 151. These retain the old Renaissance shape. In the following century the toes become pointed – in contrast to men's shoes; the uppers covered the foot and the lower ankle while the buckles were of silver or some other metal. In the Empire Period shoes without heels came into fashion with the peasant women. A girl was presented with a pair of shoes when she was confirmed and these were supposed to last her the rest of her life, they were accordingly only worn on the very grandest occasions. Slippers were very popular, particularly in the 18th century (fig. 110).

Clogs. These were the everyday footwear for both sexes. Clogs were worn in ancient Rome and they have been found in Danish bog finds in various parts of the country. A traveller reports in the 1620's that all Danes wore clogs and that they were admirably made. In later times the men's clogs had long uppers whereas those of the women were shorter;

English Summary

there was in any case a great variety of types. Clogs were shod with metal cramps underneath which made them last longer. Some of them were also bound with decorative copper or brass straps on top; such ornaments were often betrothal gifts. The chief centre of clog-production was the woodland area of central Jutland whence they were exported all over Denmark (fig. 111).

Stockings. Peasants wore hose of woven material or of leather far into the 18th century, although in Jutland they knitted stockings from as early as the mid-17th century (the very earliest of these stockings were, however, possibly made in the needle-braiding technique, a very ancient method not unlike crochet). Men's stockings were usually grey or blue in the 18th century; white became popular for festive occasions at the end of that century (fig. 112). Women's stockings in the 17th century could be red, yellow, green, blue or black. Red was still worn well into the 18th century although blue was by then more popular.

"Stunthoser", i. e. stockings without feet, have been in use right to this very day (fig. 113). They are depicted in many Mediaeval wall-paintings but undoubtedly have their origin in prehistoric times. They could be worn with clogs – even in the depth of winter – or in the spring and autumn with no footwear at all. In summer most people went barelegged.

In some parts of Denmark the peasants wore, until comparatively recently, leggings of braided straw as protection against the cold. Straw is known to have been worn in much the same way in other countries right back to prehistoric times.

JEWELLERY

Towards the middle of the 16th century there was a marked increase in personal wealth throughout Western Europe including Denmark. Both clothes and jewellery became more luxurious. This phenomenon affected the peasantry as well, right through to the end of the 17th century. But during the 18th century the amount of jewellery mentioned in the inventories begins to decrease and very little is mentioned at all in the 19th century. It is of course possible that jewellery was for some reason excluded from inventories at that period; we do not know.

Danish peasant jewellery consists of fastening-hooks, buckles or clasps, lacing-rings, belts, necklaces, watch chains, finger-rings, ear-rings, brooches and buttons; these things are either of silver or silver-gilt.

The women's kirtles, jackets, cloaks and bodices were fastened in front with hooks, buckles or lacing-rings – buttons being the exception, while on men's kirtles, jackets, waistcoats and breeches buttons were usual. The ancient masculine kirtle, on the other hand, often had hook-fastenings and the same applied to breeches and braces up to the 1730's. Buckles were used moreover for belts, apron strings, shifts, shirts, breeches and shoes.

Hook-fastenings, which were used by the upper classes in the 14th century and were still popular in the 16th century, are frequently mentioned in peasant inventories of the 17th century but went out of use during the following century except on the island of Læsø. They are often decorated with Catholic motifs harking back to an age prior to the Reformation of 1536. They occur in various forms (fig. 105).

Buckles were used for shirts and shifts, for knee-fastenings and for shoes. The circular shift- and shirt-buckles with a moving tongue are of prehistoric derivation; they are often listed in 17th and 18th century inventories. In some areas these buckles could be heart-shaped or have a crown above (fig. 107). Knee-buckles on breeches secured the strap that came just below the knee. The shape and decoration of shoe-buckles which were used by both sexes, owed their inspiration more or less to those of the upper classes (fig. 107).

Clasps were used for women's jackets, cloaks, belts and apron-strings. They are a development of the hook-fastening and consist of two symmetrical halves. The large jacket-clasps of the Amager women have retained certain Catholic motifs in their decoration, and have pendant initials (fig. 106). In Amager the clasps still fulfil their original function whereas on Læsø they have become mere ornaments (fig. 107). The same sort of thing happened to the apron-buckles of the Amager women (fig. 106). On the island of Als the apron-clasps take the form of recumbant lions (fig. 107). The belt-clasps one so often finds listed in 18th century inventories without doubt supplanted the silver belts mentioned below. The cloak was held together at the throat by a special type of clasp which is now, however, only preserved in its 19th century forms.

Lacing-Rings or Eyes. Laced-up bodices were particularly common in the Middle Ages; amongst the peasants they were worn till the end of the 18th century and on the islands of Læsø and Amager they survived until recently. A silver chain or a cord with silver points was laced through rings which were sewn to the bodice. The lacing-rings on the island of Læsø are also decorated with Catholic motifs such as the word "Ave",

English Summary

scenes of the Annunciation, St. Christopher carrying the infant Jesus, etc., (fig. 105). On Amager the decoration usually consists of filigree work (fig. 106). Throughout the rest of the country, smooth silver rings, sometimes with a crown or recumbant lions, are the most common.

Belts. The belt has been an important item of costume since the earliest times. On Læsø and on the Faroe Islands belts of a type that was current in the Viking Period and later are still preserved. The ancient term "*linde*", meaning a belt, has survived on Læsø to this day – the term is thought to have originated in prehistory when belts were made of the plaited bark of the linden or limetree. Peasants' silver belts are referred to from the 16th century until well into the 18th century when they were replaced by sashes worked with metal thread, which were fitted with bucklet and chapes to the pendant ends. On Fanø the chapes often bear initials (fig. 107).

Necklaces do not seem to have been worn much until well into the 19th century when strings of coral and amber became fashionable. In Northern Jutland we find a special type of necklace consisting of silver beads (fig. 104).

Other types of jewellery. Men wore one, or preferably two, watch-chains with pendant coins, watch-keys, and so on. Ear-rings were worn by both sexes and by children, often as a precaution against deafness and diseases of the eye. Finger-rings do not seem to have been worn much; very few have been preserved and they never occur in the inventories; perhaps they were buried with their owners. Brooches and shawl-pins were used to secure the kerchief at the throat – only 19th century examples have come down to us.

Buttons, though not usually classed as jewellery, were regarded as valuables and were handed down from generation to generation. It was still possible, well into the 19th century, to judge the wealth of a farmer by the number of silver buttons he was wearing. Hemispherical buttons are the most common; these were originally in fashion during the Thirty Years' War (fig. 107). Shirt-studs could be either of the double- or single-headed type.

Parures and Bridal Jewellery. Complete sets of matching jewellery (*parures*) have been worn among the upper classes ever since the 17th century onwards, but amongst the Danish peasantry the only parallel to such sets is the "bridal silver" ("*brudesølv*") of Amager which comprise head-dress necklet, belt and two bracelets. Such complete sets of bridal jewellery owe

their origin to the pre-Christian custom of giving betrothal gifts, a custom that used to be of decisive importance when marriages were being arranged, for in the days when brides were openly bought, the betrothal gift was security that the bargain would be kept and the bride delivered at the appointed time. It was only after a considerable struggle that the Church managed to bring such matters within its own jurisdiction but the symbolic gift at the betrothal, now usually in the form of jewellery, survived. It now became a kind of public demonstration of the fortunes of the parties involved, the aim being to deck the bride as magnificently as possible. A custom arose whereby ladies of standing were invited to "decorate the bride" and lend their jewels for the occasion. In the country this honour usually fell to the parson's wife and bridal jewellery gradually passed into the hands of the Church. This was in particular the case with the bridal crowns and the other forms of bridal head-dress.

Since time immemorial precious metals and gems have been thought to confer protection on those who wear them. This protection evidently became all the stronger if the jewellery was in the form of some religious symbol, for instance the sign of the Cross. The belief that amber jewels and ear-rings of lead taken from church-windows were protections against disease has survived until quite recently.

Udbredelseskort

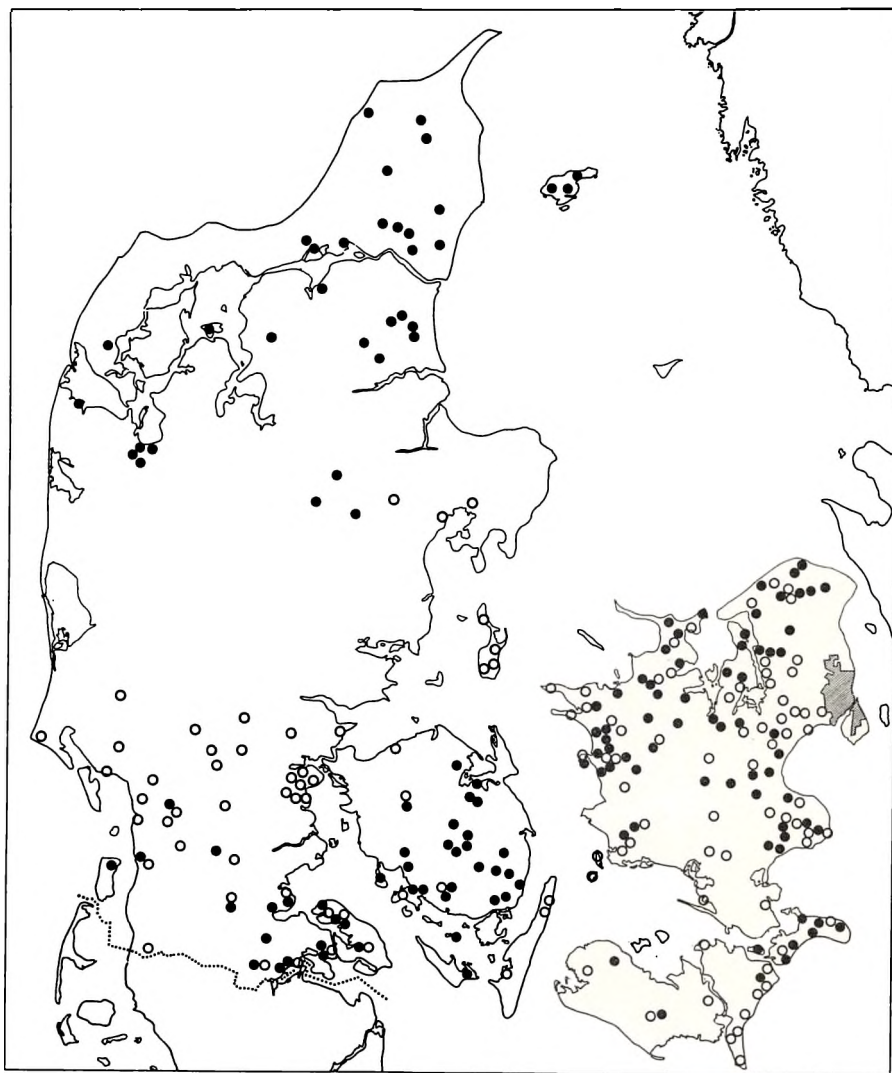

Fig. 296. Udbredelseskort over lin = ○, og korsklæde = ●. Map showing the geographical distribution of the head-band = ○, and the cross-cloth = ●. Fig. 12 and 11.

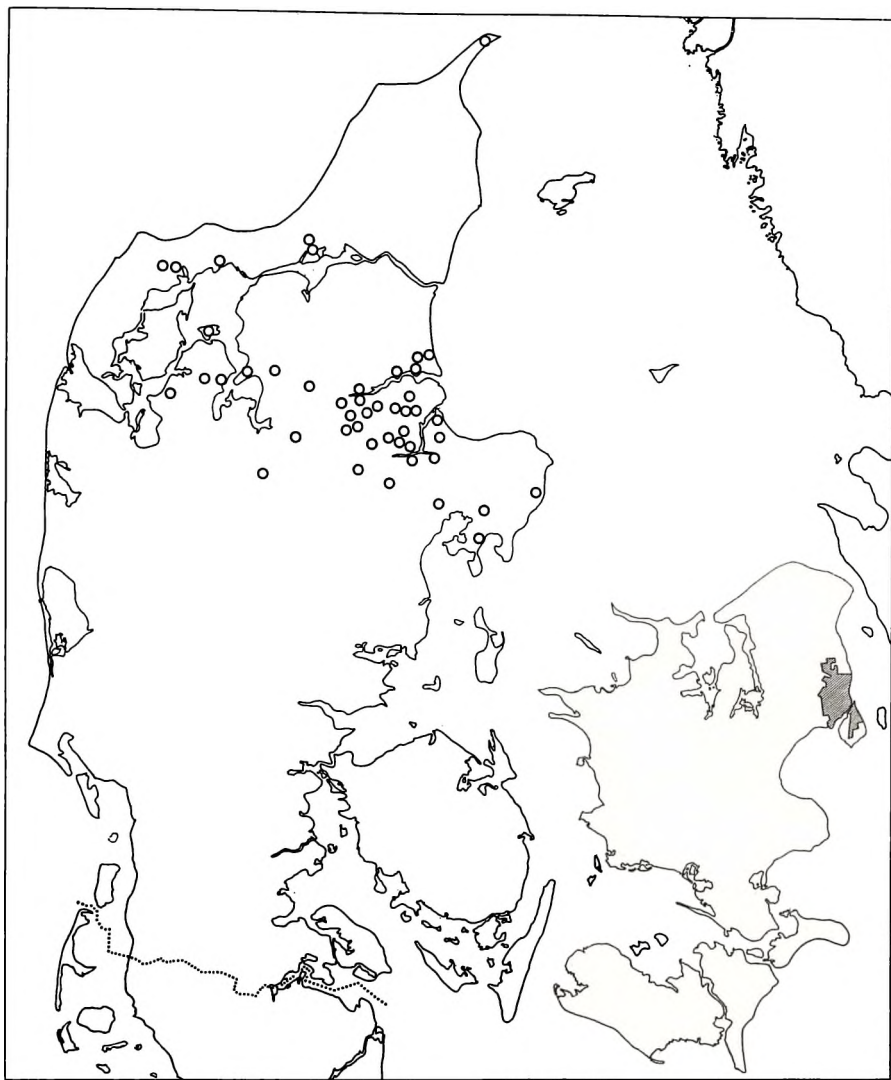

Fig. 297. Udbredelseskort over jysk »skægtøj«. Map showing the geographical distribution of the cap with pleated frills ("skægtøj"). Fig. 244.

Udbredelseskort

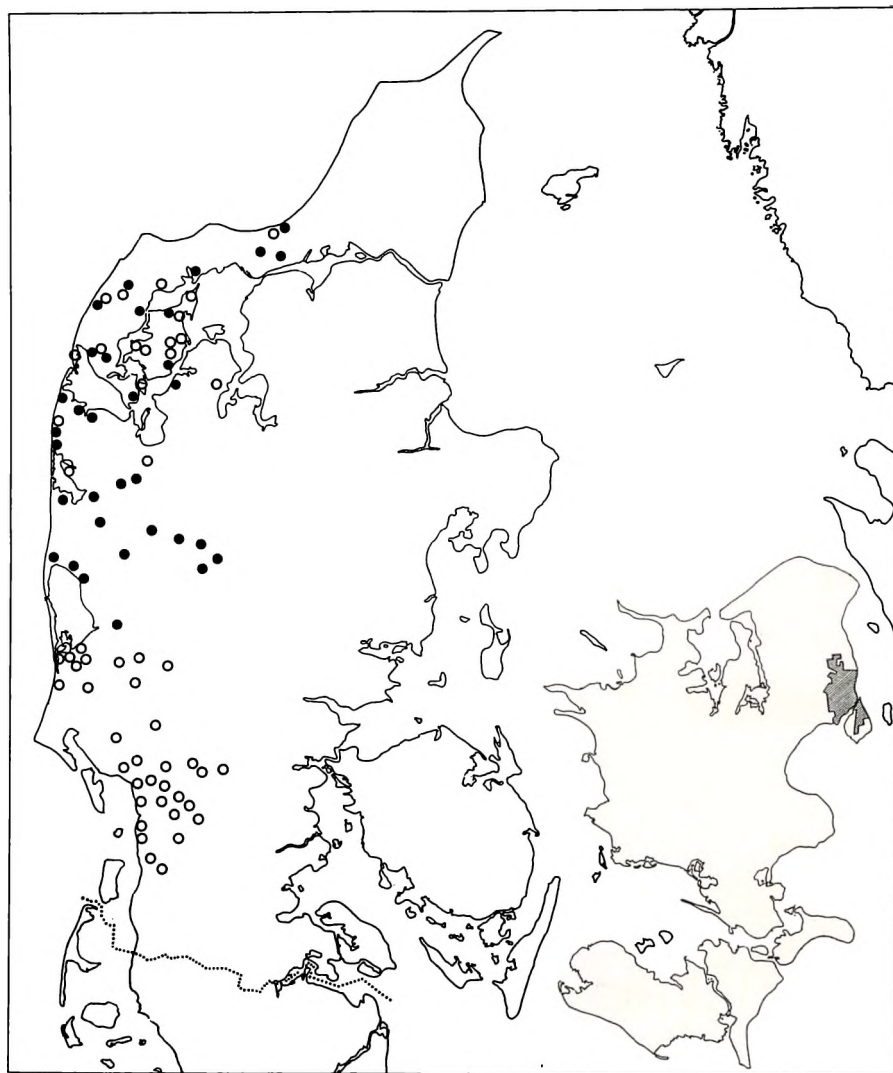

Fig. 298. Udbredelseskort over »storrer« = ○, og høj kvindehat = ●. Map showing the geographical distribution of women's top-hat = ●, and frilled caps ("storrer") = ○. Fig. 19 and 15.

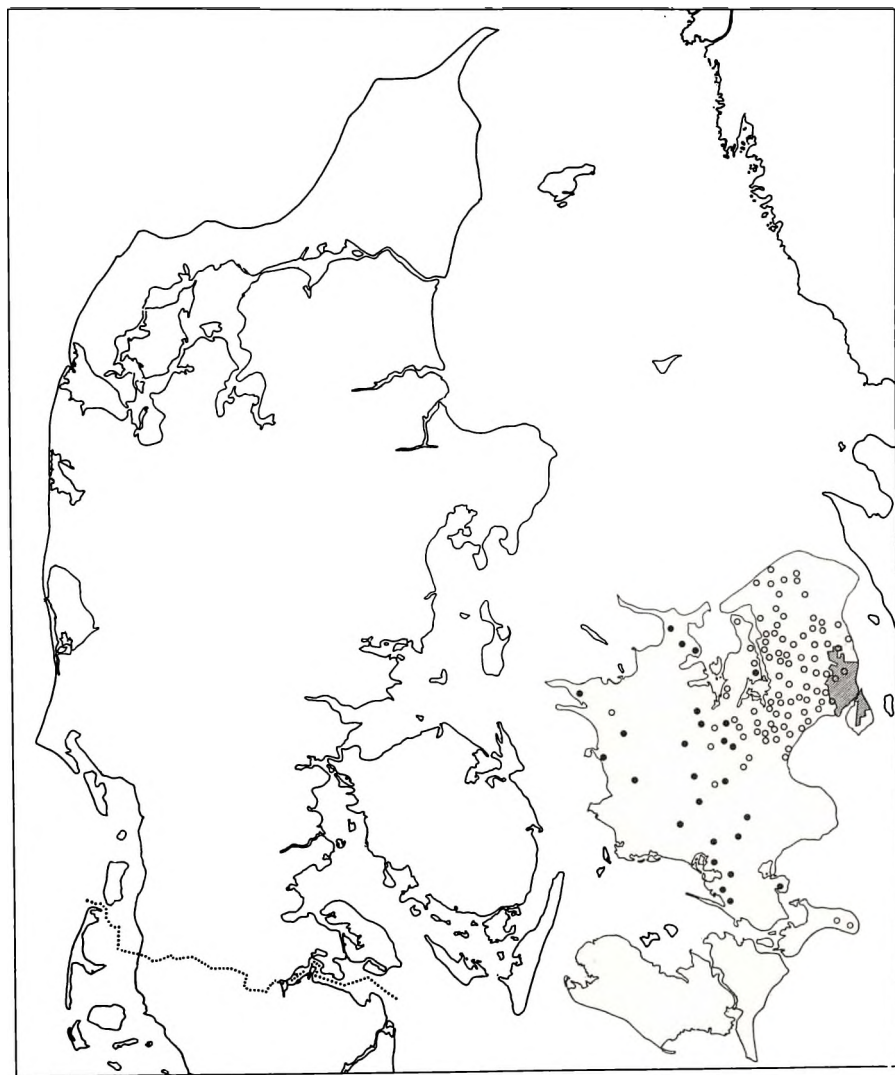

Fig. 299. Udbredelseskort over sjællandske femfoldede huenakker. Nordsjællandsk type = ○, sydsjællandsk type = ●. Map showing the geographical distribution of the "five-pleat" cap. North Zealand type = ○, South Zealand type = ●. Fig. 9 and 156.

Udbredelseskort

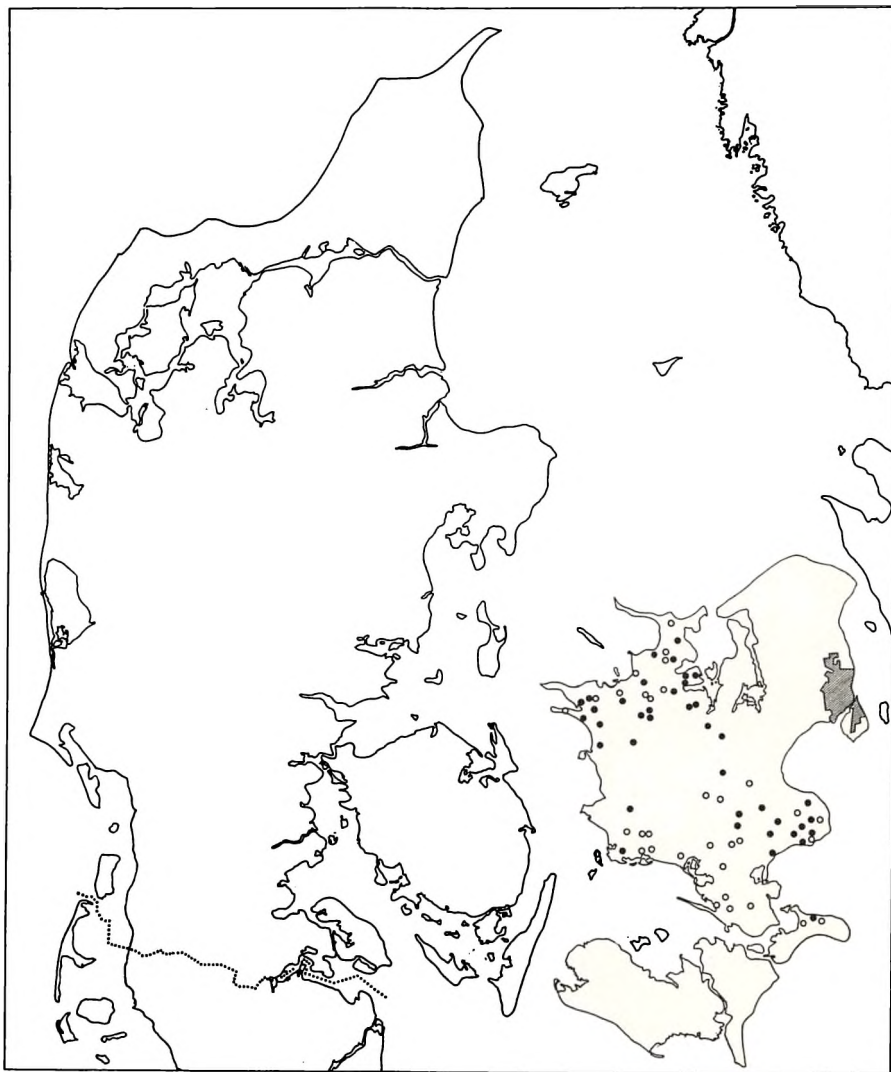

Fig. 300. Udbredelseskort over sjællandske runde huenakker = ○, og pæreformede nakker = ●. Map showing the geographical distribution of Zealand caps with round back-pieces = ○, and with pear-shaped back-pieces = ●. Fig. 154 and 155.

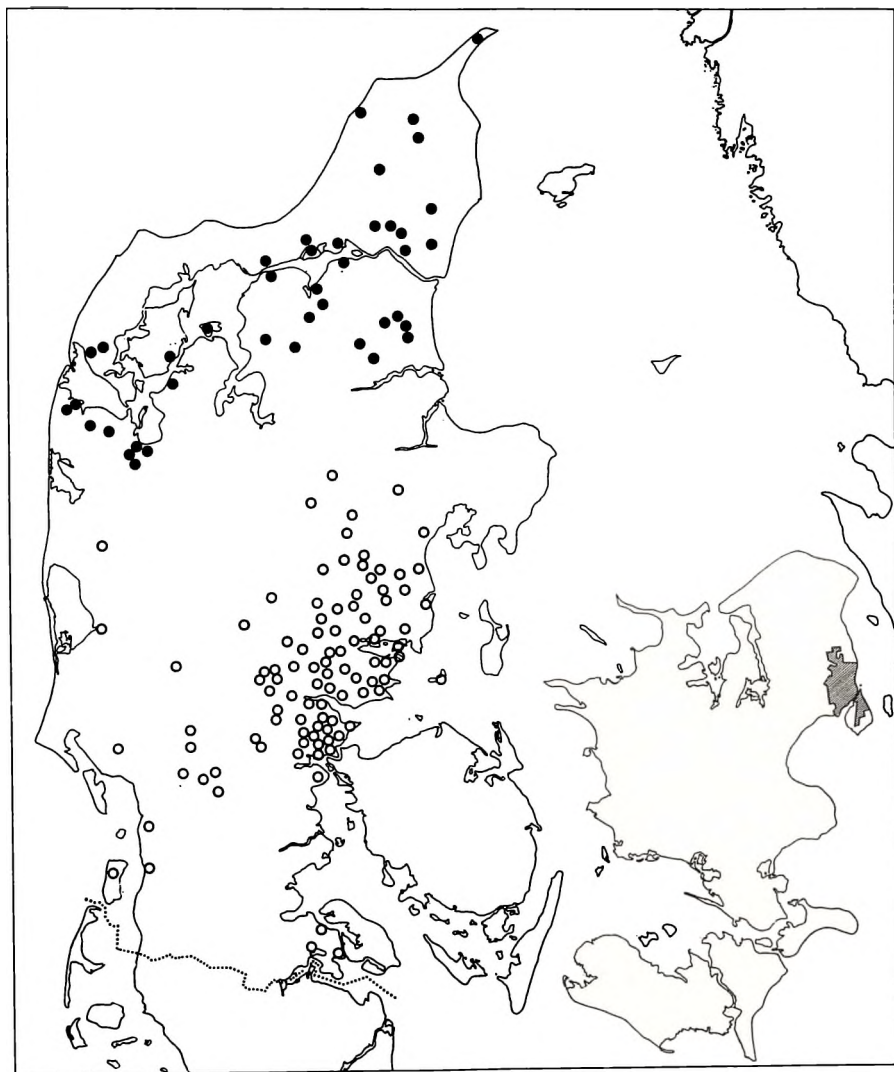

Fig. 301. Udbredelseskort over nørrejysk »vingekappe» = ●, og østjyske vinger hørende til »snipøj» = ○. Map showing the geographical distribution of the winged cap ("vingekappe") = ●, and wings from east Jutland = ○. Fig. 14 and 13.

Udbredelseskort

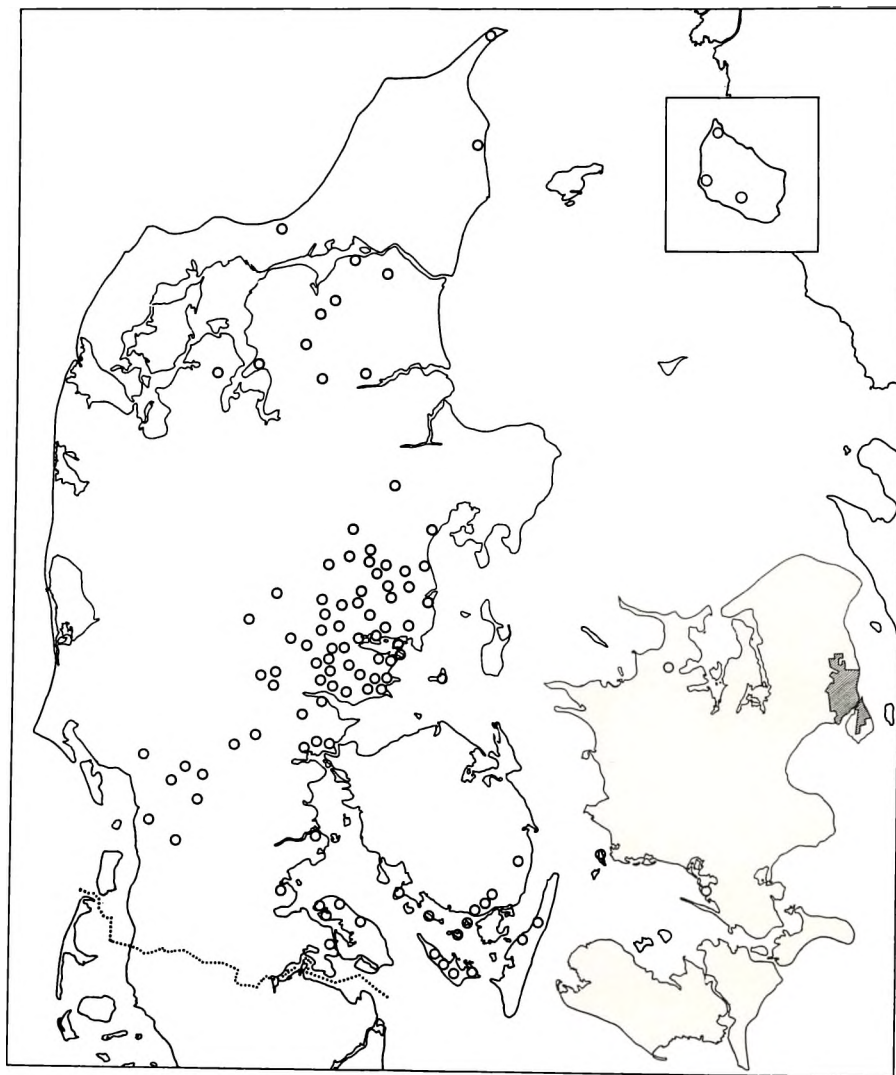

Fig. 302. Udbredelseskort over jysk »sniptøj«. Map showing the geographical distribution of the cross-cloth with triangular back-piece. Fig. 13.

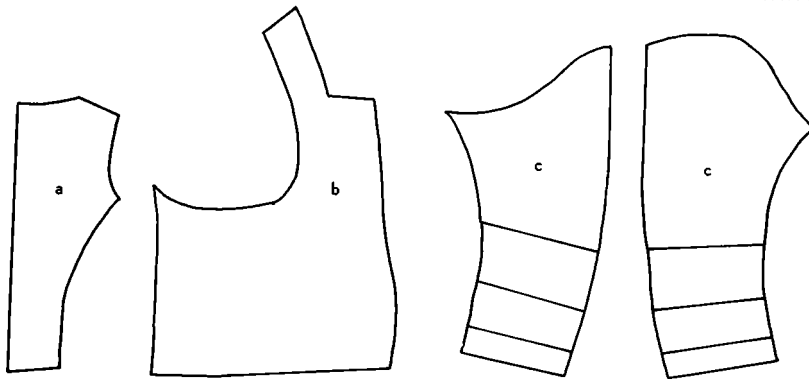

Fig. 1. Liv til altergangskjole fra Røsnæs. N.M. nr. W 19 b. Fig. 23. a) $\frac{1}{2}$ ryg, b) forstykke, c) ærmer. $\frac{1}{10}$. Pattern of the upper part of the gown for Holy Communion fig. 23. a) half back, b) front, c) sleeves. $\frac{1}{10}$.

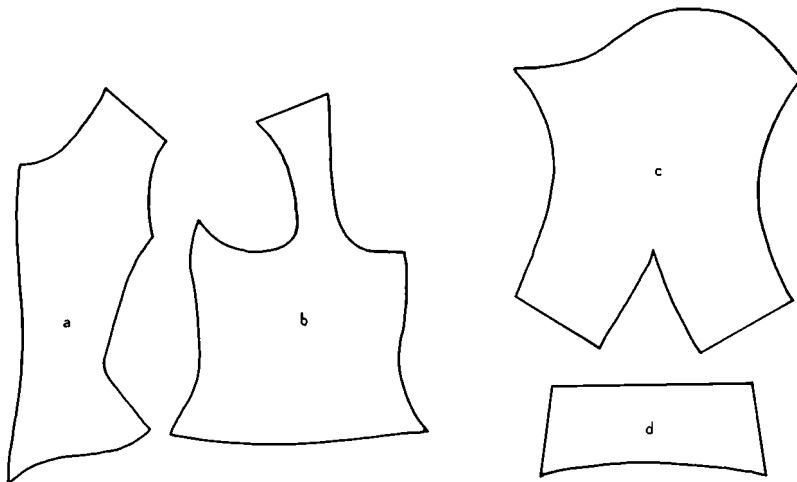

Fig. 2. Ærmetrøje fra Horne. N.M. nr. 308-1924. Fig. 28. a) $\frac{1}{2}$ ryg, b) forstykke, c) ærme, d) ærmeopslag. $\frac{1}{10}$. Pattern of the jacket fig. 28. a) half back, b) front, c) sleeve, d) cuff. $\frac{1}{10}$.

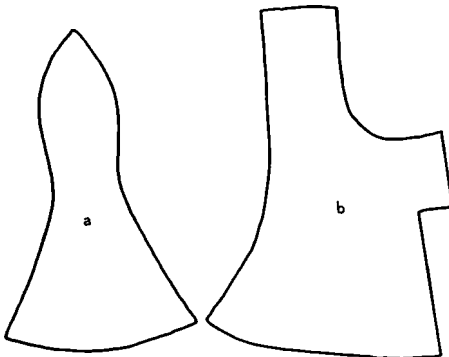

Fig. 3. Hætslag fra Randers amt. N.M. nr. V 210. Jfr. fig. 289. a) $\frac{1}{2}$ bagside, b) $\frac{1}{2}$ forside. $\frac{1}{10}$. Pattern of a hood cf. fig. 289. a) half back, b) half front. $\frac{1}{10}$.

Table 2

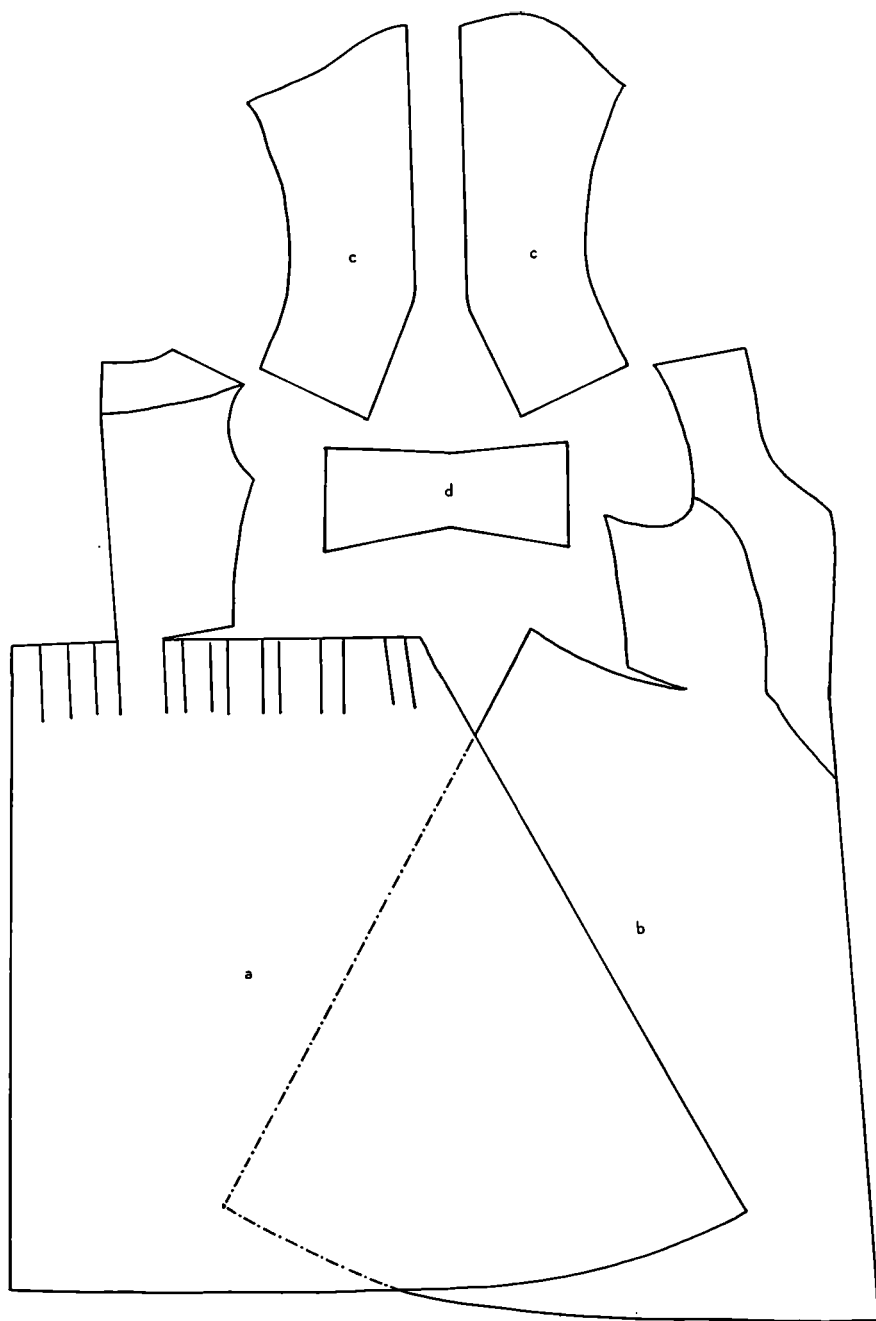

Fig. 1. Rejsekjol fra Lille Valby. N.M. nr. W 125. Jfr. fig. 51. a) ryg, b) forstykke, c) ærme, d) ærmeopslag. $\frac{1}{10}$. *Pattern of a travelling coat cf. fig. 51. a) back, b) front, c) sleeve, d) cuff. $\frac{1}{10}$.*

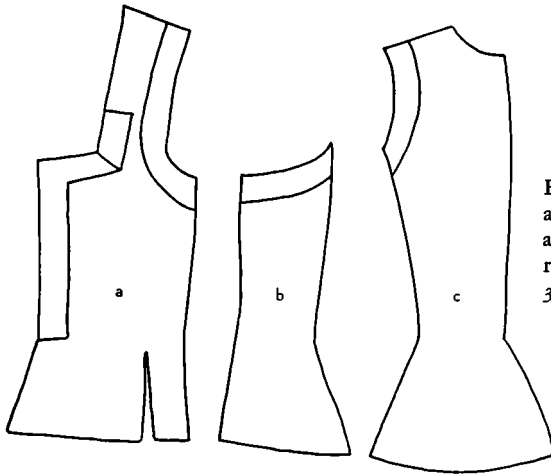

Fig. 1. Livstykke fra Frederiksborg amt. N.M. nr. 52-1915. Jfr. fig. 32. a) forstykke, b) sidestykke, c) $\frac{1}{2}$ ryg. $\frac{1}{10}$. Pattern of a bodice cf. fig. 32. a) front, b) side, c) half back. $\frac{1}{10}$.

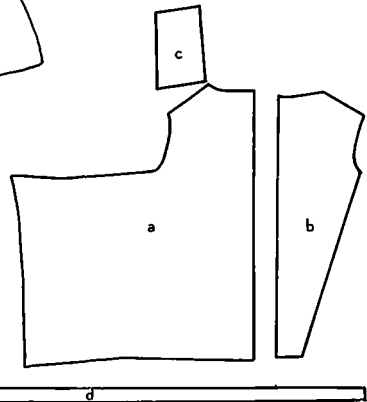

Fig. 2. Liv til høstklokke fra Rønæs. N.M. nr. 108-1924. Fig. 56. a) forstykke, b) $\frac{1}{2}$ ryg, c) skulderrem, d) lægget skød. $\frac{1}{10}$. Pattern of the bodice of a harvesting costume fig. 56. a) front, b) half back, c) shoulder strap, d) pleated basque. $\frac{1}{10}$.

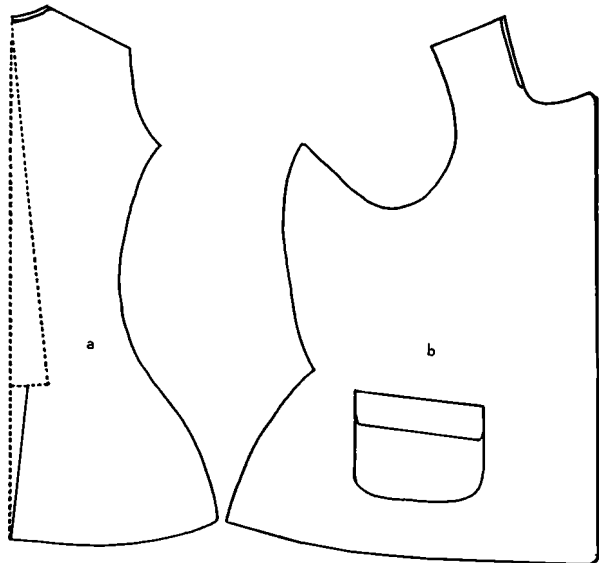

Fig. 3. Vest fra Helsingør. N.M. nr. V 28 b. Jfr. fig. 89. a) $\frac{1}{2}$ ryg, b) forstykke. $\frac{1}{10}$. Pattern of a waist-coat cf. fig. 89. a) half back, b) front. $\frac{1}{10}$.

Table 4

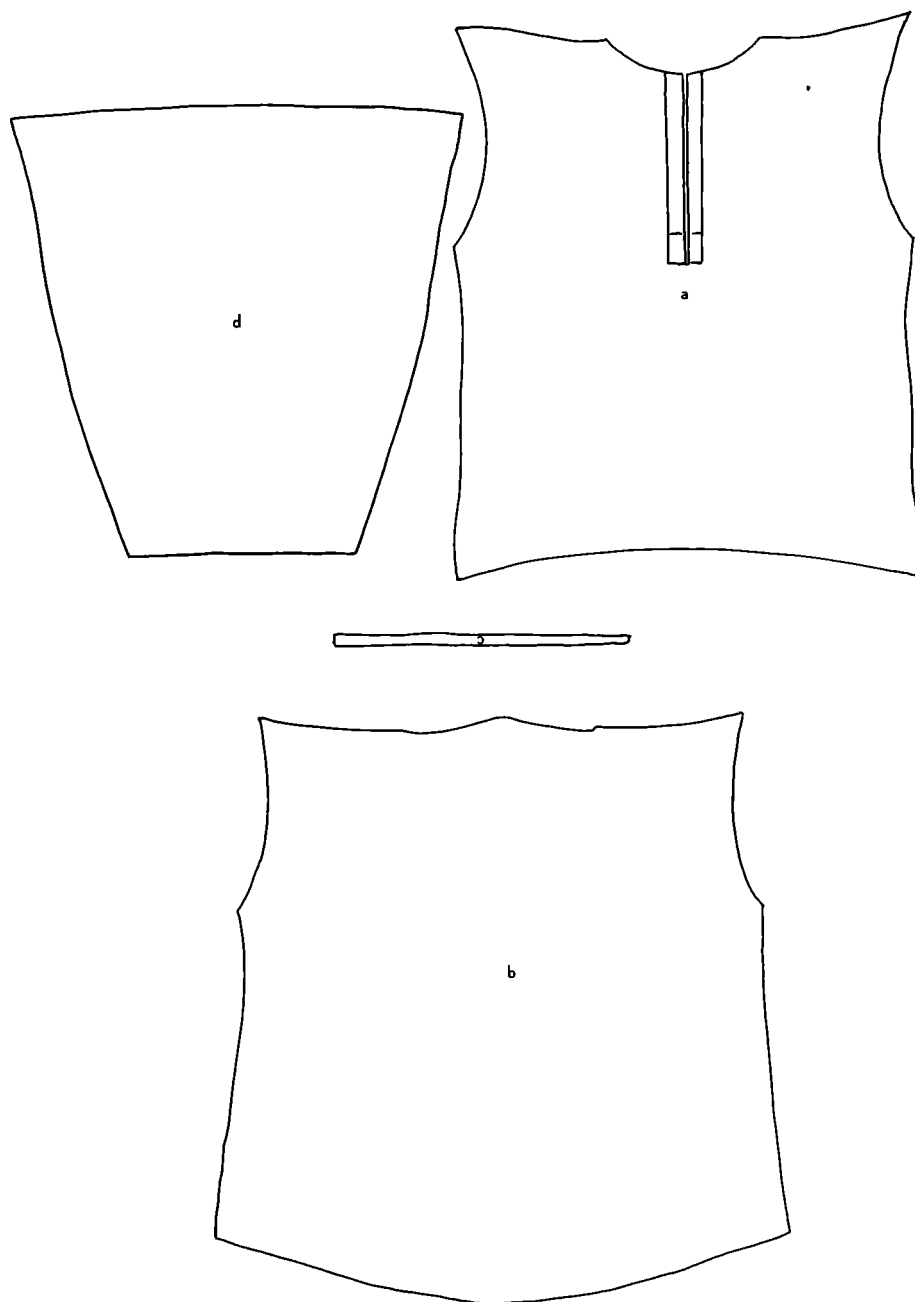

Fig. 1. Skindkofte fra Færøerne. N.M. nr. V 176 a. Jfr. fig. 291. a) forstykke, b) ryg, c) halslinning, d) ærme. $\frac{1}{10}$. Pattern of a leather kirtle cf. fig. 291. a) front, b) back, c) neck-band, d) sleeve. $\frac{1}{10}$.

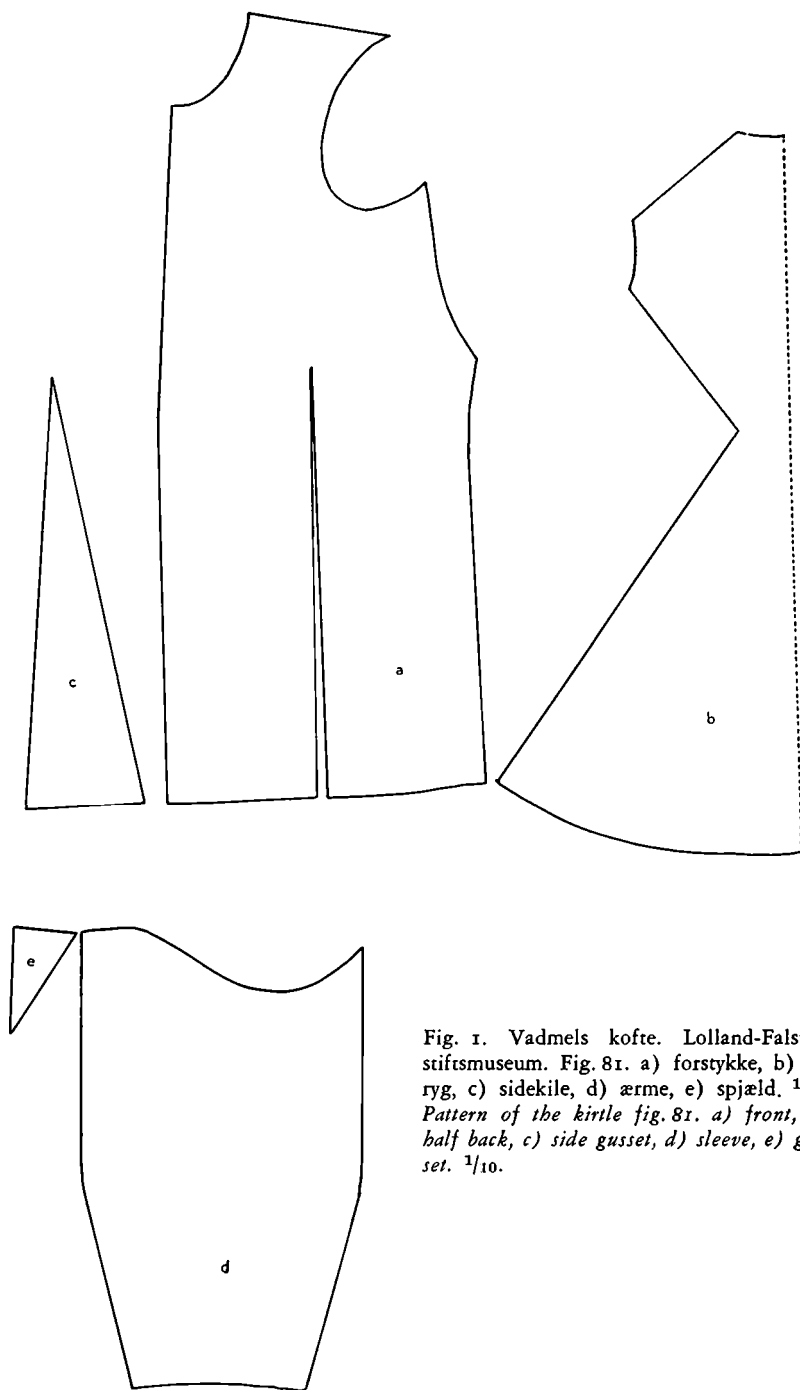

Fig. 1. Vadmels kofte. Lolland-Falsters stiftsmuseum. Fig. 81. a) forstykke, b) $\frac{1}{2}$ ryg, c) sidekile, d) ærme, e) spjæld. $\frac{1}{10}$.
 Pattern of the kirtle fig. 81. a) front, b) half back, c) side gusset, d) sleeve, e) gusset. $\frac{1}{10}$.

Tavle 6

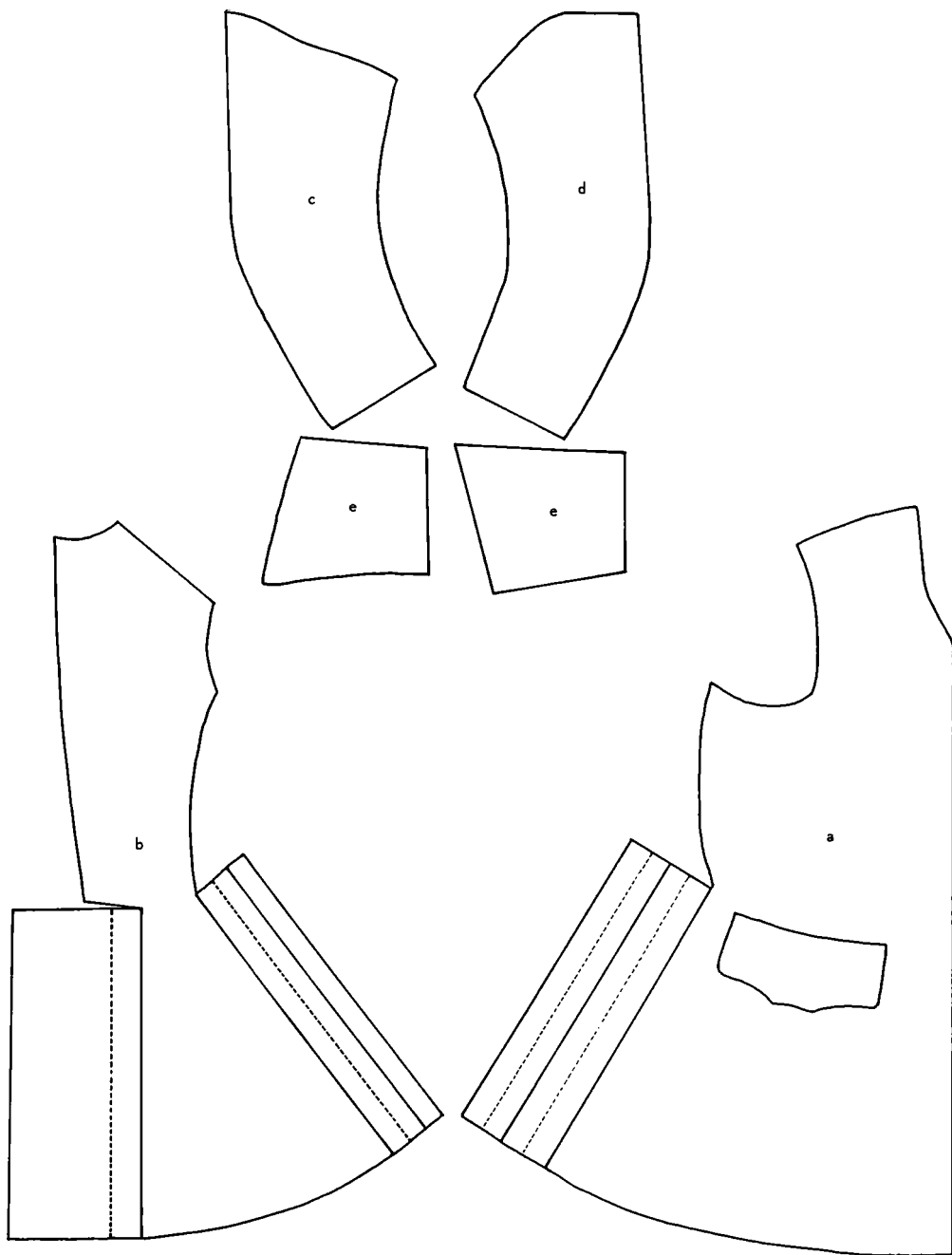

Fig. 1. Brunkjol fra Gerdrup. N.M. nr. 462-1942. Fig. 82. a) forstykke, b) $\frac{1}{2}$ ryg, c-d) ærme, e) ærmeopslag. $\frac{1}{10}$. Pattern of the coat fig. 82. a) front, b) half back, c-d) sleeve, e) cuff. $\frac{1}{10}$.

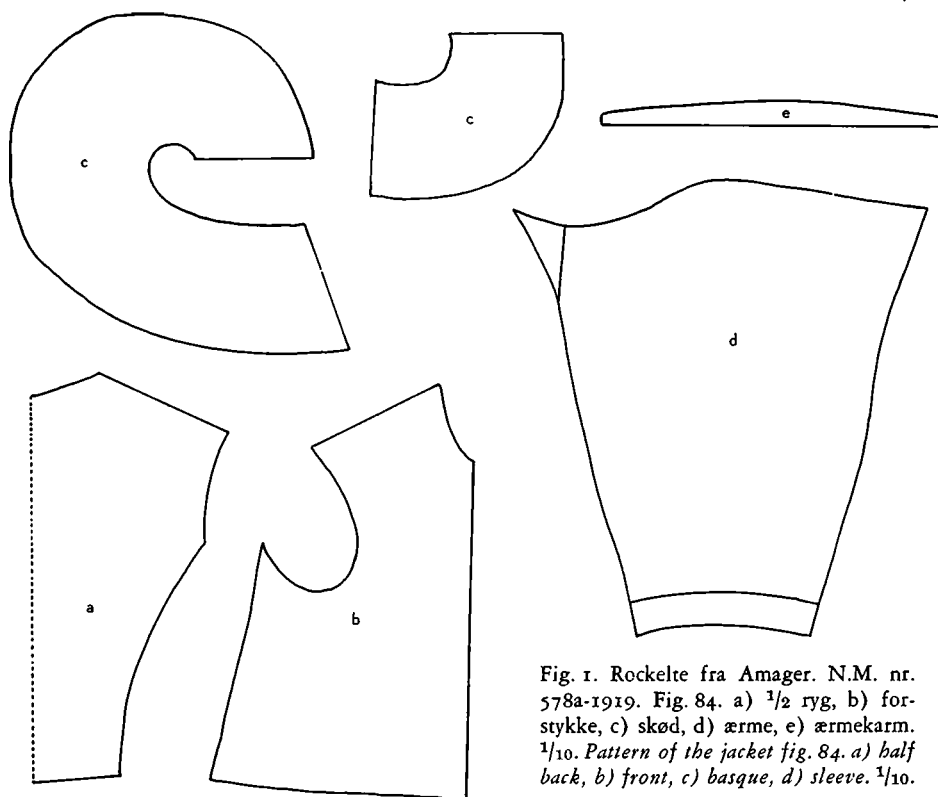

Fig. 1. Rockelte fra Amager. N.M. nr. 578a-1919. Fig. 84. a) $\frac{1}{2}$ ryg, b) forstykke, c) skød, d) ærme, e) ærmekarm. $\frac{1}{10}$. Pattern of the jacket fig. 84. a) half back, b) front, c) basque, d) sleeve. $\frac{1}{10}$.

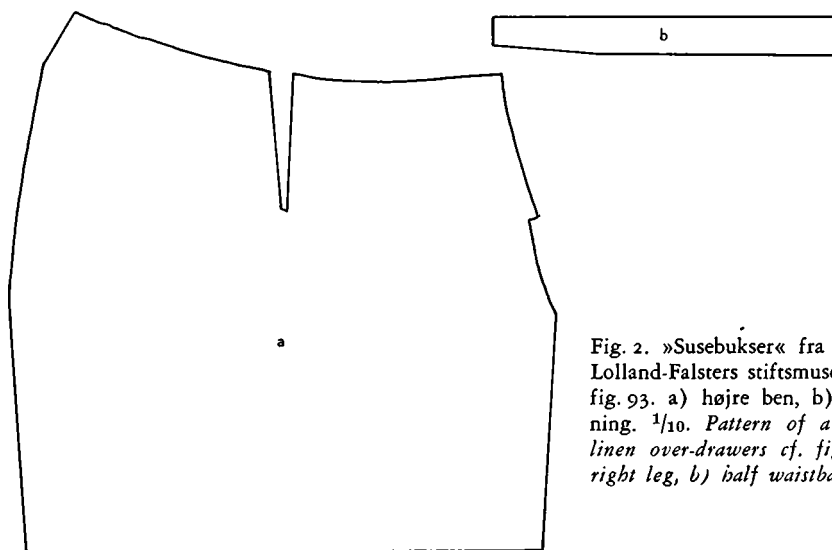

Fig. 2. »Susebukser« fra Lolland. Lolland-Falsters stiftsmuseum. Jfr. fig. 93. a) højre ben, b) $\frac{1}{2}$ linning. $\frac{1}{10}$. Pattern of a pair of linen over-drawers cf. fig. 93. a) right leg, b) half waistband. $\frac{1}{10}$.

Table 8

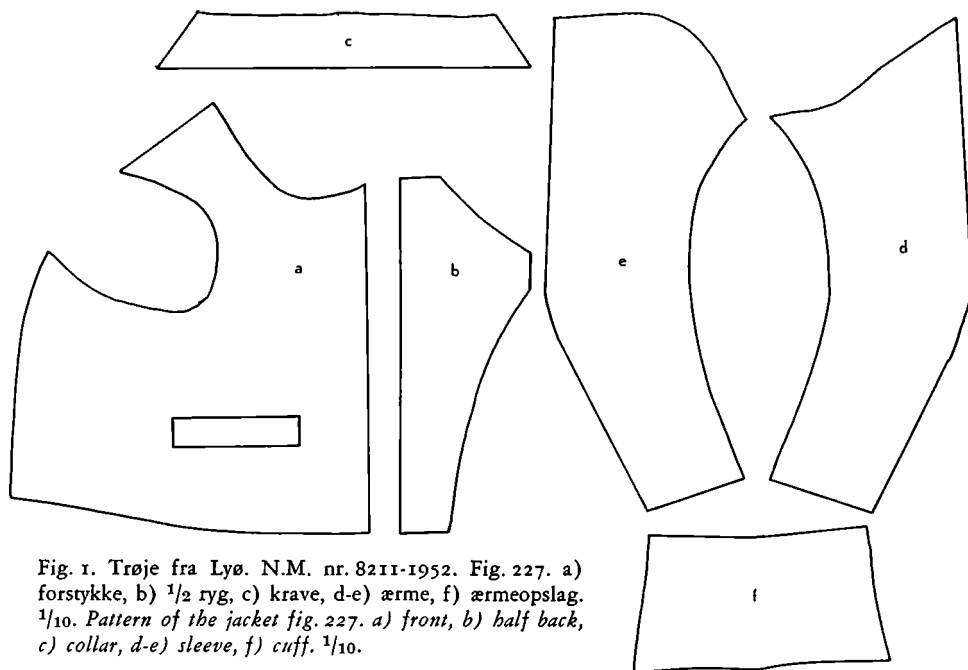

Fig. 1. Trøje fra Lyø. N.M. nr. 8211-1952. Fig. 227. a) forstykke, b) $\frac{1}{2}$ ryg, c) krave, d-e) ærme, f) ærmeopslag. $\frac{1}{10}$. Pattern of the jacket fig. 227. a) front, b) half back, c) collar, d-e) sleeve, f) cuff. $\frac{1}{10}$.

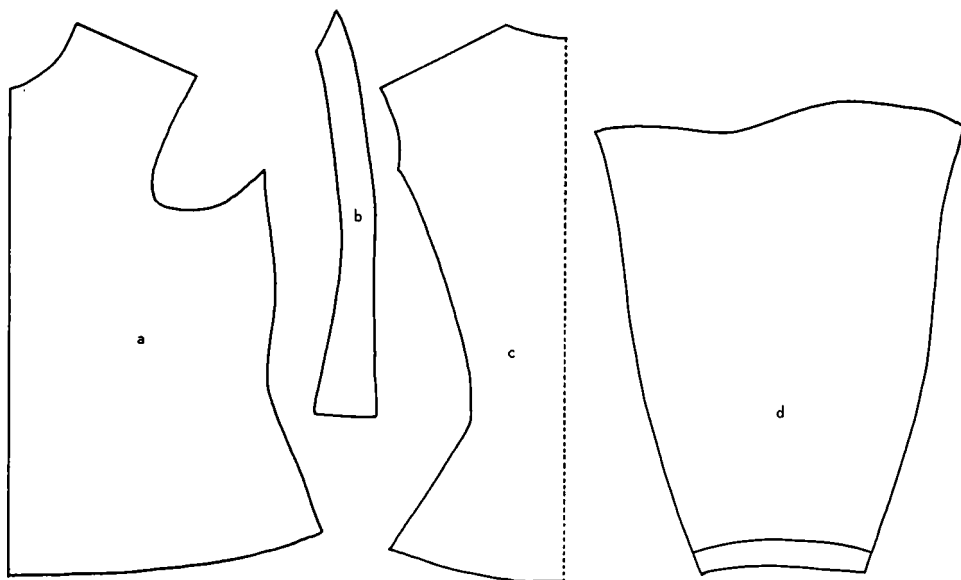

Fig. 2. Uldenskjorte fra Amager. N.M. nr. 578b-1919. Fig. 87. a) forstykke, b) sidestykke, c) $\frac{1}{2}$ ryg, d) ærme. $\frac{1}{10}$. Pattern of the vest fig. 87. a) front, b) side-piece, c) half back, d) sleeve. $\frac{1}{10}$.

Fig. 1. Skindbukser fra Færøerne.
N.M. nr. V 176 b. Jfr. fig. 291.
a højre ben, b) $\frac{1}{2}$ skridtstykke.
 $\frac{1}{10}$. Pattern of a pair of leather
breeches cf. fig. 291. a) right
leg, b) half crutch piece. $\frac{1}{10}$.

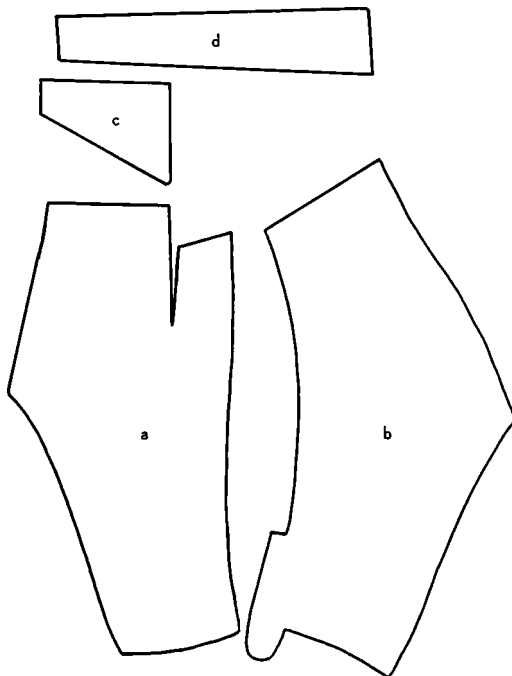
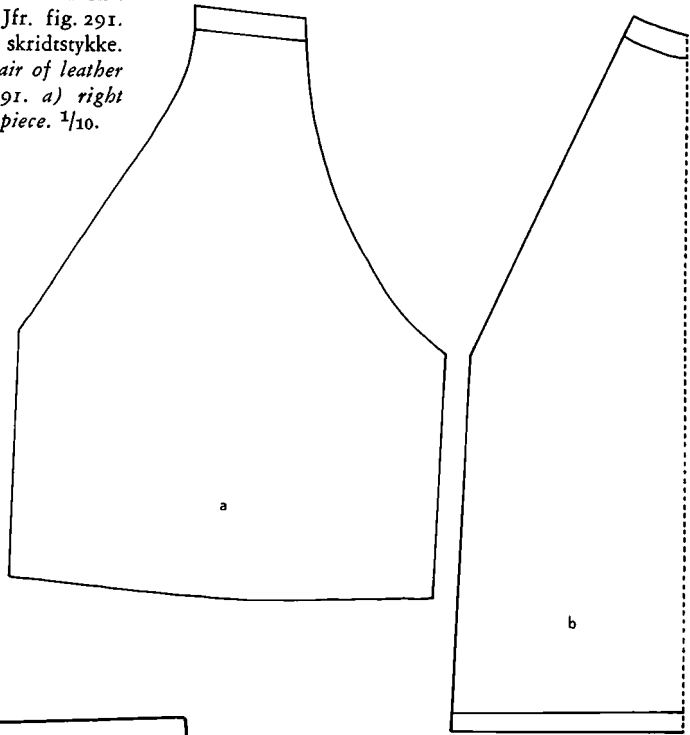

Fig. 2. Knæbukser fra Frederiksborg
amt. N.M. nr. 86-1913. Jfr. fig. 95.
a) forstykke, b) bagstykke, c) for-
længelse af linningen nedefter forpå,
d) $\frac{1}{2}$ linning. $\frac{1}{10}$. Pattern of a pair
of buckskin breeches cf. fig. 95. a)
front, b) back, c) lengthening of
the waistband downwards in front,
d) half waistband. $\frac{1}{10}$.

Tavle 10

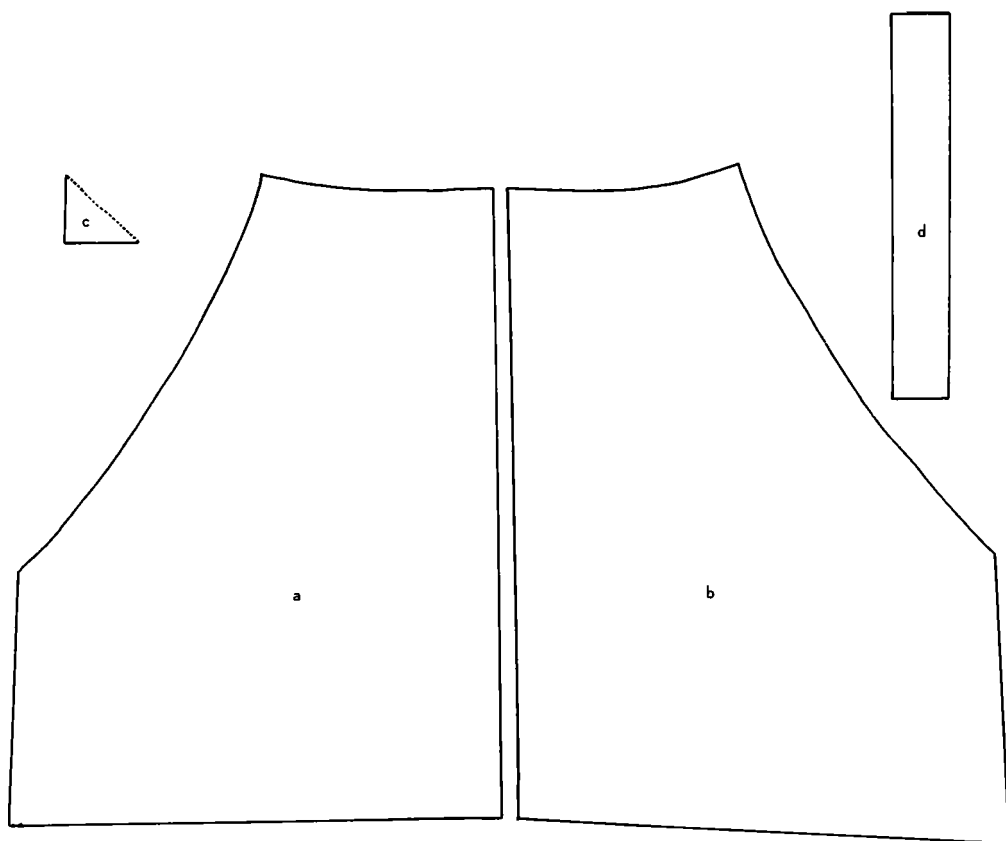

Fig. 1. Bukser fra Amager. N.M. nr. 584e-1919. Jfr. fig. 144. a) forside, b) bagside, c) spjæld, d) $\frac{1}{2}$ linning. $\frac{1}{10}$. Pattern of black broad-cloth breeches cf. fig. 144. a) front, b) back, c) gusset, d) half waistband. $\frac{1}{10}$.

Sagregister og ordforklaringer

Sidetallene refererer fortrinsvis til de steder, hvor ordet er forklaret eller nærmere beskrevet. Stofnavnenes forklaringer har derfor intet sidetal.

- Afbundet garn, 146
Alpakka. Glansfuldt stof opr. af alpakkauld, senere ofte af tvist og engelsk uld
Altergangsdragt, 97 f., 98, 208, 222, 232, 244, 248, 251, 267, 282, 320, 357, 388, 401, 404, 419 f., 436, 446. Fig. 23, 71, 276
Amdam = stivelse, 438, 447
Åbent hoved, 106, 286, 301
Åbundet, 451
Ålborgtræsko, 144
- Bai, bay, boj, boy. Tykt, groft, løstvævet uldstof, valket og kradset
Baikje, 431, 433
Bakkenhue, 30, 437
Baldyring. Opr. navn på al slags broderi. Senere betegnelse for Hedebo-broderi fra 1840erne. Frittegnede mønstre med fladsyning og udtrukne grunde med kniplingsyning
Barat. Let, tarveligt stof, vævet af simpel silke, uld eller bomuld
Barcelonatørklæde, 65, 68, 193, 199. Fig. 47
Barhovshøve, 258
Barkan. Let, fast uldstof
Basseronne, se busseronne, 455
Bast. 1) simpelt taft. 2) indisk stof vævet af linde- eller pilebast
Bazartræsko, 341, 342
Beder. Tværlisterne under træsko, 382, 396
Benfoer, 124
Benklæder (kvinde), 78, 409
Beslagen høl, 26, 436. Fig. 281
Binde = strikke
»binde på sig«, 177, 209, 211, 236
Bindeærmer (høstærmer), 174
Bindhat, 265
Bindike, 83, 419. Fig. 65
Binding med roser, tårne, stjerner, blomster, 30, 146, 243
Bindklæde = korsklæde, 324, 326. Fig. 225
Bindeliv, 117. Fig. 88
Bindskiort, 118, 432
Bindstyk, 118, 432
Blåhat, 196, 198, 461, 467. Fig. 142
Blåtryk. Blåfarvet, trykt lærred med udsparet mønster i hvidt, 408, 441. Fig. 160
Blanklæder, 185
Blank snor, 163
Blokforklæde, 315, 324
Blomster = mønsterstriking, 146, 347, 396
Bobinet, se rosenbobinet. Fig. 219
Bol, bolle, se bul
Bommes. Forskellige slags bomuldsstoffer. I senere tid især tykt, opkradset, oftest hvidt, 3 el. 4 skafts bomuldsstof. Kendt fra 1500-årene
Bongrace = pandsmæk, 36
Bore, 81 f., 267, 419. Fig. 60, 64, 274
Borre, 199
Bråse, 137, 351, 353. Fig. 1, 107
Bredflippet bul, 213
Bredlinningsforklæde, 192
Bremerjak, 431, 432
Broghoser, 123, 254, 462
Brokade. Silkestof, undertiden med gulde eller sølvtråde. Mønster består ofte af størblomster og dannes af kortere eller længere skudtråde, der indføres, hvor mønstret fordrer det
Brudedragt, 79 ff., 155 f., 171 f., 186, 207, 222, 231 f., 244, 248, 251, 266 f., 280 f., 313, 320, 330, 335, 356, 366, 371, 384, 387, 400, 402, 419, 435 f., 444, 459 f. Fig. 57, 292
Bombasin. Halvsilkestof fra Italien, senere betegnelse for forsk. stoffer, oftest uld og silke
Brudekrone, 84-86. Fig. 66, 67
Brudgomsdragt, 165, 183, 392 f., 465. Fig. 57, 295
Bruikjol, 344
Brunel. Svært, tæt vævet, kipret uldstof anvendt til fodtøj
Brunkjol, 111, 183, 185. Fig. 82, 85, 136
Brunspån. Raspet blåtræ, anvendt til brunfarvning
Brystdug (mænd), 118, 167, 184, 218, 229, 241, 257, 270, 298, 310, 317, 323, 346, 365, 381, 392, 394, 412, 453
Brystdug (kvinder), 48, 268

Sageregister og ordforklaringer

- Brysten, 119, 334
Brystpude, 118, 398
Bryststykk, 381, 424
Brøger, se broghoser
Buckskind. Egentlig skind af gedebukke. Også meget slidstærkt stof, vævet i flere skaft, undertiden mønstret og med mat overflade
Bukser, 121 ff., 167, 184, 198, 229, 241, 257, 265, 276, 298, 310, 317, 324, 328, 346, 365, 381, 394, 413, 432, 442, 453, 467
Bul (bol), 49-51, 159 f., 177 f., 190, 205, 213, 226, 236 f., 245, 252 f., 261, 268, 274, 288 f., 306 f., 314, 321, 326 f., 375, 398, 407, 425, 440, 448, 450
Bul (bol, bolle) (mandsdragt), 229, 395, 415
Bulfangerkjortel, 199
Bul-(bol) nåle, 261
Bulsnipper, 261
»bundet på«, 209
Busseronne, basseronne (af fr. Bourgeron = overtræksbluse) arbejds kittel, barneforklæde, 115, 116, 151, 298, 382
Bælgvanter = luffer
Bælte, 138, 353, 396, 456, 459
Børnetøj, 129 ff. Fig. 98, 99, 100, 101, 102, 103
båned, 222, 226
- Camelot. Opr. stof af kamel- eller gedehår. Senere også halvuld og halvsilke, undertiden med metaltråd
Chalon. Fint, blankt uldstof, valket og presset. Opr. fremstillet i Chalon i Frankrig
Checkforklæde (Checks = engelsk bomuldsstof med småtænet eller stribet mønster), 192
Chenille, 70, 126, 168. Fig. 50
Chenille (mandsdragt), 382
Chenille. Broderi med garn af fløjlsagtige snore med ret lang silkeluv
Chinésilke. Silkestof med flammet mønster
- Dalerhøl, 436
Damask. Eg. stof fra Damaskus. Opr. kun af silke, senere også af uld, hør eller bomuld. Mønstervirkningen fremkommer ved veksling mellem kæde- og skudeffekt
Danske træsko, 169
Danske tørklæder, 65
Dantzig. Stof fra Danzig
Diverse, 149 ff., 169, 220, 228, 243, 263, 265, 294 f., 302, 316, 322 f., 327, 347, 366, 383, 396, 416, 430, 433
- Dowlas. Bomuldsstof af bleget stærkt tvundet garn
Dragbånd, 265
Dratnakkelue, 234
Drejl. Opr. tretrådet vævning af hør, senere også bomuld i kipper eller atlask med mønster dannet af skiftende trend- og islæt-virkning
Drejlstriking, 54
Droguet. Blomstret eller mønstret stof af silke eller blandinger med uld, hør eller bomuld
Dronningebånd, 158
Dræt = foer, 340
Dulleløse, 438, 446. Fig. 283
Dup (dop), se sko
Dusk, 234, 358
Dyffel. Tykt, kipret klæde, valket og overskåret. Opr. fremstillet i Dyffel i Brabant
- Engelsklå, 391, 399, 451, 455
Engelst. Stof fra England
Entræ. Eg. 1 tråd i søllen. Toskafts hvergarn
Étoffe (stof). Silke eller hårdt, blankt presset uldstof med blomster og ranker i én eller flere farver. Senere også glatvævet
Everlasting, se lasting
- Fadermordere, 220
Faldhat. Udstoppet hoveddring, der skulle forhindre småbørn i at støde sig, når de faldt, 133. Fig. 102
Faldr, 19
Farvning, 218, 219, 226, 262, 287, 297, 322, 338, 340, 362, 385, 396, 406, 410, 433, 448, 449, 451, 452, 453, 455, 462
Feldthat, 447
Femfoldet huenakke, 154, 157, 175. Fig. 9, 156
Fesling. Rem af læder eller stof, anbragt under svangen på stunthoser, 455
Fiskskaft. Femskaftet stof
Fik, 152, 440
Fiplin, 30
Flagrehat, 35, 287
Flagrehætte, 326
Flaske, 160, 177, 213, 314, 319, 457
Flettebånd, 236, 267
Flettelad, 83, 251, 267
Flettenakke, 83, 251
Fletter, 81 f. Fig. 59, 138
Flettestykke, 207
»flettet«, 172, 207
Flettetøj, 83, 207

- Flonel. Blødt, uldent stof, let valket, som oftest lidt opkradset, men ikke overskåret. Forekommer også i bomuld
- Flipper (snipper af tørklæde), 350
- Flipsnørliv, 400
- Fliskenfrakke (sands. frakke med opskårne skøder. Af flæske = sønderskære), 412
- Flor (sørgeflor), 94, 357, 420
- Florettes bånd. Simple bånd vævet af affalds-silke
- Flos. Strikning med løkker
- Floshat, se blåhat
- Flyderryg, 236
- Fodtøj (strømper, strømpebånd), 141 ff., 162, 169, 181 f., 185, 194, 199, 215 f., 220, 230, 239, 243, 246, 254, 257, 265, 276, 294, 301 f., 310 f., 316, 317 f., 332, 341 f., 347, 362, 366, 377 f., 382, 396, 399, 409 f., 415 f., 429 f., 433, 441, 443, 451, 455, 462, 468
- Foldekjole, 268
- Foldekrave, 150, 199. Fig. 114
- Foldekåbe, 69. Fig. 48
- Folie. Tynd, udhamret metalplade ofte farvet. Tilklippet i forskellige mønstre
- Forklæde, 60 ff., 150, 161, 179, 191 f., 205, 214 f., 227, 238, 246, 254, 262, 268, 274, 291, 307 f., 315 f., 322, 340, 352 f., 360 f., 376, 398, 408, 427 f., 440, 449, 461
- Forklæde (mænd), 150. Fig. 115
- Formak (formet), 424 f., 443
- Format, formet, format, se furemong
- Frak, 239, 263, 264
- Frakkalot, 467
- Fransk tørklæde, 193, 215
- Franske træsko, 144, 169, 342
- Fraseret. Stof med nopret overflade (af fr. friser = krølle)
- Frisure, 37 ff., 87, 107, 177, 211, 225, 236, 267, 273, 280, 284, 286, 301, 320, 326, 331, 350, 387, 391, 400, 403, 447, 454, 460, 466
- Fuldkrave (på støvler), 302
- Furemong, forremok, forremong, format, format, formot, 117, 431, 433, 439, 443, 455
- Garderknapper, 167
- Gingham. Tidl. ostindisk eller europæisk stof, dels af silke, bomuld og bast, dels af bomuld og hør, kulørt, stribet eller ternet. Senere kulørt, toskafts bomuldsstof
- Glanslærred. Glat, glinsende lærred appreteret med gummi eller stivelse og derpå glittet
- Golifa. Stivet lærredskrave uden udsmykning, nærmest tallerkenformet. Kendt i Spanien fra 1620erne. Også anvendt andre steder, 150, 199, 238
- Gråbukser, 168
- Gråt forklæde, 192
- Gramaser, 54, 178
- Gravor, 94
- Gros de Tour. Svært silkestof opr. fra byen Tour i Frankrig
- Gros grain (grovgrøn, græsgrøn). Grovtrådet, ofte grønt stof af uld, halvuld eller silke
- Grønkjøl, 133
- Gråvadmél, 166
- Guldsbordklær, 345
- Guldspangslue, 436
- Gyldenstykke. Opr. saracensk stof overvejende af guldtråd. Senere silkestof med indvævet guldtråd. I almuen betød gyldenstykke ofte blot silkebrokade (ikke nødvendigvis med guldtråd)
- Hagedusk (-rose), 358
- Hagekappe, 388
- Hagelin, 367
- Hageklæde, 236
- Hagelue, 234
- Hagerose, 285, 313
- Haghat, 31, 374
- Halsbul, 307. Fig. 217
- Halsklud, 238
- Halsklæde (mænd), 149, 199, 220, 243, 302, 324, 347, 366, 383, 396, 416
- Halvhoser, 220, 230
- Halvkappe, 384
- Halvkjole, 167
- Halv nakke, 244. Fig. 157
- Halvskjorte, 185
- Halvvanter. Vanter uden fingre
- Halværme, 128, 233, 293
- Hampetag, 301
- Handklæder, 430, 451
- Handsker, 151 f., 182, 195, 216, 228, 246, 264, 294 f., 302, 316, 322 f., 327, 378, 383, 416, 430, 433, 451, 455, 468. Fig. 116, 196.
- Hanekam, 236
- Hankesærk, 266, 269. Fig. 55
- Hat = kyse, 446 (se iøvrigt: hovedtøj, kvinder)
- Hat og lin, 419, 421. Fig. 275
- Hathue, 240, 242
- Hat og hawa, 24, 201. Fig. 148

Sagregister og ordforklaringer

- Hatslag (hætslag), 105, 106, 242, 248, 362, 443, 454. Fig. 78, 85, 136, 245, 289
- Havkappe, 126
- Hei, 349
- Helgolænder, 34, 101, 374
- Hoftepuder, 198, 384, 385, 398, 400
- Holstebrosvin, 144
- Hovedstik, 34
- Hovedstykke, 34
- Hovedtaft, 94
- Hovedtøj (kvinder), 18-39, 81 ff., 156 ff., 174 ff., 188, 201 ff., 208 ff., 223 ff., 233 ff., 244 f., 251 f., 258 ff., 267, 272 f., 283 ff., 304 f., 313 f., 320 f., 326, 331 f., 336 ff., 350, 357 f., 367 f., 373 f., 388, 397 f., 399 f., 404 f., 421 ff., 437 f., 446 f., 461
- Hovedtøj (mænd), 101 f., 168, 184 f., 198, 218, 230, 242, 257, 276, 300 f., 310, 317, 324, 329, 346 f., 365 f., 381 f., 395, 414, 432, 443, 453 f., 467 f.
- »Hovedtøj«, 285, 444, 446. Fig. 205, 206, 215
- Hundeøre, 149, 396
- Hundsvotter, 151, 383
- Hvergarn (hverken). Stof med trend af hør-garn (tvist, blågarn, Werk = blå) og islæt af uld
- Hvivklæde, 19, 238, 239, 337
- Hyll til æ vogn, 450
- Hylsklær, 382, 386, 415
- Hyw, 350
- Hæderssmykke, 140
- Hæklæde, se hvivklæde, 348, 349 f.
- Hængehat, 404
- Hængler, 350, 401
- Hængtrøje, 429
- Hætslag, se hatslag
- Hætte = hatslag, 347, 464
- Hætte = trestykhue, 326
- Hættetørklæde, 34
- Hævtøj, 292
- Højklæde, 331, 435
- Højstribet, 213, 218, 229
- Høl, 331, 435, 437
- Høklud, 437, 438
- Høllik, 129 f. Fig. 98
- Hølsklær, se hylsklær
- Hønserøv, 236
- Hønsøje-hvergarn, forklædestof fra Stevns, sandsynligvis i gåseøje- eller bygkornsvævning
- Høstdragt, 100 f., 156, 174, 208, 223, 232 f., 282, 336, 404. Fig. 56, 73
- Håndkurasjer, 302
- Hårbånd (brudehovedtøj), 83, 231. Fig. 170
- Hårbånd, 225, 236, 267
- Hårhårshat (harehårshat), loddenhat, 35 f., 102, 370, 373, 391, 395. Fig. 19
- Hårkvinder, 37, 65, 334
- Hårfluffer, 151, 383, 433
- Hårsokker, 433
- Hårtøj, 83
- Indbunden, 410
- Indsprængt. Garn tvundet med 2 farver, 385, 452
- Ismugsklæder, 109, 466
- Jacket, se jækkert
- Jere, 262
- Jomfrusmykke, 84, 86
- Jordbær-hvergarn, forklædestof fra Stevns med lille spidsrudemønster, hvis enkelte ruder har en meget svag lighed med jordbær
- Jupe, se jøb
- Jysk kappe, 32
- Jækkert, 432, 442, 452
- Jøb, jupe, 91, 187, 445. Fig. 69
- Jødeknipling. Gazevævet blonde, forhandlet af bissekræmmere, der ofte kaldtes jøder
- Kabuds, 104, 300, 347, 468. Fig. 115, 235, 294
- Kaffa (kaff, caff). Groft, mønstervævet uld-plyds
- Kakkelovnsrør, 102
- Kalechehat, 35
- Kalender, 35
- Kalmank (calmink). Uldent eller halvulent stof med blank overflade. Ensfarvet, stribet eller med blomstermønster
- Kalothøl, 332
- Kamisol, 116, 410, 415, 455
- Kamlot, se camelot
- Kammerdug. Ældre betegnelse for batist eller cambric af fineste hørgarn. Navnet stammer fra byen Kameric eller Cambray
- Kanifas (cannefas). 1) Hampelærred, sejldug. 2) Hvidt, tæt bomuldsstof, glat, stribet eller mønstervævet. 3) Bomuldsstof med broget, trykt mønster
- Kantille. Spiralformet guld- eller sølvtråd. Benyttes i metalbroderi, hvor det tilklippes i den ønskede længde og sys på som perler

- Kanttøj, 179
 Kap, 371, 438, 444
 Kappelorsklæde, 29, 314. Fig. 220
 Kapperøllik (kaprønnik), 32, 204, 296, 300. Fig. 16
 Kappetøj, 285
 Karakas, 438
 Karduan. Tilberedt læder af ged eller får i forskellige farver
 Karmosin. Af arabisk Kermes, en art skjoldlus, som, tørret og kogt giver karminrød farve
 Kashmir (cashmir). Opr. navnet på kipret uldstof fra Kashmir, senere overført på fine uldstoffer fremstillet i Europa
 Kasket, 106
 Kasseking. Opr. hjemmedragt. Slåbrok o. lign. Senere overfrakke med lange skøder, kappe etc., 324, 334
 Kastetørklæde, 222 f., 377
 Kastorgarn. Opr. garn af bæverhår (lat. castor = bæver), senere forsk. bløde uldgarn
 Katkopper, 415
 Kattun (af cotten, bomuld). Groft, glat bomuldstof med mønster påtrykt med trykforme
 Kavaj, 70, 126, 454
 Kejserindesirts. Rødt kattun med broget tryk
 Kildekjole, 159
 Kiltébånd, 60
 Kipper kattun. Groft bomuldstøj, opr. vævet af ufarvet garn, undertiden trykt, malet eller farvet
 Kirkedragt, 187, 278, 324, 387. Fig. 140, 145
 Kirsey (af byen Kersey i Suffolk). Klædeagtigt stof af grov uld, løst vævet. Stærkt opkradset
 Kistelægningsforklæde, 436
 Kittel, 151, 380, 392, 416
 Kjortel, kjole (kvinder), 41 ff., 159, 205, 212, 225, 236, 252, 273, 287 f., 306, 338, 359, 374 f., 398, 406, 439, 447 f.
 Kjortel, kjol (mænd), 109 ff., 166, 183 f., 196, 217, 229, 241, 256, 264, 276, 296 f., 310, 344, 363 f., 380, 393, 411 f., 432, 452
 Kjus, 233
 Klar nakke, 157, 172, 244
 Klodser, 378, 429, 430, 451
 Klokke, 75 f., 97, 100, 133, 180, 228, 293 f., 310, 315, 409, 450. Fig. 56, 101, 103,
 Klokkeliv, 178, 190, 228. Fig. 134
 Klokkeskø, 236
 Klokkesærk, 73, 181
 Klud, 422, 428
 klu-for-houe, se spidshølle
 Klæ, se øverslavklud
 Kludedusk, 326
 Klæder, et par, 424, 432
 Klædning, 113, 323, 345, 393, 412, 453
 kniplet = slyngel, 427
 Kniplingssyning. Blonde syet af knaphulsting uden underlag af stof. Anvendes som kantning på særke- og skjortekraver
 knyttet bånd, 312, 315
 Kofte, 108 f., 241, 296, 310, 317, 323, 363, 466 f.
 Kokkedragt, 186, 194. Fig. 139
 Kompoth (kapothat), 99, 444
 Konfirmationsdragt, 99 f., 100, 156, 164, 166, 172 f., 207 f., 244, 282, 335, 367, 373, 402 f., 419, 436, 444. Fig. 72, 275
 Kopper, 175
 Kor, 299, 426
 Korket. Farvet i korkji (lichen tartareus), purpuragtig farve
 Korset, 78, 281, 293
 Korskehue, 158
 Korsklæde, 27 ff., 129, 176, 188, 204, 210 f., 245, 252, 272 f., 285, 313 f., 320, 326, 331, 337, 357 f., 367, 373, 388, 397, 405, 437, 446
 Kortel, 424
 Korteliv, 424. Fig. 278
 Kortovrede træsko, 144, 342
 Kot, 467
 Kravevippe, 186, 193. Fig. 46
 Krammer (på træsko). Metalbeslag på overlæderet
 Krammønster, 314
 Kramtøj (-lærred). Købestof - i modsætning til hjemmevævet
 Kranstørklæde, 232, 239
 Krave (kvinder), 64 f., 193, 238 f., 340, 353. Fig. 45.
 Kravebryst, se Diverse
 Kraveklæde, 65, 361
 Kravetøj, 45, 189. Fig. 140
 Krig, i forbindelse med hæklæde, 350
 Krig = indskæring, krumning
 Krinoline, 77 f., 341
 Kristentøj, 131 f. Fig. 100
 Kronelin, 235. Fig. 172
 Krøllefejer, 184
 Kusvanter, 228
 Kyse, 32 f., 287

Sagregister og ordforklaringer

- Kæder, se skulderkarme
Kæltringklæde (-hat), 287
Københavnstræsko, 144
Københavnertørklæde, 65
Kåbe (kappe el. skørt) på hovedet, 90 ff.,
357, 371 f., 401, 445
- Laer, 427
Lalleker, 342
Lametrøje, 298
Langovrede træsko, 144
Lann, 76, 377, 429, 441, 450
Lasting (everlasting). Hårdtvævet uldstof lignende serge
Lavnakkeløber, 313
Lene, se linde
Levantinertørklæde, 65, 340
Levbånd, 319, 320
Liagejri, 466
Liegrøje, 429
Lier, 290
Ligbøl, 331
Ligdragt, 94 f., 156, 173 f., 208, 244, 267,
283, 325, 331, 421, 445 f.
Lin, 21, 30 f., 158, 176, 202, 210, 225, 234,
245, 252, 258 f., 267, 272, 284 f., 305,
313, 320, 326, 336, 388, 405, 422, 437,
446
Lin og hat, 421
Lin og lue, 405
Linde (lene), 138, 351, 353
Livbånd, 80, 138, 191 f., 215, 262, 367, 419,
427
Livstykke, snøreliv (kvinder), 49 ff., 190,
252, 274, 288 f., 321, 338, 351, 359, 375,
389, 407, 461
Livstykke (mænd), 197
Livstok, 415
Livtrøje, 261
Loddenhat, se hårhårshat, 36, 373
Lokketøj, 83, 207
Lommetørklæde, 97, 169, 295, 323. Fig. 71,
72
Loveker, se snober, 430, 451
Lovvanter, se snober, 151
Lue og lin, 437
Lufvanter, 383
Lukhandsker, 151
Luphandsker, 302
Luttentvanter, 222, 228
Lyde = farve, 362
Lyst forklæde, 192
Læderøl, 302
Lænke = strikke, 245
- Læppe, 144, 409 f.
Løddesærk, 269
Løjert, 131
Løslomme, 152, 440, 449. Fig. 118
- Madrastørklæde, 193
Malinesknipling. Flamsk knipling, hvis tegning ligner Valenciennes, men som har en tyk tråd langs mønstrets konturer
Malje, 138
Mamelukker, 206, 228, 258, 259, 263, 316
Manchesterfløjl. Bomuldsfløjl opr. fra byen Manchester. Senere også fremstillet i København
Manchetter (mænd), se Diverse
Manneblå, 391
Manskettes = Manchesterfløjl
Marabu, 189
Maskesyning. Hedebo broderi med kædesting (maskesting) og grunde i uddragen syning
Merino. Opr. stof af merinofårets uld. Senere også let, kipret, blankt kamgarnsstof, ensfarvet eller mønstret
Metalbroderi, 26, 154, 157, 174 ff.
Milanotørklæde, 65, 68
Modest, 370
Moster Kjestens bukser, 365
Muffe, se Diverse
Muffediser, se Diverse
Muldskjorte, 95
Multum. Let valket, uldent stof, opkradret enten på den ene, eller på begge sider
Munddug, 36, 423
Mundklæde, 236, 455 (se også Diverse)
Muserede, 308
Musetak. Broderet spids af 1, 3 eller flere knaphulsting
Musselin. Meget fintvævet stof af uld (kan også forekomme i silke og bomuld). Ordet betyder eg. stof fra byen Mosul ved Tigrisfloden
Myts (mytshat), 432
Møsling, 205
Nakkebrikke, 83
Nakkefilt, 223
Nakkerose, 25, 313
Nakkestykke, 83, 172, 207, 244
Nakketøj, 83
Nanking. Opr. naturfarvet, gulligt, kraftigt bomuldsstof fra Kina (Nanking). Senere efterlavedes farven kunstigt i England
Nathue, 102 f., 107 (se endvidere: hovedtøj mandsdragt)

- Nathøl, 438
 »Nattøj«, 202, 204. Fig. 147
 Nattrøje (kvinder), 52 ff., 160, 178, 192, 214, 226, 237, 245, 253, 261 f., 268, 274, 290, 307, 314, 321 f., 327, 339, 359, 375, 407, 425 f., 440, 448
 Nattrøje (mænd), 116, 218, 219, 229, 324, 346, 380, 455. Fig. 167
 Nedlagt syning. Metalbroderi, hvor tråden kun ligger på stoffets overside og fastes ned langs mønstrets konturer
 Netteldug. Fint, hvidt stof fremstillet af nældetaver
 Nikulørs (hue), 304, 317, 329. Fig. 212, 226
 Nistræt garn, 145
 Nophæt, 105, 254
 Nølle, 99, 201, 203 f. Fig. 145
 nålebundet, 145
 »nåle sig, at«, 205
- oliums, se orleans, 448
 Olmerdug. Opr. stof fra Ulm. Dynevår med linned trend og ulden islæt
 Onderpik, 382
 Ophævet vævning, 239
 Oplod (oplå, oppel, opling). Overdel til særk (eller skjorte), 73, 101, 128, 169, 233, 242, 322, 327, 332. Fig. 53
 Opskørslin, 30, 234
 Opskørslue, 233, 234. Fig. 171
 Opskåret lue, 234
 Orleans (oliums). Glatvævet stof med bomulds-kæde og kamgarns skud. Forekommer også med silkestribet eller med trykt mønster
 Overbindebånd, 24, 158, 176, 209, 224
 Overkorsklæde, 28 f., 31
 Overlæderstræsko, 230
 Overtag, 409
 Overtøj (kvinde), 69 ff., 92 ff., 161 f., 181, 193 f., 205, 215, 228, 239, 263, 275, 292, 308 f., 316, 322, 340, 361 f., 399, 428 f., 450
 Overtøj (mænd), 126, 168, 185, 199, 219, 230, 242, 257, 301, 324, 329, 382, 395, 414, 433, 454
- Paillet. Lille cirkelrund metalplade, oftest forgyldt, med hul i midten til påsyning
 Pampusser (af fr. babouche = tøffel. Eg. et persisk ord), 199
 Pandeklud, 188
 Pandeklæde, 235, 358 f.
- Pandpude, se også pandsmæk, 357, 383, 385, 389
 Pandsmæk, 36, 97, 236, 337, 349, 357, 374, 438, 447. Fig. 71
 Pandstik, 422
 Pandstyk, 420
 Patteklud, 48, 222, 225
 Pels. 1) Skindskørt, 58 f., 186, 190 f., 449. Fig. 40. 2) Ærmetrøje foeret med skind, 70, 126, 329, 454. Fig. 16, 96. 3) Hel vadmel-skåbe med stramt liv, 450
 Perlesmykke, 83, 207
 Perletøj, 83
 Perse, 306, 449
 Persisk tørlæde, 193
 Pever, 427
 Pi, 76, 332, 409, 429, 441. Fig. 273
 Pibekrave, 150, 353
 Pind (-trøje, -ærmer, -lue, -strømper) = strikket
 Pindliv, 78, 293
 Pissepude, 131
 Pjagger, 422. Fig. 277
 Plangi, 440
 Plathoved, 410
 Pletfarvet garn. Ved partivis ombinding af et garnbundet (fed) og påfølgende farvning, fremkommer garn, der pletvis er farvet, pletvis ufarvet
 Plethvergarn. På heden og i Nordsjælland hvergarn med mønster af 4- el. 6-bladet roset. Andre steder hvergarn med mønsterinds-lag, som danner regelmæssige pletter
 Pludderbukser, 123, 392
 Pløjer, se stunthoser
 Pløs(-hoser), 379, 382, 455
 Polamit. Stof af uld (kamelhår) og silke, forekommer også indvirket med guld- og sølv-lahn
 Polkahue, 258
 Polkatrøje, 258, 261, 326
 Poseærmetrøje, 177
 Pourpoint, 118
 Pranisele (prangesele) = stadssele, 124 f., 396
 Pronur, 462
 Purlue, 25, 230, 233 f.
 Pynteskjorte, 169
 På-sig-bundet, 201, 202. Fig. 146
- Rame, 235 f., 239
 Rask (arrask). Tarveligt, let uldstof, opr. fra byen Arrás
 Regenklæde, 94, 436
 Regnbuetørklæde, 68, 235, 239. Fig. 173

Sagregister og ordforklaringer

- Rejsehætte, 382
Rejsekjøl, 70, 297, 382, 454. Fig. 51
Rejseslag, 386, 395
Rejsttøj. Hvergarn med toskafts bund og mønstertråde som ligger stykkevis ubundne på over- og undersiden
Respirator, 406
Reusser(røjser-)støvler (eg. Russerstøvler = langskaftede støvler), 143, 396
Rhinlændertørklæde, 340, 347
Ringe = krammer, 433
Ringely, 268
Ringlet, 116, 169
Rock, 442
Rockelte, 113, 196. Fig. 84
Rok, 60, 352
Rose, 292, 313
Rosenbobinet. Bobinet med indvævet blomstermønster
Rosenhvergarn. Toskafts bund med stiliseret 4- eller 6-bladet roset i ophævet vævning
Rosenkrans, 39
Roser, 237, 426
Rosinpletet hvergarn. Forklædestof fra Stevns med mønster af Andreaskors med trekanter mellem korsarmene
Rudkap, 438
Rudret drejl. Hvergarn i spidsrudet kippermønster
Ruer, 128, 382
Rueskørt, 179
Rulleforklæde, 192
Rumpbøl, 314
Rumpøl, 25, 234
Rundaser, 295, 302
Rund nakke, 208. Fig. 154
Rye. Groft, loddent, opkradset, uldent stof
Ryetræsko, 411
Røjser, se reusserstøvler
Rælebukser, 431
Rænsel, 162
- Saffian. Fint læder, navnlig af gede- eller fåreskind. Farvet på narvsiden
Saien. Fint uldstof (af gl. fr.: saye)
Saksoni. Stof vævet af mindre glansfuld sachsisk uld. Senere erstattet af orleans.
Salopdug (af saloppe = løstsiddende, ærme-løst overstykke), 71
Sars. Groft uldstof, hovedsageligt brugt af fattigfolk
Savserødt (-grønt). Saksisk rød (grøn) farve
Savseskørt (-trøje, -tøj), 172, 179, 306
Seler, 124 f., 396
- Selvsort, 17, 380
Semslæder, 393, 394
Sidklæder, 264
Siitrøje, 256
Sirts. Fint bomuldsstof indført fra Tranquebar. Opr. med påmalede mønstre, senere maskintryk
Sirtshat, 287
Sjag, 367
Sjostuka, 463 (se også stuge)
Sjælevarmer, 71
Sjællandske træsko, 144
Skaderede-tørklæde, 171, 180. Fig. 135
Skageblår, 254, 411
Skagens fyr, 366
Skarlagen. Opr. fint uldstof farvet i kermes, oftest rød (skarlagensrød), forekommer dog også i andre farver
Skaut, 19
Skindberedning, 379
Skindkjol (kvinde), 237
Skivt, 60
Skjorte, linned (se også: Undertøj, mænd), 127 ff. Fig. 97
Sko = beslag på bælteenderne, 138
skoet, 382
Skort, 56
Skovbohue, 158
Skovbotræsko, 144, 382, 391, 399
Skrifter, 429
Skrubforklæde, 254
Skruébånd. Linnede bånd af en speciel træskaftet kippervævning, 116, 192, 226, 267, 298, 427
Skruehat, 102, 442, 443
Skruesnore, 191
Skræddere, 18, 106, 154, 263, 264, 448, 451 f.
Skråtrøje, 220
Skub, 438
Skulderdug, 440
Skulderkarm. Udstående kant på skulderen, dækkende den øvre del af ærmesømmen, 196, 236, 462
Skyg, 389
Skyrost, 300
Skæg (mænd), 107 f., 218
Skæg = plyds, 241, 242
»Skæg« (hovedtøj), 31, 32, 258, 355, 357 f. Fig. 14
Skæghat (-hue), 336, 373 f., 383, 388, 446
Skægster, 400
Skægstøj, 357, 358. Fig. 244
Skærdug, 201

- skært = gennemsigtigt, 313
 Skødelue, 234
 Skødtrøje, 45, 113
 Skølingar, 468
 Skørdehætte, 34, 260
 Skørdekunner, 257
 Skørt, 34, 55 ff., 90, 160 f., 178 f., 190, 205, 214, 226, 236, 237, 245, 253, 262, 268, 274, 290 f., 307, 315, 322, 327, 339 f., 351 f., 359 f., 375 f., 398, 407 f., 424, 426 f., 440, 448 f., 461
 Skørt (kåbe) på hovedet, 90 ff., 187, 232, 313, 349 f., 357, 371 f., 390, 401, 445. Fig. 68, 69
 Skortebukser, 123 f., 240, 242, 346, 413
 Slagbul, 197 f. Fig. 143
 Slagkappe, 438
 Slagkåbe, 263
 Slet = glat, umønstreret
 Slokbukser (slottebukser), 300, 329
 Slyngstok. Af form som stor kniplepind. Brugtes (4 sammen) til fremstilling af snore
 Slængkappe, 70
 Slør, 372, 445
 Smetlærred, 262
 Sminkning, 204
 Smyk, 83, 371 f., 402, 444, 446
 Smykker, 135 ff., 353, 456, 460. Fig. 104, 105, 106, 107
 Smæk, 62, 80, 289 f., 387, 401, 461. Fig. 58
 Snel, 351, 353
 Snip, 28, 337, 349, 358, 397
 Snip, sniptøj, 350, 358
 Sniphat, 210
 Snipkjole, 184
 Snipkorsklæde, 210, 373, 446
 Snippeklæde, 28
 »Snipper«, 285, 358, 388
 Sniptøj, 358, 401. Fig. 265
 Snober (snopper), 151, 430, 451
 Snopper, se snober
 Snor, 163, 221, 224
 Snørehat, 30, 234
 Snøreklæder, 30
 Snørliv (mænd), 120
 Snørliv (kvinder), se livstykke
 Snørhue, 419
 Snørre, 351
 Solbrev, 287
 Solhat, 34, 101, 188, 204, 286, 374, 406. Fig. 18
 Solklæde, 174, 176
 Solskærm, 34
 Sommertørklæde, 34
 Sorte klæder, 355
 Sorttrøje, 424
 Spannet, 146, 396
 Spencer (spænders, spænse), 70, 113, 177, 263, 407
 Spidsbukser, 299
 Spidshætte, 34
 Spidshølle, 332
 Spidsstykke, 127
 spogeret, 236
 Sponere, 428
 Spraglet garn, 145, 455
 Spring (snel, wash, wasj), 172, 178, 425
 Springtriller, se stunthoser, 396, 416, 452
 Spritte, 262
 Sprængkile, 127
 Sprøde, 353
 Spænders, se spencer
 Stads (staas), 169, 245, 265, 299, 415
 Stak (stakkur), 458, 461. Fig. 290, 292
 Stavbind, 146, 347
 Stavnhætte, 467
 Stavær, 285
 Stebbetøj. Toskafts hvergarn med smalle repsstriber
 Stifhøl, 436
 Stimplinger, se stunthoser, 429
 Stivnakket hue, 157
 Stjernebånd, 437. Fig. 282
 Stjerner, 426
 Stof, se étoffe
 Stokkebælte, 138, 459. Fig. 104
 Stomphoser, se stunthoser
 Stormbukser, 123, 270, 431, 443, 453. Fig. 91, 188
 Storhue, 157
 Stormhat, 451
 Stormvanter, 228
 Stornakket hue, 157
 Storrelue, se storrer
 Storrer, 31, 370, 372, 373, 405, 422, 438 f., 446. Fig. 15, 287
 Stridshandsker, 295, 383
 Striferunde, 438
 Strimlakysin, 459, 461
 Strimmel, 397, 405, 459
 Strude, 36, 106, 423 f. Fig. 21
 Strururin, 467
 Strygebånd, 39, 177, 211, 225, 260, 305, 320, 422, 438. Fig. 22
 Strygeforklæde, 192
 Strygning, glitning, pibning, presning, plisering, krusning, 188, 214, 262, 358, 374, 382, 388, 397, 427, 438, 447

Sagregister og ordforklaringer

- Strømpebånd, se Diverse
Strømplinger, se stunthoser
Stråbort, 193
Stråhat, 36, 321, 332. Fig. 20
Stråperler. Glasperler af form som et kort stykke strå
Stuge (stuka), 462 f.
Stumper, 151, 383, 433
Stumphoser, se stunthoser, 123, 199
Stumplinger, se stunthoser, 433
Stumpnakket hue, 244
Stumptrøje, 113, 167, 184, 217, 229. Fig. 86, 137
Stunter, se stunthoser
Stunthoser (stunter, støthoser, springtriller, stump(stomp)-hoser, stimp(stump)-linger, vajskaft, 147, 199, 302, 310, 342, 347, 396, 451, 452. Fig. 113
Støthoser, se stunthoser
Støttebånd, 352
Ståhæg, 368
Strångvanter, 228
Ståkyse, 159
Ståtøj, 285
Sussebukser, 123
Svikler, 146, 317
Svålhat, 34
Syningsforklæde, 192
Sy piger, broderersker, huekoner, 18, 26 f., 34, 67, 82, 99 f., 154, 159, 175, 178, 193, 203, 211, 235, 243, 244, 285, 286, 287, 305, 356, 358, 374, 406, 438, 445, 447, 448
Særk, 72 ff., 162, 181, 194, 215, 239, 246, 262, 269, 293, 309, 316, 327, 340 f., 352, 362, 377, 409, 429, 441, 450, 462. Fig. 52-55
Særkeøvre, 441
Sæt, et, 244, 285, 305
Søbukser, 123. Fig. 93
Søkjøl, 126, 242, 430
Søkofte, 466
Sølv (brudesmykker), 140 f.
Sølv-, guldmor. Stof med metaltråd indvævet på en bund af vatret silke, halvsilke kamelhår eller lærred. Glat, sribet eller blomstret
Sølvmåne = malje, 178
Sølvtøj, 353
Sølvøre, 137
Sørgedragt, 89 ff., 164, 173, 187 f., 208, 222, 232, 244, 248, 283, 313, 320, 325, 331, 336, 349 f., 357, 367, 371 f., 401, 404, 420 f., 436, 445 f. Fig. 68, 69, 152
Sørok, 126
Takker, 156
Tamburering. Af fr. tambour, tromme. Stofet udspændes stramt i syramme. Broderiet ligner kædesting, men udføres med en art hæklenål
Tamis. Opr. engelsk uldstof i lærredsbinding (af: the Thames), senere toskaftet uldstof
Taske = lommeklap, 111, 184, 296, 344
Thybotrasko, 144
Tipper, 80, 419, 424, 427 f. Fig. 107
Tism-tørklæde, 193
Tolvtothånd, 468
Tombak. Metallegering af ringe kvalitet, af messing og tin
Top, 321
Topkorsklæde, 210, 313, 330. Fig. 218, 219, 229
Torvehætte, 188
Torveskørt, 194. Fig. 141
Tosel (tosøl). Toskaftet stof
Tov. Skind med ulden på, 340
Trappeskørt, 59, 186, 376
Travalifrak (af fr. travaille = arbejds- og dagligdragt), 393
Tre alens hat, 366
Trehjørnet tørklæde, 68, 238, 383, 390
Tresdug, 68, 238
Trille. Tætvævet, groft lærred (af lat. trilix = tretrådet)
Trind lue, 421
Trip. Stof med kæde af hør (hamp) og fløjlsagtig overflade af fin uld
Triumfant. Svært silkestof med gros-de-Tour bund og damaskagtige blomster
Trykkekørklæde, 262
Trykklokke, 228, 294
Trøje (mænd), 113 f., 167, 184, 196, 217 f., 229, 241, 257, 276, 297 f., 310, 323, 328, 345, 364, 380, 393 f., 412, 432, 442, 452, 467
Trøjebul, 398
Trøgsjal, 263
Tråde sig ud, 451
Tunge, 111, 296
Tungefletning. Fletning med et ulige antal tråde. Der flettes fra midten udefter
Tungesko, 141 f., 254, 257
Tuttebukser, 123, 265
Tveinger, 462
Tvinde, 290
Tvist. Simpelt, løstvævet bomuldsstof
Tvistebukser, 168
Tællesyning. Fladsyning talt efter tråd
Tæppenskart, 429

- Tæt lin, 208
 Tætærmøje, 190
 »Tøj« (vestestof), 354
 Tørklæde, 19 f., 64 ff., 161, 180, 193, 205, 215, 227 f., 238 f., 246, 254, 262, 269, 275, 291 f., 308, 316, 322, 340, 353, 361, 376, 390, 399, 409, 428, 440 f., 449 f., 461 f.
 Tårne = mønsterstriking, 146, 220
- Udebukser, 123, 432
 Udetrøje, 196 f.
 Udentrøje, 189
 Udklippet syning. Yngste art af hedebosyning. Mønstrene er klippet ud langs konturene, kantet og udfyldt med kniplingsyning
 Udskår. Udskåren syning består af små, firkantede huller af udtrukne tråde og kastning over kanterne
 Uldenskjorte (ulled skjorte, uldenskjøt), 114 ff., 197, 241, 276, 382, 392, 394, 412, 432, 462. Fig. 87
 Uldentavl, uldent stof med ternet mønster, fortrinsvis rødt og sort
 Uldent og linned = hvergarn
 Uldhat, 102, 218
 Underskørt, 77 f., 181, 194, 215, 239, 254, 262 f., 269, 293 f., 341, 360, 377, 429, 441, 450 f., 462
 Undertøj (kvinder), 72 ff., 162, 181, 194, 215, 228, 239, 246, 254, 262, 269, 293 f., 309 f., 316, 322, 327, 340, 353, 362, 377, 409, 429, 441, 450, 462
 Undertøj (mænd), 116, 126 ff., 168 f., 185, 199, 219 f., 230, 242 f., 257, 318, 347, 382, 395 f., 414 f., 433, 443, 454 f.
 Urtepotetøj. Hvergarn hvis mønster består af en lille, stiliseret blomst i »urtepotte«
 Vadmelshat, 218
 Vadmelsrødt, 217
 Vadstøvler, 143
 Wajskawt, se stunthoser
 Valbynakke, 175
- Valk. Underlag el. kunstig fletning. Anbragt indeni hue eller brudehovedtøj, 82, 188, 222, 388, 401. Fig. 61
 Vallekilde-galocher, 430
 Wampel (vampes), 196, 439
 wask, wasj, 425
 Vasket tørklæde, 192
 Vathat, 33
 Vemmel = vadmæl
 Venneke, 55 f., 192, 459. Fig. 38, 290, 292
 Vest, 119 f., 167, 184, 218, 241, 257, 298, 310, 317, 345 f., 364 f., 381, 394, 412 f., 442, 453
 Vesterbotræsko, 144
 Vevlinger, 466
 Vexet = voksbehandlet
 Viebukser, 333, 346, 431, 432
 Viehætte, 260
 Wienertørklæde, 215
 Vingekappe, 32, 99, 334, 369, 373 f., 397 f.
 Vinger, 31 f., 336 f., 358, 367, 373 f.
 Vinterliv, se korteliv
 Vippe, 349, 350
 Virke, 220, 318
 Virehætte, 35
 Vumbe (vombe), 76, 254, 266, 269
 Vørbel, 440. Fig. 280
- Ysset = spættet, 463
- Ærmer = nattøje, 426
 Ærmetrøje, 44 ff., 159, 177, 188 f., 205, 212 f., 225 f., 236, 252, 261, 268, 273 f., 288, 306, 321, 326, 338, 351, 359, 375, 389, 406, 424, 439, 448, 461
- Øjneklæde, 33 f., 287, 305. Fig. 17
 Økseærmer, 213, 230, 236. Fig. 30
 Ølken, se høllik
 Øreslag, 366
 Ørestaar, se storrer
 Øritlue (ørnlue), 233 f., 305. Fig. 212, 213
 Ørnlun, 30, 234
 Østerklær, 220
 Overslavklud (-klæ), 71, 377, 391, 450

Litteraturfortegnelse

- Aagaard, K.* Beskrivelse over Tørning Lehn. 1815 Kbh.
- Andersen, E.* og *Budde-Lund, E.* Folkelig Vævning i Danmark. Kbh. 1941
- Andersen, E.* Folkedragten i Thisted Amt. 1946 Landet mod nordvest. Kbh.
- Samme. Folkedragten i Ringkøbing Amt. Festskrift til H. P. Hansen. Århus. 1949
- Samme. Brudens hovedtøj. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1950. Kbh. 1950
- Samme. Anna Sophies Dragter. I festskrift til H. Berner Schilden Holsten »Dronning Anna Sophie«. Kbh. 1951
- Samme. Folkedragter i Danmark. Kbh. 1952
- Samme. Strømpen i den europæiske mode-1953 dragt. Om strømper. Udsendt af A/S Valby Strømpefabrik. Kbh.
- Samme. Lolland Falsters folkedragter. Loll. 1956 a Falst. stiftsmuseums årbog.
- Samme. Folkedragten i Randers Amt. Hist. 1956 b årbog for Randers Amt.
- Samme. Da man gik med skørtet på hovedet. Budstikken. 1957
- Andersen, H. C.* Kun en Spillemand. Samlede Skrifter. 5 bd. Kbh. 1854
- Askholm, R.* Familiefester paa Lyø. Fynsk Hjemstavn. 5. årg. 9 h. Odense. 1932
- Bang, J. A. Hofman.* Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand. 16 stk. Odense Amt. Kbh. 1843
- Bang, Ole.* Om Havboerne. Hist. Aarvog for Thisted Amt. 1909
- Bang, Th. B.* Lensregnskaberne og deres Betydning som historisk Kilde. Fortid og Nutid I. Kbh. 1914-16
- Berg, G. Hazelius.* Stickade tröjor från 1600- och 1700-talen. Fataburen. Stockholm. 1935
- Samme. Arbetsdräkt. Den svenska arbetsklassens historia. Arbetaren i helg och socken. Stockholm. 1943
- Samme. Dräktsmycken. Smycken i svensk ägo. 1952 Nordiska museet. Stockholm.
- Bing, Lars Hess.* Fysisk og oekonomisk Beskrivelse over Øen Lesøe . . . Kbh. 1802
- Birket-Smith, S.* Leonora Christina Ulfeldt's »Jammers-Minde«. Kbh. 1869
- Blicher, N.* Topographie over Vium Præstekald. Påny udgivet af S. Vasegaard 1924. Kbh. 1795
- Blicher, St. St.* Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand. Viborg Amt. Kbh. 1839
- Boesen, L.* Beskrivelse over det smukke og fornøjelige Stamhuus og Herresæde Lundsgaard ved Kierteminde. Kbh. 1769
- Boehn, M. von.* Die Mode im 16. Jahrhundert. München. 1923
- Samme. Die Mode im 17. Jahrhundert. 1913
- Both, L.* Kulsvierne og deres nærmeste Omgivelser. Kbh. 1868
- Boye, V.* Anholt. En topographisk-antiquarisk Skizze. Saml. til jysk Hist. og Top. VI bd. Ålborg. 1876
- Bredsdorff, T. M.* Jylland og Jyderne. Ved Kr. Pedersen. Fra Viborg Amt. 1942. 1763
- Samme. Bondestandens Kaar i det sydlige Jylland i Midten af det attende Aarhundrede. Aarvog for dansk Kulturhistorie. Aarhus. 1894
- Brinck-Seidelin, L. C.* Hjørring Amt. Kbh. 1828
- Bruun, H.* Forsøg til en Fysisk oekonomisk Beskrivelse over Eilandet Mandø. Haderslev. 1806
- Bury Palliser.* History of Lace. London. 4. udg. 1910
- Böttiger, L. J.* Æbeltoft og Omegn (Mols) nærmest til ca. 1814. Århus. 1893
- Böttiger, L.* Vesterskjerninge-Ulbølle og Omegn. Svendborg Amts hist. Samf. 1923. Nyborg. 1924
- Cederblom, G.* Till förklädets historia. Fataburen. Stockholm. 1921

- Christensen, Chr. Petresch.* Nørre Sundbys
1921 Historie indtil 1701.
Samme. do. 1701-1850. Ålborg.
1924
- Christensen, P.* Skoleholderenken Ellen Mads-
1910 datters Begravelse og Efterladen-
skaber. Fra Randers Amt IV. Ran-
ders.
- Christensen, S. Flamand.* Kongedragterne fra
1940 17. og 18. Aarhundrede. Kbh.
- Christian Frederik, Prins til Danmark.* Rejse
1824 Journal ført paa Touren til Born-
holm fra 10 til [28] Juli 1824.
Bornholmske Samlinger 16 bd.
1925. Rønne.
- Christiansen, Chr.* Tilstandene i Himmerland
1915-17 ved Aar 1735. Fra Himmerland og
Kjær Herred. II bd. Ålborg.
- Christoffersen, M. og Ussing, H.* Fra Hede-
1923 boegnen. Danmarks Folkeminder
nr. 26. Kbh.
- Dalgas, C.* Bidrag til Kundskab om de dan-
1826 ske Provindsers nærværende Til-
stand i oekonomisk Henseende.
- Samme. Bidrag til Kundskab om de danske
1837 Provindsers nærværende Tilstand
i oekonomisk Henseende. Niende
Stykke. Svendborg Amt. Kbh.
- Debes, L. Jacobsón.* Færøe et Færoa reserata.
1673 Kbh.
- Djurhuus, P.* Klædedragt. Færøerne I, udg.
1958 af Dansk-Færøsk Samfund. Kbh.
- Djørup, C.* Bidrag til Kundskab om de dan-
1842 ske Provindsers nærværende Til-
stand i oekonomisk Henseende.
Kbh.
- Dreyer, C.* En liden Beskrivelse over Lemvig
1795 samt Skodborg og Vandfuld Her-
reder i Riber Stift. Viborg.
- Efterretninger for Selskabet for indenlandsk
Kunstflid. I, II 1810, 1816. Kbh.
- Eliassen, P.* Historiske Strejftog i Kolding og
1923 Omegn. Kolding.
- Fabricius, A.* Drejøh Sogns Beskrivelse og Hi-
1882 storie. Kbh.
- Falck, Hj.* Altwestnordische Kleiderkunde.
1919 Skrifter udg. av videnskapselska-
pet i Kristiania.
- Falke, J. von.* Costümgeschichte der Kultur-
u. å. völker. Stuttgart.
- Feilberg, H. F.* Almuens Sæd og Skik i Eg-
1872 nen mellem Kolding og Ribe. Nor-
disk Maanedsskrift for folkelig og
kristelig Oplysning. Odense.
- Samme. Fra Vester-Jylland. Et Kulturbillede.
1882 Fra Heden. Fra alle Lande. Kbh.
- Samme. Barndomsliv i Vestereggen. Sønder-
1897 jyske Aarbøger. Flensborg.
- Samme. Dansk Bondeliv. 2. udg. Kbh.
1913
- Fløe, P.* Skikke og Levevis i den sydlige Del
1870-71 af Ringkjøbing Amt. Samlinger til
jydsk Historie og Topografi. III
bd. Ålborg.
- Friis, Lønborg.* Vendsysselske Nationaldragter
1902 og Vendelboerne i gamle Dage.
Hjørring.
- Frost, P. N.* Statistisk-oeconomisk Beskrivelse
1819 over Vaarbasse og Heinsvig Sogne.
Borris.
- Fürst, C. M.* När de döda vittna. Konst- och
1920 kulturhistoriskt bibl. 2. Stockholm.
- Gaardboe, A. P.* Fortidsminder fra Vendsys-
1893 sel. Aarhus.
- Geijer, A.* Birka III. Uppsala.
1938
- Geilager, A. J.* Nord for Horsens Fjord. Kbh.
1946
- Geramb, V. und Mautner, K.* Steirisches
1932, Trachtenbuch I, II. Graz.
1935
- Girke, G.* Die Tracht der Germanen in der
1922 vor- und frühgeschichtlichen Zeit.
Bd. II. Leipzig.
- Gjessing, Th.* Gudbrandsdalens folkedrakter.
1949 De Sandvigske samlingers skrifter.
I. Oslo.
- Goldschmidt, M.* Dagbog fra en Reise paa
1865 Vestkysten af Vendsyssel og Thy.
Kbh.
- Samme. En Hedereise i Viborg-Eggen. Kbh.
1867
- Graves, K. og Ussing, H.* Ved Halleby Aa.
1921 Danmarks Folkeminder nr. 24. Kbh.
- Samme. En Almuekvindes Liv. Roskilde.
1928
- Grundtvig, S.* Gamle danske Minder. Ny
1857 Saml. Kbh.
- Samme. Gamle danske Minder i Folkemunde.
1861 1ste Saml. 2. udg. Kbh.

Litteraturfortegnelse

- Grundtvig, Fr. L.* Livet i Klokkergaarden. 1909 Kbh.
- Hald, J. C.* Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i oeconomic Henseende. Randers Amt. 1827
- Samme. Ringkjøbing Amt. Kbh. 1833
- Hald, Marg.* Olddanske Tekstiler. Kbh. 1950
- Samme. Fra bar Fod til Strømpe. Om Strømper. Udgiver af A/S Valby Strømpfabrik. Kbh. 1953
- Hanika, J.* Sudeterdeutsche Volkstrachten. 1937 Reichenberg.
- Hansen, E. Falbe.* Erindringer fra Vestjylland. 1910 Hardsyssel Aarborg.
- Hansen, H. P.* De gamle fortalte. I, II. Kbh. 1941
- Hansen, V. Falbe og Scharling, W.* Danmarks 1887 Statistik. II bd.
- Helm, R.* Deutsche Volkstrachten. München. 1932
- Heyne, M.* Deutsche Hausaltertümer. Bd. III. 1903 Leipzig.
- Hoffmann, A.* Die Landstrachten von Nordfriesland. Heide. 1940
- Holberg, L.* Komedier. Festskrift. 1922
- Hottenroth, Fr.* Deutsche Volkstrachten. I-III. 1902 Frankfurt a/M.
- Hübertz, J. R.* Beskrivelse over Ærø. Kbh. 1834
- Samme. Aktsykker til Bornholms Historie. 1852 Kbh.
- Høy, C. T.* Træk af Marstals Historie. Nyborg. 1913
- Høyer, Lyders.* Beskrivelse af Grevinge Sogn. 1921 Haandskrift fra 1750. Udgivet af Ferd. Petersen-Blidstrup. 2. udg. Kbh.
- Ingvorsen, Ingvor.* Gammel sjællandsk Bondeliv. Danmarks Folkeminder nr. 20. Kbh. 1918
- Jensdatter, Ane.* Erindringer. Ved Johs. Wintther. Østjydske Hjemstavn III. Skanderborg. 1938
- Jobansen, A.* Næsberg Sogn. Fra Himmerland og Kjær Herred VII bd. Aalborg. 1932
- Samme. Navnsø Marked. do. XI bd. 1940
- Julien, R.* Die deutschen Volkstrachten. München. 1912
- Junge, J.* Den nordsjællandske Landalmues Character, Skikke, Meninger og Sprog. Kbh. (2. udg. 1844). 1798
- Kalckar, O.* Ordbog til det ældre danske 1866-92 Sprog. Kbh.
- Kierckebye, J.* Noget om Sønder-Omme Sogn af topografisk og historisk Indhold. Samlinger til jydsk Historie og Topografi, V bd. 1874-75. Aalborg. 1874-75
- Klitgaard, C.* Spredte Emner fra vendsysselske Tingbøger. Jyske Samlinger. 5 rk. V bd. I h. Aarhus. 1941
- Kongespejlet* (Konungs skuggsjá) ved Finur Jonsson. Kbh. 1926
- Korsgaard, O.* Folkeliv i Skanderup Sogn. 1923-27 Fra Ribe Amt, 6. bd.
- Kristensen, E. Tang.* Gamle Folks Fortællinger om det jyske Almueliv I-VI. 1891
- Samme. Tillægsbind I-VI. 1902
- Samme. Skattegraveren. 9 halvbind. Kolding. 1888
- Kvolsgaard, C. M. C.* Spredte Træk af Landbolivet. Kbh. 1891
- Laid, E.* Über die Entstehung der mordwinischen Lendenschürze. Societas litterarum estonica in Svecia. Stockholm. 1949
- Landt, J.* Forsøg til en Beskrivelse over Færøerne. Kbh. 1800
- Larsen, Chr.* Johannes Nyboe. Hist. Aarbøger for Thisted Amt. VIII bd. Kbh. 1938
- Larsen, L.* Dagligt Liv paa Landet i Nordsjælland, Vejby Sogn før 1850. Fra Frederiksborg Amt, Aarborg. Helsingør. 1908
- Lund, F. C.* Beskrivelse over Øen Thorseng. 1823 Odense.
- Lund, Troels.* Dagligt Liv i Norden. IV Bog. 1882 Kbh.
- Samme. XIV Bog. 1901
- Lundquist, E. Robde.* La mode et son vocabulaire. Göteborg. 1950

- Lütken, O. D.* Præstø Amt.
1839
- Lütken, V.* Bidrag til Langelands Historie.
1909 Rudkjøbing.
- Mackeprang, M.* En Luxusforordning for Haderslev fra 1566. Sønderjyske Aarbøger. Flensborg.
- Manniga, Unico.* Ostfriesische Volks- und Rittertrachten um 1500. Jahrbuch der Gesellschaft f. bildende Kunst. 1893, 10. bd., 2 h. Emden.
- Marryat, A.* A residence in Jutland. II. London.
1860
- Martini, M. Luca.* Alle christelige oc dyderige Jomfruers Ærekrantz. (Orig. 1580) Kbh. Bl. Fij.
- Meddelelse om Silke-, Ulden- og Lærreds-
1887 kræmmerlavet 1651-1861.
- Meiborg, R.* Slesvigske Bøndergaard. Sønderjyske Aarbøger. Flensborg.
- Michaelsen, M.* Smaatræk af mit Leved og
1910 min Tid. Fra Randers Amt IV. Randers.
- Michelsen, M.* Oldemors Hovedtøj. Sprogforeningens Almanak.
1898
- Molbech, C.* Ungdomsvandring i mit Fødeland. Kbh.
1811
- Samme. Fragmenter af en Dagbog. Kbh.
1815
- Samme. Almuens Klædedragt især i Jylland.
1839 Morskabslæsning for den danske Almue nr. 24, 23. årg.
- Samme. Ethnographisk Skizze af en jydsk
1840 Hede-Egn. Hist. Tidsskr. 1 rk., 1 bd., 1 h.
- Molckenboer, Th.* De nederlandsche nationale Kleederdrackten. Amsterdam.
1917
- Moryson, Fynes.* Et engelsk Rejseindtryk af Danmark fra 1593. Ved W. R. Prior. Fra Arkiv og Museum, 5. bd., 1 h. 1912. Kbh.
- Mygdal, E.* Lidt om Folkedragter fra Svendborg Amt. Turistforeningen for Danmark. Aarbog. Kbh.
1925
- Samme. Lidt om Dragter fra Bornholm. Turistforeningen f. Danmark. Aarbog. Kbh.
1926
- Samme. Lidt om Dragter fra Nordøstsløvig.
1930 Turistforeningen f. Danmark. Aarbog. Kbh.
- Samme. Amagerdragter, Vævninger og Syninger I, II. Danmarks Folkeminder nr. 37. Kbh.
1932
- Samme. Lidt om Dragter fra Præstø Amt. Turistforeningen f. Danmark. Aarbog. Kbh.
1933
- Møller, J. S.* Folkedragter i Nordvestsjælland. Danmarks Folkeminder nr. 34. Kbh.
1926
- Samme. Moder og Barn i dansk Folkeoverlevering. Danmarks Folkeminder nr. 48. Kbh.
1939-40
- Nielsen, H. Grüner.* Læsfolk i gamle Dage. Danmarks Folkeminder nr. 29. Kbh.
1924
- Nielsen, N. S.* Træk af livet i Ho-Oxby i ældre Dage. Fra Ribe Amt. 4. bd. Kbh.
1915-18
- Nielsen, O.* De rige Bønder i Nordsjælland i Christiern II's Tid. Danske Magasin 5 rk. II.
1889
- Samme. Bondestandens Kaar. Årbog for dansk Kulturhistorie. Århus. (Pastor Bredsdorffs indberetning).
1894
- Nienholt, E.* Die deutsche Tracht im Wandel der Jahrhunderte. Berlin og Leipzig.
1938
- Nylén, A.-M.* Folkligt dräktskick i västra Vingåker och Østeråker. Nordiska museets handlingar nr. 27. Stockholm.
1947
- Samme. Förskinnat som bondeplagg. Festskrift til Sigfred Svensson. Stockholm.
1951
- Nødskov, P. M.* Beskrivelse over Thimsgaard og Thims-Sogn. Viborg.
1787
- Nørlund, P.* Klædedragt i Oldtid og Middelalder. Nordisk Kultur IV, Dragt.
1941
- Olavius, O.* Oeconomisk-physisk Beskrivelse over Schagen Kiøbstæd og Sogn. Kbh.
1787
- Olrík, J.* Borgerlige Hjem i Helsingør for 300 Aar siden. Kbh.
1903
- Olsen, J.* Fra Sydsjælland. Danmarks Folkeminder nr. 12.
1914
- Palladius, P.* Visitatsbog. Kbh.
1925
- Paludan, J.* Forsøg til en antiqvarisk, historisk, geographisk og statistisk Beskrivelse over Møn. Kbh.
1824
- Panum, J. S. N.* Beskrivelse over Bornholm eller Bornholms Vejviser. Slesvig.
1830

Litteraturfortegnelse

- Pasek, Jan.* Polakkerne i Danmark. Historisk
1659 Tidsskr. III.
- Pedersen, J. A.* Sønden Kolding Fjord. Vejle
1936 Amtsbog. Kbh.
- Pedersen, P. Bjerregaard.* Klittens Folk. Sorø.
1940
- Planché, J. R.* A cyclopædia of costume I, II.
1879 London.
- Pontoppidan, E.* Den danske Atlas.
1764 bd. II.
1767 bd. III.
1768 bd. IV.
1769 bd. V.
- Poulsen, Fr.* Historiske og kulturhistoriske
1902 Efterretninger om Samsø 1851,
Kbh.
- Rasmussen, R. K.* Om spæde, færøske børns
1954-55 påklædning i gamle dage. Bud-
stikken.
- Rawert og Garlieb.* Bornholm beskrevet paa
1819 en Reise Aaret 1815. Kbh.
- Rawert, O. J.* Beretning om Industriens Til-
1820 stand i de danske Provindser. Kbh.
- Ravn, J. J.* Fra Holmans Herred. Vejle Amtsbog.
1935 Aarboeg.
- Recchia, Torquato.* Danske Magasin 6 rk. 1 bd.
1628
- Reimer, Christine.* Nordfynsk Bondeliv i
1910-13 Mands Minde I-III. Odense.
- Samme. Lidt om den gamle Husflid paa den
1914 nordfynske Slette . . . Aarboeg for
hist. Samfund for Odense og As-
sens Amter. II årg. Odense.
- Rhode, P.* Samlinger til Haderslev Amtsbog.
1775 skrivelse. Faksimiletryk 1942. Ha-
derslev.
- Samme. Samlinger til de danske Øers Laa-
1776 lands og Falsters Historie I, II.
1794 (2. udg. 1859).
- Richter, J.* Fra Vejen Sogns Fortid. Kolding
1912 og Omegns Landboforening 1862-
1912. Kolding.
- Rom, N. C.* Den danske Husflid . . . 2. oplag.
1898 Kbh.
- Saraauw, G.* Bidrag til Kundskab om de dan-
1831 ske Provindser nærværende Til-
stand. Kbh.
- Savary, J. des Bruslons.* Dictionnaire univer-
1765 selle de commerce. V bd. Kbh.
- Schade, C.* Beskrivelse over Øen Mors. Aal-
1811 borg.
- Scheller, A.* Tücher in doppelt-Ikat Technic,
1941 ihre Herstellung in Deutschland
und ihre Verbreitung. Ethnologica.
Neue Folge. 1 Bd. Leipzig.
- Schou, J. H.* Kgl. Forordninger og aabne
1795 Breve. I-VIII 2. udg. Kbh.
- Schytte, I. C.* Bidrag til Kundskab om de
1843 danske Provindser nærværende
Tilstand i oeconomic Henseende.
Kbh.
- Seidelin, V. P.* Uddrag af V. P. Seidelins
1917 Manuskript om Dreslette Sogn.
Ved John M. Møller. Aarboeg for
historisk Samfund for Odense og
Assens Amter IV Aargang 1916.
Odense.
- Skjoldborg J.* Nordstrandshandel. Samlinger
1893-95 til jydsk Historie og Topografi.
2 rk. IV bd. Aalborg.
- Skougaard, P. N.* Beskrivelse over Bornholm
1804 I Del. Kbh.
- Sodborg, N.* Fra Hannæsland i gamle Dage.
1940 Historiske Aarboeger for Thisted
Amt VIII bd. Kbh.
- Spange, Th. J.* Egeslevmagle. Aarboeg for hi-
1913 storisk Samfund for Sorø Amt II.
Ringsted.
- Steenstrup, Jhs.* Den danske Kvindes Hi-
1917 storie. Kbh.
- Strange, H.* Oldemors Jul. Lolland-Falsters
1936 historiske Samfunds Aarboeg. Ny-
købing F.
- Strøm, C. L.* Ungdomsminder. Gemt og glemte
1914 I.
- Strøm, M. C.* Et Bondebryllup i Marslev.
1933 Fynsk Hjemstavn 6. årg., 3 h.
- Stabo, J. C.* Føroyaferðin (ved M. A. Jacob-
1781-82 sen 1924). Torshavn.
- Svensø, N.* Fyns Lands Ynder. (Latinsk Dan-
1548 marksbeskrivelse oversat af V. Va-
lerius) Fynsk Hjemstavn 1938, 11.
årg., 1 h.
- Svensson, S.* Jungfrukrans och hustruduk.
1929 Svenska kulturbilder. 1. bd. del 1
og 2. Stockholm.
- Samme. Skånes folkdräkter. Nordiska mu-
1935 seets handlingar nr. 3. Stockholm.
- Samme. Traditioner i nordisk bondebrukt.
1941 Nordisk Kultur XV. Dragt.
- Samme. Bygd och yttervärld. Nordiska mu-
1942 seets handlingar 15. Stockholm.

Litteraturfortegnelse

- Søkilde, Niels Rasmussen.* Gamle og nye Min-
1870 der om Brahetrolleborg og Omegn.
Udg. af Fr. Barfod. Kbh.
- Sørensen, A.* Fortællinger og Sagn om Søn-
1868-69 dernissum Sogn. Samlinger t. jydsk
Historie og Topografi. II bd. Aal-
borg.
- Sørensen, Eskel.* Om Klædedragten. Efterladt
1785- håndskrift. Fynsk Hjemstavn 1939,
1815 12. årg., h. 10-11.
- Tarnovius, T.* Ferøers Beskrivelse. Udg. af
1669 J. Dahl 1908. Thorshavn.
- Tauber, E. G.* Breve fra Kolding. Odense.
1822
- Testrup, Kr. Sørensen.* Rinds Herreds Krø-
1730'erne nike. Saml. til jysk Hist. og Top.
II bd. 1. h. 1868-69.
- Thuborg, K.* Fra det gamle Harboøre. Dan-
1928 marks Folkeminder nr. 36. Kbh.
- Thurab, L. de.* Omstændelig og tilforladelig
1756 Beskrivelse over ... Bornholm og
... Christiansøe ... Kbh.
- Samme. Omstændelig og tilforladelig Beskri-
1758 a velse af Øen Samsøe ... Kbh.
- Samme. Omstændelig og tilforladelig Beskri-
1758 b velse over den liden Øe Amager
og ... Saltholm. Kbh.
- Tommerup, P.* Topographie over Drejøe
1823, Sogn. Odense.
- Toxværd, K., Strange, H. og Mygdal, E.* Den
1926 falsterske Dragt, særlig Kvinde-
dragten. Loll. Falst. hist. Samfunds
Aarbog.
- Trojel, T.* Gamle Efterretninger om Fuglse-
1811 Herred i Laaland. H. I og II,
Odense.
- Ubrskov, A.* Nordsjællandsk Landsbyliv i æl-
1918 dre Tid. Kbh.
- Samme. To Nordsjællænderes Erindringer.
1921 Kbh.
- Samme. Dagligt Liv. Kbh.
1924 a
- Samme. Højtid. Kbh.
1924 b
- Uldall, Kai C.* Tilstanden i Københavns Amt
1917 ved Aar 1740. Aarbog udgivet af
historisk Samfund for Københavns
Amt. Roskilde.
- Understrup, K.* Af Bindestuens Saga. Aarhus
1928 og Kbh.
- Waugh, N.* Corsets and Crinolines. London.
1954
- Weber, K. von.* Anna Churfürstin zu Sachsen.
1865
- Wedel, L. M.* Indenlandske Reise 1799-1804.
1803-06 I, II. Kbh. og Odense.
- Wilse, M. J. N.* Reise-Iagttagelser, 5. del.
1798 Kbh.
- Wulff, D. H.* Magistratsvedtægter for Aal-
1868 borg fra Midten af det sextende
Aarhundrede. Saml. til jydsk Hist.
og Top. II bd. Kbh.
- Ærreboe, R.* Autobiografi. Udg. af Q. L.
1685-1744 Grove. Kbh. 1889.

Skifteprotokoller

Landsarkivet i København

Kronborg Amtsstue. Kronborg Ryttergods Skifteprotokol 1749-57. Kronborg Amtsstue. Kronborg Lens Skiftebog 1640-42, 1655, 1660-70. Smørum Herreds Skifteprotokol 1645, 1649. Hørsholm Amtsstue. Skifteprotokol for Beboere udenfor Byen 1765-83. Ryegaard og Trudsholm Godser. Skifteregistreringsprotokol 1794-1829. Benzonsdals Gods Skifteprotokol 1741-99, 1800-50. Kathrinebjerg Gods Skifteprotokol 1761-1815. Samsø Gods Skifteprotokol 1672-78, 1677-82, 1681-86, 1686-94, 1694-1700, 1700-07, 1707-12, 1713-17, 1717-30, 1730-40, 1744-48, 1748-54, 1754-69, 1767-74, 1780-85, 1791-93, 1784-91, 1786-90, 1791-1807. Skifteprotokol for Aasmarke Gods 1685-96. Skifteprotokol for Aasmarke og Havlykke 1705-06. Skifteprotokol for Baroniet Juellinge 1719-28.

Landsarkivet i Odense

Skifteprotokol for Gyldensten Gods 1763-72, 1772-89, 1789-1810, 1810-40. Skifteprotokol for Hvedholm Gods 1759-93, 1793-1819. Taasinge Godsarkiv 1696-1717, 1719-45, 1762-74, 1790-1824, 1824-29, 1829-36. (Skifteprotokollen 1837-58 findes i Taasinge birkedommers arkiv). Grevskabet Langelands Arkiv 1696-1700.

Landsarkivet i Viborg

Kjølbygaards Skifteprotokol 1749-86. Søndervang Skifteprotokol 1711-87. Faddersbøl Skifteprotokol 1718-90. Koustrup Skifteprotokol 1772-1824. Aagaard Skifteprotokol 1719-85, 1785-1844. 4. jyske Regiments Ryttergods 1680-91, 1694-1701, 1701-05, 1705-12, 1712-18. Skanderborg Rytterdistrikt 1720-25, 1725-31, 1731-33, 1733-38, 1738-43, 1749-54, 1754-59, 1759-65, 1765. 2. jyske Regiments Ryttergods 1687-94. Skerrildgaard Skifteprotokol 1721-89. Rosenvold Skifteprotokol 1722-48, 1747-91. Haraldskær Skifteprotokol 1721-1812. Nebbegaard Skifteprotokol 1734-1804. Aggersbøl Skifteprotokol 1756-1816. Barritskov Skifteprotokol 1817-50. Hesselmed Skifteprotokol 1725-58. Estvadgaard Skifteprotokol 1719-25. Tyrsting Vrads Herreds Skifteprotokol 1803-21. Riberhus Amts Skifteprotokol 1746-54.

FORKORTELSER

N.M. Nationalmuseets 3. afdeling N.M.11 Nationalmuseets 2. afdeling
N.E.U. Nationalmuseets etnologiske undersøgelser

Ellen Andersen: Danske Bønders Klædedragt, er typografisk tilrettelagt og trykt hos F. E. Bording A/S Bogtrykkeri på glittet illustrationstryk fra Lessebo Aktiebolag. Clicheerne er fremstillet af F. Hendriksens Eftf. Reproduktions-Atelier. Bogbinderarbejdet er udført af Jakob Badens Bogbinderi.